

TEREK, INTÉZMÉNYEK, ÁTMENETEK

HATÁRHELYZETEK

A BALASSI INTÉZET MÁRTON ÁRON SZAKKOLLÉGIUM
KUTATÓI SZAKKOLLÉGIUMÁNAK ÉVKÖNYVE

VIII.

Sorozatszerkesztő:
PAPP Z. ATTILA

TEREK, INTÉZMÉNYEK, ÁTMENETEK

Szerkesztette:
FEDINEC CSILLA

Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium
Budapest, 2015

A Balassi Intézet Márton Áron Kutatói Szakkollégiumi Programja 2014–2015. évi, nyolcadik pályázati ciklusának évkönyve. Támogatta az Emberi Erőforrások Minisztériuma és a Balassi Intézet.

Szerkesztette

FEDINEC CSILLA (MTA TK Kisebbségkutató Intézet)

A kötetet lektorálta

HORNYÁK ÁRPÁD (MTA BTK Történettudományi Intézet)

Kiemelt szakmai partner

MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézete

Együttműködő intézmények

BME Építészmérnöki Kar
Építészettörténeti és Műemléki
Tanszéke (Budapest)

Lehoczky Tivadar Intézet
(Beregszász)

Entz Géza Művelődéstörténeti
Alapítvány (Kolozsvár)

Maros Megyei Múzeum
(Marosvásárhely)

Nemzeti Kisebbségkutató Intézet
(Kolozsvár)

ISPMN

Fórum Kisebbségkutató
Intézet (Somorja)

Selye János Egyetem Történelem
Tanszéke (Komárom)

Hodinka Antal Intézet
(Beregszász)

Vajdasági Magyar Művelődési
Intézet (Zenta)

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás, illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

A borító a csáktornyai várról Bagyinszki Zoltán által készített fotó felhasználásával készült.

© Szerzők és szerkesztő, 2015

© Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 2015

Felelős kiadó

Hammerstein Judit, a Balassi Intézet főigazgatója

Borítóterv és nyomdai előkészítés

Kalonda Bt.

Nyomdai kivitelezés

Virágmandula Kft.

ISBN 978-615-5389-55-9

ISSN 2064-3918

TARTALOM

ELŐSZÓ	9
--------------	---

I. (RE)KONSTRUKCIÓK

HAJDÚ ANDRÁS

Egy szlovák alakulat a magyar szabadságharcban. A 15. honvédszászlóalj három századának története 1848 szeptemberétől 1849 májusáig..... 15

HAJDÚ ANIKÓ

Kultúra és politika kölcsönhatása a dualizmus kori Hont vármegyében 38

SUSLIK ÁDÁM

Az északkelet-magyarországi vármegyék a csendőrségi jelentések tükrében, 1914–1915..... 56

PAPP ADRIEN

Fikció és valóság Pálóczi Horváth Lajos műveiben..... 77

II. SZOCIALIZÁCIÓ ÉS INTÉZMÉNYÉPÍTÉS

IZSÁK ANIKÓ-BORBÁLA

A neokatolicizmus recepciója az Erdélyi Tudósítóban, 1932–1936..... 95

BOTH NOÉMI ZSUZSANNA

Imreh István gyermek- és ifjúkora 118

OLOSZ LEVENTE

A magyar ajkú zsidóság helye az izraeli társadalomban..... 138

ROGINER OSZKÁR

Zentai kisperiodikák, 1945–1992 160

III. KISEBBSÉGI KOMPETENCIÁK

SZABÓ TAMÁS

Az RMDSZ külpolitikájának intézményesülése az 1990-es évek első felében 191

SZABÓ ÁGNES

A Kárpátaljai Református Egyházkerület revitalizációja 1989–1998 között..... 214

KOHUT-FERKI JULIANNA

Vallás és etnicitás összefüggései a kárpátaljai Beregdédán a 21. század elején 234

TÓTH ENIKŐ

A magyar nyelvű ügyintézés lehetősége a Beregszászi járás önkormányzataiban (2015-ös felmérés alapján)..... 249

IV. NEMZEDÉKEK

GÁL EDINA-TÜNDE

Kalotaszentkirályi gyermekek a 19. század második felében..... 273

MÁTHÉ RÉKA ZSUZSÁNNA

Határtalan oktatás szórványban? Esettanulmány a szilágysomlyói szakközépiskoláról 294

MIKOLA ÉVA EMÍLIA

Így mondom – így írom! Felsőháromszéki elemi osztályos tanulók nyelvjárási jelenségekkel magyarázható helyesírási hibáinak elemzése 315

BEREI EMESE BEÁTA

Halmazott hátrányban. Gyermekvédelmi rendszerben élő magyar tanulók a romániai Bihar megyében (jogsabályi és civil háttér).... 331

STARK GABRIELLA MÁRIA Kisebbségi magyar pedagógusjelöltek tanulási útvonalai	356
---	-----

V. TEREINK

BURKHARDT BRITTA Fürdők Dacia keleti limesén. A roncsolásmentes régészeti kutatás lehetőségeinek megítélése Erdély területén.....	383
---	-----

PISNJAK ATILLA Takáts László eddig azonosítatlan munkái.....	405
---	-----

BLÁGA ÁGNES Szimbolikus térfigyelési cselekvések „leltára” Felcsík kistérségben az 1989-es rendszerváltást követő időszakban (a Hargita Népe c. napilap 1990–1995 közötti anyagai alapján)	427
---	-----

TÚRI LÁSZLÓ A kollektív emlékezet reprezentációja Beregszászon (emlékmű-állítási gyakorlat, 1987–2014)	446
--	-----

ILYÉS-FEKETE ZSUZSA Város és folyó lehetséges kapcsolódási pontjai Kolozsváron	471
---	-----

BLÉNESI ENIKŐ A turizmus keresleti oldala Gyergyószentmiklóson és környékén	497
--	-----

UTÓSZÓ (<i>Harsányi Zoltánné</i>)	519
A KÖTET SZERZŐI.....	523
MUTATÓ.....	527

ELŐSZÓ

Újabb, immár nyolcadik kötetéhez érkezett a Balassi Intézet Márton Áron Kutatói Szakkollégiumi Programjának évkönyve, amely rendre számot ad a pályázati év során elért kutatási eredményekről. Jól megfigyelhető nemcsak a kutatói szakkollégium egyes ciklusain belüli fejlődés, amit a tehetséges egyetemi hallgatók és a fiatal kutatók elérnek, hanem évről évre egyre összeszedettebb, kiérleltebb kötettel tudjuk demonstrálni egy ilyen program hiánypótló értékét. A program nem helyettesíti az egyes képzéseket, hanem azt a pluszt adja, ami a tudományos közélet szocializációs kereteinek megismerése által viszi közelebb a jövő nemzedékét az értelmiségi lét eme szegmenséhez. Évente változnak a pályázati kiírásban meghirdetett témakörök, bővülnek a lehetőségek, többek között az utóbbi két évben a támogató intézményekben végzett szakmai gyakorlat lehetőségével, illetve az évkönyv a negyedik számtól kezdve küllemében is méltó módon prezentálja az elvégzett munka eredményeit.

A *Rekonstrukciók* című fejezet nyitó írása Hajdú András tollából a 15. honvédszázalaj három századának történetét mutatja be az 1848–1849-es szabadságharc időszakában. Az alakulat sajátossága, hogy többségben voltak a szlovák anyanyelvű újoncok, s a szerző arra keresi a választ, hogy az etnikai tényezőnek milyen szerepe volt a belső szervezetet illetően, illetve az aktív harcok során. A következő írásban Hajdú Anikó az osztrák–magyar kiegyezést követő évtizedek Hont vármegyei politikai elitjének lokális kulturális szerepvállalását vizsgálja. Bemutatja a vármegye kulturális hátterének sajátosságait, majd a főispánok és alispánok egyleti és publicisztikai tevékenységének leírásával arra próbál választ találni, hogy az intézményesült keretek közti kulturális tevékenységük mennyire tekinthető eredményesnek, aktivitásuk hátterében milyen súllyal van jelen a politikai indíttatás, illetve az egyéni motiváció. Suslik Ádám tanulmányával az első világháború éveibe csöppenünk. A szerző az északkelet-magyarországi vármegyék csendőrségének tevékenységét vizsgálja a beérkezett feljelentések és az azok nyomán foganatosított intézkedések tükrében.

Az első világháború végével Magyarországtól többek között ezek a nemzetiiségek lakta területek az újonnan alakult Csehszlovák Köztársasághoz kerültek. Papp Adrien irodalmi vizsgálódást végez, de vizsgálatának lényege, hogy olyan regényeket elemez, amelyek a 20. század első évtizedeinek azon jelentős történeti, társadalompolitikai eseményeit jelenítik meg, amelyek mind a mai napig befolyásolják többek között Kárpátalja, de Magyarország életét is. Az elemzés alapja,

hogy az irodalmi mű képes közvetíteni a társadalmi változásokat, még ha azt a szubjektív valóság keretein belül is teszi, a műveket a referencia elvének alávetve lehet a történelemtudomány számára is értékes írásokként kezelni.

A *Szocializáció és intézményépítés* című fejezet első írásában Izsák Anikó-Borbála arra tesz kísérletet, hogy bemutassa a XI. Pius pápa *Quadragesimo anno* enciklikája nyomán megfogalmazott katolikus gazdaság- és társadalomtörténet recepcióját az 1930-as években az *Erdélyi Tudósító* című folyóiratban. Both Noémi Zsuzsanna többek között a székelység gazdasági eredetű problémáinak feltárására törekvő Imreh István történétírói, szociológiai és publicisztikai tevékenységét vizsgálja a két világháború korában.

Olosz Levante az Izraelben letelepedett magyar ajkú zsidóság társadalmi és gazdasági sajátosságait kutatja, különös hangsúlyt fektetve az kivándoroltak számának meghatározására, gazdasági szerepük ábrázolására, a generációs törésvonalak megjelenítésére, valamint a közösség önmagáról alkotott képének bemutatására. És végül a fejezet záró tanulmányának szerzője, Roginer Oszkár a szocializmuskorabeli Jugoszlávia egyetlen településének, Zentának meglepően nagy számú kisperiodikáit kutatta fel, nemcsak elemzés tárgyává téve azokat, hanem felvállalva e szétszórtan létező, nehezen felkutatható és elérhető kiadványoknak az átmentését az utókornak a modern technika nyújtotta lehetőség, a digitalizálás révén.

A *Kisebbségi kompetenciák* című fejezetben Szabó Tamás a Romániai Magyar Demokrata Szövetség külpolitikai tevékenységének intézményesülését mutatja be az 1990-es évek első felében. Arra a kérdésre keresi a választ, hogy a külpolitika szintjén egy etnikai párt milyen szereplehetőségekkel, érdekérvényesítési lehetőségekkel rendelkezik.

Szabó Ágnes a Kárpátaljai Református Egyházkerület újjáéledését rekonstruálja az 1980-as évek végétől az ezredfordulóig, beleértve a hitélet újjászervezését, az intézményi építkezést, a missziói munkát, amivel fontos közösségteremtő és -mentő tevékenységet is ellátott. A vallás és etnicitás helyi, beregdéai jellegzetességeit Kohut-Ferki Julianna mutatja be különös tekintettel arra, hogy a vallásgyakorlás és a vallási identitás milyen határképző funkcióval rendelkezik, miként köti össze és miként választja el egy kárpátaljai multietnikus lokális társadalom autochton és allochton lakóit egymástól. Ugyancsak Kárpátalján, a Beregszászi járásban mérte fel Tóth Enikő a magyar nyelvű ügyintézés lehetőségét a helyi önkormányzatok szintjén annak apropóján, hogy a 2012-es ukrainai nyelvtörvény bizonyos feltételek mellett lehetővé teszi a regionális nyelvek használatát a hivatalos színtereken is.

A *Nemzedékek* című fejezet főszereplői a gyermekek. Gál Edina-Tündének a kalotaszentkirályi gyermek köré épülő kutatása a családtörténeteken keresztül nyújt betekintést Kalotaszeg dél-nyugati térségének népesedési folyamataiba a 19. század második felében. Az elemzéséből egy demográfiai átment előtti társadalom képe körvonalazódik, gyakori születésekkel és magas csecsemőhalandósággal, ritka egykezés és törvénytelen gyerekekkel.

Máthé Réka Zsuzsánna a szilágysomlyói szakközépiskola példáján a mai szórványoktatás lehetőségeit és korlátait tárja fel, különös tekintettel az asszimilációs folyamatokra, az iskolaválasztás és a gazdasági előnyök közötti összefüggésekre. Mikola Éva Emília pedig a felsőháromszéki elemi tanulók nyelvjárási jelenségekkel magyarázható helyesírási hibáit elemzi, hangsúlyozva, hogy az iskolában nem a táji jellegzetességek negatív megítélése a cél, hanem annak a tudatosítása, hogy a nyelvnek van egy helyi és létezik egy standard változata. A nyelvjárásban történő megnyilatkozás a helyi közösséghez való tartozást, a nyelvi otthonosságot jelenti a beszélő számára, az írott, közös változat ismerete pedig a nyelvet beszélők egész közösségéhez való közeledést eredményezi és teszi lehetővé. Berei Emese Beáta a gyermekvédelmi rendszerben élő magyar tanulók körülményeit vizsgálja a romániai Bihar megyében. A jogrendszer külön-külön kezeli a nemzeti kisebbséghez tartozó, illetve a gyermekvédelmi ellátásban részesülő tanulókat, és nem fogalmaz meg specifikus előírásokat azokra a gyerekekre vonatkoztatva, akik egyaránt tartoznak valamely nemzeti kisebbséghez és a gyermekvédelmi intézményben nevelkedő hátrányos helyzetűek csoportjához. Következtetése szerint megfelelő jogi keret és állami szerepvállalás hiányában a magyar történelmi egyházakhoz kötődő intézmények gyermekvédelmi, szociális és oktatási tevékenységei fokozott szerepet töltenek be a gyermekvédelmi rendszerben nevelkedő magyar tanulók iskolai és társadalmi integrációjában, anyanyelvi és nemzeti identitásuk megőrzésében.

A gyermekek iskolai nevelőivel kapcsolatban végzett kutatást Stark Gabriella Mária, aki a többségi és kisebbségi magyar pedagógusjelöltek tanulási útvonalainak feltérképezését tűzte célul az etnikai hovatartozás függvényében. A magyarországi, romániai, kárpátaljai és szerbiai minta alapján a többségi és kisebbségi pedagógusjelöltek csoportjai között szignifikáns különbségek mutathatók ki a tanulási útvonalak sajátosságait illetően, az elköteleződés függvényében: a többségi hallgatók modellkövetőbbek és elkötelezettebbek a pedagóguspálya iránt, a kisebbségi hallgatók a kisebbségi oktatás iránt.

A *Tereink* című utolsó fejezet öleli fel a legnagyobb időtávot, de mindegyik tanulmány a tárgyi örökség és az azzal való bánásmód témakörét firtatja.

Burkhardt Britta az Erdély területén végzett roncsolásmentes régészeti kutatások lehetőségeinek megítéléséről értekezik. Pisnjak Atilla Takáts László muravidéki származású építész munkásságának ismeretlen oldalait tárja fel. A tanulmány olyan terveket, épületeket, pályázatokon való részvételeket mutat be, amelyek eddig nem kerültek bele a Takáts-életműbe.

Blága Ágnes a szimbolikus térfoglalási cselekvéseket mutatja be Felcsík kistérségben az 1989-es rendszerváltást követő időszakban, felvillantva az időszak hangulatát, ünneplési, megemlékezési, térbirtoklási gyakorlatát. Túri László az 1980-as évek végétől napjainkig terjedő időszak emlékmű-állítási gyakorlatát tárja elénk Beregszászban, ebben a kárpátaljai magyar közösség kulturális és szellemi központjaként emlékművekben gazdag és emlékezési szokásait tekintve figyelemre méltó városban. Ilyés-Fekete Zsuzsa írása a gyakorló építész szempontjából közelíti meg a kolozsvári Kis-Szamos partja menti terek szerveződését, alapvető működését. A szerző rámutat, hogy ezekben az alulhasznált terekben a jelenlegi anomáliák elfogadásával is kijelölhetőek olyan pontok, ahol a mikro-környezet szintjén generált változások szorosabbá szöhetik ember és víz viszonyát úgy, hogy közben ki is egészítik, illetve továbbírják a létező városi szövetet.

A záró tanulmányban Blénesi Enikő Gyergyószentmiklós környékének idegenforgalmát veszi górcső alá. Megfigyelése, hogy a távolabbról érkezők számára a hely sajátosságai, a természeti és épített környezet megismerése a fontos, ugyanakkor a belföldi turista utazása során az emocionális, pszichológiai tényezőkre helyezi a hangsúlyt.

Ha a tisztelt olvasó szakmai kíváncsiságból esetleg megkockáztatja az összehasonlítást a program kezdeteitől a tanulmányok színvonalát illetően, feltétlenül érzékelnie kell a fejlődési ívet. Köszönet illeti ezért az eredményért a közreműködő tutorokat, vezető tanárokat, a közreműködő intézményeket, és elsősorban azokat a fiatalokat, akik a szakmai fejlődés kívánalmát és lehetőségét mindenképp elé helyezik.

I.
(RE)KONSTRUKCIÓK

Egy szlovák alakulat a magyar szabadságharcban

A 15. honvédszászlóalj három századának története 1848 szeptemberétől 1849 májusáig

A szlovákoknak 1848–49-ben nem sikerült az, ami a románoknak, a szerbeknek és a horvátoknak igen – egy országot megrengető, de legalábbis széleskörű katonai cselekvésre kényszerítő tömeges fegyveres megmozdulás a különféle politikai, közigazgatási és kulturális jogok kiharcolására.

Historiográfia

A Ludovít Štúr, Jozef Miloslav Hurban, Michal Miloslav Hodža és a Szlovák Nemzeti Tanács többi tagja által 1848 szeptemberében szervezett felkelés csupán egy néhány száz önkéntesből álló maggal és a hozzájuk alkalomadtán csapódó, egy ponton nem koncentrálható és elégséges fegyverrel nem rendelkező, néhány ezernyi földművessel büszkélkedhetett. Ez arra volt elég, hogy a brezovai ellátmányi táborukat egy hétig képesek legyenek tartani és felhívják magukra a figyelmet. Természetesen a magyar kormány pillanatnyi fókuszát sikerült kiharcolni, nem a bécsi udvarét, hisz szeptember folyamán az is megesett, hogy a császári jóváhagyással történő felkelésük éppenséggel a Nyitra megyében állomásozó császári sorsyalogezredekkel került konfliktusba, majd az egész akciónak maga Josef Knöhr császári tábornok vetett véget frissen szervezett nemzetőrökkel és ismét némi sorkatonasággal. Ez volt a szlovákok ún. „szeptemberi hadjárata” (septembrová výprava, Vojtech Dangl nyomán).¹ A kezdeti néhány száz önkéntest, akik javarészt cseh diákok és német szimpatizánsok voltak, sikerült rendezetten visszavonultatni. Ők később csatlakoztak a Felvidékre betörő császári seregekhez (mind 1848 telén, mind 1849 tavaszán és nyarán), így a Szlovák Nemzeti Tanács formális felbomlása ellenére maradt némi folytonossága a felkelésüknek.

¹ Dangl, Vojtech: *Pod zástavou cisára a kráľa...*, 2009, i. m., 17–41.; Dangl, Vojtech – Šegeš, Vladimír: *Vojenské dejiny Slovenska...*, 1996, i. m., 90–95.

E betöréseket nevezi Daniel Rapant a szlovákok téli és nyári hadjáratának (zimná výprava, letná výprava).²

A fent említett két szerző művei képezik a szlovák nyelvű 1848–49-es hadtörténetírás alappilléreit. Ezen felül még megkerülhetetlen a téma szempontjából Mikuláš Dohnány korabeli elemzése a szeptemberi hadjátról és az ahhoz vezető intézkedésekről.³ Az eseményeknek aktív részese volt maga a szerző is, így nem rejti véka alá utólagos ellenérzéseit egy-egy rosszul sikerült politikai intézkedés vagy katonai döntés felelőseiről, valamint markánsan megjelenik a nemzeti túlfűtöttség is a szövegeiben. Mindezekről eltekintve megfelelő forráskritikával értékes kútfő az 1848-as fegyveres megmozdulások hátterének vizsgálatához. További érdekes adalékokkal szolgálhatnak a szlovák önkéntes alakulatok vezetőinek visszaemlékezései. Josef Václav Frič cseh diák, az egyik század parancsnoka a 19. második felében az egész életét felölelő, *Paměti* című négykötetes munkája utolsó kötetében részletesen ír a szlovák felkelő tábor mindennapos problémáiról,⁴ valamint Samuel Štefanovič is megírta a maga visszaemlékezéseit, aki az egyik legelszántabban küzdő szlovák század parancsnoka volt.⁵

Az említett művek nem csupán hadtörténelmi szempontból mutatják be a szlovákok 1848–49-es fegyveres megmozdulásait, hanem kitérnek a társadalmi, politikai és kulturális viszonyokra is. Mindezt viszont elszigetelten, egy-egy különálló munkában teszik, az összefüggések feltárása nélkül. Ahogyan 2007-ben a szlovákiai *Historický Časopis* hasábjain több neves kutató leírta, az 1848–49-es események átfogó vizsgálata a szlovák társadalom és a mai Szlovákia területének keresztmetszetén a mai napig várat magára.⁶ Hasonló hiány mutatkozik azon többségében szlovák anyanyelvű fegyveres csoportok történetének bemutatásában is, akik a magyar zászló alatt fogtak fegyvert. Az előző bekezdésekben felsorolt szerzők egyik művükben sem térnek ki az ilyen eseményekre, még akkor sem, ha azok a mai Szlovákia területén történtek. Bona Gábor becslései alap-

² Rapant, Daniel: *Slovenské povstanie roku 1848–49. III/1...*, 1956, i. m.; Rapant, Daniel: *Slovenské povstanie roku 1848–49. IV/1...*, 1963, i. m.

³ Dohnány, Mikuláš: *Historia povstaňja slovenskjeho z roku 1848...*, 1850, i. m.

⁴ Frič, Josef Václav: *Paměti. Zv. IV.*, 1887, i. m., 21.

⁵ Dohnány, Mikuláš – Štefanovič, Samuel Dobroslav: *Slovenské povstanie 1848–1849*, 1988, i. m.

⁶ Bár a *Historický časopis* szlovák történetírás pillanatnyi állását elemző száma, valamint azon belül Roman Holec 19. századdal foglalkozó cikke 2007-es datálású, azóta sem jelent meg az 1848–49-es forradalom bármely aspektusát átfogóan vizsgáló mű szlovák nyelven. Erre alapozva az ott megfogalmazott bírálatok és javaslatok érvényesnek tekinthetők. Holec, Roman: „Krátke” dejiny „dlhého” storočia, 2007, i. m., 75–95.

ján legalább 25–30 ezer szlovák harcolt a magyarok oldalán, a Felvidéken pedig olyan jelentős összecsapások zajlottak, melyek több alkalommal befolyásolták a szabadságharc főhadszínterének eseményeit.⁷

A magyarországi hadtörténetírás már jóval többet foglalkozik a szabadságharc nem magyar ajkú katonáival. Bár konkrét alakulatokat és összecsapásokat még nem vizsgáltak ilyen szempontból, a már idézett Bona Gábor jóvoltából rendkívül előrehaladott a szlovákok szabadságharcban való részvételének általános kutatása.⁸ Az a tény viszont, hogy különálló etnikumként nem jelentettek akkora katonai veszélyt, mint a szerbek vagy a horvátok, háttérbe szorította a hadtörténeti tanulmányozásokat és markánsabb lett a szlovákok politikai és kulturális fejlődésének elemzése. Kiss László *A szlovák nemzeti tudat kialakulása* című könyve például szintén nem hadtörténeti súlypontú feldolgozása a témának, ugyanakkor a szlovákiai és magyarországi irodalom egymás mellé állításával rendkívül értékes adalékokat közöl a szlovákok fegyveres akcióiról és azok hozadékairól is.⁹

Jelen tanulmány a hadtörténetírás azon vonalához kíván hozzájárulni, amely az alakulatok történetén keresztül vizsgálja a szabadságharcot. Mindezt azzal teszi, hogy bemutatja a többségében szlovákajkú felvidékiekből alakított 15. honvédszászlóalj három századának történetét a megalakításától az orosz beavatkozásig. Olyan témákat feszeget, mint a korabeli honvédelet, a katonák felszerelése, a fegyverhasználat elsajátítása és az összecsapások elemzése – mindezt a már említett félzászlóaljon keresztül. Mintegy központi kérdésként megfogalmazva a tanulmány arra keresi a választ, hogy miként szerepelt ez az alakulat a harcok során, akadtak-e nehézségek a nyelvből adódóan, esetleg felmerült-e bármikor is problémaként a századok szlovák többsége.

A kutatás a szabadságharccal foglalkozó általános szakirodalmon és forrásokon felül nagyban támaszkodott a 15. zászlóaljjal kapcsolatos katonai és kormánybiztosi jelentésekre, levelezésekre és néhány érintett személy visszaemlékezéseire. A publikált források közül kiemelendők Vилlecз Boldizsár honvéd százados és Beniczky Lajos honvéd alezredes és teljhatalmú bányavidéki kormánybiztos iratai és visszaemlékezései.¹⁰ A zászlóalj történetében azért különösen fontosak ezek a művek, mert Vилlecз Boldizsár a 15-ösök azon három századának volt

⁷ Bona Gábor: *A szabadságharc fegyveres ereje*, 1998, i. m., 18.; Bona Gábor: *A szabadságharc honvédsége*, 1998, i. m.

⁸ Uo.

⁹ Kiss László: *A szlovák nemzeti tudat születése...*, 2005, i. m.

¹⁰ Steier Lajos: *Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos...*, 1924, i. m.; Vилlecз János: *Egy sárosvármegyei honvéd naplója...*, 1898, i. m., 158–171.

a parancsnoka, melyeket Komáromból rendeltek ki a császári csapatok és szlovák önkéntesek elleni harcra a Felvidék északnyugati részére 1848 decemberében.¹¹ Beniczky alezredes pedig azt a különítményt vezette, melynek magját szintén ezen egységek képezték. Ezt az alakulatot 1849 márciusában Miskolcon hozta létre Görgei Artúr tábornok a felvidéki megyék megtisztítására a császári csapatokkal szemben, így a 15. honvédszászlóaljhoz kapcsolódó 1849. évi események pontosan követhetők Beniczky visszaemlékezéseiben és a publikált irataiban.¹²

Ahogy bár mely, a szabadságharcról szóló írásban, jelen esetben is megkerülhetetlenek Kossuth Lajos levelei és Görgei Arthúr tábornok emlékiratai.¹³ Kossuth számtalan alkalommal váltott levelet Beniczkyvel, aki alezredesi rendfokozata mellett kormánybiztos is volt. Villecz pedig a 15. zászlóaljjal 1849 januárja és márciusa között Görgei hadtestéhez csatlakozott, majd a fővezér rendre beszámolt a Beniczky-különítmény harcairól is.¹⁴ Mindezekén felül az összecsapások rekonstruálására szükség volt az osztrák ezredek ezredtörténeteire, melyekkel pontosabban megállapíthatóak a császári egységek összetétele, létszámadatai és vesztesége, nem beszélve arról, hogy időnként ezek pontosabban közlik a magyarokkal kapcsolatos adatokat, mint maguk a magyar források.¹⁵

A honvédség alapjai és a 15. honvédszászlóalj megszervezése

Az egyre vérszjósóbb nemzetiségi lázongások mindinkább megerősítették az ország döntéshozóit abban, hogy polgárháborús helyzet van kialakulóban. 1848 májusában a Batthyány-kormány több katonai védelmi intézkedést is fogantatosított. Batthyány Lajos gróf miniszterelnök május 16-án felhívást tett közzé egy 10 000 főből álló önkéntes sereg felállításáról, melynek nyomán az elkövetkezendő hetekben tíz zászlóalj és egy tüzérezred megszervezésére került sor.¹⁶ Ezeket

¹¹ Guthori Földes Gyula: *Töredékes visszaemlékezések az 1848–49. évi szabadságharcról*, 1998, i. m.

¹² Steier Lajos: *Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos...*, 1924, i. m.

¹³ Kossuth Lajos *összes munkái*, é. n., i. m.; Görgey, Artúr: *Életem és működésem...*, 1988, i. m.

¹⁴ Villecz János: *Egy sárosvármegyei honvéd naplója*, 1898, i. m., 22–24.; Görgey, Artúr: *Életem és működésem...*, 1988, i. m., 98.

¹⁵ *Die Reiter-Regimenter der k. k. österreichischen Armee. III. Band. Die Uhlanen*, 1863, i. m.; Hödl, Rudolf v.: *Geschichte des k. u. k. Infanterieregiments Nr. 21...*, 1906, i. m.; Mandel, Friedrich: *Geschichte des K. u. K. infanterie-regiments Guidobald graf von Starhemberg nr. 13.*, 1892, i. m.

¹⁶ A zászlóaljakat a következő gyülekezési központokkal szervezték meg: 1. és 2. zászlóalj pesti, 3. szegedi, 4. pozsonyi, 5. győri és komáromi, 6. veszprémi, 7. szombathelyi és pápai, 8. pécsi, 9. kassai, 10. debreceni központtal. Ugyancsak ekkor állították fel az első honvéd

az alakulatokat, megkülönböztetve a már meglévő nemzetőrségtől, honvédeknek nevezték. Az eltérés nem csupán a megnevezésben jelentkezett, hanem az ellátott feladatkörben, valamint szervezeti és szolgálati módban is. Míg a nemzetőrség életre hívásának alap gondolata az egyfajta önvédelmi polgári katonaság eszménye volt, akiket csak meghatározott helyen, többségében karhatalmi feladatok ellátására alkalmaznak, addig a honvédsereg már reguláris alapokon nyugvó, hagyományos hadviselésre képes fegyveres erőt jelentett. Az első zászlóaljok önkéntesei három évre szerződtek, zsoldot kaptak és szigorú katonai regulák alapján éltek mindennapjaikat.

Josip Jellačić báró támadásának híre újabb lökést adott a magyar hadsereg szervezésének. 1848. szeptember 12-én a képviselőház döntött a honvédtoborzás újrakezdéséről. 14-én Batthyány már szét is küldte a szükséges instrukciókat az érintett törvényhatóságoknak, 16-án pedig a képviselőház megállapította a 42 000 fős keretet, mely minden 127 lakos után 2 fő kiállítását jelentette. Az elkövetkezendő napokban még Batthyány rendelkezett a szolgálati idő négy évre emeléséről, valamint bizalmas utasításban meghagyta a kormánybiztosoknak, hogy amennyiben az újoncozás üteme nem lenne elég gyors és nem kell az érintettek lázadásától tartani, „némi kényszerítő módokat” is bevethetnek a folyamat során. A néhol sorozásba átcsapó toborzás meghozta gyümölcsét – október közepére 16 új zászlóalj létszáma teljes lett. A nyáron felállított alakulatokhoz hasonlóan ismét kerületi rendszerben történt a zászlóaljok szervezése, melyek 15–31. sorszámokat kaptak.¹⁷

A 15. honvédzászlóalj kiegészítési körzete Pozsony és Trencsén megyék voltak az itt található szabad királyi városokkal. A kivetett keret értelmében 1500 újoncot kellett kiállítani pozsonyi gyülekezési központtal. A többi alakulathoz hasonlóan ez is javarészt a sorköteles 18–20 éves fiatalokból állt. Hét század alkotta a zászlóaljat. Parancsnoka Waldberg Károly őrnagy, egy német származású császári tiszt volt, aki Villecz Boldizsár, a zászlóalj egyik századosa szerint alig tudott magyarul.¹⁸ Nyelvi problémái nem csupán az őrnagynak akadtak, hisz az osztag „nagyobbrészt felvidéki tótokból” alakult: „Ama jámbor, krumplin élő fiúkból,

lovasüteget. Hermann Róbert: *1848–1849. A forradalom és szabadságharc képes története*, 2009, i. m., 113.

¹⁷ A 11. és 12. zászlóalj Erdélyben alakult a nyár folyamán, 13. sorszámmal honvédzászlóalj nem volt, pontosabban változó legénységgel mint kiképzőzászlóalj szerepelt. A 14. zászlóalj elnevezést a Pest városa által szervezett önkéntes „csatárzászlóalj” vette fel a miniszterelnök külön engedélyével szeptember 24-én. Urbán Aladár: *A nemzetőrség és honvédség megszervezése 1848-ban*, i. m.

¹⁸ Villecz János: *Egy sárosvármegyei honvéd naplója*, 1898, i. m., 19.

akikből a branyiszközi hősök lettek később.”¹⁹ Míg az első tíz zászlóalj fegyverzete, felszerelése és ruházata jelentős része a császári-királyi hadsereg raktáraiból származott, az őszi toborzás újoncait már önerőből kellett felöltöztetni. E katonáknak a ruházati anyagot és a bakancsot az alakulásuk helyén kellett elkészíttetni a kiosztott nyersanyagból – feltéve, ha épp jutott ilyen. A 15-ösök felszerelése meglehetősen hiányos volt, amit Vilecz százados is gyakorta nehezményezett: „... régi kovás-puskák, vékony katonaköpeny, a melyhez a posztót ott vették, a hol találták s egy vászontarisznya. Kabátot, nadrágot a legénység nem kapott s a köpönyeg alatt a legtarkább ruházatot lehetett látni. Voltak egész századok, melyek a zord téli hadjáratot ingben, gatyában küzdötték végig. Hihetetlen, mire képes a lelkesedés, mert ez nehezebb ám, mint nekimenni az ágyúk tüzeinek.”²⁰ Az alakulat többi tisztje sem egykori császári tiszt volt már, hanem a nyári toborzás során kiválasztott honvédekből vezényelték át őket.

December végén az egész 15. zászlóaljat Komáromba küldték további kiképzésre, ám egy adminisztratív hiba folytán az alakulat felét még a gyakorlatozás megkezdése előtt kiküldték Trencsén megyébe a szlovák felkelők és a betörő császári csapatok elleni harcokhoz. Eredetileg egy teljesen felszerelt és kiképzett másik honvédszászlóaljat akartak a Felvidék északnyugati részére indítani az ottani nemzetőrök és népfelkelők megsegítésére, de ekkortájt Komáromban nagy volt a zavar, ugyanis bármikor várható volt az ostroma, így a nagy kavarodásban Waldberg őrnagy kapta meg a parancsot. Vezénylete alatt vágott neki három század a 15. zászlóaljból, hogy megküzdjön a császári sorgyalogsággal és a hideg téllal kiképzetlenül, használható felszerelés híján.²¹ E századok parancsnokai Vilecz Boldizsár és Záborszky Imre századosok, illetve Tomka főhadnagy voltak.²²

A 15-ösök Komáromban maradt fele (négy század) a szabadságharc végéig itt szolgált Deáky Gellért őrnagy parancsnoksága alatt és példásan helytállt az erőd környéki harcokban.²³ Az 57. zászlóaljjal együtt részt vettek például Klapka György tábornok 1849. augusztus 3-i kitörésében. Klapka tábornok jelentésében a következőket írja: „... a 15-ik és 57-ik z-aljak, melyek rendíthetetlen vitézséggel és hősiessé elszántsággal rohamozták meg a csémi sáncokat, azokat az ellenséges

¹⁹ Uo. 17.

²⁰ Uo. 18.

²¹ Uo.

²² Tomka főhadnagy keresztneme nem állapítható meg. Vilecz János: *Egy sárosvármegyei honvéd naplója*, 1898, i. m., 19.

²³ Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban*, 2000, i. m., 91.; Kerekes Zoltán: *Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc hadi zászlói*, 1972, i. m., 286–335.

kartács-zápor ellenére dicsőségesen be is vették, zászlójuk az érdem jel 3-ik osztályával díszesítették, és mind a két z-aljnak a veres sapka hordása megengedettik.”²⁴

A 15-ös honvédek a téli hadjárat első szakaszában

Trencsén vármegyében már 1848 októbere óta folyamatos harcok dúltak. Balthasar Simunich tábornok és Karl Frischeisen alezredes csapatai, valamint a szeptemberben szétkergetett szlovák felkelők megmaradt önkéntesei rendre betörték Felső-Magyarországra, hogy megkíséreljék a környék szlovákságát felháztítani és kiszorítani a magyar egységeket. A 15. honvédzászlóalj három százada 1848. december 16-án hagyta el Komáromot és 1849. január 1-jén érkezett meg a megyébe, ahol már szinte menetből kénytelen volt az ellenség elé kivonulni, hogy másnap Budatinnál megküzdhessen vele.²⁵ Az újabb császári offenzíva hírére a környékbeli magyar csapatok Horváth Pál nemzetőr őrnagy vezetése alatt Zsolnán gyülekeztek, itt kapta meg a csatlakozásra felszólító parancsot Waldberg őrnagy is. Az újabb offenzívát megtagadó Frischeisen alezredes helyett az itáliai hadszíntérről visszarendelt Christian Götz tábornok vette át a morva területeken gyülekező császári hadoszlop és a hozzájuk csatlakozott szlovák önkéntesek vezetését.²⁶ Az ellenük kirendelt magyar hadakkal Budatinnál ütköztek meg 1849. január 2-án.

Míg a magyar források mind Götz, mind a magyar csapatok létszámára eltérő adatokat közölnek, a császári csapatok összetétele pontosan visszakéreshető az osztrák kútfők alapján írt összefoglalókban.²⁷ Wilhelm Rüstow német katonai író szerint Götz hadoszlopa a következő elemekből állt: három század sorgyalogság, fél század szvaliszér, fél lovasüteg, fél röppentyűüteg, egy hatfontos üteg. Összesen tehát a császáriak mintegy 3500 fővel és 12 löveggel rendelkeztek.²⁸ Horváth őrnagy csapatai pontos létszámát már nehezebb rekonstruálni. Beniczky Lajos őrnagy és bányavidéki kormánybiztos, a Felvidéket védő egyik

²⁴ Szinyei József: *Komárom 1848–49-ben*. Budapest, 1887. Közli: Kerekes Zoltán: *Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc hadi zászlói*, 1972, i. m., 301.

²⁵ Guthori Földes Gyula: *Töredékes visszaemlékezések az 1848–49. évi szabadságharcról*, 1998, i. m.

²⁶ HL 1848–49. 8/614. Beniczky Lajos a bars megyei csendbizottmányak. Beszterce, 1849. január 11.

²⁷ A magyar visszaemlékezések és iratok vonatkozó részei: Vilicz János: *Egy sárosvármegyei honvéd naplója*, 1898, i. m., 21.; Steier Lajos: *Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos...*, 1924, i. m., 661–663.

²⁸ Rüstow, Wilhelm: *Az 1848–1849-diki magyar hadjárat története*, 1866, i. m., 139. és 151.

különítmény parancsnoka visszaemlékezései szerint Horváth összesen 1200 gyalogossal, egy szakasz nemzetőr lovassággal (170 fő) és hat ágyúval rendelkezett.²⁹ Horváth az Országos Honvédelmi Bizottmánynak (OHB) tett saját jelentése szerint ő maga 2600 fővel rendelkezett, melyből 125 fő volt a lovas és mintegy 270 fő a tüzér (10 löveggel), valamint különféle vadászalakulatok.³⁰ Guthori Földes Gyula, a 15. honvédszászlóalj egyik tizedese egyenesen 4000 főnyi nemzetőrséget emleget,³¹ míg Villecz százados csupán „nemzetőrök kaszáinak erdejéről” ír.³² A forrásokból annyi állapítható meg biztosan, hogy a Horváth dandár nagy része lőfegyverrel nem rendelkező, frissen toborzott nemzetőrökből állt, akik a környéken szervezett vadászalakulatokkal, honvéd gyalogsággal (köztük a 15. zászlóalj három századával) és némi tüzérséggel egészültek ki.³³

A budatíni összecsapás lett volna a 15. zászlóalj első valódi harca, ám puska-lövésre a részükről nem került sor. Rövid tüzérségi párbaj után a magyar nemzetőrök megfutottak, így Horváth kénytelen volt visszavonulni a teljes sereggel. Kőrömbánya környékén azonban Götznek majdnem sikerült meglepnie a magyarokat. Január 16-án Turcseknél a császáriak szétugrasztották egy bizonyos Lipóti százados a Horváth dandárból megfigyelésre hátrahagyott századát. A 15. zászlóalj innen néhány kilométerrel délre, Jánoshegy nevű faluban lett beszállásolva és csak Lipóti százados katonáinak lármás menekülésére riadt fel. A honvédek felkészültek a legrosszabbra és fedezékbe húzódtak, hogy legalább minimális ellenállást ki tudjanak fejtetni. A válságos helyzetet végül Görgei hadtestének Aulich Lajos ezredes által vezetett hadosztálya mentette meg. Bár Villecz leírása alapján Aulich ezredes csúnya futásra bírta a császáriakat, azért hozzá kell tenni, a magyarok közel 200 főt veszítettek az osztrákok 40 főjéhez képest és a jelentések alapján sem egyértelmű, ki volt a tényleges győztes.³⁴ A 15. zászlóalj ismét nem vett részt aktívan a küzdelemben. Bár Villecz Boldizsár megjegyzi, hogy jót tett az embereinek futni látni az osztrákokat, a közel négy hónapja felállított alakulat még mindig nem adott le egyetlen lövést sem. Markánsabb hozadéka volt annak, hogy az összes bányavidéken tevékenykedő csapatot beosztották a feldunai hadtesthez, így a 15-ösöket is, az Aulich-hadosztályban pedig egy harcedzett, kiváló vezérekkel és bátor katonákkal voltak körülvéve. Nem sok

²⁹ Steier Lajos: *Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos...*, 1924, i. m., 250.

³⁰ Az iratot közli Steier Lajos: *Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos...*, 1924, i. m., 662.

³¹ Guthori Földes Gyula: *Töredékes visszaemlékezések az 1848–49. évi szabadságharcról*, 1998, i. m.

³² Villecz János: *Egy sárosvármegyei honvéd naplója*, 1898, i. m., 21.

³³ Steier Lajos: *Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos...*, 1924, i. m., 662.

³⁴ Anatole Wacquant: *Die ungarische Donau-Armee 1848/49*, 1900, i. m., 88.

lehetőségük volt azonban kiélvezni a helyzetet, ugyanis immár minden oldalról császáriakkal voltak körülvéve és a bányavidék hegyes-völgyes, folyókkal és sűrű erdőkkel tűzdelt területe nem épp a könnyű manőverezhetőségről híres.³⁵

Átvonulás a Szepességbe

Görgei Besztercebányán összpontosította egységeit, majd a Szepességbe való továbbvonulásról döntött. Beniczky különítményének utóvédként nagy érdemei voltak abban, hogy a feldunai hadtest viszonylagos épségben megúsza a hágókon, szorosokon és sűrű erdőkön való menetelést.³⁶ A művelet egy egész hadtesttel elsőre örültségnek hathat, ám Görgei ezt kiválóan átgondolta és le is vezette: „Besztercebányáról csak két út állt nyitva előttünk, az egyik a Felső-Garam völgyén át Vöröskőig, onnan a völgyvidék déli határán át a murányi völgybe és a Jolsva-patak völgyébe, majd pedig Tornalja és Putnok felé, Klapka hadtestének valószínű hadműveleti körébe; a másik pedig Szepes, Sáros és Abaúj vármegyén keresztül. Amott az ellenséggel való találkozás nagyon valószínű volt; emitt, az utóbbi útvonalon bizonyos, mégpedig éppen gróf Schlik altábornagy győztes és emiatt félelmes ellenséges hadtestével, mely a három említett vármegyét megszállva tartotta. [...] A Szepességben viszont, még ha folyvást olvadna is, jó vagy legalábbis szilárd utakra számíthatunk: itt mi vagyunk a támadók, és az egész menet közben nem kell hátba- vagy oldalba támadástól tartanunk, hiszen az ellenséges erők általunk ismert elhelyezkedése miatt sem azon az úton, amelyen jöttünk, nem érhetnek utol, sem más úton erőltetett menetekkel nem vághatnak elénk, nem hozhatják be azt az előnyt, amellyel máris rendelkezünk...”³⁷

A manőver kivitelezéséhez Görgei hadtestét kétfelé osztotta. Az Aulich- és a Kmety-hadosztályból álló oszlop, melynek tagja volt a 15. honvédszázalaj is, Görgei tábornok személyes vezérlete alatt január 27-én vágott neki a Stureci-hágónak, míg a második hadosztály Guyon Richárd ezredes vezetésével a Felső-Garam völgye mentén Iglóra tartott. Az átvonulás során csupán Guyon keveredett harcba, így a Görgei által vezetett oszlop puskalövés nélkül csatlakozott a honvédfősereg miskolci összpontosításához.

³⁵ Görgey, Artúr: *Életem és működésem... I.*, 1988, i. m., 105–114.

³⁶ A híres stureci átkelésről bővebben l. Villecz János: *Egy sárosvármegyei honvéd naplója*, 1898, i. m., 24–27.; Steier Lajos: *Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos...*, 1924, i. m., 93–109.; Görgey Artúr: *Életem és működésem ... I.*, 1988, i. m., 323–330.

³⁷ Görgey Artúr: *Életem és működésem... I.*, 1988, i. m., 323–326.

A kápolnai csata és a Beniczky-különítmény létrehozása

1849 februárjában az összpontosítás után az OHB a magyar honvédség fővezérévé Henryk Dembiński lengyel altábornagyot nevezi ki, aki nyílt, döntő ütközetben akarta legyőzni a császári sereget. Windisch-Grätz tábornagy szintén döntésre akarta vinni a dolgot, így történt meg, hogy mindkettőjük számára a vártnál korábban, február 26-án egy példaértékű találkozóharc alakult ki Kápolna környékén, majd végződött a magyarok érzékeny, ámde nem megsemmisítő vereségével.³⁸

A 15. honvédszászlóalj az átszervezések után is az Aulich-hadosztálynál (VII. hadtest) maradt, mely csupán a csata másnapjára vonult fel a magyar sereg bal szárnyára, Kál községbe. Nem sokkal később Dembiński altábornagy a centrumba rendelte Aulich ezredet és embereit, majd miután a Schwarzenberg-hadosztály sikeresen elfoglalta Kált, visszafordult. Bár a 15. honvédszászlóalj ekkor már igazi csata közepén találta magát, közvetlen harci érintkezésbe mégsem került az ellenféllel. A kétnapos összecsapás számukra szüntelen menetelés és a vonulásuk fedezésére küldött lovasok rohamainak tétlen figyelése volt. Akkor kerültek a legközelebb a puszkaporhoz, amikor egy császári löveg a mellettük elszáguldo huszárokat vette célba.³⁹

A kápolnai vereséget céltalannak tűnő, a kortársakat idézve „végtelen” menetelés követte, ami márciusra annyira kimerítette a katonákat, hogy például a 15. zászlóalj Miskolcon elmaradt a hadosztályától, hogy a teljesen szétjárt csizmaik helyett újakat szerezzenek.⁴⁰ Nem csak a tartós pihenés, de az éllemezés sem volt biztosítva Dembiński parancsnoksága alatt, így március 3-án felmentették beosztásából.

Görgei március 16-án a miskolci táborban döntött egy felvidéki különítmény létrehozásáról, mely északról fedezné a feldunai hadtest vonulását az ott működő kisebb létszámú császári csapatok háborgatása ellen. A 18-án útnak indult különítmény, melynek parancsnoka Beniczky Lajos őrnagy lett, elsődleges célja a Felvidéken hátramaradt szlovák felkelő és császári csapatok kiűzése volt.⁴¹

³⁸ A kápolnai eseményekről és Dembiński fővezérségéről bővebben l. Borus József: *Dembiński fővezérsége és a kápolnai csata...*, 1975, i. m.; Hermann Róbert: *1848–1849: a szabadságharc hadtörténete*, 2001, i. m., 233–244.

³⁹ Villecz János: *Egy sárosvármegyei honvéd naplója*, 1898, i. m., 30.

⁴⁰ Uo. 30–31.

⁴¹ Görgey, Artúr. *Életem és működésem... I.*, 1988, i. m., 436.

Beniczky őrnagy parancsnoksága alatt a következő alakulatok gyűltek össze:⁴²

- a) 15. honvédszászlóalj három százada (3–400 gyalogos); a félzászlóalj parancsnoka immár Záborszky Imre százados, századparancsnokok továbbra is Tomka és Galaszay Antal főhadnagyok, valamint Villecz Boldizsár százados (Villecz Boldizsár március 23-tól a szabadságoló Záborszky százados-tól átveszi a teljes három század irányítását),
- b) két század Beniczky-vadász (Herskovits Jakab százados vezénylete alatt),
- c) egy szakasz huszár (feltehetőleg a 10. Vilmos és a 12. Nádor huszárezredek-ből keverten, kb. 32–36 fő, Jánossy József hadnagy alatt),⁴³
- d) a pozsonyi üteg két hatfontos ágyújával (Fricz főhadnagy alatt).

Villecz katonáin kívül a Vilmos-huszárok jelentős hányada is szlovák, valamint ruszin volt, nem beszélve Beniczky többnyire német és szlovák önkéntesekből alakított szepesi vadászairól. Mindemellett a két pozsonyi ágyút egy cseh származású, anyanyelvén kívül csupán németül tudó tűzértiszt vezényelte.⁴⁴

Habár a 15. zászlóalj már szinte hat hónapja folyamatosan fegyverben volt, Villecz a katonái harcképességéről még mindig nem volt teljesen meggyőződve: „Az én embereim pedig még mindig hasonítottak egy martalócz csapathoz, mint a büszke honvédsereg egy híres zászlóaljához. Czipőjük már volt, de lőni még mindig nem tudtak; a harczászatból pedig annyit sejtettek, a mennyit más csapatoktól ellestek. [...] bizony csak szegény rongyos tótok és zsidók voltak.”⁴⁵ Tegyük hozzá, hogy Villecz kétkedve tekintett a Beniczky-különítmény egyéb egységeire is: „... menetelés közben a kórházakból összeszedtünk harmiczkét lábadozó huszárt; egy hadnagy is akadt köztük, ki természetesen vezére lett e tarka csapatnak, a melyben két egyforma egyenruha nem volt; kék mente, zöld mente, fehér csákó, piros csákó váltakoztak össze-vissza, az ember azt hihette volna, hogy egy mutatóváncsapat az összes magyar lovasság egyenruházatának bemutatására.”⁴⁶

⁴² Uo. 436.; Bánlaky József: *Magyarország 1848/49... II.*, 1897, i. m. 20.; Asbóth Lajos: *Asbóth Lajos emlékiratai az 1848-iki és 1849-iki magyarországi hadjárataból*, 1862, i. m. 114.; id. Görgey István: *1848 és 1849-ből: Élmények és benyomások II.*, 1888, i. m., 86. és 144. Villecz János: *Egy sárosvármegyei honvéd naplója*, 1898, i. m., 32–33.; Anatole Wacquant: *Die ungarische Donau-Armee 1848/49*, 1900, i. m., 365.

⁴³ *Militär-Schematismus ...* 1848, i. m., 341.

⁴⁴ Villecz János: *Egy sárosvármegyei honvéd naplója*, 1898, i. m., 32–33.

⁴⁵ Uo. 33.

⁴⁶ Uo.

A losonci rajtaütés

Március végén két császári egységnek kellett egyesülnie Losoncon: a Ramberg-hadosztályból kikülönített besztercebányai csoportnak, Almásy Károly ezredes vezetésével (egy osztály [1.] Civalart-ulánus, két század [21.] Paumgarten- gyalogság), illetve Karl Zaitsek alezredes parancsnoksága alatt egy teljes zászlóaljnak ([13.] Wimpffen- gyalogság) és egy röppentyűütegnek.⁴⁷

A több mint ezer fős különítményből azonban csak egy század Wimpffen és a két század Paumgarten gyalogos, valamint a lovasság vett részt ténylegesen a harcokban, ami összesen mintegy 600 főt tehetett ki. A hadrendből kitűnik, hogy a Wimpffen-zászlóalj nem volt teljes értékű, mivel csupán négy százada volt a rendes hat helyett, így a paumgartenekkel összevonva alkothatott volna egy bevethető zászlóaljat. Ezen felül a századok létszáma is meglehetősen alacsony volt: átlag 80 fő körül.⁴⁸

Beniczky március 22-én ért Rimaszécsre, ahol Szemere Bertalan felső-magyarországi kormánybiztostól értesült a fent említett, Losonc felé kirendelt császári különítményről. Másnap továbbhaladt Rimaszombatba, majd Osgyánba, ahol megpihentette katonáit. Bár Almásy és Zaitsek császári ezredesek már 20-án tudhattak Beniczky csapatáról, Losoncon mégis sikerült őket meglepni és félrevezetni. Ebben nagy segítségére volt az időjárás, mivel mind a két napon (23–24.) sűrű havazás és köd volt. Március 24-én reggel indultak Losonc felé, de Pinc faluban (kb. 8 km Losonctól) már az az üzenet fogadta őket a környéken működő gerillák jóvoltából, hogy Losoncon megjelentek az osztrák előőrsök és a szállácsoló egységek. Az Apátfalvára kiküldött huszár felderítők megerősítették, hogy a mintegy 1,5–2 kilométerre levő településen nincs császári őrjárat, így a különítmény észrevétlenül megközelítheti a várost.⁴⁹

⁴⁷ Zaitsek alezredest a 14. gyalogezredtől helyezték át a 13.-hoz március 10-én. Mandel, Friedrich: *Geschichte des K. u. K. infanterie-regiments ...*, 13., 1892, i. m., 241–242. Az alakulatok pontos összetételére l. HL 1848–49. 18/357a. Besztercebányai állomásparancsnokság jelentése a főhadparancsnokságnak. Besztercebánya, 1849. március 25.; HL 1848–49. 21/317. Die beiden Streifkorps der magyarischen Hauptarmee. I. Streifkorps des Majoren Ludvig Beniczky. Bayer József 1849. április 13.; Mandel, Friedrich: *Geschichte des K.u.K. infanterie-regiments....* 13., 1892, i. m., 241–242.; HL 1848–49. 21/317. A két császári ezred történetére l. Mandel, Friedrich: *Geschichte des K. u. K. infanterie-regiments....* 13., 1892, i. m.; Hödl, Rudolf v.: *Geschichte des k. u. k. Infanterieregiments Nr. 21*, 1906, i. m.

⁴⁸ Wellenborn, Carl Fischer v.: *Graf Civalart-Uhlanen in den Jahren 1848 und 1849....*, 1897, i. m., 127.

⁴⁹ Steier Lajos: *Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos....*, 1924, i. m., 125–127. és 299–305.

A császári seregek több hullámban vonultak Losonc felé. A kirendelt gyalogos zászlóalj (Wimpffen és Paumgarten) fele (kb. 5–600 fő) rögtön a szállást előkészítő egységek után, a Besztercebányáról induló ulánusok kicsit később, majd az összecsapást lekésve utolsó hullámban a maradék gyalogság és a röppentyű üteg.⁵⁰

A városhoz vezető utak is kiemelkedően alkalmasak voltak egy rajtaütésre. Az Apátfalva felőli út egyenesen a város főutcájához kapcsolódott, ami pedig rövidesen a templom előtti főtérre vezetett. Északnyugat irányból derékszögbe ide torkollott a gácsi út, így legalább két irányból akadálymentesen fel lehetett vonultatni, majd a főtéren egyesíteni a csapatokat.

Március 24-én reggel Beniczky különítménye továbbhaladt egészen a város „első házáig”. Épp délre érték el a szélét s mivel egész eddig nyoma sem volt császári egységeknek, kémeket küldött ki. Kicsivel korábban érkezett meg a császári gyalogság első része és az ulánusok, így csupán a létszámot tekintve nem volt nyomasztó az osztrák erőfölény.⁵¹ Az őrnagy azonban tisztában volt vele, hogy katonái nagy része ez idáig csak kilométerekről látott igazi összecsapást. Megfordult a fejében a visszavonulás, ám ezzel megkockáztatta volna, hogy a császáriak fülébe jut a jelenlétük és a nyílt mezőn rajtuk ütnek. Ebben az esetben vajmi kevés esély lett volna rendezetten visszavonultatni a különítményt.⁵²

A parancsnok hezitálását a huszárok parancsnoka, Jánossy hadnagy tette helyre, aki azt javasolta, szolgáltsanak egy „huszáros meglepetést” az egyelőre rendezetlen „németeknek”.⁵³ A sereget szétosztották három részre. Beniczky a huszárokat követve a 15. zászlóalj három századával Apátfalva felől egyenesen tör be, Herskovits két századdal a várost megkerülve északnyugatról, Gács felől, az ágyúk pedig némi gyalogsággal visszamaradva követik a pozsonyiakat.⁵⁴ A huszárok nagy hanggal berontottak az épületek közé és levágtak mindent és mindenkit, aki osztrák katonának nézett ki. A tarka ruházat, a nagy hangzavar és a vakmerőség meghozta gyümölcsét, ugyanis minden józan tiszt a látványból azt a következtetést vontta volna le, hogy egy több huszárezred századaiból összeállított nagyobb lovas erő ütött rajta a városon. A nagy ijedtségben erre jutottak a császáriak is. A városon belül nem tudták megszervezni az ellenállást, csupán az ulánusok egy-egy szakasza rendezte sorait néhány elszigetelt rohamra. Villecz

⁵⁰ Uo. 299–305.

⁵¹ Almássy beszámolója szerint fél 12-őre érték be a városba. HL 1848–49. 18/425a. Almássy ezredes jelentése a hadsereg-főparancsnokságnak. Ludány, 1849. március 24.

⁵² Steier Lajos: *Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos...*, 1924, i. m., 299–305.

⁵³ Görföl Jenő – Limpár Péter: „Pacsirtaszót hallok megint”..., 2000, i. m., 79.; Losonc. *Vasárnapi Ujság*, Budapest, 1899/14. április 2. 225–226.

⁵⁴ Villecz János: *Egy sárosvármegyei honvéd naplója*, 1898, i. m., 34.

százados a három századával ellenállás nélkül jutott el a főtérig, ahol a templom melletti kaszinó épületéből a Paumgartten gyalogezred katonái tüzet nyitottak rájuk és a huszárokra.⁵⁵ Gyalogosai egy ideig állták a tüzet és megkísérelték viszonozni. Az utóbbi határfokát a százados találón jellemzi egy katonáján keresztül: „A jó tót fiú füléhez szorítja rossz kovás-puskájának agyát, égnek irányítja csövet s mialatt fejét behúzza, behúnyt szemmel nagyot ránt a ravaszon. Azután, mint aki meg van győződve, hogy most borzasztó vérontást okozott, meglegedetten néz körül. Nekem kezdett nem tetszeni a dolog, mert világos, hogyha itt állunk, az ablakból egymásután lepuskáznak s mi egy verébfüuban sem teszünk kárt.”⁵⁶ A félelmet nem ismerő szlovák ifjak és a kaszinó ablakaiban megbújt osztrák soryalogság tűzpárbájának a cseh tüzértiszt vetett véget, aki nyugodalmasan felvonult a főtéren levő gyalogosok mellé, kartáccsal megtöltötte ágyúit, majd az egészet a kaszinó ablakainak eresztette. „Az ablakok csörömpölve hullottak az utzára s az ellenség hanyatt-homlok takarodott el az ablakaiból” – írja Villecz Boldizsár.⁵⁷ A Gács felőli utcában a kezdetben huszárok által szétkergetett ulánus szakasz sorait Schreiter főhadnagy rendezte és főtéren álló gyalogság és ágyúk irányába rohamot intézett. Ismét Villecz százados szavait idézve érthetjük meg igazán egy ilyen jelenség súlyát: „Elhűlve látom a félelmes lánzsaerdőt, a mint szép, szabályos vonalban fordul a térre,... Néhány másodperc és le vagyunk gázolva.” A magyar egységek szerencséjére a tüzekek most sem tétlenkedtek s időben újratöltötték az ágyúkat. A kartács közvetlen közelről érte az ulánusokat, akik közül heten elesetek Schreiter főhadnaggal együtt, a lovak pedig annyira megzavarodtak, hogy a visszavonulás is gondot okozott a megülőiknek.

A városon kívül a császáriak még megpróbálták utoljára megszervezni az ellen-csapást, de Báthory István, a 15. zászlóalj főhadnagya a két ágyú, némi gyalogság és huszárok támogatásával ezt teljesen felszámolta. A Losonctól nem messze Balassagyarmat irányában felállított császári röppentyűüteg a harcban nem vett részt. Csendben visszavonult, így nem lett Beniczkyék zsákmánya.⁵⁸

Amint arra már utaltunk, közel fél év katonáskodás után itt Losoncnál sütötte el puskáit a 15. honvédzászlóalj, az eredmény pedig a századosukat igazolta. Melőlözve a Beniczky Lajos által vétett apró parancsnoki hibákat, a 15-ösök három százada sem volt mindig a helyzet magaslatán. Végiggyalogoltak Losonc utcáin és a főtérré bármiféle ellenállás nélkül érkeztek. Itt azonban megálltak annak elle-

⁵⁵ Uo. 34.

⁵⁶ Uo. 35.

⁵⁷ Uo. 35.

⁵⁸ Uo., Görföl Jenő – Limpár Péter: „Pacsirtaszót hallok megint”..., 2000, i. m., 80.

nére, hogy bármi fedezékre lelhetek volna vagy akár esélyük lett volna a manőverezésre. A vonalalakzatban felsorakozott félzászlóalj tapasztalatlan katonákkal és elavult puskákkal leállt tűzpárbajt vívni a némiképp jobban felszerelt és a kaszinó fedezékéből tüzelő császáriakkal, majd nem sokon múltott, hogy a kezdeti káoszban szétszéledt dzsidások teljes nyugalommal rendezve soraikat, ledarálja őket. Néhány pillanaton belül két lehetőség is kínálkozott az osztrákok számára, hogy megsemmisítsék a Beniczky-különítmény magját képező három századot. Szerencséjükre épp időben érkezett a tüzérségi segítség, így Villecz emberei a pusztulás helyett némi harci tapasztalattal és kiváló zsákmányolt felszereléssel gazdagodtak, nem beszélve arról a morális pluszról, ami az ilyen patinás császári alakulatok fejvesztett menekülésének látványával jár.

Az Eperjes környéki harcok

Beniczky egy nap pihenő után azt az utasítást kapta a főparancsnokságtól, hogy különítményével vonuljon a Szepességbe.⁵⁹ A császári erők árnyékában harcoló szlovák felkelő csapatok Bedřich Bloudek vezetésével hónapok óta uralták Eperjest és vidékét, a galíciai határon pedig Anton Vogel három dandárja várt a megfelelő pillanatra, amikor betörhetnek az kelet-felvidéki megyékbe. Az eperjesi események pillanatok alatt lerombolták Beniczky losonci rajtaütéssel megszerzett hírnevét: a szlovák felkelők kicsúsztak a magyar támadók kezei közül, Vogel közeledtének hírére pedig Beniczky puskalövés nélkül visszahúzódott Kassáig.

A magyarok két alakulattal tervezték az Eperjes elleni támadást. Az egyik Beniczky különítménye (megközelítőleg 700 gyalogos és 32 lovas), melynek magját a Losoncnál kipróbált és bizonyított, viszonylag jól felszerelt egységei adták, majd akikhez később gömöri önkéntesek is csatlakoztak.⁶⁰ A másik csoport a helyi védsereg önkéntesei voltak Egressy Gábor vezetése alatt (hozzávetőlegesen 1000 gyalogos és 200 lovas).⁶¹ A borsodi alakulat alig néhány hete fogott először fegyvert életében: „1849 márcziusában ismét egy ötszáz főből álló szabadcsapatot alakíték, s Szemere Bertalan felhívására elvállaltam annak vezetését kapitányi ranggal [...] Mihelyt e csapatból kétszáz fölszerelve és fegyverezve lón: elindultam e kétszáz gyakorlatlan emberrel Kassa és Eperjes felé...”⁶²

⁵⁹ *Asbóth Lajos emlékiratai...*, 1862, i. m., 114–118.

⁶⁰ Steier Lajos: *Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos...*, 1924, i. m., 134.

⁶¹ Létszámukra nincs biztos forrás.

⁶² Egressy Gábor naplórészletét közli: Egressy Ákos: *Emlékeim...*, 1893, i. m., 93.

A védsereg intézménye épp kialakulóban volt az eperjesi rajtaütés időpontjában. Szemere Bertalan felső-magyarországi kormánybiztos gerilla-tervezete elméletben hatékony és javarészt elégséges védelmet nyújtott volna a gyakran védtelenül hagyott felvidéki területeknek, mivel ezeket legtöbbször néhány száz főből álló császári alakulatok vagy épp szlovák felkelők tartották kézben. Az Eperjes elleni támadás célja, a terület feletti ellenőrzés megszerzése mellett, a szlovák felkelő sereg teljes megsemmisítése volt, így az egy ponton koncentrált roham helyett Szemere „kombinált támadás” koncepciója szerint tervezték meg az előrenyomulást.⁶³

A szlovák felkelők vezetői jellemzően cseh származású tisztek voltak. Közülük Bedřich Bloudek volt az, aki a leghosszabb ideig állt a szlovák és cseh felkelők élén és viszonylag sikeres gerillaharcot folytatott az északkeleti területeken. A felkelőknek és vezéreiknek volt bőven idejük megismerni Eperjest és környezetet, ugyanis már 1849 januárja óta errefelé tevékenykedtek. Amikor épp nem volt magyar haderő a régióban, portyáztak és városokra rontottak, amikor pedig volt, visszahúzódtak a határszélre.

A felkelők egy része (mintegy 200 fő) részt vett a téli hadjárat felvidéki császári betöréseiben (Frischeisen, Götz és Simunich), így nem először kerülnek szembe jelentősebb magyar haderővel. Beniczky is aggódva jegyezte meg Egressynek, hogy egy részük nem „gyülevész sereg”, hanem „állják az ágyútüzet”.⁶⁴ A védők száma Beniczky jelentése alapján: 500 fő császári sorgyalogság, 800–1000 fő szlovák felkelő, 55 fő császári vadász és fél szakasz svalizsér.⁶⁵

Az őrnagy március 28-án indult útra teljesíteni a frissen kézhez kapott feladatát. A Bloudek vezette szlovák felkelő sereg még márciusban csapott le a védtelenül hagyott Kassa környéki vidékre és a városra magára, majd 12-én áttette működési központját Eperjesre, némileg közelebb a Galíciában állomásozó, Felső-Magyarországra betörni készülő Vogel hadtesthez. Beniczky különítménye április 1-jén érkezett meg Iglóra. Az innen mintegy 10 km-re levő Lőcsén állomásozó szlovák előőrsök visszavonultak Eperjesre, így Bloudeknek már ekkor viszonylag pontos ismeretei lehettek Beniczky csapatairól. Így a losonci parádés rajtaütés megisméltése itt nem volt lehetséges.⁶⁶

⁶³ Uo. 93–96.

⁶⁴ Steier Lajos: *Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos...*, 1924, i. m., 134.

⁶⁵ Beniczky Görgei Artúrhoz. Eperjes, 1849. április 8. A jelentést közli: Steier Lajos: *Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos...*, 1924, i. m., 672–675.

⁶⁶ Uo. 132–140.; HL 1848–49. 21/317.

Beniczky a már említett négy oldalról történő lerohanás mellett tartott ki, amely időpontjának április 7. reggel 6 órát jelölte meg. Egressynek Beniczky parancsa szerint április 3-án Lemesig kellett vonulnia és ott elfoglalnia a Tárca hídjait. Itt várja majd be a 7-i támadást. A gömöri önkénteseket 6-án Gergelylákára rendelte, a varannói egységeket pedig ugyanekkorra Alsósebesre. Beniczky különítménye, mint a támadás fő ereje, Szepesváralján és Sirokán keresztül közelítette meg Eperjest 7-én reggel valamivel 7 óra előtt.⁶⁷

A terv szerint minden csapatrésznek április 7-én reggel kellett volna felvonulnia Eperjes közelébe és onnan ágyúlövés jelére megtámadni a várost. Amennyiben minden ideálisan történt volna, elvágták volna Bloudek visszavonulási útvonalát és feltehetőleg teljesen felmorzszolták volna a felkelő hadakat. Ám nem sikerült harapófogóba szorítani a védőket. Beniczky délelőtt fél tíz körül leadott lövésére semmi mozgolódás nem történt. Hosszas várakozás után úgy döntött, saját erejével támadja meg a védőket. Csakhogy a különítménye és a város között volt még a megáradt Tárca folyó, melynek két hídját eltorlaszolták és javarészt császári vadászok és a szlovák felkelők védték.

Beniczky a híd elfoglalására négy századot rendelt ki. Két század a 15. zászlóaljból az ún. nagyhid (a Lócsére vezető úton) támadására, a selmeci vadászok két százada Herskovits százados vezetésével pedig a kishíd elfoglalására indultak. A támadó csapatrészek óvatosan, egy sor csatárláncot képezve haladtak előre. A maradék két gyalogos század és a huszárok képezték a tartalékot, valamint a két pozsonyi ágyú a tüzérségi támogatást adta. A hidakat védők heves tüzeléssel fogadták a felvonuló magyar gyalogságot, akik időnként megtorpantak, illetve fedezékbe húzódtak a csűrök és kerítések közé. Valószínűleg valamely hasonló momentumot értermezhatték a szlovák felkelők visszavonulásnak és a kishídon berendezett védelmi állásaikat feladva üldözésbe kezdtek. Ezt használta ki Beniczky Lajos és a négy támadó századot szuronyrohamra rendelte. Az általa és Herskovits által személyesen vezetett roham mindkét hídon sikeres volt. A nagyobbikat a visszavonuló védők felégették, de a 15. zászlóalj katonái sikeresen átjutottak rajta. A kisebbiken és a vízen pedig átkeltek a selmeci vadászok és tartalék csapatok. Eperjes védői Gergelylak felé vonultak vissza, Beniczky késő délutánig üldözte őket. Bár a szlovák felkelők teljes felmorzsolása nem sikerült, később jelentős részük így is eldobta fegyverét és hazaindult.

⁶⁷ Steier Lajos: *Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos...*, 1924, i. m., 136–138.; Villecz János: *Egy sárosvármegyei honvéd naplója*, 1898, i. m., 39–42.; Egressy Ákos: *Emlékeim ...*, 1893, i. m., 93–98.; Rapant, Daniel: *Slovenské povstanie roku 1848–49. III/1.*, 1956, i. m., 453–461.

A védők veszteségei az elővédek csatározásait nem számolva 5 halott és 11 sebesült szlovák önkéntes, néhány császári sorgyalogos, közel 180 puská és a hadifoglyok voltak. A magyar oldalon 3 halottat és 15 sérültet jelentettek, szintén nem számolva az elővédharcokkal (melyek során egyébként maga Egressy is megsérült).⁶⁸ A város nem maradt sokáig magyar kézen, ugyanis Vogel dandárjai megindultak Galíciából dél felé, így Beniczky jobbnak látta először a Tárca mögé, majd egészen Kassáig visszavonulni.

Szemere már kezdettől kételkedve nézte Beniczky katonai tevékenységét. A felső-magyarországi kormánybiztos a losonci rajtaütést szerencsés véletlennek titulálta (megjegyzendő időnként maga Beniczky is leveleiben)⁶⁹ és szerinte a győzelmet a mellé kirendelt véderegnek köszönhette: „... a 318 védereg már ott volt, anélkül nem mert volna támadni, azt rendelkezése alá bocsátottam.”⁷⁰ Az április 9-i visszavonulás is heves indulatokat váltott ki Szemeréből s jelentései nyomán Kossuth is több számonkérő levelet írt Beniczkynek.⁷¹ A rajtaütést követően a különféle átcsoportosítások után Beniczky parancsnoksága alatt mintegy 1300 katona maradt, akik közül 742 volt teljesen felszerelt, löni valamennyire is tudó honvéd. Visszavonulását azzal indokolta, hogy szinte kifogyott a munícióból (ágyúnként 40 golyó) és a véderő gyakorlatlan egységeit sem akarta kitenni egy esetleges vesztes ütközetnek, nem beszélve a jelentős császári túlerőről.

1849 májusában már megjelentek az első orosz alakulatok a Felvidéken. Ekkora a magyar haderő már nyolc hónapja folyamatosan harcban volt, alakulatai kezdtek hézagossá lenni, akadozott az ellátás és általánossá vált a fegyverhiány. Az újoncok egyre fiatalabbak és tapasztalatlanabbak lettek, így 1848 májusára eljutunk arra a pontra, ahol a sok harcot látott, ám puskáit viszonylag kevésben elsütő 15. zászlóalj a honvédség egyik elit egységének titulálja magát: „Ekkor már Vogel és Benedek eltakarodtak a felvidékről s Beniczky visszament Eperjesre, hol Dembinszky alatt az oroszok ellen az északi hadsereget szervezték s Beniczky csapatát is be akarták kebelezní. E hadseregben mi [a Beniczky-különítmény – H. A.] voltunk az elite-csapat, kiknek rendes fegyverünk volt és tűz-

⁶⁸ Rapant, Daniel: *Slovenské povstanie roku 1848–49. III/1.*, 1956, i. m., 460–461.

⁶⁹ Egy Kossuthnak írt levelében például így nyilatkozott: „Losonczer, hol a vak szerentse működött megditsérttem.; it hol a sereg és én is valamit tett, Poltronságál vádoltatom. Áldya az ég szegény hazámat!” Az iratot közli: Steier Lajos: *Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos...*, 1924, i. m., 678–679.

⁷⁰ Ráth Mór: *Szemere Bertalan levelei (1849–1862)*, é. n., i. m., 6.

⁷¹ Ilyen levél pl. Szemere Bertalan Egressy Gábornak írt tudósítása és parancsai (Miskolc, 1849. április 12.) A levelet közli Waldapfel Eszter: *A forradalom és szabadságharc levelestára. III. kötet*, 1955, i. m., 246–247.

ben is voltunk. A többi nem tarthatott számot a hadsereg elnevezésre. Rongyos, gyülevész nép volt, melyet az északi kolosszus úgy hajtott maga előtt [...] A dicső honvédsereg lent vesztgelt a Dunánál és Tiszánál.”⁷²

Összegzés

A 15. honvédszászlóalj az 1848. szeptemberi toborzások során alakították Pozsony és Trencsén vármegyék újoncaiból. Egy rövid, eredetileg kiképzési célzatú komáromi tartózkodás után tévedésből három századát kirendelték Götz tábornok Felvidékre betörő egységei ellen. A legtöbb ekkortájt felállított alakulatokhoz hasonlóan rendkívül hiányos felszereléssel és elavult kovás puskákkal szerelték fel őket, valamint bármiféle kiképzés nélkül, szinte menetből küldték a harctérre. Bár már Budatínnél, az első összecsapás alkalmával ott voltak a tűzvonalba, puskáik szárazak maradtak. Visszavonulásuk során Turcseknél harcedzett katonák ütközetét láthatták, amikor Aulich ezredes erői megtámadták Götz tábornok Körmöcbánya környékén ólálkodó egységeit. A 15. zászlóalj katonái részt vettek Görgei tábornok parádés felvidéki hadjáratában, megjárták a Stureci-hágót, majd az átszervezések után a kápolnai csata közepén találták magukat. Bár itt igazán forró volt a helyzet, tényleges harci érintkezésbe még mindig nem bocsátkoztak a 15-ösök. Újabb összpontosítások és átszervezések után 1849 márciusában már Beniczky Lajos parancsnoksága alatt voltak és sűrű köd és havazás közepette lopakodtak Losonc felé, ahol először dördültek el a 15-ös honvédek puskái. Lényeges kárt ugyan nem okoztak az ellenségnek, a Beniczky-különítmény tagjaiként viszont részesültek a hatalmas zsákmányból, amit a fejvesztve menekülő császáriak hagytak hátra. Érdemes harci tapasztalatuk tehát nem lett, de szert tettek olyan felszerelésre, ami szinte megegyezett a velük szemben felsorakozó császáriakéval.

Losonc után Eperjesnél már egy vérbeli és büszke honvéd alakulat állt a szlovák felkelőkkel és császári vadászokkal szemben. A 15-ösök tüze alatt összeomlott a Tárca folyón felállított védelem, szuronyrohamuk pedig menekülésre kényszerítette az ellenséget. Az elszántság és a minőségi felszerelés mellé tehát az alakulat szert tett némi harci tapasztalatra is, nem beszélve a magabiztosságról, ami ilyenkor a győzelemmel párosul. Bár hét hónapig tartott, a 15. honvédszászlóalj e három századából ténylegesen is a honvédsereg élvonalába tartozó alakulat lett.

Beniczky Lajos szlovák származásúként anyanyelvi szinten beszélt szlovákul és németül, valamint törte a magyart is, így ő sosem panaszkodott alakulata etnikai

⁷² Vилецz János: *Egy sárosvármegyei honvéd naplója*, 1898, i. m., 46.

sokszínűségéről. A tisztjei németül beszéltek, huszársága és gyalogsága java része szlovák volt, tüzérei többnyire csehek – mindezt ő teljesen természetesnek vélte és mindig épp úgy szólt, ahogy a hallgatóság megkövetelte. Nem úgy Villec Boldizsár százados, aki rendre megjegyezte, hogy katonái jórészt „tót fiúcskák”. Bár a vezényszavak és alapvető kifejezések terén boldogult a szlovákkal, többnyire németül próbálkozott a parancsnoklással. Különösebb nyelvi problémákból fakadó konfliktus azonban nem jelenik meg sem a levelezésekben, sem a visszaemlékezésekben, sem pedig a katonai jelentésekben, holott némely esetben még olyan csekélyégeket is megemlítenek, hogy két katona összekapott egy zsákmányolt szürke hátason.

Településjegyzék

Alsósebes	Nížná Šebastová
Apátfalva	Opatová
Balassagyarmat	Balážske Ďarmoty
Besztercebánya	Banská Bystrica
Budatín	Budatin
Eperjes	Prešov
Gács	Halič
Gergelylaka	Gregorovce
Lemes	Lemešany
Losonc	Lučenec
Lócse	Levoča
Osgyán	Ožďany
Pinc	Pinc
Pozsony	Bratislava/Prešporok
Rimaszombat	Rimavská Sobota
Siroka	Široké
Szepesváralja	Spišské Podhradie
Tárca (folyó)	Torysa
Tornalja	Tornaľa
Trencsén	Trenčín
Turcsek	Turček
Vöröskő	Červený Kameň
Zsolna	Žilina

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Hadtörténelmi Levéltár. Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc iratai (HL 1848–49).

*

Asbóth Lajos emlékiratai az 1848-iki és 1849-iki magyarországi hadjárataból. I. Budapest, Heckenast, 1862.

Dohnány, Mikuláš: *Historia povstaŕnja slovenskjeho z roku 1848*. Svazok I. Skalica, Tlačiareň Fraňa Xaviera Škarnicla a synov, 1850.

Dohnány, Mikuláš – Štefanovič, Samuel Dobroslov: *Slovenské povstanie 1848–1849*. Bratislava, Tatran, 1988.

Egressy Ákos: *Emlékeim az 1848–49-dik évi szabadságharcz idejéből*. Budapest, Bartalits Imre könyvnyomdája, 1893.

Frič, Josef Václav: *Paměti*. Zv. IV. Praha, Nákl. spisovatelovým v kommissi J. Malého, 1887.

Görgy István id.: *1848 és 1849-ből: Élmények és benyomások*. I–II. Budapest, Franklin-társulat, 1888.

Görgy, Artúr: *Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben*. I. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1988.

Guthori Földes Gyula: Töredékes visszaemlékezések az 1848–49. évi szabadságharcról. *Kalligram*, 1998, 3. sz. (VII. évf.)

Kossuth Lajos összes munkái. Budapest, Arcanum, é. n. CD-ROM.

Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes. Wien, Aus der k.k. Hof- und Staats-Aerarial-Druckerei, 1848.

Ráth Mór: *Szemere Bertalan levelei (1849–1862)*. Budapest, Ráth Mór, é. n.

Steier Lajos: *Beniczky Lajos, bányavidéki kormánybiztos és honvédezredes, visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és a tót mozgalomról*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1924.

Villecz, János: *Egy sárosvármegyei honvéd naplója. Villecz Boldizsár 1848/9-i honvédszázados elbeszélései után*. Eperjes, Kosch Árpád Könyvnyomtató-intézet, 1898.

Waldapfel Eszter: *A forradalom és szabadságharc levelestára*. III. kötet. Budapest, OSZK – „Művelt Nép” Tudományos és Ismereterjesztő Kiadó, 1955.

*

Balogh: Zoltán: „Ismét egy diadalt nyertünk” – A losonci csata. *Gömörország*, 2002, 1. sz. 18–20.

Bánlaky József: *Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harczának katonai története*. I–III. Budapest, Márkus Samu Könyvnyomda, 1897.

Bona Gábor: A szabadságharc honvédsége. *Új Forrás*, 1998, 6. sz.

- Bona Gábor: A szabadságharc fegyveres ereje. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1998, 4. (111.). 3–27.
- Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban*. Budapest, Heraldika Kiadó, 2000.
- Borus József: *Dembinski fővezérése és a kápolnai csata: az ellentámadás problémája 1849 februárjában*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1975.
- Dangl, Vojtech: *Pod zástavou cisára a kráľa. Kapitoly z vojenských dejín Slovenska 1848–1914*. Bratislava, Typoset print, 2009.
- Dangl, Vojtech – Šegeš, Vladimír: *Vojenské dejiny Slovenska*. III. zväzok. 1711–1914. Bratislava, Ministerstvo obrany SR, 1996.
- Die Reiter-Regimenter der k. k. österreichischen Armee*. III. Band. Die Uhlanen. Wien, F. B. Geitler's Verlagsbuchhandlung, 1863.
- Görföl Jenő – Limpár Péter: „Pacsirtaszót hallok megint” Csaták a Felföldön, emlékek és honvédsírok a nyelvhatáron túl. Mosonmagyaróvár, BmegB Lap és Könyvkiadó, 2000.
- Hermann Róbert (szerk.): *1848–1849. A forradalom és szabadságharc képes története*. Budapest, TKK, 2009.
- Hermann Róbert: *1848–1849: a szabadságharc hadtörténete*. Budapest, Korona, 2001.
- Holec, Roman: „Krátke” dejiny „dlhého” storočia. *Historický časopis*, 2007, 1 (55). 75–95.
- Hödl, Rudolf v.: *Geschichte des k. u. k. Infanterieregiments Nr. 21. Auf immerwährende Zeiten*. Temesvár, Gideon Freiherr von Loudon, 1906.
- Kerekes Zoltán: Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc hadi zászlói. 2. rész. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1972, 2. sz. 286–335.
- Kiss László: *A szlovák nemzeti tudat születése. Tanulmányok a szlovák „nemzeti ébredés” és a reformkori szlovák–magyar viszony történetéből*. Eger, B.V.B. Nyomda és Kiadó Kft.–Eszterházy Károly Főiskola, 2005.
- Mandel, Friedrich: *Geschichte des K. u. K. infanterie-regiments Guidobald graf von Starhemberg nr. 13*. Krakau, Selbstverlag des Regiments, 1892.
- Rapant, Daniel: *Slovenské povstanie roku 1848–49. Dejiny a dokumenty*. I–V. Bratislava, Slovenská Akadémia Vied, 1937–1972.
- Rüstow, Wilhelm: *Az 1848–1849-diki magyar hadjárat története*. 1. kötet. Fordította Vértesi Arnold. Pest, Emich Gusztáv nyomdája, 1866.
- Urbán Aladár: *A nemzetőrség és honvédség megszervezése 1848-ban*. <http://www.jamk.hu/ujforras/980620.htm> (2015–05–10)
- Waquant, Anatole v.: *Die ungarische Donau-Armee 1848/49*. Breslau, Schlesische Buchdruckerei, Kunst- u. Verlags-Anstalt v. S. Schottlaender, 1900.

András HAJDÚ

Slovak troops in the Hungarian Revolution and War of Independence of 1848–1849. The history of the 15th honvéd battalion from 1848 September to 1849 May

The study presents the story of three companies of the 15th battalion from September 1848 until May 1849. The battalion was established during the recruiting in the counties of Bratislava and Trencin, in September 1848, mainly from Slovakian rookies. The corps, originally established from seven companies, was divided in December 1848. Four companies stayed in Komárom as part of the garrison, the other three were sent to the seat of operations under colonel Károly Waldberg's leadership against the imperial units breaking in and the Slovakian armed volunteers in North-West Hungary. During January 1849 half of the battalion joined the army corps of General Artúr Görgei at the upper part of the Danube, then after the concentration of the Hungarian main forces in Miskolc in March, they were part of Lt-Col Lajos Beniczky's detachment and took part in the attack on Losonc (24th March 1849) and in the liberation of Eperjes (7th April 1849). As several sources point out that in the corps the majority of the rookies were Slovakian, the study is looking for the answer for the central question how this corps performed during the battles and whether they had difficulties because of the language or because the majority was Slovakian.

Keywords: The Revolution of 1848–49, the 15th battalion, Slovaks, attack on Losonc, attack on Eperjes

H A J D Ű A N I K Ó

Kultúra és politika kölcsönhatása a dualizmus kori Hont vármegyében

Az osztrák–magyar kiegyezést követő modernizáció a korszak kulturális szférájának és művelődésének átalakulásában is tetten érhető. A liberális állami kultúrpolitikának köszönhetően a versenyképes oktatás mellett korszerűsödött a művelődés, bővült a közművelődési intézmények kínálata, a kultúra egyre tágabb körben hatott. A városokban kialakult egyfajta fogyasztói réteg, melynek igényeit a társadalmi élet színteréül szolgáló kaszinók, könyvtárak, műkedvelő és szintársulatok szolgálták ki, míg a falvakban a helyi értelmiség, elsősorban a papok és tanítók fáradoztak a kultúra szervezésén. A kor szellemének megfelelően azonban leplezetlenül nagyobb támogatást kapott a nacionalizmus, ami elsősorban a vegyes etnikai terek kulturális szférájában éreztette hatását.

A multietnikus Felső-Magyarországon a régióban domináns szlovák népi kultúra mellett egyre jobban megerősödött a magyarosító egyesületi kultúra, ami sajátos helyzet kialakulását eredményezte. A politikai és kulturális elit szorosan összefonódott, a kulturális és közéleti aktivitásban élen járó kaszinók pedig – szabályrendeletbe foglalt politikai függetlenségük ellenére – tömörítették a helyi politikai, kulturális és gazdasági elitet. A közigazgatási tisztikar elsősorban a magyar nemzeti érdek szolgálatába állított egyleti tevékenységből vette ki a részét, míg az egyéb nemzetiségek közművelődési szférájának formálása a fejlődő helyi értelmiség hatáskörébe tartozott. A magyar és a nemzetiségi közművelődési élet emiatt párhuzamosan, de teljesen más körülmények mellett fejlődött. A probléma vizsgálata azonban nem képezi jelen tanulmány tárgyát.

A magyar kultúra különféle intenzitással volt jelen a felső-magyarországi megyék életében, attól függően, hogy az adott megyét nemzetiségi szempontból milyen csoportba sorolták.¹ Hont vármegye a felső-magyarországi régió vegyes etnikai összetételű megyéinek egyike: 1869-ben lakosainak 45%-a magyar, 47%-a

¹ A korabeli felfogás szerint a szlovák kulturális vagy politikai központokkal rendelkező szlovák többségű megyék (Árva, Liptó, Trencsén, Turóc, Zólyom) képezték az ún. „pánszláv” megyék csoportját. Az etnikailag osztott megyék (Pozsony, Nyitra, Bars, Hont, Nógrád, Gömör, Abaúj, Zemplén) esetében is folyamatos figyelemmel kísérték a szlovák nemzeti mozgalom esetleges hatásait, ám ezeknél elsősorban a szlovák nyelv térnyerése aggasztotta a statisztikusokat. Kőrösy József ezzel kapcsolatban egy kiadványt is megjelentetett a *Felvidék eltötosodása* címmel, melyben megynként elemzi az etnikai mérleg átbillenésének veszélyeit.

szlovák, 8%-a német volt. A megyéhez tartozott Selmecbánya törvényhatósági jogú város, mely azonban a koraujkorban kivívott és folyamatosan fenntartott európai kulturális hírnevének és nagy múltú intézményi háttérének köszönhetően egy külön kulturális szigetet alkotott a megyétől eltérő sajátosságokkal. Az 1876-os törvényhatósági rendezéskor a megyéhez csatolt és rendezett tanácsú város jogállásba helyezett Korpona szlovák jellegének köszönhetően akár az észak-honti szlovák világ központja is lehetett volna, de a nemzetállami politikának köszönhetően nem tudott mozgalmi szintű központi szerepet betölteni.

Az elemzés elsősorban az alispánoknak – mint a megyei élet legjobb ismerőinek, és a főispánoknak – mint a hatalom uralkodó által kinevezett képviselőinek – kulturális-közéleti munkásságára, egyleti tagságuk és ténykedésük ismertetésére összpontosít. A középpontban a kulturális tevékenység fokozatos intézményesülése áll a megyei szintereken, ezért nem tér ki a falusi elitek egymástól nehezen megkülönböztethető, többnyire egyházi és iskolai keretek közt szabályozott tevékenységére. Elsősorban arra szeretné felhívni a figyelmet, hogy a magyar historiográfiai hagyományban kialakult sematikus közigazgatási kép gyakran eltakarja a regionális szintereken kiemelkedő szerepet játszó személyeket.

Bár a dualizmus kori elitkutatás egyre gazdagodó szakirodalommal rendelkezik, ezek nagy része a politikai tevékenység vizsgálatára szorítkozik.² Hont vármegye helytörténeti kutatásával kapcsolatban elsősorban Csáky Károly etnográfus munkássága említésre méltó. Csáky az elmúlt évtizedekben több a néphagyománnyal, a kulturális örökséggel és a jeles szülöttekkel foglalkozó kiadványt is megjelentetett.³ Jelen munka forrásbázisát az egyesületek levéltári anyagai képezik, valamint támaszkodtam a korabeli megyei almanachok, monográfiák és a helyi sajtó anyagaira is.

Hont vármegye kulturális viszonyai a 19. század második felében

A 19. században a politikai közélet és a kulturális aktivitás összefonódása leginkább a korszakban egyre inkább kibontakozó egyesületi tevékenységben nyilvánult meg. Az egyesületek önkéntes társulások voltak, melyek külföldi mintát

² Lásd például: Cieger András: *A Bereg megyei politikai elit...*, 1997, i. m., 213–281.; Uő: *Érdekek és stratégiák*, 2003, i. m., 87–106.; Pál Judit: *Erdélyi főispánok... I.*, 2009, i. m., 54–62.; Uő: *Erdélyi főispánok... II.*, 2009, i. m., 67–76.; Pap József: *A Heves és Külső-Szolnok vármegyei...*, 1998, i. m., 159–176.

³ L. pl.: Csáky Károly: *Honti barangolások*, 1985, i. m., 225.; Uő: *Jeles elődeink*, 2002, i. m., 183.

követve jöttek létre.⁴ A reformkorban országos viszonylatban elszaporodó egyletek hozzájárultak a rendi válaszfalak lebontásához.⁵ Általában magánszemélyek önkéntes anyagi tőkéből, közhasznúnak tekintett célra hozták őket létre. Célkitűzéseik és szabályzataik alapján igen széles palettát képeztek; a Királyi Statisztikai Hivatal 1878-ban 16 főcsoportba sorolta őket. A feudális kötöttségek fokozatos felszámolása, a felgyorsult társadalmi mobilizáció kedvezően hatott a társulati, egyleti tevékenység fejlődésére, táptalajt adott tömeges elterjedéséhez.⁶

A 19. század előtt is létezett egyesületi tevékenység, általában különféle kereskedelmi és iparegyletek formájában, századunkban azonban nagyfokú differenciálódás ment végbe és egyre nagyobb számban jelentek meg a kulturális, népnévelő, népművelő tevékenységet folytató egyleti csoportosulások. Ezek sok esetben kettős szerepet tölthettek be: egyrészt, mint az nevükből is kitűnik, a műveltség általános előmozdítása érdekében tevékenykedtek, másrészt viszont gyakran a nemzetállami törekvések megvalósításának eszköztárát gazdagították. A társadalmi modernizáció forgatagában a nemzetiségek is megéreztek a népműveltség nemzetmegtartó erejét, így ők is az egyleti tevékenység kiszélesítésére törekedtek, noha az egyesületek működését szabályozó miniszteri rendeletek jelentősen korlátozták önrendelkezési jogukat. Az 1870-es évektől ugyanis a nemzetiségi alapon működő egyesületek nem foglalkozhattak politikával, a Matica slovenská felszámolása (1875) után pedig címükben sem használhatták a nemzeti kifejezést. A falusi daloskörök és olvasóegyletek tevékenységének sokszor a „nemzetiségi izgatás” vádjá vetett véget.⁷

Az egyesületek a legnagyobb aktivitást a városokban fejtették ki. 1878-ban az összesen mintegy 1 millió lakost számláló szabad királyi városok 1036 egyesüle-

⁴ Nyugat-Európában a felvilágosodás idején jelentek meg egyre nagyobb számban a polgári eszméket képviselő társaságok, klubok, egyesületek, majd a 19. században a magyar utazóknak köszönhetően az általuk képviselt eszmék Magyarországon is követőkre találtak.

⁵ Eöry Gabriella: *Pesti Casino...* Árkádia online módszertani portál. http://arkadia.pt.e.hu/tortenelem/cikkek/eory_casino (2015–05–10)

⁶ A Felső-Magyarországi egyesületi tevékenységgel kapcsolatban lásd Elena Mannová munkáit, pl.: *Spolky- čertove volky...*, 1991, i. m., 67–90.; *Uő: Ideové smery...*, 2004, i. m., 220–275.; *Uő: Spolky a ich miesto...*, 1990, i. m., 15–27.

⁷ L. pl. a szentantali járás Kormosó községét, ahol a szolgabíró megtalálta „egy eddigelő felsőbb engedély nélkül fennállóknak talált pánszláv irányú társulat két darab jegyzőkönyvét”. 1874-ben Kormosón a két évvel korábban alakult helyi könyvtárat „mint magyar nemzetiségi ellenes egyesület” megszüntették. 1867-ben Lissó községben is megalakult egy szlovák olvasó kör, 1873-ban azonban megszűnt, mert „szabályszerűleg szervezve nem volt”. MNL OL. K 150. Belügyminisztériumi Levéltár. Általános iratok. 323. csomó, 1874, III. kútfő, 4. tétel, 773. alapszám.

tet működtettek, míg az összesen 13 millió lakossal bíró megyék területén 2959 egyesület alapítására került sor. Az ország összes településének 6,8%-ában, míg a 2000 lakos feletti települések 73,5%-ában folyt aktív önszerveződési tevékenység.⁸ Falusi, vidéki színtereken a helyi értelmiség, vagyis a papok, tanítók vállalták magukra a szervező szerepet; általában daloskörök, olvasókörok keretében biztosítottak kulturális-nevelő munkát, és az új helyi elit nevelését. A városokban fokozatosan intézményesült az egyleti tevékenység és sorra jelentek meg a helyi kaszinók, polgári egyesületek.⁹ Az ezekhez való csatlakozás szinte presztízskérdés volt az ún. „úri réteg” számára.

A vegyes nemzetiségű megyék esetében, mint amilyen Hont megye is volt, találkozott egymással a magyar és a szlovák világ. A centralista elképzeléseknek köszönhetően nem csupán a két nemzetiségi színtér egymás mellett élésének, hanem azok keveredésének, mi több, kontaktusznák kialakulásának lehetünk a tanúi. Hiába volt az éles etnikai választóvonal, az egyre lankadó, ámde még tagadhatatlanul jelen lévő ún. hungarus patriotizmusnak köszönhetően a magyar nyelvű polgári egyesületek ugyanúgy gyökeret eresztettek például a szlovák többségű Korponán és Selmecebányán, mint a „magyar térfélhez” tartozó megyeszékhelyen, Ipolyságon. A települések szociális struktúrájából adódóan azonban inkább a gazdasági és iparegyletek gyarapodása volt jellemző.¹⁰

A megye legmeghatározóbb közéletformáló egyesülete, a Honti Kaszinó 1834-től aktívan működött az ekkor még mezőváros funkciójú Ipolyságon, holott a kaszinók a kezdeti időszakban jellemzően a városi jogállású településeken jelentek meg. Eöry Gabriella kutatásai szerint 1827 és 1848 közt országszerte 171 kaszinó alakult. Az 1860-as évektől jelentek meg ezek az intézmények a mezővárosokban, majd a dualizmus alatt további 736 kaszinó gazdagította az egyesületek sorát, s már

⁸ Vargha Gyula: *Magyarország egyletei...* 1880, i. m., 9–11.

⁹ Az első magyarországi kaszinó a Széchenyi István által 1827-ben angol mintára alapított Pesti Casinó volt. Az alapítással Széchenyinek az volt a célja, hogy Magyarországon is létrehozson egy gyülekezőhelyet az értelmiség számára, ahol az ország vezető erejét jelentő arisztokrácia találkozhat a nem nemesi származású értelmiséggel. Vö. Novák Béla: *Fővárosi kaszinók...* 2004, i. m. <http://epa.oszk.hu/00000/00003/00033/novak.html> (2015–05–08)

¹⁰ A 19. század végére szinte minden településen megjelentek a gazdakörök, tejszövetkezetek. Az 1882-ben alakult Hontvármegyei Gazdasági Egyesület a gyümölcsstermesztést népszerűsítette, a Gazdasági Egyesület támogatásával pedig új szarvasmarha fajtát, az ipolyvölgyit tenyésztettek ki. A szegényebb gazdák számára a Vármegyei Gazdasági Egyesület szervezett képzéseket, míg a Felsőhontmegyei Gyümölcssterjesztői Egyesület a termés értékesítésében is segített a gazdáknak.

kisebb településeken is megtalálhatók voltak.¹¹ Jelentőségük a korszakban szinte felbecsülhetetlen volt, hiszen a tagok számára teret biztosítottak a társadalmi és közéleti események megvitatására, könyvtárat működtettek, országos szintű hírlapokra fizettek elő, előadásokat, műkedvelő esteket szerveztek, bálakat rendeztek – vagyis állandó teret biztosítottak a művelődésnek és szórakozásnak.

A Hontmegyei Kaszinó Társulat 1834-es megalakulása óta az egyetlen nagyobb hatású közéleti egylete volt a megyének. Politikai pártállástól, születési címtől, rangtól és vallásfelekezettől függetlenül tömörítette a környék művelt egyéneit. Többször módosított szabályzata szerint célja „Hont vármegyének úgy vidékein mint székhelyén Ipolyságon lakó művelt közönsége számára saját helyiségeiben gyűlhelyül szolgálni, a tisztességes társadalmi élvezeknek és szórakozásnak eszközeit nyújtani, művelt szellemi érintkezés – hírlapok, folyó és időszaki iratok, hasznos könyvek olvasása által, a magyar közművelődést előmozdítani és a társadalmi célokat érintő eszmecserére alkalmat nyújtani”.¹² A tagfelvételhez szükség volt egy tag írásbeli ajánlása, ezenkívül az ajánlott személyt bemutatták az igazgatónak és a 6 jelenlévők kétharmadának hozzájárulása is feltétel volt. A tagok titkos golyóvetéssel szavaztak, vagyis egyenként léptek be a választóhelyiségbe és helyezték el csontgolyóikat az igent vagy nemet jelölő ládába.

Azok, akik nem Hont megyéből származtak, az igazgató előzetes engedélyével 8 napig élvezhették az egylet vendéglátását, ezt követően vendégjogot kaphattak. „Tisztességes állású utazók” szabadon látogathatták a Kaszinó termeit, kereskedők és ügynökök azonban nem léphettek be az épületbe. A szabályzat szerint a vendégjog a kaszinótagok családjára és a rokonsághoz tartozó serdülő tanulóakra is kiterjedt, vagyis a tagság megalapozta a következő generációk elitutánpótlását is.

Mínthogy a Kaszinó céljai közt elsősorban a magyar közművelődés előmozdítása szerepelt, nem meglepő, hogy a társulat pártolásával, Pongrácz Lajos korábbi kaszinó igazgató javaslatára alakult meg Ipolyság székhellyel a Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület (FEMKE) helyi választmánya és fiókegyesülete is.¹³ A választmány megalakítására Pongrácz Lajos 1884. január 27-ére hívott össze tanácskozást, a meghívottak azonban nem jelentek meg, mert a megyei elit egy önálló Hont megyei közművelődési egyesület létrehozását tervezte. A május

¹¹ Eöry Gabriella: *Pesti Casino*. Árkádia online módszertani portál. http://arkadia.pte.hu/tor-tenelem/cikkek/eory_casino (2015–05–10)

¹² MNL OL. K 150 Belügyminisztériumi Levéltár. Általános iratok. 3772. csomó, 1904, VII. kútfő, 5. tétel, 3950. alapszám.

¹³ A Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület 1882-ben alakult Nyitra székhellyel. Célja a magyar hazafias művelődés biztosítása volt. Mindezt néptanítók jutalmazásával, könyvtárak és óvodák alapításával, hazafias szlovák lapok terjesztésével próbálta elérni.

25-én rendezett közgyűlésen sem vettek részt az alapításhoz szükséges számban, ezért Bárczy István jegyzőkönyvvezető javasolta, hogy „tekintettel arra, hogy keletkező félben levő hontmegyei közművelődési egyesület mellett a szóban forgó helyi választmány fennállásának értelme nincs; tekintettel arra, hogy Hontmegyében az egyesületi törekvéseknek, az itteni viszonyoknál fogva, egyelőre jövőjük nincsen; tekintettel végül arra, hogy a legjobb esetben is az egylet keretében ugyan azon tényezők működnének, melyek a közigazgatási szervezetben ugyanazon célú sokkal sikeresebben eddig is előmozdítják”, az értekezlet mondja ki, hogy „Hontmegyében a helyi választmány megalakítása ez idő szerint se nem opportünus, se nem lehetséges, s az e törvényhaság területén lakók czélszerűbbnek látnák, hogyha Hontmegye – mint ilyen – más idők elérkeztéig, az egyesület kötelekéből egyelőre kihagyatnék, s a jelentkezett tagok más helyi választmány működési köréhez beosztatnának.”¹⁴

Az elutasítás ellenére Pongrácz Lajos vezetése alatt 1885. május 22-én megalakult a FEMKE Hontmegyei vidéki választmánya, 1892. július 9-én pedig a Hontmegyei fiókegyesület is, melynek elnöke az akkori főispán, Roszner Ervin, alelnöke pedig az alispán, Lestyánszky Sándor volt. Az alapító tagok közt ott találjuk a Kaszinó Egyletet is.

A Kaszinó bábáskodása mellett született 1896-ban a hontmegyei kiállítás eszméje is, ami tulajdonképpen előszele volt a megyei múzeum alapításának. Az 1898. augusztus 13-án megnyíló kiállítás sikerén felbuzdulva indítványozta Pongrácz Elemér a múzeumtársulat alapítását, melynek célja a megyével kapcsolatos források összegyűjtése, előadások szervezése, dolgozatok kiadása volt. A Hontvármegyei Múzeumtársulat alapszabályait 1898. december 29-én fogadták el, 1899-től a társulat a Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyelőisége támogatásával működött. A kezdeti tevékenység az alapítandó múzeum kiállítási anyagának gyűjtésére koncentrált. A múzeum megnyitóját 1902. június 6-án a drégelyi emlékünneppel együtt tartották.¹⁵ A kezdeti lelkesedés ellenére a megye egyre közönyösebbé vált, és legaktívabb társulata a negatív hozzáállás és a szükséges támogatás hiányában 1909-ben feloszlott.

A kulturális élet fellendítésére alakult 1874-ben a Műkedvelő Színtársulat. Ezt követően csak 1895-ben történt kísérlet arra, hogy a városban működő Katolikus Kört – melynek működésével annak felekezeti türelmetlenséget szító tevékenysége miatt a város katolikus lakossága sem értett egyet – átszervezzék és átnevezzék Polgári Körré vagy Népkörré, amely aztán felekezeti jellegre való tekintet

¹⁴ MNL OL. P 232. FEMKE. 19a doboz, 11. tétel, Hontvármegye Hivatalos Közlönye.

¹⁵ Az emlékünneppet Drégely ostromának 350. évfordulója alkalmából rendezték.

nélkül dolgozna a közművelődés előmozdításán.¹⁶ A Katolikus Kör vezetői, Nagy Sándor és Foltin János plébánosok azonban nem egyeztek bele a módosításba, így a kör változatlan formában működött tovább.

A megyei politikai élet szereplői

A főispánok

A korszak nyolc Hont megyei főispánjára jellemző volt az erős politikai elköteleződés, ugyanakkor valamennyinél meghatározó volt a „kötelességszerű” kulturális szerepvállalás is, ami elsősorban a Kaszinóban és a FEMKE-ben való elnöki funkciók betöltését jelentette.

1. táblázat. Hont vármegye főispánjai, 1867–1918

Főispán	Hivatali idő
Majthényi László	1867–1890
Roszner Ervin	1890–1894
Rudnay Béla	1894–1895
Horváth Béla	1895–1901
Lits Gyula	1901–1905
Szabó Mihály	1905–1906
Lits Gyula	1906–1910
Wilczek Frigyes	1911–1913
Ivánka István	1914–1917
Somssich Tihamér	1918

A kiegészítés után kinevezett első, egyben legnagyobb hatású Hont megyei főispán, Majthényi László – már csak hivatali idejét tekintve is – kétségtávol a legtehetségesebb helyi politikusok egyike volt. Politikai tevékenysége komoly ambi-

¹⁶ A Katolikus Kör nevű egyesületet a *Honti Lapok* tudósítása szerint „az egyházpolitikai harcok izgalmai által felekezeti türelmetlenségre felszított eszmék fogantatták meg”. A városi értelmiség azonban a vallásos érzület ápolását az otthoni és iskolai nevelés, valamint a templom keretei közé akarta szorítani. Meggyőződésük volt, hogy „a vallást a társadalomba, mely szintén nagy életfeladatokat tűz tagjai elé, kivinni nem szabad”. *Honti Lapok*, 1895. október 8. 40 (1.)

ciókról és jól felépített karierről tanúskodik. A kesselőkői báró és nemes család tagja, a leszenyei uradalom tulajdonosa volt, 1906-ig a megye első számú virilistája, a megye 24 községében voltak birtokai; ennek megfelelően adott a „látszatra”.¹⁷ Czobor László, a századforduló Hont megyei alispánja szerint Majthényi „a konvenciók szokások és formák embere volt”.¹⁸ Szeretett parádézni, kitűnő gazda és vendéglátó hírében állt. László napon rendszeresen ünnepélyeket, főispánsága idején közgyűlések alkalmával ebédeket rendezett, szoros kapocs alakult ki közte és a megyei tisztviselők közt.

Fiatal korától élénk érdeklődést mutatott a közügyek iránt; a negyvenes években az ókonzervatív csoport tagja volt, 1842-ben már Hont vármegye császári és királyi kamarása, 1848-ban alispánja lett. 1867. április 3-ától volt Hont vármegye főispánja és a főrendiházban a Felirati Párt egyik vezetője. Később Nyitra megye ügyeit is vezette, a főrendiházban pedig főleg a közigazgatás ügyeivel foglalkozott. Tisza Kálmán miniszterelnök lemondása (1890) után ő is felmentést kért, mivel a megyében zajló politikai csatározások miatt 1884-től kezdett meginni a helyiek belé vetett hite.¹⁹ 1872-től első titkos tanácsos, 1882-ben az uralkodótól

¹⁷ Leszenye Hont vármegyében, Nógrád vármegye határa mellett fekvő kisközség volt. A 18. századtól a Majthényi család volt a község birtokosa, a 19. században a birtok és a kastély Majthényi László tulajdona volt.

¹⁸ Czobor László: *Honti históriák*, 1927, i. m., 11.

¹⁹ 1883-ban a megyében heves pártküzdelem alakult ki Majthényi László és Ivánka Zsigmond közt. Az ellentét kirobantója Kossuth Lajos 80. születésnapja volt, amit az egész ország megünnepelt, Hont vármegye azonban késett az üdvözléssel. Ivánka Zsigmond a következő közgyűlésen akarta üdvözölni Kossuthot, az általa elindított mozgalomról azonban csak utólag tájékoztatta Majthényit, aki távol maradt a közgyűléstől. A kettejük közti ellentét tovább fokozta Ivánka Zsigmond ellenzéki jelöltként indulása az 1883-as képviselő választáson. Majthényi azt a látszatot keltette, hogy nem ellenzi Ivánka indulását, ennek ellenére a Szabadelví Párt gyűlésén javasolta báró Nyáry Béla jelöltetését. Az ezzel felhergelt honti ellenzék szervezkedésbe kezdett a Szabadelví Párt ellen, az ipolysági választást azonban Nyáry Béla nyerte meg. Két hónappal később az országgyűlést feloszlatták, s ezt kihasználva a honti ellenzék Apponyi Albert támogatásával népgyűlésen tömörítették. Apponyi, Horánszky Nándor, Szilágyi Dezső és több képviselő támogatása ellenére a választásokon Nyáry Béla 64 szavazattal többit szerzett, mint Ivánka, az ellenzék egyedül a szalkai választókerületben győzte le a Szabadelví Pártot. Ivánka megtámadta Nyáry Béla mandátumát, mert a választási elnököket nem eskették meg, ezért megkérdőjelezhető volt a választások tisztasága. Az országgyűlés is vizsgálatot tartott és visszaéléseket derített ki, a mandátumot azonban ennek ellenére sem semmisítették meg. (Vö. Borovszky Samu: *Magyarország vármegyéi és városai. Hont vármegye és Selmecbánya sz. kir. város*. <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0011/19.html> (2015-05-13)) Ivánka Zsigmond a választásokat követően fáradhatatlanul támadta Majthényit és az által pártfogolt megyei tisztviselőket is, akiket részrehajlással és a törvénytelenések eltussolásával vádolt. Számos kiadványt jelentetett meg a honti

megkapta a Magyar Királyi Szent István Rend középkeresztjét. Tulajdonosa volt az Osztrák Császári I. osztályú Vaskorona-rendnek is.

Lemondását követően 1890. október 29-én a megye ünnepélyt rendezett a leköszönt főispán tiszteletére, melyen a megye teljes értelmisége és a szomszéd megyék tisztviselői is tiszteletüket tették. Lestyánszky Sándor alispán beszédében kiemelte, hogy Majthényi László „egy egész életet szentelt e vármegye közönségének”,²⁰ Bolgár Endre megyei főjegyző pedig Hont megye egyesületi és társadalmi közéletre vezetőjének nevezte, aki személyes munkássága és befolyása révén mozdította elő az országos és helyi belügyek fejlődését.²¹ A főispán tagja volt a Hontmegyei Kaszinónak, tiszteletbeli elnöke a FEMKE-nek, választmányi tagja a Hontvármegyei Gazdasági Egyesületnek, a Nyitra megyei színházi választmányának. 1880. március 16-án Nyitra megyében az ő sürgetésére adott be Balázsovich József indítványt színház építésére, majd megbízták Nyitra megye törvényhatóságának színügyi választmányát, hogy mielőbb tegyen javaslatot a színház felépítésére.²² 1851-ben – szintén a főispáni tisztelet betöltve – ő indította meg a kaszinó újbóli megalakítását célul kitűző mozgalmat. Vagyis a jól felépített politikai karrier mellett aktívan kivette a részét a közművelődés és kultúra támogatásából is, ami a korszakban egyfajta presztízs-kérdés volt.

Majthényi lemondását követően az uralkodó báró Roszner Ervint nevezte ki azzal a céllal, hogy terelje újra „normális” mederbe a megyei közéletet. Az ő négyéves tevékenységének középpontjában a közigazgatás fejlesztése állt. Tisztségéből adódóan elnöke volt a Hontmegyei Kaszinónak és az ő főispánsága alatt alakult meg a FEMKE hontvármegyei fiókegylete. Roszner Ervint Majthényi pártfogoltjai, Rudnay Béla, majd Horváth Béla követték.

Rudnay Béla – annak ellenére, hogy a Majthényi-oldalt erősítette – új szintet hozott a megyei közéletbe. Szakított a Majthényi korszakban megszokott parádékkal; a nagyozólástól való elhatárolódása jeleként például két lóval járt a megyében, míg Majthényi feltűnést keltő négy lovas hintóval közlekedett. Rudnayt sokan vádolták az ősi hagyományok megvetésével, elveit túl modernnek találták. Őt ezzel szemben elrettentette a honti nép konzervativizmusa, főként a megye-

állapotokról, lásd például: Ivánka Zsigmond: *Sötét foltok...*, é. n., i. m., 18.; Uő: *Régibb és újabb Honti állapotok*, 1899, i. m., 12. A két család harcát az 1885. május 1-jétől Ivánka István szerkesztésében kiadott *Honti Ellenzék* című lap jelenítette meg. Erre reagálva bírta meg 1886-ban Majthényi Pongrácz Elemért a *Honti Hírlap* szerkesztésével.

²⁰ *Hont vármegyei ünnepélyek...*, 1890, i. m., 9.

²¹ Uo. 22.

²² Borovszky Samu: *Magyarország vármegyéi és városai. Nyitra vármegye*. <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0014/26.html> (2015-05-09)

székhely, Ipolyság elmaradottsága, és fontolóra vette, hogy amennyiben a város nem lép a haladás útjára, a megyeszékhelyet áthelyezi Selmecbányára.²³ Rudnay politikai pályája szülőmegyéjében, Nyitra megyében kezdődött. Tiszteletbeli aljegyző, majd 1880-tól az érsekújvári járás főszolgabírája, később megyei főszámvevő, árvaszéki alelnök, 1887-ben főjegyző lett. 1892-ben a kormánypárt tagjaként képviselővé választották; ebből a minőségéből került előbb Hont, majd Nyitra vármegye főispáni székébe. 1885-től a FEMKE alelnöke, később alelnöke, 1888-tól a trencsényi közgyűlés alelnöke. Szalavszky Gyulával együtt fáradoztak az egyesület felvirágoztatásán. Később a Nyitra Egyesületnek is elnöke, igazgatósági, választmányi és felügyelői tagja lett.²⁴

A helyi származású Horváth Béla 1882-től a főispán titkáráként működött Hont vármegyében. Az 1884-es tisztújításkor megválasztották az ipolysági járás főszolgabírájává, három évvel később pedig a Szabadelvű Párt tagjaként képviselői mandátumot szerzett.²⁵ Elnöke volt a FEMKE Hont vármegyei fiókegylete színügyi bizottságának.

1901-ben mintegy a Majthényi-korszak lezárásaként lett a megye főispánja az Ivánkák által pártolt Lits Gyula. A megye népe kétkedve fogadta a hírt, ugyanis azt gyanították, hogy a Széll-kormány Majthényi embereinek elüldözésére küldte őt a megyébe.²⁶ Pongrácz Elemér szerint azonban sokkal inkább Horváth Béla leváltásán búsultak, így tulajdonképpen bárkit neveztek volna ki, a beiktatást nem kísérte volna öröm. Idegenből került a megyébe, de ezt a hátrányát kompenzálta vezérszerepe és széles látóköre. „Láthatjuk, hogy a vármegye békéje, a politikai hullámzások, új főispánunk égisze alatt teljesen rendbe jöttek. [...] mi csak köszönettel adózhatunk Széll Kálmánnak azért, hogy nekünk Lits Gyulát adta.”²⁷ Ismert mondása – Hontinak lenni tisztesség, Hontért dolgozni dicsőség – csakhamar szállóigévé vált.²⁸

Politikai karrierje is felfelé ívelt. Jogi tanulmányai elvégzése után a királyi tábla fogalmazója volt, később tanácsjegyzővé nevezték ki. 1876-tól 5 éven át volt Fehér vármegye vaáli kerületének szolgabírája. Ez idő alatt aktív közéleti szerepet vállalt: tagja volt a Fehér vármegyei gazdasági egyesület választmányának,

²³ Czobor László: *Honti históriák*, 1927, i. m., 40–41.

²⁴ Szinyei József: *Magyar írók élete és munkái*. <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/r/r22312.htm> (2015–05–10)

²⁵ *Magyar Országgyűlési Almanach, 1887–1892*. 225. http://www.ogyk.hu/regi_honlap/e-konyvt/mpgy/alm/al887_92/225.htm-(2015–05–13)

²⁶ Czobor László: *Honti históriák*, 1927, i. m., 18.

²⁷ *Korpona és Vidéke*, 1902. január 26. 4 (7.)

²⁸ *Honti Lapok*, 1906. szeptember 22. 38 (12.)

a megyei közigazgatási bizottságnak, majd 1881-től a vaáli kerület Függetlenségi párti országgyűlései képviselője volt.²⁹

Lits Gyula főispánja egybeesett a FEMKE megyei választmányának hanyatlásával. A 20. század első éveiben már a választmány vezetősége is érzekelte, hogy pusztán könyvtárak és óvodák fenntartásával nem tudnak számottevő eredményt elérni a magyarosítás terén, ezért az 1907-es választmányi közgyűlésen Lits felhívást bocsátott ki, melyben hangsúlyozta, hogy „nem is magyar úr az, ki nem tagja az egyesületnek”.³⁰ Az úri osztály közönye a felhívás ellenére sem tört meg, sőt, olyannyira fokozódott, hogy 1914-ben a megye első virilistáját, Huszár Tibort sem sikerült rávenni a csatlakozásra.

Lits Gyulát a Nógrád vármegyéből származó Wilczek Frigyes követte. Kinevezése előtt a közigazgatás valamennyi lépcsőfokát végigjárta. Miután 1897-ben az államtudományok doktorává avatták, Hont vármegye aljegyzője, majd tiszteletbeli főjegyzője lett. 1908-tól Nyitra, majd 1910-től Hont vármegye főispánja volt. A *Korpona és Vidéke* tudósítása szerint: „A vármegye értelmisége egy akarattal fog melléje tömörülni, hogy céljai elérésében támogassa s így a magyar nemzeti ügy diadalát biztosítsa.”³¹ 1913-ban, Tisza István miniszterelnöki kinevezése idején lemondott a főispáni tisztról, majd a háború kitörése után Tisza megbízásából a hadsegélyző bizottság népjóléti albizottságának vezetője lett. 1922-ben megalapította a Magyar Légiforgalmi Társaságot, melynek 1928-ig elnöke volt.³²

1914-ben Ivánka István folytatta a főispánok sorát. A tisztséget Jankovich Béla kultuszminiszternek köszönhette, akinek szintén voltak birtokai a megyében. A törvényhatóság hármast látott Ivánka kinevezésében: a vérség, az intelligencia és a magyar nemzeti gondolat diadalát. Ivánka Hont megye szülöttje volt, s a főispánok közül csak neki voltak szépirodalmi ambíciói. Többnyire politikai szatírákat írt, neki köszönhetően szerezhettek tudomást a honti állapotként emlegetett politikai küzdelmekről például a *Bolond Istók* olvasói. 1880-tól szerkesztette Ipolyságon a *Honti Közlönyt*, majd írt egy vígjátékot (*Agglegény-vőlegény*) és egy egy felvonásos operát (*Alszik a nagynéni*) is.³³ A korszakban a hivatali méltóság általában társadalmi tisztség megszerzését is magával hozta, Ivánka esetében azonban ennek fordítottja állt fenn: főispáni kinevezése idején már a kaszinó és

²⁹ *Országgyűlési Almanach – Képviselőház, 1886.* 108. https://www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/al_1886/108.htm (2015–05–12)

³⁰ MNL OL. P 232. FEMKE. Jegyzőkönyv 1907.

³¹ *Korpona és Vidéke*, 1910. március 20. 12 (5.)

³² *Magyar Országgyűlési Almanach az 1931–1936. évi Országgyűlésről.* 408. http://www.ogyk.hu/regi_honlap/e-konyvt/mpgy/alm/al1931_36/408.htm (2015–05–12)

³³ Pongrácz Elemér: *Honti naptár 1903. évre.* (nincs oldalszám)

a gazdasági egyesület elnöke volt. 1917-ben egy irredenta verse miatt a csehek be akarták börtönözni, de ő ezt megelőzendő föbelőtte magát.

A megye utolsó főispánja Somssich Tihamér volt, aki a zilált politikai helyzet miatt már sem hivatali, sem kulturális téren nem bizonyíthatott.

Az alispánok

Az alispánoknál a jól felépített politikai karrier mellett találkozunk a politikailag kevésbé tehetséges, ámde kitűnő kultúremler típusal is, ugyanakkor a főispánokhoz hasonlóan náluk is egyfajta elvárás volt az egyleti funkció betöltése.

2. táblázat. Hont vármegye alispánjai 1867–1918

Alispán	Hivatali idő
Horváth Miklós	1867–1869
Nyáry Adolf	1869–1872
Mailáth István	1872–1875
Podhorszky György	1875–1881
Pongrácz Lajos	1881–1889
Lestyánszky Sándor	1889–1894
Bolgár Endre	1895–1896
Czobor László	1896–1906
Marek Károly	1906–1914
Somogyi Béla	1915–1918

Horváth Béla és Nyáry Adolf a katonai pályán jeleskedtek, s bár pontosságuk miatt mindketten kedvelt tisztviselői voltak a megyének, a közművelődés előmozdítása terén nem tűntek ki. Majláth István a megye virilistája volt, neki köszönhetően kezdődött meg az utak kiépítése. A FEMKE megalakulása után annak tiszteletbeli elnöke, a Hont vármegyei fiókegylet választmányi tagja volt, 1893-ban pedig a Hont vármegyei gazdasági egyesület élére került. 1875-ben a vármegye nagy része Pongrácz Lajos főjegyzőt szerette volna alispánnak, de a közgyűlésen Podhorszky Györgyöt választották meg, akinek alispán-sága alatt létesült a mértékhitelcsítő hivatal és épült új kórház Ipolyságon. Podhorszky 1878–1881 és 1881–1884 közt országgyűlési képviselő volt.

A Podhorszkyt követő Pongrácz Lajos volt az első olyan alispán, akinek jelentős érdemei voltak a megye kulturális életének felvirágoztatásában. Több mint hat évtizedet töltött közpályán. 20 évesen már esküdt volt Hont megyében. 1842-ben szolgabíróvá és a megyei népnevelési választmány tagjává választották, 1848-ban tiszteletbeli főjegyző lett. Megyéjébe a szabadságharc után tért haza és a gazdaságnak élt. Az októberi diploma után a megye első főjegyzője lett, majd külföldre távozott, s onnan visszatérve törvényszéki ülnök, 1867-ben pedig járási főszolgabíró Hont vármegyében. Politikai működése alatt működvelő társulatot szervezett, melynek bevételeit hazafias és jótékony célokra fordította. Ő állította össze a Szondy-albumot, mely a Drégelyre vonatkozó irodalmat tartalmazza.³⁴

Sokoldalú társadalmi tevékenységét 1867-es főszolgabírói kinevezése után kezdte meg. Megalapította az ipolysági működvelői kört, sétateret építtetett Ipolyságon, ahol nyáron cigányzene mellett lehetett szórakozni, pártfogolta a vidéki színészetet, megrendezte az Országos régészeti és embertani társulat honti gyűléseit, 1886-ban megírta a kaszinó fél évszázados történetét,³⁵ 1887-ben Ipolykeszin Ipoly ünnepélyt rendezett, nyugalomba vonulásakor a Honti Kaszinóban Szondy múzeumot alapított. Egész életében fáradozott Szondy emlékezetének életben tartásán.³⁶ Az ő közreműködésének köszönhetően emeltette 1884-ben Simor János hercegprímás a Szondy-kápolnát.

1869-től a vármegye főjegyzője volt egész 1881-es alispánná választásáig. Ugyanabban az évben császári és királyi kamarás lett. Betegsége és kora miatt 1889-ben lemondott hivataláról és Budapestre költözött, hogy művei sajtó alá rendezésével foglalkozhasson. Budapestre távozásakor könyvtárát a megyei levéltárnak, a gazdasági egyesületnek és a Kaszinónak ajándékozta. 1870-ben alapító tagja volt a Kisfaludy Társaságnak. Rendszeresen publikált, költeményei, utleírásai, cikkei országos lapokban és évkönyvekben jelentek meg. Jelentős művei a *Honti Krónika* és a *Kivonatok Hontvármegye jegyzőkönyveiből*.³⁷ Szerkesztette a *Honti Literatúrai Füzet*t. Több művét Honti, Többen, Ipolysági, P. L álneveken publikálta.³⁸

A megye következő alispánja, Lestyánszky Sándor 1848-ban született Ipolyságon. Jogi tanulmányai elvégzése után 1867-ben Hont vármegye tiszteletbeli esküdtje lett, 1872-ben szolgabíró, 1875-ben aljegyző, majd ugyanezen évben

³⁴ Pongrácz Lajos (szerk.): *Szondi-album...*, 1885, i. m., 72.

³⁵ Pongrácz Lajos: *Vázlata a Hontmegyei Kaszinó...*, 1886, i. m., 50.

³⁶ Pongrácz Elemér: *Honti naptár 1900. évre*, é. n, i. m., 11–13.

³⁷ Pongrácz Lajos: *Honti krónika: első darab...*, 1848, i. m., 31.; Uő: *Kivonatok Hontvármegye jegyzőkönyveiből...*, I. füzet, 1890, II. füzet, 1891.

³⁸ Szinyei József: *Magyar írók élete és munkái*. <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/> (2015–05–13)

főjegyző, 1889-ben pedig alispán. 1889-ben a földművelésügyi minisztérium osztálytanácsosa, 1882-től a Ferencz József-rend lovagkeresztjének, alispánként pedig a királyi tanácsos cím birtokosa. Később megkapta a Lipót-rend lovagkeresztjét és a Ferencz József-rend középkeresztjét is. 1906-ban államtitkári kinevezést kapott a földművelésügyi minisztériumtól, erről a tisztségéről azonban lemondott.³⁹ Lestyánszky a Hontmegyei Kaszinó választmányi tagja volt, a FEMKE Hont vármegyei fiókegyletének pedig alelnöke.

A Lestyánszkyt követő Bolgár Endre a vármegye pénztárosa, majd főjegyzője volt, 1895-ben pedig alispánna választották.⁴⁰ Számottevő eredményt nem mutatott fel, mert 1896 januárjában váratlanul meghalt. Halála után Czibulya László lett a megye alispánja, akit a korabeli *Honti Lapok* az alispánok mártírjának nevezett, aki egész életét a vármegyének szentelte. A gyerki származású alispán járásbíróvási joggyakorlóból lett közjegyzőség, majd tiszteletbeli aljegyző. 1876-ban kinevezték a bozói járás szolgabírájává, majd a korponai járás főszolgabírája lett. Korponai főbíróként alapította 1879-ben a „Felső Hontmegyei gyümölcsfatenyészti egyesület”, aktívan részt vett a Hontvármegyei Gazdasági Egyesület tevékenységében is. Szívügyének tekintette a korponai járást, neki köszönhető az Ipolyság–Korpona vasútvonal kiépülése is. 1898-ban az ő szorgalmazására szervezték meg Ipolyságon a „felsőtótvídeli kézimunka kiállítás”. Tagja volt a bizottságnak, amely szervezésében megrendezett vármegyei történelmi kiállításon felmerült a Múzeumtársulat alapításának a gondolata. Később a Hontmegyei Múzeumnak és a sportklubnak is elnöke volt. A *Honti Lapok*ban nem csak publicisztikai, hanem irodalmi alkotásai is megjelentek, 1927-ben pedig megírta a *Honti históriák* című könyvet, melyben anekdotaszerű történeteket írt a megyei elitről és a helyi eseményekről.⁴¹

A köztevékenység terén szerzett érdemeiért 1899-ben nemesi kinevezést kapott és felvette a Czobor nevet. Ivánka Zsigmond azzal vádolta, hogy jó viszonyban volt az akkor már nyugalmazott Majthényival és ennek köszönhetően nevezték ki „Bánffy-eredetű stílusú nemes embernek”.⁴² Az Ivánka–Majthényi ellentét fényes példája a Czobor László megítéléséről szóló vita folytatása. 1906-ban a *Honti Lapok* hosszú, dicsőítő cikket közölt a leköszönő alispánról, aki „harminchárom évet áldozott a fiatalságából, a férfikorából arra, hogy ezt a megyét, a mely ellen

³⁹ Borovszky Samu: *Magyarország vármegyei és városai. Hont vármegye és Selmechánya sz. kir. város.* <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0011/18.html> (2015-05-13)

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Czobor László: *Honti históriák*, 1927, i. m., 111.

⁴² Ivánka Zsigmond: *Sötét foltok...*, é. n, i. m., 2.

minden erők összeesküdtenek, közéletünk egyéb irányadó tényezőivel együtt a többi vármegyével egy magas színvonalon tartani segítsen.”⁴³ Ivánka Zsigmond ezzel szemben azzal vádolta, hogy ő az oka a megye lezüllesztésének.

A Czobort követő Marek Károly kulturális téren kevésbé volt aktív, a vármegye utolsó alispánja, Somogyi Béla azonban társadalmi téren is vezető szerepet vállalt. A Honti Múzeumnak igazgatója, a Honti Kaszinónak pedig jegyzője volt.⁴⁴

Összegzés

A Hont vármegyei kulturális viszonyok tulajdonképpen kicsinyített lenyomatai a kiegyezés után az országban kialakult állapotoknak. A kultúrpolitika elvben liberális volt, a gyakorlatban azonban ez azt jelentette, hogy a magyar kulturális tér mögött erős támogatóként végig ott állt a központi kormányzat és a magyar kulturális intézményrendszer. Ezzel szemben a nemzetiségek főleg nemzeti öntudatra, gyarapodó középosztályukra és a szlovák anyanyelvű egyházi, értelmiségi közösség aktivitására, szolidaritására hagyatkozhattak. Hontban – bár a megye jelentős számú szlováksággal rendelkezett – a helyi hatalom erős magyar és magyarón – azaz szlovák származású, de lojális és magyar érzelmű, hungarofil – tisztviselőgárda kezében összpontosult, akik éberren figyelték és csírájában fojtották el a megyei szlovákság lokális és a hitbuzgalmi kereteket meghaladni kívánó, öntudatos nemzeti alapokon álló kulturális önszerveződő próbálkozásait. Még a gazdasági egyesületek alapításával az észak-honti szlovákokat pártoló Czibulya László alispán is tagja volt a Korponai Kaszinónak, melynek célja a Hontmegyei Kaszinóhoz és a FEMKE-hez hasonlóan a magyar nemzeti szellemű műveltség terjesztése volt.

A közművelődési tevékenység elválaszthatatlan velejárója volt a közigazgatási tisztségek betöltésének, olyannyira, hogy a helyi elit politikai pártállástól függetlenül azonosult az egyesületek céljaival és egyleti tevékenységüket nem befolyásolták a személyes ellentétek. A tényleges kulturális tevékenység, vagyis a helyi szintársulatok, önképző körök támogatása, az állandó jelenlét a sajtóban, megyei ünnepségek szervezése stb. azonban nem intézményi keretek közt valósult meg, bár kétségtelenül a magyar nemzeteszme szellemében zajlott. Az ilyen jellegű aktivitásban nem figyelhető meg folytonosság, elsősorban egyéni motiváció állt a háttérben.

⁴³ *Honti Lapok*, 1906. szeptember 22. 38 (12.)

⁴⁴ Pongrácz Elemér: *Honti naptár 1903. évre*, é. n.

A kulturális élet rendszerszerű fejlesztésére nem volt a megyének egységes koncepciója, sem szellemi ereje. A Honti Kaszinó ugyan elvben minden érdeklődő előtt nyitva állt, mégis mindvégig az ún. úri osztály gyülekezőhelye maradt. A FEMKE kulturális tevékenysége szélmalomharcnak fogható fel a többen élő szlovákság ellen és egyetlen elkönnyvelhető eredménye a magyar nyelvű óvodák és népkönyvtárak fenntartása volt. A Múzeumtársulatot pedig a kezdeti sikertörténet ellenére felőrlötte az érdektelenség.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, K 150, Belügyminisztériumi Levéltár, Általános iratok.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, P 232, FEMKE, Jegyzőkönyv 1907.

*

Honti Lapok, 1906

Korpona és Vidéke, 1902, 1910

Magyar Országgyűlési Almanach az 1931–1936. évi Országgyűlésről. http://www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/al931_36/index.htm

Magyar Országgyűlési Almanach, 1887–1892. http://www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/al887_92/index.htm

Országgyűlési Almanach – Képviselőház, 1886. https://www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/al_1886/index.htm

*

Borovszky Samu: *Magyarország vármegyei és városai. Hont vármegye és Selmecebánya sz. kir. város*. <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0011/0.html>

Uő: *Magyarország vármegyéi és városai. Nyitra vármegye*. <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0014/0.html>

Cieger András: A Bereg megyei politikai elit a dualizmus időszakában. In: *Levéltári Évkönyv XII. (A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltárának kiadványai)*. Nyíregyháza, 1997. 213–281.

Uő: Érdekek és stratégiák. *Korall*, 2003. szeptember (13). 87–106.

Csáky Károly: *Honti barangolások*. Pozsony, Madách Könyvkiadó, 1985.

Uő: *Jeles elődeink*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2002.

Czobor László: *Honti históriák*. Budapest, Hangya háziyomdája, 1927.

Eőry Gabriella: *Pesti Casino, Nemzeti Casino és a kaszinómozgalom*. (Árkádia. Történelem oktatási portál.) http://arkadia.pte.hu/tortenelem/cikkek/eory_casino

Hont vármegyei ünnepélyek Keselőkeői báró Majthényi László (a Szent-István rend középkeresztese, a Vaskorona rend I. oszt. tulajdonosa, császári és királyi kamarás, ő felsége valóságos belső titkos tanácsosa, örökös főrendiházi tag, Hont vármegye és Selmecz-Bélabánya szab. kir. és bányaváros volt főispánja) tiszteletére rendezte Hontvármegye közönsége Ipolyságon 1890. évi október 29-én. Budapest, Hornyánszky Viktor könyvnyomdája, 1890.

Ivánka Zsigmond: *Sötét foltok Hontmegye alkotmányos égboltján.* H. n., é. n.

Mannová, Elena: Spolky-čertove volky alebo škola demokracie. In: P. Salner a kol.: *Taká bola Bratislava.* Bratislava, Veda 1991. 67–90.

Uő: Ideové smery, kultúrny a spoločenský život. In: Dušan Kováč a kol.: *Slovensko v 20. storočí. I. Na začiatku storočia 1901–1914.* Bratislava, Veda 2004. 220–275.

Uő: Spolky a ich miesto v živote spoločnosti na Slovensku v 19. storočí. Stav a problémy výskumu. *Historický časopis*, 1990, 1 (38.). 15–27.

Novák Béla: Fővárosi kaszinók a 19. században. *Budapesti Negyed*, 2004, 4 (12.) 90–114.

Pál Judit: Erdélyi főispánok a Tisza-éra végén (1890–91) I. *Korunk*, 2009, 3 (20.) 54–62.

Uő: Erdélyi főispánok a Tisza-éra végén (1890–91) II. *Korunk*, 2009, 4 (20.) 67–76.

Pap József: A Heves és Külső-Szolnok vármegyei politikai elit és a „passzív ellenállás” *Aetas*, 1998, 2–3 (13.) 159–176.

Pongrácz Elemér: *Honti naptár 1900. évre.* Ipolyság, Neumann Jakab könyvnyomdája, é. n.

Pongrácz Elemér: *Honti naptár 1903. évre.* Ipolyság, Neumann Jakab könyvnyomdája, é. n.

Pongrácz Lajos: *Honti krónika: első darab: márcziustól-júniusig: 1848.* Pest, Trattnet –Károlyi Nyomda, 1848.

Uő: *Kivonatok Hontvármegye jegyzőkönyveiből 1848/49- és 1861-ről. I. füzet.* Selmecbánya, 1890, II. füzet. Ipolyság, 1891.

Uő (szerk.): *Szondi-album: drégeli emlék-lapok.* Laiszky – Neumann, Esztergom – Ipolyság, 1885.

Uő: *Vázlata a Hontmegyei Kaszinó ötven éves történetének.* Athenaeum, Budapest, 1886.

Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái.* [http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/Vargha Gyula: Magyarország egyletei és társulatai 1878-ban.](http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/Vargha_Gyula_Magyarorszag_egyletei_es_tarsulatai_1878-ban) Budapest, Statisztikai Hivatal, 1880.

Anikó HAJDÚ

The intercation of culture and politics in the county of Hont in the Ages of Dualism

The study examines the local cultural participation of the political elite of the county of Hont during the decades following the Austrian-Hungarian Settlement. It presents the characteristics of the county's cultural background, then through the description of the society and journalism activities of the lord lieutenants and the deputy-lieutenants the study tries to find the answer to whether their cultural activities within institutionalised framework could be considered successful, to what extent was political and personal motivation behind their actions. The life of ten lord-lieutenants and ten deputy-lieutenants was processed, those characters of the county public life whose cultural activities were to regional or national proportions were emphasized more. The study points out the importance of the Slovak cultural knowledge emerging in mostly rural scenes, though it does not deal with the exploration of the Hungarian-Slovak parallel development.

Keywords: county of Hont, dualism, public education, lord lieutenant, deputy-lieutenant

Az északkelet-magyarországi vármegyék a csendőrségi jelentések tükrében, 1914–1915

Az első világháború kitörésének századik évfordulója kapcsán egyre nagyobb figyelem irányul a katonai eseményeken túl a háború társadalom- és gazdaságtörténeti vizsgálatára, illetve az olyan komplex megközelítések is előtérbe kerülnek, amelyek egészében mutatják be egy adott ország, régió életét a Nagy Háború vérzivataros éveiben. Az északkeleti területek határszéli csendőrsége és a rendőrség intézménye különösen figyelemre méltó az itt élő rutének szempontjából.

A Szerbia elleni 1914. július 28-i hadüzenetet követően Oroszország határozott lépésre szánta el magát és nyíltan balkáni szövetségese mellett állt ki. A Monarchia számára így a kétfrontos háború rémképe valósággá vált. Az északkeleti vármegyék császári és királyi, valamint honvéd gyaloghadosztályait a felvonulási tervnek megfelelően az orosz frontra irányították.¹ A csapatok augusztus 22-ére elérték rendeltetési helyüket és azonnal belekerültek a találkozó, vagy sok esetben határszélinek nevezett katonai összecsapásokba.² A fő hadszíntér Galícia területére helyeződött. A néhány hétig tartó, saját részről kezdeményező és hatalmas veszteségeket elszenvedő csatákban az osztrák–magyar hadseregek visszavonulásra kényszerültek és a Magyar Királyság területére szorultak vissza. Ezek a területeken a lakosság körében a pánik és a kétségbeesés kezdett úrrá lenni.³ Az eseménysorozat általános következménye lett a menekültek tömeges vándorlása a belső, békésebb régiók felé. Ezek ellátását minden esetben a polgári közigazgatás biztosította. A belügyminisztérium a rendelkezésére álló szerveivel,

¹ Stromfeld Aurél: *Hadsergyszervezés*, 1911, i. m.

² Gerbert Károly: *A Kassai VI. hadtest harcai...*, 1929, i. m.

³ A lakosság körében a hadviseléssel kapcsolatban sokszor álhírek terjedtek, a legtöbb esetben a sebesült katonák vagy a mozgó háború időszakában hátraözoönló népfölkelők által. Ezért Sándor János belügyminiszter a 7271/1914. rendeletében, hivatkozva az 1879. évi XL. törvénycikkre, kihágásnak minősítette a rémhírterjesztést, mivel az a közrend és a köznyugalom megzavarására a legalkalmasabb. A büntetés mértéke 15 napi elzárás és 200 korona megfizetése volt. Az eljárást minden esetben a közigazgatási hatóságoknak kellett lefolytatni. A továbbiakban a hadviseléssel és a külpolitikai helyzet változásával kapcsolatos hírek terjesztése végett a különböző sajtóorgánumok számát és nevét a törvényhatóságoknak közölnie kellett. Azokat pedig, amelyek technikai okok miatt nem feleltek meg, kizárták az informatív munkából. Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (továbbiakban: KTÁL). Fond 10. op. 5., od. zb. 842. 129. l.

köztük a rendőrséggel és a csendőrséggel karöltve végezte az ellenőrzést és az irányítást. A különböző lakossági feljelentések főleg felségsértési, valamint katonai jellegűek voltak. Bűnvádi eljárás az utóbbi esetben ritkábban fordult elő. A kémek és az egyházi személyek, köztük a tanítók és papok viszont különleges bánásmódban részesültek. Feltehetjük a kérdést, vajon mi volt a helyzet nemzetiségi tekintetben? A terület lakosságának nagy részét a magyarok mellett (a korabeli etnonimát használva) rutének, oláhok és tótok alkották. Voltak-e internálások, valamint hogyan kezelték a menekültek ellátását, feljelentéseit, rendőri felügyeletét? Voltak-e nemzetiségi konfliktusok, melyeket a csendőrség kezel? Létezett-e rendőri túlkapas az etnikai hovatartozás miatt? Tanulmányomban ezekre a kérdésekre keresem a választ.

Katonai közigazgatás rendszere és a kivételes intézkedések

Az északkeleti vármegyék (Ung, Bereg, Máramaros, Zemplén) egyes járásai hadműveleti területté váltak 1914 szeptemberétől egészen 1915 áprilisáig.⁴ Míg Galíciában az osztrák kivételes törvények teljes egészében átadták az irányítást, beleértve a polgári közigazgatás egészét is a hadseregnek, addig a Magyar Királyság területén a kivételes intézkedések nevében részleges, a hadműveleti területek egyes részein teljes katonai közigazgatás került bevezetésre.⁵

A katonai közigazgatás rendszere békében is létezett, de az szigorúan a katonai kerület, hadkiegészítő terület ügyeivel foglalkozott. Az anyagbeszerzés és az ellenőrzés katonai jellegű volt és nem terjedt ki a polgári közigazgatásra. Békében a kapcsolatot az állami szervekkel legtöbb esetben a hadbiztos tartotta fent.⁶ A kassai hadtestparancsnokság hadbiztosa Steiner Vilmos volt, aki a hadtest élelmiszer szükségleteinek biztosításáért, ellátásáért felelt.⁷

⁴ A hadműveleti terület a tábori hadsereg ellenőrzése alatt álló zónája. Határvonalai közvetlenül a frontvonal, a hátsó felé pedig a záróvonal, amelyen keresztül csakis katonai engedéllyel és igazolvánnyal lehet közlekedni. A zónában seregtestek és seregcsoportok is tevékenykedhetnek. Az adott területen vezetik be a katonai közigazgatást. Szijj Jolán (főszerk.): *Magyarország az első világháborúban...*, 2000, i. m., 250.

⁵ Galántai József: *A Habsburg–Monarchia alkonya*, 1985, i. m.; Galántai József: *Magyarország az első világháborúban*, 2001, i. m.; Felszeghy Béla: *Hadműveleti területek közigazgatása*, 1918, i. m.

⁶ Vághó Ignác: *Katonai közigazgatás*, 1900, i. m.; Kiss János: *Módszeres utasítás...*, 1895, i. m.

⁷ Hadtörténeti Levéltár (továbbiakban: HL). Tanulmánygyűjtemény. 659. Steiner Vilmos visszaemlékezései. 69. doboz.

Háború idején a hadsereg a terület teljes irányítását is átvehette, kizárva a kormány szerveit. Korábban, 1912. december 31-én fogadták el azt a törvényt, amely „kivételes hatalommal” ruházta fel a magyar kormányt erre az időszakra.⁸ A gazdaság és a társadalom megfelelő mozgósításához rendeleti kormányzásra volt szükség. 1914. július 26-án két nappal a hadüzenet előtt a magyar kormány ezt a törvényt⁹ azonnal hatályba léptette, amelynek a következtében az északkeleti vármegyék területére, szorosabb értelemben a kassai VI. hadtestparancsnokság területére kormánybiztost neveztek ki. Feladata volt a katonai közigazgatási szervekkel való szorosabb együttműködés, illetve a rendkívüli helyzetek megoldása.¹⁰ Tisza István 6 kormánybiztost említ.¹¹ Azonban az 1916-os Bruszilov offenzíva idején Molnár Viktor kassai kormánybiztos mellé egy újabbat is kineveztek, mégpedig Máramaros vármegye területére Nyegre László főispán személyében. Báró Perényi államtitkár a belügyminiszter nevében azt kérte, hogy ezt ne hozzák nyilván-

⁸ 1912. évi LXIII. törvénycikk. 2. A kivételes hatalomból folyó intézkedések körét, hatályuk területét és hatályba lépésük időpontját a minisztérium állapítja meg. Erre vonatkozó rendeleteit köteles a minisztérium az állam hivatalos lapjában közzétenni és minden községben, a melyre a tett intézkedések hatálya kiterjed, az ott szokásos módon kihirdetni. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7188> (2015-05-20)

⁹ A törvény 32 paragrafust tartalmazott, amelyből nyolcat érvényesítettek is: az útlevel kiadásának a korlátozása, a sajtócenzúra, a közlekedési korlátozás, a bejelentkezési kötelezettség, a fegyverek beszolgáltatása, az egyesületi korlátozás, a rögtönítélő bíróság bevezetése, a gyülekezés korlátozása. Polner Ödön: *A háború okából...*, 1914, i. m. 489–513.

¹⁰ 1914. évi 63. törvénycikk 4. §.: „Az ezen a törvényen alapuló közigazgatási feladatok végrehajtására a minisztérium kormánybiztosokat nevezhet ki... Hivatásuk az is, hogy szükség esetén a közrend és a közbiztonság fenntartásáról gondoskodjanak és hogy azokat a rendes közigazgatási intézkedéseket is megtegyék, a melyek a hadviselés sikere érdekében szükségesek. A kormánybiztosok az illető katonai parancsnokok szándékaival összhangban kötelesek eljárni.” <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7188> (2015-05-20)

¹¹ A Magyar Királyság területén 1914–1918 között az alábbi kormánybiztosok működtek: az északi harctéren a VI. hadtest mellett báró párnói id. Molnár Viktor, a magyar Főrendiház tagja, egész Erdélyre kiterjedő hatáskörrel Betegh Miklós, Torda-Aranyos vármegye főispánja, az egész délnyugati harctéren báró Tallián Béla nyugalmazott földművelésügyi miniszter, továbbá Temes és Krassó-Szörény vármegyék területén Joanovich Sándor, Temes vármegye főispánja, Torontál és Bács-Bodrog vármegyékben Dellimanics Lajos, Torontál vármegye főispánja és a Linsingen német tábornok parancsnoksága alatt álló német ügynevezett déli hadsereg mellett gróf Schönborn Buchheim Károly. *gróf Tisza István...*, é. n., i. m. A *Budapesti Közlöny* és az Magyar Nemzeti Levéltár forrásai ettől eltérő adatokkal szolgálnak: Betegh Miklós, Szinyei Merse István, Joanovich Sándor, Dellimanics Lajos, báró Kürthy Lajos, Szász József, Mara László, gróf Bethlen Ödön, Craus István, Bartal Aurél, Walbaum Frigyes, gróf Bethlen Balázs és Szalavszky Gyula. MNL OL. K 26. 1915-VII. res. tétel. 1033. csomó. 9702/Eln. 2.

nosságra, ne tegyék közé a lapokban sem, a minisztertanács azonban a kihirdetés mellett döntött és a *Budapesti Közlöny*ben meg is jelent a tájékoztatás.¹² 1916. július 25-én a területet belső hadművelleti területnek nyilvánították.¹³ Az offenzíva negyedik napján, 1916. július 4-én délután 5 óra 40 perckor Beszterce-Naszód vármegye belső hadszínterületté vált és életbe lépett a hadbírószági intézkedés is.¹⁴

A kivételes hatalom képviselőjeként a kormánybiztos elsősorban gyakorlati feladatokat látott el. A törvény biztosította számára a rendvédelmi, félkatonai (csendőrség) szervek, pénzügyőrség, határrendőrség¹⁵ és az állami erdészet közegei feletti ellenőrzést is.¹⁶

Az 1915. évi III. törvénycikk értelmében a Magyar Királyság területén két-féle kormánybiztost különböztetünk meg: 1. a katonai parancsnokság területére kinevezett és a parancsnokság mellé beosztott biztos. 2. a törvényhatósági területre kinevezett megbízott. Az utóbbi székhelye állandó volt, ezért az a pozíció leggyakrabban a főispán kapta meg, fizetés nélkül, de juttatásokkal. A kormánybiztosok közül csupán Tallián Béla és Molnár Viktor nem tartozott a főispáni karhoz, ezért a juttatások tekintetében a legmagasabb összeg illette meg őket, azaz 2000 korona utazásra és irodai átalányra.¹⁷ A kivételes intézkedésekre kiadott tájékoztató 20. paragrafusa alapján ezt az összeget a hadügyi tárcának kellett volna fizetni, de a hadsereg csakis Tallián Béla díját vállalta, annak ellenére, hogy 1914. november 25-ével az összes kormánybiztos esetében is így kellett volna eljárnia. A belügyminisztérium 105 003 korona 87 fillér térítést követelt a hadseregtől. Sándor János belügyminiszter Tisza István miniszterelnökhöz fordult az ügy tisztázása érdekében, illetve Alexander Krobotin hadügyminisztert is

¹² MNL OL. K 26. 1916-VII. res. tétel. 1070. csomó. 4661/res.916. 21.

¹³ Uo. 4661/res.916. 23.

¹⁴ Uo. 3967/res.916. 44.

¹⁵ A határszéli állomásparancsnokságok vezetői, akik közvetlenül is a kormánybiztos fennhatósága alá tartoztak: Máramarossziget – Ederly István nyugalmazott állományú csendőr hadnagy, Beszkid – Michellyes Károly nyugalmazott állományú csendőrhadnagy, Nagybeözna – Szelecsényi Hugó, nyugalmazott állományú csendőr főhadnagy, Mezőlaborc – Fejér Kálmán hadnagy, továbbá Munkács, Ungvár és Kassa város csendőrségei is. MNL Szabolcs Szatmár-Bereg Megyei Levéltára: IV. B. Szabolcs vármegye főispánjának iratai 1868–1918 között. 102. csomó.

¹⁶ Felszeghy Béla: *A kormánybiztosi jogkör*, 1915, i. m., 1–2.

¹⁷ Betegh Miklós és Szinyei Merse István 1500, Joanovich Sándor, Dellimanics Lajos és báró Kürthy Lajos 1000, Szász József, Mara László, gróf Bethlen Ödön, Craus István, Bartal Aurél, Walbaum Frigyes, gróf Bethlen Balázs és Szalavszky Gyula 500 koronát kapott. MNL OL. K 26. 1915-VII. res. tétel. 1033. csomó. 9702/Eln. 2.

megkeresték 1915. április 27-ével.¹⁸ A hadügyminiszter azonban 1915. november 5-i átiratával újból elutasította a kérelmet. Mindkét kormánybiztos közvetlenül a kormánynak lett alárendelve.

A katonaság mellé beosztott biztos felelt a kémelhárításért, útbiztosításért és karbantartásért, a különböző feljelentések polgári vizsgálatáért és a hadsereg számára fontos nyersanyagok zavartalan beérkezéséért, a csendőrség irányításáért.¹⁹ A kormánybiztosok a törvényhatósági, községi és állami tisztviselőkkel közvetlenül rendelkeztek, így sokszor problémát okozva, de egyszerre tudtak rendeleteket kiadni a törvényhatóság részére és a katonai parancsnokság területére is. Az ilyen típusú eljárás esetében mindig bemutatták a katonai jellegű ügyiratokat a polgári közigazgatás számára.²⁰

A hadművelleti terület sajátossága és problémái

A hadművelleti területeken (Uzsok és környéke, az alsóvercekei járás, Nagybocksó, Nagyberezna környéke és Máramaros vármegye szinte egésze) 1914–1915 között általános és részleges intézkedéseket vezettek be. Az általános volt a civil lakosságra vonatkozó összes szabályozás, ugyanakkor ide sorolták a katonai szempontú rendelkezések közül a katonák szabadságoltatásának a tiltását is. Részleges korlátozások egyes csoportokra vonatkoztak, mint például az idegen állampolgárokra, főképp a hadköteles korúak esetében. A hadművelleti területek sajátossága, hogy az itt folyó közigazgatás csakis a közelben folyó hadművelleti érdekeket szolgálta. A hátszági területekhez képest itt a közélet, a közegészségügy és a közrend fenntartása különösen fontos volt. A hatóságok végig katonai rendeltetésszerűen működtek, viszont rá voltak szorulva a polgári közigazgatás segítségére, de az elvesztette jogait az irányításban. A helyzetet tovább bonyolította az a momentum, hogy a válságos időszakban a hadművelleti területeken megkülönböztettek belső és külső területet, a harci cselekmények folyása szerint. A belső zónában helyezkedett el a harcoló csapatok körlete.²¹ Itt minden nemű civil forgalom engedélyezése megszűnt, egészen a harcvonaltól az első csendőrkordonig,

¹⁸ Uo. 11915/Eln. 7.

¹⁹ L. bővebben: uo. 1070. és 1168. csomók, valamint MNL Szabolcs Sztarmár-Bereg Megyei Levéltára: IV. B. Szabolcs vármegye főispánjának iratai 1868–1918 között. 102. csomó. Itt szervezési határozványok, szolgálati utasítások és a megfigyelő állomások katonai parancsnokságainak iratai találhatóak meg. A kormánybiztos hátszági legfontosabb intézkedései a sebesültszállító vonatok szervezési határozványai, berendezkedés a megfigyelő állomásokon.

²⁰ Felszeghy Béla: *A kormánybiztosok jogkör*, 1915, i. m., 1–2.

²¹ Felszeghy Béla: *Hadművelleti területek közigazgatása*, 1918, i. m., 11–14.

ezen túl már a harctér és a front következett. A területen maradt polgári lakosság jogait korlátozták.²² A mozgásszabadság részben vagy teljes megszűnt, mivel a közlekedést és a közlekedési utakat a hadi célok szolgálatába állították. Nem mehettek az erődítési munkálatok alá helyezett területekre, egyes vonalak átlépésére a polgári hatóságok mellett katonai engedélyre is szükség volt. Sándor János belügyminiszter 1914. augusztus 21-én kelt rendelete az automobilonok ellenőrzését is előírta: a gyanús jármű hírének terjesztése tilos, de azt a katonai és polgári szervekkel lehet közölni, ha a hír megerősítést nyert. A „civil” autók esetében a csendőrség és a rendőrség, a katonai autók esetében pedig csak a hadsereg járhatott el. Szigorú előírás volt ugyanakkor, hogy ellenállás esetén sem szabad a járművekre lőni.²³

A hadsereg és a polgári hatóságok visszavonulásait orosz betörés esetén lehetőleg rendben és nyugodtan kellett végrehajtani, nem pedig menekülésszerűen, sőt a hatóságok és a rendőri szervek egy része a közelben maradt, hogy hivatalukat minél hamarabb újra elfoglalják, feltéve, hogy időközben nem hívták be őket katonai szolgálatra.²⁴

1. táblázat. Hadbavonult városi alkalmazottak 1914-ben²⁵

	Rendőrfőkapitány, kapitány	Tanácos	Főmérnök, mérnök	Árvaszéki elnök, ülnök	Állatorvos	Jegyző, aljegyző	Fogalmazványi segéd és kezelő személyzet	Tisztviselők összesen	Egyéb alkalmazottak
Beregszász	1	1	-	1	1	-	2	6	9
Máramarossziget	-	-	1	-	-	-	1	2	-
Munkács	-	1	1	-	-	1	-	3	8
Ungvár	-	-	-	-	-	-	2	2	2

²² A katonai közigazgatás korabeli rendeleteit, forrásait megtaláljuk a *Militär-Verwaltung...*, 1902, i. m.; Ferdinandy Győző: *Hadügyi közigazgatás*, 1913, i. m.; *Kriegs-, Zivil- und Finanzgesetzte...*, 1914, i. m. A *Háború...*, 1914, i. m., 25–26.

²³ KTÁL. F.10., op., 5., od. zb. 842. 40. l.

²⁴ Bővebben l. Suslik Ádám: *Az egyházak kapcsolata...*, 2014, i. m., 55–73.

²⁵ Várhidy Lajos: *Magyar városok...*, é. n., 160–162.

A hadműveleti területeken természetesen megnövekedtek a különböző feljelentések száma, sőt a csendőrség feladatai közé sorolták be a Galíciából érkező menekültek elhelyezését és átvizsgálását is. Vármegyei szinten az állomásparancsnokság, helyi szinteken pedig a csendőrség foglalkozott a különböző feljelentések átvételével és a kivizsgálás elrendelésével, a gyanúsítottak felkutatásával. Nem mellékesen a harcok idején felmerülő evakuálással is a feladatkörébe tartozott.

Egyes állomásparancsnokságok, vasút- és határállomások, nem várva be a magasabb szintről érkező parancsot, elsőként rendelték el a területek kiürítését, sőt a polgári hatóságokat is erre utasították.²⁶ Jó példa erre Koródy Lajos munkácsi vezető járásbíró, katonai parancsnok 1914. december 15-én kelt felhívása, melyben magához rendelte a bíróságnál lévő iratokat és egyéb értékeket, amelyeket a posta már nem vett fel. A telekkönyveket, telekkönyvi betéteket és térképeket pedig becsomagoltatta és a polgármester 16/1914. számú értesítése szerint a hadi helyzet folytán beálló közveszélyre tekintettel a munkát beszüntette, és elrendelte az épület őrzését. Ugyanakkor polgármester nem volt jogosult ilyen intézkedés meghozatalára.²⁷ Az evakuálás időpontjáról szükséghelyzetben szabadon lehetett dönteni, viszont a felelősséget a katonai parancsnoknak és a kormánybiztosnak kellett vállalni. Buttkay Ferenc Bereg vármegye főispánjának küldött 137.k.t.914. felhívás bizonyíthatja is ezt: „Amennyiben a rendkívüli viszonyok miatt a közigazgatási hatóságok és a csendőrtiszti alosztályok között a mindennapi érintkezés állami magas érdekekből jelenleg különösen szükséges utasítottam az alárendelt szakaszparancsnokságokat, hogy a területükön levő főszołgabíróságokkal és rendőrkapitányságokkal az érintkezést nap nap mellett keressék, az árendelt őrsparancsnokságokat pedig utasítottam, hogy ugyanezen érintkezést keressék elsősorban a községi előjáróságokkal s a járási főszołgabírákkal. IV. csendőrkerület parancsnoksága.”²⁸

A kiürítések lehettek tervszerűek és váratlanok. Az előbbiben önként átadták a területeket a hadvezetés céljaira. Az evakuálás legfőbb indoka a hadiesemények

²⁶ „Az ilyen, kötelességről való megfélekedzésről szóló eljárás azt eredményezi, hogy azt a bizalmat, amelyet a lakosság méltán helyez, aláássa, sőt a lakosság körében nyugtalanságot és kiszámíthatatlan következményekkel járó pánikot is előidézhethet. Ennek meglátása céljából tehát elrendelem, hogy az ellenség által fenyegetett vidékeken az említett parancsnokoknak és csapatoknak mindaddig, amíg a magasabb helyről a kiürítésre parancsot nem kapnak, a helyükön maradniuk és szükség esetén az ellenséggel szembeállniuk kell.” MNL OL. K 148. 1914/24 f. 454. csomó. 2.

²⁷ KTÁL. F. 10. op. 5. od. zb. 889. 1. l.

²⁸ KTÁL. F. 10. op. 5. od. zb. 842. 42. l.

közben beállt frontáttörés volt.²⁹ A hatósági feladatokat a belügyminiszter rendeletei döntötték az ellentétes intézkedések elkerülése érdekében. Azt azért ki kell emelnünk, hogy két létfontosságú szabály elsőbbséget élvezett, mégpedig: 1. a 17–55 éves munkaképes férfi lakosság azonnali kimentése, 2. a haszonállatok eltávolítása. A férfiak esetében a cél az volt, hogy elkerüljék az ellenség kezére való jutásukat, illetve a hadimunka elvégzésére munkacsoportokat lehetett belőlük kialakítani.³⁰ Rendeletek érkezhettek a belügyminisztertől, a kormánybiztostól, a főispántól, a katonai parancsnokságoktól. Felszeghy a legnagyobb problémát abban látta, hogy a kellő idejű figyelmeztetés azért nem következett be, mert sokszor a katonai parancsnokságok nem is ismerték a kormányrendeleteket.³¹ A Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium 1914-ben kiadott egy tájékoztatót a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről.³² Viszont azt tudnunk kell, hogy ez a tájékoztató csak korlátozott számban jelent meg és csak a főispán és a kormánybiztos ismerhette. Erre jó példa az 1917. július 13-án kelt levél, miszerint Molnár Viktor kormánybiztossága megszűnt, de továbbra is belső titkos tanácsos maradt. A biztosság megszűnése után a hivatalos iratokat és a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről szóló J.-25 b. számú „Tájékoztatót” a miniszterelnöknek vissza kellett szolgáltatnia.³³

A csendőrség típusai és feladatai a háborúban

Ahogy Parádi József is megfogalmazta, „a rendőrséggel ellenétben a csendőrség nem volt rendőrhatóság, csupán rendőri közeg”, de mindenféleképpen félkatonai szervezet.³⁴ A jogköröket a vármegyei közigazgatás birtokolta. A csendőrség és a közigazgatás közötti kommunikáció formája lehetett felhívás, megkeresés vagy feljelentés. A feljelentés kivizsgálása nyomozati úton történt, amelyet egy 1903-as törvénnyel létrehozott járásőrmesterei intézmény folytatott le.³⁵

A csendőr szolgálati ideje alatt mindig egyenruhát hordott, csak a nyomozó, vagy más néven detektív viselhetett civil ruhát. A csendőrség tekintetében megkülönböztetünk speciális feladatokat ellátó alakulatokat: tábori és határszéli csendőrséget, de ide sorolnám a nyomozásokat legtöbb esetben lefolytató

²⁹ Felszeghy Béla: *Az evakuálás problémája II.*, 1917, i. m., 3–4.

³⁰ Uo.

³¹ Felszeghy Béla: *Az evakuálás problémája I.*, 1917, i. m. 2–3.

³² *Tájékoztató a háború esetére...*, 1914, i. m.

³³ MNL OL. K 26. 1918-VII. res.-829. 1168. csomó. 151.

³⁴ Parádi József: *A Magyar Királyi Csendőrség...*, 2012, i. m., 111.

³⁵ Uo. 111. Vö. Utasítás a Magyar Királyi Csendőrség járásőrmesterei számára. 12–18.

detektíveket is, akiket ugyan a csendőrök mellé osztottak be, de önálló cselekvőképességgel rendelkeztek. A detektívek a belügyminisztérium V. alosztályából kerültek ki. A háborús helyzet folyamatos változása miatt a határszéli csendőrség írásai szerint a pánszláv izgatás fokozatosan terjedt, ezért Zsélyen kívül Ungvárra, Nagybereznára és Mezőlaborcra rutén vagy tót nyelven beszélő detektívekre volt szükség. Így kerültek Ungvárra Orosz Viktor és Hajdú Ferenc detektívek. 1914. augusztus 27-én az államrendészeti megfigyelések céljából Ugocsa vármegye területére Nagyszőlős célállomással Kis János detektívet helyezték ki, természetesen teljes inkognitóban. Fizetését és ellátását Újhelyi Vitkai Sándor főszolgabírónak kellett teljesítenie.³⁶ A területen Izmányi néven már tevékenykedett egy detektív, akiknek helyben tartózkodását 1914. november 7-ével további 8 napra meghosszabbították a főszolgabíró kérésére. A kérelmet báró Perényi Zsigmond belügyminiszteri államtitkárnak küldték meg.³⁷ Egy 1914. október 21-i jelentése szerint a lefolyt harcokat követően feladataik rohamosan megnövekedtek, összefüggésben azzal, hogy a határszéli rendőrség létszámhiányban szenvedett.³⁸ Fő feladatuk a Sianki és Uzsok körüli harcokban meghalt katonák és elhullott állatok maradványainak felkutatása és eltemetése lett, így immár határszéli szolgálatot is teljesítettek.³⁹

Az utasításokat egy bizonyos Usz tanácsostól kapták.⁴⁰ Először álnévre gondoltam, de sikerült kideríteni, hogy ez igazából vezetéknev, méghozzá Usz Antalé, aki 1856-ban született Ungváron és a 32. cs. és kir. vadászászlóaljnál szolgált hadnagyi rangban, a háború kitörésétől kezdve pedig az ungvári rendőrkapitányság tanácsosa volt.⁴¹ A kis létszámú csendőrség tagjainak háborús szolgálat alóli felmentése nem ment zökkenőmentesen, hivatalos jegyzéket kellett készíteni az érintettekről.

³⁶ MNL OL. K 149. 1914. 3. tétel. 3498. 60. doboz. 2–4.

³⁷ Uo. 8–9.

³⁸ Erre jó példa a munkácsi rendőrkapitányság esete, ahol Zilahy felügyelőt a munkácsi határ-rendőrkapitányság ideiglenesen felmentette, Sebestyén felügyelőt pedig a katonai parancsnoksághoz osztották be, így további két tisztviselő nélkül, akik a galíciai menekültek kiválasztására Volócra és Alsóverekére utaztak, összesen három személy maradt a kapitányságon. MNL OL. K 149. 1914. 4818. 64. doboz. 182–191.

³⁹ Uo. 182–191.

⁴⁰ MNL OL. K 149. 1914. 3. tétel. 2516. 60. doboz. 8.

⁴¹ MNL OL. K 149. 1913. 10. tétel. 710. 64. doboz. 25.

2. táblázat. 1913. február 22-i kimutatás a népfőlkelésre kötelezett személyekről⁴²

Név	Illetőség	Megye	Hol szolgált?	Rang	Köszölgálata	Hol?
Pákh László	Ácsfalva	Ugocsa	cs. és kir. 85. gyalogezred	örvezető	rendőrségdtiszt	Hóllak
Uisz Antal	Ungvár	Ung	cs. és kir. 32. vadászászlóalj	hadnagy	rendőrtanácsos	Ungvár
Görgényi Gáspár	Kőrösmező	Máramaros	cs. és kir. 85. gyalogezred	szakaszvezető	őrségvezető	Kőrösmező
Szombathelyi Béla	Németmohaboly	Baranya	m. kir. 19. honvéd gyalogezred	hadnagy	határrendőr fogalmazó	Ungvár
Szirovica Lajos	Doszk	Torontál	m. kir. 3. honvéd huszárezred	őrmester	határrendőr	Ökörmező
Bada Béla	Kóka	Nagykátai járás	cs. és kir. 68. gyalogezred	őrmester	határrendőr	Ungvár
Dr. Ádám Gyula	Mezőtúr	Jász Nagykun Szolnok	cs. és kir. 19. gyalogezred	hadapród	kaptány	Munkács
Szabó János	Mezőterem	Szatmár	m. kir. 12. honvéd gyalogezred	tizedes	hivatalszolga	Kőrösmező
Erdősi Péter	Aknaszlatina	Máramaros	cs. és kir. 85. gyalogezred	tizedes	határrendőr	Felsővisó
Károly Antal	Aknasuhatag	Máramaros	cs. és kir. 85. gyalogezred	szakaszvezető	őrmester	Máramarossziget
Hetzke Sándor	Aknasuhatag	Máramaros	cs. és kir. 85. gyalogezred	tizedes	díjnok	Máramarossziget

⁴² MNL OL. K. 149. 1914. 10. tételel. 710. 64. doboz. 24–38.

Név	Illetőség	Megye	Hol szolgált?	Rang	Közszolgálata	Hol?
Tamás Kálmán	Máramarossziget	Máramaros	cs. és kir. 85. gyalogezred	őrmester	határrendőr	Máramarossziget
Lénert József	Nyíregyháza	Szabolcs	cs. és kir. 34. gyalogezred	gyalogos	segédtiszt	Nagyberezna
Matyola Péter	Beregkövesd	Bereg	cs. és kir. 32. vadászászlóalj	szakaszvezető	határrendőr	Munkács
Dr. László Ferenc	Kisgejóc	Ung	cs. és kir. 65. gyalogezred	póttartalékos kapitány	kapitány	Munkács
Bídnai Béla	Ungváry	Ung	cs. és kir. 5. gyalogezred	szakaszvezető	hivataltiszt	Ungváry
Kassai Endre	Felsőróce	Ung	cs. és kir. 66. gyalogezred	szakaszvezető	hivataltiszt	Mezőlaborc
ífi. Rónai Antal	Ungváry	Ung	cs. és kir. III. had- test tüézérezede	szakaszvezető	fogalmazó	Nagyberezna
Godzsa István	Mikolapatak	Máramaros	m. kir. 12. honvéd gyalogezred	szakaszvezető	dinok	Orsova
Sutka György	Husztköz	Máramaros	cs. és kir. 6. vadászászlóalj	vadász	őrsévezető	Ungváry
Nagy János	Nagybaráthegy	Győr	cs. és kir. 19. gyalogezred	gyalogos	hivatalszolga	Mezőlaborc
Bödő Imre	Szentbenedek	Somogy	m. kir. 19. honvéd gyalogezred	tizedes	határrendőr	Mezőlaborc
Pozsonyi János	Pusztakovácsi	Somogy	cs. és kir. 44. gyalogezred	őrmester	határrendőr	Nagyberezna
Páll György	Bibarcfalva	Székely- udvarhely	cs. és kir. 82. gyalogezred	őrmester	határrendőr	Felsővisó

A tábori csendőr a hadműveleti területeken tevékenykedett leginkább, ellenőrizte a szabadságolt katonák személyazonosságát és őrizte a hadifoglyokat. A határszéli csendőr elsődleges feladata természetesen a határellenőrzés volt, de területén felelt a közbiztonságért is.⁴³ Az 1903. VIII. törvénycikk 2. paragrafusa szerint a határrendőrség a határ mentén felmerülő és államrendészeti szempontból fontos mozzanatokról és eseményekről tájékoztatást volt köteles adni az illetékes hatóságoknak. A két legfontosabb követelmény a megbízhatóság és a gyorsaság. A különböző észleléseket és értesítéseket, ha megbízható forrásból eredtek, azonnal be kellett jelenteni. Fő kritérium volt, hogy külön kellett választani a saját hírszerzést a másoktól vett információktól, ahol mindig meg kellett jelölni a pontos forrást és annak megbízhatóságát, valóságértékét, hiszen a késlekedés lemaradást, a cselekvőképeség megbénulását okozta.⁴⁴ A Magyar Királyság területe a háború előtt nyolc csendőrkerületből állt, az északkeleti vármegyék a IV. kassai kerület fennhatósága alá tartoztak, természetesen Kassa központtal. A kerületeket a könnyebb irányíthatóság érdekében szárnyakra és szakaszokra osztották, ezek központjai: Ungvár, Beregszász, Máramarosziget Lócse, Sátoraljajhely, Eperjes és Rimaszombat.

3. táblázat. A csendőrök nemzetiségi összetétele a IV. kassai kerületben, 1884⁴⁵

IV. kassai kerület	Magyar	Német	Román	Tót	Szerb	Egyéb	Összesen
	734	66	32	68	2	13	915

A kerületben egy csendőrré átlagosan 27 km²-nyi terület, illetve 1127 ellenőrzött személy jutott. A nyolc kerület közül itt jutott egy főre a legnagyobb bejárható terület, viszont az ellenőrzött személyek számát tekintve az ötödik helyen állt, megelőzte Budapest, Pozsony, Székesfehérvár és Debrecen.⁴⁶

A csendőrség háborús körülmények között való alkalmazása 1888 óta napirányban volt. A csendőrség létszámát nem lehetett tartalékos és póttartalékos állományból kiegészíteni. Az 1881. évi 2. törvénycikk szerint azonban a honvédségből 1200 fő azonnali karhatalmi szolgálatra volt kirendelhető. A népfölkelő különítményeket, amelyeket legtöbb esetben őrizetre (hidak, gyárak,

⁴³ Parádi József: *A Magyar Királyi Csendőrség...*, 2012, i. m., 111. Vö. Utasítás a Magyar Királyi Csendőrség járásörmeistereire. 96–103.

⁴⁴ MNL OL. K 149. 1914. 9. tétel. 9091. 64. doboz. 234.

⁴⁵ Forrás: Csapó Csaba: *A Magyar királyi csendőrség...*, 1998, i. m., 156. (X. sz. melléklet.)

⁴⁶ Preszly Lóránd: *A Magyar kir. csendőrség...*, 1920, i. m., 123.

csomópontok) rendelkez ki, a csendőrörs parancsnokának vezetése alá helyezték.⁴⁷ A kivételes intézkedések folytán a belügyminiszter saját hatáskörében utasítást adhatott a csendőrség alkalmazására, sőt 1914. augusztus 1-jétől az összes város irányítását a csendőrségnek rendelte alá.⁴⁸

A feljelentések fajtái, az eljárások menete

A terület kivételes helyzetével összefüggésben, értsük itt, hogy a frontvonalhoz legközelebb eső vármegyéről és azok járásairól volt szó, a feljelentések tekintetében különleges eljárási rend volt érvényben. Az 1910-es népszámlálás a lakosság soknemzetiségű összetételét mutatja. A korábbi skizmaperek, és egyéb ügyek a belügyminisztérium alá tartozott szerveket fokozott óvatosságra készítettek. Feltehetjük a kérdést, vajon voltak-e nemzetiségi ügyek, vagy csak általános eljárásokról beszélhetünk nemzetiségi kifejezett vonatkozás nélkül? Az internálások mennyisége és a perek típusai sok esetben érdekes megállapításokra vezetnek.

A frontvonal közelsége miatt a legfontosabb ügyek a következők voltak: kémkedés, szabotázs, izgatások megelőzése, vagy azonnali kiszűrése. Az elsődleges elhárítás minden esetben a határszéli csendőrség intézményére hárult. Egy 1914. július 13-i törvényjavaslat szerint a katonai és egyéb államtitkok elárulása és a kémkedés egy hónaptól három évig terjedő fogházzal és 1000 korona pénzbüntetéssel lenne büntethető. Ha az egyén az információkat más államok polgári vagy katonai szerveinek közvetíti, a büntetés életfogytiglani fegyház és 2800 korona pénzbüntetés.⁴⁹ 1914. augusztus 2-án a belügyminisztérium hajtóvadászatot indított egy bizonyos Batjuschim Mikolaus⁵⁰ nevű személy ellen, aki szerintük a varsói orosz hírszerző iroda főnöke volt ezredesi rangban, és az északkeleti vármegyék területén tartózkodott. A határszéli rendőrkapitányságoknak, a kassai csendőrkerületi parancsnokságnak és a főispánoknak azonnal elrendelték, hogy teljes erővel keressék a kémeket.⁵¹

A kémelhárítás és a gyanús személyek összeírása már július első hetében megkezdődik, először az akkori északkeleti vármegyék területén lévő „macedón pékek” jegyzékét állították össze, majd pedig két nappal a háború kitörését megelőzően a belügyminisztérium egy románul beszélő detektívet, bizonyos Kozma

⁴⁷ Csapó Csaba: *A Magyar királyi csendőrség...*, 1998, i. m., 49–51.

⁴⁸ Uo. 65.

⁴⁹ MNL OL. K 149. 1914. 3. tétel. 1313. 60. doboz. 20.

⁵⁰ A levéltári iratban szereplő névváltozat.

⁵¹ MNL OL. K 149. 1914. 3. tétel. 1880. 60. doboz. 2–3.

Györgyöt rendelte ki a máramarosszigeti határ menti rendőrkapitánysághoz, akinek a feladata Felsővisó megfigyelése lett.⁵² Ferenczy Béla felsővisói kapitány jelentése szerint a településen, vagy a környező községben a román származású egyének lőfegyvereket rejtegetnek. Kozma július 27-én délelőtt 10 órakor elhagyta Máramarosszigetet és a településre utazott, ahol a nyomozást megkezdte. Elsődleges célpontjai voltak Dr. Mester László, akinek sógora a román hadseregben szolgált századosként, valamint Dr. Szabó Aurél és egy Juga nevű román férfi, mindhárman ügyvédek. Az adott személyek minden nap a felsővisói Pákóczy vendéglőben találkoztak, de a detektív gyanús mozgásra nem lett figyelmes. Másnap Középvísóra, majd Alsóvisóra utazott, ahol a háborús hangulat után tudakozódott. A detektív biztosítási ügynöknek adta ki magát és informátorokat szervezett be, előbb egy Ulics György nevezetű lakost, később Krisztea Mihály szűcs mestert, akiről utóbb kiderült, hogy nagy román agitátor. A beszélgetések során egy bizonyos Gottlieb Simon községi pénztárosnak gyanús lett a magát ügynöknek kiadó detektív, így feljelentette a csendőrségi szakaszparancsnokságnál, ahol kénytelen volt felfedni kiletét. Ennek az lett a következménye, hogy az adott településeken végzett nyomozásokat fel kellett függesztenie.⁵³ A nyomozó augusztus 2-áig tartózkodott az adott területen. A fő vizsgálati személy a már említett Dr. Mester László ügyvéd, tartalékos hadnagy lett. Attól félve, hogy a hadseregről információkat ad át sógorának, szigorú megfigyelés alá helyezték. Mester augusztus 2-án bevonult.⁵⁴ Nem voltak kivételek a megfigyelésektől alól az állami alkalmazottak sem. 1914. augusztus 18-án a munkácsi határ rendőrkapitányság vezetője, dr. Ádám Gyula kapitány délelőtt 12 órakor jelentette, hogy határrendőr beosztottja, dr. Balázs Lajos a volóczi segédjegyzőt, Csucska Gyulát kémkedés vádjával letartóztatta és a hadseregnek átadta.⁵⁵

A szabatás gyanús ügyeket szintén azonnal kivizsgálták, akkor is, ha az alapot névtelen bejelentés szolgáltatta. Ilyen bejelentések általában a hidakkal, vagy a gyárakkal kapcsolatban érkeztek. Ugocsa vármegye alispánja 1914. augusztus 6-án arra kérte a honvédelmi minisztert, hogy a tiszaujlaki vasúti híd őrzését rendelje el, mivel az Szatmárnémeti felé fontos forgalmi csomópont. Az államépítészeti hivatalnak viszont nem volt módjában őriztetni a hidat, de annak veszélyére, hogy felrobbanthatják, arra kérte a hadsereget, hogy ezt a feladatot lássa el.⁵⁶

⁵² Uo. 1399. 60. doboz. 2.

⁵³ Uo. 5.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ MNL OL. K 149. 1914. 3. tétel. 2895. 60. doboz. 2.

⁵⁶ Uo. 7. tétel. 2445. 62. doboz. 598.

1914. november 29-én Jármay József százados a Királyháza környéki vasúti hidakat biztosító osztagok parancsnoka is arra hívta fel a belügyminiszter figyelmét, hogy mivel a második orosz betörés alkalmával a terület fontos csapatelosztó központtá vált, így katonai veszélyhelyzet esélye megnövekedett, és a hidakra (Tekeháza és Nagyszőlős között, a Veréce alatti és a huszti Nagy-Ág híd) kirendelt, főként osztrák népfölkelők között rutének is vannak, így további 6–6 csendőrrre lenne szüksége. Ezt a kérést létszámhiányra való hivatkozással elutasították.⁵⁷ A Nagybocksó székhelyű KLOTILD vegyipari részvénytársaság 1914. szeptember 25-én arra kérte a hatóságokat, hogy mivel a 60 km-re lévő Kőrösmezőnél már harcok dúlnak, azonnal rendeljék el a gyár őrzését. Az indokok között szerepelt még, hogy a gyárban 1000 fő dolgozik, továbbá 1500-an, többségében rutének erdőmunkát végeznek, ez a gyár az államkincstári lőporgyárak egyik legnagyobb beszállítója, a füstnélküli lőporgyártáshoz szükséges aceton nyersanyagot szolgáltatja.⁵⁸ A főispán még aznap helyt adott a kérelemnek.

A hadüzenetek folytán a különböző ellenséges államok polgárait szintén ellenőrizték, sok esetben a katonaköteles korúakat ab ovo hadifogolyként kezelték. Az 1914. november 10-én kelt 138805.15/a.-1914. helyesbítés a hadifoglyokkal szembeni eljárás módosítását tartalmazta. A dokumentum előzménye az 1914. augusztus 10-i 14004/el.n.1. rendelet. Ennek értelmében az összes hadtestparancsnokság és hadsereg-parancsnokság területén letartóztatott személyt a legközelebbi katonai parancsnokságnak kellett átadni. Ha saját állampolgárról, vagy illetőségéről volt szó és katonai büntetőbíráskodás alá került, akkor valamelyik honvéd táborig haditörvényszék – általában a kassai dandár hadosztálybírósa – ítélt meg, ami után az elítéltet a legközelebbi honvéd fogháznak adták át. Északkelet-Magyarország négy vármegyéjét tekintve ilyen működött a Bereg vármegyéhez tartozó Mezőkaszony településen. Ha az adott illető bűncselekményt követett el, ami a polgári büntető bíráskodás alá tartozott, akkor az illetékes polgári bíróság ítélt meg. A politikailag gyanús személyeket, akiket a közigazgatási hatóságokkal egyetértésben vettek őrizetbe, anélkül, hogy konkrét bünvádi eljárás alá kerültek volna, az előjáró központi hatóságokkal (belügyminisztériummal) közösen döntöttek az internálásról. A kíséretet az illető katonai parancsnokságnak kellett biztosítani.⁵⁹

A csendőrség vagy katonai hatóság által elfogott és úgynevezett biztonsági elbánás alá vont személyek között megkülönböztethetünk hadifoglyokat, a hadi-

⁵⁷ Uo. 7. tétel. 8578. 62. doboz. 850.

⁵⁸ Uo. 7. tétel. 5687. 62. doboz. 796.

⁵⁹ Uo. 10. tétel. 8269. 64. doboz. 97.

állapotban lévő államok polgárait, és állampolgárságukra való tekintet nélkül mindazokat, akiket a hadviselés érdekében el kellett távolítani.⁶⁰ Közölni kellett a személyek számát, azt, hogy hadköteles korban vannak-e, hányat kellett felügyelet alatt tartani, és hogy hányan képesek magukat eltartani. Az elhelyezéssel kapcsolatban általános elv volt, hogy kedvező fekvésű nagy épületeket kell kijelölni, illetve, hogy a helyi lakosságot ne terheljék. A családtagokat, ha erre nem volt külön indok, nem választották szét. Őrizetüket a helyi rendőrségnek kellett biztosítani a lakosság támogatásával. A vagyonosabbak megfelelő életmódot folytathattak, a többi személy esetében városi vagy községi munkát kellett biztosítani, vagy ellátásukról gondoskodni. „Kötelességüké teszem ezuttal is a hatóságoknak, gondoskodjanak arról, hogy a felügyelet (őrizet) alatt álló idegen alattvalókkal mindenkor emberséges bánásmódban részesüljenek.”⁶¹

Az internált személyeket három kategóriába sorolták. Az első a K. Ü. A. „Konfinieren” azzal járt, hogy az illető a rendes lakhelyét el nem hagyhatta, útlevelétől, valamint járművétől, ha volt, vagy egyéb mozgó járműtől megfosztották, és kötelezték, hogy meghatározott időközökben jelenjen meg a rendőrhatalóságnál, de egyébként szabad és foglalkozását folytathatta. Akik számára lakhelyet utaltak ki az internálása során, azokat „Zwangdomizil” megnevezés illette. Azok a személyek, akiknek a személyi igazolványába „Internieren” állt, felügyelet alá kerültek egy középületben vagy egy magánépületben, esetleg bekerített területen, azaz különböző táborokban. Az internáltak minden gyanús egyént, valamint azokat, akiknek nem volt pénze és arra szorultak, hogy az állam tartsa el őket. A megbízható és jövedelemmel rendelkező egyéneknél az egyszerűsített ellenőrzést alkalmazták.⁶² Ilyen egyszerűsített ellenőrzés várt a menekülőkre is. Ungvárról és a környező vidékről a menekülő lakosság naponta 700–800 egyéni igazolvány kiállítását eredményezte a csendőrségnél. A galíciaiak egy részét kezdetben a helyi városokban helyezték el, míg a szegényebb néprétegek képviselőit Kassa, Zsolna, Hóllak és Szatmárnémeti felé irányították.⁶³ A 6236/914. számú rendelet értelmében a menekülők után, a 100.000/914. pénzügyi rendeltre hivatkozva, megállapították a napi élelmezési költséget: felnőttek után 78 fillér, 8 éven aluliak számára 39 fillér.⁶⁴

⁶⁰ Uo. 10. tétel. 3009. 64. doboz. 98.

⁶¹ Uo. 10. tétel. 3009. 64. doboz. 99–101.

⁶² Uo. 10. tétel. 4484., de a 3009-hez csatolva. 64. doboz. 128.

⁶³ Uo. 3. tétel. 2516. 60. doboz. 37.

⁶⁴ Uo. 9. tétel. 64. doboz. 199.

A különböző feljelentések közül ki kell emelni a papok, főként a görög katolikus, de rutén származású egyházi személyek elleni pereket, melyek sok esetben kémkedés és izgatás tárgyában folytak. Ungvárra a „külföldiek” megfigyelésére a határrendőrségi tanácsos javaslatára egy detektívet rendeltek ki 1914. augusztus 11-től.⁶⁵ Az első nyomozás egy nagylázai lakos, Bakasai Péter görög katolikus kántortanító ellen folyt, aki több ember jelenlétében azt állította, hogy „ha Ferencz Ferdinánd trónörökös nem lett volna gazember, nem lőtték volna agyon”.⁶⁶ A vizsgálat augusztus 24–26. között zajlott, amelynek eredményeképpen az adott személyt letartóztatták és a beregszászi ügyészségre vitték.⁶⁷ A papok és tanítók elleni feljelentésekkel egy bizonyos Hajdú foglalkozott. Munkájának köszönhetően eljárás alá vonták az ungvári tanítóképző hittantanárát, Hrabár Bazilt és igazgatóját, Kamenszky Gézát az orosz nyelv tanítása, valamint a magyar állam elleni izgatás vádjával.⁶⁸

Az egyik legkomolyabb nyomozást egy lelkészről, bizonyos Legeza Irén ellen folytatták le Ugar községben. A nyomozás és a kihallgatás során megjelent báró Tischer Lajos a szinnai járás főszolgabírája, Dr. Marton Sándor, valamint Müller Ferencz keleni körjegyző is.⁶⁹ A szinnai főszolgabíró azt állította, hogy Legezát nemcsak, hogy nem tartóztatták le, de át sem adták a sátoraljaújhelyi ügyészségnek. A főispán Jencs Árpád csendőr századosra és Liszi Viktor kir. ügyészre hivatkozva kijelentette, hogy Legezát az őrs ugyan letartóztatta, de egyszerű jelentés elkészítése miatt az ügyészség nem vette át, hanem átadta a rendőrségnek, ahol 48 óra után szabadlábra helyezték.⁷⁰ 1914. szeptember 10-én Bereg vármegye főispánja felhívta a kassai kerület kormánybiztosának a figyelmét arra, hogy a területén két pánszláv görög katolikus pap tartózkodik, Bacsinszky Dániel beregkisfaludi és Jaczkovics Panfil tőkésfalvai papok.⁷¹

Máramaroszigeten 1914. szeptember 12-én a katonai parancsnokság izgatás vádjával letartóztatta Panczner Kálmán úrmezői és Mikita Elek tiszabogdányi rutén papokat, de kellő bizonyíték híján szabadon bocsátották őket.⁷² Boksay Péter ungdaróczi 51 éves görög katolikus kántortanító pedig a határrendőrség szerint Ferenc Ferdinánd trónörökös meggyilkolását helyeselte és a rutén nép

⁶⁵ Uo. 3. tétel. 2516. 60. doboz. 3.

⁶⁶ Uo. 13.

⁶⁷ Uo. 15.

⁶⁸ Uo. 25.

⁶⁹ Uo. 45.

⁷⁰ Uo. 70–71.

⁷¹ Uo. 6.

⁷² Uo. 61.

anyagi helyzetének kedvezőbbre fordulásáról beszélt abban az esetben, ha az orosz cári csapatok átlépi a határt. Ezért letartóztatták és a beregszászi királyi ügyészségre szállították.⁷³ Egy 1914. szeptember 13-án kelt jelentés alapján összesen 5 görög katolikus papot, név szerint Bacsinszki Szilárd fenyvesvölgyi, Petrasovics laborczfői, Chanát Irén nagycsertészi, Molcsányi Elek csabaházi és Brinszki Artur nagymonostori lelkészt tartóztattak le bizonyosan, akiket azután átszállítottak Kassára.⁷⁴

A rendőri nyomozásokat és megfigyeléseket idővel kiterjesztették a sorozásokra is. Ennek egyik érdekes példája Berényi Gyula esete. Berényi Gyulát az 1914. szeptember 1-jei sorozás alkalmával a 66. cs. és kir. gyalogezredhez akarták berukkolni, de a bizottság előtt nem ő, hanem bátyja, József jelent meg. Erről tudott Sziráky 66. gyalogezredbeli számvevő és a fekésházai jegyző is, ahonnan a testvérek származtak. A vizsgálat során Józsefet az újoncok közé állították, s mikor a fekésházaiakat szólították, elhangzott Berényi Gyula neve is, de mint 5-dik személyt alkalmatlannak vezették be. Orosz Viktor detektív jelen volt az esetenél, így azonnal elrendelték Gyula besorozását és József pótsorozását, a másik két személy ellen pedig hatósági vizsgálat indult.⁷⁵

Összegzés

A kivételes intézkedések az első világháború éveiben különleges jogokkal ruházták fel a csendőrséget, azt a szervet, amelytől a nyugalom és a rend fenntartását várták, tevékeny szerepet vállalt a menekülők, a kommunistagyanús vagy a kémkedéssel vádolt civil lakosság internálásában, a feljelentések kivizsgálásában. A katonai közigazgatás polgári képviselője a kormánybiztos lett, aki rendeleteivel és közvetlen utasításai által irányíthatta a csendőrséget. A háborús helyzet természetesen mindenkor szigorúbb ellenőrzéseket eredményezett. Előfordult, hogy banális esetekben történtek intézkedések, mert létszámhiány miatt nem volt idő a tüzetes kivizsgálásra. A legszembetűnőbbek a görög katolikus papokkal szembeni eljárások voltak. Őket a legkisebb gyanúra azonnal letartóztatták. A nyomozásokat nagyban segítették a detektívek, akiket főleg különleges esetekben alkalmaztak, mint például a felsővisói románok, vagy a macedón pékek esete. A katonai peres ügyeknél szintén szembetűnő a szegény, nem magyar nemzetiségű személyek túlsúlya. A kassai csendőrkerület parancsnokságának asztalán

⁷³ MNL OL. K 149. 1914. 7. tétel. 3438. 62. doboz. 700.

⁷⁴ Uo. 3. tétel. 2516. 60. doboz. 63.

⁷⁵ Uo. 51.

tömegesen heverték a kémkedéssel, szabotázzsal, a behívások megakadályozásával kapcsolatos iratok. Az alkalmazott kivételes intézkedések – gyülekezés korlátozása, fegyverek beszolgáltatás stb. – szinte kivétel nélkül a kisebbségeket érintették. A besorozott rutén regrutákat kivétel nélkül Boszniába vagy a szerb harctérre szállították.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. K 26. Miniszterelnökség iratai. K 149. Belügyminisztérium. Reservált iratok.
- Kárpátaljai Területi Állami Levéltár. Fond 10. Bereg vármegye főispáni iratai.
- Hadtörténeti Levéltár. Tanulmánygyűjtemények 659. Steiner Vilmos visszaemlékezései.
- Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs Szatmár-Bereg Megyei Levéltára. IV. B. Szabolcs vármegye főispánjának iratai.

*

- A háború, különös tekintettel közgazdasági és társadalmi vonatkozásaira.* (Aktuális kérdések irodalma.) Budapest, 1914. szeptember, 33. sz.
- Complex Jogtár: Ezre év törvényei. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7188>
- Csapó Csaba: *A Magyar királyi csendőrség története 1881–1914.* Pécs, Pannónia Kiadó, 1998.
- Felszeghy Béla: A kormánybiztosi jogkör. *Magyar Közigazgatás.* 1915. október 31. XXXIII. évfolyam, 44. sz. 1–2.
- Felszeghy Béla: Az evakuálás problémája I. *Magyar Közigazgatás.* 1917. szeptember 22. XXXV. évfolyam, 38. sz. 2–3.
- Felszeghy Béla: Az evakuálás problémája II. *Magyar Közigazgatás.* 1917. szeptember 30. XXXV. évfolyam, 39. sz. 3–4.
- Felszeghy Béla: *Hadműveleti területek közigazgatása.* Budapest, Ráth Mór Könyvkereskedés, 1918.
- Ferdinandy Győző: *Hadiügyi közigazgatás.* S. n. 1913.
- Galántai József: *A Habsburg–Monarchia alkonya.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1985.
- Galántai József: *Magyarország az első világháborúban.* Budapest, Korona Kiadó, 2001.
- Gerbert Károly: *A Kassai VI. hadtest harcai 1914. augusztus 25–30. A hadsereg jobbszárnyának válsága a komarowi találkozó csatában.* Budapest, M. Kir. Hadtörténelmi Levéltár, 1929.

- Kiss János: *Módszeres utasítás a katonai közigazgatás és katonai iránytan oktatására a m. kir. honvédségi Ludovika-Akadémia tisztképző tanfolyamán.* Budapest, Pesti Könyvnyomda, 1895.
- Kriegs-, Zivil- und Finanzgesetze vom 4. Aug. 1914. *Die ausserordentlichen Bestimmungen mit den amtlichen begründungen, bekanntmachungen und ausführungsbestimmungen und den angezogenen gesetzstellen.* Berlin, [s. n.], 1914).
- Militär-Verwaltung: Einquartierung, Familienunterstützung nebst Anhang.* (Berliner Gemeinderecht, Bd. 2.) W.S. Loewenthal, 1902.
- Parádi József: *A Magyar Királyi Csendőrség. Az első magyar polgári, központosított, közbiztonsági őrtisztület 1881–1945.* Budapest, Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság, 2012.
- Polner Ödön: A háború okából tett kivételes intézkedések. *Közigazgatási Szemle*, 1914, XXXVIII. évfolyam, 52. kötet, 489–511.
- Preszly Lóránd: *A Magyar kir. csendőrség története. 1881–1918.* Budapest, Honvédelem Sajtóvállalat Rt., 1920.
- Stromfeld Aurél: *Hadseregszervezés.* Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt, 1911.
- Suslik Ádám: Az egyházak kapcsolata a katonai és közigazgatási szervekkel az első világháború idején az északkeleti vármegyékben. In: Fedinec Csilla – Szoták Szilvia (szerk.): *Közösség és identitás a Kárpát-medencében. Határhelyzetek VII.* Budapest, Balassi Intézet, Márton Áron Szakkollégium, 2014. 55–73.
- Sziji Jolán (főszerk.): *Magyarország az első világháborúban. Lexikon. A–Zs.* Budapest, Petit Real Kiadó, 2000.
- Tájékoztató a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről.* Magyar Királyi Honvédelmi Miniszter. Budapest, 1914.
- gróf Tisza István összes munkái. XXII. 4. sorozat. 4. kötet. Budapest, é. n.
- Vághó Ignác: *Katonai közigazgatás: tankönyv.* Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt, 1900.
- Várhidy Lajos: *Magyar városok közigazgatása.* Városi Szemle, é. n, 3–4. szám.

Ádám SUSLIK

Light gendarmerie reports in the North-East Hungarian counties, 1914–1915

During World War 1, the performance of law enforcement duties were the responsibility of the gendarmerie in the Austrian-Hungarian Monarchy, though first from among the insurgents, later from the corps in the home front were ordered as armed forces to them to perform their tasks in August 1914 and the year 1918. The situation of the counties in North-East Hungary seemed to be

difficult at first because of the fear of the closeness of the front line and because the national minorities were in the majority. It was made more difficult by the exceptional measures introduced and the operational nature of the area. The Interior Ministry sent a government commissioner to the region to place the activities of law enforcement agencies under central management, but it was only partially realised. In my study I examine the denunciations received by the gendarmerie and the actions taken by as a result.

Keywords: North-East Hungary, World War 1, gendarmerie, denunciations

Fikció és valóság Pálóczi Horváth Lajos műveiben

„Az irodalomból ki lehet bontani a társadalom képét”¹ – ezt a feltevést igazolják azok a tanulmányok, melyek például Balzac, Turgenyev, Tolsztoj, Mikszáth, Jókai stb. regényei alapján vázolják fel a régebbi korok társadalmi sajátosságait. A szép-irodalmi írások így nem csak az irodalom, az irodalomtudomány számára lehetnek adekvátak, hanem egy interdiszciplináris térben a társadalomtudományok, történettudományok számára is. A szépirodalmi narratívák referenciális olvasata például a nemzetiségi társadalmak sajátos képének körvonalazásához is fontos adalékkul szolgálhat, mivel a terület szerzőinek művei a társadalmi változásokat explicit módon képesek bemutatni, ami mindenképp egy árnyaltabb kép kialakításához vezethet, illetve lehetőséget nyújtana a nemzetiségi irodalmak szövegeit a kultúráközi viszonyok összefüggésében elemezni.

Mind az irodalomtudományban, mind a historiográfiában meghonosodott az a tendencia, amely a történelmi narratíva irodalmi szövegszerűségének, illetve a szépirodalmi szöveg történetiségének vizsgálatára irányul. Tanulmányomban én is ezt az irányvonalat kívánom követni. A beregszászi születésű Pálóczi Horváth Lajos *Álompákász és Két világ határán* című autobiográf regényeit vizsgálom és elemzem, különös tekintettel a fikció és valóság sajátos összefonódására e művekben. Ehhez az elméleti keretet elsősorban az irodalom és valóság kapcsolataira irányuló irodalomelméleti, illetve historiográfiai szakirodalom adja.

Arra a hipotézisre alapozva, hogy az irodalom, az irodalmi mű képes közvetíteni a társadalmi változásokat, még ha azt a szubjektív valóság keretein belül is teszi, úgy vélem, hogy a műveket a referencia elvének alávetve lehet a történelemtudomány számára is értékes írásként kezelni, természetesen figyelembe véve a fikció lehetőségét és az írói autonómiát: az írónak joga van lehetséges világok létrehozására, és a valós világok sajátos ábrázolására.

Mimészis – referencia – irodalom

A valóság és fikció évszázadok óta tartó dialektikája és kérdésköre folyamatosan előbukkan a filozófiával, művészettel, irodalommal, sőt, némely esetekben a historiográfiával foglalkozó diskurzusokban is. Arisztotelésztől kezdve napjainkig

¹ René Wellek: *Az irodalom és a társadalom*, 2006, i. m., 94.

foglalkoztatja a teoretikusokat, hogy az alkotás, irodalmi mű milyen mértékben van kapcsolatban a tényleges valósággal, sőt, hogy létezhet-e a kapcsolat egyáltalán. Különböző teóriák² születtek, melyek vagy az irodalom legfontosabb funkciójának nevezik a valóság ábrázolását, vagy épp teljességgel lehetetlennek tartják, hogy az irodalmi alkotás önmagán kívül bármi másra is utaljon. Az elméleti szer-teágazódást a témával kapcsolatban jól érzékelteti, hogy már a terminusok használata is eltér egymástól, több esetben önmagában a kifejezés alkalmazása egy-fajta elméleti álláspontot tükröz. Az arisztotelészi mimészis³ és annak különböző fordításai (utánzás, megjelenítés, értelmezés⁴), a valószerű, realizmus, referencia, megjelenítés és ezen fogalmakkal oppozícióban álló kitalálás, fikció, illúzió, vagy épp hazugság – mind-mind élő kifejezések a témával foglalkozó írásokban.

Az alkotás és valóság kapcsolatára irányuló teoretikai párbeszéd pedig még sokrétűbb, hiszen az évszázadok során különböző egymással kapcsolatos, vagy épp ellentétes elméleti elgondolások rakódtak egymásra. Jól érzékelteti ezt a heterogenitást, hogy már a klasszikus hagyományban sem létezett egységes és egyértelműen uralkodó állásfoglalás a kérdéskörrel kapcsolatban: már a platóni, arisztotelészi mimészis-értelmezés is jelentősen eltért egymástól. Míg Platón szerint a művészet a valóság tükré, és a valóság elemei az örökkévaló létezők utánzatai, így maga a művészet, mely utánoz, igazából az utánzatot utánozza, tehát alacsonyabb fokon másol.⁵ Épp ezért ez a másolat nem lehet hiteles, sőt az egyetlen funkciója, hogy eltávolít az igazságtól (ezért űzné ki államából a költőket).

Ezzel szemben Arisztotelész a mimészis feladatának a valóság utánzását és nem másolását tartja. Az utánzás pedig szerinte a létezők és a dolgok általános és jellegzetes vonásait képes megragadni,⁶ az emberi cselekedeteket a nyelv segítségével megjeleníteni.⁷

Látható tehát, hogy már a mimészis fogalmának kezdeti meghatározása, eredendője sem egységes, és ez a mindig jelenlévő ellentét az, ami ezt a kifejezést és értelmezését az évszázadok során mindig körbefonta. A valóság és művészet kapcsolatát megragadó elméletekben mindig létezett egyfajta eredendő szembenállás, amely vagy mimészis-elvű, vagy épp illúzió-elvű volt.

² Antoine Compagnon: *A világ*, 2006, i. m., 109–158.

³ Bolonyai Gábor: *Kommentárok Arisztotelész Poétika című művéhez*, 1997, i. m., 119.

⁴ Antoine Compagnon: *A világ*, 2006, i. m., 110.

⁵ Mészáros Márta: *Látszat és valóság, mimézis*, 2012, i. m., 8–9.

⁶ Uo. 9.

⁷ Antoine Compagnon: *A világ*, 2006, i. m., 118.

A folyamatosan újraéledő teoretikai polémia talán leginkább a 20. században érte el a csúcspontját, és ahogy Philippe Hamon francia teoretikus fogalmaz: az elméleti diskurzusok során a referencia kérdése a szerzővel, a kontextussal együtt „kritikai purgatóriumba” került.⁸

A mimészis, az irodalom referencialitását megkérdőjelezte, sőt, cáfolta az irodalomelmélet azon ága, amely szerint az irodalmi szöveg csak és kizárólag önmagára utal, és egyedül csak magáról szól („a költemény a költeményről szól”). Philippe Sollers határozottan kijelentette: „az ún. realizmus [...] ez az előítélet, mely abból áll, hogy elhisszük, egy írásnak ki kell fejeznie valamit, ami nem adott ebben az írásban [...] Észre kell vennünk azonban, hogy ez a konvenció csak előzetes megegyezésekre vonatkozhat, minthogy a valóság fogalma is megegyezés és konformizmus, egyfajta hallgatólagos szerződés az egyén és az ő társadalmi csoportja között”.¹⁰ Ez részben elővetíti Paul Ricoeur ún. olvasási szerződését, amely nem más, mint az elbeszélői hang és az olvasó közti megállapodás arról, hogy egy szépirodalmi műnek fikciós vagy történelmi jelleget tulajdonítanak-e, és, hogy elfogadják-e, hogy az események az elbeszélői hang múltjához tartoznak.¹¹

Az 1990-es években Roland Barthes elméleti sortűz alá vette a referencialitás kérdését és teljesen elvetette azt: „még a legrealistább regényben sincs »realitása« a referensnek – elég elképzelní, micsoda felfordulást okozna, ha akár a legjözanabb elbeszélés leírásait szavukon fognánk, működési programokká fordítanánk le, és egyszerűen megpróbálnánk kivitelezni őket”.¹² Antoine Compagnon, aki *Az elmélet démona* című könyvében egy jelentős fejezetet szentel a referencia kérdésének, Barthes ezen sarkalatos kijelentését röviden így cáfolja: „Már az érv is eléggé különösen hangzott, ugyanis azzal a megállapítással volt egyenértékű, mely szerint az irodalom használati utasítás. Elegendő megpróbálni követni a használati utasításokat, melyek minden elektromos készüléket kísérnek [...] ahhoz, hogy rájőjjünk, nem kevésbé használhatóak, mint egy Balzac-regény, s mégsem fogjuk teljességében tagadni kapcsolatukat a szóbanforgó géppel.”¹³

Ahogy a purgatóriumi állapot sem állandó, úgy az areferencialitás sem bizonyult hosszú időre egyeduralgkodónak a modern irodalomelméletben: a mimészis

⁸ Uo. 110.

⁹ Uo.

¹⁰ Uo. 109.

¹¹ Paul Ricoeur: Emlékezet – felejtés – történelem, 1999, i. m., 62.

¹² Roland Barthes: *S/Z*, 1997, i. m., 107–108.

¹³ Antoine Compagnon: *A világ*, 2006, i. m., 131.

tagadására irányuló elméletek mellett több kísérlet is született arra vonatkozóan, hogy a szöveg kontextuális megközelítését érvényre juttassák. Így például Bahtyin újra bevezette a valóságot, a történelmet és a társadalmat a szövegbe, mondván, hogy a textus folyamatosan dialogizál. Viszont az ő nyomán létrejött intertextualitás mégis visszazárult a szövegre, s újra bezárta azt a lényegi irodalmiságába, mivel Bahtyinnál az intertextualitás egy tág értelemben vett párbeszédet jelentett a szövegek között, erősen utalva a kontextusra, de a hatására létrejött intertextualitás elméletében már kizárólag különböző szövegek közötti kapcsolatokat jelölt.

A referencia fogalmának rehabilitálásához, illetve a Hamon által megnevezett purgatóriumi állapot megszüntetéséhez szükség volt a klasszikus mimészis fogalom újraértelmezéséhez. Barthes és az ő nyomán számos strukturalista, posztszukturalista teoretikus a kifejezést egyértelműen utánzásként, másolásként értelmezték, és erre a funkcióra építették referencialles téziseiket. Az irodalom nem másolhatja a valóságot, a szöveg nem tükrözhet mást, mint önmagát. Northrop Frye¹⁴ és Paul Ricoeur¹⁵ a mimésziszt ismeretként definiálták, melynek célja nem a másolás, hanem a viszonyok fölállítása a történések között, egyfajta „érthetőségi struktúra” szerkesztése, amely értelmet ad a szövegben megjelenő cselekedeteknek. Így a mimészis nem csupán utánzás, megjelenítés, nem „a jelenlét megkettőződése [...] szakadás, mely megnyitja a kitalálás terét [...] megalapítja az irodalmi mű irodalmiságát”.¹⁶ Ebben az újraértelmezési folyamatban nagy szerepet játszott Ricoeur hármas mimészis elmélete, melyet az 1980-as évek végén dolgozott ki. Ebben Ricoeur a mimésziszt hermeneutikai megközelítésből értelmezi át, és Szent Ágoston, illetve Heidegger időfelfogását tartja szem előtt, s az idő és az elbeszélés közötti közvetítést tárja fel a mimészis sajátos analízisén keresztül. Az elemzés sarokkövét a *mimészis2* adja, amely közvetítő jellegénél fogva a költői kompozíció világába nyit utat, és a szöveg előttjétől (*mimészis1*) az utánjához (*mimészis3*) vezet el.¹⁷ Úgy véli, hogy a valóságnak, tényeknek elbeszélése szimbolikus, egy interpretált valóság, és tulajdonképp az emberi és történeti idő megismerése csak az elbeszélés folyamán lehetséges.

Látható, hogy a modern irodalomelmélet heves támadása a referenciával szemben nem nyert kizárólagos létjogosultságot, és szép lassan más elvetett fogalmakkal együtt újra beszívargott az irodalmi gondolkodásba. A kontextuális megközelítésmódok egyre nagyobb teret nyernek az elmélet határain belül, s ahogy Szilasi

¹⁴ Northrop Frye: *Az ősz müthosza...*, 1998, i. m., 180.

¹⁵ Paul Ricoeur: *A szöveg világa...*, 1998, i. m., 11.

¹⁶ Antoine Compagnon: *A világ*, 2006, i. m., 148.

¹⁷ Paul Ricoeur: *A hármas mimészis*, 1999, i. m., 255–309.

László fogalmaz: „a realizmus újra téma lett”.¹⁸ Ugyanakkor mindenképp érdekes a Compagnon által preferált arányt szem előtt tartani: „nem megfosztani az irodalmat a referenciától, de nem kizárólagos értéként kezelni”.¹⁹ Hiszen a referencialitás kérdése az évszázados dialógusokat követően is még mindig nyitott: nem fogadható el dogmaként sem a kizárólagos referencialitás, sem a kizárólagos areferencialitás. Egyrészt a valóság és irodalom sajátos kapcsolatában fontos szerepet játszik a műfaji megkötöttség: egy utópisztikus, science fiction regény esetében az olvasóban nem ébred fel a valóság kibontása iránti vágy, viszont egy történelmi, esetleg önéletrajzi vonatkozású írás olvasása során az olvasói reflexió ösztönösen igyekszik megtalálni a valódi valóság és a mű valósága közötti párhuzamot. Cave Carlo Ginzburg történész szerint az olvasó nyomkereső, aki vadász módjára keresi a szövegben a jeleket, melyek a valóságra utalnak, s ezáltal értelmet adnak a megjelenített cselekvéseknek.²⁰ Másrészt ehhez társul még az az olvasói magatartás, mely szintén egyfajta vadászatot imitál: megrögzötten keresi a szöveg természetétől eltérő vonásokat: egy történelmi szövegben a hazugságot, egy szépirodalmi narratívában az igazságot.²¹

Irodalmi alkotás a történész szemével

Az irodalomelmélethez hasonlóan a historiográfiai diskurzusok keretében is régen foglalkoztatja már a kutatókat mind a történelmi narratíva irodalmi szövegszerűsége, mind pedig az szépirodalmi szöveg történetisége.

Hayden White történetfilozófus szerint például egy történelmi szöveg kezelhető irodalmi alkotásként, amennyiben igaz, hogy valóságreferens kijelentései egy bizonyos formát kapnak.²² Megfordítva ezt az elméletet felvetődik a kérdés, hogy egy megformált irodalmi szöveg kezelhető-e történelmi elbeszélésként, amennyiben egy bizonyos korszemlélet, referenciával rendelkező állítások megjelennek narratívájában?

Frank Ankersmit (szintén történetfilozófus) ennél messzebb menően konkrétan felveti a történelmi, illetve a történelmi, társadalmi tematikájú szépirodalmi szövegek közti hasonlóságot: a historiográfiai szövegek narratívája múltreferens állításokból áll, viszont ezek az állítások nem csupán tényközlések, hanem

¹⁸ Szilasi László: „Mintha”-változatok..., 2006, i. m., 79.

¹⁹ Antoine Compagnon: A világ, 2006, i. m., 130.

²⁰ Uo. 151.

²¹ Philippe Lejeune: Önéletírás..., 2003, i. m., 24.

²² Hayden White: A történelmi szöveg..., 1997, i. m., 97.

kijelentéseik, állításaik többletjelentéssel bírnak, mivel a szerző (történész) a múlt értelmezése során saját szubjektív nézőpontját, az események sajátos értelmezését képtelen kizárni a szövegből. Ezzel párhuzamosan pedig a történeti jellegű irodalmi alkotásokról szintén elmondható, hogy kijelentéseket tesz a múltról, ugyanakkor saját szubjektív nézőpontját beleépíti az általa létrehozott narratívába.²³

Kisantal Tamás szerint az irodalmi szövegeket valamennyire lehetséges történeti módon elemezni, vagyis a történelemelméleti diskurzuson és metodológián belül van egy olyan közeg, ahol az irodalom és a historiográfia kapcsolatba lép, s a történeti elemzési módszerek szépirodalmi szövegekre is alkalmazhatóak.²⁴

Természetesen szélsőséges, már-már utópisztikus elképzelés lenne kordokumentumi státuszra emelni bizonyos irodalmi szövegeket, hisz nem szabad elfeledkeznünk a fikcióról és az írói autonómiáról sem: az írónak joga van lehetséges világok létrehozására, a valós világok sajátos ábrázolására. Viszont mindenképp figyelembe kell venni az irodalom valóságra való utalásának lehetőségét is, és így ha nem is kordokumentumként, de egy interdiszciplináris kutatási térben *történeti segéddokumentumként* kezelhetőek bizonyos szépirodalmi szövegek.

Pálóczi Horváth Lajos regényei

Pálóczi Horváth Lajos befejezetlen regényciklusa a korai kárpátaljai magyar irodalom egyik jelentős prózai alkotása. Az elkészült két regény (*Álompákász*, *Két világ határán*) kitűnő képet fest az első világháború előtti évek, illetve a háború ideje alatti Beregszászról, és annak társadalmi rétegződéséről, különös hangsúlyt fektetve a középnemesség, a dzsentrik életének bemutatására; így pedig kitűnő lehetőséget nyújtanak a referenciális olvasathoz.

Pálóczi Horváth Lajos nevével a magyar irodalomban keveset találkozhatunk, az irodalmi köztudatban sokkal inkább ismertek Pálóczi Horváth Ádám²⁵ és Pálóczi Horváth György²⁶ nevei. Ennek legfőbb oka, hogy Pálóczi Horváth Lajos²⁷ elsősorban műfordítóként, esetlegesen folklórgyűjtőként, közgazdászként szerzett hírnevet, és csak idős korában kezdte el írni a már fentebb említett regényeit, melyek váratlan halála miatt maradtak torzón. Az elkészült regények azonban a kárpátaljai magyar irodalom számára mindenképp kulcsfontosságú alko-

²³ Frank Rudolf Ankersmit: *Hat tézis...*, 2000, i. m., 117.

²⁴ Kisantal Tamás: *Az irodalmi alkotás...*, 2004, i. m., 79.

²⁵ Pálóczi Horváth Ádám (1760–1820) költő, író.

²⁶ Pálóczi Horváth György (1908–1973) publicista, író.

²⁷ Pálóczi Horváth Lajos (1899–1976) beregszászi születésű népzenekutató, műfordító, író.

tások, főként a bennük lévő hiteles társadalomábrázolás miatt. Épp a hitelességük okán lehetnek ezek a regények a 20. század első évtizedeinek rekonstruálására irányuló történeti, szociológiai kutatások adalékanyagai is.

A regények nem képezik szervesen a két világháború közötti kárpátaljai magyar prózairodalom recepcióját, ugyanakkor a második világháborút követő irodalmi önszerveződéshez sem tartoznak. Pálóczi egy sajátos szerepet tölt be a kárpátaljai magyar irodalomban, hisz személye irodalmi tekintetben nem kötődik a területhez, mivel jóval Magyarországra való kitepedése után írta meg a regényeit (az 1970-es években), amelyek csak a szerző halála után kerültek kiadásra, így tulajdonképpen posztumusz módon vált kárpátaljai íróvá. Regényei közül előbb az *Álompákász* jelent meg 1986-ban a Magvető Kiadó gondozásában, majd 1993-ban a *Két világ határán* a kárpátaljai illetőségű Hatodik Síp Alapítvány kiadásában. Kárpátalján ettől kezdve válhatott Pálóczi elismert íróvá, ezt a feltevést igazolja, hogy az egykori beregszászi szülőházán 1999-ben helyeztek el egy emléktáblát, melyen a következő felirat olvasható: „Egykor ezen a helyen állt Pálóczi-Horváth Lajos neves író, újságíró, műfordító szülőháza.”²⁸ A felsorolás és az alkalmazott sorrend egyértelműen tükrözi, hogy Kárpátalján ekkor már Pálóczi szépírói érdemeit méltatták elsősorban, ellentétben a Magyar Néprajzi Lexikkal (1982), amelyben csak népzenekutatóként és műfordítóként szerepelt,²⁹ hiszen a regényei ekkor még ismeretlenek voltak.

A két próza műfaji besorolására vonatkozóan különböző vélemények születtek: Benda Kálmán önéletrajzi regénynek³⁰ nevezte, Vitányi Iván emlékiratnak³¹ és felmerült az önéleleírás lehetősége is.

A két regény által ábrázolt időszak az 1899–1919³² közötti évek. Az időbeliség jól nyomon követhető mindkét regényben, a szerző kétféle datálási módot is alkalmaz:

- olyan eseményeket nevez meg, melyek a történelmi források, vagy magának a szövegnek a segítségével jól behatárolhatóak: „Ámde augusztus elsején arra ébredt Porogjász, hogy a románok egy szálíg eltűntek a városból. [...] Senki se tudta mi van Pesten; a fővárosból hónapok óta csak megbízhatatlan, kósza hírek szivárogtak le ide. Visszajönnek a vörösök, vagy csehek fogják felváltani

²⁸ <http://www.karpatinfo.net/latnivalok/paloczi-horvath-lajos-iro-emlektablaja-beregszasz> (2015-05-25)

²⁹ *Magyar Néprajzi Lexikon*, 1981, i. m., 513.

³⁰ Benda Kálmán: *Előszó*, 1993, i. m., 5.

³¹ Vitányi Iván: *Előszó*, 1986, i. m., 8.

³² *Álompákász*: 1899–1914; *Két világ határán*: 1914–1919.

a románokat, Munkács felől?”³³ Történeti forrásokból ismert, hogy a megszálló román hadsereg 1920. augusztus végére kivonult Kárpátaljáról.³⁴ „Bartók Béla, aki akkortájt éppen Porog megyében gyűjtögette a népdalokat...”³⁵ Bartók a főiskolai tanulmányai befejeztével népdalgyűjtő körútra indult, melynek keretében 1912-ben Bereg-megyében is gyűjtött.³⁶

- konkrétan megnevezi az időt, ahol a cselekmény tart: „1903 júniusában először virult ki a kapu melletti fiatal hársfa.”³⁷

Narratológiai érdekessége a műveknek, hogy a szerző gyakran él az ellipszis, kihagyás eszközével mégpedig oly módon, hogy nem csupán fejezetek között hozza létre, hanem akár bekezdések, mondatok között is:

„Nagy, sárga körték a fákon. Sáríka leszakít egyet, s odaadja neki. Lajoska beleharap. A körte nemcsak zamatos, de olyan illatos, hogy egy percre elgondolkodik, még rágni is elfelejt. (Később, ha császárkörtét evett, vagy muskotályszőlőt meg szilvát, úgy képzelte, hogy ezt az illatot ő már érezte valamikor, Perzsiában, a muskotály fajták szülőhazájában.)

A kertre néző verendában, magas polcokon, sárgára festett aranymadarak állnak, s mindenfelé valami édes, friss szagot érezni. (Volt idő, mikor azt hitte, hogy ez a napsugárnak az illata, amely beleivódik a falakba, mert Ogmádon mindig süt a nap.)

Aztán egyszercsak ott fekszenek Zoli bátyjával együtt, ismét Porogjászon, a lezárt nappalishoba ajtaja előtt, a padlón, az ajtó alsó részéhez nyomják az orrukat, mert Zolika szerint a nappaliból már karácsonyfaszagot lehet érezni [...]”³⁸

Az író egy omnipotens, extradiegetikus – heterodiegetikus narrátorral mondatja el a történéseket, aki végigkalauzolja az olvasót a cselekményen, megvilágítva az egyes események összefüggéseit. Ez a narratori pozíció az önéletrajzi művek esetében nem túl gyakori, hiszen az ilyen alkotások többségében a szerző az olvasó tudomására hozza művének autobiográf jellegét. Pálóczi azonban ezt nem teszi meg, és ezt a jelleget az olvasó számára csak az életút és a regény eseményeinek párhuzamba állítása, illetve a túlságosan árulkodó névváltoztatások árulják el. A narratíva egészén keresztül a narrátor igyekszik egy külső pozícióból

³³ Pálóczi Horváth Lajos: *Két világ határán*, 1993, i. m., 308.

³⁴ Fedinec Csilla: A Csehszlovákiához került Kárpátalja, 2008, i. m., 41.

³⁵ Pálóczi Horváth Lajos: *Álompákász*, 1986, i. m., 377.

³⁶ Bartók helyi népdalgyűjtésére emléktáblával emlékeznek a Beregszászi Művészeti Iskola falán, a következő felirattal: „Bartók Béla 1912. évi bereg megyei népdalgyűjtő útja emlékére BMKSZ, 1996.”

³⁷ Uo. 160.

³⁸ Pálóczi Horváth Lajos: *Álompákász*, 1986, i. m., 157–158.

leírni a történéseket, ez azonban egy-két esetben megtörik, és előfordul, hogy az elbeszélő kilép a külső narrátori szerepből, s mintegy azonosul főhősével.

A regény egyébként nemcsak az omnipotens, heterodiegetikus (kívülálló) elbeszélővel lépi túl az autobiográf teret, hanem azzal is, hogy a főhős, tehát az „én” megszületése előtt elkezdi a történetet. Így pedig egy jó ideig abban a tévhitben tartja az olvasót, hogy a regény főhőse az apa (id. Forbáth Lajos) s nem a fia, a még meg sem született ifj. Forbáth Lajos (Lajoska).

A regény cselekménye így a főhős életén kívülre is kiterjed: például a szöveg bemutatja a családtagok titkolt életeseményeit, és tudósít történelmi és politikai eseményekről is.

A regények időszerkezete részben lineáris: néha az író megszakítja a leírást előre-, vagy hátrautalásokkal. Tízszerkezetük egypólusú, Beregszász (vagy ahogy a regényben szerepel: Porogjász) képezi mindkét regény központi helyszínét. A cselekmény teljes egésze ehhez a helyszínhez köthető, csupán apró kimozdulások figyelhetők meg. Például az Álompákásban egy-egy fejezet erejéig megjelenik helyszínként Petrova³⁹ és Budapest, igaz előbbi csak közvetve (az egyik szolgáló visszaemlékezésén keresztül). A *Két világ határán* című kötetben már részletesebben megjelenik Budapest, illetve az orosz front, ahol a főhős huszár önkéntesként szolgál, de még mindig Beregszász képezi a regény központi terét.

A szerző a regényekben névváltoztatásokkal él, viszont nem csak egyszerűen megváltoztatja a neveket, hanem mintegy játszik is velük. Erre azért fontos kitérni, mert a szereplőket valós személyekről mintázza. Részleges névváltoztatást alkalmaz: a központi szereplők nevét megváltoztatja, de azokat, akik csak közvetve jelennek meg a műben változatlanul hagyja. Így például, hogy a főhős nevét Pálóczi Horváth Lajosról maróti Forbáth Lajosra változtatja, de Tisza István miniszterelnök, vagy a vidékhez szorosan kötődő Korjátovics Tódor fejedelem nevét változatlanul közli. Ugyanezt az elvet követi az író a helységnevek esetében is: a regényekben központi helyként szereplő Beregszászt Porogjászra változtatja, a hozzá kapcsolódó Bereg megyét Porog⁴⁰ megyére, de a környező falvakat, közvetett helyszíneket (Kígyós, Nagyberég, Muzsaly, Ungvár, Máramaros megye) a valódi nevükön nevezi meg. Porogjász utcáinak, illetve patinás épületeinek nevét is hünen közli, de például a várost átszelő kis folyót Vérkéről Égresnek nevezte át.

³⁹ Ruszin község a történelmi Máramarosban.

⁴⁰ Pápai Páriz Ferenc egyházi író *Dictionariumlatino-hungaricum*-ában azt állítja, hogy már jóval a magyarok bejövetele előtt itt római telep létezett, amelyet Peregiumnak hívtak. Pálóczi talán olvasott erről, és így a Porog elnevezés utalhat erre az elképzelésre.

A fikció és valóság Pálóczi Horváth Lajos regényeiben

Benda Kálmán szerint: „Pálóczi Horváth Lajos regényes visszaemlékezéseinek irodalmi értékei mellett igazi jelentősége abban áll, hogy segít a század elejének vidéki dzsentri társadalmáról egy, az eddiginél realisabb, kiegyensúlyozottabb és árnyaltabb kép kialakításában.”⁴¹

A regények az 1899 és 1919 közötti időt mutatják be. Az *Álompákász* betekintést ad a beregszászi és Beregszász környéki földbirtokos családok hétköznapijaiba, mulatságaiba, összefüveteleibe. Forbáth Lajoska gyermekkorának ábrázolásával a szerző szinte észrevétlenül csöpögtet a játékok világába olyan aktuálpolitikai kérdéseket, mint a cigányság, zsidóság, ruszinság kérdése, a negatív sztereotípiák ábrázolása. Például a *Cigánykaland* című fejezet végén a főhős édesanyja, amikor megtudja, hogy éhes gyermekét megszoftatta egy cigányasszony, így reagál: „Forbáthné ijedten magához szorította Lajoskát, elrémülve, hogy a gyerek a tejjel valami fertőzést, a kóborló romantika, a bohém könnyelműség fertőzetét szívta magába.”⁴²

Emellett a zsidók, vagy a magyaroktól nyelvükben is különböző ruszinok, mint kívülálló, idegen réteggel szembeni ellenszenv is megjelenik a regényben, méghozzá oly módon, hogy a súlyos és eltúlzott sztereotípiákat a gyerekek világán keresztül mutatja be az író látszólag mérsékelt formában (a gyerek cselekedetei csak egyfajta játékot tükröznek). Viszont azzal, hogy a szerző a gyermeki világ naivitásába helyezi ezeket a súlyos kérdéseket, igazából megvilágítja az „idegengyűlölet” kegyetlen képét:

„Havrinc, a verhovinc, afféle kocsis inas [...] Mikor nincsen dolga, leül a pokróccal letakart kisebbik faágyra, lábát lógatja, és napraforgómagot rágcsál, vagy imádkozik. Ilyenkor kezdik el ők ketten Havrinc ugratását, bosszantását.

- Havrinczu – húzza Lemák –, ugyi neked birkanyíró ollóval vágják le a hajadat?
- Azal hat. Is neked mivel vágják tiedet?

Szegény Havrincz nem tud visszavágni, s a magyart még csak törve beszéli. Ezért visszacsípés helyett mindent megismétel, és mindent visszakérdez. Úgy gondolja, evvel lefőzi Lemákot. [...]

Ha már megunják a szóbeli ugratást, vadabb bosszantásokat eszelnek ki. Egyszer csalánt raktak a háziszóttas vászon alá, amelyen Havrincz alszik. Mászor meg felkötöttek egy vízzel tele cserépedényt az ágya fölé egy szegre, zsinórral, s a zsinór végét kivezették az istálló ablakán. Mikor Havrincz, munkája végeztével, ráült az ágyára, kívülről meghúzták a zsinórt, a korsó oldalra fordult, s a víz

⁴¹ Benda Kálmán: Előszó, 1993, i. m., 7.

⁴² Pálóczi Horváth Lajos: *Álompákász*, 1986, i. m., 142.

ráömlött szegény kis lovasz fejére. A fiú ijedten leugrott az ágyról. Erre ők berohantak az istállóba, és kórusban üvöltöttek.

– Havrincz, Havrincz, ázott fejű verhovinc!

Szegény Havrincz most az egyszer kikökönt havasi közönyéből.

– Maguk mir mindig bantanak ingem, mikor in magukat sose nem bantum?!.. Szavai ziháló zokogásba fúlnak.⁴³

Vagy: „Lajoska bosszankodva figyelte Címent Ármint.⁴⁴ Nagyon begyiben volt ez a fiú: bosszantotta az idegenszerűsége, a másfajtájúsága. Minden olyan más volt rajta: a haja, az orra, a sápadt arc bőre és vérszegénységtől természetellenesen megduzzadt ajka. Olyasféle érzésekkel nézegette a Ciment fiút, mint a verebek a nagy ritkán felbukkanó albínókat: azok egyszerűen kiverik maguk közül, és kész.”⁴⁵

A szerző minden esetben, amikor arra tesz kísérletet, hogy ezt a gyűlölködő magatartást leírja és bemutassa, a saját humánus álláspontját is nyilvánvalóvá teszi: a fellobbanó konfliktus végére a gyűlölt másság az emberi lét egyformaságában oldódik fel.

Pálóczi Horváth Lajos nagy érdemének tartják,⁴⁶ hogy bár saját társadalmi csoportját ábrázolta, azt minden elfogultság nélkül tette. Megmutatta a vidéki nemesség erőnyeit, és ugyanakkor hibáit is. Ez az objektivitás valószínűleg az időbeli távlatnak köszönhető, annak, hogy regényét évtizedekkel Magyarországra való áttelepülése után írta. Épp ezért sikerült a vidéki dzsentrik életét újszerű módon ábrázolni, hisz egyszerre mutatta be őket belülről és ugyanakkor objektíven. Így prózájában fontos szerep jut a nemesség súlyos önpusztító eladósodásának, az okok kitérgetésének: a folyamatos hitelek igénybevétele, a rossz gazdálkodás az anyagi javakkal, földbirtokokkal stb.

Az *Álompákász* című regény a világháború kitörésével ér véget, és az írás jól érezteti ennek a háborúnak a váratlanságát azzal, hogy a hírnök, mint hívatlan vendég toppan be a szüreti összejövetelre:

„Egyszer csak kocsizörgés hallatszik. Egy fiáker megáll a borházhoz vezető úton, a sötétben. A zene elhallgat, és most hallani lehet, hogy a kocsi körül izgatót szóváltás indul meg, amelybe belehasít egy női sikoltás, zokogásban folytatódva. [...]

⁴³ Uo. 213–214.

⁴⁴ Az osztály zsidó tanulója.

⁴⁵ Uo. 306.

⁴⁶ Benda Kálmán: Előszó, 1986, i. m., 6.

- Kezicsókolom kitört a háború! Már ki is ragasztották a plakátokat az átjárásmozgósításról. Nagy tüntetések vannak a városba, hemzseg az utcán a sok nép!..⁴⁷

A regény utolsó sorai jól tükrözik, hogy a háború milyen felfoghatatlan, érthetetlen eseményként jelentkezett. A hősök egy rövid időre megrémülnek a hírtől, de ez a rémület inkább a fogalmat körülvevő rejtélyes jelentés felé irányul, mert a háború valódi szörnyűségeit eddigi életük során még nem tapasztalták meg. Épp ezért a regény utolsó soraiban domináns szerep nem a háború kitörésének, hanem egy botrányos lánykérésnek jut, és csak narrátor által kimondott, vészjósló *első* sorszámnév által kerül a háború fogalma központi pozícióba a szövegben:

„Ekkor lépett be a szobába Gálszécsy Ferenc. Azt se tudta mihez kapjon ebben a zűrzavaros, háborús világban. Éktelen dühbe gurult hát, mikor megpillantotta az ablakon befelé szónokoló fiatalembert.

Haszontalan kölyök, éppen jókor jut eszedbe botrányokat csinálni!

Ferenc bácsi! – kiáltotta Béla. – Bebi-bibi-bizonyítottam a bá-bá-bátorságot, ezért most ünnepélyesen megkérem Ma-ma-ma-ma-Magdi lányának a ke-ke-ke-kezét!

Maj adok én neked leánykérést, ebadta csibésze! – Azzal nyakánál fogva berántotta Bundzit a szobába, istenesen megrázta, jól hátba verdeste, és kitesz-kolta a folyosóra.

Ilyen és ehhez hasonló dolgok történtek Porogjászon akkor, amikor kitört az első világháború.⁴⁸

A másik mű, a *Két világ határán* című regény az első világháború ideje alatt játszódik és sajátos módon fonódik benne össze egy gimnazista fiú mindennapjainak, hóbortjainak, szerelmi történeteinek leírása a háború különböző szakaszaival együtt járó közhangulat ábrázolásával a vidéki lakosság körében. A regény cselekménye a Galíciába tartó első katonavonat fogadásával indul, és a szerző bemutatja a háború első heteiben uralkodó lelkes, a győzelmet biztosra vevő közhangulatot:

„Mikor az első – már tudniillik az ő számára első – menetszárad felvirágozott mozdonnyal, szilaj énekszóval bepöfögött a petrovai állomásra, vadul feldobogott a szíve az izgalomtól s a büszkeségtől: itt a történelem a szemé előtt, s lám a magyar katonák dalolva mennek a csatába!

A hazafias boroktól és honleányi csókoktól megmámorosodott, felbokrétázott fiatal magyar bakák veszettül énekeltek, hetykéldtek, csókokat dobáltak a tisz-

⁴⁷ Pálóczi Horváth Lajos: *Álompákász*, 1986, i. m., 435.

⁴⁸ Uo. 439.

teletükre kivonult magyarruhás lányok felé, s vígan kapkodták a virágot meg a cigarettát.”⁴⁹

Majd ezzel ellentétbe állítva bemutatja a kisvárosi társadalom háború által felzaklatott és megváltozott életét. Sorra veszi a terület fontos történelmi eseményeit és ezeknek hatását az egyén, illetve egy szűkebb társadalmi réteg életére, mindennapjaira. Így a regényben ábrázolja az orosz betörés okozta rémültséget, menekülést, majd visszaköltözést; a Tanácsköztársaság kikiáltása után a nemesesség rettegését a kommunista rendszertől, a román hadsereg betörését, majd a „cseh” hadsereg általi „felszabadítást”.⁵⁰

A fiatal Forbáth Lajossal együtt pedig az olvasó láthatja az orosz fronton az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregének szétesését, ami egyet jelentett a vereséggel. A regény cselekménye 1919-ben ér véget azzal, hogy Beregszász vezetői előkelői ünnepélyes fogadtatásban részesítik, és nagy reményekkel várják Hennoque tábornokot, a csehszlovák hadsereg parancsnokát, aki a következő bejelentést teszi: „– Most egy határozatot kell közölnöm Önökkel, amely egyeseket talán meg fog lepni – s azután megint papírról olvasta tovább. – Az antanthatalmak Párizs környékén tárgyaló békeelőkészítő szervei úgy döntöttek, hogy a Ruténföld, Ungvár, Munkács, Porogjász stb. városokkal együtt Csehszlovákiához csatoltatik...”⁵¹

A történelmi pontokat összeköti Pálóczi neoromantikus narratívája, mely egy ember, egy társadalmi csoport mindennapjain keresztül mutatja be, s ezáltal teszi személyessé a történelem nagyobb eseményeit, kérdéseit. Ahogy az első kötet végén a világháború kitérésének hírére keresztülfonja az egyéni élettér személyesége, úgy a trianoni békeszerződés bejelentését is: Forbáth Lajos a bejelentésig arról ábrándozott, hogy meghódít egy francia lányt, Hennoque tábornok bejelentése után pedig „Lajos felszisszent, arca eltorzult. Otthagyta a francia lányt...”⁵²

A regény utolsó sorai már előrevetítik a trianoni döntést követő évek szembenállását, propagandáját az új hatalom ellen⁵³ azzal, ahogy a város képviselői eléneklik a magyar himnuszt.

Pálóczi regényeiben szétválasztja, és ugyanakkor összefonja a fikciót és a valóságot. Mivel regényét önéletrajzi regénynek szánta, így a fő hangsúly a valóság hű ábrázolására tevődik, ami kitűnően érvényre is jut a társadalmi történések ábrázolásában, ugyanakkor a személyes tér megjelenítésekor egyértelműen alkalmaz

⁴⁹ Pálóczi Horváth Lajos: *Két világ határán*, 1993, i. m., 10.

⁵⁰ Fedinec Csilla: *A kárpátaljai magyarság történelmi kronológiája*, 2002, i. m., 9–17.

⁵¹ Pálóczi Horváth Lajos: *Két világ határán*, 1993, i. m., 322.

⁵² Uo. 322.

⁵³ Fedinec Csilla: *A Csehszlovákiához került Kárpátalja*, 2008, i. m., 42.

fiktív elemeket. A főhős születése előtti, illetve a kisgyerekkori évek bemutatásánál csak másodlagos információi lehettek, épp ezért a regény ezen részleteit időnként egyfajta misztikusság jellemzi:

„A cigánykaland sokáig és sok irányban érezte hatását Forbáth Lajoska életében. [...] A vásári, meg a cigánytanyai élmény felpiszkálta vágyait, de nem elégtette ki, hiszen éppen csak hogy belekóstolt a sok kóstolni-, szagolni-, látni-, hallani- és markolnivalóba. Azok a prüszkölő-horkoló lovak ott vágattak tovább is félig lehunytt szemei előtt, és csattogott-rázkódott alatta a szekér. Hallotta a cigánygyerekek kurjongatását, s fel-felkacagott álmában szilaj táncuk láttára.”⁵⁴

Összegzés

Tanulmányomban a kárpátaljai magyar irodalom két alkotását vetettem vizsgálat alá. Nem kifejezetten narratológiai elemzésre törekedtem, hanem arra kívántam a regény részletei segítségével rávilágítani, hogy milyen módon fonódik össze a vizsgált prózában a valóság és fikció.

Pálóczi Horváth Lajos regényei a 20. század első évtizedeinek azon jelentős történeti, társadalompolitikai eseményeit jelenítik meg, melyek nagy mértékben befolyásolták a mai Kárpátalja, sőt Magyarország jelenét. Épp ezért az értékük nem csupán az irodalom, a kisebbségi, regionális irodalom számára lehet releváns, hanem akár a társadalomtudományi, történettudományi diszciplínák számára is hasznos adalékkul szolgálhatnak. Természetesen ezen tudományágak számára a művek relevanciája nem a megjelenített történelmi eseményekben rejlik, hanem bizonyos eseményekhez kapcsolódóan az emberi viszonyulás, a társadalmi közhangulat ábrázolásában. Pálóczi regényeiben ezek kitűnően körvonalazódnak és így elmondható, hogy a művek mindenképp kiegészíthetik a korszak rekonstruálására törekvő munkákat.

⁵⁴ Pálóczi Horváth Lajos: *Álompákász*, 1986, i. m., 143.

IRODALOM

- Ankersmit, Frank Rudolf: Hat tézis a narrativista történetfilozófiáról. In: *Narratívák 4. A történelem poétikája*. Budapest, Kijárat Kiadó, 2000. 111–120.
- Barthes, Roland: *S/Z*. Budapest, Osiris Kiadó, 1997.
- Benda Kálmán: Előszó. In: Pálóczi Horváth Lajos: *Két világ határán*. Hatodik Síp Alapítvány, 1993. 5–7.
- Bolonyai Gábor: Kommentárok Arisztotelész Poétika című művéhez. In: Arisztotelész: *Poétika és más költészettani írások*. Budapest, PannonKlett Könyvkiadó Kft., 1997. 118–131.
- Compagnon, Antoine: A világ. In: Uő: *Az elmélet démona*. Pozsony, Kalligram, 2006. 109–158.
- Fedinec Csilla: A Csehszlovákiához került Kárpátalja. In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Budapest, Gondolat, 2008. 40–43.
- Fedinec Csilla: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944*. Galánta–Dunaszerdahely, Fórum Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, 2002. 7–18.
- Frye, Northrop: Az ősz mütosza: a tragédia. In: Uő: *A kritika anatómiája*. Budapest, Helikon Kiadó, 1998. 175–188.
- Kisantal Tamás: Az irodalmi alkotás, mint történelmi szöveg. *Tiszatáj*, 2004. 75–101.
- Lejeune, Philippe: Az önéletírói paktum. In: Z. Varga Zoltán: *Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásaiból*. Budapest, L' Harmattan, 2003. 17–46.
- Mészáros Márta: Látszat és valóság, mimesis. In: Uő: *Adalékok a tradicionális tükör-értelmezések dekonstrukciójához*. PhD-értekezés, 2012. 8–11.
- Ortutay Gyula: *Magyar Néprajzi Lexikon*. 4. k. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981.
- Pálóczi Horváth Lajos: *Álompákász*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1986.
- Pálóczi Horváth Lajos: *Két világ határán*. Hatodik Síp Alapítvány, 1993.
- Ricoeur, Paul: A hármas mimesis. In: Uő: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Budapest, Osiris Kiadó, 1999. 255–309.
- Ricoeur, Paul: A szöveg világa és az olvasó világa. In: Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 2. Történet és fikció*. Budapest, Kijárat Kiadó, 1998. 9–42.
- Ricoeur, Paul: Emlékezet – felejtés – történelem. In: Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. Budapest, Kijárat Kiadó, 1999. 51–67.
- Szilasi László: „Mintha”-változatok. A referencia-illúzió felkeltésének retorikai stratégiái a mai magyar prózában. *Bárka*, 2006, 6. sz. 79–98.
- Vitányi Iván: Előszó. In: Pálóczi Horváth Lajos: *Álompákász*. Budapest, Magvető Kiadó, 1986. 5–9.
- Wellek, René: Az irodalom és társadalom. In: René Wellek – Austin Warren: *Az irodalom elmélete*. Budapest, Osiris Kiadó, 2006. 94–110.
- White, Hayden: A történelmi szöveg mint irodalmi alkotás. In: Uő: *A történelem terhe*. Budapest, Osiris–Gondolat, 1997. 68–102.

Adrien PAPP

Fiction and reality in the works of Lajos Pálóczi Horváth

In my research I examined two literary works of Transcarpathian Hungarian literature. My aim was not specifically narratological analysis, but using details from the novel. I wanted to highlight how reality and fiction can intertwine in the novel. The novels of Pálóczi Horváth Lajos display those significant historical, socio-political events in the first decade of the 20th century which has greatly influenced today's Transcarpathia, and even the present of Hungary. That is why their value can be relevant not only in literature itself, or the literature of minorities and regional literature, but also serve as a useful input for social sciences, and the history of science as well. Of course for these disciplines the relevance of these novels lies not in displayed historical events, but in the representation of some events related to human attitudes and the social representation of public opinion. All of these qualities are perfectly outlined in the novels of Pálóczi and so we can say that the novels definitely complement the works related to reconstructing the era.

Keywords: Transcarpathian Hungarian literature, narratology, representation, reference

II.

SZOCIALIZÁCIÓ ÉS INTÉZMÉNYÉPÍTÉS

A neokatolicizmus recepciója az Erdélyi Tudósítóban, 1932–1936

Az erdélyi magyar kisebbség két világháború közötti történetének alapvető irodalmában az elit politikai stratégiáiról, vagy a kisebbségi társadalom építéséről szólván, rendszerint említést kapnak az 1930-as évek katolikus elképzelései is, kiemelten a XI. Pius pápa *Quadragesimo anno* kezdetű enciklikája nyomán jelentkező gondolatrendszer. Ennek legfontosabb orgánuma az *Erdélyi Tudósító* volt 1932 és 1936 között, legismertebb képviselője pedig Márton Áron, a későbbi püspök. Konszenzus uralkodik az irányzat elemi vonásait illetően – az individualizmus ellenében a közösségre teszi a hangsúlyt, és a társadalomnak a hivatásrendekbe való szerveződését szorgalmazza –, de a politikai palettán való elhelyezkedését a történészek nem ugyanúgy látják. Horváth Sz. Ferenc az erdélyi magyar neokatolicizmus megerősödését a „zárt társadalom” gondolatának népszerűvé válásával, illetve az erdélyi magyar kisebbség problémájának nemzetközivé való előléptetésével magyarázza, és jellemzői között az antiszemita elemeket, vagy általánosabban az „idegengyűlölő árnyalatot” is megemlíti.¹ Bárdi Nándor a népszolgálat eszméjén belül helyezi el, mégpedig a keresztényszociális társadalom- és nemzetszemlélet egyik vonalát látja benne – a másik, ezzel párhuzamos vonalnak a Tavaszy Sándor, Makkai Sándor és Imre Lajos nevével fémjelzett protestáns alapokon nyugvó irányzatot tartja –, és lényegét így foglalja össze:

¹ Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás...*, i. m., 91–95. Horváth erre a következtetésre részben Albrecht Dezső több cikkének elemzése nyomán jut, akit a „fiatal katolikus elit” képviselői közé sorol, noha Albrecht református volt (KMKA, III.; ÜMÉL, I.), nem is játszott soha szerepet a katolikus ifjúsági mozgalmakban, és nem is publikált a meghatározó katolikus, vagy katolikus szellemiségű lapokban sem (*Erdélyi Iskola*, *Erdélyi Lapok*, *Erdélyi Tudósító*). Sulyok István ellenben – akinek a publicisztikáját Albrecht zárt társadalom-fogalmának forrásául jelöli meg Horváth – katolikus volt. Mondanivalójának lényegében Horváth nem téved, de szükség van a kérdés részletesebb és mélyebb vizsgálatára, ide értve Albrecht nemzedékén belül az egyéni utak kutatását. Például az ő elkülönülését az Erdélyi Fialatok csoportjától nem lehet a katolikus alternatíva megjelenésével magyarázni, annál is inkább, mert Venczel József például a középosztály kérdésében Albrechtével ellentétes álláspontra helyezkedett, Rohonyi Vilmosnak és Balázs Ferencnek adva igazat. Venczel József: Az erdélyi magyar főiskolás ifjúság mozgalmainak szociális tartalma. *Erdélyi Tudósító* [A továbbiakban: ET], 1932, 10. sz. 369–370.

„az egyén társadalmi értékét a közösségnek szolgáltatott munka határozza meg.”² Egry Gábor kritikával illeti Bárdi munkáját többek között azon a ponton, hogy az eszmei irányzatok finom szétszalazása során nincs tekintettel azok affinitására, illetve fogalomrendszereik közötti lehetséges átfedésekre, ami pedig megmagyarázná egyes katolikus fiatalok szélsőjobboldali eszmék iránti vonzódását.³

A gondolatrendszer magyarországi historiográfiájában Gergely Jenő munkássága alapvető, de részben túlhaladott, vagy újragondolandó. Ő antidemokratikusként jellemzi az irányzatot, autoriter vonásaira téve a hangsúlyt.⁴ Az újabb irodalomban már helyet kapnak azok a törekvések, amelyek cizelláltabban próbálják láttatni a jobboldali eszméket. Zachar Péter Krisztián új könyve legnagyobb részben a hivatásrendi gondolat szellemében fogant gazdasági és társadalmi reform-

² Bárdi Nándor: *Otthon...*, i. m., 463–464. Az a kérdés merül fel, hogy a keresztény jelleg, a szociális beállítottság, és a közösség szolgálatának előtérbe helyezése az egyéni érdekekkel szemben elegendő-e ahhoz, hogy a katolikus és a protestáns vonalat egymással párhuzamosnak tekintsük. Az idézett helyen olvasható elemzésből az derül ki, hogy az egyik oldalon kútfőként a pápai enciklika és annak helyi magyarázói (Baráth Béla, illetve a Márton Áron, György Lajos és Venczel József nevével fémjelzett főiskolás szervezet, a Majláth-kör tagjai), a másikon pedig három erdélyi magyar református teológus (Tavaszy Sándor, Makkai Sándor, Imre Lajos) áll. Bárdi ezen a helyen nem tesz említést a két egyház hierarchiáján belüli függő viszonyok közötti különbségekről, ezeknek vonzatairól (pl. az erdélyi katolikus egyházmegye bukaresti nunciaturától való függésének hatása, illetve általánosabban a tekintélyszemlélet eltérései). Talán nem véletlen, amiről említést tesz, hogy a nevezett teológusok által megalapozott kisebbségi etika szemléletében szocializálódott fiatalok – ha esetenként protestáns gyökerű is, de – nem hangsúlyosan protestáns mozgalmakat és folyóiratokat alapítottak (általa hozott példák: *Erdélyi Fiatalok* és *Hitel* körei, egyetemi mozgalmak). Felületesen nézve a megkötő-elengedő ellentétpár mentén is lehetne értelmezni ezt a két, Bárdi által párhuzamosnak tartott keresztényszociális társadalom- és nemzetszemléletet. A kérdés tehát az, hogy az általuk kínált társadalomépítő és nemzetnevelő program szempontjából volt-e, s ha igen, mekkora volt a jelentősége a részemről felvetett vonásoknak.

³ Egry Gábor: *Metszetek...*, i. m., 196. Kritikája alátámasztására Henter Kálmán példáját hozza fel, aki „a Quadragesimo Anno enciklikát az *Erdélyi Tudósító*-ban Venczel József, György Lajos és Márton Áron vezetésével ismertető keresztényszociális, népszolgálati csoport egyik tagja”, de „néhány évvel később a Vaszgárdát látta megfelelő modellnek a magyar ifjúság megszervezésére”. Henter nem tartozott a mozgalom meghatározó alakjai közé (eddiggi ismereteim alapján a különösen aktívak közé sem). Ez arra figyelmeztet, hogy az Egry által ajánlottaknál is finomabb szempontokat kell érvényesíteni az irányzat fogalomrendszerének vizsgálatában, és az eszmei térben kínálkozó utakat több konkrét példa segítségével valamelyest súlyozni egymáshoz képest.

⁴ Egryszert mert a közösséget az egyén elé helyezi, másrészt mert a Katolikus Akció szerinte fölöslegessé tette a katolikus pártok működését: Gergely Jenő: *A keresztényszocializmus...*, i. m., 84.

kísérletekre koncentrálnak, ezeket a fasizmustól határozottan elkülöníthetőnek tartja. Azok közé a tendenciák közé illeszti, amelyek „a teljes liberalizmus és kollektivizmus (szocializmus) közötti lehetséges ’harmadik utat’ keresték igen eltérő előjelekkel és következtetésekkel.”⁵ Szintén a probléma összetettebb szemléletére törekszik Filep Tamás Gusztáv, aki a Kassán kiadott *Új Élet* folyóirat ideológiáját dolgozta fel.⁶

Az *Erdélyi Tudósító* nem ismeretlen a kutatók előtt, de – ez talán szórványos fellelhetőségével is magyarázható – mindeddig nem kapott akkora figyelmet, mint a társadalmi problémákra tőle eltérő (néha ellenkező) megoldásokat kínáló irányzatok folyóiratai (*Erdélyi Fiatalok*, *Hitel*, *Korunk*). Abból kiindulva, hogy a világnézeti függetlenséget hirdető nemzedéki lap – az *Erdélyi Fiatalok* – sokat tárgyalt világában⁷ szerepet játszott a katolikus ifjak kiválása, amire az *Erdélyi Tudósító* által propagált eszmék ösztönzőleg hatottak,⁸ nem lenne érdektelen ezeknek a behatóbb ismerete. Azon túl, hogy egy jelentős nemzetközi irányzatban belül kínál sajátosan erdélyi válaszokat, azért is figyelemre méltó a folyóirat, mert nemzetközi forrásai, a rendszeresen közölt külföldi hírekhez fűzött kommentárjai, széles körből merítő könyvismertetései komoly adalékokat szolgáltathatnak az erdélyi magyar kisebbség ideológiai csatornáinak működéséről. Továbbá az első bekezdésben leírtakból látható, hogy a korabeli modern katolikus gazdaság- és társadalomszemlélet adaptációjának helyét és jelentőségét illetően a két világháború közötti erdélyi magyar kisebbség történetének irodalmában számos vitás pont van még. Az általa kínált megoldásokon belül a pozitív és negatív társadalompolitika közötti viszony – tehát hogy a szervező, építő, vagy a kirekesztő jelleg volt-e a domináns, illetve ez hogyan és milyen tényezők befolyására változott – nincs rögzítve. Nem világos az sem, hogy szervezetei felépítésén és törekvésein belül hol metszi egymást a klerikális, a politikai, a világi és a civil jelleg. Illethetjük-e a „politikai katolicizmus” kifejezéssel? Alkalmazható-e rá a „keresztényszocializmus” fogalom?

Nem vállalkozhatom ezeknek a kérdéseknek a megnyugtató tisztázására. Mivel a folyóirat a központi forrásom, ezért olyan – a gondolatrendszer befogadástörténete szempontjából sokkal relevánsabb – témakörök maradnak előttem rejtve, mint a lap körül vagy mögött szőtt kapcsolatok – az anyagi ügyleteket és

⁵ Zachar Péter Krisztián: *Gazdasági...*, i. m., 275.

⁶ Filep Tamás Gusztáv: *Az Új Élet...*, i. m.

⁷ Cseke Péter – László Ferenc: *Erdélyi Fiatalok*, i. m., 5–79.; Csapody Miklós: *Program...*, i. m.; Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás...*, i. m., 78–95.

⁸ Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás...*, i. m., 92. Továbbá szerinte az *Erdélyi Fiatalok* csoportjának szétesését ugyanazok a tényezők magyarázták, mint a neokatolicizmus megerősödését. Uo. 95.

ebből eredő esetleges kötöttségeket is ideértve –, a kor erdélyi katolikus sajtójának rendkívül széles körén belül elfoglalt helye,⁹ a benne bemutatott szervezetek tényleges, mikroszintű működése, illetve a hívek soraiban a lap cikkeinek ismertsége és fogadtatása. Ezekre vonatkozóan csak nagyon töredékes következtetéseket lehet levonni a ritka olvasói levelekből és a szerkesztői üzenetekből. Ha kérdéseim megválaszolhatóak egyáltalán, további kutatómunkát igényelnek. A fogalomhasználatban a Horváth Sz. Ferenc által is használt „neokatolicizmus” mellett döntöttem. XI. Pius enciklikája szerint a „keresztényszocializmus” fogalma önellentmondó, a „hivatásrendiség” nem fejezi ki a katolikus elem jelentőségét, „politikai katolicizmus”-ról pedig politikai ambíciók híján nem beszélhetünk – ezekre a tanulmányomban visszatérek. Választhattam volna még a Filep Tamás Gusztáv által használt „reformkatolicizmus” fogalmat, de végül az erdélyi historiográfia által szolgáltatott precedens javára döntöttem.

Ebben a tanulmányban arra teszek kísérletet, hogy a folyóirat cikkei alapján bemutassam a katolikus egyház társadalmi tanításának recepcióját, illetve az ehhez képest többletként, vagy ennek szellemétől részben elkanyarodva, a magyar kisebbség számára megfogalmazott célokat. Elsőként a forrásról, megjelenési és terjedelmi adatairól, szerzőiről, tartalmáról nyújtok rövid áttekintő képet, majd a nemzetközi neokatolicizmus legfontosabb vonásait mutatom be – ebben leginkább az enciklikák magyar fordítására, illetve néhány magyar nyelvű szakirodalmi tételre támaszkodom –, végül az előzőleg kiemelt kérdéskörök megjelenését az *Erdélyi Tudósító* lapjain, az 1932 és 1936 közötti folyamra koncentrálva. Bár a kontinuitás kimutatható az előbbi öt és a második bécsi döntést követően megjelent három évfolyam között, utóbbi tartalmi elemzése megítélésem szerint jelen tanulmányom vezérfonalától eltérő kérdéskörhöz tartozik. A forrás bemutatásánál mégis teszek egy rövid kitérőt a cikkanyag központi témáiban, illetve a szerzők körében történt változásokra.

Az Erdélyi Tudósító

A periodika elődje az 1918 és 1919 között *Brassói Katolikus Tudósító* néven, Veress Ernő szerkesztésében megjelenő hitbuzgalmi lap volt. A névváltoztatás után 1929-ig még Brassóban adták ki, utána Kolozsváron. 1936 júniusától *Tudósító* címen jelent meg az év végi megszűnéséig.¹⁰ A második bécsi döntést követő év

⁹ A közegekről rövid áttekintést kínál: Marton József: *Katolikus...*, i. m.

¹⁰ Ugyanekkor lett az *Erdélyi Fiatalok* címe *Fiatalok*. Györffy Gábor szerint a magyar helynevek azt követően tűntek el a sajtótermékek címéből, hogy a román hatóságok betiltották

januárjában indult újra, és 1943 decemberével bezárólag jelent meg a lap következő folyama. A főszerkesztő végig Veress Ernő volt. A *Magyarországi hírlapok és folyóiratok bibliográfiája* szerint utódlapja a rövid életű *Új Erdély* volt, amelynek hat száma jelent meg 1944 márciusa és augusztusa között, Kovrig Béla szerkesztésében.¹¹ A kutatásom, akárcsak az általam készített repertórium¹² az 1932–1936, illetve 1941–1943 közötti időszakokra terjed ki. Ezalatt az idő alatt a folyóirat havilapként működött, 1932 kivételével, amikor kéthavonta jelent meg. Terjesztési körére vonatkozóan csak a szerkesztői üzenetekre, illetve az előfizetés fölött fizetők („túlfizetők”) nevének közlésére tudok támaszkodni, de csak töredékesen, ezeknek a részletes adatai ugyanis hiányoznak az adatbázisomból. Az látható, hogy nem csak Erdély városaiban és falvaiban olvasták a lapot: szerkesztői üzeneteket több ízben címeztek Budapestre, Szegedre, Rómába, és a mai napig működő legrégebbi katolikus egyetem városába, a belgiumi Louvainbe (néha Löwenként szerepel). A cikkek keltének helyét nem tüntették fel rendszeresen, de sok esetben igen. A leggyakrabban szereplő Gyulafehérvár mint egyházi és Kolozsvár mint egyetemi központ mellett Erdély más városai (pl. Arad, Brassó, Csíkszereda, Marosvásárhely, Lugos, Sepsiszentgyörgy, Temesvár), de falvai is feltűnnek (pl. Gyergyócsomafalva, Nagyszentpéter, Nyárádremete, Székelyszenterzsébet, Torja, Zabola). Számos cikk érkezett Magyarországról (Budapestről, Pécsről, Szegedről, Tokajról, Vácról, Zircről), báró Vécsey József Aurél és Pfeiffer Miklós pedig egy-egy alkalommal Csehszlovákiából, Kassáról küldött írást. Lukács Mansvét ferences prédikátor missziós útjairól írt haza: Belgrádból és a Fiume melletti Tersattóból, a jezsuita Baumgartner Sándor Louvainból, illetve Lengyelországból (Krakkóból és Lublinból). A Svájcban élő Rejőd Tiborc cikkei rendszeresen Luzernben keltek, amíg 1941-ben vissza nem tért Erdélybe.¹³

A folyóirat nemzetközi szintű tájolására nézve érdemes egy pillantást vetni a forrásaira. Az említések sokszor nem tartalmi hivatkozást fednek, ellenben

a használatukat. Időben viszont nem pontosítja, hogy ez mikor történt, azon túl, hogy „1933 végén újra életbe lépett az előzetes cenzúra és az ostromállapot, [ezt követően] a megyei ispánságok mellett a katonai hatóságok is szerepet kaptak a cenzúra működtetésében.” Gyórfy Gábor: *A magyar...*, i. m., 111.

¹¹ MHFB, II. 2097. Ugyanezek az adatok: EHF. 179. Az *Erdélyi Tudósító* megjelenési adatai leg részletebben és legpontosabban 1936-ig: MSIK, 7. 16–17. 1941 és 1943 között: EHF. 85.

¹² Izsák Anikó-Borbála: *Erdélyi Tudósító repertórium, 1932–1943*. <http://erdelyitudosito.adatbank.transindex.ro/> (2015–08–07)

¹³ Rejőd Tiborc: Erdélyi vizontlátás. *ET*, 1941, 8. sz. 112.

gyakori a teljes cikkek átvétele is.¹⁴ A legszembeötlőbb a bécsi *Schönere Zukunft* előnye, ahonnan híreket és gondolatokat egyaránt merítettek. Szintén pozitív forrásként kezelték a freiburgi *Stimmen der Zeit* újságot, és mivel – az *Osservatore Romano*-t leszámítva – a következő idegen nyelvű lap is német volt (*Reichspost*), elmondható, hogy legfontosabb nemzetközi forrásaik német kultúrkörbe tartoztak. Magyarországról a jezsuita Bangha Béla nevéhez köthető *Magyar Kultúra* kerül legtöbbször említésre, de a *Korunk Szava*, amellyel formailag és tartalmilag is a legtöbb rokonságot mutatja az *Erdélyi Tudósító*, szintén tekintélyes helyet foglal el. Magyar kultúrkörön belül a Kassán megjelenő *Új Élet* részesedése is figyelemre méltó – ennek a lapnak egy erdélyi szerkesztője is volt Venczel József személyében, és többször foglalkozott erdélyi problémákkal.¹⁵ A román lapok közül az *Unirea* az első 5 említéssel, francia nyelvű lapok közül az *Études* és a *Figaro* vezet 3–3 említéssel. Összesen 319 különböző folyóiratcím szerepel a repertórium mutatójában, ezeknek a java (236) egyszeri hivatkozást takar.

Az 1932-es határvonalat az év elején történt alak- és tartalomváltozás tette indokolttá. Azon kívül, hogy nagyalakú hetilapból kéthetente megjelenő, megközelítőleg A5-ös formátumú folyóirattá változott, központi témái között előtérbe kerültek a gazdasági, szociális és nem utolsósorban lélektani kérdések, a katolikus egyház társadalmi tanításának különböző vonatkozásai, ezek magyarázatai, illetve az ennek szellemében gyakorolt liberalizmus- és szocializmuskritika, olykor fasizmus- és náciizmuskritika is, valamint a katolikus egyház szervezetét, intézményeit, vagyonát a kisebbségi helyzetből eredően érintő problémák. A modern katolikus irodalom, egyházművészet, egyházi építészet témája is rendszeresen helyet kapott a közleményekben, és a nemi szerepekről is többször esett szó.

Miután a lap 1936 végén megszűnt, négy évig szünetelt a kiadás. Ennek nagy valószínűséggel elsősorban anyagi okai voltak. A második bécsi döntést követően megjelenő folyam újabb tartalmi változást hozott. Bár nem tűntek el a szociális vonatkozású cikkek és a pápai enciklikákra tett hivatkozások, számos egészen új téma lépett előtérbe. Így az Erdély és Magyarország közötti viszony, az erdélyi magyarok és a katolikus egyház sorsa a Romániához való tartozás lezártnak tekintett időszakában, az Erdélyben újonnan megalakuló katolikus szervezetek (Katolikus Akció, KALOT, Országos Magyar Cecilia Egyesület), Erdély idegen-

¹⁴ Emellett pedig nem ritka az olyanszerű hivatkozás, mint: „az egyik kolozsvári napilap” „Lux Veritatis” *ET*, 1932, 3. sz. 107.

¹⁵ Filep Tamás Gusztáv: *Az Új Élet...*, i. m., 114., 116. Venczelen kívül az *Erdélyi Tudósító* más szerzői: Márton Áron, Gyárfás Elemér, Petrovay Tibor és Stettner Andrea is publikáltak a lapban.

forgalma, magyar anyanyelvű görög katolikusok, illetve a görögkeleti egyház múltja Magyarországon. A szórványgondozás is sokkal több figyelmet kapott, mint az előző folyamban. A katolikus egyház gazdasági és társadalmi programjához képest frekvenciátlanabb téma lett Magyarország gazdaság- és társadalompolitikája (ONCSA, telepítések).

Érdekes szemügyre venni a folyóirat szerzői gárdáját, illetve évekre lebontott aktivitásukat. Bizonyos fokig ennek fényében is vizsgálható a két folyam közötti kontinuitás. Összességében 242 szerzőt azonosítottam.¹⁶ Az látható, hogy közülük négyen voltak az összes évfolyamban aktívak: Baráth Béla, Faragó Ferenc, Nagy András és a szerkesztő Veress Ernő. Továbbá azok közül, akik az első folyamban végig aktívak voltak, négyen (Bíró Vencel, Heszke Béla, Reischel Arthur, Venczel József) a második folyam két évében is publikáltak. Arról a két emberről, aki az első folyam öt évében volt aktív, és a második folyamban egyáltalán nem, Hirschler Józsefről és Vorbuchner Adolfról tudható, hogy időközben elhunytak.¹⁷ Abból a tíz emberből pedig, akik az első sorozat négy évében szerepeltek, heten együttműködtek a folyóirattal a második bécsi döntés után is, hárman-hárman a folyam két, illetve három évében. Ha tekintetbe vesszük, hogy a folyóiratnak nagyon sok volt az alkalmi szerzője, nem tarthatjuk különösnek, hogy az egyik folyamból teljesen hiányzó szerzők összlétszámán belül a legnagyobb arányt az „egyéves” szerzők teszik ki. Az eddigiekből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az első folyamban rendszeresen jelen levők nagyobb arányban a második folyam munkájába is bekapcsolódtak.

¹⁶ Hozzájuk összesen 1085 cikk köthető. Ha figyelembe vesszük, hogy 1010 volt a név nélkül megjelent cikkek, illetve 134 a szerkesztőség közleményeinek száma, az összesen 2411 cikkből fennmaradó kétszáznál kevesebb tétel nem számottevő, ha a szerzői gárda összetételét vizsgáljuk. A repertórium készítésekor számos dilemma merült fel a cikkek regisztrálására vonatkozóan, részben a következtelen szerkesztés miatt is (ami különösen a könyv- és sajtószelemléknél jelentett gondot, és a cikkek összmennyiségét befolyásolta). A rendszeresen felbukkanó idézeteket például fontosnak találtam bevenni az adatbázisba a szerkesztők tekintélymintái miatt, de az idézett személy nevét nem a szerzők közé írtam, hanem a névmutatóba, ezért a név nélküli rekordok sorát gazdagítják 69 tétellel. Ez csak egy példa, de a cikkek bármilyen szempontú kvantifikációja esetén az adatok valamelyest torzítanak. Nem hiszem, hogy ez számottevő lenne, a repertóriumból megközelítőleg pontos képet kaphatunk a folyóirat szerzőinek megoszlásáról, különösen – és számomra most ez a legfontosabb – a leggyakrabban publikáló szerzőket nagyon könnyű kiszűrni belőle.

¹⁷ Meg is emlékeztek róluk a második folyamban. Kende János: Hirschler József irodalmi munkássága. *ET*, 1941, 12. sz. 177–180.; Szeptemberben az emlékezés horizonján három püspök alakja suhan át. *ET*, 1941, 10. sz. 150–151.

Érdekes problémák vetődnek fel, ha szemügyre vesszük azokat, akik 1941 és 1943 között tűntek fel, és két vagy három évben publikáltak. Egyikük, Gerencsér István nagykanizsai piarista tanár a hús legtöbbet publikáló szerző közé is bekeült.¹⁸ A második folyam mindhárom évében aktív nyolc személy között szerepel Ivánka Endre bizantinológus, aki 1940-ben kapott kinevezést a kolozsvári egyetemre, addig Budapesten működött a Pázmány Péter Tudományegyetem Görög Filológiai Intézetének magántanáraként.¹⁹ Az ő nevéhez köthetőek az ortodoxiáról, illetve részben az övéhez a görög katolikus magyarokról szóló cikkek,²⁰ de a zsidókérdést is tematizálta a folyóiratban.²¹ Köztük van Csizmadia Andor jogtörténész, 1940 és 1944 között Kolozsvár városi tanácsnoka,²² Karl János, aki 1940-től 1943-ig a kolozsvári piarista gimnázium igazgatója volt.²³ Nem csak az érdemelne mélyebb vizsgálatot, hogy az újonnan feltűnt szerzők milyen úton kerültek kapcsolatba a folyóirattal, vagy egyáltalán Kolozsvárral, és milyen új témák köthetőek hozzájuk, hanem az is, hogy az állandónak mondható szerzőknél tapasztalható-e valamilyen irányú nézet- vagy témaváltás.

Említésre méltók a fontos kérdésekben keveset publikáló személyek, mint György Lajos vagy Sulyok István. Az előbbi által jegyzett cikkek közül ráadásul csak egy mondható igazán jelentősnek.²⁴ György Lajos hiánya megerősíti, hogy

¹⁸ MKL, Gerencsér István (<http://lexikon.katolikus.hu/G/Gerencs%C3%A9r.html>, 2015–08–07). A lexikon szerint legalább 1941-ben Kolozsváron működött gimnáziumi tanárként.

¹⁹ ÚMÉL, III. 504–505. MKL, Ivánka Endre (<http://lexikon.katolikus.hu/I/Iv%C3%A1nka.html>, 2015–08–07). Életrajza mellett részletes bibliográfiái adatokat is közöl a Nevpont.hu oldal (<http://nevpont.hu/view/6613>, 2015–08–07). Ezekből a lexikonokból semmilyen erdélyi kötődés nem derül ki: Budapesten született, Brünnben, Döblingben, Bécsben tanult. Kolozsvárra kerülése előtt élt még Kapagécen (Nógrád vm.) és Solymáron, 1945 után pedig Bécsben és Grazban tanított.

²⁰ Összesen öt cikk, amelyeket nem hivatkozok le egyenként, a repertórium szerzői mutatójából az összes kikereshető.

²¹ Ivánka Endre: Nemzeti szellem és zsidóság. *ET*, 1942, 3. sz. 38.

²² MÉL, Csizmadia Andor (<http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC02469/02838.htm>, 2015–08–07) Nevpont, Csizmadia Andor (<http://nevpont.hu/view/9563>, 2015–08–07). Leginkább Gyórhöz, egyetemi tanulmányai, doktorátusa révén Szegedhez kötődött. Csak a második bécsi döntést követően jutott tisztséghez Erdélyben, addig Győrben élt. 1944 őszén rövid ideig Nagybánya polgármestere volt, de a nyilas uralom idején már a Gyórhöz közeli Péren tartózkodott családjával.

²³ MKL. Karl János. (<http://lexikon.katolikus.hu/K/Karl.html>, 2015–08–07) Itt olvasható, hogy 1916-ban Kolozsváron tanított, de más erdélyi kötelékre nem derül fény. Léván született, középiskolai tanulmányai révén kötődött még Kecskeméthez és Váchoz, illetve az egyetemet Budapesten végezte.

²⁴ György Lajos: A család és a nevelés joga. *ET*, 1934, 4. sz. 109–114.

a folyóirat által képviselt gondolatrendszer terjesztési hálózatának működését nem lehet pusztán ez alapján a lap alapján értelmezni, hiszen a lap szellemiségének megfelelő nemzetnevelési elvek orgánuma az *Erdélyi Iskola* volt, amelynek viszont György volt az egyik szerkesztője Márton Áron, illetve 1939-től Veress Ernő mellett. Súlyok nemzetközi politikai kérdések mellett az erdélyi középosztály válságáról és az erdélyi sajtóproblémáról közölt írásokat. Mennyiség szempontjából Márton Áron és a leginkább társadalomtudományi kérdésekben nyilatkozó Venczel József is meglehetősen hátra került a rangsorban.

Messze a legaktívabb szerző Baráth Béla volt. Nemcsak sokat publikált (101 cikk), de írásai – bár túlnyomó többségben könyvismertetések – többször érintettek gazdasági vagy társadalmi szervezetet illető kérdéseket: az újrendiség, a szövetkezeti mozgalom, a szociális igazságosság megvalósíthatósága, a katolikus iskolák helyzete, vagy a fajegészségügy. A húsz legaktívabb szerző közül tizenhárom tartozott a katolikus egyház papi rendjébe. Végeredményben az mondható el, hogy a kvantitatív és kvalitatív adatsorok egymás mellé állításával érdemes lenne kiválasztani egy olyan mintát a szerzők közül, akiknek a pályáját behatóbban vizsgálva jobb rálátást nyernénk az erdélyi katolikus értelmiség kapcsolathálójának szerkezetére és működésére.

A neokatolicizmus alapvető dokumentumai és főbb jellemzői

Mivel tanulmányom célja egy nemzetközi irányzat erdélyi értelmezésének bemutatása, célszerű előbb röviden bemutatni ezt az eszmerendszert. Kiindulási pontnak az *Erdélyi Tudósító*-ban leggyakrabban hivatkozott két dokumentumot tekintem. Időrendben az első XIII. Leó pápa 1891-ben kiadott *Rerum novarum* kezdetű enciklikája, de a folyóiratban történő említések számát tekintve XI. Pius pápa 1931-ben kiadott *Quadragesimo anno* kezdetű enciklikája vezet (Rn: 26 említés, Qa: 73 említés).

A keresztényszocializmus legfontosabb dokumentuma volt a *Rerum novarum*. A szegények és gazdagok közötti szakadéokra reagált, illetve az ebből eredő társadalmi konfliktusokra – ennek kapcsán kínált alternatívát a munkások számára a marxizmus által ajánlott megoldással szemben. A konfliktusok oldásához a felelős szerepeket az állam, az egyház, a munkás és a munkáltató között osztotta ki. Kapitalizmuskritikát gyakorolt, amennyiben a kapitalista gazdasági rendet okolta a kritikus helyzet kialakulásáért. A marxizmussal már a keresztény erkölcsi alapra való helyezkedése miatt is szembekerült, de a magántulajdon meghatározásában és társadalomszemléletében is eltérő álláspontra helyezkedett. A tulajdonhoz

való jogot természetadta, az egyéntől elvitathatatlan jognak nevezte, amelynek a kiiktatása szétzilálná a társadalmat; organikus társadalomszemléletéből eredően pedig sem az egyenlőtlenségeket, sem az alá-fölrendeltségi viszonyokat nem tartotta megszüntethetőnek. A konfliktusok feloldását a keresztény tanítás jegyében találta megvalósíthatónak. Ugyanakkor, az egyéni feladatokon túl, lényegesnek tartotta az állam szerepvállalását: a szociális reformok bevezetését, illetve a munkás és munkáltató viszonyának törvényben való rögzítését jelölte meg köteleességeként.²⁵

A *Quadragesimo anno* apropója – kezdő szavai is erre utalnak – a *Rerum novarum* kiadásának negyvenedik évfordulója volt, de valójában a gazdasági válságra, illetve a fasizmus és a náciizmus terjedésére reagált. A gazdasági struktúra reformja címén tulajdonképpen egy új társadalmi rendet kínált, vezérelve között a szubszidiaritással – vagyis helyileg a társadalom alulról való szerveződésével –, és a foglalkozási ágak mentén vertikális társadalmi szervezetekbe, hivatásrendekbe való tömörüléssel. Ez a két vezérelv az állam hatalmának korlátozását és az osztályellentétek megszüntetését célozta.²⁶ Míg a *Rerum novarum* a keresztényszocializmus alapvető dokumentumának tekinthető, a *Quadragesimo anno* szerint ez a fogalom önellentmondó a kereszténység és a szocializmus összeegyeztethetlensége miatt (120. §).

Európában két esetben emelték törvényerőre a *Quadragesimo anno* elveit: Portugália 1933-as, illetve Ausztria 1935-ös alkotmánya állt ilyen alapokon. Bár Magyarországon, talán Gömbös Gyula miniszterelnökségének idejét leszámítva,²⁷ ilyesfajta eredményt nem ért el a katolikus egyház, a korszak nagyobb részében kedvezményeket élvezett az államhatalom részéről, és szoros kapcsolatban is állt vele.²⁸

Két, az enciklikák társadalomszemléletéből eredő törekvést szeretnék kiemelni: a közösség cselekvő tagjaivá tenni az egyházi rend képviselői mellett a világiakat is, illetve biztosítani a közösség önfenntartását és újratermelődését egy komplex

²⁵ Az enciklika szövegének legújabb fordítása: Tomka Miklós – Goják János: *Az egyház...*, i. m., 29–53. XIII. Leó pápa *Rerum novarum* kezdetű enciklikája. Fordította: Dér Katalin. A magántulajdonnak, mint természetadta jognak az értelmezése: 5–11. §. A magántulajdon elidegenítésének társadalomra gyakorolt szétziláló hatása: 12. §. Lényegretörő összefoglalás: Takáts József: *Modern...*, i. m., 97–100.

²⁶ Tomka Miklós – Goják János (szerk.): *Az egyház...*, i. m., 55–107. XI. Pius pápa *Quadragesimo anno* kezdetű enciklikája. Fordította: Dér Katalin. Lényegretörő összefoglalás: Takáts József: *Modern...*, i. m., 109–112.

²⁷ Spannenberger Norbert: *A politikai katolicizmus*, i. m., 204–209.

²⁸ Gergely Jenő: *Katolikus...*, i. m., 28–29.

intézményrendszer által. A nemzetközi Actio Catholica 1922-ben jött létre, alapelve szerint az egyháznak alulról felfele kell építkeznie, és a híveknek is részt kell vállalnia az apostoloskodás munkájából. Magyarországon ennek ellenére felülről szervezték meg,²⁹ a kulcspozíciókat pedig döntően klerikusok töltötték be.³⁰

A neokatolicizmus Erdélyben

A kívánatos társadalmi rend feltételének az *Erdélyi Tudósító* szerzői jelentős részben a belső, lelki tényezőket tartották. A legerősebb hangsúlyt a keresztényi szeretetre és a felelősségérzetre helyezték, de olyan erényeknek is nagy jelentőséget tulajdonítottak, mint az alázat és a türelem, ha például az ifúságról volt szó.³¹ A jogok kötelezettségekkel járnak karöltve;³² az idősebb generációnak megértést kell tanúsítania a fiatalabb iránt, és segíteni útkeresésében;³³ a munkaadóknak a munkásaik emberhez méltó megélhetését a haszon elé kell helyezniük;³⁴ nagyobb megértéssel tartoznak egymásnak a katolikusok és a protestánsok, a magyarok és a románok³⁵ – vonta le a következtetéseket számos szerző cikke. Mindezt egyfelől az önreflexióra való hajlandóság, másfelől pedig nevelés kérdéseinek tekintették. Utóbbi érdekében szintén felelős feladatokat róttak ki, elsősorban az értelmiségre: tudásának akár térítésmentes átadásával és példamutatással – vallásának hiteles gyakorlásával – kell elől járnia a célkitűzések megvalósításában.³⁶ A hatékony nevelés megértést, a megértés ismeretét követel, végeredményben pedig – legalábbis Venczel József szerint, aki ebben a tekintetben

²⁹ Spannenberger Norbert: *A politikai katolicizmus*, i. m., 208.

³⁰ Gianone András: *Az Actio...*, i. m., 219.

³¹ Szalay Mátyás: Levél az erdélyi fiatalokhoz. *ET*, 1932, 5. sz. 165–168.

³² „Abból, hogy a szülőknek elsősorban van joguk a nevelésre, következik az a második alapvetel, hogy ez a jog egyszerűen kötelezettséget is jelent.” György Lajos: A család és a nevelés joga. *ET*, 1934, 4. sz. 113. „De nem elég a nemzetiségi jognak csak erkölcsi jogosultságát kimutatni. Ki kell emelnem az ezzel a joggal járó kötelezettségeket is. Hisz minden jog korrelatívuma a kötelesség. [...] Az állam tehát köteles ezt a jogot elismerni és tiszteletben tartani. [...] De kötelességet jelent a nemzetiségi jog a nemzetiség egyes hozzátartozóinál is. Másszóval nemzetisajátságunk megóvása és megvédése nemcsak jogunk, hanem felette fontos erkölcsi kötelességünk is.” Schütz Balázs: A nemzetiségi kérdés jogi és erkölcsi megvilágításban. *ET*, 1932, 2. sz. 57.

³³ Márton Áron: Apák és fiúk. *ET*, 1932, 1. sz. 26–29.

³⁴ V[orbuchner] A[dolf]: Műkedvelői megjegyzések a gazdasági krízishez. *ET*, 1932, 6. sz. 213–215.

³⁵ Nagy Jenő: Sovinizsza, felekezeti és szociális színek. *ET*, 1932, 7. sz. 263–271.

³⁶ Ferencz Béni: Mit vár a jövő papja a jövő intelligenciájától. *ET*, 1932, 10. sz. 375–377.

Széchenyi Istvánt tartotta példaképnek – az igényesen és helyesen művelt társadalomkutatás is elsősorban önismeret függvénye.³⁷ A falu társadalmának megismerése és tudatos alakítása a folyóiratban a felekezetektől független falukutató mozgalom feljutásával párhuzamosan lett gyakori téma, annak eredményeivel nem teljes egyetértésben.³⁸ Ez a szemlélet – legalábbis *Egy ifjúsági megbeszélés eredményei*-nek tanúsága szerint – új szerepet rótt a papokra is: „az Istennek nem csak miséző és prédikáló küldöttje, de készülő szociológus, kinek műve az élet és az életek irányítása és nevelése”. Az ő feladata „az iskolán kívüli népoktatás” megszervezése, gazdasági kérdésekben pedig nem lehet más, mint független bíró: „a proletárok papja és a tőkéséké is”.³⁹

Amellett, hogy ezek az elvek az enciklikák szellemének megfeleltek, talán azért is kaptak nagy teret az egyéni, és kiemelten a lelki feladatok, mert a gazdasági vagy társadalmi reformok gyakorlati kivitelezésére nagyon kevés volt a remény. Baráth Béla az ifjúkatholicizmus szociális programjában két megoldandó problémát jelölt ki: „az egyik a vagyoni igazságosabb elosztásának, a másik a mai társadalmi élet reformjának követelménye.”⁴⁰ Ez az írás nem lép túl a pápai enciklika elveinek ismertetésén: az első programpont lényege, hogy az embernek kell a gazdasági élet középpontjába kerülnie a nyereség helyett, s ennek megfelelően a magántulajdon a közjó szolgálatába állítandó; a második programpont a hivatásrendiség megvalósítása.⁴¹ Szerinte „a testületi szellem kialakulása, a különböző osztályok

³⁷ Venczel József: Néhány szó a társadalomkutatásról. *ET*, 1936, 10. sz. 322–326.

³⁸ V[enczel] J[ózsef]: Demeter Béla: Az erdélyi falu és a szellemi áramlatok. *ET*, 1932, 10. sz. 406. Venczel a falusi vallásosságról szóló megállapításokat kritizálja Demeter munkájában, miszerint az nem tudatos, illetve a „szociális irányzatok kérdésénél is az örök tétova, bizonytalan üresség a jellemző”. Venczel szerint „ezen ítéletek kifejtését sokban semmiképp sem egyeztetethetjük a nép eddig látott és átélt sajátságaiával”. Egy glosszában pedig a „Krisztus és a falu” szemléletet a névtelen szerző a „Páholy és a falu” szemlélettel állítja szembe, amit a meg nem nevezettek – akik „a vallástól függetlenül közelítik meg majd a nép lelkét” – nem vállalnak fel nyíltan. Faluproblémák, népnevelés. *ET*, 1936, 7–8. sz. 240–241.

³⁹ Mít vár az ifjúság a jövő papjától. Egy ifjúsági megbeszélés eredményei. *ET*, 1932, 10. sz. Az első idézet: 372. A második: 373.

⁴⁰ Baráth Béla: Az ifjú katholicizmus szociális programja. *ET*, 1932, 10. sz. 361.

⁴¹ Mivel a hivatásrendiség társadalomszemléletének megfogalmazásában nagyon lényeges, és a folyóiratban rendszeresen visszatérő motívumokat alkalmaz, jónak látom idézni: „Keresztény világnézetünk szerint ugyanis a társadalom nem automisztikus [!] halmazegysége az egyéneknek, hanem organikusan kialakult közössége a családoknak, vagyis, amint egy élő szervezetben sejtekből alakulnak ki a szövetek, amelyek sajátos működésüket teljesítve, egymással harmóniában és közremunkálkodva állnak bele a teljes szervezet egészébe és közös céljainak szolgálatába, úgy az emberi társadalomban is a fenti példa analógiájára funkcionális alapon, a közös munkakör és élethivatás szerint kell, hogy csoportosuljanak az

egymáshoz való közeledése, kölcsönös megismerése, megbecsülése és egybe-forrása az új-rendiség irányzatának természetszerűleg jár a nyomában”.⁴² Vagyis Baráth a reformot tekintette elsődlegesnek. Amikor azonban utóbbi gyakorlatba ültetésének lehetőségeiről írt, végső soron ő is a fentiekhez hasonló feladatokat jelölt ki: „mihamarább el kell készítenünk a lelkek talaját az újrendiség befogadására, melynek szelleme a közjó iránti nagyobb érdeklődés és érzék, a különböző társadalmi rétegek közötti kölcsönös megbecsülés és közeledni-akarás”.⁴³ Ennek megvalósítására nézve azonban előnyösnek tartotta a kisebbségi sorsot, az ebből eredő nagyobb egymásrataltság miatt.⁴⁴

Baráth Béla is azért jutott az utóbb idézett következtetésre, mert egy ígéretes temesvári példát leszámítva, katolikus munkásszervezetek nem voltak Erdélyben (így „még sokban a Rerum Novarum síkján sem mozgunk”⁴⁵), a meglévő katolikus egyesületek pedig szerintem nem voltak alkalmasak a hivatásrendek szerepének betöltésére. Az országos szintet tekintve ő is, és Venczel József is láttak reményt keltő kezdeményezéseket, mint a kamarák létrehozása, de ezeket, minthogy nem bírtak elegendő önkormányzatisággal és hatalommal, mindketten kevésnek tartották. Venczel végül két olyan tényezőt jelölt meg, ami miatt Románia távol áll a hivatásrendiség megvalósításától: az egyik, hogy „mérhetetlenül eltolódott az arány a képviseltek és képviselők foglalkozása: hivatása között.” A másik pedig, hogy „bel- és külföldi tőkeérdekeltségek” irányítják a kapitalista államok gazdaságpolitikáját, és nem „a közjót, tehát a polgárok összességének javát” tartják

erők s egymással karöltve kell, hogy közreműködjenek az egész társadalmi élet célja: a közjó munkálásában.” Uo. 363–364.

⁴² Uo. 365.

⁴³ Baráth Béla: A Quadragesimo anno lehetőségei nálunk. *ET*, 1932, 20. sz. 687.

⁴⁴ „Ebben a munkában részt kell, hogy vegyen minden vallásos és kulturális egyesületünk és társulatunk. Népművelő munkánk e pontban fel kell, hogy használja és ki kell, hogy építse azokat a csak örömmel elkönyvelendő eredményeket és jelenségeket, melyeket a kisebbségi sors termelt ki sorainkban a város és a falu, az u. n. intelligencia és az iparos-, általában a polgárelem közeledése, nagyobb megértése terén.” Uo. 687.

⁴⁵ Uo. 687.

szem előtt a parlamentek.⁴⁶ A lap szerzői sokkal inkább a szövetkezeti eszmét tartották az erdélyi magyarság körülményei között alkalmazhatónak.⁴⁷

Míg a XI. Pius enciklikájának szellemében született alkotmányok államaiban a katolikus egyház jelentős szerephez juthatott, és Magyarországon is támogatást élvezett, Romániában az ortodoxhoz képest eleve hátrányos helyzetben volt. Így a gyakorlati politikában nem is az egyház társadalmi tanításának követése volt az elsődleges probléma, hanem két, a magyar katolikusok szempontjából egzisztenciálisnak tartott kérdés: az Erdélyi Katolikus Státus⁴⁸ – ezzel az egyházi vagyon és önkormányzat –, valamint az egyházi iskolák ügye. Létfontosságának a kettős, nyelvi és vallási kisebbségi helyzet miatt számítottak. Ebben a tekintetben különbözött a helyzetük a szlovenszói magyar katolikusokétól, ugyanis „az *Új Élet* köre [...] nem határolódott el a többségi, szlovák katolicizmustól, illetve a harmincas években már kizárólag szlovákok vezette egyházi hierarchiától”.⁴⁹

⁴⁶ Venczel József: Románia és a hivatásszervezetek. *ET*, 1933, 5. sz. 281. Ugyanitt Venczel egy statisztikát is közöl az ország lakosságának, illetve a képviselőknek a foglalkozási arányairól. Míg a lakosság 78,2%-a „mezőgazda”, a képviselők soraiban a legerősebb csoport az ügyvédeké (38,3%), a második a tanítóké és tanároké (18,8%), a mezőgazdasági termeléshez kötődő foglalkozásúak pedig csak a harmadik helyen állnak (13,7%).

⁴⁷ „Egy kisebbségi nemzet számára úgy gazdasági mint etikai szempontból a szövetkezeti organizáció képezi a legmegfelelőbb gazdasági rendszert s ha nemzetünk gazdasági jólétét és előhaladását biztosítani kívánjuk, azt legalkalmasabban szövetkezeti mozgalmunk megerősítése és kiterjesztése útján érhetjük el.” Oberding József György: A szövetkezeti mozgalom története. *ET*, 1933, 3. sz. 158. Ebben a lapszámban további három, a következőben pedig még egy tanulmány jelent meg a *Cikksorozat a szövetkezeti eszméről* című szériában. A sorozat címére keresve a repertóriumban pontos adataik megtalálhatóak.

⁴⁸ Az Erdélyi Katolikus Státus az erdélyi püspökség egyházi és világi vezetés alatt álló önkormányzati szerve volt a 17. századtól kezdődően, amelynek hatáskörébe tartozott az egyház vagyonának igazgatása is. Bővebben róla: Holló László (szerk.): *Katolikus...*, i. m. Már a konkordátum tárgyalásainak kezdetén Onisifor Ghibu, a kolozsvári egyetem professzora támadást intézett a Státus ellen. (Bíró Sándor: *Kisebbségben...*, i. m., 323–328.) Az *Erdélyi Tudósító* nem csak Mészáros Cirill cikksorozatát közölte, amelyben a Ghibu által felhozott vádak elemzése többek között nyelvi, forráskritikai és -értelmezési szempontból (Mészáros Cirill: Kritikai csevegések O. Ghibu erdélyi róm. kath. tárgyú adatairól. I–XIII. Pontos hivatkozások a repertórium szerzői mutatójában Mészáros Cirillnél.), hanem többször foglalkozott az egyházi vagyon kérdésével történeti távlatban (Sándor Imre: *Harc az erdélyi kath. Státus körül*. *ET*, 1932, 1. sz. 1–4.; Bíró Vencel: *Az erdélyi római katolikus Státus vagyonának eredete*. *ET*, 1932, 4. sz. 120–127.; Juhász Kálmán: *Legrégibb egyházvagyoni viszonyok a Temesközben, I–II*. *ET*, 1932, 8. sz. 297–301.; 1932, 9. sz. 331–336.), illetve közreadta a Státus ügye római tárgyalásának dokumentumait, amely nyomán a szervezet helyébe 1932-ben az Egyházmegyei Tanács lépett (Státus – Egyházmegyei Tanács. *ET*, 1932, 15–16. sz. 517–530.).

⁴⁹ Filep Tamás Gusztáv: *Az Új Élet...*, i. m., 114.

Erdélyben a római katolikus és a protestáns felekezeti iskolák nem csak a kisebbségi egyházak hitvallásos oktatásának, hanem a magyar nyelvű oktatásnak is kizárólagos terei voltak, fenntartásuk pedig sorozatosan akadályokba ütközött.⁵⁰ Az egyházi vagyron erre a célra lett volna nélkülözhetetlen. Az erdélyi egyházmege számára külön nehézséget jelentett, hogy 1927-ben a Szentszékkal kötött konkordátum a bukaresti püspökség fennhatósága alá rendelte, aminek következtében a szenátusban sem juthatott önálló képviselőhez.⁵¹ A parlament felső házában a magyar kisebbség ügyének – legyen szó oktatásról, tisztviselőkről, az egyházak állami segélyezéséről – Gyárfás Elemér⁵² szenátor volt a szószólója,⁵³ és a magyar katolikusok ügyét is egyedül ő tudta képviselni.

A gyakorlati kérdések tehát elsődlegesen nem a gazdaságot és a társadalom szervezetét illető, politikai úton megvalósítandó reformok voltak, de a lap szerzői arra törekedtek, hogy az iskolák és az egyházi önkormányzat ügyét összefüggésbe hozzák az egyház társadalmi tanításával. Előbbire nézve ez azért sem volt nehéz, mert az államnak az egyházi oktatás iránti kötelességeit XI. Pius kifejtette *Divini illius Magistri* (1929) kezdetű enciklikájában. Erre hivatkozott György Lajos, amikor a nevelés elsődleges jogát a szülőknek tulajdonította: ez a természetjogból ered, és ez a jog „az Egyház oltalma alatt áll”.⁵⁴ Más enciklikákra (XIII. Leó: *Quod multum*, 1886; XI. Pius: *Ubi arcano*, 1922) és XI. Pius számos levelére hivatkozva Erőss Alfréd a Katolikus Akcióba való, legalább eszmei betagozódás zálogaként állította be a hitvallásos iskolák kitartó működtetését.⁵⁵ A Státus utódszervezetének, az Egyházmegyei Tanácsnak is szerepet szántak a szellemiség terjesztésében:

⁵⁰ Bővebben: Bíró Sándor: *Kisebbségben...*, i. m., 351–395.; Gidó Attila: *Oktatási...*, i. m., 29–31.

A folyóirat kétfrontos küzdelmet tematizált: az állam oktatáspolitikájából eredő anyagi jellegűt, és a hitetlenséggel szembenit. Boga Alajos: *Iskoláink...* *ET*, 1933, 11. sz. 536–538.

⁵¹ Bíró Sándor: *Kisebbségben...*, i. m., 323.

⁵² Ugyanakkor Gyárfás a Státus világi elnökének tisztségét töltötte be, és az *Erdélyi Tudósító*-ban is többször publikált.

⁵³ A *Magyar Kisebbség* rendszeresen közölte a felszólalásait. Pontos helyüket a folyóirat repertóriumából lehet kikeresni (Kazai Magdolna: *Magyar Kisebbség repertórium, 1922–1942*. <http://mk2.adatbank.transindex.ro/>, 2015–08–07).

⁵⁴ György Lajos: A család és a nevelés joga. *ET*, 1934, 4. sz. 113.

⁵⁵ „[...] maga a Szentséges Atya [XI. Pius] többször hangsúlyozta, [...] hogy még azok az intézmények is, melyek nincsenek szoros kapcsolatban a szent hierarchiával, de vele összhangban dolgoznak, s főleg mindazok, melyek az ifjúság nevelésére vonatkoznak – nem esnek a Kath. Akció, a katolikus apostolkodás keretén kívül. 'Várak' ezek, de szellemi várak; ezért nem hasonlíthatók egy békés város közepén ok nélkül felépített erődhez, hanem – mint XI. Pius teszi – templomhoz, melytől egy nép, egy nemzet lelki és szellemi kultúrája függ.” Erőss Alfréd: A Katolikus Akció és a katolikus iskolák. *ET*, 1932, 7. sz. 261.

Sándor Imre szerint „nem csak múltjánál fogva, hanem a bár megcsonkított, de még mindig jelentős anyagi erejénél fogva is, módjában van a társadalmi munka mellé állítani a kath[olikus] intelligencia legjavát”.⁵⁶ Tehát a lelki célok, a mentalitásváltás megvalósításához elengedhetetlennek tartották az intézményes kereteket, de nem újak létrehozását tűzve ki célul, hanem a régiék fenntartásáért küzdve.

Az oktatás az új középosztály kitermelésének szempontjából is kulcskérdés volt a modern katolikus tanítás adaptációjára nézve. Ebben a tárgyban a legszínvonalasabb cikkeket Sulyok István és Venczel József írták a lapba. Sulyok szerint az erdélyi magyarok társadalmi pozíciójuktól függően kétféleképpen rontják el az ifjúság nevelését: a földműves- és munkásréteg úgy, hogy nem taníttatja, a középosztály pedig úgy, hogy bár taníttatja gyermekeit, ezzel saját életformájának átörökítése a célja. Az első azért hibás, mert a tanulás elengedhetetlen, a szaktudásra a mezőgazdasági termelésben is egyre nagyobb igény mutatkozik.⁵⁷ A második pedig azért, mert a középosztály aktuális életformája tarthatatlan: a hagyományos hivatali pályák jórészt bezárultak a magyar fiatalok előtt, így ezen az úton a „szellemi proletariátus éhségfrontjára” jutnak. Fontosnak tartja, hogy a fiatalok tanuljanak, de elsősorban új gazdasági szemléletet, vállalkozó szellemet, és hogy önálló pályákat válasszanak.⁵⁸ Venczel szerint pedig a társadalmi egyenlőtlenségek feloldása, és a társadalmi rétegek közötti egyetértés függ az új középosztály beállítottságától.⁵⁹

⁵⁶ Sándor Imre: Kath. népünk és az Egyházmegyei Tanács. *ET*, 1933, 2. sz. 100.

⁵⁷ Ezzel a véleménnyel nem volt egyedül. Szentkirályi Ákos, mezőgazdasági szakíró fontosnak tartja a gazdatanácsadás megszervezését szakszerű munkaerő bevetésével. *Az Erdélyi Tudósító* állásfoglalásai közül kirívóan ezt a feladatot az Országos Magyar Pártra rója ki. Szentkirályi Ákos: Népségítés – Gazdatanácsadók. *ET*, 1932, 15–16. sz. 561–564.

⁵⁸ „Az ipari és kereskedelmi életnek ama pontjait, melyeket a magyar középosztály szellemi érdekeinek jogcímén fiainak igényelne, keményen és önzően mások tartják a kezükben. Ahhoz, hogy az új nemzedék, mely az úrhatnamság terheltségével jön a világra, ezeket a pozíciókat minden hatalmi segítség nélkül, sőt annak ellenére elfoglalhassa, valóban nem sok reményt lehetne fűzni. [Új bekezdés] Ezzel szemben azonban, ha ez a ma élő magyar értelmi középosztály végzetesen válságos helyzetében a gyöngyragyló kínjával ki tud termelni magából egy új gazdasági meggyőződést s ezen megtudja vetni az új gazdasági rendnek alapjait, nyilvánvaló, hogy ezzel megteremtette a jövő nemzedék számára azt a szélesebb gazdasági terepet, melyre az állami hivatalokból kiszorulva égetően szüksége van.” Sulyok István: Az erdélyi magyar középosztály válsága. Milyen életpályára neveljük gyermekeinket? *ET*, 1932, 11. sz. 445.

⁵⁹ „A középosztály vagy meghal, vagy átmenti magát a munkásosztály keretei közé s azonosítja magát annak a mai liberális kapitalista társadalmat megdőntő célkitűzéseivel. [...] Az ifjúság meg gondolása szerint: a középosztály feladja a maga zárt és anyagilag is jól védett állásait, azonosítja magát a munkásosztállyal s így elhatározza végérvényese az új

A nemzetközi gondolatrendszer kisebbségi alkalmazása implikálja a nemzet-szemlélet kérdését. Hogyan határozták meg a nemzetet, és a katolikus erkölcsan jegyében mit láttak megengedhetőnek, illetve kötelezőnek az irányában? A lap szerzői közösséget éreztek-e a más felekezetű, illetve az eltérő világnézetű erdélyi magyarokkal? Hogyan viszonyultak a római katolikus románokhoz? Schütz Balázs teológus jogi végzettséggel ugyan nem rendelkezett, de ő volt az egyetlen, aki a lapban megkísérelte meghatározni a nemzet, illetve a nemzetiség tartalmát, és a hozzá való viszonyulás helyes irányát.⁶⁰ Szintén katolikus teológusokra hivatkozó cikkének fő tételeit röviden összefoglalom. A nemzet elvont fogalom, „pszichológiai rokonság és közösség”, egységes nyelv és „bizonyos kultúrközösség” a három fő jellemzője. A nemzetiség emberek összessége, akiket „*hosszas történelmi fejlődés folytán*” kialakult sajátosságaik „*más néptömegektől*” megkülönböztethetővé teszik;⁶¹ minden nemzetiségnek joga van sajátosságainak megőrzésére és örökítésére,⁶² azonban nincs feltétlenül joga önálló államalkotásra, amit Schütz nemzetiségi elvnek nevez.⁶³ A nemzetiségi jogot az állam köteles tiszteletben tartani, a „nemzetiség hozzátartozói” pedig kötelesek nemzetüket szeretni,⁶⁴ „jobban, mint egy idegen népfajt”.⁶⁵ Ehhez magyarázatként Otto Schilling német teológusnak a szeretet fokozatairól alkotott elméletét fűzi (1. Isten, 2. önmagunk, 3. felebarátaink – az illetőnek „Istenhez és önmagunkhoz való viszonyától” függő sorrendbe állítva). A „nemzet helyes szeretetének” pozitív cselekedetekben kell megnyilvánulnia, Franz Spirago cseh teológusra hivatkozva ezeket a nagyrabecsülés (nem kizárva más nemzetek

erdélyi magyarság útját, amelyet az új felismerések: főként a műszaki pályák megbecsülése és a tanárság pedagógiájában a kiaknázatlan, de örök-szükségyszerű szociális területek megnyitása jellemez.” Venczel József: Az erdélyi magyar főiskolás ifjúság mozgalmainak szociális tartalma. *ET*; 1932, 10. sz. 370.

⁶⁰ Schütz Balázs: A nemzetiségi kérdés jogi és erkölcsi megvilágításban. *ET*; 1932, 2. sz. 52–60.

⁶¹ Uo. 52. A kurzívval írottakat Viktor Cathrein svéd jezsuitától vett idézet részeként tünteti fel.

⁶² „Nemzetiségi jog alatt a nemzeti sajátosság fenntartására és átszármasztására való jogot értjük. Ez a jog magában foglalja az anyanyelven való oktatás jogát, a nemzetiségi nyelv használatát állami hivatalok előtt a közigazgatásban és a bíróságnál, vallásos, szociális és jótékony célú intézmények létesítését és fenntartását a kisebbségek részéről, továbbá bizonyos önkormányzati jogot különösen kulturális téren (kulturális autonómia). Ide sorozható még a kisebbségeknek ama joga is, hogy a közpénzekből kulturális intézményeik mint pld. kisebbségi iskolák fenntartására igazságos módon részesüljenek.” Uo. 53.

⁶³ „A nemzetiségi elv jogosultságát a katolikus jogászok és etikusok határozottan tagadják, egyrészt mert semmiféle erkölcsi érveléssel nem igazolható, másrészt, mert a gyakorlatban keresztülvihetetlen. [...] A kisebbségi jogból ezért következetesen a nemzetiségi elvet ki kell zárunk.” Uo. 53.

⁶⁴ Schütz Balázs: A nemzetiségi kérdés jogi és erkölcsi megvilágításban. *ET*; 1932, 2. sz. 57.

⁶⁵ Uo. 57.

nagyrabecslését), támogatás (gazdasági cseréknél előnyben részesítve a saját nemzetiség „hozzátartozóit”) és védelem (a fentebb meghatározott nemzetiségi jog sérelmeivel szemben fellépve) aktsaiban jelöli meg. Zárszava szerint a többnyelvű államok nemzetiségeinek arra kell törekedniük, hogy sajátosságaikat kölcsönösen egymás hasznára fordítsák, „viszont a nemzetek elszigetelése könnyen fajgyűlöltre és ellenségeskedésre vezethet”.⁶⁶

A Parecz György által megfogalmazott, a kettős kisebbségi helyzet kezelésére vonatkozó program konkrétabb volt Schütz tanulmányánál, hiszen megnevezett problémákra reagált. Egyrészt a szórványban élő elrománosodó római katolikusokra, másrészt az erdélyi magyarok más felekezetűekkel való sorsközösségére hívta fel a figyelmet. Előbbivel kapcsolatban azt fogalmazta meg, hogy nem csak a felekezeten, hanem az etnikumon belül való maradás is cél. A második esetben arra szólított fel, hogy ne szervezzenek a katolikusok önálló politikai pártot, érdekvédelmi szervezetet, hiszen elsősorban magyarként kell kiállniuk az érdekeikért, és ezt csak a más felekezetűekkel egyetértésben és szervezeti egységben tehetik.⁶⁷ Parecz tehát előbbvalónak tartotta a nemzeti hovatartozást a felekezetenél, így a nyugat-európai mintájú katolikus politikai szubkultúrát is elvetette. Schützéhez hasonló törekvést, hogy a nemzetiség jogainak védelmét a katolikus erkölcszteológusok segítségével legitimálja, nem mutatott. Másrészt azonban a *Brassói Lapok*,⁶⁸ az *Erdélyi Helikon*,⁶⁹ a világnézeti függetlenséget hirdető *Erdélyi Fiatalok*⁷⁰ kritikája, és ennek megfelelően a vallásos – lehetőleg katolikus – „világnézet” szükségességének rendszeres hangoztatása⁷¹ kibékíthetetlen ellentétekre mutat az etnikai közösségen belül, ahol az *Erdélyi Tudósító* szerzői saját nézeteikből nem engedtek. A szembenállókat gyakran – burkoltan vagy nyíltan – a szabadkőművesekben jelölték meg.⁷²

Végül, Horváth Sz. Ferenc és Egrý Gábor felvetései miatt, miszerint a neokatolicizmusnak idegengyűlölő elemei voltak, illetve átjárhatóságot biztosított a szélsőjobboldali eszmék irányába, lényegesnek tartom szemügyre venni a folyóiratban tetten érhető antiszemita megnyilvánulásokat. Ilyenek ugyanis, bár ritkán, kétségtelenül voltak. Többnyire a „zsidóknak” a gazdasági és kulturális életben

⁶⁶ Uo. 60.

⁶⁷ Parecz György: Az erdélyi katolikus ifjúság kisebbségi szempontjai. *ET*, 1932, 10. sz. 378–381.

⁶⁸ Floznik György: „Isten minden kritikán aluli művet alkotott.” *ET*, 1932, 5. sz. 169–172.

⁶⁹ Dr.: Az „Erdélyi Helikon” és az erdélyi magyar tudományosság. *ET*, 1932, 1. sz. 31–33.

⁷⁰ M[árton] Á[ron]: Világnézeti függetlenség? *ET*, 1932, 10. sz. 397–399.; Dsida Jenő: Az erdélyi ifjúsági mozgalmak versengései. *ET*, 1933, 6. sz. 365–372.

⁷¹ V[orbuchner] A[dolf]: Erdélyi Lapok. *ET*, 1932, 2. sz. 49–51.

⁷² Faluproblémák, népnevelés. *ET*, 1936, 7–8. sz. 240–241.

való „túlreprezentáltsága”, a „túlzott hatalomvágya”, illetve „túlérzékenysége” körül forogtak ezek a glosszák, vagy hosszabb cikkeken belüli kiszólások. Kifejezetten ilyen tárgyú hosszú írás (tanulmány, esszé) az 1932–1936-os folyamán nem volt. A legélesebb hozzászólások a névtelenül közölt glosszákban vagy folyóiratszmlékben voltak: egy alkalommal az antiszemita *Erdélyi Lapok* védelmében foglalt állást a szerkesztőség,⁷³ egy másik alkalommal a Kiss Árpád bukaresti ügyvéd által közölt kimutatás⁷⁴ kapcsán kirobbant vitába kapcsolódott be,⁷⁵ megint máskor egy németországi antiszemita cikket ismertetett – kommentár nélkül, de inkább egyetértőleg –, amely jellemzően a bolsevizmushoz vonzódo belső ellenségnek tekintette a zsidókat.⁷⁶ Végső következtetése mindig az volt, hogy az antiszemitizmus érthető reakciója a „keresztényeknek” – legfeljebb annyi engedményt tett, hogy a „zsidók” magatartása is érthető (a nép hányattatott történetéből vezethető le), úgy a „túlérzékenység”, mint az, hogy minden helyzetben a „gazdanéphez [államalkotó nemzetiséghez] igyekszik tapadni”.⁷⁷

Ezekkel a megnyilatkozásokkal állt összhangban Baráth Béla álláspontja, amit a nemzetiszocializmusról szóló – a „faji vallás” tekintetében azt kritizáló – cikkében fejtett ki. Eszerint létezik „egészséges antiszemitizmus”, amely törvényes kereteket is kaphat, a „nemzet” védelmének jegyében. Bár elutasítja a kollektív üldözést, azt nem állítja, hogy akiket zsidóként határoznak meg, az ország egyenjogú állampolgárai, vagy éppen a nemzetnek integráns részei.⁷⁸ Kétségtelen, hogy

⁷³ „A nyugtalaná vált keresztény tömegeknek megérthető tiltakozása a mindenütt azonos taktikával és elképesztő céltudatossággal hatalomra kúszott zsidóság makacsul kitartó keresztényellenes magatartásával szemben. Némi szerénység és tapintat előnyösebb befektetés lehet a zsidóság számára is.” Antiszemitizmus? *ET*, 1932, 21. sz. 728. A glosszák a lap rendszeres tartalmi közé tartoztak, néhány sortól egy oldalig terjedtek, és aktuális hírekre, vagy más folyóiratok cikkekre reagáltak, nagyon gyakran kritikusan. Nem lehet tudni, hogy ki írta őket, de meglátásom szerint nem lehet tévedés a szerkesztő álláspontjával azonosítani.

⁷⁴ Kiss Árpád: A romániai magyar ügyvédek névjegyzéke. *Magyar Kisebbség*, 1936, 15–16. sz. 434–440.

⁷⁵ A zsidó kérdés..., *ET*, 1936, 11–12. sz. 351–352.

⁷⁶ „Tehát az antiszemitizmusba mintegy összpontosítva van a külső és belső veszedelem elleni küzdelem. Ez csak természetes reakció.” Nem egyértelmű, hogy ez a szemle szerzőjének a kommentárja, vagy a tartalom összefoglalásának a része, ellenvetés azonban nem követi. A forrást nem jelöli meg pontosan, de a cikk egy bizonyos dr. Eibl tollából származott. Folyóiratszmlé. Az antiszemita mozgalom. *ET*, 1933, 6. sz. 373.

⁷⁷ A zsidó kérdés ... *ET*, 1936, 11–12. sz. 352.

⁷⁸ „Nem filozofizmus ez [az Ószövetség elfogadása], mint ahogy nem is egészséges antiszemitizmus a nemzeti szocializmus idevonatkozó irányzata. Gazdasági téren törvényes eszközökkel védekezni a zsidó túlkapas, önzés és a zsidó üzleti szellemmel szemben, lehet nemzeti szempontból megindokolt. Védekezni az irodalom terén a keresztényellenes sajtó termékei

ha szóba került a probléma, a lapban magától értetődően különálló kollektívumokként kezelték a „zsidókat” és a „nemzetet”. Bár sem a társadalmi és gazdasági reformjavaslatok, sem a belső, önreflexiók vagy nevelési feladatok között kimondva nem merült fel a „zsidókérdés”, a lapban megjelenő, zártsággal jellemezhető közösség szemléletnek az előbb kimutatott antiszemita vonásokkal való összefüggései mélyebb kutatásokat igényelnek.

Összegzés

Tanulmányom egy alap kutatás eredményeit foglalja össze, amely során az *Erdélyi Tudósító* katolikus folyóirat cikkeit elolvastva, megkísértem megragadni azokat a gondolati sémákat, amelyekkel a folyóirat által terjesztett, a kisebbségi helyzetre adaptálni kívánt eszmeiség jellemezhető.

A legmeghatározóbb vonása a két világháború között az erdélyi magyar katolicizmusnak, hogy hívei egyszerre voltak vallási és etnikai kisebbségben. Ezt bizonyos szögből kétfrontos harcként értelmezték. A neokatolicizmus recepciója szempontjából ennek az volt a jelentősége, hogy az egyház társadalmi tanításának gyakorlati célkitűzéseit kevés eséllyel valósíthatták volna meg országos szinten. Ezért egyénekre és kisközösségekre szabták a feladatokat, másrészt a gazdasági és társadalmi tanítás alapelveit megpróbálták a korábbi intézményeik fenntartásáért folytatott küzdelemben felhasználni, ami egyszerre volt felekezeti és nemzeti érdek.

Bár más szögből a bezárkózásban meg nem élhető testvériségekre hívta fel a figyelmüket a kettős kisebbségi helyzet (más felekezetekhez tartozó, vagy felekezeteken kívüli magyarokkal nemzeti, a katolikus románokkal hitbeli közösséget vállalhattak volna), amire a széles körben terjesztett folyóirat szerzői olykor meg is próbáltak pozitív válaszokat adni, nagyon gyakran kompromisszumképtelenségről tettek tanúságot. Míg számos pozitív feladatot jelöltek ki – önvizsgálatra, a meglévő intézmények védelmében (iskolák) vagy fejlesztésében (szövetkezetek), az „iskolán kívüli népnevelésben” felelős szerepvállalásra szólítva fel

ellen, melyeknek – sajnos gyakran zsidók a szerzői, s melyek aláásnak erkölcsöt, hitet, hazaszeretetet, ez is lehet nemzeti feladat, sőt nemzeti kötelesség. Sorompóba állni áramlatokkal szemben, melyek veszélyeztetik a békés társadalmi életet, s melyeknek vezetői között – sajnos – ismét túl sok a zsidó, nem egyszer nemzeti önvédelem. A korunkban szélteben-hosszában beindított és sokszor zsidók által irányított antichristianizmus akcióival szemben szervezkedni a keresztényeknek is szabad. De egyes zsidók hibái miatt az egész zsidóságot felelőségre vonni és üldözni, nem emberséges eljárás, annál kevésbé keresztény gondolkozás és megnyilatkozás.” Baráth Béla: A nemzeti szocializmus világnézete. *ET*, 1933, 1. sz. 31.

a híveket –, a tennivalók negatív tartalmat is kaptak azáltal, hogy a liberalizmus és bolsevizmus elleni harc eszközeiként fogalmazódtak meg, ami szükségképpen sztereotipikus ellenségképeket is formált. Meglátásom szerint ez paradox közösségfelfogást eredményezett, mivel az egységes „nyáj” belső ellenségének szerepét róttá azokra, akik nem osztották az „egy nyáj, egy pásztor” szemléletet. Ennek a gondolatnak a pontosításához azonban további kutatásokra van szükség, amelyekbe az erdélyi katolicizmusnak az intézményi és személyi hálózatát is be kell vonni, valamint a külső nézőpontok sem mellőzhetőek.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Erdélyi Tudósító, 1932–1936, 1941–1943

Magyar Kisebbség, 1936

*

EHF = Kuszálék Péter (összeáll.): *Erdélyi hírlapok és folyóiratok, 1940–1989*. Budapest, Teleki László Alapítvány – Közép-Európa Intézet, 1996.

KMKA, III. = Hortobágyi Jenő (szerk.): *Keresztény Magyar Közéleti Almanach*. III. kötet. Budapest, Athenaeum, 1941.

MHFB, I–III. = Ferenczyné Wendelin Lídia (összeáll.): *A magyarországi hírlapok és folyóiratok bibliográfiája, 1921–1944*. I–III. Budapest, OSZK, 2010.

MKL = *Magyar Katolikus Lexikon*. Csak a világhálón elérhető változatát használtam: <http://lexikon.katolikus.hu> (2015–08–07)

Névpont = Kozák Péter: *Névpont nemzeti életrajzi online adatbázis*. <http://www.nevpont.hu/> (2015–08–07)

ÚMÉL, I–VI. = Markó László (főszerk.): *Új Magyar Életrajzi Lexikon*. I–VI. h. n., Magyar Könyvklub.

*

Bárdi Nándor: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. Csíkszereda, Pro-Print, 2013.

Bíró Sándor: *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok, 1867–1940*. (2. kiadás.) Csíkszereda, Pro-Print, 2002.

Csapody Miklós: Program és nemzedék. Az Erdélyi Fiatalok előtörténete. In: *Új Egy nemzedék iskolája – Az Erdélyi Fiatalok (1929–1933)*. Budapest, Korona, 2009. 80–125.

Cseke Péter – László Ferenc: *Erdélyi Fiatalok – Dokumentumok, viták (1930–1940)*. Bukarest, Kriterion, 1986 (1990).

- Egry Gábor: Metszetek Prokrusztész ágyából. *Pro Minoritate*, 2014, 1. sz. 191–199.
- Filep Tamás Gusztáv: Az Új Élet folyóirat ideológiája. In: Bárdi Nándor – Filep Tamás Gusztáv – Lőrincz D. József (szerk.): *Népszolgálat. A közösségi elkötelezettség alakulásai a magyar kisebbségek történetében*. Pozsony, Kalligramm, 2015. 114–136.
- Gergely Jenő: *Katolikus egyház, magyar társadalom, 1890–1986. Prohászktól Lékaiig*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1989.
- Gergely Jenő: *A keresztényszocializmus Magyarországon, 1924–1944*. H. n., Typovent, 1993.
- Gianone András: *Az Actio Catholica története Magyarországon, 1932–1948*. Budapest, ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, 2010.
- Gidó Attila: *Oktatási intézményrendszer és diákpopoláció Erdélyben 1918–1948 között*. Kolozsvár, EME, 2013.
- Gyórfy Gábor: A magyar nyelvű sajtó és sajtószabadság története Romániában 1918–1989. In: Apró Pál – Paál Vince (szerk.): *A határon túli magyar sajtó Trianontól a XX. század végéig. Fejezetek a magyar sajtószabadság történetéből*. H. n., Médiatudományi Intézet, 2014.
- Holló László (szerk.): *Katolikus autonómia: fejezetek az Erdélyi Római Katolikus Státus történetéből*. Csíkszereda, Státus, 2007.
- Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között: a romániai magyar kisebbségi elit politikai stratégiái (1931–1940)*. Csíkszereda, Pro-Print, 2007.
- Marton József: Katolikus sajtó Erdélyben a két világháború között. *Keresztény Szó*, 2009, 5. sz. 10–11.
- Spannenberger Norbert: A politikai katolicizmus. In: Romsics Ignác (szerk.): *A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948*. Budapest, Osiris, 2009.
- Takáts József: *Modern magyar politikai eszmetörténet*. Budapest, Osiris, 2007.
- Tomka Miklós – Goják János (szerk.): *Az egyház társadalmi tanítása. Dokumentumok*. Budapest, Szent István Társulat, 2004.
- Zachar Péter Krisztián: *Gazdasági válságok, társadalmi feszültségek, modern válaszkísérletek Európában a két világháború között*. Budapest, L'Harmattan, 2014.

Anikó-Borbála IZSÁK

The reception of the neocatholic idea in a Transylvanian catholic review (Erdélyi Tudósító, 1932–1936)

The history of the Catholic Church and the responses given by catholicism on the double (ethnic and religious) minority status in the interwar Romania is poorly researched. My study presents the reception of the international social teaching of the Catholic Church in a Transylvanian review, titled Erdélyi Tudósító, between 1932 and 1936. After displaying the main characters of the periodical, and briefly analyzing the authors with quantitative methods, I argue that the dominant catholic social and economical doctrine was using the social teaching of pope Leo XIII. and Pius XI. to defend the old institutions. The real reform ideas were based on mental and spiritual factors: according to the authors of the Erdélyi Tudósító, in the double minority status the catholic renewal depends on the self reflection of the believers and the education of the youth.

Keywords: neo-catholicism, encyclic, Transylvanian Hungarian minority, reception research

Imreh István gyermek- és ifjúkora

Az Imreh család története a háromszéki Sepsiszentkirályhoz kötődik. A falu Sepsiszentgyörgytől 6 kilométerre, délre, a Szentkirályi-patak völgyében fekszik. A szentkirályi Imreh család története, írott források alapján, a 16. században élt Imreh Jánosig visszavezethető. A család a legkorábbi időktől fogva unitárius vallású, földbirtokkal rendelkező família volt.¹ Tagjai között többen írástudó, tanító és lelkészi hivatást gyakorló személyek voltak, amit Imreh István családtörténeti visszaemlékezéseiben leplezetlen büszkeséggel hangsúlyozott is.

Imreh István családi emlékezete három generációig nyúlt vissza.² Családtörténeti elbeszélését ellenzéki és a változásra fogékony családfejek, illetve szép külsejű, a háztartásban kiteljesítő nőalakok népesítik be. Imreh István apja, akit ugyancsak Istvánnak hívtak (1894–1970), Sepsiszentkirályon gyermekeskedett. Jobb híján be kellett érnie az erdélyi kollégiumok alsóbb osztályaiban elsajátítható műveltséggel.³ Iskoláinak befejeztével a Nagyszebentől 12 kilométerre lévő Nagytalmácsra került, ahol egy vasúti faipari vállalatnak dolgozott. Talmácson ismerte meg feleségét, a földművelő családból származó Ősz Juliannát (1895–1973), akivel házasságkötésüket követően a sepsiszentkirályi szülői házba költöztek. 1919. szeptember 12-én Imreh István elsőszülött gyermekként látta meg a napvilágot.⁴

Az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés értelmében Háromszék – a korábban Magyarország keleti részét alkotó, ma együttesen Erdélynek nevezett 102 723 km² terület részeként – Romániához került. Háromszék a 19 egészében elcsatolt vármegye közül⁵ annak a négy vármegyének az egyike volt, amelynek

¹ Arhivele Naționale Direcția Județeană Covasna / Román Nemzeti Levéltár Kovászna Megyei Fiókja (a továbbiakban DJA CV), A sepsiszentkirályi Imreh család (1687–1864), F. 412.

² Imreh István a 2000-es évek elején szóban elbeszélte élettörténetét, azonban a hanganyag egésze elveszett és így mára csupán az elbeszélés töredékét tartalmazó Farkas Mária (Imreh István lánya) által átírt szövegtörzset hozzáférhető. A sepsiszentkirályi Imreh család három generációra visszatekintő családtörténetét elbeszélő szöveg, Farkas Mária felvezetőjével, Vofkori Mária gondozásában a közelmúltban került publikálásra. L.: *Töredék...*, 2014, i. m., 86–93.

³ Benkő Samu: *A múltidéző titka...*, 1999, i. m., 5–13.

⁴ DJA CV, Colecția de Stare Civilă Parohiale / Egyházi Anyakönyvi iratok, F. 105. (a továbbiakban F. 105.) inv. 549. Keresztelési anyakönyv (1878–1934), 1–49.

⁵ Ide számítva Temes és Máramaros vármegyéket is, amelyek nem teljes egészében kerültek Romániához.

lakossága abszolút magyar többséggel rendelkezett. Adott körülmények között úgy Sepsiszentkirály, mint a család későbbi lakóhelyeként szolgáló Sepsibodok az impériumváltás ellenére is magyar anyanyelvű és magyar kultúrájú térség volt. A szülők második gyermekük, Imreh Ibolya születésekor, 1922-ben döntöttek úgy, hogy a Sepsiszentgyörgytől 11 kilométerre északra elhelyezkedő Sepsibodokra költöznek.

Az 1910-es összesítés adatai szerint Bodoknak 965 egyszéiben magyar anyanyelvű lakosa volt. Felekezeti szempontból a falu lakóinak döntő többsége református, de jelentősebb számban éltek itt unitáriusok, római katolikusok és izraeliták is.⁶ Sepsi járás és Háromszék lakosságának a száma 1869 és 1910 között növekedett, Sepsibodok népmozgalma azonban csökkenő tendenciát mutat, a lakosság száma 997-ről 965-re csökkent.⁷ Miután a faluban 1901 és 1910 között a természetes szaporulat pozitív volt,⁸ nyilvánvaló, hogy számolni kell az elvándorlás jelenségével. A migráció a korszakban székelyföldi viszonylatban általánosan jellemző volt, Sepsibodok esetében azonban azért figyelemre méltó, mert a falu a környező településekhez képest úgy kulturális, mint társadalmi és gazdasági szempontból nagyobb fejlettséget mutat.⁹

Az Imreh család Sepsibodokon fűszerkereskedésbe és kocsmatartásba kezdett, emellett föld- és erdőbirtokot vásárolt, amelynek bérbeadásával további jövedelemre tett szert. Cséplőgép és gépkocsi tulajdonosként cselédtartást is megengedhettek maguknak.¹⁰ A sepsibodokiak közül előnyös gazdasági helyzetük révén társadalmi szempontból is kiemelkedtek.¹¹ Ehhez hozzájárult az Erdős famíliával ápolt közeli kapcsolatuk is, hiszen Erdős Sándor korábban a bodoki állami iskola tanára volt, akinek apja is tanárként tevékenykedett, emellett volt községi bíró,

⁶ *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása...* 42. köt. 394.

⁷ A járásnak 1869-ben 39 020 lakosa volt, mely szám 1910-ben 45 210-re emelkedett. A megye lakosságának a száma ugyanezen időszakban 125 881-ről 147 586-ra nőtt. *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása...* 42. köt. 855.

⁸ *A Magyar Szent Korona országainak 1901–1910. évi népmozgalma községenként...* 46. köt. 394.

⁹ Sepsibodok háromszéki viszonylatban való „polgárosultságára” maga Imreh István is felhívta a figyelmet. A település fejlettségét a közeli városoknak, a szász példa közvetlen hatásának és a faluban lévő grófi birtok húzóerejének tulajdonította. Imreh István: A vagyonszerzés megítélése a háromszéki Sepsibodokon. *Társadalomtudomány*, 1946. október. 166.

¹⁰ Barabás Rozália, sepsibodoki lakossal készített interjú. Sepsibodok, 2014.

¹¹ 1910-ben a faluban kereskedelem és hitelügyekkel mindössze 4 fő foglalkozott, heten a közszolgálatban és a szabadfoglalkozások valamelyikében dolgoztak. *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása...* 48. köt. 786.

a fogyasztási szövetkezet igazgatója, a hitelszövetkezet főkönyvelője és a református egyház kántora, később presbitere is.¹²

Imreh István az alsó osztályokat a sepsibodoki állami elemi iskolában végezte. A sepsibodoki oktatás kezdetei feltételezhetően a 14., írásos dokumentumokkal alátámaszthatóan pedig a 16. századig nyúlnak vissza.¹³ 1904-ben a sepsibodoki iskola, mely korábban a református egyház, majd a helyi hatóságok felügyelete alatt működött, állami fennhatósága alá került.¹⁴ A trianoni döntéssel az erdélyi állami iskolák fölötti ellenőrzés joga a román államhoz került. Az 1921 és 1948 közötti időszakban Sepsibodokon – rendhagyó módon – egyszerre két iskola működött, ugyanis 1921-ben egyházi és közösségi támogatással újraindult a református iskola.¹⁵ Az egyházi iskola működtetését az egyházközség tagjai és vezetősége a fenntartással járó többletkiadás ellenére is vállalták, mert úgy gondolták, hogy „a jövőnek ilyenképpen megalapozása áldozatot követel”.¹⁶ Az iskola működtetésére a presbitérium úgy tekintett, hogy „az egész magyarságunkat érintő, rendkívül fontos érdek”.¹⁷ Mindennek ellenére Imreh István elemi iskoláit nem az egyházi, hanem az állami iskolában végezte, aminek mindenkélt a család unitárius vallása volt az oka.

Az impériumváltást követő első évtizedben a sepsibodoki állami iskola – az egyházi iskolához hasonlóan – magyar tanítókkal és magyar igazgató irányítása alatt működött.¹⁸ 1918-tól az iskola igazgatója Farkas Aladár volt, aki feleségével, Elczner Margittal oktatta a sepsibodoki ifjakat. Az 1901-ben átadott iskolaépületnek három tanterme volt, melyekben két-három osztály összevonásával, párhuzamosan zajlott a tanítás. Míg a tanítónő rendszerint a kisebb gyermekekkel, a tanító a nagyobb diákokkal foglalkozott. Részben Farkas Aladár pedagógus

¹² Kozma Csaba: *Tanítsa írásra...* 2003, i. m., 34–50. A szerző ifjabb és idősebb Erdős Sándor között nem tett különbséget. A két életutat a névazonosság miatt összemosta.

¹³ Uo. 11.

¹⁴ Uo. 41.

¹⁵ Uo. 53–69.

¹⁶ A sepsibodoki református egyházközség presbitériumának jegyzőkönyve 1923. július 1-től 1930. augusztus 3-ig. Jegyzőkönyv a sepsibodoki református egyházközség presbitériumának 1923. június 15-én tartott gyűléséről. 42–47. Megj.: a sepsibodoki református egyházközség presbitériumának jegyzőkönyvei az egyházközség tulajdonában vannak.

¹⁷ A sepsibodoki református egyházközség presbitériumának jegyzőkönyve 1923. július 1-től 1930. augusztus 3-ig. Jegyzőkönyv a sepsibodoki református egyházközség presbitériumának 1923. december 7-én tartott gyűléséről. 14–16.

¹⁸ Az 1931/32-es tanévtől az állami iskola igazgatója a román nemzetiségű Iosif Viciu lett. Feleségével, Elczner Rozáliával együtt ettől a tanévtől ő töltötte be a tanítói tisztséget is. Koma Csaba: *Tanítsa írásra...*, 2003, i. m., 59.

erényeit jelzi, hogy Imreh István leszármazottainak körében nem ismeretlenek a Sepsibodokon eltöltött iskolai évek, ahogyan „Farkas tanár úr” neve is ismerősen cseng. Sepsibodoki diákéveinek elbeszélésekor Imreh István főként „párját ritkító” teljesítményéről, és arról emlékezett meg, hogy a tanító kényszerű távollétében ő volt az, aki a katedránál helyettesítette.

Az elemi osztályok tananyaga az oktatás további szintjének megalapozását szolgálta, országos szinten egységes volt. A kisebbségi diákok számára, a román nyelv kötelező oktatása mellett, lehetőség nyílt az anyanyelven való tanulásra.¹⁹ Imreh István negyedik osztályban 10-es tanulmányi átlagával nemcsak az osztály, hanem az iskola legjobb tanulója volt.²⁰ A sepsibodoki iskolában elért eredmények a továbbtanulás tekintetében ösztönzőek voltak. Az ifjú tanulni vágyása találkozott apjának jövőképevel és a közösség ösztönzésével.

Imreh István Sepsibodokon a nála két évvel fiatalabb, helyi születésű Erdős Lászlóval (1921–1999) került közeli barátságba, aki a korábban említett ifjabb Erdős Sándornak és Szabó Emmának volt a fia. A képzőművészet és a sport iránti érdeklődés Imreh István és Erdős László barátságának meghatározó eleme volt. Az 1930-as évek elején Imreh Istvánnal közösen eltöltött nyarak alkalmával született festmények a sepsibodoki környezet jellegét viselik magukon. A barátságnak végül a távolság vetett véget, ugyanis Erdős László 1943-tól a budapesti Ludovika Akadémián tanult, 1950-ben pedig Nagykanizsán telepedett le. Neve a sportban és a képzőművészetben elért kimagasló eredményeinek köszönhetően szűkebb körben ma is ismert.²¹

A falusi származásnak Imreh István tudományos munkássága szempontjából is jelentősége van. Sepsibodok és a székely falvak történetének kutatása történetírói tevékenységének központi témájává vált. Imreh István emlékének a megőrzésében azonban a sepsibodokiak is jeleskedtek. A helyiek emlékezetében Imreh István mint a folyóparton olvasó, idejét tanulással töltő, társasági élettől távol maradó, tisztelettudó, külsejét tekintve pedig igen vonzó „úri kölyök”-ként él.²² A sepsibodoki Henter Károly Általános Iskola könyvtárterme napjainkban Imreh István nevét viseli.

*

¹⁹ Az állami iskolák felsőbb tagozatain erre már nem volt mód. Gidó Attila: *Oktatási intézményrendszer...*, 2013, i. m., 21–26.

²⁰ DJA CV, F. 201. dos. 69. Matriculă – 1929/30/Iskolai Anyakönyv 1929/30. 1–114.

²¹ L.: Losonci Miklós: *Erdős László...*, 1987, i. m.

²² Barabás Rozália sepsibodoki lakossal készített interjú. Sepsibodok, 2014.

Az elemi iskola elvégzését követően Imreh István a gimnázium első négy évét a Kolozsvári Unitárius Kollégiumban töltötte. Az iskolaválasztást Imreh unitárius vallása és a magas szintű képzés igénye indokolta. A korszakban a Kolozsvári Unitárius Kollégium nyilvános jogú főgimnáziumként működött. A diákok felvételénél az unitárius felekezethez való tartozás nem volt kizárólagos kritérium, de az iskolában az unitáriusok alkottak többséget. A kollégium keretében működő főgimnázium és elemi fiúiskola fenntartója a romániai Magyar Unitárius Egyház volt, mely főfelügyelői jogát az egyházi főtanács és az egyházi képviselőtanács által gyakorolta. Az intézmény fölött állami felügyeleti joga a Közművelődési Minisztériumnak volt.

Az iskola vezetőségének statisztikai kimutatásai a tanulók szociális összetételének a heterogenitását mutatják, azonban arányait tekintve a diákok nagyobb részét a gazdasági és kulturális elit gyermekei alkották.²³ Ennek ellenére a tanügyi jelentések állandó jelleggel a kollégium költségvetési nehézségeiről és a diákok családjának az elszegényedéséről számolnak be.

Imreh István 1930 és 1934 között volt a Kolozsvári Unitárius Kollégium tanulója. A Kolozsvár központi részében elhelyezkedő, Pákei Lajos tervei alapján emelt épület látványának sem lehetett mindennapi a városba érkező ifjú számára. Az iskola egyik legimpozánsabb része az előcsarnok, amelyhez az utcáról kétszárnyú kapu és díszes korlát vezet. A lépcsőkorlátok végén görög mintás díszvázák vannak, az előcsarnok leghangsúlyosabb helyén pedig carrarai márványból készült szoborfülke előtt az intézmény volt igazgatóinak, Berde Mózesnek és Brassai Sámuelnek a másfélszeres életnagyságú mellszobrai állnak.²⁴ A kollégium csarnokát Imreh István „nagykorúsításának” helyszínévé avatta az emlékezet. Sok évvel későbbi elbeszélése szerint: „beiratkozásomkor Brassai Sámuel és Berde Mózes mellszobra előtt közölte velem édesapám, hogy fogjunk kezét, s búcsúzóul meg se csókol, mert már nagy vagyok!”²⁵ A szüleitől első ízben huzamosabb ideig távollévő, románul nem tudó fiatal számára Kolozsvár többnemzetiségű és nagyvárosias jellege új kihívást jelentett.

A nem kolozsvári születésű diákoknak otthont adó internátus „rendtartása”, az oktatás során megkövetelt fegyelemhez hasonlóan, szigorú rendszabályokból

²³ Arhivele Naționale Direcția Județeană Cluj / Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Fiókja (a továbbiakban DJA CJ), Colegiul Unitarian din Cluj / Kolozsvári Unitárius Kollégium, F. 164. (a továbbiakban F. 164.) dos. 91. Statisztikai adatok a főgimnáziumi tanulókról az 1932/33. iskolai évben. 60–62.

²⁴ Gaál György: *Az Unitárius Kollégium...*, 2007, i. m., 141–142.; Unitárius Kollégium, Kolozsvár, <http://lexikon.adatbank.ro/muemlek.php?id=393> (2015-01-03)

²⁵ „Igyekeztem jó tanár lenni ...” i. m., 9.

állt, melyek betartásáról a kollégium tanárai és tanárjelöltjei közül kinevezett nevelők gondoskodtak.²⁶ Az internátus fiatalabb lakójaként Imreh István kénytelen volt engedelmessé válni felsőbb osztályos diáktársainak, amit a sepsibodoki környezetben kiváltságos helyzetű ifjú nehezen viselt. Jellemző, hogy Imreh István lánya édesapjáról szóló elbeszélésében a diáktársakkal szembeni kiszolgáltatottság kényelmetlen helyzetének kifejezésére éppen apjának „szabad székel szellemé”-re hivatkozott.²⁷

Imreh István az Unitárius Kollégiumban töltött idő alatt a képzőművészet irányába tájékozódott. Tóth István mint képzőművész, rajztanár és két évig (1930–1932) osztályfőnöki minőségben gyakorolt rá hatást. Márkos Albert és Ferenczi Sándor az irodalom és a latin nyelv, illetve a természettudományok irányában keltették fel diákjaik, köztük Imreh István érdeklődését. Márkos Albert tanári státusa mellett könyvtárosi tevékenysége miatt órákon kívül is érintkezett a diákokkal, 1932 és 1934 között Imreh István osztályfőnöke volt. Ferenczi Sándor részben a diákok felügyelőjeként, másrészt pedig a hétvégi kirándulások alkalmával került közelebbi kapcsolatba a tanulókkal, akik között nagy népszerűségnek örvendett. Az őszi és a tavaszi hónapokban minden szombat délután Kolozsvár környéki kirándulást szervezett, amelynek célja a térség jellegzetes geológiai alakulatainak és növény-, illetve állatvilágának a diákokkal való megismertetése volt.²⁸

Az erősen centralizált oktatási rendszer keretei között kialakított tanrend mellett a kollégium munkaközössége a diákok neveléséhez önszerveződésen alapuló kezdeményezések felkarolásával, közösségi célú programok lebonyolításával járult hozzá. A gimnázium keretében – 1928-as betiltásáig – felsőbb osztályos diákok számára önképzőkör működött. A Kriza János Önképzőkörnek az 1927/28. tanévben az akkor nyolcadik gimnáziumi osztályt végző, később meghatározó közéleti tevékenységet kifejtő Mikó Imre volt az elnöke.²⁹ A diákok önszerveződő tevékenysége az önképzőkörök felfüggesztésének ideje alatt is folytatódott. Erről tanúskodik a *Remény* című lap is, melynek szerkesztése a Kriza János Önképzőkör betiltását követően a Vári Albert védnöksége alatt működő Ferenc József Unitárius Kör tevékenységi körébe került.³⁰

²⁶ Uo.

²⁷ Farkas Máriával készítette interjú. Kolozsvár, 2011.

²⁸ *A Kolozsvári Unitárius Kollégium értesítője az 1930/31-es iskolai évről...* 1932. 43.

²⁹ DJA CJ, F. 164. dos. 91. Tanulmányi jelentés a Kolozsvári Unitárius Kollégium 1927/28-ik évi működéséről. 6–14.

³⁰ Az Unitárius Kollégium diáklapjának történetéhez I.: Gaal György: *A kolozsvári Unitárius Kollégium ...*, 2001, i. m., 108–118.

A *Remény* című lapnak 1930 és 1934 között több mint 20 száma látott napvilágot.³¹ A felső gimnáziumi osztályok tanulói által szerkesztett iskolaújság ebben az időszakban kézzel írva egyetlen példányban, fényképekkel és rajzokkal illusztrálva jelent meg. Az újság kiadója ekkor a későbbi időszakban Imreh Istvánnal kollegiális viszonyba kerülő Bodor András volt. A lapban közzétett dolgozatok erős vallási és kisebbségi magyar identitástudatot közvetítenek. A megjelentetett szövegek tartalma és műfaja változatos, állandó rovatok adtak helyet a tudományos, irodalmi, sport- és színházi eseményekkel foglalkozó szövegeknek. A Janovics Jenő igazgatósága alatt működő Hunyadi téri színdarabokról szóló beszámolók arról tanúskodnak, hogy a diákok a kolozsvári magyar színház (ifjúsági) előadásainak rendszeres látogatói és lelkes rajongói voltak. Imreh István volt a legfiatalabb azon diákok sorában, akik rajzaikkal illusztrálták a felső évesek által megjelentetett újságot.

Iskolatársai közül a később szobrászi pályára lépő és a szakmában ma is számon tartott Márkos András volt az, akihez Imreh Istvánt kolozsvári diákévei alatt és később is baráti szálak fűztek.³² Márkos András a kollégium említett magyartanárának, Márkos Albertnek volt a fia, Imreh Istvánnal osztálytársak voltak. A 40, később 30 körüli létszámú osztály első tanulója Márkos András volt, Imreh István rendszerint második tanulóként, vagy a jól tanuló diákok sorában végzett. Eredményei nyelvekből voltak gyengébbek, sikerei a képzőművészet terén voltak látványosak. Az eredmények nem maradtak jutalmazás nélkül. Az 1933/34. tanévben Tóth István pénzadományt tett, annak érdekében, hogy a tanév végén Imreh István 220, Márkos András pedig 200 lej jutalomban részesüljön „a rajzban tanúsított előmenetel és szorgalom” elismerése jeléül.³³

A gimnázium negyedik osztályának elvégzését követően, 1934-ben idősebb Imreh István fiát a Brassói Református Felsőkereskedelmi Iskolába íratta. Az életút irányváltásának momentumát Imreh elbeszéléseiben konkrét eseményhez köti. Eszerint iskolaváltásának előzménye egy újságcikk volt, amelyben őt, mint ígéretes tehetségnek mutatkozó ifjú művészt méltatta a *Keleti Újság* és az *Ellenzék* újságírója az Unitárius Kollégium tavaszi tárlatáról szóló tudósításban. Az elbeszélés szerint idősebb Imreh István a sepsiszentgyörgyi hétfői heti vásárról vonattal Sepsibodok felé tartva a kolozsvári újságokat olvasta és innen értesült fia szárnypróbálgatásairól. Mivel félt, hogy festő lesz és ezáltal „bohémma

³¹ Akadémiai könyvtár, Kolozsvár, Speciális gyűjtemény, MsU 1298-XLIII (1930–1932); MsU 1298-XLIV (1932); MsU 1298- XLV (1933–1934).

³² „Igyekeztem jó tanár lenni ...” i. m., 9.

³³ DJA CJ, F. 164. dos. 91. *Tanügyi jelentés az 1933/34. évről*, 80–92.

züllik”,³⁴ a következő tanévben gyermekét a Brassói Kereskedelmi Iskolába íratta, mely megfelelő helynek tűnt arra, hogy a falvak látképét, népi motívumokat, gémeskutakat és bajszos székelyeket festő fiú ambíciója a kereskedelmi pálya irányába forduljon.

1929-től az Unitárius Kollégium hagyományai közé tartozott, hogy a tanév-záró ünnepség részeként a diákok évi munkájából tavaszi tárlatot szerveztek, mely egész nyáron, megtekinthető volt. A kolozsvári újságok rendszerint nem kis lelkesedéssel és Tóth István tanári munkáját dicséző szavakkal számoltak be az eseményről.³⁵ Az *Ellenzék* és a *Keleti Újság* hasábjain Imreh tehetségének név szerinti méltatásával vagy az élettörténeti elbeszélésekben visszatérő *Székelyföld küldi az östehetségeket* című sajtócikkkel nem találkoztam. Ugyanakkor az 1930-as években a szóban forgó újságok hasábjain több olyan írás is megjelent, melyek a középosztálybeli szülők gyermekeinek szellemi pályák irányába való tolodása helyett az ipari és kereskedelmi képzés elvégzésének szükségességét javallották. Ezen írások érvrendszere szerint „az új életpályákra való áttérésre”³⁶ az értelmiségi szakmák telítettsége miatt lenne szükség. A szóban forgó szövegek szerzői három-négyévi kereskedelmi és ipari képzést követően a 17–18 éves fiatalok számára önálló egzisztencia megteremtésének lehetőségét irányozták elő. Idősebb Imreh István is ezekhez hasonló elgondolás mentén hozhatta meg döntését, talán számolva azzal is, hogy fia a négyévi kereskedelmi iskola elvégzését követően a családi vállalkozás terheinek továbbvivője lesz. Mivel az 1930-as évek első felében a Brassói Református Felsőkereskedelmi Iskola az ország egyetlen magyar tannyelvű kereskedelmi képzést nyújtó iskolája volt, hasonló szándékú szülőknek nem sok választása volt azt illetően, hogy gyermekeik oktatásához melyik intézményt válasszák.³⁷ Imreh István Kolozsvárról való távozásával, még ha a rajzolás és a képzőművészet iránti érdeklődéssel továbbra sem hagyott fel, végleg eltávolodott egy lehetséges képzőművészeti pályához vezető úttól.

*

³⁴ „Igyekeztem jó tanár lenni ...” i. m., 9.

³⁵ L. Diák művészek. *Keleti Újság*, 1933. június 15. 5.; Rajz és kézimunka-kiállítás az Unitárius Kollégiumban. *Keleti Újság*, 1934. június 19. 8.; Rajz és kézimunka-kiállítás az Unitárius Kollégiumban. *Ellenzék*, 1932. június 5. 14.; Évzáró kiállítás a kolozsvári unitárius gimnáziumba. *Ellenzék*, 1932. június 14. 7.; Rajz és kézimunka-kiállítás az unitárius főgimnáziumban. *Ellenzék*, 1933. június 20. 5.; Rajzkiállítás az Unitárius Kollégiumban. *Ellenzék*, 1934. június 14. 8.

³⁶ Szathmáry Lajos: Növeljük ipari és kereskedelmi pályára középiskolás ifúságunkat. *Keleti Újság*, 1934. június 17. 4.

³⁷ Tanügyi hírek. *Ellenzék*, 1931. július 18. 7.

A Brassói Felsőkereskedelmi Református Fiúiskolát 1919-ben alapították. Az iskola fenntartója az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsa volt, az igazgatói tisztséget Imreh István diákoskodásának időszakában Dániel Viktor töltötte be. Az intézményben, az alsó tagozat létrehozásának állandó igénye ellenére, kizárólag felső osztályok működtek.³⁸ Az iskola diákjává válhatott minden olyan felvételre jelentkező magyar anyanyelvű diák, aki sikerrel elvégezte a gimnázium alsó osztályait és abszolváló bizonyítvánnyal rendelkezett. Felvételi vizsgára nem volt szükség.³⁹ Az iskola hivatása, fenntartói szerint, a szegény sorsú családból származó diákok gyors kenyérkereseti lehetőséghez való hozzásegítése volt. Az intézmény tanulóit nem kész állások elfoglalására nevelték, hanem önálló kezdeményezéssel szövetkezeti, illetőleg kereskedelmi pályán egzisztenciát teremteni képes egyének oktatásukat vállalták magukra.

A vezetőség először 1927-ben kérvényezte az intézmény számára a nyilvánossági jogot, amire 1931 februárjában érkezett minisztériumi leirat. Ezen határozat az iskolának működési engedélyt adott, a nyilvánossági jog ügyében való döntést azonban a megfelelő iskolaépület felépítése utáni időszakra halasztotta. A határozatot követően az igazgatótanács kétemeletes, internátussal ellátott épületet létesített. Az 1932/33. tanévtől ebben folyt a tanítás. Az épület használatba vételét követően az iskola vezetősége a nyilvánossági jog véglegesítését kérte. Az újabb határozat szerint a tanintézmény az 1933/34. tanévre ideiglenes jelleggel kapott nyilvánossági jogot. Az ügy végérvényes rendezését egy speciális látogatástól tette függővé.⁴⁰

Idősebb Imreh István 1934-ben nyugodt szívvel írathatta be fiát az előző tanévben nyilvánossági joggal bíró kereskedelmi iskolába. Mivel az iskolafenntartók szerint a minisztériumi elvárásoknak minden tekintetben eleget tettek,⁴¹ a vezetőségéhez hasonlóan nem láthatta előre, hogy az iskola az 1933/34. tanévet követően nyilvánossági jogot nem kap. Ezen jog hiánya az érettségi vizsgák előtt álló

³⁸ Arhivele Naționale Direcția Județeană Brașov / Román Nemzeti Levéltár Brassó Megyei Fiókjá (továbbiakban DJA BV), Liceul Comercial Reformat cu Predare Maghiare din Brașov/Brassói Református Felsőkereskedelmi Iskola, F. 112. (továbbiakban F. 112.) dos. 21. De la Consiliul Dirigent al Eparhiei Reformate din Ardeal către Ministerul Instrucțiunii Publice al Cultelor și Artelor Direcția Învățământul Particular și Confesional / Az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsának levele a Közoktatásügyi Minisztérium magán és felekezeti oktatásért felelős szervéhez, 1934. december 15. 93–94.

³⁹ Tanügyi hírek. *Ellenzék*, 1931. július 18. 7.

⁴⁰ DJAN BV, F. 112. dos. 21. A Brassói Református Kereskedelmi Iskola Elöljáróságának nyilvánossági jog ügyében Szabó Béni képviselőhöz intézett levele, 1935. március 22. 169.

⁴¹ DJAN BV, F. 112. dos. 21. A Brassói Református Felső Kereskedelmi Iskola elöljáróságának nyilvánosság ügyében püspökhöz intézett levele, 1935. május 1. 158.

diákok számára jelentett problémát, ugyanis az érettségizők saját tanáraik helyett a minisztérium által delegált, idegen tanárokból álló bizottság előtt, esetenként a Brassói Állami Kereskedelmi Iskola épületében voltak kénytelenek vizsgázni. A vizsga nyelve ez esetben értelemszerűen román volt. A nyilvánossági jog hiánya mellett a két világháború közötti időszakban az iskola vezetőségének másik állandó jelleggel napirenden lévő problémája a fenntartáshoz szükséges anyagi javak hiánya volt. A fokozott terhelés miatt az intézmény tanulónak létszáma az idő előrehaladtával látványosan apadt. Az 1934/35-ös tanévben beiratkozott 21 diák közül 1938-ban csupán 6-an fejezték be itt a tanulmányaikat. Közülük az egyik Imreh István volt.

Imreh István a kereskedelmi iskolában rendszerint osztályának legjobb, más-kor legjobbjai közé tartozó tanulója volt. Kereskedelmi iskoláról lévén szó, mely önmagát „gyakorlati iskolaként” határozta meg, az általános műveltséget megalapozó tárgyak mellett az oktatás során nagy hangsúlyt kapott a szakképesítés. A korábban is meglévő magyar, román és francia nyelv némettel egészült ki, igaz Imreh István eredményei arról tanúskodnak, hogy az idegen nyelvek tanulása jelentette számára a legnagyobb nehézséget.⁴² A tantervben szereplő tárgyak mellett a gimnázium felső osztályaiba járó diákok számára kötelező volt a katonai előképzésen való részvétel. Imreh István ezt nem tartotta fontosnak, így igazolatlan hiányzása miatt intésben részesült.⁴³

Az iskola diákjai között a református felekezetű tanulók kisebbségben voltak, ennek ellenére az intézmény oktatási és nevelési elveinek alaptételei valláserkölcsi világnézetben gyökereztek. A szolgálat, az egyén közösségért való önkéntes áldozathozatalának szükségessége, a hűség és az egyéni felelősségvállalás imperatívusza olyan értékek voltak, amelyek átadásának szükségességét a vezetőség tételesen is kifejezésre juttatta.

Imreh István Brassóban töltött éveinek jelentőségét élete későbbi szakaszában a népi mozgalommal, illetve a szociográfiai és falukutató munkákkal való megismerkedésben látta, ami mindenekelőtt Szécsi Sándor tanári munkájának a következménye volt. Szécsi Sándor politikai gazdaságtanból és jogtudományból szerzett diplomát 1929-ben Kolozsváron, a Brassai Kereskedelmi Iskolában közgazdaságtant, gazdaságpolitikát, gazdaságtörténetet, pénzügyet, statisztikát és jogot tanított. A tanítás mellett, a korszak szellemi áramlatait ismerve és

⁴² DJAN BV, F. 112. dos. 23. 26. 27. 28. Matriculă școlară (1934/35), (1935/36), (1936/37), (1937/38)/Iskolai Anyakönyv (1934/35), (1935/36), (1936/37), (1937/38).

⁴³ DJAN BV, F. 112. dos. 24. Tabel de lipsurile de la ședința de instrucție din ziua de 12. decembrie 1936/Mulasztási nyilvántartó 1936. december 12-ére vonatkozóan, 55.

azok hatása alól nem mentesülve, aktív tagja volt az 1930-as években Brassóban kibontakozó nyelvművelő és szövetkezeti mozgalmaknak.

1938 augusztusában a Brassói Kereskedelmi Iskola Imreh István kérésére bizonylatot állított ki a felső osztályok elvégzéséről.⁴⁴ Sikeres érettségi vizsgát azonban csak 1940. december 12-én, a hatalomváltást követően tett a marosvásárhelyi Állami Felsőkereskedelmi Iskolában.⁴⁵ Az iskola befejezése és az érettségi vizsga letétele közötti két év, a kereskedelmi iskolában szerzett gyakorlati tudás igénybevételével telt. Felsőfokú tanulmányok végzését Imreh István számára az 1940-es impériumváltás tette lehetővé.

*

A trianoni döntést követő két évtizedben a magyar kormány a párizsi békeszerződés tételeinek a revíziójára, főként Magyarország határainak a kiigazítására törekedett.⁴⁶ A Romániával szembeni területi igények beterjesztésére 1940 augusztusában nyílt alkalom. Az 1940. augusztus 30-ai második bécsi döntéssel Magyarországhoz került Észak-Erdély mintegy 43 104 km²-t tett ki.⁴⁷

Az erdélyi viszonylatban legfontosabb felsőoktatási intézménynek számító, 1872-ben alapított Ferenc József Tudományegyetemet 1919. szeptember 23-án törvény által román egyetemmé nyilvánították.⁴⁸ A magyar egyetemet 1921 őszén Szegedre helyezték, a két világháború közötti időszakban fennálló román nyelvű kolozsvári egyetem az I. Ferdinand Tudományegyetem nevet vette fel. Észak-Erdély Magyarországhoz való visszacsatolását követően a magyar politikának sarkalatos pontját képezte az oktatás átstrukturálása, amibe a kolozsvári egyetem újjászervezése is beletartozott. Az újjászervezésről szóló, 1940. október 19-én kihirdetett 1940:XXVIII. tc. értelmében az egyetemen összesen öt kar, illetve 84 tanszék működött. A meglévő állam- és jogtudományi, bölcsészeti, nyelv- és történettudományi, matematikai és természettudományi, illetve orvostudományi kar mellé ötödikként létrehozták a közgazdaságtudományi kart.⁴⁹ A kolozsvári egyetem ezzel, a budapesti Műegyetem után, az ország második olyan egyete-

⁴⁴ DJAN BV, F. 112. dos. 27. Dovadă/Igazolás, 1938. augusztus 25. 195.

⁴⁵ Imreh István leckekönyve. A leckekönyv Imreh István leszármazottainak tulajdonában van.

⁴⁶ L. Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*, 2009, i. m.,

⁴⁷ A második bécsi döntésre és Észak-Erdély 1940–1944 közötti történetére vonatkozóan lásd: Ablonczy Balázs: *A visszatért Erdély*, 2011, i. m.

⁴⁸ Gidó Attila: *Oktatási intézményrendszer...*, 2013, i. m., 31.

⁴⁹ *A Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem tájékoztatója...* 1942. 18.

mévé vált, amelyen közgazdaságtudományi kar működött. A Szentkirályi Sámuel dékán vezetése alatt lévő kar 10 tanszéke fejlett szakosodást jelez.⁵⁰

A közgazdaságtudományi kar épülete a Bástyá (ma Constantin Daicoviciu) utca 15. szám alatt volt. Az 1940/41. tanév első szemeszterében a karon 36 tanerő dolgozott és 301 diák tanult. Az egyetemen ekkor összesen 222 tanerő működött és 2449 diák tanult.⁵¹ A korszakban az egyetem állam- és jogtudományi kara örvendett a legnagyobb népszerűségnek, ezzel szemben az újonnan létrehozott közgazdaságtudományi kar jelentőségét szélesebb körben még nem ismerték fel.⁵² A „vagyontalan”, illetve „tanulmányaikat szabályszerűen végző”, szorgalmas és tanulmányi eredményeik alapján kedvezményre méltónak ítélt diákok a tandíj egészének, háromnegyed, fele, illetve negyed részének a fizetése alól felmentést kaptak.⁵³ Imreh István egyetemi tanulmányainak időszakában az első két félévben egész tandíjat fizetett, a harmadikban részleges támogatásban részesült, később a tandíj egészének fizetése alól mentesítést kapott.⁵⁴

1940-ben Imreh István a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem közgazdaságtudományi karára iratkozott be. A szakirány megválasztását illetően az érdeklődés és az egyéni kompetencia mellett a kereskedelmi iskolai végzettség is meghatározó volt, hiszen ez önmagában leszűkítette a választható szakok listáját.⁵⁵ Az egyetemen a heti óraszám több mint 30 volt, az utolsó két félévben pedig meghaladta a 20-at. Az órák tematikája a kereskedelem, jog, gazdaságtan, statisztika és a gyakorlati ismeretek tárgyköréből került ki, ami mellett a közgazdaságtudományi kar diákjai románt és választható idegen nyelvet tanultak,⁵⁶ illetve testnevelésórán vettek részt. Imreh István tanárai közül kiemelkedett a konjunktúrakutatásokat kezdeményező Boér Elek, a gazdasági elméletek történetét kutató Kislégi Nagy Dénes, az elismert jogtudós Búza László, a modern magyar szociálpolitika megeremítője, a párizsi, illetve berlini intézetekben is gyakorlatot

⁵⁰ L. Csetri Elek: A Kolozsvárra visszatért magyar egyetem..., 2009, i. m., 55–73.

⁵¹ Gidó Attila: *Oktatási intézményrendszer...*, 2013, i. m., 136.

⁵² Végh József: *Hogyan él ma...* 1942, i. m., 110–111.

⁵³ *A Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József – Tudományegyetem tájékoztatója...* 1942. 46.

⁵⁴ Imreh István leckekönyve.

⁵⁵ A Ferenc József Tudományegyetem 1942-es évi tájékoztatója szerit az egyetem bármely karán „rendes egyetemi hallgatói” státust azok a diákok szerezhettek, akik érettségi vizsgájukat sikerrel letették. A közgazdaságtudományi kar esetében a tájékoztató szerint, „rendes hallgatónak” a gazdasági, azaz kereskedelmi és mezőgazdasági középiskolai érettségivel bíró diákok is felvehetőek voltak. Ennek külön kiemelése azt jelzi, hogy az egyetem más szakirányaira a kereskedelmi és mezőgazdasági érettségivel rendelkező tanulók nem felvételizhettek. *A Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Diákvédő Hivatala...* 1942. 87.

⁵⁶ Imreh István németes volt.

folytató Kovrig Béla, a gazdasági földrajz területén eredményeket elérő Teleki Géza, illetve a Kolozsvári Magyar Diákok Szövetségének (KMDSZ)⁵⁷ tanárelnökeként is működő Martonyi János. Benkő Samu egy méltatásában Imreh István tanárai közé sorolta az időnként Kolozsvárra látogató Bibó Istvánt is,⁵⁸ Imreh István leckekönyve azonban ezt nem igazolja.⁵⁹ Imreh István tanulmányi teljesítményének félévi értékelésekor tanárai rendszerint szorgalmát és kollokviumon nyújtott kiváló teljesítményét emelték ki.⁶⁰

Imreh István egyetemi éveinek időszakában a Gábor Áron Diákotthon (Petőfi, ma Avram Iancu utca 11. szám) lakója volt.⁶¹ Az intézmény 250 fő befogadására volt alkalmas, célszerűség tekintetében az egyetem kollégiumai közül a legjobban felszerelt és a leginkább a diákok igényeihez igazított internátus volt.⁶² Az otthonban lakók közül több mint százán Dél-Erdélyből menekült egyetemi hallgatók voltak.⁶³ A kollégium kinevezett igazgatói tisztségét Puskás Lajos töltötte be, Árvay József a diákotthon egyik felügyelője volt.⁶⁴ Puskás Lajos 1961 júniusában keletkezett és 1978 júniusában kiegészített, kiadatlan naplójában a következőképpen fogalmazta meg a Gábor Áron Diákotthon rendszabályának kialakításakor érvényesíteni kívánt célkitűzéseket: „pedagógiai elvem az volt, hogy az ország leendő értelmiségi vezetőségét kötelességtudó, keresztény elvű, közösségért áldozatkész nemzedékké kell tenni. Ilyen értelemben rendeztünk esti szemináriumokat meghívott előadókkal és fektettünk súlyt a vasárnapi istentiszteletekre, az egyetemi előadások látogatására, a vizsgakötelezettségek teljesítésére, az éjjeli kimaradások elkerülésére, s arra, hogy minden egyetemi hallgató végezzen már most, egyetemista korában valami társadalmi munkát.”⁶⁵ Ezen elveknek megfelelően az otthonban előadásokra és közösségi programokra gyakran került sor, így egyfajta „szakkollégiumként” működött. Az előadássorozatokon jellemzően az Erdélyi Tudományos Intézet (ETI) és az egyetem tanárai adtak elő,

⁵⁷ A KMDSZ a kolozsvári főiskolai és egyetemi ifjúság szervezete volt 1940 és 1944 között. Tagjai részben karonként csoportosulva, másrészt pedig munkaközösségekbe tömörülve fejttettek ki tevékenységet. A szervezet folyóirata *Március: Az Erdélyi Magyar Egyetemi Ifjúság Szava* (a továbbiakban *Március*) címmel jelent meg. Az újság először 1942 júniusában látott napvilágot, ezt követően még négy száma jelent meg.

⁵⁸ Benkő Samu: *A múltidéző titka...* 5.

⁵⁹ Imreh István leckekönyve.

⁶⁰ Uo.

⁶¹ Budapesti Corvinus Egyetem Levéltára, 201. c. 6. doboz. Imreh István hallgatói törzslapja.

⁶² *Az Egyetemi Diákvédő Hivatal működése az 1942/43. tanév I. félévében...* 1942. 4.

⁶³ Puskás Lajos – Puskás Attila: *A kolozsvári Egyetemi Diákasztal...* 2005, i. m., 144.

⁶⁴ *Az Egyetemi Diákvédő Hivatal működése az 1942/43. tanév I. félévében...* 1942. 5.

⁶⁵ Jakabffy Elemér Alapítvány, Kolozsvár. Puskás Lajos hagyatéka. K 92. Önéletrajz. 58–59.

értekezve például a középiskolai ifjúság neveléséről, a bukovinai székelyek hazatelepítéséről, közigazgatás-történetről, népi irodalomról, a kereskedő hivatásáról, szociális reformról, de tuberkulózisról és nemi betegségekről is. Domahidy Ferenc *Nő a férfi életében* címmel tartott a fiatalok fantáziáját bizonyára megmozgató előadást.⁶⁶ Imreh István a diákotthonban három közgazdászársával lakott együtt,⁶⁷ akikkel diákéveit követően is szakmai és baráti kapcsolatot ápolt. Soó Tamás, Derzsi Ernő és a már brassói diákoskodása időszakában megismert Gyűjtő Sándor azok közé a Dél-Erdélyből menekült egyetemi hallgatók közé tartoztak, akiket a Diákvédő Iroda – közösségi munkavégzésért cserébe – lakás, menza, tandíj és ruhasegélyben részesített.⁶⁸

A kolozsvári egyetem 1940-es újjáalapítása mellett az erdélyi tudományosság másik két fontos intézménye az újjászervezett Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME), illetve az elsősorban kutatóműhelyként működő ETI volt. 1942. szeptember 25-én Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter a Magyar Történelmi Társulat előtt jelentette be a Teleki Pál Tudományos Intézet felállítását, melynek kötelékébe ezt követően tagintézményként az Államtudományi Intézet, a Magyar Történettudományi Intézet, illetve az ETI is tartozott. Az országos jellegű Teleki Pál Tudományos Intézet irányítása Hóman Bálint kezében marad, az Államtudományi Intézet élén Rónai András, a Magyar Történettudományi Intézet élén Deér József állt, illetve az ETI irányítását Tamás Lajos egyetemi tanár vállalta.⁶⁹ Az intézet az erdélyi viszonyok és a térség történelmének a feltárásában vállalt főszerepet.⁷⁰ A munkát tájegységekre bontva, földrajzilag jól körülhatárolható egységekre tagolva látták megvalósíthatónak, így például a kolozsvári Hóstáton, a Kolozsvárral szomszédos Borsavölgyén, Kalotaszegen és a Déstől nem messze fekvő Bálványosváralján is folytak csoportos kutatások.⁷¹ A kutatásokba nem csupán az ETI munkatársai, hanem diákok is bekapcsolódtak.⁷²

1941 és 1944 között a KMSZ társadalomtudományi és néprajzi munkaközössége, az ETI társadalomtudományi szakosztályának vezetőjeként is működő Venczel József szakmai irányításával, több alkalommal szervezett kiszállásokat

⁶⁶ *Az Egyetemi Diákvédő Hivatal működése az 1943/44. tanévben...* 1944. 5–10.; 16.

⁶⁷ Benkő Samuval készített interjú. Kolozsvár, 2011.

⁶⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL), Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Ügyosztály, K 28. (a továbbiakban K 28.), 82. cs. 133. t. *Az Egyetemi Diákvédő Hivatal működése az 1941/42. tanévben.* 1–82.

⁶⁹ Tamás Lajos: *Az Erdélyi Tudományos Intézet...*, 1941, i. m., 410–411.

⁷⁰ Imreh István: *Az Erdélyi Tudományos Intézet...*, 1994, i. m., 17.

⁷¹ Uo. 18.

⁷² Mikecs László: *Új erdélyi tudomány...*, 1944, i. m., 13.

Bálványosváraljára. Imreh István a bálványosváraljai munkatáborban az 1943-as évben vett részt, az itt szerzett tapasztalatairól először a 1943 novemberében jelentetett meg beszámolót.⁷³ A munkatáborról az 1960-as évek végétől kezdtek újra írni. A Venczel József által vezetett falukutatás Ceaușescu Romániájában más hangsúlyokkal, megváltozott ideológiai és fogalmi rendszerbe ágyazottan, a feléledő szociológiai kutatások előzményének szerepét kapta.⁷⁴

A bálványosváraljai kutatásban való részvétel, és ennek révén az ETI munkatársaival való közelebbi kapcsolat eredményeképpen Imreh István 1943. július 1-jétől az ETI ösztöndíjasa lett. Az ösztöndíjas státus mibenlétére analógia révén következtethetünk. A bálványosváraljai kutatásokban szintén részt vett Markos András szakmai önéletrajza és tudományos terveinek vázlata 1943-ban Venczel József közvetítése révén jutott el Tamás Lajoshoz. Erre válaszolva Tamás Lajos az intézet igazgatójaként Markos Andrásnak címzett levelében felajánlotta, hogy a maga részéről havi 300 pengő tiszteletdíjat ajánlj fel „arra az esetre, ha szak tudását és munkaerejét hajlandó az intézet rendelkezésére bocsájtani”.⁷⁵ Markos András Venczel József irányításával 1943. szeptember 30-tól kutatómunkáját az ETI támogatásával végezte.⁷⁶

Az intézettel való szerződéses együttműködés Imreh István egyéni kutatásainak a megélénkülését eredményezte. Az 1940-es évek első felében végzett kutatásokból született meg Imreh Istvánnak a sepsibodoki társadalomról szóló rövid ismertetése, mely 1943-ban jelent meg,⁷⁷ az 1944-ben megvédett doktori disszertációja, illetve ugyanebből a kutatásból nőttek ki azok az írások is, melyek a székely közbirtokosságok és a székely falutörvények témakörében a későbbiekben láttak napvilágot.

Imreh István az 1943/44-es tanévben védte meg *Székely közbirtokosságok* című doktori disszertációját.⁷⁸ Rajty Tivadar, egy nappal a szovjet hadsereg Kolozs-

⁷³ Imreh István: *Közgazdászok Bálványosváralján...*, 1943, i. m., 11.

⁷⁴ L. Imreh István: *Bálványosváraljai falukutatás...*, 1967, i. m., 1190–1197.; Imreh István: *A Bálványosváraljai falukutatás...*, 1979, i. m., 20–31.

⁷⁵ Erdélyi Református Egyházkerület Gyűjtőlevéltára. Markos András kéziratgyűjteménye. Tamás Lajos levele Markos Andrásnak, 1943. szeptember 30. 1.

⁷⁶ MNL OL, K 28. 83. cs. 134. t. Az Erdélyi Tudományos Intézet jelentése az 1943. évről.

⁷⁷ Imreh István: *Tanulságok egy falu életéből...*, 1943, i. m., 5–6.

⁷⁸ Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár (továbbiakban EME). Imreh István kéziratgyűjteménye (a továbbiakban Imreh hagyaték), 17. doboz, 217. t. Székely közbirtokosságok – doktori dolgozat.

vára való bevonulását megelőzően, 1945. október 9-én a közgazdaságtudományi kar ülésén tett bejelentést az értekezés elfogadásáról.⁷⁹

Imreh István a földközösség intézményének történeti fejlődését a Tagányi Károly által használt terminológiára és a *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* alapítójának kutatási eredményeire támaszkodva vezette le.⁸⁰ Miközben Tagányi a földközösség magántulajdonnal szembeni primátusát bizonyította be, Imreh István a székely közbirtokosság történetének monografikus feldolgozására tett kísérletet. Dolgozatának időkeretei a székelység letelepedésétől a 20. század első harmadáig terjednek. Gondolatmenete szerint a földközösség intézménye az idő előrehaladtával erodálódott, majd válságba jutott. Úgy látta, hogy a magántulajdon közösségi tulajdon rovására való térnyerésével egy időben vált a rendi alapon szerveződő társadalom jellemzővé a székelység körében is.

A székely közbirtokosság kérdéskörének megközelítése során Imreh István a gazdaság- és társadalomtörténeti vonatkozások szoros, egymástól elválaszthatatlan egységét feltételezte. Úgy vélte, hogy a föld tulajdonlásának módja, a termelés mikéntje a történeti beágyazottsággal együtt alakítja ki a társadalom szerveződésének formáit, szabályozza a mindennapi érintkezés módozatait. Ez a feltételezés az oka annak, hogy a földközösség intézményének a felbomlásával párhuzamosan dolgozatában a rendi társadalom kialakulásának folyamatát is elemzés tárgyává tette. Úgy gondolta, hogy míg a közösségi földtulajdonra a társadalmi egyenlőség jellemző, addig a rendiséggel az egyenlőtlenség és az aránytalanság társítható.

A századfordulón széles körben osztott szabad, egyenlő és egyformán nemes székely nemzetre vonatkozó romantikus tételét az 1940-es években nem csak Imreh István, hanem a szélesebb szakmai közösség is elutasította. A székelység hiteles ábrázolásának szükségességét és a „bűnös utópia” elvetésének igényét első ízben Bözödi György 1938-ban napvilágot látott, *Székely bánja* című szociográfijában hangsúlyozta. Bözödi a székelység legnagyobb problémájának a gazdasági elmaradottságot, az általános szegénységet és a kivándorlást látta. A problémákat meglátása szerint a kisebbségi helyzetet nehézségei tovább súlyosbították. Úgy vélte, hogy a parasztság felzárkóztatásának első lépése a rendellenességek skrupulusok nélküli tematizálása kell, hogy legyen. Megkerülhetetlennek látta

⁷⁹ DJA CJ, F. 1363. dos. 150. Jegyzőkönyv a közgazdaságtudományi karnak az 1944. évi október 9. napján megtartott üléséről, 1944/45. 51–55. A kolozsvári egyetemen 1944 októberében tapasztalható helyzetet mutatja, hogy a szóba forgó gyűlésen a dékánon kívül mindössze Lázár Livius volt jelen, ugyanis a kar többi tanára ekkor már nem tartózkodott a városban.

⁸⁰ L.: Tagányi Károly: *A földközösség története...*, 1950 [1894], i. m., Tagányi Károly és Imreh István munkásságának kapcsolatáról l.: Wellmann Imre: *Földközösségtől faluközösségig...*, 1989, i. m., 278–302.

a székelység történeti múltjának a feltárását, hiszen úgy vélte, hogy korábban ennek „megismerése helyett megelégedtek a hamis dicsőítésével”.⁸¹ Bözödi nem csak a „nemes székely nemzet” eszméjét kérdőjelezte meg, hanem nagy vonalakban azt a történelmi folyamatot is felvázolta, amelynek során a többé-kevésbé egyenlő jogokkal bíró székely társadalmon belül társadalmi „rendek” alakultak ki. Míg a *Székely bánja* a székely társadalom problémáinak az egészét kívánta bemutatni, Imreh István a meglévő eredményekre építve a székelység gazdasági eredetű problémáinak feltárására fókuszált.

*

Imreh István pályakezdésének időszaka az életút későbbi ívének szempontjából tipikusnak tekinthető. Középiskoláit színvonalas erdélyi intézményekben végezte, ahol tudományos és közéleti téren is aktív szerepet vállaló tanárok befolyása alatt formálódott. A brassói kereskedelmi iskolában szerzett szakképesítése és kétévi gyakornoki tevékenysége a második bécsi döntéssel kedvezően átalakult viszonyok között megfelelőképpen kamatoztatható tudásnak bizonyult. Az erdélyi magyar tudományosság legfontosabb intézményeit képviselő egyetem, az EME, továbbá az újonnan létrehozott ETI biztosították a szakmai tudás megszerzésének és a tudományos munkavégzésnek az intézményes és személyi feltételeit. Imreh István ambíciója, szorgalma és a magával hozott értékrend révén élt az elébe táruló lehetőségekkel. A társadalmi és gazdasági rendellenességeket testközelből ismerő fiatal számára nem volt nehéz empátiával és tetterekészséggel közelíteni a korszak szociális problémáihoz.

A második világháborút követő impériumváltás és az 1948-ra berendezkedett államszocializmus a múlt megítélését jelentős mértékben meghatározta. Imreh István 1949-ben keletkezett szakmai önéletrajza a jelen dolgozatban tárgyalt életszakaszra vonatkozóan a szakmai formálódás és a publikációk tekintetében alig tartalmaz információkat, miközben az életmű egészét látva könnyen felismerhető a pályakezdés időszakának sok tekintetben meghatározó jelentősége.⁸²

⁸¹ Bözödi György: *Székely bánja...*, 1939, i. m., 23.

⁸² Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității / Állambiztonsági Irattárakat Vizsgáló Országos Tanács. Imreh István dossziéja. Szakmai önéletrajz, 1949. július 8. 6–7.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

- Akadémiai könyvtár, Kolozsvár: *Remény* című diáklap.
- Arhivele Naționale Direcția Județeană Brașov (Román Nemzeti Levéltár Brassó Megyei Fiókja, Brassó): F. 112. Liceul Comercial Reformat cu Predare Maghiare din Brașov (Brassói Református Kereskedelmi Iskola).
- Arhivele Naționale Direcția Județeană Cluj (Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Fiókja, Kolozsvár): F. 164. Colegiul Unitarian din Cluj (Kolozsvári Unitárius Kollégium); F. 1363. Universitatea Bolyai din Cluj (Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem).
- Arhivele Naționale Direcția Județeană Covasna (Román Nemzeti Levéltár Kovászna Megyei Fiókja, Sepsiszentgyörgy): F. 412. A sepsiszentkirályi Imreh család (1687–1864); F. 105. Colecția de Stare Civilă Parohiale (Egyházi anyakönyvi iratok); F. 201. Școala Generală Bodoc (Sepsibodoki általános iskola).
- A sepsibodoki református egyházközség presbitériumának jegyzőkönyvei, Sepsibodok. Budapesti Corvinus Egyetem Levéltára, Budapest: 201. A Magyar Kir. Ferenc József Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karának iratai (1940–1944).
- Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității (Állambiztonsági Irattárakat Vizsgáló Országos Tanács, Bukarest): Imreh István dossziéja.
- Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár: Imreh István kéziratgyűjteménye.
- Erdélyi Református Egyházkerület Gyűjtőlevéltára, Kolozsvár: Markos András kéziratgyűjteménye.
- Jakabffy Elemér Alapítvány, Kolozsvár: K 92. Puskás Lajos gyűjteménye.
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest: K 28. Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Ügyosztálya.

*

Ellenzék, 1930–1934

Keleti Újság, 1930–1934

Székely Nép, 1944

*

- A Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem tájékoztatója*. Kolozsvár, A Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Diákvédő Hivatala, 1942.
- A Kolozsvári Unitárius Kollégium értesítője az 1930/31-es iskolai évről*. Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Részvénytársaság, 1932.
- A Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Diákvédő Hivatala*. Kolozsvár, 1942.
- A Magyar Szent Korona országainak 1901–1910. évi népmozgalma községenként*. 46. köt. Budapest, Magyar Királyi Központi statisztikai Hivatal, 1913.
- A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. A népesség főbb adatai és népesebb puszták, telepek szerint*. 42. köt. Budapest, Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, 1912.

- A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenként.* 48. köt. Budapest, Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, 1913.
- Az Egyetemi Diákvédő Hivatal működése az 1942/43. tanév I. félévében. György Lajos jelentése.* Kolozsvár, 1942.
- Az Egyetemi Diákvédő Hivatal működése az 1943/44. tanévben. György Lajos jelentése.* Kolozsvár, 1944.
- „Igyekeztem jó tanár lenni s az igazat írni” Születésnap beszélgetés Imreh István professzorral. *Szabadság*, 1999. szeptember 18. 9.
- Törödék Imreh István emlékeiből. Farkas Mária bevezetőjével. *Korunk*, 2014, 12. sz. 86–93.
- Végh József: *Hogyan él ma az erdélyi magyar társadalom?* Kolozsvár, 1942.
- *
- Ablonczy Balázs: *A visszatért Erdély.* Budapest, Jaffa, 2011.
- Benkó Samu: A múltidéző titka. Élmény és biztos tudás. In: Kiss András – Kovács Kiss Gyöngy – Pozsony Ferenc (szerk.): *Emlékkönyv Imreh István születésének nyolcvanadik évfordulójára.* Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1999. 5–13.
- Bözödi György: *Székely bánja.* Budapest, Mefhosz Könyvkiadó, 1939.
- Csetri Elek: A Kolozsvárra visszatért magyar egyetem tevékenysége (1940–1944). In: Somai József (szerk.): *Fehér könyv az erdélyi magyar felsőoktatás kálváriájáról.* Kolozsvár, Bolyai Egyetem Barátainak Egyesülete, 2009. 55–73.
- Gaal György: A kolozsvári Unitárius Kollégium diáklapjai. In: Gaal György: *Múzsák és erények jegyében.* Kolozsvár, Kiadja az Unitárius Egyház, 2001.
- Gaál György: Az Unitárius Kollégium a 20. században. In: Gál Kelemen – Benczédi Gergely – Gaál György: *Fejezetek a Kolozsvári Unitárius Kollégium történetéből.* Kolozsvár, Erdélyi Unitárius Egyház, 2007.
- Gidó Attila: *Oktatási intézményrendszer és diákpopoláció Erdélyben 1918–1948 között.* Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2013.
- Imreh István: A Bálványosváraljai falukutatás módszerének vázlata. In: *Korunk Évkönyv*, Kolozsvár, 1979. 20–31.
- Imreh István: Az Erdélyi Tudományos Intézet és a táj kutatás. *Korunk*, 1994, 9. sz. 17–22.
- Imreh István: Bálványosváraljai falukutatás. *Korunk*, 1967, 9. sz. 1190–1197.
- Imreh István: Közgazdászok Bálványosváralján. *Március: Az Erdélyi Magyar Egyetemi Ifjúság szava*, 1943, 5. sz. 11–12.
- Imreh István: Tanulságok egy falu életéből. *Március: Az erdélyi magyar egyetemi ifjúság szava*, 1943, 4. sz. 5–6.
- Kozma Csaba: *Tanítsa írásra, számvetésnek mesterségére. Adalékok a bodoki oktatás történetéhez.* Sepsiszentgyörgy, 2003.

- Losonci Miklós: *Erdős László*. Szolnok, Dunántúli Kőolajipari Gépgyár Szakszervezeti Bizottsága, 1987.
- Mikecs László: *Új erdélyi tudomány – Jegyzetek az Erdélyi Tudományos Intézet működéséhez*. Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Füzetek – Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1944.
- Puskás Lajos – Puskás Attila: A kolozsvári Egyetemi Diákasztal, a Mensa Academica alapításának története, *Magyar Kisebbség*, 2005. 133–147.
- Tagányi Károly: *A földközösség története Magyarországon*. Budapest, Athenaeum, 1950.
- Tamás Lajos: Az Erdélyi Tudományos Intézet. In: Bisztray Gyula – Szabó T. Attila – Tamás Lajos (szerk.): *Erdély Magyar Egyeteme. Az erdélyi gondolat és a Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem története*. Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Intézet, 1941. 409–416.
- Wellmann Imre: Földközösségtől faluközösségig. Kutatások és felfogások Tagányi Károlytól Imreh Istvánig. *Etnographia*, 1989, 1–4. sz. 278–302.
- Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*. Pozsony, Kalligram, 2009.

Noémi Zsuzsanna BOTH

The childhood and youth of István Imreh

István Imreh (1919, Sepsiszentkirály – 2003, Kolozsvár) does not belong to the longtime forgotten personalities because of his elaborated, historiographical, sociological and publicist activity. He is one of the few Transylvanian Hungarian historiographer whose name is well known among Romanian Hungarians widely and slightly beyond the borders of the country as a result of his works written in the field of the new age economic and social history of the Székelys. His works usually – imprecisely – are mentioned together with the results of historygraphers under the name „Hungarian historiographical school of Cluj”. The study presents the life of István Imreh between 1919 and 1944. The starting point of my research is the thesis of the subjectivity of history as because of the boundaries of knowability of the past the personality of the historiographer becomes important too. If the historical texts do not talk only about „the past” but about their establisher and the circumstances of their establishment, then the historans’ biographies point out the boundaries of „historiographies”.

Keywords: The Unitarian College of Cluj, The Reformed Commercial School, University of Ferenc József

A magyar ajkú zsidóság helye az izraeli társadalomban

Erdélyi Lajos 2000-ben a *Múlt és Jövő* folyóirat hasábjain felvetette annak lehetőségét, hogy a társadalomtudományi szakma vonja vizsgálat alá az Erdélyből Izraelbe és a világ más országaiba elszármazott „az erdélyi magyar zsidó hagyományokat igencsak ápoló” emigráció kulturális és gazdasági jellegezettségét.¹ Az azóta eltelt időszakban a társadalomtudományokon belül felgyorsult a Magyarországról és más magyar nyelvű területekről származó emigráció és diaszpóra kutatása. Azonban ez a trend nem vonatkozik azon magyar nyelvű zsidó közösségekre, amelyek főként Izraelben, az Amerikai Egyesült Államokban, Dél-Amerikában és kisebb mértékben Kanadában jöttek létre.²

Tanulmányom³ az Izraelben letelepedett magyar ajkú zsidóság társadalmi és gazdasági sajátosságait vizsgálja, különös hangsúlyt fektetve az kivándoroltak számának meghatározására, gazdasági szerepük ábrázolására, generációs törésvonalak megjelenítésére, valamint a közösség magáról alkotott képének bemutatására. Írásomban amellet érvelek, hogy az Izraelbe kivándorolt magyar ajkú zsidóság helyi társadalomban betöltött szerepét a közösség történelmi sajátosságai és Izrael társadalmi struktúrája határozták meg.

Az izraeli magyar ajkú zsidóság története historiográfiai szempontból két perspektívából közelíthető meg. Egyfelől a magyar, másfelől pedig az izraeli történetírás nyújt kiindulópontokat. Izrael állam megalakulása után az országban a cionista eszmerendszer alapján fejlődött ki a történetírás, amelynek egyik legfontosabb eleme a diaszpóra zsidóság tagadása volt. Ez a gyakorlat abból az elgondolásból született, hogy a cionizmus a zsidóságot nemzeti közösségként ábrázolta és a zsidó történelmet nemzeti történelemként jelenítette meg.⁴ Ez a szemlélet később, az 1980-as években kihívóra talált a posztcionista szemléletben, amelyet az „új történészek” nevű csoport alakított ki, akik szerint a diasz-

¹ Erdélyi Lajos: *Magyar zsidók Romániában*, 2000, i. m., 29.

² Bányai Viktória: *Magyar ajkú zsidó közösségek a világban*, 2008, i. m., 412–417.

³ Az itt bemutatott eredmények egy nagyobb volumenű kutatás részét képezik, amelyet 2015-ben a Közép-európai Egyetem történelem karán megírt mesteri szakdolgozat tartalmaz részletesebben.

⁴ Amnon Raz-Krakotzkin: *The Negation of Exile and Zionist Consciousness*, 2015, i. m.

póralét nem a zsidóságra kényszerített teher, hanem egy a zsidók által választott tapasztalatként értelmezhető. Az „új történészek” álláspontja megkérdőjelezte az egységes társadalom fogalmát és amellett érvelt, hogy az izraeli társadalom a bevándorló csoportok mentén rétegződött.

Az új irányzatnak köszönhetően az izraeli történetírásban elkezdődött a bevándorlás⁵ és a bevándorló csoportok történetének feltárása. Annak ellenére, hogy ezek a munkák leginkább az arab államokból és az orosz nyelvterületekről érkezett zsidóságra koncentrálnak, az Európából emigrált csoportok is vizsgálat alá kerültek. A német nyelvű területekről bevándorolt zsidóság története a legjobban feldolgozott,⁶ és a legjobb összehasonlítási alapot nyújtja a magyar jisúv vizsgálatához.

A magyar történetírás a magyar zsidóság és Erec-Izrael kapcsolatát leginkább a cionista mozgalom történetén és a kivándorlásokon keresztül mutatja be. A cionista mozgalom magyarországi történetét Peter Haber,⁷ Novák Attila⁸ és Gidó Attila⁹ dolgozták fel, azonban ők nem léptek túl a Kárpát-medencei önszerveződések bemutatásán. Mivel a holokauszt jelentős törést okozott a magyar–zsidó viszonyban, a cionizmus számottevő befolyásra a tragikus események után tett szert. A holokauszt, az újonnan kiépülő államszocializmus, és az újjáéledő antiszemitizmus a zsidóság tömeges elvándorlásához vezetett mind Magyarországon, mind pedig az elcsatolt területeken.

A magyarországi zsidóság vészkorszak utáni történetéről számos publikáció született, leginkább Győri Szabó Róbert, Kovács András és Karády Viktor kutatásai nyomán, azonban a zsidók kivándorlása csak részlegesen feltárt terület maradt.¹⁰ A kivándorlással kapcsolatban a kutatók többsége egyetért abban, hogy a második világháború után jelentősen megnövekedett a magyarországi zsidóság kivándorlási hajlama, azonban ez csak rövid ideig volt tapasztalható és a politikai, valamint társadalmi körülményekből kifolyólag nem következett be a környező országokéhoz hasonló tömeges kivándorlás.

A kivándorlásról írt munkák többsége megrekedt a kivándorlók számarányának, körülményeinek vagy a kivándorlást lehetővé tevő nemzetközi és belföldi politikai körülmények bemutatásán. A Palesztinában, illetve Izraelben letelepedett zsidóság

⁵ Devorah Hakohen: *Immigrants in Turmoil...*, 2003, i. m.

⁶ Yoav Gelber: *New Homeland...*, 1990, i. m.

⁷ Michael Miller: *Zionism in Hungary*, 2004, i. m. 180.

⁸ Novák Attila: *Átmenetben...*, 2000, i. m.

⁹ Gidó Attila (szerk.): *Úton...*, 2009, i. m.

¹⁰ Győri Szabó Róbert: *A kommunizmus és a zsidóság...*, 2009, i. m.; Kovács András: *A másik szeme...*, 2008, i. m.; Karády Viktor: *Túlélők és újrakezdők...*, 2002, i. m.

történetének bemutatására csak néhány publikáció tett kísérletet, amelyek sajátos kérdésekre összpontosítanak. A témában megjelent publikációk közé a következő munkákat sorolnám: David Giladi könyvét¹¹ a két világháború között Palesztinába kivándorolt mérnökökről és más értelmiségiekről, Féder Zoltán bibliográfiai gyűjteményét¹² az Izraelben megjelent magyar zsidósághoz köthető kiadványokról, valamint Bányai Viktória tanulmányát, amely egy rövid bemutatást nyújt a magyar zsidó emigrációról.¹³ Az Izraelben letelepedett magyar ajkú zsidóságról ezen kívül kisebb esszék,¹⁴ visszaemlékezések¹⁵ állnak rendelkezésre, azonban átfogó vagy akár részleges tudományos munka eddig nem készült. Összességében elmondható, hogy mivel a téma két nemzet történetírásának mezsgyéjén helyezkedik el, ezért mélyebb felderítése ez idáig egyik részről sem történt meg.

A kutatásom két elsődleges forrásra épül: Magyarország izraeli követségének irataira és egy az izraeli magyar nyelvű sajtóban megjelent cikksorozatra. A követség 1949-es megalakítása után a magyar diplomaták folyamatosan tudósítottak a magyar zsidóság létszámáról, életkörülményeiről, kulturális tevékenységeikről és politikai szerepvállalásáról. A diplomaták beszámolói sok esetben túloznak és kommunista frazeológiákat használva számolnak be a magyar ajkú zsidóságról, azonban diplomáciai szerepkörből kifolyólag objektivitásra törekedtek (főleg a statisztikai, gazdasági háttér megadását illetően), így az általuk készített jelentések megfelelő forráskritika alkalmazásával használhatóak a kérdés megvilágítására. Pontos statisztikai adatok hiányában, csak a diplomaták megfigyeléseire és becsléseire hagyatkozhatunk a magyar ajkú zsidóság számának, foglalkozási szerkezetének és földrajzi eloszlásának feltérképezése során.

Izrael megalakulása után tömegével jöttek létre Izraelben magyar nyelvű újságok és periodikák. Ezek közül kétségtelenül a legkiemelkedőbb az 1948-ban Tel-Avivban elindított *Új Kelet* című napilap. Ez az újság nyújt a legrészletesebb képet a magyar júsív életéről. Egy az újságban lezajlott vita tágabb megvilágításba helyezi a közösség elitjének önreflexióit és szervezkedési kísérleteit.

A kutatásom az izraeli magyar nyelvű zsidók második világháború utáni történetére vonatkozik, pontosabban az 1948 és 1955 közötti időszakra. Ez a két időpont egy-egy töréspontot jelentett a magyar zsidóság életében. Az első töréspont Izrael

¹¹ David Giladi: *Pesti mérnökök...*, 1992, i. m.

¹² Féder Zoltán: *Izraeli könyvtárakban...*, 2004, i. m.

¹³ Bányai Viktória: *Magyar ajkú zsidó közösségek a világban*, 2008, i. m.

¹⁴ Debreczeni Katalin: *Erdélyi magyar zsidók az Ígéret földjén*, 1991, i. m., 1004–1006.

¹⁵ Dán Ofry: *Egy évszázad tanúja...*, 2001, i. m.; Szenes Erzsébet: *Van Hazám*, 1959, i. m.; Kishont Ferenc: *Volt szerencsém...*, 1994, i. m.

állam megalakulása, amelynek következtében létrejött bevándorlás alapjaiban formálta át a társadalmat, így a magyar közösséget is. Másik töréspontot a magyar jisúv életében a Kasztner-per¹⁶ jelentette, amely nemcsak az izraeli politikai életben okozott bonyodalmakat, hanem teljesen szétzilálta a magyar közösség addig sem egységes jellegét. Tanulmányomban alkalmanként átlépek a meghatározott időkeretet, mivel egyes területeken a folytonosság bemutatása ezt megkívánja.

A tanulmányomban használt „magyar ajkú zsidóság” vagy „magyar zsidóság” kifejezések mindazon, magyar nyelvterületekről (az összes, Magyarországtól elcsatolt területekkel egyetemben) Palesztinába vagy Izraelbe kivándorolt zsidókra vonatkoznak, akik magyar kulturális kötődésekkel rendelkeztek. A magyar nyelv anyanyelvként való használata a legfontosabb szempont. Az „izraeli társadalom” kifejezésre nem mint egységes etnikai, politikai és intézményes rendszerre tekintek, amelyet a cionista eszme ideálképként sugallt, hanem Baruch Kimmerling meghatározását használom, mely szerint az izraeli társadalom a különböző bevándorló csoportok mentén rétegződött, és tartotta fent pozícióját az utánuk érkezőkkel szemben.¹⁷

Izraeli társadalom. Áttekintés

A cionista mozgalom célja beteljesítése érdekében folyamatosan alakított meg olyan szervezeteket és intézményeket, amelyek Palesztina zsidók általi benépesítését, és az ott élő közösség megszervezését célozták meg. A palesztinai zsidóság (jisúv) intézményes keretét az 1929-ben létrehozott Zsidó Ügynökség alapozta meg, így lassan egy párhuzamos intézményrendszer épült ki az arab mellett. Közben olyan pártok alakultak meg, amelyek európai ideológiák mentén jöttek létre és inkább az európai cionista frakciók érdekérvényesítését, mint a palesztinai zsidóságot szolgálták.¹⁸ A politikai spektrum végül két nagyobb és két kisebb pártformációban kristályosodott ki. A Mápáj párt dominálta a baloldalt, a Likud párt pedig a jobboldalon helyezkedett el, míg egy kisebb vallásos és egy liberális tömörülés a jobboldalon, illetve a centrumban pozícionálták magukat.¹⁹ Ez a pártrendszer egészen Izrael állam megalakulásáig változatlan maradt. Izrael állam létrejötte

¹⁶ Malchiel Grünwald kiadványaiban Kasztner Rezsőt a nációkkal való kollaborálással vádolta meg az 1950-es évek elején, aminek következtében Grünwald ellen rágalmozgás indított a főügyész 1954-ben. A per Kasztnert elmarasztaló ítélettel végződött.

¹⁷ Baruch Kimmerling: *The Invention and Decline of Israeliness...*, 2001, i. m., 72.

¹⁸ Howard Morley Sachar: *A History of Israel...*, 1976, i. m., 362.

¹⁹ Anita Shapira: *Israel: A History*, 2012, i. m., 103–132.

nem szakította meg a jishuv addig fennállt politikai, adminisztratív és gazdasági intézményszerkezetét, csak további állami intézményekkel egészítette ki azt.²⁰

Izrael állam megszületése után elindult tömeges bevándorlás teljesen átformálta az ország társadalomszerkezetét. 1945 és 1955 között a zsidó lakosság megduplázódott, 600 ezerről 1,4 millióra nőtt.²¹ Ez a váratlan bevándorló tömeg nagy nyomás alá helyezte a bevándorlásért és abszorpcióért felelős intézményeket, valamint a gazdaság egészét. A bevándorlás nehézségeinek egyik szimbólumává az átmeneti táborok váltak, amelyekben több tízezer ember sátrakban zsúfolódott össze.²² A bevándorlók integrálását a kormány több síkon kívánta elősegíteni, a politikai pártokon, az informális kapcsolatokon, a kibuc-mozgalmon²³ és az állami intézményeken keresztül. Shmuel Eisenstadt arra a következtetésre jutott, hogy az integráció lassú folyamatként ment végbe és a feladatot leginkább az állami intézmények, így az oktatás és hadsereg végezték el.²⁴ A különböző bevándorló csoportok eltérő jellegzetességekkel rendelkeztek, amelyek szignifikánsan befolyásolták integrációjuk minőségét.

Eközben a jisúv társadalmi rendszere, amelyet a különböző bevándorló csoportok rétegesen építettek fel, kizárták az új bevándorlókat a társadalom központi részéből és a legfontosabb intézményekből. Palesztinai bevándorlás kezdetétől létező jelenség volt az új bevándorló csoport kizárása az előző bevándorlók által alapított társadalmi és politikai intézményekből. Így először a lengyel bevándorlók tapasztalták meg ezt az orosz bevándorlók részéről, később a német ajkúak, és a második világháború után a Közép-Európából származók, majd legvégül az arab országokból bevándorlók jutottak erre a sorsra.²⁵ Ez a kizárás a legtöbbször sztereotípiák kialakulásával járt együtt. Ez a diszkrimináció legmarkánsabban a második világháború után az arab országokból bevándorolt zsidósággal szemben jelentkezett.²⁶

Mivel az integráció lassú folyamat volt és sokszor befejezetlen maradt, szociokulturális, „etnikai” csoportok jöttek létre a származási országok szerint. Új bevándorlók, különösképpen Közép-Európából olyan szervezeteket hoztak létre, amelyek kölcsönös segítségnyújtást folytattak, társadalmi szervezkedést

²⁰ Shmuel Eisenstadt: *The Transformation of Israeli Society...*, 1985, i. m., 154.

²¹ Uo. 295.

²² Devorah Hakohen: *Immigrants in Turmoil...*, 2003, i. m., 190–210., 230.

²³ Olyan kollektív település, ahol a vagyon egy jelentős része közös.

²⁴ Shmuel Eisenstadt: *The Transformation of Israeli Society...*, 1985, i. m., 298–302.

²⁵ Shmuel Kimmerling: *The Invention and Decline of Israeliness...*, 2001, i. m., 72.

²⁶ Seymour Martin Lipset: *The israeli dilemma*, 1973, i. m., 350–351.

bátorítottak és bizonyos mértékig politikai tevékenységet is űztek.²⁷ Ez az „etnikai” elkülönülés kulturális téren még hangsúlyozottabban jelen volt. A tömeges bevándorlás következtében Izrael lakosságának csak 70 százaléka beszélt héberül, így sokszor az ország utcáin a különböző bevándorló csoportok a származási országuk szerinti nyelvet használták. Ezen felül a kultúra és szórakozás több nyelven virágzott Izraelben, kezdve az újságkiadástól egészen a színházakig.²⁸

A magyar zsidóság száma és gazdasági, társadalmi jellegzetességei

A magyar történetírás szerint²⁹ a magyar zsidóság egy asszimilációs folyamaton ment keresztül Magyarország területén a 19. században, amely a két világháború közötti periódusban is folytatódott. A két világháború között az elcsatolt területeken a zsidóság többsége megőrizte magyar-zsidó identitását és magyar kultúráját,³⁰ annak ellenére, hogy például Erdélyben a magyar-zsidó viszonyban törés állt be, és itt a zsidó nemzeti eszme jelentős fejlődésnek indult.³¹ Összességében elmondható tehát, hogy a Magyarország területén élt zsidóság a 19. és 20. században elsajátította a magyar kulturális repertoárt.

A magyar cionizmus kutatásában közhellyé vált az a tény, hogy a magyar zsidóság körében a cionizmus annak ellenére nem talált elfogadásra, hogy ebből az országból származott a mozgalom számos politikai vezetője. A cionizmus elutasítása ellenére, a magyar zsidók körében kisebb mértékű kivándorlásra sor került a 19. század második felétől Palesztina irányába is. A lassú léptékű kivándorlás az első világháború után – leginkább Erdélyből – tovább folytatódott, így Palesztina területén a két világháború közti időszakban egy viszonylag kis számú, de mérhető zsidó-magyar közösség jött létre.³² A magyar zsidók emigrációja a második világháború után nagyobb intenzitással folytatódott, mivel a magyar zsidóság többsége a holokauszt traumái miatt szakított az addigi asszimilációs politikával. A cionista mozgalom Magyarországon és a környező magyar lakta területeken ekkor érte el a csúcspontját, több ezer ember kivándorlását szervezték meg és

²⁷ Shemuel Eisenstadt: *The Transformation of Israeli Society...*, 1985, i. m., 310.

²⁸ Anita Shapira: *Israel: A History...*, 2012, i. m., 249–250.

²⁹ Két példa erre a szemléletre: Kovács András: *A másik szeme...*, 2008, i. m., 20–22.; Györi Szabó Róbert: *A kommunizmus és a zsidóság...*, 2009, i. m., 71–80.

³⁰ Felvidék esetében lásd: Filep Tamás Gusztáv: *Hungarian Jews of Upper Hungary...*, 2013, i. m. 162–178. Erdély esetében lásd: Gidó Attila: *Úton...*, 2009, i. m.

³¹ Gidó Attila: *Magyar-zsidó viszony Erdélyben a 20. század első felében*, 2015. (Megjelenés alatt.)

³² David Giladi: *A magyarországi zsidók és Erec Izrael*, 2009, i. m., 129–131.

hajtották végre ebben az időszakban.³³ Itt meg kell jegyezni, hogy magyar zsidók nemcsak Magyarországról vándoroltak ki Palesztinába és Izraelbe, hanem 1918-ban az országtól elcsatolt területekről is (Felvidék, Erdély, Vajdaság és Kárpátalja). Izraelbe érkezésük után az elcsatolt területekről kivándorolt zsidók magukat a magyar zsidósággal azonosították. Az izraeli társadalom többsége is osztotta ezt a nézetet. Ezt a kulturális homogenitást legjobban Szenes Erzszi³⁴ visszaemlékezése ábrázolja az Ulpán nyelvkurzus³⁵ résztvevőiről: „Tizenhatan ültünk az osztályban, három jugoszláv, két bolgár, két lengyel, három román, egy magyar, négy csehszlovák, egy orosz. Noha jugoszlávok, románok, magyarok, csehszlovákok, mint az ország minden más területén, itt is sürgősen restaurálták nyelvi szempontból a régi monarchiát és mind magyarul beszéltek [...]”³⁶

A magyar nyelvterületekről Palesztinába vagy Izraelbe kivándorolt zsidóság az 1970-es évekig öt generációs szakaszra osztható a kivándorlásuk időpontja és a társadalmi beágyazottságuk függvényében. Az első generációt azon vallásos zsidók alkották, akik osztották Hatam Szófer rabbi félelmeit arról, hogy az emancipáció következtében a zsidóság teljesen beolvad a környező társadalmakba, és a teljes asszimiláció csak a Szentföldre való visszatéréssel kerülhető el. Így a 19. század folyamán magyar zsidók vallásos érzülettől vezérelve, befolyásos rabbik vezetésével alijáztak³⁷ Erec Izraelbe.³⁸ Ennek a törekvésnek köszönhetően jött létre például Petah Tikva városa, amelyet három Magyarországról emigrált vallásos zsidó alapított.

A második generációt a magyarországi és később az elcsatolt területeken létrejövő cionista mozgalom elkötelezett tagjai alkották, akik ideológia elszántságból emigráltak Palesztinába az első világháború után. David Giladi szerint ebbe a csoportba többségében olyan építészek és mérnökök tartoztak, akik nagymértékben hozzájárultak a folyamatosan fejlődő ország infrastruktúrájának kialakí-

³³ Novák Attila: *Átmenetben...*, 2000, i. m., 13–43.

³⁴ 1902. június 5-én született Rajecben, 1981-ben hunyt el Tel-Avivban. Költő, író. Kassán lett újságíró, a *Kassai Napló*, később a *Prágai Magyar Hírlap* és a *Magyar Újság* munkatársa volt. 1942-ben Budapestre menekült, 1944-ben a németek Auschwitzba, majd Németországba hurcolták. 1945–1949-ben Pozsonyban élt, egy szlovák hetilap munkatársa volt. 1949-ben Izraelbe emigrált, ahol újságíróként és előadóművészként tevékenykedett. Szlovákiai Magyar Adatbank. <http://adatbank.sk/lexikon/szenes-erzsi/> (2015–05–25)

³⁵ Izrael állam Ulpán nyelvkurzusokat szervezett a felnőtt bevándorlóknak a héber nyelv elsajátítása és integrációjuk elősegítése érdekében.

³⁶ Szenes Erzszi: *Van Hazám*, 1959, i. m., 85.

³⁷ Palesztinába, illetve Izraelbe történő zsidó bevándorlás.

³⁸ David Giladi: *A magyarországi zsidók és Erec Izrael*, 2009, i. m., 129–130.

tásához.³⁹ Ebbe a generációba több értelmiségi is tartozott, mint például maga Giladi, aki sikeres újságírói karriert futott be, vagy Avigdor Hameiri, az Izraelben híressé vált író és fordító. Ekkor alakultak meg a magyar zsidóság első formális szervezetei, mint például 1931-ben Elyahu Blank általa létrehozott Hitahdut Olei Máramaros, amely később beolvadt a magyar zsidó bevándorlókat tömörítő szervezetbe. 1925-ben érkezett az országba Chajjim Weiszborg, az erdélyi cionista mozgalom egyik legfontosabb vezetője, aki kiemelkedő szerepet játszott a közösség életében és az Erdélyből történő további kivándorlás elősegítésében.

A harmadik generációba azon cionisták tartoztak, akik fontos szerepet töltöttek be a két világháború közötti cionista mozgalomban és a második világháború alatt, vagy közvetlenül utána vándoroltak ki Palesztinába. A legkiemelkedőbb személyiség minden bizonnyal Kasztner Rezső, az erdélyi cionista mozgalom egyik vezetője, aki a második világháború alatt tárgyalásokat folytatott a németekkel a magyar zsidóság megmentéséről, ami miatt később személyét több bíráló is érte. De megemlíthetünk itt több más fontos cionista eszme iránt elkötelezett személyt is, mint Marton Ernőt,⁴⁰ Hermann Dezsőt vagy Fendrich Ernőt. Azon személyek, akik kivándorlásuk előtt vezető pozíciót töltöttek be a cionista mozgalomban, legtöbbször az állami adminisztrációban vagy a magyar ajkú zsidó közösség szervezeteiben folytatták karrierjüket, így többségében ők foglalták el a szervezetek vezető pozícióit is.

A negyedik és egyben a legnépesebb generációt az antiszemitizmus elől menekülő vagy a holokausztot túlélő zsidók alkották, akiknek üldöztetésük előtt nem volt kapcsolatuk a cionista mozgalommal, így kényszerből vagy csalódottság miatt választották a kivándorlást. Az üldözöttek már a második világháború alatt és közvetlenül utána nagy számban hagyták el a közép-európai államokat, azonban a többségük Izrael állam kikiáltása után alijázott. Jellemzően ennek a csoportnak kellett megbirkóznia a legnagyobb nehézségekkel a gyatra gazdaság, a háború, a kulturális különbségek és a lakás, valamint foglalkoztatottság hiánya miatt. Összességében integrációjuk küzdelmes és hosszú volt, azonban többen leküzdötték a fennálló akadályokat és sikeres karriert futottak be Izraelben. Tomi Lapid újságíró és politikus vagy Kishont Ferenc író a legkézenfekvőbb példák ebben a tekintetben.

³⁹ David Giladi: *Pesti mérnökök...*, 2000, i. m.; Uő: *A magyarországi zsidók és Erec Izrael*, 2009, i. m., 130.

⁴⁰ Dicsőszentmártonon született 1896-ban és Jeruzsálemben halt meg 1960-ban. Jogot végzett, közigazgatási pályára lépett, először főispáni titkár, később kolozsvári alpolgármester lett. Közben az *Új Kelet* főszerkesztői munkáját is ellátta. Izraelben a központi HOH elnöke. Románia Magyar Irodalmi Lexikon. <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/2723/> (2015-05-25)

Az ötödik csoportba azon személyek tartoztak, akik kiábrándultak a kommunizmusból, és Izraelbe emigráltak. A legnagyobb számban az 1956-os magyarországi forradalom következtében érkeztek Izraelbe.

A Palesztinába, illetve Izraelbe megtelepedett magyar ajkú zsidóság száma statisztikai adatokra alapozva, valamint a magyar diplomaták becslései alapján határozható meg. Azonban mindkét módszer használata több becslésre és ellentmondó adatra támaszkodik, így a pontos szám meghatározása nem lehetséges. Az izraeli hivatalos statisztikai adatok szerint 1948 és 1953 között 13 986 ember érkezett Magyarországról Izraelbe. Egy diplomáciai irat szintén hasonló számot, 14 301 említi erre az időszakra, emellett pedig a kivándorlók számát 1919-től 1948-ig 10 342 személyben konstatálja.⁴¹ Karády Viktor szerint 1945 és 1949 között 20–25 ezer lehetett a zsidó kivándorlók száma, akik főként Izraelt választották úticélként.⁴² Így a hivatalos statisztikák szerint 1919 és 1953 között Magyarországról közel 25 ezer zsidó emigrált Izraelbe, ha figyelembe vesszük Karády feltételezését, akkor ez a szám maximum 30 ezerre tehető.

A Magyarországról Izraelbe kivándoroltak számát tehát 25–30 ezer főben lehet meghatározni, azonban a környező országokból kivándorolt magyar ajkú zsidók migrációjának felbecsülése már sokkal problematikusabb. Az izraeli hivatalos statisztikai adatok csak 1948-tól vették származási országok szerint nyilvántartásba az új bevándorlókat. Az említett diplomáciai dokumentum szerint a Magyarországgal szomszédos országok bizonyos százaléka magyar ajkú bevándorló volt.⁴³ Így az 1948 és 1953 közötti izraeli hivatalos statisztikákra és a dokumentumban meghatározott százalékos arányokra alapozva elmondható, hogy Romániából mintegy 37 000–40 000, Csehszlovákiából 10 000–10 500 és Jugoszláviából 4 000 magyar ajkú zsidó emigrált Izraelbe, vagyis összesen 51 000–54 000 ember.⁴⁴ Ha ezt a számot összevonnuk a magyarországi adatokkal, akkor a hivatalos statisztikák és becslött kivándorlási számok alapján 75–80 ezer főben állapítható meg az izraeli magyar ajkú zsidóság száma 1953-ban. Mivel azonban nincs adatunk arra vonatkozóan, hogy 1918 és 1948 között hány magyar ajkú zsidó vándorolt ki a Magyarországtól elcsatolt területekről, feltételezhetjük, hogy a magyar ajkú zsidóság száma sokkal

⁴¹ Jelentés. Néhány adat az Izraelben élő magyar ajkú zsidóságról. 1953. szeptember 19. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), Izrael 1945–1964, KÜM, XIX-J-1-k, 10 doboz. 20/b. tétel. 08243/1 ügyirat.

⁴² Karády Viktor: *Túlélők és újrakezdők...*, 2002, i. m., 140.

⁴³ „Romániából alijázottak kb. 30%-a, a Csehszlovákiából alijázottak kb. 50–55%-a és a Jugoszláviából alijázottak kb. ugyancsak 50%-a szintén magyar ajkúból tevődik össze.”

⁴⁴ A végső számokat az izraeli hivatalos statisztikákból és a diplomáciai dokumentumok alapján megadott százalékos arányokból határoztam meg.

több volt, mint 80 ezer. Annál is inkább, mivel Erdélyben és Felvidéken a cionista mozgalom sokkal sikeresebb és hatékonyabb tevékenységet fejtett ki, így a kivándorlás is nagyobb mértéket öltött a két világháború között.

Ezenkívül a Palesztinába, illetve Izraelbe letelepedett magyar ajkú zsidók számáról a magyar diplomaták és a Magyarok Világszövetségének jelentései számoltak be. Ezek a számok nem pontos statisztikai adatok, hanem a szervezet munkatársainak vagy diplomaták becslései. Annak ellenére, hogy a számok becslésként értelmezhetők és nagyon sok ellentmondásos adat áll szemben egymással, a számok hozzávetőleges képet adnak az izraeli magyar ajkú zsidóság számarányáról és növekedési üteméről.

1. táblázat. A magyar ajkú zsidóság becsült száma Palesztinában, illetve Izraelben 1947–1953 között⁴⁵

Év	Magyar ajkú zsidóság száma
1947	30 000 ⁴⁶
1948	40 000–50 000 ^{47, 48}
1949	90 000 ⁴⁹
1950	100 000–120 000 ⁵⁰
1953	120 000–140 000 ^{51, 52}
1964	160 000–200 000 ⁵³

Annak ellenére, hogy a becslések olykor eltérnek egymástól, e táblázat alapján egy intervallumon belül meghatározható a magyar zsidóság száma Izraelben. Emellett folyamatos növekedés figyelhető meg, amely 1948-ban Izrael állam

⁴⁵ A becsléseket intervallumokba vontam össze.

⁴⁶ A Palesztinában élő magyarok érdekvédelme. 1947. március 5. MNL OL, Izrael KÜM, 10 d. 20/b t.

⁴⁷ Halmi József levele. 1948. március 23. MNL OL, Izrael KÜM, 10 d. 20/b t.

⁴⁸ Levél. A Magyar Távirati Irodának. Tárgy: Rádióelőadás Palesztinából a 18-as Károlyi forradalomról. 1948. szeptember. 17. MNL OL, Izrael KÜM. 11 d. 25/c t.

⁴⁹ Jelentés KÜM Tájékoztató Főosztályának. Hajfa, 1949. március 16. MNL OL, Izrael KÜM. 10 doboz. 20/b t. 84918 ü.

⁵⁰ Levél. Tárgy: Hajfai kiállítás. 1950. július 14. MNL OL, Izrael KÜM, 9 d. 18/d t. 05505 ü.

⁵¹ Jelentés. Tárgy: Magyar Világszövetség levelezői. 1953. december 16. MNL OL, Izrael KÜM. 10 d. 20/a t. 0518 ü.

⁵² Jelentés. Tárgy: Feljegyzés az Izraelben élő magyar származásúakról. 1953. szeptember 23. MNL OL, Izrael KÜM. 10 d. 20/b. t. 08243 ü.

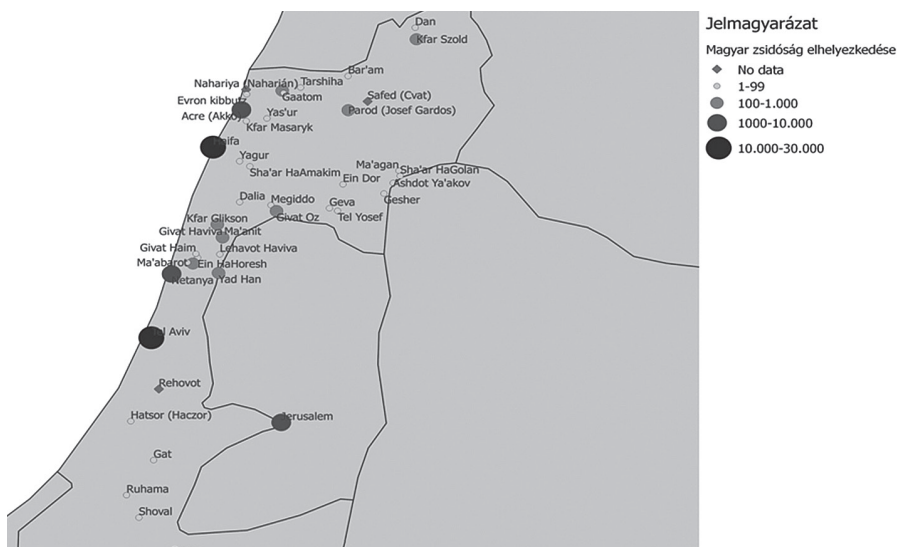
⁵³ Magyar világszövetségének jelentése. 1964, MNL OL, Izrael KÜM. 10 d. 20/b. t. 08243/1 ü.

megalakulása után érte el csúcspontját. Megközelítőleg 40–50 ezer magyar zsidó érkezett ebben az évben. A diplomaták becslései eltérnek a statisztikák alapján meghatározott kivándoroltak számától. Ez egyrészt köszönhető annak, hogy a kivándoroltak száma egyes periódusokban és egyes területekről nem ismert, másrészt pedig a becslések is túlzásokat tartalmaznak. Ezért az Izraelben élt magyar ajkú zsidóság pontos száma valószínűleg a táblázatban megjelölt intervallum kisebbik számával egyenértékű.

A statisztikai adatok szerint 1948 és 1953 között Erdélyből emigrált a legtöbb magyar zsidó Izrael területére, Csehszlovákiából és Magyarországról pedig megközelítőleg azonos számú bevándorló érkezett az országba. A két világháború közötti erdélyi cionista mozgalom szervezettségének tudatában elmondható, hogy 1918 és 1953 között Erdélyből kivándorolt zsidók száma akár duplájával is meghaladhatta a magyarországi emigráció számát.

A diplomáciai iratokban találhatóak olyan adatok is, amelyek a magyar ajkú zsidóság földrajzi elhelyezkedését taglalják. Az 1950 és 1952 között keletkezett jelentéseket felhasználva készült az a térkép, amely a magyar ajkú zsidóság elhelyezkedését és a lakosság számának eloszlását ábrázolja Izrael területén (1. térkép).

1. térkép. A magyar ajkú zsidóság földrajzi eloszlása Izraelben

A térképről világosan kitűnik, hogy a magyar ajkú zsidóság nagy számban vett részt a kibuc-mozgalomban és telepedett le ezeken a településeken. Azonban megjegyzendő, hogy a térkép korántsem ábrázolja az összes kibucot, ahol magyar ajkú zsidók éltek. Egy *A Magyar Nyelvterületről Származó Zsidóság Emlékmúzeumában* fellelhető dokumentum⁵⁴ azt állítja, hogy a magyar zsidók 72 kibucot vagy moshavát⁵⁵ alapítottak Petah Tikva alapítása (1878) és 1960 között. A forrásokból az is kitűnik, hogy a magyar nyelvű zsidók Izrael megalakulása után vezető szerepre tettek szert a kibucok megalakításában.⁵⁶ A magyar nyelvű zsidók legtöbbször közösen éltek más bevándorló csoportokkal ezeken a településeken, de néhány esetben homogén közösséget alkottak. A Gárdos Kibuc említhető a legjellemzőbb példaként, amelyet Gárdos Józsefről, a magyar cionista ellenállás egyik tagjáról neveztek el.

A magyar ajkú zsidóság vezető szerepe a kibuc-mozgalomban feltételezhetően a második világháború után Magyarországon megerősödött cionista mozgalom tevékenységének tudható be. A mozgalomnak zsidó fiatalok tömegeit sikerült meghódítaniuk, akik a szociális ellátás mellett „úttörő” jellegű ideológiai nevelésben is részesültek.⁵⁷ A munka iránti vágyat keltő romantikus ideológia elképzelése szerint Palesztinát csak fáradtságos munkával lehet meghódítani, ennek legfontosabb eszköze pedig a kibuc.⁵⁸ Így a második világháború után Magyarországon és a szomszédos államokban tevékenykedő cionista mozgalmak többsége mezőgazdasági munkára készítette fel a mozgalom tagjait, akiket kivándorlásuk után kibucokban helyeztek el. Így 1945 és 1949 között a cionisták által lebonyolított kivándorlásban a magyar ajkú zsidóság többsége a kibuc-mozgalomhoz csatlakozott.

A térképről az is kiderül, hogy a magyar ajkú zsidóság zöme a tengerparti városokban telepedett le. Jeruzsálem, a másik fontos központ, nem bírt akkora jelentőséggel számukra. 1953-ban a magyar diplomaták is azt a megfigyelést tették, hogy a magyar ajkú zsidóság többsége előszeretettel telepedett le a tengerparti városokban, szerintük azért, mivel olyan régiókat részesítették előnyben Izraelben, amelyek a régi foglalkozási szerkezetük újrateremtését megkönnyíthetik. A jelentés írója szerint mivel az összlétszámuk 30 százaléka Tel-Avivban,

⁵⁴ *A Magyar Nyelvterületről Származó Zsidóság Emlékmúzeuma*. I.006/C.5480.

⁵⁵ Hasonló település, mint a kibuc, azonban nem közös vagy nonon alapul.

⁵⁶ Izrael fennállása óta 130 mezőgazdasági telep létesült. Magyar olék az első helyen. *Olék lapja*, 1949. október 6., 2; Magyar nyelvű olék domináló szerepe a mezőgazdasági telepítésben. *Új Kelet*, 1949. szeptember 16., 3. (Olék héberül az új bevándorlót jelenti, amelyet a magyar köznyelv is szívesen használt.)

⁵⁷ Novák Attila: *Átmenetben...*, 2000, i. m., 24–26., 45.

⁵⁸ Anita Shapira: *Israel: A History*, 2012, i. m., 33–35.

Izrael kereskedelmi központjában telepedett le, itt is főként kereskedelemmel foglalkoztak.⁵⁹ Egy négy évvel korábbi dokumentum sokkal negatívabb képet fest az Izraelben élő magyar ajkiak gazdasági és egzisztenciális helyzetéről. E dokumentum szerint a bevándorlók 55–60 százaléka mezőgazdasági alkalmazott vagy munkás, akik meglehetősen nehéz körülmények között élnek. Az állástalanok száma eléri a 20 ezret, akik még rosszabb életkörülményekkel küszködnek.⁶⁰ Következésképpen, úgy tűnik, hogy a magyar zsidó bevándorlóknak sikerült elérniük egy sokkal fejlettebb gazdasági és szociális színvonalat 1949-től 1953-ig.

A diplomáciai dokumentumok kimutatták, hogy a magyar zsidók egyes gazdasági területeken és foglalkozási ágakban nagyobb sikereket értek el. A gazdaságban legtöbbször az ipart és a kereskedelmet, foglalkozási ágak tekintetében pedig a mérnöki és akadémiai pályákon, valamint a kulturális intézményeknél való sikeres elhelyezkedésüket emelték ki.⁶¹ Ugyanakkor ezek a jelentések a magyar nyelvű sajtóval egyetemben hangsúlyozzák a magyar zsidók alacsony részvételét a politikában és az állami adminisztrációban. A diplomaták megfigyelték, hogy a magyar zsidók kimutatták szimpátiájukat a különböző pártok irányába, de nem vettek részt a pártok tevékenységében.⁶² Így csak csekély számú magas rangú állami alkalmazott vagy politikus emelkedett ki a magyar ajkú zsidó közösségből. Ezt a helyzetet a magyar ajkú zsidóság nagy része diszkriminációként élte meg, mások, főleg a közösség elit tagjai, a magyar zsidók saját hibájának tudták be ezt a hátrányos alulreprézentságot.

Úgy tűnik, hogy a magyar ajkú zsidóság többségének a kulturális beilleszkedés okozta a legnagyobb problémát, főképpen a héber nyelv elsajátítása. Pontos statisztika vagy kimutatás hiányában állításomat a diplomaták és közösség vezetőinek megfigyeléseire, valamint a nagyszámú magyar nyelvű kulturális szervezet létezésére alapozom. Amellett, hogy több diplomáciai irat is hangsúlyozza, hogy

⁵⁹ Jelentés. Néhány adat az Izraelben élő magyar ajkú zsidóságról. 1953. szeptember 19. MNL OL, Izrael KÜM. 10 d. 20/b. t. 08243/1 ü.

⁶⁰ Feljegyzés. Az izraeli volt magyar állampolgárok felől. 1949. november 14. MNL OL, Izrael KÜM. 10 d. 20/b. t. 08243 ü.

⁶¹ Vázlat Palesztina általános képéről és helyzetéről. 1948. január 12. MNL OL, Izrael KÜM. 8 d. 17/b. t. 60.445/6/48 ü.; Jelentés. Néhány adat az Izraelben élő magyar ajkú zsidóságról. 1953. szeptember 19. MNL OL, Izrael KÜM. 10 d. 20/b. t. 08243/1 ü. David Giladi könyve szintén arra tesz kísérletet, hogy bemutassa a magyar emigráció jelentős szerepét az országépítésben, főleg a mérnöki és építési szakterületeken. Lásd: David Giladi: *Pesti mérnökök...*, 1992, i. m.

⁶² Vázlat Palesztina általános képéről és helyzetéről. 1948. január 12. MNL OL, Izrael KÜM. 8 d. 17/b. t. 60.445/6/48 ü.

a magyar ajkú zsidóság többsége nem beszéli az állam nyelvét és kulturális életét magyar nyelven éli, egy dokumentum arányaiban is szemlélteti ezen állítást. Az 1953-ban keletkezett dokumentum szerint a magyar zsidók 95 százaléka nem beszéli a héber nyelvet.⁶³ Ez a szám erős túlzásként értékelhető, azonban árulkodó tény, hogy Izraelben az 1950-es években több magyar nyelvű könyvtár és könyvkereskedés (10 körülire tehető számuk), magyar nyelvű könyvkiadó, három magyar nyelvű színház és magyar rádióadás létezett. Emellett 1945 és 1954 között 54 különböző periodika vagy újság jelent meg Izraelben magyar nyelven.⁶⁴

Önreflexió: vita az izraeli magyar zsidóság helyzetéről és jövőjéről

Az izraeli elit, akik az országot megalakították, elvárták az új bevándorlóktól, hogy elhagyják a diszpóra lét minden jellegét és integrálódjanak az izraeli társadalomba. Ez a feladat a legtöbb bevándorló, így a magyar zsidóság részéről is elfogadásra talált. Az izraeli magyar ajkú zsidó elit, vagyis a különböző szervezetek vezetői, értelmiségiek és néhány politikai szereplő, szintén kifejezték vágyukat e feladat teljesítésére, irányt mutatva a magyar ajkú zsidóság egészének. Azonban az elit nem képviselt egységes álláspontot az integráció gyakorlati lebonyolításának kérdésében. 1950 tavaszán az *Új Kelet* című hírlapban lezajlott vitában a magyar ajkú zsidóság több prominens tagja kifejtette véleményét a közösség Izraelben elfoglalt pozíciójáról és az integráció lehetséges módzatairól.

Az *Új Kelet* napilap Kolozsváron alakult 1918-ban Chajjim Weiszburg, acionista mozgalom egyik helyi vezetője kezdeményezésére. Egy évvel később Marton Ernő lett az újság főszerkesztője, majd 1927-ben ezt a munkát Jámbor Ferenc vette át egészen 1940-ig, a lap betiltásig. Marton Ernő Izraelben 1948-ban újraindította a lapot, amelyet pártonkívüliként határozott meg.⁶⁵ A lap leginkább Izraellel kapcsolatos belföldi és külföldi tudósításokat közölt, azonban számottevően adott hírt a magyar zsidóság szervezeti és társadalmi életéről is.

A tömeges bevándorlás következtében megnövekedett magyar ajkú zsidóság száma előtérbe hozta a közösség problémáit és megszervezésének kérdéskörét. A kérdéskör a magyar ajkú zsidóság szervezete, a Magyar Bevándorlók Szövetsége (Hitachdut Olé Hungaria – HOH) köré összpontosult, amely 1932-ben alakult Jeruzsálemben. A szervezet Landsmannschaft (szövetség) koncepció alapján jött létre, ami szervezeti háttér felállítását jelentette az egy régióból vagy országból

⁶³ Róna Jenő levele könyv ügyben. 1953. május 8. MNL OL, Izrael KÜM. 10 d. 20/b. t. 05676 ü.

⁶⁴ Féder Zoltán: Izraeli könyvtárakban..., 2004, i. m., 128–168.

⁶⁵ Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/4837/> (2015–05–25)

származó zsidó bevándorlóknak annak érdekében, hogy társadalmi struktúrárt és közösségi támogatást nyújtson a szövetség tagjainak.⁶⁶ A szakirodalom négy különböző önkéntes szövetségi formát különböztet meg: politikai párt, lobbivagy érdekérvényesítő csoportosulás, kölcsönös segítségnyújtást és különböző szolgáltatást nyújtó szervezet, valamint olyan nevelést végző szervezet, amelynek fő célja a saját kulturális partikularizmusának eltüntetése azáltal, hogy az adott csoportot teljesen integrálja.⁶⁷

Megalakulásakor a HOH a két utóbbi funkciót töltötte be. A szervezet alapszabálya szerint célja kettős volt: segíteni az új magyar ajkú bevándorlókat palesztinai boldogulásukban és fenntartani a kapcsolatot Magyarországgal és a többi európai magyar nyelvű zsidó közösséggel.⁶⁸ A szervezet a második világháborúig leginkább az új bevándorlóknak nyújtott kisebb segítséget és fenntartotta a magyar ajkú közösségi hálót.

1950-ben a HOH hatékonyabb megszervezést kívánt, mivel kezelnie kellett a bevándorlók problémáit, így a lakáskérdés megoldását, a nyelvtanulást, az álláselhelyezést és a közösség érdekeinek képviseletét. Ennek érdekében a HOH helyi szervezetei egy konferencia összehívása mellett döntöttek, ahol a HOH összes helyi csoportja képviseltethette magát, és közös akcióterv kidolgozása mellett létrehozhatták a szervezet „alkotmányát”.⁶⁹ A szervezeti ügyek mellett napirenden volt a közösség „negatív helyzetének” problémája, amelyet a magyar ajkú zsidók a diszkrimináció hozadékának tulajdonítottak. Többen úgy vélték, hogy a magyar ajkú zsidóság az izraeli vezetés részéről táplált diszkrimináció következtében nem képes elfoglalni az őt megillető helyet az izraeli politikai, gazdasági és társadalmi életben, amelyet az ország felépítésében nyújtott közreműködésük nyomán érdemelnének.⁷⁰

E felfogás elosztatása érdekében Marton Ernő 1950 februárjában hosszú cikket publikált, amelyben a magyar zsidóság hátrányos helyzetének okait elemezte. Marton szerint már „közhely az a megállapítás hogy a magyar jisiv nem foglalja el azt a helyet Izraelben, amely számánál, képességeinél és múltjánál fogva jog-

⁶⁶ Jewish Virtual Library. http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/judaica/ejud_0002_0012_0_11851.html (2015-05-26)

⁶⁷ Daniel Soyfer: *Jewish Immigrant Associations...*, 2001, i. m. 4-5.

⁶⁸ A HOH héber nyelvű alapszabályzata. A dokumentum másolata a szerző birtokában található.

⁶⁹ Két hónapon belül összeül a magyar jishuv országos konferenciája. *Új Kelet*, 1949. március 21., 1., 4.

⁷⁰ Ki védi meg a magyar jishuv érdekeit? *Új Kelet*, 1949. január 19., 5.

gal megilletné az élet minden vonalán”.⁷¹ Ebben a jelenségben – érvelt Marton – a közösség tagjai hajlamosak a mostoha bánásmódot és a diszkrimináció következményeit látni. Ezt a szerző azzal cáfolta, hogy bemutatott egy „objektív” és egy „szubjektív” okot, amelyek inkább közrejátszottak a helyzet kialakulásában. Az előbbi szerint a magyar zsidóság későn érkezett az országba, vagyis akkor, amikor az állami intézmények már javában kiépültek és így nem kaptak szerepet a működtetésükben, szubjektív tényezőként pedig a magyar zsidóság széttagoltságát és szervezkedésre képtelen mivoltát emelte ki. Szerinte a megoldás a közösség önszerveződése lenne a HOH keretében. Vagyis Marton elismerte a magyar zsidóság másodrangú státuszát, azonban ezt nem diszkriminációnak, hanem a magyar történelmi okokra és a közösség önhibájára vezette vissza.

Később Buk Miklós⁷² szociológus reagált Marton Ernő felvetéseire. Szerinte a probléma elsősorban nem a politikai reprezentáció hiányáról, hanem az általános szimpátiáról és megbecsülésről szól, amelyben a magyar jisiv nem részesül. Buk a problémát egyetlen okra vezette vissza: a magyar zsidóság szervezkedésre képtelen jellegére, vagyis más bevándorló csoportokkal ellentétben a magyar zsidóságot lehetetlen egy szervezetbe vagy intézményi struktúrába tömöríteni. Szerinte a probléma az Osztrák–Magyar Monarchiában gyökerezik, ahol a zsidók a magyarokhoz asszimilálódva átvették azok tulajdonságait, így a széthúzás „turáni átkát” is, amelyet magukkal hoztak Izraelbe. Szerinte ez magyarázza a különböző országokból érkezett zsidók közötti különbséget is, így az elcsatolt területeken a zsidók húsz év alatt más és más tulajdonságot vettek át a többségi nemzetől. Mivel az erdélyi cionista mozgalom fejlettebb volt a magyarországinál, a magukkal hozott erősebb közösségi szellem és politikai küzdőképesség Izraelben is megmutatkozik, ők töltik be a magyar zsidó közösség vezető posztjait. Végkövetkeztetésében elmondja: „Én tehát hátrányos jisiv helyzetünk okát szervezkedésre képtelen sajátosságunkban látom. [...] Mert egyéni érdekeinket nem tudjuk a közösségnek alárendelni. Mert nem ismerünk tekintélyt a közülünk való iránt [...]. Mert tegnap zsidók voltunk a magyaroknál, és most magyarok maradtunk a zsidók között.”⁷³

⁷¹ Marton Ernő: A magyar jishuv első tűzpróbája. *Új Kelet*, 1949. február 3., 1.

⁷² Kunmadarason született 1907-ben. A Közgazdasági Egyetem elvégzése után a Magyar Cionista Szövetség elnöki posztját töltötte be tíz évig, majd 1945-ben emigrált Palesztinába. Kis ideig a Zsidó Ügynökség kötelékében dolgozott, később 1952-ben Hajfa város Statisztikai Irodájának igazgatójává nevezték ki. Több publikációja jelent meg szociológiai és statisztikai témakörökben. A Magyar Nyelvterrületről Származó Zsidóság Emlékmúzeuma. I.007/G.0432.

⁷³ Buk Miklós: Megszervezhető-e a magyar jishuv Izraelben? *Új Kelet*, 1950. május 12., 6.

E két nézőpont a problémák eredetéről széles elfogadásra talált a vita többi résztvevőjénél. Fendrich Ernő,⁷⁴ a HOH egy másik vezetője szerint az egyetlen lehetőség az eddigi hibák kompenzálására az egységes szervezetbe való tömörülés. Érvelését a következő sorok foglalják össze a legpontosabban: „Ahhoz, hogy legyen súlyunk, hogy tudjanak rólunk és ne feledkezzenek meg jogos igényeinkről, elsősorban léteznünk kell. Szervezetünk kell legyen, amelyet a magyar ajkú jisúv magáénak vall és amely legális keretben de politikamentesen síkra szállhat az érdekeiért.”⁷⁵ Kauders Ben-Zion⁷⁶ elvetette a magyar zsidóság hátrányos helyzetének és megkülönböztetésének feltételezését, és amellett érvelt, hogy minden új bevándorló nehézségekkel találja szembe magát, aki nem beszél a nyelvet. Szerinte a HOH-ra hárul a feladat, hogy a mulasztást pótolja, és az új bevándorlókat visszavezesse a zsidósághoz, beolvassza őket a társadalomba.⁷⁷

Azonban nem mindenki értett egyet az addigi megoldási javaslatokkal. Fodor Alexander azt hangsúlyozta, hogy a magyar zsidóságnak olyan szervezetre van szüksége, amely érdekeit képviselheti és elősegítheti a közösség felemelkedését.⁷⁸ Sauber Sándor,⁷⁹ egyetértve ezzel az állítással, továbbment és kijelentette, hogy a magyar zsidóságnak „önállósítania” kell magát, vagyis politikai szervezetet kell létrehoznia, mivel szerinte csak így sikerülhet megbecsülésre és politikai erőre szert tenni. Ő a német bevándorlókat tekintette példának, akiknek a szervezete politikai párttá alakult, és így a kormányban, valamint az állami adminisztrációban is előkelő helyet foglaltak el. Következtetése szerint „addig nem lesz súlyunk a jisúvban, bármilyen alaposan is megtanuljuk a héber nyelvet és bármilyen tökéletesen leszünk megszervezve, amíg nem önállósítjuk magunkat”⁸⁰

⁷⁴ Kolozsváron született 1911-ben, Tel-Avivban halt meg 1976-ban. Az egyik forrás szerint jogász volt, emellett pedig az *Új Kelet* újságírója. 1945-ben emigrált Palesztinába. Petőfi Irodalmi Múzeum. <http://opac.pim.hu/> (2015–05–26)

⁷⁵ Fendrich Ernő: Natanján lesz a HOH első országos konferenciája. *Új Kelet*, 1950. május 17., 2.

⁷⁶ Magyarországon születet 1907-ben és Izraelben halt meg 1974-ben. Ügyvédként tevékenykedett Budapesten és az magyar zsidó közösség egyik vezetője lett a második világháború alatt. 1945-ben alijázott. Dr. Ben-zion Kauders..., 1974, i. m.

⁷⁷ Kauders Ben-Zion: A HOH natanjai konferenciája elé. Cél vagy eszköz. *Új Kelet*, 1950. május 26., 3.

⁷⁸ Fodor Alexander: A natanjai országos konferencia küszöbén. *Új Kelet*, 1950. május 26., 5.

⁷⁹ Sauber Sándor 1903-ban született és 1961-ben halt meg. 1933-ig Munkácson volt újságíró, mielőtt Palesztinába emigrált. Izraelben aktív szerepet vállalt a HOH szervezetben, három évig elnöki tisztséget is betöltött, majd később az *Új Kelet* munkatársa lett. Politikailag a revizionista párthoz tartozott. David Tidhar: *Entsiklopedyah le-halutsei ha-yishuv u-vonav*, 1952, i. m., 2387. A fordításért köszönet Carsetn Wilke professzornak.

⁸⁰ Sauber Sándor: A magyar-zsidóság útja: önállósítás. *Új Kelet*, 1950. május 26., 3.

Megjegyzendő, hogy Sauber politikai önszerveződésre tett javaslata nem ellenkezett az integrációval. Szerinte a politikai érdekképviselőt integrációt is gyorsabbá tenné, mivel több erőforrást tudnának elkülöníteni erre a tevékenységre. Mind Sauber, mind pedig Fodor – a politikai párt létrehozásának két híve – a revizionista, vagyis jobboldali pártformáció tagjai voltak. Így elmondható, hogy valószínűleg a politikai irányultság, illetve az ideológiai szemlélet volt a legnagyobb befolyással a különböző vélemények kialakulásában.

A HOH konferenciájára 1950. május 26–27-én került sor Natanján, ahova a HOH tíz helyi szervezete 72 delegátust küldött. A konferencián a Zsidó Ügynökséget Cvi Hermann képviselte, aki ismertette a szervezet véleményét és elvárásait a HOH szerepéről. Ezek szerint a Zsidó Ügynökség a HOH-ra mint összekötő kapcsolatra tekint az új bevándorlók és Zsidó Ügynökség között, amelyek egyetlen feladata az integrációjuk elősegítése lehet.⁸¹

A konferencián megszületett döntés értelmében megalkották a HOH permanens központi szervezetét, amely azt a feladatot kapta, hogy elősegítse a magyar ajkú zsidóság integrációját. Marton Ernő kihangsúlyozta, hogy a központi HOH alapító okmányában két fontos kitélet fektettek le. Az első kimondja, hogy a „HOH ideológiai alapját a cionista gondolat képezi”, vagyis cionista érdekeket képvisel. A második pedig leszögezi, hogy HOH nem válhat politikai párttá, tehát nem képviselheti politikai eszközökkel a magyar jisúv érdekeit.⁸² Összegezve, az izraeli magyar ajkú elit és a HOH helyi csoportjainak vezetői elvetették a politikai párt alapításának lehetőségét, azonban egyetértettek abban, hogy a HOH-ot érdekérvényesítő szerephez kell juttatni.

Következtetések

A palesztinai zsidóság intézményesülése, politikai és gazdasági központjának kialakulása már az első bevándorló csoportok érkezése után megtörtént, aminek következtében a társadalomnak rétegzett struktúrája alakult ki. Ebben a helyzetben a magyar zsidók két intézményi rendszerben, szakterületen pozícionáltak magukat. Elsősorban kihasználták a minden bevándorló számára nyitott intézményeket: a kibuc-mozgalmat és a kulturális intézményeket; valamint

⁸¹ Herman Cvi: Az olék befogadásának kegyetlen valósága. *Új Kelet*, 1950. június 2., 3.

⁸² Marton Ernő: A magyar jisúv sorsdöntő kérdései. *Új Kelet*, 1950. június 2., 5.

felhasználták a magas szakmai tudásukat, amelyet származási országukban sajátítottak el, elsősorban a mérnöki és kereskedelmi szakterületeken.

A rendelkezésre álló adatok arra engednek következtetni, hogy az izraeli magyar nyelvű zsidóság integrációja több síkon és eltérő intenzitással ment végbe. Míg a magyar zsidók az ország gazdasági ágazataiban sikeresen el tudtak helyezkedni, addig a politikai és a kulturális életben lemaradásuk és izoláltságuk markánsabban öltött formát. Az integráció mélyebb feltárásához további kutatások szükségesek, főképp a különböző szervezetek integrációban betöltött szerepének tisztázása érdekében.

1950-ben a vita és a konferencia célja a HOH működéséhez szükséges új szerepek eldöntése volt. Annak ellenére, hogy a vita során ketten a politikai párt megszervezése mellett érveltek, az elit és a konferencia résztvevőinek többsége is egy erősebb, érdekérvényesítést ellátó, azonban politikától mentes szervezet megalakítása mellett foglaltak állást. A közösség vezetői a HOH-ban hátrányos helyzetük leküzdésének eszközét látták. A HOH vezetői egy olyan erős civil szervezet létrehozását kívánták, amely sikeresen tud fellépni a közösség problémáinak megoldásában, integrációjuk kivitelezésében és még érdekérvényesítő szerepet is betölthet. Úgy látták, hogy a HOH aktív közreműködésével a magyar zsidóság hátrányos helyzete fokozatosan megszűnik és lassan a politikai közösség teljes egészévé válik.

Az elemzés és a vita rávilágított arra, hogy a magyar ajkú zsidóság társadalmi és kulturális sajátosságai, amelyek a 19. század folyamán alakultak ki, meghatározták a magyar zsidók izraeli társadalomba történő beilleszkedését. Az Izraelben kialakult hátrányos helyzetük – ahogy arra a vita folyamán többen rávilágítottak – az Osztrák–Magyar Monarchiában gyökerezett. A magyar zsidók nagyfokú asszimilációja a magyar kultúrához, a cionizmus elutasítása, a vallási és a politikai polarizáció, mind hátráltatta az izraeli társadalomba és a héber kultúrához történő adaptálásukat. Természetesen az izraeli rétegzett társadalmi struktúra is hozzájárult a magyar zsidók kirekesztéséhez.

A generációs törésvonalak érzékeltetik legjobban a történelmi-társadalmi sajátosságok fontosságát az izraeli egzisztencia kialakításában és integráció lefolyásában. Azon magyar zsidók, akik az 1920–30-as évek folyamán ideológiai meggyőződésből vándoroltak ki Palesztina területére, képesek voltak beilleszkedni a kialakulóban levő fél állami intézményekbe és a kulturális életbe. A háború alatt alijázók, akik aktív tagjai, vezetői voltak a cionista mozgalomnak, szintén sikeresen el tudtak helyezkedni az állami adminisztrációban, vagy kialakították és működtették a magyar ajkú zsidóság intézményeit, szervezeteit. A második vilá-

háború után érkezők többsége kényszerből választotta a kivándorlást, így sem cionista meggyőződéssel – a cionista mozgalom által nevelt fiatalokat kivéve –, sem pedig szilárd egzisztenciával nem rendelkeztek, mindkettőt Izraelben voltak kénytelenek megteremteni és elsajátítani. Így számukra az integráció fáradságos folyamat volt, sikeres karrier és stabil egzisztencia csak keveseknek adatott meg, legalábbis az első években.

A magyar ajkú bevándorlók marginalizált helyzetét Izraelben nem lehet egyedülálló esetnek tekinteni, mivel más bevándorló csoportok is hasonló pozícióban találták magukat Izraelbe érkezésük után. A magyar zsidók leginkább magyar kulturális homogenitásukkal, a héber kultúra hiányával és jól meghatározott gazdasági betagozódottságukkal tűntek ki a többi bevándorló csoport közül. Hasonlóan a magyar zsidókhöz, az 1930-as években bevándorolt német zsidók is elkülönült csoportot alkottak a palesztinai zsidó társadalomban a saját értékrendszerük és kulturális kötődésük, valamint a már kialakult társadalmi rendszer kirekesztő magatartása miatt.⁸³ Ebben a tekintetben a magyar zsidók izraeli társadalomba történő elhelyezkedését és beilleszkedését az új bevándorlók általános, mondhatnánk, generációs problémájának tekinthetjük.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár. Külügyminisztérium. Izrael 1945–1964. A Magyar Nyelvterületről Származó Zsidóság Emlékmúzeumának iratgyűjteménye.

*

Jewish Virtual Library. <http://www.jewishvirtuallibrary.org/>

Petőfi Irodalmi Múzeum. <http://opac.pim.hu/>

Románia Magyar Irodalmi Lexikon. <http://lexikon.kriterion.ro/>

Szlovákiai Magyar Adatbank. <http://adatbank.sk/>

*

Új Kelet. Izraelben megjelenő napilap, 1948-tól napjainkig.

Olék lapja. Izraelben megjelenő hetilap, 1948–1949.

*

Bányai Viktória: Magyar ajkú zsidó közösségek a világban. In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században.* Budapest, Gondolat Kiadói Kör, 2008.

⁸³ Yoav Gelber: *The Historical Role of the Central European Immigration to Israel*, 1993., 339.

- Curtis, Michael – Chertoff Mordecai S: *Israel: Social Structure and Change*. New Jersey, Transaction Publishers, 1973.
- Debrezeni Katalin: Erdélyi magyar zsidók az Ígéret földjén. *Korunk*, 1991, 8. sz. 1004–1006.
- Dr. Ben-zion Kauders, 66 B'nai B'rith Leader, Killed in Auto Accident. *JTA*, January 17, 1974. <http://www.jta.org/1974/01/17/archive/dr-ben-zion-kauders-66-bnai-brith-leader-killed-in-auto-accident> (2015–05–26)
- Eisenstadt, Shemuel Noah: *The transformation of Israeli society: an essay in interpretation*. London, 1985.
- Erdélyi Lajos: Magyar zsidók Romániában, Erdélyben. *Múlt és Jövő*, 2000, 1. sz. 25–46.
- Féder Zoltán: *Izraeli könyvtárakban: két bibliográfia*. Tel-Aviv, Eked, 2004.
- Filep Tamás Gusztáv: Hungarian Jews of Upper Hungary in Hungarian Public Life in Czechoslovakia (1918/19–1938). In: Hatos Pál – Novák Attila (szerk.): *Between minority and majority: Hungarian and Jewish/Israeli ethnical and cultural experiences in recent centuries*. Budapest, 2013. 162–178.
- Gelber, Yoav: The Historical Role of the Central European Immigration to Israel. *The Leo Baeck Institute Yearbook*, 1993, 1. sz. 323–339.
- Gelber, Yoav: *New Homeland: Immigration and Absorption of Central European Jews 1933–1948 emigration and absorption of central european Jews*. Jerusalem, 1990.
- Gidó Atilla: Magyar–zsidó viszony Erdélyben a 20. század első felében. In: Csapár–Degovics Krisztián – Egrý Gábor (szerk.): *Siebenbürgen in dem Modernen Zeitalter*. Berlin, Osteuropa Zentrum Verlag, 2015. (Megjelenés alatt.)
- Gidó Attila (szerk.): *Úton: erdélyi zsidó társadalom- és nemzetépítési kísérletek (1918–1940)*. Csíkszereda, Proprint Kiadó, 2009.
- Giladi David: A magyarországi zsidók és Erec Israel. In: Szalai Anna (szerk.): *Hágár országa. A magyarországi zsidóság: történelem, közösség, kultúra*. Budapest, Kosuth Kiadó, 2009.
- Giladi, David: *Pesti mérnökök – Izrael országépítői*. Budapest, Ex Libris, 1992.
- Győri Szabó Róbert: *A kommunizmus és a zsidóság Magyarországon 1945 után*. Budapest, Gondolat Kiadói Kör, 2009.
- Hakohen, Devorah: *Immigrants in Turmoil: Mass Immigration to Israel and Its Repercussions in the 1950s and After*. Syracuse University Press, 2003.
- Karády Viktor: *Túlélők és újrakezdők: fejezetek a magyar zsidóság szociológiájából 1945 után*. Budapest, Múlt és Jövő, 2002.
- Kimmerling, Baruch: *The invention and decline of Israeliness: state, society, and the military*. Berkeley, University of California Press, 2001.
- Kishont Ferenc: *Volt szerencsém. Kishont Ferenc önéletrajza*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994.

- Kovács András: *A másik szeme: zsidók és antiszemiták a háború utáni Magyarországon*. Budapest, Gondolat Kiadói, 2008.
- Miller, Michael: Zionism in Hungary. Review of *Die Anfänge des Zionismus in Ungarn (1897–1904)*, by Peter Haber. *East European Jewish Affairs*, 34, 2004.
- Novák Attila: *Átmenetben: a cionista mozgalom négy éve Magyarországon*. Budapest, Múlt és Jövő, 2000.
- Ofry, Dan: *Egy évszázad tanúja: a dr. Hermann Dezső-dosszié*. Budapest, Aranymetszés, 2001.
- Raz-Krakovitzkin, Amnon: *The Negation of Exile and Zionist Consciousness*. Haus der Kulturen der Welt, 2008.
- Sachar, Howard Morley: *A History of Israel: From the rise of Zionism to our time*. Knopf, 1976.
- Seymour, Martin Lipset: The israeli dilemma. In: Michael Curtis – Mordecai S. Chertoff (eds.): *Israel: Social Structure and Change*. Transaction Publishers, 1973.
- Shapira Anita – Ora Wiskind-Elpe: Politics and Collective Memory: The Debate over the New Historians. *Israel in History and Memory*, 1995, Vol. 7. No. 1.
- Shapira, Anita: *Israel: a history*. Waltham, Brandeis University Press, 2012.
- Soyer, Daniel: *Jewish Immigrant Associations and American Identity in New York, 1880–1939*. Detroit, Wayne State University Press, 2001.
- Szenes Erzs: *Van hazám*. Tel-Aviv, 1959.
- Tidhar, David: *Enciklopedyah le-halutsei ha-yishuv u-vonav*. 5. kötet. Tel Aviv, 1952.

Levente OLOSZ

The position of the Hungarian speaking Jews in Israeli society

The paper explores the social and economical characteristics of the Hungarian speaking Jewish community in Israel after the Second World War. I mainly concentrate on defining the number of Hungarian Jews, depicting their occupational affiliations, showing generation gaps within the group and presenting the community's self-reflection. In 1950 the number of Hungarian speaking Jews in Israel reached 100–120 thousand. This community founded its own institutional and organizational system mainly in cultural area. Their integration occurred as a cumbersome process, and lots of members perceived discrimination by the ruling elite. In my paper I argue that the position of the Hungarian speaking Jews in Israel was determined by their social-historical characteristics and the structure of the Israeli society.

Keywords: Hungarian Jews, Israeli society, elite, self-reflection

Zentai kisperiodikák, 1945–1992

A tanulmány a zentai magyar folyóiratok második világháború utáni történetével foglalkozik, de az elemzés nem (vagy nem csak) a művelődéstörténeti, hanem a helyi társadalmi, politikai és sajtótörténeti folyamatokra is kitér. Nem mellékes a lapok irodalomtörténeti jelentősége sem, hiszen községi szinten, fiatalokat gyűjtve maguk köré alkotói műhelyként működtek. A kutatás azokra a rövidéletű zentai magyar irodalmi-művészeti folyóiratokra összpontosít, amelyek csak néhány évfolyamot értek meg. Ezek a kétnyelvű magyar–szerb lapok legtöbbször községi juttatásokból jöttek létre és egyrészt csak néhány évfolyamuk jelent meg, másrészt fokozottan helyi jellegűek voltak, harmadrészt a terjesztés fizikai korlátai és a kis példányszám miatt az önkormányzat határait ritkán lépték túl. A kisfolyóiratok bemutatkozási lehetőséget adtak a fiataloknak, de a helyi szórakozási lehetőségek és a kultúrafogyasztás dokumentumai is egyben. Ugyanakkor, bár visszafogottan, de a bemutatásra kerülő periodikák a helyi közéletre való reagálás fórumaiként is kiténtek.

A vizsgálandó kiadványok fontos szerepet játszottak a helyi fiatalok életében. Sok esetben középiskolai sajtóorgánumokról van szó, hiszen ezek a lapok általában ott alakultak ki, ahol gimnáziumi, esetleg még szakközépiskolai oktatás is folyt. A szerkesztőség zömében fiatalokból állt, a lapok pedig lokális művelődési-művészeti vagy tájékoztató funkciót tölthettek be, és több szerző esetében ugródeszkaként szolgáltak az intézményi hierarchia magasabb szintjeihez. Gyakran ezek a periodikák azért voltak rövid életűek, mert a szerkesztők egyetemre mentek, de legtöbbször anyagiak vagy politikai akarat hiányában kényszerült azokat az önkormányzat szüneteltetni, majd megszüntetni. A két évfolyamot ritkán meghaladó kiadványok olyan mikro-intézmények voltak a korban, amelyek – bár csak néhány évig léteztek – maguk köré tudták gyűjteni a fiatal, leendő értelmiségieket, publikálási lehetőséget biztosítván azoknak, akik közül sokan az egyetem elvégzése után politikai, közéleti vagy művészeti pályákon érvényesültek.

A feltárandó kisfolyóiratok kutatása azért fontos, mert néhányuk esetében már most hiányos évfolyamokkal van dolgunk. Az évtizedekkel ezelőtti kiadványok közül sok lapszám már kizárólag magánygyűjteményben lelhető fel, illetve jelen kutatásnak köszönhetően került intézményi megőrzés keretei közé, a községi könyvtárak állományában levők között pedig már sok esetben csak megsárgult,

szakadozott, alig lapozható példányokra bukkanunk. Ezekkel a sajtótermékekkel eddig szinte senki sem foglalkozott. Az irodalom- és művelődéstörténeti szakirodalom legfeljebb csak helyi sajátosságként kezeli azokat, ha egyáltalán említésre kerülnek. Így a különféle áttekintésekben, monográfiákban ezekről a kiadványokról csak érintőlegesen tesznek említést. Sok esetben csak valaminek az előzményeként, vagy egy-egy író életrajzának korai szakaszában betöltött szerepe miatt bukannak fel. A lexikonok is csak egy rövid, néhány soros szócikkben térnek ki rájuk, nagy vonalakban jelzik a tartalmat, esetleg közlik a szerkesztőséghez tartozó szerzők névsorát, de a legtöbb lapot nem találjuk még az irodalomtörténeti lexikonokban, város- vagy falumonográfiákban sem.

A mi először

A *mi* című ifjúsági periodika-kísérlet első száma 1965. március 18-án hagyta el a zentai Udarnik nyomdát.¹ A 34x24cm méretű, nyolcoldalas lap fő- és felelős szerkesztője Balogh István, a szerkesztőbizottság tagjai pedig, Deli József, Gombos István, Danyi István és Molnár József voltak. A technikai szerkesztést Kecskés Imre látta el. A közlőnként megjelenő periodikát kiadóként a zentai Ifjúsági Szövetség Községi Vezetősége jegyezte. Címe magyar és szerbhorvát nyelven egyaránt többes szám első személyt jelöl. A lap prózai élménybeszámolókat, verseket, vicceket, kommentárokat közöl, többnyire élces, tréfálkozó hangnemben. Ezer példányban jelent meg, és húsz dinár volt az ára. Tájékoztatóként, vagyis közlőny formában kellett kiadni, mert az érvényben levő sajtótörvény értelmében az Ifjúsági Szövetség belső tájékoztatójának számított és így is kellett bejegyeztetni. Balogh István elmondása szerint a terjesztést a szerkesztőség végezte az iskolákban és a vállalatoknál, így a teljes példányszám elfogyott, a befolyt pénzösszeg pedig elegendő volt két további szám papírköltségére. A második számot viszont pont az lehetetlenítette el, hogy a környező falvakba is eljutott a lap és bonyodalmat keltett. Eredetileg a nyomda fedezte a nyomtatás minden költségét, a papírt pedig az Ifjúsági Szövetség állta. Az első lapszám

¹ *mi* = a zentai Ifjúsági Szövetség Községi Vezetőségének közlönye. Zenta. 1. évf. 1. szám: 1965.03.18. Szerkeszti a szerkesztőbizottság: Deli József, Gombos István, Danyi István, Molnár József. Fő- és felelős szerkesztő: Balogh István. Tehnikai szerkesztő: Kecskés Vince. Periodicitás: egyetlen lapszám. Nyomda: Udarnik, Zenta. Méret: 34x24cm. Terjedelem: 8 oldal. Lelőhely: Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta.

megjelenése után viszont a Szövetség visszakérte a költségeit, mondván, hogy csak kölcsönt folyósítottak, meggátolva így a további munkát.

Példányszámra és támogatásra vonatkozó adatot ezen kívül a zentai Községi Ifjúsági Szövetség beszámolójában is találhatunk. „A fiatalok részére a községi vezetőség megszervezte és kiadta a »mi« című ifjúsági lapot. Csak ennek a lapnak a megszervezésére, az anyag összegyűjtésére és feldolgozására már nagyszámú fiatalot mozgósított. Külön oldala volt a középiskolás, a munkás és paraszti ifjúságnak. A fiatalok érdeklődése a lap iránt nagy volt, amit bizonyít az is, hogy az első és egyben az egyetlen számból, amit 1000 példányban adtunk ki, egy sem maradt, sőt, még elég sem volt. Külön elismerést érdemel az Udarnik nyomdával ifjúsági aktívája, amelynek tagjai önkéntes munkával, munkaidő után kinyomták ezt a lapot.”² Ebből arra következtetünk, hogy a támogatásra a zentai Ifjúsági Szövetség Községi Szervezetének éves költségvetéséből különítettek el egy összeget, azzal, hogy az sem szerzői honoráriumra, sem nyomdaköltségre nem terjedt ki. Balogh István elmondása szerint megjelenési dátumnak eredetileg március 15-ét tervezték, de erre nyilvánvaló okokból nem kerülhetett sor, annak ellenére, hogy a lap tartalmában semmi jel nem utal az 1848-as eseményekre.

Az újság párhuzamosan közöl magyar és szerb nyelvű cikkeket, fontos viszont, hogy csak eredetiben olvashatjuk őket és nem egymás fordításaiként. Már az első oldalon megjelenő két programcikk egymástól teljesen eltérő, bár eszmeileg megegyező, de egymást inkább kiegészítő szövegeként fogalmazódik meg. A lap kétnyelvű koncepciója tehát úgy valósul meg a gyakorlatban, hogy egyrészt előfeltételezi és neveli az olvasó funkcionális kétnyelvűségét, másrészt pedig – az egyetlen fennmaradt lapszámból ítélve – a paritás elve alapján, politikai döntésként fele-fele arányban, egyenként tizenkét, különféle műfajú szöveg között szabályosan felosztja a lapot a két nyelv között. Kivitelezését tekintve, egy meglehetősen egyszerű újsággal van dolgunk, amely szinkronban van a kor sajtóorgánumaival. Külalakra megegyezik a szokásos nyomdatechnikai eljárásokkal készült egyéb jugoszláv heti- és napilapokkal, amelyek hasonló minőségű papíron, fekete-fehér nyomtatásban jelentek meg. A címek és cikkek betűtípusa, továbbá a fejléc jól tükrözik az 1960-as évek első és második harmadának sajtódivatját. Emellett nem térnek el a szokásostól az illusztrációk és a karikatúrák sem, amelyeket Kaupert Pál, a *Magyar Szó* és a *7Nap* hivatalos karikaturistája rajzolt a lap számára. A később is ismertebb írónevek közül – Balogh Istvánén

² Jelentés a Zenta Községi Ifjúsági Szövetség XX és XXI értekezlete közötti munkájáról. Zenta, 1965.XII.21. 8. (Zentai Történelmi Levéltár: F. 291.23.162.)

kívül – Vicei Károlyéval találkozunk, akinek néhány versét és egy humoreszkiét is tartalmazza a közlöny.

Egy, a helyi ifjúság igényeit szolgáló művészeti-művelődési lap beindítása viszont nem minden előzmény nélküli. A lap előtörténetéhez ilyen értelemben hozzátartozik a *Tribina* című lap, amelyet szintén az Ifjúsági Szövetség adott ki és összesen két-három száma jelenhetett meg. Nagy valószínűséggel erre utal, folytonosságot feltételezve a szerb nyelvű programcikk írója is, amikor a *Tribün*-nek (*Tribina*) nevezi a lapot. Továbbá erről olvashatunk a cikk magyar változatában is: „Ott kellene talán elkezdni, hogy tavaly már megszerkesztettünk egy lapot, az első újságunkat (nem tájékoztató, de lap), de az amolyan szkriptaszerű³ valami volt.” Ugyanerről a kétnyelvű kiadványról olvashatunk a *Zentai Kultúrélet Közlönyében* is a kiadványok pótjegyzékében, ahol egy tízoldalas A4-es formátumú lapot említnek. Ára 10 dinár volt és első száma 1964 márciusában jelent meg.⁴ Balogh István elmondása szerint, a lapot Molnár József jegyezte, a tényleges szerkesztést viszont Balogh István és Vicei Károly végezték. Példányszáma 250–300 között mozgott, mert a nyomtatási matrica fizikailag ennyit tudott elviselni. Jelen kiadvány ötlete ezután fogalmazódott meg, elsősorban Balogh Istvánnak és Vicei Károlynak köszönhetően, akik már az előző lapot is inkább szépirodalmi jellegűnek képzelték el. Az idézett vezércikk tanúsága szerint a *mi* indításáról, a nyomdával 1964 decemberében egyeztek meg. Az ezt megelőző *Tribina* című lapról viszont többet nem igazán lehet tudni. Egyetlen példányra sem sikerült rábukkanni.

A *mi* esetében a szerkesztők egy átgondolt, és a mérethez, formátumhoz képest meglehetősen sokrétű, már az első számban rovatokra felosztott lapot adtak ki. Jelzésértékű a két vezércikk, amely egymás mellett jelenik meg a címlapon. A magyar nyelvű programcikk a fiatalokhoz címezi visszafogott, nyugodt hangvételű szövegét. „Nem professzionális, de társadalmi munka ez. Kommunai időszerű tájékoztatónk célja az, hogy az ifjúsági eseményekről adjunk átfogó képet a fiataloknak. Korántsem száraz, beszámolószerű bültén ez. Helyet kapnak a fiatal tollforgatók, rajzoló, humoristák és karikatúristák is. Most már merészebben merem kimondani a célt: Írni akarunk a fiatalok mindenféle tevékenységéről!”⁵ A magyarral ellentétben, a szerb nyelvű vezércikk közvetlenebbül, eszmeileg elkötelezettebb módon, keményebb hangon szól az olvasóhoz, emellett az írás aktusa során nem határolódik el az olvasótól, mint a magyar változat, hanem a fiatalokkal közösséget vállalva együttes munkára szólítja fel őket. „Mi fiatalok

³ Ebben a szövegkörnyezetben pejoratív: füzetszerű, néhány lapból álló alkalmi kiadvány.

⁴ *Bilten*, 1964, 2. köt., 4. sz. 50.

⁵ *mi*, 1965. 1.

megszabadultunk attól a tehertől, amely saját idejével határolta be azokat, akik előttünk születtek.”⁶ A szabadkozó hangnemben íródott magyar nyelvű szöveg („Nem kívánok nagy szavakkal élni, mert az esetleg öndicséretbe mehet át, és dicsérni magunk nem akarom. Először életemben ülök neki, hogy vezércikket, köszöntőt írjak hozzád, Kedves Olvasó.”⁷) helyett, a szerb nyelvű cikk – a korabeli mozgalmi szakzsargonnak megfelelően – egy sokkal „forradalmibb” hangot üt meg és a jövőről, a rombolásról beszél.⁸ A magyar vezércikkkel ellentétben a szerb a forradalom víziójára hivatkozik, majd az új emberre helyezi hangsúlyt, akit ez a lap valójában megszólít. A két cikkíró olvasóhoz való viszonya emellett abban különbözik, hogy a magyar nyelvű a végén megmarad az ünnepélyes köszöntő mellett, és – bár előzőleg megemlíti, hogy a fiatalokról szeretnének írni, és, hogy tollforgatókra, rajzolókra, humoristákra és karikatúristákra számítanak – megmarad a határvonal a „mi”, mint szerkesztőség és a „te”, mint olvasó között. Ehhez képest a szerb változat az együttes cselekvésre és nem a magányos olvasásra szólít fel. „Együtt fogunk szólni mindenről. Magunkban keressük a szót, legyetek azon, hogy benne ti is megtaláljátok magatokat! Ez a mi hivatásunk, ez a mi hangunk!”⁹ A magyar vezércikk nyelvezete nem különbözik az 1960-as évek közepét jellemző heti- és napilapokban található szövegektől. Egy hagyományos értelemben vett, tájékoztató, a program eszmei tartalmát szerényen vázoló, fiatalosan visszafogott fogalmazásról van szó, míg a szerb vezércikk inkább egy elsősorban élelőszóban előadandó, cselekvésre felszólító írásra szeretne hasonlítani.

A lap problémafelvető jellegét több szöveg is őrzi, többek között az utolsó oldalon található szerb nyelvű társadalombírálat, amely a helyi kultúrafogyasztásról és művelődési igényekről szól, valamint arról, hogy az ifjúsági vitaesteken a zentai fiatalok film, TV és könyvek körüli kérdéseit kellene napirendre tűzni. Már 1965-ben társadalmi problémaként értelmezik a zentai ifjúság körében a Nyugatról beáramló westernfilmek és a ponyvairodalom közkedveltségét. A hanyatló ízlés kérdésköre, érdekes módon ismét felvetődik az 1980-as években is az USA-ból érkező akciófilmek kapcsán, ahol szinte változatlan „tömeg-pedagógiai” hozzáállással a nyilvános vitaestek látogatását szorgalmazzák. Hasonlóan bíráló hangon szólal meg a harmadik oldalon található *Gazdátlanok vagyunk* című cikk írója is, és már alcímében kihegyezi a problémát: „Hol van az egye-

6 Uo.

7 Uo.

8 Uo.

9 Uo.

temistákra annyira jellemző forradalmi és kezdeményező szellem?”¹⁰ Boros István arról ír, hogy a zentai egyetemista szervezet nem végzi a munkáját. A cikk viszont, mivel nem diagnosztizálta kellőképpen a problémát, megoldást sem kínál, helyette – a korra jellemző módon – a politikai szerveződés pusztá formájának szigorú betartásától várja el azt, hogy a probléma kikristályosodjon, majd megoldódjon. „Véleményem szerint ezt a helyzetet egy rendkívüli közgyűlésen kellene megvitatni és újjáéleszteni a szervezet munkáját. Ha nincs más hátra, alkalmazni kell az alkotmányunkban előírt rotáció elvét!”¹¹

Az enyhén kritikus, helyenként előbeszéd-szerű és humoros hangú *Bogarasi mozaik*, valamint a *Képek a tornyosi fiatalok életéből* című írások miatt, először a bogarasi és tornyosi helyi szervezetek, majd a zentai községi vezetők is hangot adtak a nemtetszésüknek. Balogh Istvánt, mint fő- és felelős szerkesztőt többször is behívták a pártbizottságba és a Szocialista Szövetségbe, mert szerintük tudatlannak ábrázolták a falusi népet, és mert borúlátó prózavers jelent meg, csúf illusztrációval (Kaupert Pál karikatúrája a 3. oldalon). Arra a hírre pedig – Balogh Istvánt elmondása szerint –, hogy megvan már a következő szám anyaga és pénzügyi háttere is, egy olyan határozat született legfelsőbb községi szinten, hogy mielőtt nyomdába adnák a kéziratokat, azt egyeseknek át kell lapozni és elemezni, másképpen a nyomtatást nem engedélyezik. Emellett azt is felrótták a szerkesztőségnek, hogy a szerb és magyar szövegek nem fordításban, hanem kizárólag eredeti nyelven láttak napvilágot. Ezt a gyakorlatot viszont a későbbi folyóiratok is átvették, egyrészt, mert támogatás hiányában fordítókat nehéz volt szerződtetni, másrészt pedig nem találtak olyan munkatársakat Zentán, akik jól tudtak szerbül, és írni is hajlandók lettek volna.

¹⁰ *mi*, 1965. 3.

¹¹ Uo.

A MI másodsor

A *MI* című lap második megalapításáról a zentai Ifjúsági Szövetség beszámolójában olvashatunk először.¹² „Egy csoport fiatal és az Ifjúsági Szövetség kezdeményezésére megindítottunk egy ifjúsági lapot, amelynek a célja az volt, hogy egy folyóirat formáján keresztül még szélesebb lehetőséget biztosítsunk fiataljaink afirmálódására. Ennek a folyóiratnak a pénzelését, mely minden fiatalnak biztosítja, hogy saját anyanyelvén hozzászóljon, írjon, azokról az eseményekről és problémákról, melyek közvetlenül érintik, a kultúr közösség és az Ifjúsági Szövetség községi bizottsága vállalta.”¹³ A hivatalos beszámoló enyhe ferdítéséhez hozzátartozik, hogy a második *MI* már egy teljességében felülről jövő kezdeményezés volt, és a helyi pártszervezet nevezte ki a főszerkesztőt. Balogh István, aki ekkor már magyartanár Zentán, a főszerkesztői teendők alól nem tudott kibújni, és el kellett vállalnia a posztot. Azonos címet viselő elődjéhez képest viszont, tartalmát és kivitelezését tekintve már egy sokkalta színvonalasabb lapról van szó. Az összesen kilenc számot megért kiadvány 1968–1970 között jelent meg, meglehetősen rendszertelenül, hol havonta, hol többhónapnyi szünettel. Az 1965-ös kisbetűs *mi* után, a nagybetűs *MI* egy kicsit nagyobb papíron, általában színes fedőlappal, szintén nyolc oldalon került az olvasók elé. Első száma 1968 januárjában hagyta el a nyomdát és 1 új dinárba került, második száma pedig ugyanazon év szeptemberében, miközben ára 0,50 dinárra csökkent.

A sokkal igényesebben szerkesztett lap vezércikkében ugyanazok a gondolatok visszhangoznak, mint a *mi* esetében, Balogh István írta mindkettőt, míg a szerb változatot, feltehetően szerkesztői minőségében Gašović Milivoj. A magyar programcikk szinte ugyanazokkal a szavakkal indít, mint három évvel azelőtt. 1965-ben: „Nem kívánok nagy szavakkal élni [...]” míg 1968-ban: „Soha nem

¹² *MI* = A zentai Ifjúsági Szövetség közlönye. Zenta. 1968. január. Szerkeszti a szerkesztőbizottság. Főszerkesztő: Balogh István. Felelős szerkesztők: Pintér Béla, Gašović Milivoj. Technikai szerkesztő: Benes József.; 2. szám: 1968. szeptember. Balogh István, Benes József, Soós József, Szloboda János.; 3. szám: 1968. november. Balogh István, Benes József, Gašović Milivoj, Soós József, Szloboda János.; 7. szám: 1970. január. Főszerkesztő: Balogh István. Műszaki szerkesztő: Benes László, Tari István.; 8. szám: é. n. Szerkeszti a szerkesztőbizottság: Bálint Béla, Olajos Rózsa, Udovički Sretenka. Főszerkesztő: Balogh István. Technikai szerkesztő: Tari István.; 9. szám: é. n. Főszerkesztő: Bálint Béla. Technikai szerkesztő: Tari István. Periodicitás: rendszertelen. Nyomda: Udarnik, Zenta. Méret: 35x25cm. Terjedelem: 8 oldal. Lelőhely: Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta.

¹³ Jelentés az Ifjúsági Szövetség munkájáról és pénzügyviteléről XXIII–XXIV községi értekezlet között. Zenta, 1968.XI. 9. (Zentai Történelmi Levéltár: F. 291.24.166.)

voltam a nagy szavak embere [...]” Emellett, ahogy a *mi* programcikkében, itt is meglehetősen távol áll az olvasótól, és ebben az esetben is egy sokkal paszszívabb, tisztán befogadói és kevésbé együtt-alkotási, partnerségi viszonyra számít – ellentétben a szerb vezércikkkel. „Téged üdvözöllek első írásommal, Kedves Olvasó; levett kalappal állok most, várom, hogy belelapozz az újságba, és mosolyogj.”¹⁴ A folytonosság értelmében, az újság – amint az már a *mi* programcikkében is megfogalmazódott – fiatal tollforgatóknak biztosít publikációs fórumot. A lap célja, a zentai lehetőségekhez mérten a fiatalok művészeti és egyéb adottságainak fejlesztése és megszilárdítása – áll a szerb nyelvű szövegben – valamint, hogy az ifjúság önkifejeződésének eszközként szolgáljon a szocialista társadalomban. Ezután az olvasót együttműködésre szólítja fel, továbbá az „itt és most megírására” ösztönzi szem előtt tartva a jugoszláv humanizmus ideáljait (sic!). A két szöveg, mondhatni a *mi* programszövegeinek parafrázisaként olvasható, hiszen sem modorában, sem szóhasználatában, sem olvasóhoz való viszonyában, sem eszmei háttérében, de még hosszában sem különbözik elődjétől egyik sem. A szerb és magyar nyelven megfogalmazott vezércikk ilyen értelemben a művészetet és az értelmiségi utánpótlást nevezi meg legfontosabb feladatául, és bár a magyar szöveg „kommunai tájékoztatónak” nevezi, a kiadvány már néhány lapszám után eltávolodik ettől a műfaji kötöttségtől. A szinte logarléccel mért arányaiban azonos kétnyelvűségnek érdekes színfoltja viszont az, hogy a kolofon mindegyik számban kizárólag magyar nyelven jelent meg.

A kilenc szám megjelenési ideje, és időbeli megoszlása sem véletlenszerű, hiszen három évfolyama alatt több szempontból is érdekes politikai és társadalmi változások zajlottak le bel- és külföldön egyaránt. Az első szám (1968. január) kétoldalas Lenin életrajzzal indul, és harmincadik évfordulóját ünneplik annak, hogy Tito marsall átvette a Jugoszláv Kommunista Párt felett az irányítást. Ugyanebben a számban a Pionír Szövetség megalakulásának huszonötödik évfordulójáról is szó esik, majd a középiskolások politikai inaktivitásáról közölnek egy bíráló hangvételű írást, amelynek végén zárójelben jelzik, hogy folytatása következik („nastaviće se”). Erre viszont nem kerül sor, mert 1968 tavaszán és nyarán világszerte tüntetnek, és Belgrádban is tömegesen vonulnak fel az egyetemi hallgatók – így érthető, hogy a második számban, amely csak 1968 szeptemberében kerül ki a nyomdából, nem jelenik meg a cikk második része. Külön érdekességként megemlíthetjük az utolsó oldalon levő „Milyen legyen az Ifjúsági Szervezet” vitaindító írást: „Egységesen harcolni kell a bürokratikus és a centralisztikus irányítás megnyilvánulása ellen, melyek gátolják a megfelelő társadalmi

¹⁴ *MI*, 1968, 1. sz. 1.

viszonyok kialakulását.”¹⁵ Ennek fényében rendkívül fontos, hogy egy vidéki, kisebbségi nyelven íródó, ifjúsági lap Délkelet-Európában mennyire szinkronban állt az európai eseményekkel és azokkal a belgrádi követelésekkel, amelyek majd nem sokkal ezután az utcán is elhangzanak. A második szám a kedélyek lecsillapodása után jelenik meg, és valójában már ekkor bekövetkezik az a váltás, amely a művészet felé orientálja a lapot, és a továbbiakban láthatóan elválasztja azoktól a kijelentésektől, amelyek a programcikkben megfogalmazódtak. A második szám teljesen politikamentes és semmilyen módon nem reflektál azokra a társadalmi zavargásokra, amelyek lezajlottak. A harmadik, novemberi számot pedig ugyanígy egy nyári munkaakció, néhány sportesemény és az Ifjúsági Szövetség értekezletének a beszámolóján kívül elsősorban szépirodalommal és Benes József grafikáival töltötték meg. A negyedik, decemberi szám egy óvatos előrepillantással indul az új év felé, majd versek, egy irodalmi kritika, humor és Aduškó Károly grafikái következnek. Az 5–6. duplaszám csak 1969 októberében hagyja el a nyomdát, abban az évben csak ez az egy szám jelenik meg. Az igazán kritikus hang viszont innen is hiányzik, és Olajos Mihály mozgalmi visszaemlékezésén kívül szintén a művészeté a szó. Az utolsó három lapszám 1970-ben jelenik meg. Az első már januárban, a többi viszont havi jelzés nélkül. Fontos, hogy a hetedik számot a Jugoszláv Néphadsereg, a nyolcadikat pedig a Lenin centenáriumi jegyében szerkesztik. A folyóiratban közölt szövegekben mindazonáltal semmi nyoma a kritikai hangnak, a hadsereget ünneplik, a hadsereg és a civil lakosság együttes munkájáról, valamint az Ifjúsági Szövetség községi választmányának gyűléséről írnak. A művészetén kívül tehát nem a problémafelvetés áll első helyen, hanem lényegében azok a szimbolikus és rituális külsőségek, amelyek az elnémuló közszférára az elkövetkező két évtizedben rányomják a bélyegüket. Az ideológiai felfelé színnel foglalkoznak, ünnepeket szerveznek, majd írásban megemlékeznek róluk, a pártapparátust választják újra, miközben a problémák újratermelődnek. Ez abból is látszik, hogy az ifjúsági sajtóorgánumokban évről évre ugyanazokról a bajokról van szó. Röviden, a folyóiratban (nem csak ebben, hanem a *Híd*-ban, *Magyar Szó*-ban, részben a *Képes Ifjúság*-ban és *Új Symposion*-ban is) nem az ideológia és az államforma gyakorlati hiányosságait kritizálják – azt nyilván nem volt szabad –, hanem annak felszínével, szimbolikus értékeik felhalmozásával foglalkoznak. Mindeközben 1970-ben és 1971-ben etnikai és gazdasági problémákat tematizáló tüntetésekre, emellett párton belüli leszámolásokra került sor Zágrábban, majd országszerte. Az 1970-es évek első felében ennek következtében az egész országban szinte megfagy a közéleti tevékenység, és szigorúbb ellenőr-

¹⁵ *MI*, 1968, 1. sz. 8.

zés alá vonják sajtót is. Egy sor egyetemista lapot (*Student*, *Vidici*) és folyóiratot (*Praxis*) szüntetnek meg. Az 1970-es évek *Új Symposion*-ja is meglehetősen apolitikus, emellett Tolnai Ottót, mint főszerkesztőt az évtized elején (1972-ben) politikai okokból, bíróság előtt elítélik.

A *MI* elődjétől külalakjában is meglehetősen sokban eltér. A vezércikk felett vízszintesen húzódó fejléc helyett egy akkoriban a hagyományostól eltérő, logó-szerű, jellemzően egyszerű, a címlap bármely sarkában elhelyezhető és könnyen felismerhető, az 1960-as években divatosá váló címformátum mellett döntöttek. Újszerű grafikai és tördelési megoldásaival az alig három évfolyamot megért lap igyekezett eltávolodni az elődlapok közlőnszerű külalakjától, és szakítani azokkal a hagyományokkal, amelyek azokat jellemezték. Ehelyett inkább az akkoriban széleskörűen elterjedt irodalmi-művészeti folyóiratokra igyekszik hasonlítani – a szerény anyagi keretek ellenére, a lehetőségekhez mérten azokhoz felzárkózni –, mintsem a korábbi községi kiadványoknál szokásos, heti- és napisajtó szabályos kereteit tiszteletben tartó, fekete-fehér nyomdatechnikai megoldásokat előtérbe helyező formanyelvéhez. Az addig szokásos lineáris befogadási stratégiákkal szembenő megoldások azonban nemcsak a fejléc tekintetében maradtak el. A szövegeket nem szabályos vonalak mentén helyezik el, párhuzamosan vagy merőlegesen illesztve őket a lapszélhez, illetve egymáshoz képest. A nagyformátumú oldalakat így inkább a tágasság, valamint a képi és szövegvilág együttes láttatása jellemzi, ellentétben a hagyományos újságszerkesztés bevett szokásával, mely szerint a lehető legtöbb szöveget a lehető legkevesebb helyre kell zsúfolni – szigorúan lapszélről lapszélig, szorosan a képek köré. A prózánál megmaradnak az oszlopokba tördelés gyakorlata mellett, de a líránál már sokkal szabadabban kezelik a szöveget. Emellett fokozott figyelmet fordítanak a tipográfiára is. Igyekeznek több betűtípust használni, és a kötelezően fekete betűk helyett különféle színű szedéseket alkalmaznak. Így olvashatunk lila, barna és kék színű szövegeket is. A fiatalok avantgárd szárnypróbálgatásainak képversei pedig csak fokozzák a szöveggondozás újító jellegű, kortárs művészet felé nyitó, nem lineáris olvasásra ösztönző irányultságát. Karikatúrákkal – amelyeket ismét Kaupert Pál rajzol – ebben a kiadványban is találkozhatunk, de jelentőségük háttérbe szorul az erőteljesen jelen levő, és a lap művészeti irányultságát kidomborító grafikákhoz és képversekhez képest.

A periodika műfaji felépítése tekintetében itt már több hely jut az irodalomnak és a művészeti reflexióknak. Külön figyelmet érdemel a *Rés* című irodalmi-művészeti melléklet, amely már az első számtól jelen van, és amelyben olyan nevek bukkannak fel, mint Sinkovits Péteré, aki 1985–1989 között a *Magyar Szó*

főszerkesztője volt. Ezen kívül Tari István is itt publikál, akit később is szépirodalmi, publicisztikai szerzőként tarthatunk számon, valamint Vicei Károly, aki azután költőként bizonyított, amíg munkásságára egy kirakatper rá nem nyomta a bélyegét. Emellett egy vidéki, kis példányszámú lap lehetőségeihez képest kiemelkedően igényes, egész oldalas grafikákkal találkozunk, amelyeket Andruskó Károly és Benes József bocsátanak a szerkesztők rendelkezésére. Az újságnak gyakorlatilag felét kitevő melléklet többnyire zentai gimnazistákat, szakközépiskolásokat szerepeltet, de idősebb szerzők is megjelennek. A versek által fémjelzett mellékletben a lírai zsengek mellett olvashatunk könyvkritikát, rövidprózát, esszészerű élménybeszámolót is, magyar és szerb nyelven egyaránt. Ezeknél az írásoknál – mai szemmel – természetesen nem a minőségi kritérium a fontos, hiszen a műfajkeveredésen, közhelyes megfogalmazásokon túl a lírai pátoszig mindent megtalálhatunk. Fontos viszont, hogy a helyi vezetőség községi szinten teret biztosított a zentai vagy Zentán tanuló fiataloknak, és élő fórumot teremtett azoknak, akik a művészet iránt érdeklődtek. Emellett jelzésértékű az is, hogy egy helyi fiatalokra alapozó kezdeményezés meg tudott tölteni egy időszaki kiadványt úgy, hogy annak minőségi értelemben is van egy kitapintható fejlődési íve.

Az 1965-ös elődhöz képest a lap – külalakjában, és részben tematikailag – fokozatosan bulvarizálódik, és elfordul attól a közösségi, társadalmilag aktív szereptől, amely életre hívta. A *mi* szigorúan megfogalmazott programcikkének társadalmi reformokat sürgető, és a hivatalos jugoszláv szocialista ifjúságpolitikát szolgáló vonalvezetéséhez képest, az 1970-es évekhez közeledve fellazulnak a szerkesztői kritériumok. Nem mellékes, hogy ekkoriban több sajtótermék élére is fiatal főszerkesztő került. Ez részben lapalapításokkal, részben generációváltással következett be. Az 1950-es évekből átmentett lapszerkesztési szokások így az évtized végére már hitelüket veszítik. Az utolsó lapszám ebből a szempontból különösen érdekes, mert keresztmetszetét adja annak a perspektívának, amely nagy valószínűséggel érvényesült is volna, ha a lap nem szűnik meg. Az utolsó lapszámban például kitérnek a divatra, amely – bár csupán az utolsó lapon, és egyetlen képsor erejéig van jelen –, de jelzésértékű, hogy teret engednek az ilyen jellegű tartalmaknak is. Az irodalom mellett pedig a film- és fotóművészetnek is helyet szorítanak, így az utolsó számban beszámolót olvashatunk az első zentai rövidfilm-fesztiválról is.¹⁶

Amennyiben a lap megmaradt volna a minden tekintetben hagyományos, és a pusztai községi közlöny formáját betartó szerkesztési koncepció mellett, akkor már csak műfajából kiindulva sem beszélhetnénk művészeti kezdeményezésről.

¹⁶ *MI*, 1968, 1. sz. 2.

Fontos viszont, hogy ebben az esetben a lap tartalmát, külalakját, és az egyes szövegek nyelvezetét tekintve már az első számtól eltávolodott az ilyen jellegű kiadványoktól, és nagy valószínűséggel inkább a szintén ebben az évtizedben megjelenő hazai, valamint külföldi képes magazinokra, és nem utolsósorban a szintén ekkor induló *Új Symposion*-ra tekint példaként.¹⁷ A nagy formátum, színes szedés és egyre jobb minőségű papír, továbbá a tematikus számok ilyen tendenciákra utal. A lap megszűnése valószínűleg nem gazdasági háttérű volt, és inkább a helyi pártvezetés állt e mögött. Az utolsó fennmaradt hivatalos nyom az Ifjúsági Szövetség Községi Választmányának 1970-es évi jelentésében található,¹⁸ amelyben csak az 1970-ben napvilágot látott három szám tartalmát ismertetik néhány mondatban. Ilyen értelemben sem jövőbeli tervekről, sem a lap megszüntetéséről nem esik szó. A döntés minden bizonnyal 1970 második felében vagy 1971-ben született meg a belpolitikai feszültségek miatt.

Ifjúsági Közlöny

Az 1981-es évértékelő értekezletén a zentai Szocialista Ifjúsági Szövetség Tájékoztató Bizottsága a következő évre vonatkozóan az ifjúság folyamatos tájékoztatása érdekében egy havi közlöny megindítását tűzte napirendre.¹⁹ Ez lett a későbbi *Ifjúsági Közlöny*.²⁰ A laphoz nem volt nehéz bekerülni, és csupán a személyes motiváción múlott, hogy valaki bedolgozott vagy sem. Ugyanakkor a fiatal újságíróknak nem járt tiszteletdíj, ezért sokan, néhány megjelentetett cikk után távoztak is a laptól. A szerkesztőségi tagok fluktuációja szempontjából nem mellékes, hogy az akkori „középfokú szakirányú oktatás” miatt többen is – amennyiben Zentán nem induló szakra vágytak – az úgynevezett kilencedik és tizedik osztály

¹⁷ Az *Új Symposion* első száma 1965. január 15-én jelent meg

¹⁸ Jelentés az ISZKV kultúrszakosztályának 1970-es évi tevékenységéről. (Zentai Történelmi Levéltár: F. 291.24.168.)

¹⁹ *Ifjúsági Közlöny* = Omladinski Bilten. Zenta. Kiadó: Szocialista Ifjúsági Szövetség Községi Választmánya, Zenta. 1. évf. 1. szám: ?.; 3. évf. 9. szám: 1983.06.02. Szerkesztőbizottság tagjai: Perin Čedomir, Csábi Béla, Sinkovits Péter. Szerkesztő: Burány Ákos. Főszerkesztő: Gyurcsik Béla. Grafikai szerkesztő: Verebes György; 3. évf. 12. szám: 1983. dec. Kiadóbizottság tagjai: Kovačev Mladen, Horti Béla, Sinkovits Péter, Ágoston Ferenc. Szerkesztő: Burány Ákos. Képszerkesztő: Juhász Attila. Grafikai szerkesztő: Verebes György. Felelős szerkesztő: Gyurcsik Béla.; 4. évf. 1. szám: 1984.02.09. Fő- és felelős szerkesztő: Kecskés Ibolya. Periodicitás: kéthetente, kihagyásokkal. Nyomda: DES, Zenta. Méret: A4. Terjedelm: 12–14 oldal. Lelőhely: Szabó Palócz Attila magángyűjteménye.

²⁰ A VSZISZ Zenta 1982. évi munkatervjavaslata 1981. december 10. (Zentai Történelmi Levéltár: F. 291.25.179.)

elvégzése után más községbe költöztek. A különféle támogatási gondok miatt a példányszám is változó volt, és 600–1200 között mozgott.

A lap elsősorban községi ifjúsági tájékoztató médiumként szolgált, ilyen értelemben valóban betöltötte a közlőny szerepét és következetesen, világos szerkesztési koncepcióval megmaradt az alapítási szándék mellett. Másodsorban, hírközlés tekintetében helyi csatornaként jól kiegészítette a Zenta-menti községekre összpontosító *Tiszavidék* című *Magyar Szó*-mellékletet. Ifjúsági témákra kihegyezett, lokális közszolgálati lapként elsősorban riportokat, interjúkat közölt és fotóanyaga is a tájékoztatót szolgálta, e tekintetben eltért például a *Scarabeus*-tól, amely a dokumentatív vagy informatív hangsúly helyett inkább a szöveg és a fotó művészeti oldalát helyezte előtérbe. A feldolgozott témánál legtöbbször sportesemény, ifjúsági akció vagy helyi előjelű probléma állt középpontban. Ilyen értelemben általában arról olvashatunk, hogy a zentai sportolók hol jártak, milyen edzőtáborokban vettek részt, és milyen díjakat nyertek, illetve, hogy Zenta község területén milyen sportesemények zajlottak és milyen eredményeket értek el a hazai és vendégsportolók.²¹ Emellett Zentán fellépő művészekkel is készültek interjúk. Több olyan riport vagy beszámoló is helyet kapott a periodika oldalain, amely ifjúsági munkatáborokról, helyi munkaakciókról, esetleg Jugoszlávia más városaiban zajló munkálatokról vagy tengerparti pihenőkről szól. Emellett több olyan interjú vagy kritikái élű cikk is megjelent, amelyben fiatalokat – elsősorban középiskolásokat – érintő, lokális vonatkozású problémákra kérdez rá a szerző.

Az előző lapokkal ellentétben az *Ifjúsági Közlöny* nyelvazete és illusztrációi szempontjából is láthatóan az ifjúsági újságírás felé tájékozódik. Nem mellékes, hogy a szerkesztőségként is szolgáló Ifjúsági Központban műhelymunkákat szerveztek, ahova idősebb, tapasztaltabb újságírókat – többek között Sinkovits Pétert – is meghívtak. Ezért nem tűnik meglepőnek, hogy a tizenévesekből álló szerkesztőség valóban jó minőségű, helyzethez illő és célját meglehetősen jól szem előtt tartó riportokat, interjúkat tudott megírni. Az egész újság ezért nem a szépirodalom komolykodó, sajtóhoz idomított és inkább „felnöttek” által jóváhagyott, hozzájuk hasonlítani akaró hangján szólal meg. A fiatalok az újságírás műfajainak értelmezését és betartását tartják szem előtt, továbbá a publicisztika azon hagyományaira alapoznak, amelyet egyrészt a *Jó Pajtás*-ból²² és a *Képes Ifjúság*-ból²³ már jól megismerhettek. Másrészt, 1967-től rendkívül fontos szerepet tölt be az Óbecsén évente megtartott Középiskolások Művészeti Vetélkedője,

²¹ Zentaiaiak a Vajdasági Űszóabajnokságon. *Ifjúsági Közlöny*, 1987. június 7. 8.

²² Jugoszláviai hetilap, általános iskolás diákoknak

²³ Jugoszláviai hetilap, középiskolásoknak

ahol többek között a publicisztika is helyet kap.²⁴ Harmadrészt, nem mellékes, hogy a lap egy többé-kevésbé egyébként is összetartó, a szerkesztőségi tagok legtöbbször esetében együtt szórakozó baráti kör műhelymunkai eredménye volt. Az újság ezért bizonyos tekintetben egy társaság belső kommunikációs csatornájának is tekinthető, amely saját témákat és saját nyelvet generált. Nyelvezetén érezni lehet, hogy fiatalok írják fiataloknak, olyan eseményekről, amelyek érdeklik őket és láthatóan minden kényszer és megfelelni akarás nélkül. Külön érdekességnek számítanak a zsargonszerű kiszólások, a jugoszláv öngazgatás bürokratizált szakszavai, az általánosított középosztály részben nyelvjárási, részben szerb-horvát hatást tükröző suhancnyelve és a nyugati médiából átszivárgott angol kifejezések. „Namármost én ezeket össze és vissza cinezgettem predíciós 1000 W-os cinezővel, behajigáltam a már előre elkészített dobozba, s már kész is volt a herkentyű. Már csak a kipróbálás maradt hátra.”²⁵ Vagy egy másik részlet: „Már néhány éve folyik a vita a JSZISZ²⁶ soraiban arról, hogy lényegében hogyan is tükröződik az ifjúság napja és az ifjúsági staféta a jugoszláv fiatalok körében, a leghevesebb viták a JSZISZ választmányának élén éppen a megünneplés a megemlékezés elgondolása körül folyik. Erről a kérdéstről beszélve sokan azt hiszik, hogy a belgrádi JNH²⁷ stadionbeli ifjúságnapi központi ünnepségről van szó [...] A SZISZ akcióegységében, programcéljaiban és szervezettségében a fiatal nemzedék frontja és mint a fiatalok társadalmi-politikai és nevelési szervezete Jugoszlávia ifjúságának nevében működik és tevékenykedik. Igen gyakran állítják fel a JSZISZ fiatal-nemzedék relációit, mint két, lényegében különböző dolgot.”²⁸

A lap külalakja elsősorban Verebes György keze nyomát őrzi, aki grafikai szerkesztőként és karikaturistaként tevékenykedett a lapnál. Másodsorban Juhász Attila töltött be fontos szerepet, aki eredetileg fotósként kerül a laphoz, majd csak később kezdett el írni. A *Hm...*-ben és a *Scarabeus*-ban már elsősorban szövegei által van jelen. Verebes György, aki ekkor 19–20 éves, humoros karikatúrákkal, képsorokkal látja el a lapot. A zentai származású művész később Magyarországra költözött, és manapság is sikeres festőként tartják számon. Juhász Attila, aki fotósként kerül a laphoz, elsősorban olyan fényképeket készített, amelyek hagyományos

²⁴ Az 1967–1991 között szintén az Ifjúsági Szövetség által megszervezett esemény országos jelentőségű, magyar nyelvű vetélkedő volt, ahol a nyolcvanas évek végén még a pélmonostori és lendvai középiskolások is megmérettették magukat. A JSZSZK felbomlása után is Vajdaság egyik legfontosabb kimondottan magyar középiskolásokat megcélzó rendezvénye volt.

²⁵ Műszaki kaland. *Ifjúsági Közlöny*, 1984. június 20. 4.

²⁶ JSZISZ – Jugoszláv Szocialista Ifjúsági Szövetség

²⁷ JNH – Jugoszláv Néphadsereg

²⁸ Ifjúság napja '84. *Ifjúsági Közlöny*, 1984. május 19. 2.

szövegillusztrációként, egy megírt eseményt más médiumban dokumentáló képanyagként van jelen. Az újságnak több alkalommal küld fényképet Mile Mijatov, aki akkoriban a *Dnevnik* és a *Magyar Szó* fényképésze is egyben. A korban divatos fanzin-szerű szerkesztést később a *Hm...* is átvette, de egy már sokkal tudatosabban felvállalt változatban, ahol még jobban felszámolták a lineáris szövegbefogadást és szándékosan rájátszottak a formára.²⁹ A tájékoztatást komolyan vevő fiatalok láthatóan sok munkát öltek az újságba, így az *Ifjúsági Közlöny* esetében szem előtt tartják a hagyományos lapszerkesztési formátumot, a hasábokba szedést, a szabályos képaláírásokat és az odaillő karikatúrákat egyaránt. A fénymásolással sokszorosított lap őspéldánya rendszerint írógéppel íródott, majd egy üres A4-es formátumú lapra ráragasztották a kigévelt szövegszalagokat és kiollózott részeket. A *Hm...* ebben a tekintetben továbbment, és rábólintott a posztmodern láthatóan kifinomult nyomdatechnikát meghaladó gyakorlatára, és inkább a magazinszerű tartalom szükség-esztétikai idomulásaival kísérletezett. Az *Ifjúsági Közlöny* szerkesztősége ehhez képest inkább egy komolyan megszerkesztett lapot igyekezett az olvasók kezébe tenni, olyan sajtóorgánumokat tartva szem előtt, amelyeket az újságárusoknál akkoriban kapni lehetett.³⁰

A tájékoztatás fókuszba helyezésével viszont a lap szépirodalmi tartalma háttérbe szorult. Nem igazán találkozunk olyan szerzővel, aki a későbbiekben jelentősebb szépirodalmi babérokra tört volna. Ez valószínűleg az újság elsősorban közszolgálati és szórakoztató jellegéből fakadt. Nem szabad elfelednünk, hogy szinte ez az egyetlen zentai ifjúsági lap, amellyel kapcsolatos dokumentumok a levéltári iratok között rendszeresen felbukkannak, ilyen értelemben valószínűsíthető, hogy a helyi pártfunkcionáriusok szemmel tartották a terjesztést és a támogatást is. A jegyzőkönyvi nyomokból ezért arra következtethetünk, hogy az Ifjúsági Szövetség gyűlésein minden bizonnyal megvitatták a lap körüli teendőket is. A szerkesztéspolitikába közvetlenül nem szóltak bele és a kéziratot sem kellett cenzúrára leadni, a VSZISZ KV évi beszámolóiban viszont minden alkalommal érintik a tartalomra vonatkozó szerkesztési koncepciót, amely az alapítástól a megszűn-

²⁹ Fanzin alatt itt azokat a kézzel készített, szamizdat, amatőr publikációkat értem, amelyeknek az esztétikája Nyugatról érkezik, majd a 1970–80-as években válik közkezdvelté Jugoszláviában. A nyugati hatást tükröző szükségmegoldások többek között a non profit jelleget, az ifjúsági szubkultúrák kulturális markereit és a különféle DIY (Do It Yourself) technikákat részesítik előnyben.

³⁰ Ne feledjük, hogy Jugoszláviában egy sor nyugati sajtótermék is megvásárolható volt. Ennek hatására a hazai magazinok közül több is ilyen vizuális-tematikai irányban mozdult el. Az ilyen jellegű bulvarizálódást legjobban a *7Nap*, a *Dolgozók*, a *Képes Ifjúság* alakulás-görbéjén figyelhetjük meg.

sig alkalmi, apró módosításokkal állandó szövegváltozatként jelen van az összefoglalóban. Nem szabad azt sem elfelednünk, hogy az 1980-as évek közepső harmadában fokozottan odafigyeltek a sajtóbeli megnyilatkozásokra, amelyből szinte teljesen eltűnt a felfelé irányuló kritika. Sziveri János 1983-as leváltása után szinte megfagy a közszféra. Néhány évre lehetetlenné vált bármilyen bírálat, így a *Magyar Szó* és a *Képes Ifjúság* újságírói is a hétköznapiok pusztá leírására kényszerültek, míg a *Híd* és az *Új Symposion* is a kevésbé kritikus műfajok, valamint a képzőművészet felé orientálódott. Az *Ifjúsági Közlöny* szerkesztéspolitikája teret engedett a szépirodalomnak és minden lapszámban találunk egy-két szerb vagy magyar nyelvű verset, a lap tájékoztató jellege viszont a hírértékű eseményeknek adott elsőbbséget és egyetlen megnyilatkozásában sem mutatott olyan erőteljes művészeti érdeklődést, mint a *MI* vagy a *Scarabeus*. A szerkesztők egyszerűen ilyen profilú újságot szerettek volna készíteni. Az utóbbiak – annak ellenére, hogy szintén községi ifjúsági közlönyként indultak – rövid idő után koncepciót váltottak és szinte a fél újságot szépirodalommal, grafikákkal vagy kollázsokkal töltötték meg. Ugyanakkor mindkét lap élén olyan főszerkesztő állt, aki elsősorban szépirodalommal és művészettel foglalkozott, míg az *Ifjúsági Közlöny* esetében a klaszszikus tájékoztató újságírás állt a középpontban.

Minden egyes VSZISZ beszámolóban szó esik arról, hogy pénzügyi gondok vannak, és hogy a közlöny kiadási költségei teljes mértékben a Vajdasági Szocialista Ifjúsági Szövetség Községi Választmányát terhelik, ilyen értelemben a kérdés évről-évre megoldatlan maradt. Tiszteletdíjat a fiatalok ebben az esetben sem kaptak, a nyomdaköltségeket pedig kis részben a zentai DES-nyomdat is terheltek, ahol a sokszorosítás folyt. A terjesztés egyrészt az Ifjúsági Klubban zajlott, ahol – amennyiben maradt példány – a lapot meg lehetett vásárolni. Másrészt, az iskolákban is összeírták az „előfizetőket”, majd a kész lista alapján, a nyomtatás után szét is osztották. A piaci viszonyok lassú változásának jó példája, hogy az újságárusnál ekkor még nem lehetett hozzájutni a laphoz, míg csak néhány évre rá a *Scarabeus* esetében ez újnak, ugyanakkor teljesen hatékonynak bizonyult.

Az *Ifjúsági Közlöny* utolsó száma feltehetőleg 1984. június 20-án jelent meg. A kultúrszakosztály jelentésében viszont ezúttal is csak az évente ismétlődő, szokásos, semmitmondó, szerbhorvátból tükörfordított sablonszöveg áll: „Az idejében történő tájékoztatásra úgy a környezetünkben, mint a SZISZ-ben lejátszódott minden történés helyes felfogására és értelmezésére az elmúlt időszakban nagy figyelmet fordítottunk. Erre a témára választmány ülést is szerveztünk, amely igen sikeres volt. A bizottság munkája által elérte a tagok maximális erőfeszítését, hogy a tagság idejében és a valóságnak megfelelően történő tájékoztatása minél

konkrétan, gyorsabban, a társadalmi-politikai élet a gazdasági történések területéről legidősebb és legjelentősebb információk közzétételével játszódjék le. A VSZISZ KV a VSZISZ alapszervezetek felé irányuló információ átvitel az Ifjúsági Közlöny által történt, amelynek alapítója a VSZISZ Zenta KV. Ez alatt helyi jellegű, minden két hétben jelenik meg, környezetünk nemzetének és nemzetiségeinek nyelvén az Elnökség részéről meghatározott koncepcióval, községünk egész tagságának elég jó tájékoztatást nyújtott. Azonban a megoldatlan pénzügyi nehézségek végett lapunk kiadása az utóbbi időben kérdésessé vált. Tekintettel létezése fontosságára a munkáját gátló problémákat minél előbb át kell hidalni, a tájékoztatás ezt a nemét továbbra is ápolni és fejleszteni kell, mert az teljes szervezetünk akcióegységének fontos előfeltétele. A soron következő időszakban nagy figyelmet kell fordítani a tájékoztatási bizottság tagjainak eszmei-politikai és szakmai felemelésére, hogy ily módon is hozzájáruljunk a tájékoztatás további fejlesztéséhez.”³¹ Az *Ifjúsági Közlöny* 1985-ben már nem jelenik meg.

Hm...

Rövid szünet után, 1986-ban jelenik meg a *Hm...* című, három lapszámot megért, tíz oldalas, kétnyelvű DIY-lap.³² Alcímében: *A zentai fiatalok lapja – List senčanske omladine*. A fanzin-szerű, szabályos A4-es lapokra nyomtatott ifjúsági újság 300 példányban hagyta el a DES nyomdáját februárban és áprilisban. Az utolsó lapszám nagy valószínűséggel kora nyáron került az olvasók elé. A szerkesztőségi tagok zömében az akkori gimnáziumi tanulók közül verbuválódtak. A kiadvány ingyenes volt.

A lap már pusztán a címéből ítélve különbözik mindentől, ami Zentán megelőzte. A *Hm...* mint egy befejezetlen, hangsúlyában szinte bárhogy értelmezhető, jelentésében csonka címváltozat kitűnően tükrözi az 1980-as évek második felére fellazuló állami szigort. A különféle előtaggal megjelent községi közlönyök,

³¹ Szocialista Ifjúsági Szövetség Zenta Községi Választmánya Elnöksége Zenta. Jelentés a SZISZ Zenta Községi Választmánya munkájáról az 1982/85-ös időszakra. Zenta, 1985. november. 20. (ZTL: F. 291.25.180.)

³² *Hm...* = A zentai ifjúság lapja – List senčanske omladine. Zenta. 1986. Kiadó: Szocialista Ifjúsági Szövetség Községi Választmánya Zenta. Kiadóbizottsági tagok: Törtelyi László, Ilijin Savo, Révész Erika. Szerkesztőségi tagok: Kecskés Ibolya, Kocsis Csilla, Répás Andrea, Tari Ildikó, Verebes Melinda. Szerkeszti a szerkesztőség. Grafikai szerkesztő: Szeles Gizella. Fő- és felelős szerkesztő: Kaszás Angéla, Juhász Attila. Periodicitás: rendszertelen. Nyomda: DES, Zenta. Méret: A4. Terjedelem: 10 oldal. Lelőhely: Vajdasági Magyar Művelődési Intézet. Zenta.

a *MI* címének kollektivisztikus, tömegre utaló jelentéstöbblete, vagy az előzőleg Zentán szerkesztett szakszervezeti, iskolai és gimnáziumi lapok objektíven értelmezhető címeihez képest, a *Hm...* egy teljesen cseppfolyós szemantikai mezőt takar. Maga a cím tünete a kornak, hiszen a puszta ténye annak, hogy a helyi vezetés engedélyezte egy ilyen jellegű, az állami berendezkedésre, a pártra, a hivatalos ideológiára vagy a „Testvériség-Egységre” semmilyen módon sem utaló, félhivatalos ifjúsági lap alapítását – miközben a támogatást nem oldotta meg – jól mutatja azt, hogy az előző évtizedekhez, sőt az 1980-as évek elejéhez képest mennyire megváltozott az eszmei elkötelezettség.

Az első szám *Köszönünk* című programadó írását a két fő- és felelős szerkesztő írja alá. A Juhem (Juhász Attila) névvel aláírt rövid szöveg kísérleti példánynak nevezi az első számot, majd kitér egyrészt arra, hogy a lapot a zentai *Ifjúsági Közöny* utódjának szánják, másrészt pedig: „Eddig azért nem jelentkeztünk, mert nem volt rávaló (magyarul: pénz). Köszönet azoknak, akik papírgyűjtéseink alkalmával (mert ez is volt kétszer), segítettek adományukkal, és ezzel lehetővé tették, hogy létrehozhassuk a *Hm*-öt.”³³ A kollázsszerű, kézzel rajzolt, írógéppel írt lap külalakja ennek fényében nemcsak a fiatalok sajátos ízlésére vagy esztétikai hitvallására vet fényt, hanem arra is, hogy az 1980-as évek második felére már az ilyen jellegű kezdeményezésekre nem igazán tellett. A már egyre inkább a gazdasági majd társadalmi válság felé sodródó országban szinte lehetetlen volt olyan kultúrtermékeket összehozni, mint a 20. század ötvenes, hatvanas vagy hetvenes éveiben. Ilyen értelemben még az olyan tekintélyes múlttal rendelkező orgánumok is, mint az *Új Symposion* sok esetben többhónapos késéssel jelentek meg, ahol a szintén késő tiszteletdíjak számottevően kevesebbet értek mire kiutalták őket. A korabeli gazdasági helyzet kitűnő illusztrációja az utolsó lapon található, ismeretlen eredetű, cirill betűs Aleksandar Klas karikatúra, amelyen egy fogyasztót, és annak üres zsebét tépő, „infláció” feliratú kutyát láthatunk.³⁴ Érdekesek a második és harmadik számban megjelenő olvasói hozzászólások, amelyekből jól kiolvashatók a lap körüli problémák. „Mi a véleményem az újságotokról? Nem színvonalas, de a körülményekhez és a nehézségeitekhez képest kitűnő.”³⁵ A másik rövidke vezércikket C (Kaszás Angéla) írja alá, amelyben lényegében együttműködésre szólítja fel az olvasókat.

A meglehetősen vegyes tartalmú lapba szinte minden belekerült, a leglényegesebb különbség viszont az előző kiadványokhoz képest az, hogy még jobban

³³ *Köszönünk. Hm...*, 1986, 1. sz. 2.

³⁴ *Humor. Hm...*, 1986, 1. sz. 9.

³⁵ *Tudósítani fogok. Hm...*, 1986, 2. sz. 3.

háttérbe szorul az irodalom és művészet, ugyanakkor előtérbe kerülnek a pop-kultúra termékei. Többek között Top 10-es könnyűzenei listát, mozi-programot, keresztrejtvényt közölnek, foglalkoznak a helyi szórakozási lehetőségekkel, a zentai testépítőkről olvashatunk riportot vagy a helyi felderítő csapat vezetőjével interjút. Ebből a teljességében cenzúrázatlan lapból világosan látható, hogy az akkori tizenéveseket mi érdekelte és milyen hatások érték őket. A többi zentai kiadványhoz hasonlítva viszont a *Hm...* egy merőben friss és újszerű külsőt tudhat magáénak.

A fanzinok DIY-esztétikáját, ha teljességében nem is annyira szándékosan, inkább találékonyságból alkalmazó, néhány fiatalból álló csapat egy olyan lapot tett le az asztalra, amelynek olvasása évtizedek múltán is sajátos élmény. Az írógéppel begépett, szó szerint egymáshoz ragasztott, majd sokszorosított oldalakon látszanak a papírfecnik illesztései. A kollázsszerű lapokra a címek, oldalszámok, az elszórtan megjelenő illusztrációk és nem utolsósorban a fedőlapok, kézzel rajzolt elemekből állnak össze. Mindez számítógépes műszaki megoldások és a lehető legolcsóbb – ilyen értelemben legalapvetőbb – nyomdatechnikai eljárások igénybevételével. Támogatás hiányában a lap összes száma természetesen fekete-fehér kivitelezésben jelent meg, fontos viszont, hogy nem a színes sajtótermékek előtti megoldásokhoz tértek vissza, hanem a szükségszerűség szülte helyzetet a lehető legötletesebb megoldásokkal igyekeztek kihasználni és előnyükre fordítani. Nem mellékes az sem, hogy ugyanezekben az években jelenik meg az *Új Symposion* ún. xerox-száma is, amely szándékosan él a fénymásolatok által nyújtott posztmodern, roncsolt, a hulladékot középpontba helyező vizuális lehetőségekkel.³⁶ Külön érdekességként megemlíthetjük, hogy a három szám mellett a szerkesztőség egy 1986-os naptárt is kiadott, amelyet zömében a gimnázium tanulói vásároltak meg.

A külalakhoz hasonlóan a tartalom is szinte mindennemű rendszerezést mellőzve került a lapba. A magyar és szerb nyelvű írások egymásba érve, egymás mellett, egymást majdnem átfedve olvashatók. Eltekintenek az oszlopokba való tördeléstől, így egy sor érdekes megoldásra is sor kerül, annak ellenére, hogy legtöbb esetben rövid szövegeket helyeznek el a lapban. Emellett már – és ez is kortünet – az előző évtizedek szinte krónikus elővigyázatosságával ellentétben, nem ügyelnek szigorúan arra sem, hogy a két nyelv megoszlása megközelítően fele-fele arányban legyen jelen. A lapban nincsenek hagyományos értelemben vett rovatok sem. Az oldalakon mindazonáltal témák szerint csoportosítják az írásokat, ilyen értelemben a helyi érdekű riportoknak, zentai fiatalokat érintő

³⁶ L. *Új Symposion*, 1984, 11–12. ún. xerox-szám.

beszámolóknak, az irodalomnak, a humornak, a programajánlóknak általában az oldal vagy a duplaoldal ad keretet. Az előzőek fényében nehéz az irodalmi anyag műfaji besorolása is. Fiatalok, elsősorban középiskolások első megnyilatkozásairól van szó. Többnyire verseket, néhány esetben rövidprózát közölnek magyar és szerb nyelven egyaránt.

Scarabeus

A *Hm...* három száma után nem sokkal egy új, A4-es formátumú lap, a *Scarabeus* jelentkezett 1986 júliusában.³⁷ A *Hm...*-hez hasonló módon ebben is helyet biztosítanak a községi szórakozási lehetőségeknek, de a főhangsúly a fiatalok művészeti, elsősorban szépirodalmi megnyilatkozásain van, ilyen értelemben háttérbe szorul az ifjúságpolitika, amely például az *Ifjúsági Közlöny*-ben, az elődlapokban pedig még kifejezettebben fontos szerepet töltött be a helyi sajtóban. A *Scarabeus* szinte lapszámról-lapszámra követhetően egyre inkább a művészet felé orientálódott, emellett zenével, kritikával is foglalkoztak, interjúkat, képregényeket, verseket, prózát közöltek. A lap 300–400 példányban jelent meg, változó oldalszámmal. Kétnyelvű havilapként indult, de már a második és harmadik alkalommal duplaszámként került ki a nyomdából. Az első évfolyamot egy „többes számmal” zárták, amely az előzőek harminc dináros árához képest kétszázba került és négy szám helyett jelent meg. Az 1987-es évfolyamban kétheti megjelenésre váltanak, de zömében duplaszámok jelennek meg, a lap ára pedig 50 dinárra emelkedik.

Az 1986-os júliusi szám tizenkét oldalon jelent meg néhány hónappal a *Hm...* megszűnte után, és több jel is arra utal, hogy a *Scarabeus* szerkesztői gárdája egyfajta folyamatosságra törekedett. Elsősorban azért, mert – ahogy a többi lapot is – helyszínét tekintve mindkettőt az Ifjúsági Központban szerkesztették, emellett több olyan szerző is megjelent a *Scarabeus*-ban, aki már a *Hm...* munkájában is részt vett. Az új lap első számát, ilyen értelemben több szempontból is inkább

³⁷ *Scarabeus* = Zentai Ifjúsági Közlöny – Omladinski Bilten Senta. Kiadó: Szocialista Ifjúsági Szövetség Községi Választmánya Zenta. 1. évf. 1. szám: 1986.07.25. Kiadói tanács: Törtelyi László, Csábi Béla, Mile Mijatov. Fő- és felelős szerkesztő: Beszédes István.; 1. évf. 3. szám: 1986. október–november: *Scarabeus* = A zentai fiatalok lapja. 2. évf. 1. szám: 1987.10.01. Szerkeszti a szerkesztőség: Bojan Pajtić, Szabó [Palócz] Attila.; 2. évf. 3–4. szám: 1987, ? Főszerkesztő: Szabó [Palócz] Attila, Bojan Pajtić. Periodicitás: 1986 – havonta; 1987 – kéthetente. Nyomda: zentai Községi Képviselő Testület nyomdája. Méret: A4. Terjedelem: 10–12 oldal, duplaszámok – 24 oldal, négyes szám – 52 oldal. Lelőhely: Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta.

egy, a híd szerepét betöltő próbaszámnak tekinthetjük. Másodsorban a 11. oldalon egyfajta folytonosságot is felfedezhetünk a *Hm...*, *Scarabeus* c. metaforikus cikkben, amely Szizüfosz kínjait a ganajtúró bogárral veti össze.³⁸ Harmadsorban, a képanyagra vonatkozóan a következőt írják: „A SCARABEUS-számot Gergely József fotóival illusztráltuk.”³⁹ Vagyis, akár egy folyóirat *Scarabeus*-számáról is szó lehet, és kevésbé egy önálló, *Scarabeus* című folyóiratról. Negyedrészt, a programcikket, amely a lap irányát hivatott megszabni, majd csak a második számban közlik. Mindazonáltal a második, augusztus–szeptemberi duplaszámban megjelent *Egy kezdet folytatása* című programcikkekben Csábi Béla is egyfajta kontinuitásról, a fiatalok önzetlen odaadásáról ír „A valamikori Ifjúsági Közlöny, majd a »Hm...«, úgyszintén, mint a legújabban megjelent SCARABEUS egy csapat önzetlen fiatal munkájának gyümölcse.”⁴⁰ Ezután már a második bekezdésben a fiatalok „túlzottan is éles kritikai éléről” ír, nagy valószínűséggel visszautalva az előző „próbaszám” körkérdésére, amely lényegében csak a fiatalok politikai közömbösségét bizonyította. A megkérdezettek nem tudták, hogy ki a Vajdasági Szocialista Ifjúsági Szövetség zentai elnökségének elnöke, és a sporton kívül azt sem, hogy milyen tagozatai léteznek. Az Ifjúsági Központ vitaestjeit csak néha látogatják, amikor pedig megkérdezték, hogy szerintük milyen programokat kellene szervezni, akkor a válasz a divatbemutató volt. A szemben levő oldalon található, szintén szerb nyelvű rövid riport pedig a munkanélküliségről, valamint a rosszul és céltalanul megszervezett oktatásról szól – meglehetősen bíráló hangnemben. Ez a kritikai él – még akkor is, ha ez csak egy helyi terjesztésű lap volt – nyilván szemet szúrt a kiadói tanácsnak, amelynek az említett Csábi Béla is tagja volt. Ugyanakkor ez a bíráló hang a későbbiekben fokozatosan fel is fog szívdögni a lapból, amely, bár hivatalosan megmaradt ifjúsági közlönynek, tartalmilag a helyi művelődési és művészeti célokat szolgálta. Érdekességként idézhetjük még Csábi Béla programcikkének egy mondatát 1986-ból, amelyben az idősebb korosztályokat önzőnek, a világot pedig „elidegenedettnek” írja le: „A mai fiatalok az idősebb korosztályok önzéséből fakadóan nem mindig találhatják meg saját egyéniségüket.”⁴¹ Két korszellem néz farkasszemet, illetve egyetlen ideológia húsz évet közrefogó két végpontjának ironikus szembenállását láthatjuk, amennyiben ezt a mondatot az ismeretlen, szerb nyelven író szerző 1965-ös *mi*-ben megjelent vezércikkével összehasonlítjuk: „Az előző korosztályok romba döntöt-

³⁸ Gergely József: *Scarabeus* – galacsinhajtó bogár. *Scarabeus*, 1986. július. 11.

³⁹ Uo.

⁴⁰ *Scarabeus*, 1986, VIII–IX. sz. 2.

⁴¹ Uo.

tek mindent, ami előző korok imperatívuszát hordozta ahhoz, hogy mi folytathassuk a teremtést. Mi a teremtésen át fogunk a jövő felé fordulni, rombolni azt, ami már meghaladott.”⁴² Emellett az sem mellékes, hogy az 1980-as évek utolsó harmadában enyhül az ideológiai szigor is.

A *Scarabeus* történetét nem lehet elvonatkoztatni attól a specifikus támogatási vagy szervezési formától, amely lehetővé tette és alapvetően meghatározta a létezését. A lap két fontos pillérre támaszkodott. A zentai Szocialista Ifjúsági Szervezet egyrészt működtetett egy diszkó klubot, amelynek népszerűsége folytán a szervezet komoly forgótökére tett szert. A belépőkből származó pénzüsszeget pedig nagyrészt hangfelszerelésbe fektették (lemezek, fénypark, hangosítás, keverőpult, stb.). Másrészt – elsősorban Beszédes István szervezésében – 1985 telétől vitáesteket, úgynevezett tribünöket szerveztek. A folyóirat ezeknek egyfajta összefonódása és szintézise volt. A diszkónak, mint helyszínnek a létezését egyrészt legitimálni kellett azzal, hogy ott más művelődési rendezvényre is sor kerül, ilyen értelemben a község életében nem kizárólag szórakozási lehetőségként van jelen. Ebből következően a belépőkből befolyó összeg egy részét a folyóirat kiadására fordították. Másrészt, a felpeszdült kultúrélet anyagot szolgáltatott a folyóiratnak. Az önszerveződés és a kapcsolati tőke ezen elemei hiányoztak az 1980-as évek első feléből, amely miatt az *Ifjúsági Közöny* és a *Hm...* is megszűnt. Egy magasabb szinten pedig a *Scarabeus* szervezőmódja annak a szándékosan visszafogott és korlátozott piacgazdaságnak az egyik legjobb példája, amely Jugoszláviában az egymás nyomába lépő és félig megfeneklett tervezési reformokkal zajlott.

A szerb és a magyar nyelv egyensúlyának felbomlása már az *Ifjúsági Közöny*-ben és a *Hm...*-ben is látható volt, a *Scarabeus*-ban viszont ez még szembe-tűnőbb. Ahhoz képest, hogy két évtizeddel azelőtt a *MI* pontosan annyi és olyan hosszúságú szerb nyelvű szöveget közölt, amennyi magyart, a *Scarabeus*-ban erre a szerkesztői szempontra idővel egyre kevésbé figyeltek oda. Vannak olyan duplaszámok, ahol csak két-három szerb nyelvű szöveg jelenik meg a huszonnégy oldalas lapban, míg az 1986/87-es négyes számban már csak egy esszészzerű szöveg és néhány vers a közel ötven oldalon.⁴³ Az arány a második évfolyamban sem módosul. Tünetszerűen – ahogy a *Hm...* esetében sem – még a programcikk sem íródik meg szerbül. Ez részben annak tudható be, hogy a korabeli zentai szerb lakosság döntő többsége jól beszélt magyarul, ilyen értelemben nem volt szükséges szerb nyelven is megírni a cikkeket, hiszen anélkül is mindenki el tudta olvasni. Emellett az sem mellékes, hogy a cikkeket tiszteletdíj nélküli önkéntesek

⁴² *mi*, 1965, 1. sz. 1. (szerz. ford.)

⁴³ *Scarabeus*, 1987, 2–5. sz.

írták és Zentán meglehetősen kevés olyan fiatal jelentkezett verssel, tudósítással vagy újságcikkkel, akik ezt szerb nyelven vállalták volna.

A szerkesztőség olyan tagokból állt, akik közül többen kulcsfontosságú szerepet töltek be az 1990-es és kétezres évek zentai, vajdasági kulturális életében. Az első évfolyam fő- és felelős szerkesztője Beszédes István, aki egyben a zentai Ifjúsági Művelődési Központ művelődésszervezője is volt (1985–1989), később az *Új Symposion* főszerkesztője, 1999-től pedig a *zEtna* online irodalmi magazin és kiadóház alapító-szerkesztője lett. A második évfolyam magyar nyelvű részét már Szabó Palócz Attila, szerb részét pedig Bojan Pajtić jegyzi. Szabó Palócz Attila főszerkesztősége alatt még középiskolás. Később viszont a szintén zentai *Ambrózia* magazin, majd az újvidéki *Képes Ifjúság* fő- és felelős szerkesztője. Bojan Pajtić pedig 1987-ben szintén középiskolás Zentán, és a Stevan Sremac színjátzó csoporton keresztül kapcsolódik be a lap munkájába. Érdekes, hogy azután politikai pályára lép, majd 2004-től Vajdaság Autonóm Tartomány miniszterelnöke, 2014-től pedig Szerbia egyik legnagyobb pártjának, a Demokrata Pártnak az elnöke lesz. A *Scarabeus*-ban emellett több olyan névvel is találkozunk, aki a rákövetkező évtizedekben fontos közéleti szerepet tölt be. Lektorként például Hajnal Jenő neve bukkan fel, aki a 2005-ben alapított, zentai székhelyű Vajdasági Magyar Művelődési Intézet igazgatója volt, majd 2015-től a Magyar Nemzeti Tanács elnöke. Urbán Andrásnak – aki jelenleg a szabadkai Kosztolányi Dezső Színház igazgatója – a *Scarabeus*-ban és azelőtt a *Hm...*-ben jelennek meg első novellái, versei és drámái. A 2013-tól a budapesti Nemzeti Színház dramaturgjának posztját betöltő Verebes Ernő is ír a lapba, sőt interjú is készült vele. Juhász Attila, akinek az írásai általában Juhem név alatt jelentek meg, és azelőtt a *Hm...* társszerkesztője volt, itt tovább publikál, később pedig 1997–2008 között Zenta polgármesterének tisztségét tölti be. Mellettük az ekkor már *Új Symposion*-ban is publikáló Ladányi István novellái szintén felbukkannak a lapban, aki Magyarországra való költözése után az *EX Symposion* egyik alapítója, a Veszprémi Pannon Egyetem tanára, majd a Sziveri János Intézet, Közép- és Kelet-európai Irodalmi és Társadalomtudományi Kutatóközpont intézetvezetője lesz. Ez csak néhány név a sok közül, de ebből is látszik, hogy a lap maga köré tudta gyűjteni azokat a kreatív fiatalokat, akik az 1980-as évek utolsó harmadának légkörében szocializálódtak, és akik közül sokan még a kétezres években is művészeti, valamint közművelődési téren fontos szerepet töltenek be.

A *Hm...* részben szándékos DIY-külalakjával ellentétben a *Scarabeus* kifinomultabb nyomdatechnikával dolgozik, így a szerkesztőségnek a vizuális kivitelezés terén is több manőverezési lehetősége volt. A tördelés, a fotóanyag, a grafikai meg-

oldások ilyen értelemben sokkal jobb minőségben kerülnek az olvasó elé, emellett szakítanak a fekete-fehér gyakorlattal is, és néhány lapszám színes, sőt többszínű fedőlappal jelenik meg. Láthatóan több figyelmet fordítanak a külalakra, így például a 1986/87-es többes számban az azóta sikeres karriert befutó, bel- és külföldön egyaránt kiállító Penovác Endre és Fujkin István festőművészek munkáira bukkanunk. A grafikák, rajzok és fényképanyag tekintetében az a legszembetűnőbb, hogy az *Ifjúsági Közlöny* vagy a *MI* gyakorlatával ellentétben a *Scarabeus* szinte teljesen apolitikus. A lap ilyen értelemben alig kíván visszahatnia a helyi közéletre, és még az illusztrációk és a fotóanyag terén sem a tájékoztatást, hanem inkább a művészeti megnyilatkozást helyezi előtérbe. A szövegeket sokszor illusztrálják nonfiguratív grafikákkal, vagy olyan fényképekkel, amelyek tárgyakat, tájakat ábrázolnak. A szerkesztők egyrészt még akkor is ritkán közölnek politikai vonatú képmellékletet, amikor a cikk azt indokoltta tenné. Bojan Pajtić, a Jugoszláv Néphadsereg és a zentai ifjúság együttműködéséről írt beszámolója mellé például egy járdára vizező, meztelen kisfiú fekete-fehér fényképét illesztették.⁴⁴ Másrészt, az illusztráció adta lehetőségeket még a szöveg nonverbális szatirikus kommentárjaként is alig használják ki. A ritka szövegek egyike például az 1986/87-es négyes számban közölt szerb nyelvű esszé, amelyet Vojislav Janković, a korban nézeti miatt mellőzött szociológus írt a kultúra új modelljeiről.⁴⁵ A cikk mögé egy egyértelműen jugoszláv pálcikaemberkét szerkesztettek, alá pedig magyarul „Vivát a munka nemzetközi (internatcionális) ünnepének”. Vojislav Janković emellett szintén fellépett az Ifjúsági Tribünön is. A szépirodalom mellett egyre kevesebb helyet szenteltek a társadalmi kritikának, de még azokban az esetekben is, amikor erre sor kerül, elhatárolódnak attól, hogy egy kollázssal, karikatúrával vagy rajzzal – az értelmezést esetleg más irányba sodró – többletjelentést adjanak a cikknek. A lap egyértelműen eltávolodik az előző évtizedek közlönyszerű szerkesztéspolitikájától mind tartalmi, mind formai tekintetben. Megjelenésében jobban közelít a magazinszerű lapokhoz, így jobban hasonlít a korabeli *Képes Ifjúság*-hoz vagy az *Új Symposion*-hoz, és szerkesztői – bár az újvidéki lapok a lényegesen nagyobb támogatásnak köszönhetően minőségi papírra, jobb festékekkel, korszerűbb nyomdatechnikai felszereléssel nemzetközi viszonylatban is kimagasló periodikának számítottak – egy vidéki ifjúsági lap kategóriájában minden tekintetben irigylésre méltó eredményt értek el. Míg még a *Hm...* is megtartotta azt a funkcióját, hogy más tartalmak mellett tájékoztasson is, a *Scarabeus* elsősorban művészeti-művelődési folyóirat igyekezett lenni, és nagy valószínűséggel a szerkesztők is ezt

⁴⁴ *Scarabeus*, 1987, 3–4. sz. 9.

⁴⁵ *Scarabeus*, 1987, 2–5. sz. 18.

használták volna műfajmegjelölésként. A támogatás miatt viszont erre a cserére nem kerülhetett sor, mert legalábbis alcíme szerint „A zentai fiatalok lapja” nem egy rétegközönséget hivatott megcélozni, annak ellenére, hogy tartalmából egyértelműen erre következethetünk.

Több *Scarabeus*-számot is képregénnyel zárnak, így a hátlapokon olyan képsorokat látunk, amelyet Juhem (Juhász Attila) írt, és Teddy Keco (Keceli Mészáros Tivadar) rajzolt.⁴⁶ Mindazonáltal nem pusztá másolásról van szó, hanem hatástörténeti mozzanatról. A képregény része volt az akkori tizen- és huszonevűek életstílusának, így amennyiben belelapozunk ezekbe a folyóiratokba és a moziban vetített filmeket is bevonjuk az elemzésbe, akkor könnyedén feltérképezhetjük az korabeli fiatalok kulturális igényeit. Arról olvashatunk már az első *Scarabeus* számban, hogy a külföldi filmforgalmazó cégek a kupari filmszemlén – ahova a zentai mozit működtető testület képviselői is ellátogattak – többnyire olyan filmeket mutattak be, amelyek erőszakról, verekedésről, feszültségről, vérről, terrorról és rablásról szólnak. A cikkíró szerint a képviselőket kész tények elé állították, és ezért lesz majd a jövő évi (1987) vajdasági mozikban kizárólag olyan film, amely kasszasiker lesz és csupán üzleti érdekeket szolgál. Majd így fejezi be: „Eddig száz fajta kung-furól, karateról és dzsiu-dzsiuról szóló filmet néztünk, hogy az erotikáról ne is beszéljünk. A nézők telítődtek, a filmforgalmazók pedig ezért irányt váltottak. A zentai moziközönség nagy része fiatal, ezért nem kétséges, hogy az akciófilmek érdekelné fogják őket”.⁴⁷ Amennyiben pedig végigpásztázzuk a mozi-repertoárt, amelyet az 1987/3–4. szám a hátlapján közöl, akkor láthatjuk, hogy egyetlen olasz film kivételével a zentai mozi valóban csak hollywoodi akciófilmeket mutatott be. Hasonló arány mondható el a *Hm...*-ben közölt februári, márciusi és áprilisi játérendről is. Egyértelműen kirajzolódik az az ív, amely a moziban látható filmek fogyasztását összeköti azzal a kreatív munkával, amely a folyóiratban zajlott és reprodukálta azt a pop-kulturális tudást, amelyek a fogyasztással felhalmozódtak.

Érdekesmód, a *Scarabeus*-t pontosan ennek az ifjúsági ellenkultúrának a lapban való lecsapódása szüntette meg. Szabó Palócz Attilát valahol 1988/89 telén váltják le, mert a már a sokszorosítóban levő lapszám hátlapján egy olyan képregény kapott helyet, amely még ebben a késő-szocialista demagógiai alkonyatban is deviánsnak minősült. Miután a lapszámot visszakérették az Ifjúsági Központba a nyomda már nem volt hajlandó kinyomtatni, ekkor viszont Szabó Palócz Attila már nincs is Zentán, hanem Újvidéken jár egyetemre, Beszédes István pedig már

⁴⁶ Az 1986-os évfolyam minden egyes számának hátlapján képregény található.

⁴⁷ *Scarabeus*, 1986. július. 7.

az *Új Symposion*-t szerkeszti. A folyóirat élére ekkor Urbán Andrást nevezi ki az Ifjúsági Szövetség, de ő 1989-ben sorkatonai szolgálatra vonul be. Azután viszont a szétagolódó államalakulattal együtt a Szocialista Ifjúsági Szövetség mint alapító szerv is megszűnik. A két évfolyamot megért periodika után a tisztán zenei tematikájú *Aqualung* zárja a nyolcvanas éveket 1988-ban, amelyet már a zentai Ifjúsági Művelődési Központ és a zentai Zenekedvelő Ifjúság nevű civil csoportosulás ad ki.

Összegzés

A folyóiratok őrzik a kor politikai arculatát, válságait és a helyi hatalomgyakorló elit beavatkozását vagy közönyét egyaránt. A lapok tartalmát tekintve jól láthatók a műszaki újítások, sajtótörténeti divatjelenségek, lehetséges és lehetetlenné tett fejlődési irányok. Folyóiratról folyóiratra haladva végigkövethetjük a kultúrélet keresletét és kínálatát, a szórakozási lehetőségek változását és a kultúripar fejlődését is. Mindamellettt lakmuszpapírként használhatjuk őket arra, hogy egy olyan lokális miliőben, mint Zenta a községi szinten hatalmát kifejtő elit miként engedte meg, de korlátozta is egyben egy olyan helyi hatókörű művészeti világ kialakulását, amelyet a vajdasági magyar művészeti világok alrendszerként is vizsgálhatunk.⁴⁸

Az első zentai kisperiodika felbukkanása jó példája a jugoszláviai (magyar) közszéferá vagy nyilvánosság módosulásának.⁴⁹ Az 1960-as évek közepére több szerencsés egybeesés zajlik le. Egyrészt egy olyan korosztály lesz nagykorú, amelynek az elsődleges szocializációs élménye nem a háborús eseményekhez, hanem a háborút követő évekhez, majd a békeidőhöz kötődik. Az előző korosztályokhoz képest ez a tapasztalati horizont más szövegvilágokat, más tematikai keretet eredményez. Másrészt, az 1940-es évek második feléhez és az 1950-es évekhez képest különböznek a zsdanovi elvekre és a szocialista realizmusra alapozott kultúripar elvárásai is, ilyen értelemben szórványosan, de egyre erőteljesebben jelentkeznek más hangok már az ötvenes évek végétől. Harmadrészt, élményanyagként felhalmozódnak azok a kulturális javak, amelyek a Nyugatról beáramló kortárs művészeti alkotásokkal érkeznek. Többek között itt – hogy csak néhányat említsünk – fontos szerepet játszik például az olasz film, a francia irodalom és az amerikai könnyűzene. Negyedrészt, az 1960-as évek közepére politikailag is liberalizálódik a közélet és gyengül a központi szigor, ezzel a párt – bár megmarad a szocializmus keretein belül – engedékenyebbé válik az alternatív művészeti megnyilatkozások

⁴⁸ Vö. Howard S. Becker „Art Worlds” kifejezésével.

⁴⁹ Vö. Jürgen Habermas „Öffentlichkeit” kifejezésével.

felé. A *Tribina*, a *mi* és a *MI* többször is megszakított fejlődési görbájén azt látjuk, hogy teret adnak a fiataloknak, de ahogy felerősödik ez a hang, megvonják tőlük a támogatást. A három közül legsikeresebben működő *MI* is politikai akarattal jött létre, de azzal is szűnt meg, ugyanakkor nem fűződnek hozzá olyan „nem hivatalos cenzori” mellékszálak, mint elődeihez, mert a művészet felé mozdult el. A *MI* ugyanakkor, nagy valószínűséggel, létre tudott volna hozni egy művészeti világot, ha a belpolitikai eseményekre való válaszként a központi hatalom nem söpör végig az összes jugoszláv sajtóterméken.

Az 1980-as évek közepén, amikor még mindig a hetvenes évekhez hasonló szigor uralkodott a médiában, jellemző módon egy olyan községi ifjúsági lap indult, amely a tájékoztatást helyezte előtérbe. Jugoszláviai magyar viszonylatban érdemes megjegyezni, hogy ekkor még mindig az az Erdélyi Károly a *Magyar Szó* főszerkesztője (1976–1985), aki aktív szerepet vállalt a Sziveri-ügy idején, míg az *Új Symposion* főszerkesztője Purger Tibor (1984–1989) volt. Emellett a *7Nap* és a *Dolgozók* is inkább a gyanútlan tárcák, riportok felé terelte az olvasót. Bírálatot, strukturális problémákra irányuló kérdésfelvetést nem találunk a sajtóban. Az *Ifjúsági Közlöny* ennek a paradigmának a része. Egy olyan jugoszláviai (magyar) nyilvánosság lokális alapeleme, amely az olvasóknak hírekkel szolgál. Nem az értelmezés, hanem a közlés állt középpontban. Ilyen értelemben egy alapos, tájékoztatni kívánó, a maga nemében megfelelő, szerkesztői koncepciójában az alapítási szándékhoz hű periodikával van dolgunk – ellentétben a többi zentai lappal –, amely általában eltávolodott a művészet felé.

Az 1980-as évek utolsó harmadában viszont, miután Slobodan Milošević átveszi a hatalmat a Kommunista Szövetség szerb részlegében és ezzel legitimálódik az etnikai összekacsintás a párton belül, és amikor ezáltal elvész az ideológiai iránytű, majd a rákövetkező évtizedben elszabadul a pokol, Zentán – a gyengülő pártszigornak és a községi pártvezetőség közönyének köszönhetően – egy olyan művészeti világ alakul ki, amely a *Scarabeus* című folyóiratban ölt formát. Az azt megelőző *Hm...* sajnos egy „már-nem-még-nem” vákuumhelyzetben jött létre, ezért a szerkesztőség minden jel szerint belefáradt a periodika támogatása körüli teendőkhöz. Esztétikai szempontból viszont ennek ellenére kimagasló eredményeket értek el mindhárom lapszámban. A *Scarabeus*-t viszont az általános zavarban egyrészt nem gátolta senki a munkában és hagyták kifejlődni. Másrészt megvolt a fejlődéshez szükséges anyagi fedezet. Ennek következtében egy gyorsléptékű tőkefelhalmozás zajlott le Zentán, ahol – miután az kulturális, gazdasági és politikai kapcsolati elemeiben szintetizálódott – néhány hónap alatt egy olyan folyóirat került az olvasók elé, amelynek tartalma minden további nélkül megjelenhetett

volna bármely magyar nyelvű folyóiratban és megállta volna a helyét. Mindeközben egy olyan művészi világot működtetett maga körül, amelyben a kapcsolatok elérték a városi szintű együttműködés leghatékonyabb formáját. Az anyagi források kellő rendszerességgel szolgáltatták a megjelenéshez szükséges fedezetet, a művelődési élet biztosította a témákat, a közönséget és a szerzői gárdát. Az önfenntartásnak köszönhetően emellett kölcsönösen adott legitimitást egymásnak a diszkóklub és a folyóirat, amely így a diszkóklub részéről stabil anyagi forrást jelentett, a vitaestek és a folyóirat pedig ezt a közművelődés fellendítésével ellensúlyozta a zentai polgárság körében – mindezt az Ifjúsági Központ keretein belül. A folyóirat emellett kellő éleslátással tudta mobilizálni a fiatal erőként helyben levő szerzőket, publikációs fórumot biztosított nekik és alkalmat adott az önkifejeződésre. Emellett nem mellékes, hogy ebben a művészi világban hatékonyan megoldották a folyóirat mint tárgyasult kultúrtermék terjesztését is.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Zentai Történelmi Levéltár.

*

Becker, S. Howard: *Art worlds*. Berkeley and Los Angeles, University of California Press, 1982.

Gulyás Gizella: *Kortárs vajdasági magyar művészek lexikona*. Újvidék, Atlantis, 2003.

Gerold László: *Jugoszláviai Magyar Irodalmi Lexikon*. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2001.

Hall, Stuart: Encoding and Decoding. In: During, Simon (ed.): *The Cultural Studies Reader*. London and New York, Routledge. 2001. 507–517.

Kaelble, Hartmut: *Sozialgeschichte Europas, 1945 bis zur Gegenwart*. Bonn, Bundeszentrale für politische Bildung, 2007.

Kalapis Zoltán: *A Magyar Szó fél évszázada*. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1994.

Szerbhorváth György: *Vajdasági lakoma, az Új Symposion történetéről*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 2005.

Szloboda János: *A zentai sajtó története*. Zenta, Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárak Köre, 1995.

Oszkár ROGINER

Small periodicals of Zenta (Senta), 1945–1992

The article deals with small periodicals issued in Zenta, Yugoslavia between 1945–1992. I refer to small periodicals as journals containing literary texts (poems, short stories, plays, etc.), oriented towards culture and the arts, but distributed only on the local level, and published for only a short period of time. Some of these journals existed for just one or two years (MI, Ifjúsági Közlöny, Scarabeus), but there were some lasting for only one, two or three issues (Tribina, mi, Hm...). The research focuses on how these journals were established, which were the editor's conceptions, how these altered throughout the period of its existence, and how the paper came to its end. I wanted to reveal the potentials of an art world, the networks of coproduction around them, and the way young intellectuals managed an art journal. These periodicals were successive, non-profit workshops of cultural production, and when one ceased to exist, another one emerged in a few years time. Furthermore, one of the aims of this research was to collect and digitalize these periodicals, which was also a success.

Keywords: small periodicals, Zenta, literature, art worlds

III.
KISEBBSÉGI KOMPETENCIÁK

Az RMDSZ külpolitikájának intézményesülése az 1990-es évek első felében

Az 1989. decemberi eseményeket követően, már a Romániai Magyar Demokrata Szövetséget (RMDSZ) létrehozó értelmiségi elitben megfogalmazódott az az elképzelés, hogy az erdélyi magyar kisebbség képviselőjét ellátó szervezetnek kapcsolatokat kell létesítenie Magyarországgal, továbbá képviselői és megfigyelői révén jelen kell lennie azokon a nemzetközi fórumokon, ahol a kisebbségi kérdés napirendre kerül.¹ Ennek az elképzelésnek – amellyel a Szövetség megfogalmazta első külpolitikai célkitűzéseit is –, több tényező állhatott a háttérében. Elsőként a román többséggel szembeni bizalmatlanság szolgáltatott indokot a külkapcsolatok építésének szükségességéhez, főként Magyarországgal, majd később az integrációs szervezetekkel (ET, EBESZ, NATO, EU). Az anyaországtól és az integrációs szervezetektől a Szövetség többnyire azt várta, hogy európai szinten is megjelenjen az erdélyi magyarság ügye, továbbá, hogy a nemzetközi nyomásgyakorlás (euroszanálás) révén pozitív fejlemények következzenek be a román kisebbségpolitikában. Míg az első esetben jelentős fejleményekről beszélhetünk, addig a második esetben csak az integrációs szervezetek közvetítése folytán sikerül némi eredményt elérni. A másik szándék mögött, amely a romániai magyarság képviselőjének bekapcsolódását szorgalmazta az európai folyamatokba, az húzódtott, hogy az RMDSZ európai segítséggel meghatározó szereplőjévé válhat a román demokratizálódás folyamatának, az európai normák román jogrendbe való beépítésével pedig a többség–kisebbség viszony is normalizálódhat.

A külkapcsolatok építése melletti harmadik érvet Kiss Tamás és szerzőtársai fogalmazzák meg egyik tanulmányukban. Az RMDSZ és választói közötti kapcsolat átalakulását vizsgálva jutnak arra a megállapításra, hogy a Szövetség ebben az időszakban konvencionális eszközökkel nem tudta befolyásolni a román törvényhozást, ami a kisebbségi jogok bővítését és elfogadását illeti, ennek következtében pedig a külpolitikai képviselő jelent meg járható alternatívaként.²

¹ Az RMDSZ Szándéknyilatkozata, 1990. január 13. In: Bárdi Nándor – Éger György (szerk.): *Útkeresés és integráció...*, 1999, i. m.

² Kiss Tamás – Barna Gergő – Székely István Gergő: *A társadalomépítéstől a klientúra-építésig...*, 2013, i. m., 7–40.

A kérdés vizsgálata a nemzetközi kapcsolatok irodalmának szempontjából is fontos táppontokkal szolgálhat, ugyanis az 1970-es évektől kezdődően az államok mellett újabb szereplők jelentek meg a külpolitika szintjén: nem-kormányzati szervezetek, transznacionális vállalatok, agytrösztök, nemzetközi nem-kormányzati szervezetek, érdekvédelmi szervezetek és politikai pártok, amelyek új kihívások elé állították az állami szereplőket és átformálták államközpontú külpolitikára vonatkozó feltételezéseinket.³

Ennek ismeretében nem példánélküli tehát, hogy az RMDSZ, átlépve a nemzetállami kereteket, a külpolitika szintjén kapcsolatokat épített ki, azért, hogy nemzetközi szinten is megjelenítse a kisebbségi kérdést és a román kisebbségpolitikával kapcsolatos aggályait; Magyarország támogatásával a kétoldalú kapcsolatok napirendjére tűzze a kisebbségi kérdést; a nemzetközi szervezetek részvételével olyan koalíciókat hozzon létre, amely fel tud lépni a magyar kisebbséget ért sérelmekkel szemben és esetenként befolyásolhatja a román kisebbségpolitikát.

A tanulmány az RMDSZ külpolitikáját, külkapcsolatainak rendszerét kívánja áttekinteni az 1990-es évek első felében, a Szövetség intézményesülésének időszakában.⁴ Arra a kérdésre keresem a választ, hogy az RMDSZ, átlépve a nemzetállami kereteket, milyen érdekérvényesítési lehetőségekkel és eszközökkel rendelkezik a külpolitika szintjén, és céljai elérése érdekében milyen megfontolásból alakít ki kapcsolatokat a nemzetközi szervezetekkel és nem-kormányzati szervezetekkel? Feltételezésem szerint az RMDSZ külpolitikai tevékenysége nem hozott alapvető változásokat a román kisebbségpolitikában, ugyanis a Szövetség csak néhány kivételes esetben tudta befolyásolni a nemzetközi közvéleményt és ennek nyomán pedig a román kormányzatot abban, hogy pozitív fejlemények következzenek be a kisebbségi jogok bővítését illetően.

A tanulmány két nagyobb szerkezeti egységre tagolódik. Az első részben a nemzetközi kapcsolatok szakirodalmában megjelenő transznacionális szereplőkkel kapcsolatos irodalmat mutatom be, míg a dolgozat második részében az RMDSZ külpolitikáját tekintem át az intézményesülés időszakában, amely tulajdonképpen magába foglalja az Szövetség külpolitikai érdekérvényesítésének az időszakát is: a külpolitika szintjén ez a korszak volt a legintenzívebb és legeredményesebb periódus az RMDSZ történetében.

³ Thomas Risse-Kappen: *Bringing transnational...*, 1995, i. m.; Walter Carlsnaes (szerk.): *Handbook of international relations*, 2002, i. m.; Kiss J. László: *Változó utak...*, 2009, i. m.

⁴ Az RMDSZ intézményesülésének és konszolidációjának időszaka az 1989-es megalakulása és az első kormányzati szerepvállalása (1996. december) közötti időszak értendő.

Transznacionális politika

A nemzetközi kapcsolatok és a külpolitika elemzésének szakirodalmában ritkán kerülnek a vizsgálat fókuszába politikai pártok, nem beszélve az etnikai pártokról. A kézikönyvnek tekinthető *The Oxford Handbook of International Relations* 2008-as kiadása, vagy a Sage Kiadó gondozásában megjelenő *Handbook of International Relations* sem tesz említést a pártok külkapcsolatairól. A szakirodalomban e témában többnyire olyan munkákkal találkozunk, amelyek a pártverseny és a külpolitika közötti összefüggéseket tárják fel,⁵ továbbá a politikai pártok befolyását, a kormány külpolitikájára gyakorolt hatásait írják le.⁶

A pártok külkapcsolataiban az európai integráció folyamata is jelentős változásokat hozott, az Európai Parlamentben jelen levő pártcsaládok a képviselők és a nemzeti pártok együttműködésének újabb dimenzióját nyitották meg nemzeti hovatartozásra való tekintet nélkül. A politikai pártok szövetségének legfelső, nemzetközi szintjét, az internacionálék alkotják, amelyek a különböző irányultságú – szocialista, liberális, kereszténydemokrata, centrista-demokrata és zöld – pártok fórumaként fejtik ki tevékenységüket.⁷

A szakirodalom másik része, amely releváns lehet elemzésünk szempontjából, a politika transznacionalizációját írja le. A transznacionális politika azt a globális folyamatot értelmezi, amelyben az államok mellett az új szereplők, az ún. transznacionális szereplők interakciói a külpolitika szintjén egyre nagyobb jelentőséggel bírnak; befolyás-növekedésük és az államok bel- és külpolitikájára gyakorolt hatásuk az 1960-as évek végétől új kutatási irányokat nyitott a nemzetközi kapcsolatok és a külpolitikai döntéshozatal vizsgálatában. A transznacionális politika tehát az új szereplők (a politikai pártok, nemzetközi szervezetek, társadalmi hálózatok, nem-kormányzati szervezetek, agytrösztök) határokat átlépő tevékenységeit jelöli,⁸ és azt vizsgálja, hogy a transznacionális szereplők interakciói milyen mértékben befolyásolják az államok bel- és külpolitikai magatartását.

Annak hátterében, hogy mi állhatott e szakmai érdeklődés mögött, többféle magyarázat adható: elsőként az 1960-as évek gazdasági fellendülése, és a határokon átnyúló, az üzleti kapcsolatokat lehetővé tevő kommunikáció fejlődése, együttműködési lehetőségek kelet és nyugat között, továbbá a nemzetközi

⁵ Gary Winslett: *Party Competition as a Driver of Foreign Policy...*, 2012, i. m., 127–153.

⁶ William E. Paterson: *Political Parties and the Making of Foreign Policy...*, 1981, i. m., 227–235.; Janina Onuki et al.: *Political parties, foreign policy and ideology...*, 2009, i. m.

⁷ Roger Hällhag: *Political Party Internationals...*, 2008, i. m. 100–115.

⁸ Kiss J. László: *Változó utak a külpolitika elméletében és elemzésében*, 2009, i. m., 52., 154.

szereplők pluralizálódása⁹ és a közöttük kialakuló együttműködések alapján véve kérdőjelezték meg az államközpontú külpolitikáról alkotott elképzeléseket.

A fentebb megnevezett változásokra alapozva nem maradt el a kutatók reakciója sem.¹⁰ Elsőként Karl Kaiser hívja fel a figyelmet arra, hogy a nemzetközi politikában egyre több olyan esemény és folyamat érhető tetten, amely nem magyarázható hagyományos államközi és államközpontú modellekben.¹¹ Tanulmányában a transznacionális politikát a multinacionális politika egyik elméletének, értelmezési keretének tekinti, azonban a szerző nem törekedett átfogó módon meghatározni a jelenséget, a felsorakoztatott példák széles tárháza, a kormányzat és a társadalom kölcsönhatásaiból eredő különböző modellek azonban megalapozták a további vizsgálódások kiindulópontjait.

Az, hogy a transznacionális kapcsolatok kérdésköre milyen mértékben került a szakmai érdeklődési körökbe, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az *International Organization* Joseph S. Nye és Robert O. Keohane koordinálásával 1971-es nyarán egy több mint 400 oldalas különszámmal jelent meg.¹² A tanulmányok szerzői áttekintik a transznacionális kapcsolatok természetét, esettanulmányokban bemutatják a transznacionális szervezeteket, egyes kérdés-területeket (issue-area), végül pedig a transznacionális kapcsolatok fontosságát hangsúlyozzák a globális béke, igazság és gazdaság tekintetében. Meghatározásuk szerint a transznacionális kapcsolatok a transznacionális szereplők tevékenységét foglalja magába, transznacionális pedig az a határon átnyúló állandó kapcsolat, amelyben az egyik résztvevő nem állami szereplő.¹³ A folyóiratban megjelenő tanulmányokban, illetve a későbbi transznacionális kapcsolatokról szóló irodalomban¹⁴ többnyire két közös vezérfonalat lehet végigkövetni. Az első feltételezés a nemzetközi kapcsolatokban uralkodó tételt igyekezett megkérdőjelezni, miszerint nem az államok az egyedüli meghatározói a világpolitikának, mellettük a transznacionális szereplők is egyre nagyobb jelentőséggel bírnak. A második irányvonal arra vonatkozott, hogy a transznacionális szereplők térnyerése következtében az államok vagy az új szereplők befolyása érvényesül-e a jövőben a nemzetközi politikában. Az előbbieken már idézett *International Organization* szám bevezetőjében Nye és Keohane az államközpontú és transznacionális kapcsolatok dinamikáját a következő ábrával szemlélteti:

⁹ Uo. 111.

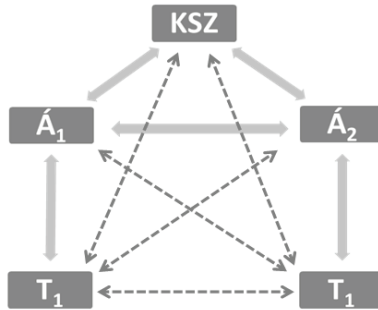
¹⁰ Thomas Risse-Kappen: *Transnational Actors...*, 2002, i. m., 335–360.

¹¹ Karl Kaiser: *Transnationale Politik...*, 1969, i. m., 80–82.

¹² Joseph S. Nye Jr. – Robert O. Keohane: *Transnational Relations and World Politics...*, 1971, i. m. 329–758.

¹³ Uo. 335.

¹⁴ Samuel P. Huntington: *Transnational Organizations in World Politics...*, 1973, i. m. 333–368.

1. ábra. Államközpontú (hagyományos) és transznacionális kapcsolatrendszerek

(Forrás: Nye és Keohane: *Transnational Politics...*, 1971, i.m., 334.)

Az 1. ábrán látható államközpontú kapcsolatrendszerek az állam és a kormányközi szervezetek, illetve a társadalmon belüli szervezetek között jönnek létre és nincsen alapvető kapcsolat a társadalom és a kormányközi szervezetek, illetve más államok és társadalmak között. Ezzel szemben a transznacionális kapcsolatrendszerek (szaggatott nyilak) kilépnek ebből a keretből, és kapcsolataik hálózat-szerűen összekötik az állami, nem állami és kormányközi szervezeteket, ezzel pedig létrejön az állami és nem állami szereplők közötti transznacionális kapcsolatok egyre növekvő rendszere.¹⁵

Összefoglalva megállapítható, hogy a transznacionális kapcsolatok első hullámának irodalma a nemzetközi szervezetek növekvő szerepének felismerésével új kutatási irányokat nyitott, azonban a vita nem jutott tovább azon a felismerésen, hogy vajon az államközpontú (state-dominated) világ helyét mennyiben tudja felváltani és átvenni a társadalomközpontú (society-centered), a transznacionális kapcsolatokra épülő világ.

Az 1980-as évek folyamán a világpolitikában és a szakmai körökben bekövetkező változásoknak betudhatóan a transznacionális kapcsolatok újra a figyelem középpontjába került. Elsőként a kelet-nyugat szembenállás végével és a kommunista blokk felbomlásával az állami és nem állami szereplők egyre intenzívebb, határokat átvelő kapcsolatépítése indult meg. Egy másik, szakmai körökből érkező kihívás a nemzetközi kapcsolatok uralkodó elméleteit kérdőjelezte meg: az Alexander Wendt által képviselt konstruktivista irányzat arra helyezte a hangsúlyt, hogy

¹⁵ Néhány empirikus adat a transznacionális kapcsolatokról: 207 állami szereplő (World Factbook) mellett a világban 68 000 nemzetközi szervezet (The Yearbook of International Organizations) és 43 000 transznacionális vállalat (Global Issue) tevékenykedik a világban.

a nemzetközi politikában a társadalmi struktúráknak és normáknak, az identitásnak és végül, de nem utolsó sorban a kultúrának is meghatározó szerepe van.¹⁶ A harmadik tényező a globalizáció irodalmához kapcsolható, amely valóságos új „iparágot” teremtett a társadalomtudományokban és a gazdasági aktorok mellett a non-profit szektor és a tudáslapú társadalmak (epistemic communities)¹⁷ szervezetei is megjelennek, mint új, transznacionális szereplők. A 1990-es évek fejleményeinek nagyon jó összefoglalóját adja a Thomas Risse-Kappen által szerkesztett *Bringing transnational relations back in c.* munka.¹⁸ A kötet nemcsak azért jelentős, mert újradefiniálja a transznacionális kapcsolatokat és igyekszik elméleti keretbe helyezni az eddigi vizsgálódásokat, hanem azért, mert új kutatási kérdéseket fogalmaz meg a transznacionális kapcsolatok kutatására vonatkozóan. Szerinte a transznacionális kapcsolatokról szóló vita első részét idejekorán zárták le és tévesnek bizonyult az a kérdésfelvetés, miszerint az államközpontú világot felváltja-e a nem állami szereplők által dominált világ. Risse szerint sokkal eredményesebbnek bizonyulna az a kérdésfelvetés, hogy miként hatnak egymásra az állami és nem állami szereplők, interakcióikat milyen bel- és külpolitikai körülmények befolyásolhatják.¹⁹

1. táblázat. A transznacionális kapcsolatok két hulláma közötti különbségek

	Az 1970-es évek transznacionális kapcsolatai	„Új” transznacionalizmus
A vizsgálat tárgyai	Főként gazdasági kérdések – transznacionális vállalatok, nemzetközi szervezetek	Tudáslapú közösségek, nemzetközi nem-kormányzati szervezetek, határon átnyúló társadalmi mozgalmak
Kutatási kérdés	Államközpontú vs. társadalomközpontú világ befolyásának érvényesülése	Állami és nem állami szereplők egymásra gyakorolt hatása
Elméleti irányzatok	Neorealista-liberális vita	Konstruktivizmus

(Saját szerkesztés Thomas Risse-Kappen, *Transnational Actors and World Politics...*, 2002, i. m., 342. alapján.)

¹⁶ Alexander Wendt: *Social theory of international politics...*, 1999, i. m.

¹⁷ Peter M. Haas: *Epistemic Communities and International Policy Coordination...*, 1992, i. m., 1–35.

¹⁸ Thomas Risse-Kappen (ed.): *Bringing transnational relations back in...*, 1995, i. m.

¹⁹ Uo. 5.

Mielőtt rátérnék az RMDSZ-re vonatkozó elemzésre szükséges csoportosítani a transznacionális szervezeteket. A szakirodalom alapján a transznacionális szervezeteket belső struktúrájuk, célkitűzéseik és motivációjuk illetve tevékenységi köreik mentén kategorizálhatjuk.

- Belső struktúrájuk mentén beszélhetünk formális szervezetekről (multinacionális vállalatok, nem-kormányzati szervezetek) és hálózatokról, egyének csoportosulásáról (főként az önkéntességen alapuló szervezetek esetében).²⁰
- Célkitűzéseik és belső motivációjuk szerint megkülönböztetünk profitorientált (anyagi, materiális) célokért küzdő szervezeteket, főként multinacionális vállalatokat és nem profitorientált szervezeteket (nemzetközi nem-kormányzati szervezetek, tudásalapú közösségek, kisebbségi és ellenzéki csoportok).²¹
- A tipológiák harmadik csoportját a szervezetek tevékenységi körei mentén végezhetjük el. E szerint beszélhetünk territoriális, ideológiai és kulturális, valamintgazdasági szereplőkről.²²
 - a) territoriális szereplők egyik csoportja az államot, vagy államhoz hasonló területi bázist használ fel céljaik elérésére (politikai-katonai szervezetek, állam nélküli nemzetek), míg a másik csoportba az állam alatti egységek (városok, régiók, szövetségi államok) tartoznak;
 - b) ideológiai-kulturális szereplők: egy kérdésterület mögé szerveződő szereplők (pl. leszerelés, környezetvédelem), egyházak, internacionálék, emberi jogok védelmét hirdető szervezetek, politikai pártok, tudás-alapú közösségek;
 - c) gazdasági szereplők: multinacionális vállalatok, médiaóriások.

A tipológia alapján az RMDSZ olyan transznacionális szereplő, amely belső struktúráját tekintve formális (pártokra jellemző struktúra), célkitűzéseiben immateriális, és tevékenységei mentén érdekvédelmi (ideológiai-kulturális) szervezet.

A transznacionális politika, amely a transznacionális szereplők határokat átlépő érdekérvényesítési tevékenységét jelöli, megbízható elméleti keretül szolgálhat arra, hogy a marosvásárhelyi fekete március után, az aktivizálódott RMDSZ külpolitikáját, külkapcsolatainak rendszerét értelmezzük, eredményeit és a román államra gyakorolt hatásait bemutassuk. A dolgozat második

²⁰ Thomas Risse-Kappen, *Transnational Actors and World Politics...*, 2002, i. m., 336.

²¹ Uo. 336–337.; Kiss J. László: *Változó utak a külpolitika elméletében és elemzésében*, 2009, i. m., 116.

²² Christopher Hill: *The Changing Politics of foreign Policy...*, 2003, i. m., 195–203. Idézi Kiss J. László: *Változó utak a külpolitika elméletében és elemzésében*, 2009, i. m., 116–122.

részében az RMDSZ külpolitikai tevékenységét elemzem.²³ Első lépésben a rendelkezésre álló szakirodalom és forrásbázis alapján korszakolom a Szövetség (1989–1996 közötti időszak) külpolitikáját.²⁴ Második lépésben az egyes időszakok külpolitikai tevékenységének értékelését végzem el. Azt vizsgálom, hogy (1) az adott időszakban a programok és döntéshozatal szintjén (SZKT) milyen külpolitikai célok fogalmazódtak meg; (2) milyen szervezetekkel létesültek kapcsolatok; (3) mikortól beszélhetünk intézményesült külpolitikáról, amely a szervezeti struktúrában is tükröződik; (4) melyek a legfontosabb „ügyek”, melyeket az RMDSZ a külpolitika napirendjén (az anyaország és a nemzetközi szervezetek segítségével) meg tudott jeleníteni, ennek képviselőjében pedig milyen eredményeket ért el.

Mivel az RMDSZ a vizsgált időszakban több állammal, nemzetközi szervezettel és határon túli magyar szervezettel is létesített kapcsolatokat, igyekeztem elkülöníteni a lehetséges elemzési (kapcsolati) szinteket és beazonosítani a konkrét szereplőket is. Az első szintet a Brubaker által bevezetett triadikus viszony képezi, amely a nemzetiesítő állam, az anyaország és a kisebbség változó viszonyrendszerét állítja az elemzés fókuszába.²⁵ A következő szinteket a nemzetközi szervezetek²⁶ és nyugati államok, ernyőszervezetek, európai pártcsaládok és internacionálék alkotják. A legfelső szinten, a határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek, illetve a nemzetközi nem-kormányzati szervezetek állnak. Ennek összefoglalását adja a 2. ábra.

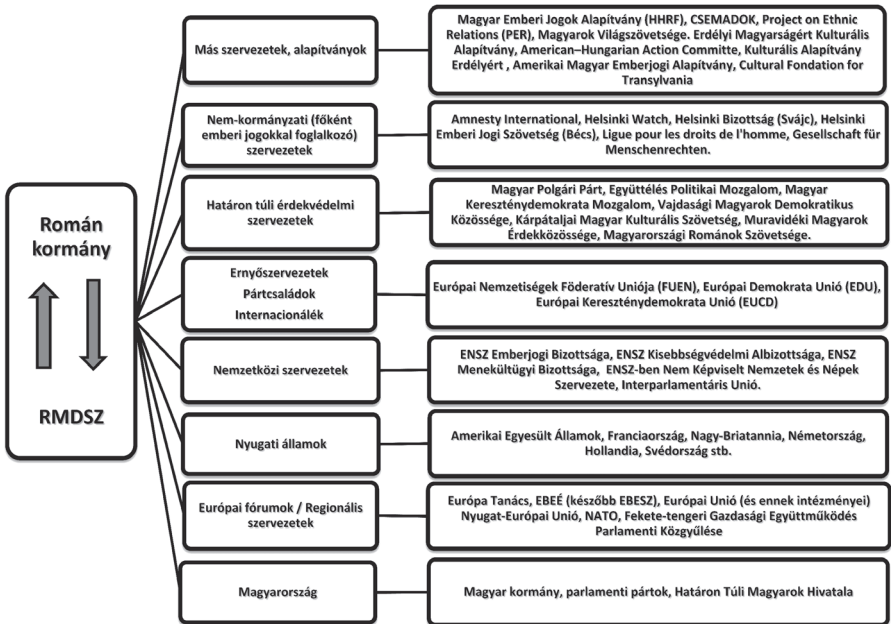
Az RMDSZ, megalakulása után – a tárgyalt időszakban – kapcsolatokat épített ki a 2. ábrán szereplő állami és nem állami szereplőkkel, ebben a viszonyrendszerben azonban az anyaországgal való kapcsolatok több szempontból is kiemelt szereppel bírnak: egyrészt az államközi viszonyban Magyarország igyekezett a kisebbségi kérdést napirenden tartani, másrészt támogatta az RMDSZ nemzet-

²³ A romániai magyar politikatudományi irodalomban nem tartoznak az elemzés főáramába azok a munkák, amelyek a nemzetközi kapcsolatok vagy a külpolitika szempontjából világtítanak meg az erdélyi magyarság szempontjából relevánsnak tűnő kérdéseket. Ebből Salat Levente munkássága tekinthető kivételnek. Lásd erről: Toró Tibor – Szabó Tamás: *A romániai magyar politikatudomány...*, 2015, i. m.

²⁴ A korszakolást a következő dokumentumok és források alapján végeztem el: a Budapesti Külügyminisztérium titkos ügykezelésű (TÜK) iratai (1989–1995); a nemzetközi szervezetek dokumentumai, ajánlásai; Magyarország külpolitikai évkönyve (1989–2012); RMDSZ Tájékoztató, RMDSZ Közlöny (1993–2015); Udvardi Frigyes: *A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1990–2009*; Kuszálík Péter: *Az RMDSZ tizenöt éve a sajtó tükrében; Romániai Magyar Szó (1989–1991)*.

²⁵ Rogers Brubaker: *National Minorities, Nationalizing States...*, 1995, i. m., 107–132.

²⁶ David J. Smith: *Framing the National Question...*, 2002, i. m., 3–16.

2. ábra. Az RMDSZ külkapcsolatainak rendszere

(Saját szerkesztés Bíró Anna-Mária: *The international relations...*, 1996, i. m., 4. alapján.)

közi kapcsolatainak alakítását, harmadrészt pedig a támogatáspolitikát és a kisebbségi magyar intézményrendszerek fenntartásában játszott szerep volt az, amely az RMDSZ külkapcsolataiban az anyaországot kitüntetett szerephez juttatta.

Az RMDSZ külpolitikája

Elsőként a rendszerváltás előtti, erdélyi magyar értelmiségi mozgalmak fogalmazzák meg Romániának a kisebbségekkel szembeni elnyomó bánásmódját. Az értelmiségi másként gondolkodásnak két egymást követő időszaka különíthető el, amelynek visszhangja külföldre is eljutott: míg az 1970-es években párfunkcionáriusok igyekeztek beadványaikkal felhívni a magyar kisebbség helyzetére a figyelmet (Takács Lajos, Király Károly), addig az 1981 és 1982 között az *Ellenpontok*, majd az 1988-ban megjelent *Kiáltó Szó* az ellenállás határozottabb

formáját tükrözte.²⁷ Magyarországon a kommunista párt felső vezetésében a határon túli magyarság kérdésében bekövetkező szemléletváltás, illetve a falurombolás ellen szervezett demonstrációk arra készítették a külügyet, hogy az erdélyi magyarság helyzetét nemzetközi szinten is megjelenítse. Ennek többek között az egyik megnyilvánulása volt a Külügyi Intézet folyóiratának, a *Külpolitikának* az erdélyi magyarok helyzetét taglaló száma, amelyben a román nemzetpolitika mellett, a falurendezési tervekről és a menekültek helyzetéről szóló kiadványát angolul is megjelentették, eljuttatva a legtöbb nyugat-európai és amerikai követségre és konzulátusra.²⁸

Nemzetközi szinten a Magyar Emberi Jogok Alapítvány (Hungarian Human Rights Foundation – HHRF) érdemel különös figyelmet, amely az 1970-es évek második felétől a kisebbségben élő magyarság elleni jogsértésekre irányította az amerikai és a nemzetközi döntéshozók figyelmét.²⁹ A HHRF tájékoztatásának köszönhetően az Egyesült Államok nagy érdeklődést mutatott a romániai belpolitikai események, az emberi jogok és a kisebbségekkel kapcsolatos bánásmód iránt. A Külügyminisztérium 1989 februárjában több oldalas jelentést tesz közzé a romániai viszonyokról és a disszidensek helyzetéről,³⁰ majd májusban a Szenátus 53 tagja levélben fordul Bush elnökhöz, hogy az aktuális romániai helyzetre való tekintettel vizsgálja felül az Egyesült Államok és Románia viszonyát, beleértve a gazdasági kapcsolatokat.³¹ Ezeket az állapotokat nyomatékosítja az Amnesty International Romániáról szóló jelentése is.³²

A röviden bemutatott emberi és kisebbségi jogokkal kapcsolatos élénk nyugati érdeklődés alapján nem meglepő, hogy a teljes nyugati közvélemény beleértve a legtöbb nemzetközi szervezetet is, figyelemmel kísérte a forradalom kimenete-

²⁷ Bíró Anna-Mária: *The international relations of the DAHR 1989–1996...*, 1996, i. m., 4–5.; Vladimír Tismăneanu et al. (szerk.): *Comisia prezidențială...*, 2007, i. m., 351–354.

²⁸ *Külpolitika*. A magyar Külügyi Intézet elméleti és politikai folyóirata. XVI. évfolyam, 1989, 2. szám.

²⁹ *Hungarian Human Rights Foundation – HHRF* (Magyar Emberi Jogok Alapítvány) hivatalos oldala: <http://www.hhrf.org/hhrf/index.php?oldal=37> (2015–05–29)

³⁰ *Amerikai jelentés az emberi jogok helyzetéről*, 1989. február 13. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), Külügyminisztérium TÜK iratok, XIX-J-1-J, tételszám 128–148, 74 D, 1031/2, 1–10.

³¹ A levél aláírói között ott találjuk Joe Biden jelenlegi alelnököt és John McCain szenátort, volt elnökjelöltet. *Amerikai szenátorok levele Bush elnökhöz Romániával szembeni amerikai magatartással kapcsolatosan*, 1989. május 4. MNL OL, Külügyminisztérium TÜK iratok, XIX-J-1-J, tételszám 128–148, 74 D, 1031/9, 1–5.

³² *Amerikai jelentés az emberi jogok helyzetéről*, 1989. február 13. MNL OL, Külügyminisztérium TÜK iratok, XIX-J-1-J, tételszám 128–148, 74 D, 1031/2.

lét, az ország vezetését ideiglenesen ellátó Nemzeti Megmentési Front megszervezését, és végül, de nem utolsó sorban december 25-én az RMDSZ megalakulását.³³

A kinyilvánított külpolitika időszaka

Az RMDSZ külkapcsolatainak építésében az első periódus a Szövetség megalakulása és a marosvásárhelyi események között eltelt szűk három hónapra tehető. Ebben az időszakban a Szövetség megfogalmazza azokat a célkitűzéseit, amelyeket a külpolitika szintjén irányadónak tartott.³⁴ Az RMDSZ Intéző Bizottsága december 25-én elsőként a Magyarországhoz fűződő kapcsolatok fenntartása mellett foglal állást, természetesen és méltányosnak tartva azt, hogy „fenntartassa és ápolhassa kapcsolatait a magyar nemzet más részeivel”.³⁵ A külpolitikai prioritások kifejtésére nem kellett sokat várni: az RMDSZ első programjának tartott szándéknyilatkozat a Szövetség intézményes kapcsolatai fejezetének több pontjában is fellelhetőek a külpolitikai programpontok. Újra állást foglaltak amellett, hogy a szövetség létesítsen kapcsolatokat a magyarországi és környező országokban működő szervezetekkel, amelyek elősegítik a szövetség működését és bekapcsolják az egyetemes magyar kultúra áramkörébe.³⁶

Az intézményes kapcsolatokra vonatkozó további pontok tartalma a következő: a Szövetség elkötelezi magát a helsinki folyamatban való részvétel mellett (4. pont); kijelenti, hogy képviselteti magát, vagy megfigyelői útján jelen lesz a nemzetközi fórumok rendezvényein, ahol a kisebbségi jogokról tárgyalnak (5. pont); végül pedig mindent megtesznek annak érdekében, hogy a Romániában élő kisebbségek aktív szerepet töltsenek be a környező országokkal folytatott jószomszédi viszony megszilárdításában, a kelet-közép-európai népek közötti kulturális és politikai közeledésben (6. pont).³⁷

Ami a külpolitikai kapcsolatokat illeti, még december végén sor került Horn Gyula külügyminiszter bukaresti látogatására, ahol többek között találkozott Ion Iliescuval, a Nemzeti Megmentési Front (NMF) elnökével és Petre Roman

³³ A *Romániai Magyar Szó* első öt számában több olyan cikk és hír jelenik meg, amelyben a nyugati közvélemény üdvözli a romániai rendszerváltás folyamatát.

³⁴ A kinyilvánított külpolitika kifejezése arra utal, hogy az RMDSZ külpolitikai céljai nyilvánosságot kaptak, kiáltványok és nyilatkozatok formájában megjelentek, azonban formálisan ebben az időszakban az RMDSZ-nek csekély külpolitikai aktivitása van, a Szövetség nevében eljáró két külföldi utazásról van tudomásom.

³⁵ Részlet az RMDSZ Ideiglenes Intéző Bizottságának közleményéből, 1989. december 25. *Romániai Magyar Szó*, 1989. december 26. 3. szám. 1.

³⁶ Az RMDSZ szándéknyilatkozata. *Romániai Magyar Szó*, 1990. január 18. 21. szám. 2.

³⁷ RMDSZ szándéknyilatkozat. Uo. 2.

miniszterelnökkel is. A látogatás az RMDSZ szempontjából is kiemelt jelentőséggel bírt, ugyanis a külügyminiszter tárgyalta Király Károllyal és Domokos Gézával. A *Romániai Magyar Szó*-nak adott interjúból és a hazatérés utáni sajtótájékoztatóból kiderül, hogy a felek közeledésének lényegi feltételét az képezi, ha Magyarország tiszteletben tartja Románia területi integritását és nemzeti szuverenitását, továbbá a magyar–román viszony rendezésének feltétele a romániai magyarok jogainak biztosítása.³⁸ Konkrét kérdésekről, mint a kolozsvári és a szegedi főkonzulátusok, illetve a két ország fővárosában a kulturális intézetek megnyitásáról, a kisebbségi oktatási hálózat bővítéséről, ennek magyar részről történő támogatásáról is született egyezség.³⁹

A külpolitikai intézményesülés időszaka

Az RMDSZ külpolitikája a marosvásárhelyi eseményeket követően aktivizálódott.⁴⁰ Ekkorra az erdélyi magyar értelmiségi elit számára nyilvánvalóvá vált, hogy hiú ábrándnak bizonyult az NMF január eleji nyilatkozata – amelyben elismeri a kisebbségek kollektív jogait –, és a román politika az etnikai törésvonalak mentén polarizálódik, amelynek következményei a magyar–román kapcsolatokban és az államközi viszonyokban is érzékelhetővé váltak.⁴¹ A március 20. után az NMF napirendjéről lekerültek a kisebbségi jogok bővítésével kapcsolatos kérdések, és központi média tudósítása alapján az erdélyi magyarság, beleértve az RMDSZ tevékenységét is, vált minden etnikai probléma okozójává. Az RMDSZ-t lejárató médiakampány, az alaptalan vádaskodások és a marosvásárhelyi események kivizsgálására kijelölt vizsgálóbizottság megalakulása közepette került sor

³⁸ Dr. Horn Gyulának, Az MSZP elnöksége tagjának, a Magyar Köztársaság Külügyminiszterének Nyilatkozata romániai látogatása után. *Magyar Külpolitikai Évkönyv*, 1989, i. m., 330.

³⁹ Uo. 331. Az RMDSZ Ideiglenes Intéző Bizottságának január 2-i közleményéből, Domokos Géza beszámolójából azt is megtudjuk, hogy Horn Gyula üdvözölte az RMDSZ megalakulását és „támogatja az RMDSZ kiáltványában megfogalmazott alapelveket és célokat”. *Romániai Magyar Szó*, 1990. január 5. 10. szám. 2.

⁴⁰ A sors fintora, hogy az RMDSZ vezetőségének tagjai Budapesten, a magyar–román értelmiségi találkozáson értesültek a marosvásárhelyi eseményekről. A Balázs Sándor, Cs. Gyimesi Éva, Domokos Géza, Kántor Lajos, Kányádi Sándor, Lányi Szabolcs, Markó Béla és Sylveszter Lajos által jegyzett nyilatkozatban kéri a román kormány azonnali közbelépését, és a vétkes személyek felelősségre vonását. *Húszéves az RMDSZ 1989–2009...*, 2009, i. m., 395.

⁴¹ A nagyváradi kongresszus többek között arról is határoz, hogy az RMDSZ kilép a NMF-ből és az antikommunista Temesvári Nyilatkozathoz csatlakozik. Államközi szinten a két ország viszonyának romlása tényként kezelhető, amely kormánynyilatkozatokban, továbbá Horn Gyula miniszterelnöknek a román–magyar értelmiségi találkozó budapesti eseményén elhangzott beszédéből is leszűrhető. *Magyar Külpolitikai Évkönyv*, 1990, i. m., 135–141.

az RMDSZ első kongresszusára Nagyváradon. A külügyminiszteri feljegyzésekből tudjuk, hogy Ion Iliescu ideiglenes államfő, a kongresszust megelőzően többször felkereste Domokos Gézát, hogy döntsenek a színhely változtatása mellett, mivel tartott az esetleges, Magyarország irányából érkező provokáció lehetőségétől.⁴² Ezzel összefüggésben felvetődik kérdésként az is, hogy miért nem voltak a kongresszusnak külföldi meghívottai? A válaszra adható érvrendszer szintén egy külügyi dokumentumból vehető ki, amelyben Domokos Géza amellett érvel, hogy az RMDSZ politikai mozgásteret beszűkült, a hivatalos magyarországi személyiségeket azért nem hívták meg, hogy elkerüljék azoknak a feltételezéseknek a látszatát is, miszerint a Szövetséget Magyarországról irányítanák.⁴³

Nagyváradon a külpolitika és a külkapcsolatok jellegére vonatkozóan nem születik kongresszusi határozat, ellenben a kongresszuson elfogadott program megerősíti a szándéknyilatkozatban foglalt elveket és további elemekkel egészítette ki: (1) kifejezi csatlakozási igényét a Magyarok Világszövetségéhez; (2) támogatja a testvérteleülések közötti együttműködést (falvak, városok, megyék); (3) mivel a kisebbségi kérdést nem tekinti belügynek, „fenntartja magának azt a jogot, hogy tájékoztassa a nemzetközi közvéleményt, a nemzetközi intézményeket a romániai magyarság helyzetéről...”

Azzal, hogy programszinten is megjelentek a fent bemutatott célkitűzések és a külkapcsolatok építésének a szükségessége, a Szövetségben elindult a külpolitika intézményesülésének folyamata. Noha 1990 folyamán nem beszélhetünk lényeges eredményekről, a Szövetség több tagja vett részt külföldi utazáson, ahol főként a romániai magyarság helyzetét és a rendszerváltás tapasztalatait ismertették. Minden kétséget kizáróan a külpolitikai képviselőben a legnagyobb szerepet Tőkés László játszotta, akinek neve már a forradalmat megelőző időszakban sem volt ismeretlen a Nyugat számára, a forradalomban játszott szerepéért több külföldi szervezet is Nobel-békedíjra jelölte. Kapcsolatrendszere és személyes imázsa nagyban segítette, hogy az erdélyi magyarság és az RMDSZ helyzetéről külföldön is beszámoljon,⁴⁴ felvállalva ezzel a kormányzat ellene folytatott lejárató

⁴² *Szelektív külföldi részvétel az RMDSZ kongresszusán*, 1990. április 3. MNL OL, Külügyminisztérium TÜK iratok, XIX-J-1-J, tételszám 128–2, 65 D, 27/5. 1–2.

⁴³ *Domokos Géza álláspontja az RMDSZ kongresszusán való külföldi részvételről*, 1990. április 11. MNL OL, Külügyminisztérium TÜK iratok, XIX-J-1-J, tételszám 128–27, 64 D, 27/6. 1.

⁴⁴ Nem készült arról pontos kimutatás, hogy ebben az időszakban Tőkés hány külföldi úton vett részt. A sajtóanyagok alapján megállapítható, hogy több alkalommal járt Magyarországon, egy alkalommal az Egyesült Államokban, Dániában, Hollandiában, Svájcban, Olaszországban. Az RMDSZ vezetősége részéről Domokos Géza a magyar kormánnyal folytatott

kampányát és azokat a román követeléseket is, amelyek eljárás indítását kezdeményezték ellene.

Noha belpolitikai téren egyre szűkült a Szövetség mozgásteré, a külpolitika szintjén egyre több lehetőség adódott. Az RMDSZ külkapcsolatai építésére irányuló első konkrét lépések 1991-ben történtek. Február elején az Elnökség munkaülést tartott, ahol a külkapcsolatokkal foglalkozó iroda beszámolt arról, hogy együttműködést kezdeményeztek a nyugat-európai kisebbségvédelmi szervezetekkel. A pozitív visszajelzésekre nem kellett sokáig várni és visszaigazolódni látszott, hogy a külföldi utaknak, az alkalmi tárgyalásoknak van némi eredménye: az Európai Népcsoportok Föderatív Uniójának (FUEV) budapesti kongresszusán az RMDSZ a szervezet tagjává vált. A Szövetség második, májusában megtartott marosvásárhelyi kongresszusán elfogadott program nem hozott újat a külpolitikai célkitűzések terén, azonban intézményesítette Tőkés László püspök szerepét: a kongresszus külképviseleti joggal ruházta fel.⁴⁵

Az RMDSZ egyre intenzívebbé váló külpolitikai jelenléte a magyar kormánnyal folytatott viszony intézményesítését is előrevetítette. A november 8-án Budapestre utazó RMDSZ küldöttséget Antall József fogadta, ezzel pedig a hivatalos kapcsolatfelvétel is megtörtént a szövetség és a magyar politikai vezetők között.⁴⁶ A találkozó mögött azonban a magyar fél egy nagyon fontos szándéka állt: a magyar kormány ki szeretne volna kérni a Szövetség véleményét kisebbségi kérdésekben a közelgő – január végén sorra kerülő – magyar–román alapszerződés tárgyalásainak első fordulója előtt, és olyan tárgyalási pozíciót kialakítani a román féllel szemben, amelyben a román küldöttség védekező és magyarázó pozícióba kerülhet.⁴⁷

Az RMDSZ külpolitikai képviselőinek aktivizálódása az európai intézményekben is megjelenési formát kapott. Mivel az európai fórumokon részt vevő román Parlamenti Küldöttségekben RMDSZ-es képviselők és szenátorok is helyet kaptak, a Szövetség számára megnyílt a külpolitikai képviselőlet újabb, európai dimenziója, amely 1993-tól egyre látványosabb tevékenységet fejtett ki.⁴⁸ Mindezeket figye-

tárgyaláson és az EBEÉ párizsi csúcstalálkozóján vett részt. Verestóy Attila szenátor Budapestre, Markó Béla az Egyesült Államokba látogatott.

⁴⁵ Tőkés László mellett mások is vállaltak külpolitikai feladatokat. Ebben az időszakban külföldön járt többek között Patrubány Miklós, Szilágyi Zsolt, András Imre (Hollandia), Béres András, Kolumbán Gábor (Magyarország), Pillich László (Prága) is.

⁴⁶ Kuszálík Péter: *Az RMDSZ tizenöt éve a sajtó tükrében...* (keresőszó: RMDSZ)

⁴⁷ Lásd erről: Szabó Tamás: *Magyarország, Románia és az RMDSZ kapcsolatrendszere...*, 2014, i. m., 77–108.

⁴⁸ Európa Tanács – Frunda György, póttag – Borbély Imre; Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet – Tokay György, póttag – Szabó Károly; Európa Parlament – Borbély

lembe véve azt is mondhatnánk, hogy az RMDSZ számára az 1993-as év a külpolitika éve volt, ugyanis a lehetőségeket kiaknázva nem kellett sokat várni az eredményekre. Frunda György szenátor a román delegáció Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének tagjaként felkészülve érkezett Strasbourgba, ahol az 1201-es számú ajánlás elfogadása és egy kisebbség törvény kidolgozása mellett szólalt fel.⁴⁹

A kezdeti sikereket azonban csakhamar beárnyékolta az úgynevezett Neptun-ügy,⁵⁰ amely felszínre hozta a Szövetségen belüli belső törésvonalakat és a Szövetség politikai képviselőivel összefüggő problémákat, nevezetesen azt, hogy ki és milyen formában tárgyalhat a Szövetség nevében.⁵¹ Egy külső, nem állami szereplő közvetítésével zajló tárgyalások eredményeit levonva, nem sokkal később, szeptember elején Markó Béla létrehozta a szövetségi elnök mellett működő külpolitikai tanácsadó funkciót és a Külpolitikai Tanácsadó Testületet a külkapcsolatok minél hatékonyabb összehangolása végett.⁵² Az elkövetkezendő időszak a külkapcsolatok további bővülését hozta az RMDSZ számára:

László, póttag – Bárány Ferenc; Fekete-tengeri Unió – Kerekes Károly, póttag – Buchwald Péter.

⁴⁹ „Románia alkotmánya nem szentesíti a nemzeti kisebbségi jogokat kielégítően, ezért feltétlenül szükségesnek tartjuk egy kisebbségi törvény kidolgozását, amely biztosítsa az anyanyelv szabad használatát, a nemzeti kisebbségek személyi és kulturális autonómiáját, helyi és regionális öngazdálkodását” – részlet Frunda György felszólalásából. Udvardy Frigyes: *A romániai magyar kisebbség...* (keresőszó: Frunda György)

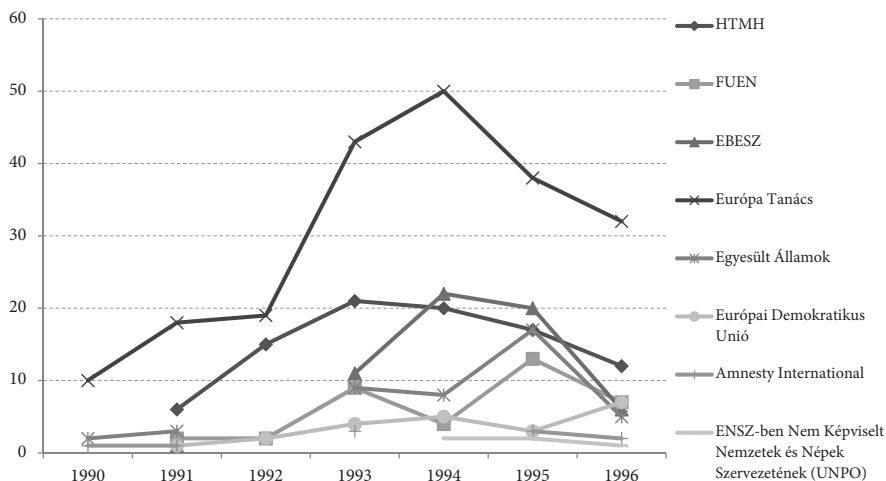
⁵⁰ Az amerikai Project on Ethnic Relations (PER) közvetítésével 1993-ban több találkozási sor került az RMDSZ három politikusa (Borbély László, Frunda György és Tokay György) és a román kormány képviselőjének Viorel Hrebenciuc és Traian Chebeleu között. A nemzetközi média David Binder tudósításának köszönhetően már megegyezésről beszélt a felek között, amit a román külügyminisztérium propagandagépezete is kihasznált. Noha a politikusok saját bevallásuk szerint magánemberként vettek részt, valószínűsíthető, hogy Markó Béla ismerte a találkozások hátterét. A tárgyalásokért személyes felelősségre vonásuk elmaradt (az SZKT ülésén nem gyűlt össze a megfelelő szavazat), viszont a szeptember 26-án kiadott SZKT Állásfoglalás megállapította, hogy a tárgyalásainak következményeivel a képviselők jelentős politikai károkat okoztak a szervezetnek.

⁵¹ Mind a Marosvásárhelyen, mind a Brassóban módosított program tartalmazza azt, hogy az elnök hatáskörébe tartozik a szövetség képviselője bel- és külkapcsolatokban, szükség esetén e feladatot átruházhatja az illetékes személyre. A neptuni események után a Markó Béla közleményében kifejti, hogy „a brassói kongresszus határozatai értelmében egész szövetségünket politikailag valamilyen formában elkötelezni, az RMDSZ nevében tárgyalni csak a szövetségi elnök mandátumával lehet”. Közlemény az 1993. július 15–17-i neptuni tanácskozással kapcsolatban (az RMDSZ tisztségviselőinek figyelmébe). RMDSZ Újratervezés DVD.

⁵² A testület tagjai a szövetségi elnök, az ügyvezető elnök, a frakcióvezetők, az SZKT elnöke, a Parlament külügyi bizottságának tagja, illetve a szövetségi elnök külpolitikai tanácsosa Bíró Anna-Mária (1993–1995 között).

szeptember 2-án az Európai Demokrata Uniónak, egy évre rá, 1994 augusztusában pedig a hágai székhelyű, az ENSZ-ben Nem Képviselet Nemzetek és Népek Szervezetének (UNPO) tagja lesz.

Az RMDSZ külpolitikájának intézményesülése során több szervezettel került kapcsolatba. Az alábbi táblázat a kapcsolatok intenzitását mutatja be a vizsgált időszakban, amelyből kiemelkednek az ET-vel való kapcsolatok.⁵³

3. ábra. Az RMDSZ külkapcsolatainak intenzitása (1990–1996)

(Saját szerkesztés az Udvardy kronológia és az RMDSZ Újratervezés DVD-ROM alapján.)

A külpolitikai érdekérvényesítés időszaka

Az RMDSZ külpolitikai tevékenységét az érdekérvényesítés két epizódjára alapozva értékelem.

a) Az RMDSZ memoranduma Románia ET-tagfelvételéről

Az RMDSZ és az Európa Tanács viszonya azt követően válik egyre intenzívebbé, hogy az ET egy háromtagú bizottságot nevezett ki a Romániában tapasztal-

⁵³ Az intenzitást úgy operacionalizáltam, hogy összegyűjtöttem az adott évre vonatkozó találkozók, levélváltások és közös nyilatkozatok.

talható kisebbségi problémák feltárására.⁵⁴ Ennek alapján 1992 szeptemberében Friedrich König romániai látogatáson vett részt, tárgyalt az RMDSZ képviselőivel és Kolozsvár mellett, Csíkszeredába is ellátogatott. Romániai tapasztalatait az ET Parlamenti Közgyűlés Politikai Ügyek Bizottságához címzett memorandumában teszi közzé.⁵⁵ Románia csatlakozási szándéka és a fentebb már említett Frunda György ET-beli fellépése pedig folyamatosan napirenden tartotta a romániai magyarság helyzetének kérdését az európai fórumokon. Magyarország és az RMDSZ fellépése hasonló stratégián alapult, nem azt szerették volna elérni, hogy Románia ne váljon az ET tagjává, hanem azt, hogy teljesítse a tagsággal járó kötelezettségeket és érdemben rendezze a König jelentésben is megfogalmazott követeléseket. Ezzel szemben a másik fronton a román diplomácia erőteljesen lépett fel, minél nagyobb koalíciót kiépítve a tagság elnyerése érdekében.⁵⁶

Tudatában a román külügy külföldi tevékenységének, az RMDSZ vezetése helyesen ismerte fel, hogy ebben a helyzetben egy memorandum benyújtásával nyerhet a legtöbbet, melyben megfogalmazza a román kisebbségpolitikával kapcsolatos kifogásait. Az ET-hez eljuttatott, az *RMDSZ Memoranduma Románia felvételéről az Európa Tanácsba* c. dokumentumban a Szövetség kimondja, hogy Románia nem teljesíti a tagság feltételeit és (15 pontban) megfogalmazza az ország jogrendjével kapcsolatos főbb kifogásokat és a sürgős változásokat.⁵⁷ A memorandum több mint 20 oldalas melléklete – empirikus adatokkal kiegészítve – kitér a magyarság helyzetére, a gazdaságpolitikára, az anyanyelvű oktatásra, a kultúra, az egyház helyzetére és a demográfiai folyamatokra, fő funkciója pedig annak a ténynek az alátámasztása, hogy „a nemzeti kérdés Románia demokratikus fejlődésének lényegbevágó problémája”.⁵⁸ Tanulmányomban nem célom a további, idevágó dokumentumok elemzése, annyi azonban megállapítható, hogy az RMDSZ

⁵⁴ Az ET jelentéstevői: Friedrich König osztrák, Gunnar Jansson finn és Theodoros Pangalos görög képviselők.

⁵⁵ *Memorandum on the situation of minorities in Romania submitted by Friedrich König*, Strasbourg, 5 october 1992. MNL OL, Külügyminisztérium TÜK iratok, XIX-J-1-J, tételszám 128–27, 51 D, 1420/3, 1–11. A jelentésben kitér a Kolozsváron, és a tömbmagyar megyékben élő kisebbség helyzetére, és a magyar kisebbség követeléseire, többek között a kisebbségi törvény, az oktatási törvény elfogadásának fontosságára és az önálló állami egyetem megteremtésére.

⁵⁶ Ebben az időszakban Ion Iliescu államfő és Teodor Meleşcanu külügyminiszter több nyu-
gati államban tett látogatást.

⁵⁷ A *Regio* folyóirat nagyon jó áttekintést ad az RMDSZ-nek Románia ET-felvételével kapcsolatos dokumentumairól. Románia európai integrációs és kisebbségpolitikája (Dokumentumok). *Regio – Kisebbség, politika, társadalom*, 1994, 5. évf., 2. sz.

⁵⁸ Az RMDSZ Memoranduma Románia felvételéről az Európa Tanácsba. In: *Húszéves az RMDSZ 1989–2009*, i. m., 420–440.

fellépése nyomán az ET Parlamenti Közgyűlése Románia felvételéről történő állásfoglalásában, felkéri a román kormányt az egyházi javak visszaszolgáltatására, az 1201-es ajánlással összhangban fogadjanak el egy oktatási és kisebbségi törvényt, vizsgálják felül az etnikai okok miatt bebörtönzöttek esetét.⁵⁹ A román kormány kötelezettségvállalásait csak szelektíven teljesítette, ami arra készítette az RMDSZ-t, hogy előbb egy emlékeztetőben, majd több állásfoglalásban is felhívja az európai fórumok figyelmét a román kisebbségpolitika visszásságaira.

Összességében elmondható, hogy a Szövetség által képviselt álláspontok Románia ET-csatlakozása kapcsán egy olyan szervezet arculatát jelenítették meg, amely képes érzékelni és érteni a külpolitikai érdekérvényesítés folyamatát. Minden bizonnyal a megfogalmazott memorandum a legmegalapozottabb dokumentuma a Szövetségnek, amelyet nemzetközi szervezetekhez eljuttatott, ET-beli fellépése pedig mind a mai napig a Szövetség legnagyobb külpolitikai sikerének tekinthető.

b) A magyar–román alapszerződés tárgyalásai

Az Európa Tanács mellett az RMDSZ egy másik „fronton”, államközi szinten is harcolt a román kormánnyal a kisebbségi jogok érvényesítése mellett. A magyar–román alapszerződésről folytatott tárgyalások folyamatának és a felek érvrendszerének bemutatására a külügyi iratok alapján egy korábbi publikációmban kísérletet tettem.⁶⁰ Itt röviden arra térnek ki, hogy az RMDSZ külpolitikai tevékenysége szempontjából hogyan értékelhetőek a tárgyalások eredményei, és miért nem sikerült olyan mértékben érvényesítenie elképzeléseit, ahogyan azt Románia ET-tagságának felvételekor megtette.

Az alapszerződésről folyó tárgyalások a magyar és a román kormány részvételével 1992 januárja és 1996 szeptembere közötti időszakban változó dinamikával zajlottak, a belpolitikai események és a nemzetközi szervezetek részéről érkező nyomásgyakorlás függvényében. Noha az RMDSZ már a tárgyalások megkezdésekor folyamatosan konzultált a magyar delegációval és élvezte is támogatását, a román részről történő elutasítás miatt sosem válhatott tényleges tárgyaló félle; ennek eredményeképpen érdemben nem tudta befolyásolni a dokumentum tartalmát.⁶¹

Ilyen keretek között az RMDSZ folyamatosan fenntartotta a párbeszédet a román kormánnyal, rendszeresen egyeztetett a budapesti kormánnyal és a Hatá-

⁵⁹ Az Európa Tanács Parlamenti közgyűlésének 1993. évi 176. számú állásfoglalása Románia tagfelvételi kérelméről. *Regio – Kisebbség, politika, társadalom*, 1994, 5. évf., 2. sz.

⁶⁰ Szabó Tamás: *Magyarország, Románia és az RMDSZ kapcsolatrendszere...*, 2014, i. m., 77–108.

⁶¹ Az RMDSZ tárgyaló félként való megjelenése ellen lásd Adrian Năstase érvrendszerét. Uo. 88.

ron Túli Magyarok Hivatalával, továbbá lehetőségeihez mérten a kérdést nemzetközi szinten is megjelenítette. Azonban az alapszerződésről folyó államközi tárgyalások más dimenzióban zajlottak, mint a Strasbourgban az ET-tagfelvétéléről folyó viták, amit vélhetően az RMDSZ vezetői nem ismertek fel, akik abban reménykedtek, hogy a memorandum benyújtása után nőtt a Szövetség külpolitikai mozgásterére, ennek következtében pedig az alapszerződésről folyó tárgyalásokat is nagyobb elvárások előzték meg.⁶² A második tényezővel szintén nem számol a Szövetség vezetősége: az alapszerződésről folytatott tárgyalásokban – az ET-tagfelvételt követően – jelentősen javult Románia külföldi megítélése, amit az aktuális vezetés ki is használt: ettől kezdődően egyre nehezebb volt az RMDSZ-nek és a magyar kormánynak ellensúlyozni Bukarest propagandatevékenységét.⁶³

Harmadik körülményként az európai fórumok viszonyában való változás emelhető ki. Míg Románia ET-tagságáról szóló vitákban a jogállamiságnak és a kisebbségi jogoknak kitüntetett szerepe van, addig az alapszerződések tárgyalásaiban – a balkáni eseményeknek betudhatóan – a Nyugat főként biztonságpolitikai problémát látott, a kisebbségi kérdések, lévén mindkét tárgyaló fél tagja az ET-nek, másodlagos jelleggel bírtak. E tényezők összjátékának betudhatóan nem meglepő, hogy az RMDSZ nem tudja érdemben befolyásolni a tárgyalások kimenetelét, mi több 1996-ra a Horn Gyula vezette kormány a Szövetség álláspontja ellenére döntött a szerződés aláírása mellett.⁶⁴ Következésképp a Szövetség mozgásköre államközi szinten beszűkült, ennek eredményeként nem maradt más lehetősége, mint napirenden tartani a romániai magyarság problémáit és erről rendszeresen tájékoztatni az európai fórumok képviselőit.

Következtetések

A tanulmányban az RMDSZ külpolitikájának, külkapcsolati rendszerének intézményesülését mutattam be. Azt vizsgáltam, hogy az 1989–1996 közötti időszakban a Szövetség milyen szervezetekkel alakított ki kapcsolatokat és milyen

⁶² Bakk Miklós: *Az RMDSZ mint az erdélyi magyarság...*, 1999, i. m. 87–88.

⁶³ *Meleşcanu előadása a londoni Királyi Külügyi intézetben*, 1994. június 28. MNL OL, Külügyminisztérium TÜK iratok, XIX-J-1-J, tételszám 128-1, 45 D, 2217/1, 1–4.

⁶⁴ A Romániai Magyar Demokrata Szövetség Operatív Tanácsának Álláspontja a véglegesítés előtt álló román–magyar alapszerződés tárgyában, Marosvásárhely, 1996. augusztus 16, és a Szövetségi Képviselők Tanácsa és a Szövetségi Egyeztető Tanács Nyilatkozata, Marosvásárhely 1996. szeptember 6. In: *Húszéves az RMDSZ 1989–2009*, i. m., 511–513.

eredményekkel tudott fellépni az európai fórumokon a romániai magyarság érdekérvényesítése érdekében.

Elméleti kiindulópontként a transznacionális politika szakirodalmát tekintem át, amely a nemzetállamok és az új szereplők (nemzetközi szervezetek, transznacionális vállalatok, agytrösztök, érdekvédelmi szervezetek és politikai pártok) növekvő kapcsolatrendszerét és az államok bel- és külpolitikára gyakorolt hatásait írja le. Ebből a keretrendszerből kiindulva nem példánélküli az, hogy az 1989 decemberében alakuló RMDSZ, a márciusi események után aktivizálja külföldi kapcsolatait és átlépve a nemzetállami határokat, a külpolitika szintjén kapcsolatokat építsen ki, és az európai fórumok előtt megjelenítse a romániai belpolitikai viszonyokat és a kisebbségi problémákat.

A vizsgált időszakban az RMDSZ folyamatosan építette külkapcsolatait, és eltérő intenzitással igyekezett proaktív módon fenntartani kapcsolatait. A külkapcsolatok építése magával hozta az intézményesülés időszakát is: előbb elvi szintem, majd később az RMDSZ programjaiban megjelennek a legfőbb külpolitikai célkitűzések; az esetleges külföldi utakat és találkozókat lassan felváltották az időszakos találkozók, tájékoztatók, a különböző szervezetekkel, európai fórumokkal való kapcsolattartás céljából a Szövetség kijelöli a képviselőket; a szervezeti struktúrában létrehozzák a szövetségi elnök mellé rendelt külpolitikai tanácsadó pozíciót és összehívják a Külpolitikai Tanácsadó Testületet.

A kapcsolatok intenzívebbé válásával az eszközrendszerek bővülésében rejlt lehetőségeket, a kiszélesedő mozgásteret hamar felismeri az RMDSZ vezetősége, amit Románia ET-tagfelvételekor maximálisan ki is használ. Az ebből eredő várakozások azonban nem számoltak azokkal a korlátokkal, amellyel az RMDSZ az államközi kapcsolatokban, a magyar–román alapszerződés tárgyalása során szembesült. Ebben az időszakban az RMDSZ nem mérte fel helyesen, hogy Románia országimázsa jelentősen javult az ET-tagfelvétel után, továbbá a Nyugat az alapszerződések instrumentumát biztonságpolitikai, integrációs és a status quo szempontból tartotta fontosnak, a kisebbségi problémák szerepeltetése csak másodlagos kérdésként jelent meg.

Az alapszerződés tapasztalatai – az, hogy nem válhatott ténylegesen tárgyaló féllé – és a kormányzati részvétel nyújtotta lehetőségek alapvető stratégiaváltást eredményeznek a Szövetség külkapcsolataiban, amit a „puha” külpolitikai képviselőlet fogalmával írhatunk le. Ehhez a folyamathoz hozzájárul annak a közegnek – pl. EU-nak – az átalakulása is, amelyben az RMDSZ érdekeit érvényesíthette.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Külügyminisztérium TÜK iratok, XIX-J-1-J, Románia 1989–1995.

*

Kuszálik Péter: Az RMDSZ tizenöt éve a sajtó tükrében, 1988–2004. <http://rmdszkronologia.adatbank.transindex.ro/>

Udvardi Frigyes: A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája, 1990–2009. <http://udvardy.adatbank.transindex.ro/>

*

Romániai Magyar Szó, 1989–1991

Románia európai integrációs és kisebbségpolitikája. (Dokumentumok.) *Regio – Kisebbség, politika, társadalom*, 1994, 5. évf., 2. sz.

RMDSZ Újratervezés DVD. (RMDSZ Tájékoztató, RMDSZ Közlöny.) 2015.

*

Bakk Miklós: Az RMDSZ, mint a romániai magyarság önmeghatározási kísérlete 1989 után. *Regio*, 1999, 2. szám, 81–116.

Bakk Miklós – Horváth Andor – Salat Levente: A 2000. év küszöbén. Politika és kisebbségi magyar társadalom Romániában. *Magyar Kisebbség*, 1999, 2–3. szám.

Bakk Miklós – Horváth Andor – Salat Levente: Az RMDSZ 2003-ban – Útkeresés integrációs határpontokon. In: Blénesi Éva – Mandel Kinga (szerk.): *Kisebbségek és kormánypolitika Közép-Európában (2002–2004)*. Budapest, Gondolat – MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2004. 148–165.

Bárdi Nándor – Éger György (szerk.): *Útkeresés és integráció. Határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumai 1989–2000*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 1999.

Bíró Anna-Mária: *The international relations of the DAHR 1989–1996*. Berghof Occasional Paper 5, Berlin, 1996.

Brubaker, Rogers: National Minorities, Nationalizing States, and External National Homelands in the New Europe. *Daedalus*, 1994, 124/2, 107–132.

Carlsnaes, Walter – Risse-Kappen, Thomas – Simmons, Beth A. (eds.): *Handbook of international relations*. London, SAGE Publications, 2002.

Kaiser, Karl: Transnationale Politik. Zu einer Theorie der multinationalen Politik. In: Czempiel, Ernst-Otto (szerk.): *Die anachronistische Souveränität. Zum Verhältnis von Innen- und Aussenpolitik*. Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften, 1969.

Haas, Peter M.: Epistemic Communities and International Policy Coordination. *International Organization*, 1992, Vol. 46, No. 1., 1–35.

- Hällhag, Roger: Political Party Internationals as Guardians of Democracy—Their Untapped Potential. *Internationale Politik und Gesellschaft*, 2008, No. 1., 100–115.
- Hill, Christopher: *The Changing Politics of foreign Policy*. Macmillan, Houndmills, Basingstoke, Palgrave, 2003.
- Húszéves az RMDSZ 1989–2009*. Kiadja az RMDSZ Elnöki Hivatala és az Ügyvezető Elnökség. Kolozsvár, 2009.
- Kiss J. László: *Változó utak a külpolitika elméletében és elemzésében*. Budapest, Osiris Kiadó, 2009.
- Kiss Tamás – Barna Gergő – Székely István Gergő: A társadalomépítéstől a klientúra-építésig. Az RMDSZ és a magyar választók közötti kapcsolódás átalakulása. *Magyar Kisebbség*, 2013, 2. sz., 7–40.
- Magyar Külpolitikai Évkönyv*, 1989. Szerkesztette a Külügyminisztérium Dokumentációs Főosztálya.
- Nye Jr, Joseph S. – Keohane, Robert O.: Transnational Relations and World Politics: An Introduction. *International Organization*, 1971, Vol. 25, No. 3. 329–349.
- Onuki, Janina – Ribeiro, Pedro Feliú – Oliveira, Amâncio Jorge de: Political parties, foreign policy and ideology: Argentina and Chile in comparative perspective. In: *Brazilian Political Science Review*, 2009, No. 4.
- Paterson, William E: Political Parties and the Making of Foreign Policy: The Case of the Federal Republic. *Review of International Studies*, 1981, Vol. 7, No. 4, 227–235.
- Risse-Kappen, Thomas (ed.): *Bringing transnational relations back in: non-state actors, domestic structures, and international institutions*. (Cambridge studies in international relations 42), Cambridge; New York, NY, USA, Cambridge University Press, 1995.
- Smith, David J.: Framing the National Question in Central and Eastern Europe: A Quadratic Nexus? *The Global Review of Ethnopolitics*, September 2002, Vol. 2, No. 1, 3–16.
- Szabó Tamás: Magyarország, Románia és az RMDSZ kapcsolatrendszere az alapszerződés aláírásának időszakában (1992–1996). *Külügyi Szemle*, 2014, 4. sz., 77–108.
- Tismăneanu, Vladimir – Dobrinu, Dorin – Vasile, Cristian (szerk.): *Comisia prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste din Romania*. Raport final. București: Humanitas, 2007.
- Toró Tibor – Szabó Tamás: *A romániai magyar politikatudomány helyzete a 2002–2013-as periódusban – szakterületi szintézis*. Kolozsvári Akadémiai Bizottság. Kézirat.
- Wendt, Alexander: *Social theory of international politics*. (Cambridge studies in international relations 67.) Cambridge, UK; New York, Cambridge University Press, 1999.
- Winslett, Gary: Party Competition as a Driver of Foreign Policy. *The Josef Korbel Journal of Advanced International Studies*, Summer 2012, No. 4. 127–153.

Tamás SZABÓ

The institutionalization of the DAHR's foreign policy in the first half of the 1990s

My study reviews the institutionalisation of the Democratic Association of Hungarians in Romania foreign political actions from its establishment to the signing of the Hungarian-Romanian treaty. I am looking for the answer what kind of role options, advocacy opportunities can an ethnic party have on the level of foreign policy. The examined period is divided into three bigger terms, in which I describe the system of foreign relations of the DAHR, the process of institutionalisation, the admission of Romania in the EU, the position of DAHR regarding the consequences of the Hungarian-Romanian treaty negotiation, and the main results of its foreign policy.

Keywords: Transnational politics, DAHR, foreign policy

A Kárpátaljai Református Egyházkerület revitalizációja 1989–1998 között

Kárpátalja lakossága az elmúlt évszázad során áldozatául esett számos hatalomgyakorlási és területszerzési harcnak. A II. világháborút követően a Szovjetunióhoz csatolt területen¹ jelentős változások mentek végbe. A szovjet hatalom apparátusának kiépítése során, és azt követően is, a magyar nyelvterületen addig aktív tevékenységet folytató római katolikus, görög katolikus és református egyházak súlyos helyzetbe kerültek. Ennek fő okai: a lelkészek és papok munkatáborokba való elhurcolása, az egyházi tulajdon államosítása, a lelkészképzés megszüntetése, illetve az állam nyílt egyházellenes politikája. Az 1980-as évek második felében, főként a gorbacsovi változásoknak² köszönhetően enyhült jelentősebben az állam részéről a kultúrával és a vallással kapcsolatos megítélés. Ennek eredményeként jöhettek létre Kárpátalján a magyar vonatkozású kulturális körök, illetve az első magyar érdekvédelmi szervezet.³ A református egyházat tekintve fontos eredmény annak 1991. április 4-i hivatalos bejegyzése.

A Szovjetunió összeomlásának és Ukrajna függetlenné válásának (1991. augusztus 24.) időszaka a gazdasági válság és politikai bizonytalanság ellenére az egyház számára a megerősödés és felvirágzás korszakát jelentette. A Kárpátaljai Református Egyházkerület (továbbiakban KRE) újjáéledésének ezt a kezdeti időszakát kívánom vizsgálni jelen tanulmányban, amikor is számos kihívással kellett szembenéznie szervezeti és intézményi újjáépítése érdekében. Kronológiailag ez az időszak az 1989 és 1998 közötti éveket öleli fel. 1989-ben a Kárpátaljai Református Egyházkerület visszakapta azt a hét templomot, melyet a falvak összevonásáról szóló 1961-es hruscsovi rendelet alapján bezártak. Továbbá ekkor indult meg a káté- és hitoktatás, az egyházi tulajdonok (eleinte a templomok, majd parókiák és egyéb ingatlanok) visszaadása, a gyülekezeti élet nyilvános gyakorlása (ünnepi gyermekszereplések, vallástételek). 1998-ban pedig lejárt Gulácsy Lajos püspöki mandátuma, aki 1994 óta volt hivatalban. A református egyház újjáalakulásának

¹ Закарпатська область (Zakarpatszka oblaszty) vagy Kárpátontúli terület.

² Mihail Gorbacsov reformpolitikájában a „glasznosztj” (nyíltság) és „peresztrojka” (átalakítás) jelszavát hirdette meg, vagyis a szovjet rendszer átalakítását és nyitottabbá tételét tűzte ki célul.

³ A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség 1989. február 26-án alakult meg.

első lépései ekkorra lezárultak, úgy a belmisszióban, mint az egyházi törvényalkotásban⁴ és az intézményrendszer kiépítésében.

A gyér szakirodalom és az események utólagos, valamint hiányos egyházi dokumentálása indokoltá teszi a kutatást. A KRE adott időszakával kapcsolatban tudományos szempontoknak megfelelő tényfeltáró kutatásokra mindezüdig nem került sor, összefoglaló munkák nem születtek. Értékes adalékokat tartalmaznak viszont a visszaemlékezések. Gulácsy Lajos nyugalmazott püspök *Mélységből a magasba* című önéletírása⁵ beszámol a szerző szovjet munkatáborban töltött éveinek nehézségeiről, illetve visszatérése után Kárpátalján végzett szolgálatáról. Püspöki munkáján keresztül mutatja be a KRE 1990-es évek eleji történetét. Özvegy Oroszi Pálné Jakó Margit⁶ *Veled, Uram* című visszaemlékezése⁷ a kutatási témával kapcsolatban főleg a fiatalok nyári táboroztatását, és az aklihegyi ökumenikus templom felépítésének eseményét taglalja.

Fritz Peyer-Müller méltán elismert monográfiája,⁸ bár lényeges levéltári dokumentációt dolgoz fel könyvében, az 1970–90-es évek történéseit a már említett Gulácsy önéletírásra, illetve a Magyarországi Református Egyház hetilapja, a Reformátusok Lapjának korabeli cikkeire építi.

A negyedévszázados távlat lehetővé teszi a téma kutatását az interjúzás módszerével is. A kutatás során félig strukturált kérdéssorral dolgoztam. A célcsoportot azok a személyek képezték, akik az adott időszakban valamilyen egyházi tisztséget töltöttek be, így személyes tapasztalatokkal rendelkeznek a történésekkel kapcsolatban. Interjút készítettem két nyugalmazott püspökkel, Gulácsy Lajossal⁹ és

⁴ Héder János közlése.

⁵ Gulácsy Lajos: *Mélységből a magasba...*, 2000, i. m., 138.

⁶ Özvegy Oroszi Pálné Jakó Margit. 1928-ban született Akliban. 1956-ban kötött házasságot Oroszi Pállal, aki 1972-től haláláig református lelkészként szolgált Kárpátalján. Férjével az 1940-es évektől a kárpátaljai lelki ébredés munkatársai, illetve az 1990-ben beindult aklihegyi ifjúsági táborok kezdeményezői voltak. Hitvestársa 2002-es halála után is folytatta munkáját. Tevékeny részt vesz a Bethesda Szenvedélybeteg Mentő Misszió alkalmain.

⁷ özv. Oroszi Pálné Jakó Margit: *Veled, Uram...*, 2014, i. m., 186.

⁸ Fritz Peyer-Müller: *A Kárpátaljai Református Egyház története...*, 1994, i. m., 468.

⁹ Gulácsy Lajos, 1925. január 8-án született Tivadarfalván. Kárpátalján végzett református nevelői munkájáért 1949. március 19-én letartóztatták. 1956. május 15-én tért haza a szovjet munkatáborból. 1979-től szolgált lelkészként. 1987–1991 között Beregi Egyházmegye esperese, 1991–1994 között egyházkerületi főjegyző, 1994–1998 között a Kárpátaljai Református Egyházkerület püspöke. Jelenleg nyugalmazott lelképásztorként szolgál kárpátaljai idősothonokban és vendég lelkészként több gyülekezetben.

Horkay Lászlóval,¹⁰ és a KRE jelenleg is hivatalban levő püspökével, Zán Fábián Sándorral.¹¹ A megkérdezettek között volt még Héder János¹² főjegyző, Nagy Béla¹³ főgondnok, D. Szabó Dániel,¹⁴ a Tiszáninneni Református Egyházkerület nyugalmazott főgondnoka, Józan Lajos¹⁵ református lelkipásztor, Pándy-Szekeres Dávid,¹⁶ a KRE tanügyi tanácsosa, Csulák László,¹⁷ a KRE volt jogtanácsosa, Katkó Andrea,¹⁸ az Irgalmas Samaritánus Református Gyermekotthon munkatársa.

A legfontosabb források az egyházkerület zsinati tanácsának jegyzőkönyvei, melyek egyben a kutatás egyik fő problematikáját is képezik. A KRE levéltárában őrzött anyagok között csak a gyülekezeti jegyzőkönyvek találhatóak meg, azok is csak az 1970-es évek végéig. A püspöki hivatalban pedig csak 1995-től őrzik a zsinati jegyzőkönyveket, azonban azok is hiányosak. Az 1995 előtti zsinati jegyzőkönyvek egyik illetékes helyen sem fellelhetőek. Az interjúk alapján ez azzal

¹⁰ Horkay László, 1945. március 18-án született Szernyén. Lelkészi tanulmányait, helyi (kárpatáljai) képzésen végezte. 1994–1998 között az ungi egyházmegye esperese, 1998–2006 között a KRE püspöke.

¹¹ Zán Fábián Sándor, 1973. július 11-én született Ruzska-Dolina községben. Egyike volt annak a nyolc teológusnak, aki 1990-ben nyilvános kibocsátó istentisztelet után indulhatott el magyarországi teológiára. 2000–2006 között a KRE főjegyzője, 2006-tól napjainkig püspöke.

¹² Héder János, 1997. január 22-én született Visken. 1999-től a Kárpátalján működő katekétaképző, 2004-től a lévitaképző előadója. 2006-tól napjainkig a KRE főjegyzője.

¹³ Nagy Béla, 1954. október 9-én született Beregszászban. Az 1980-as évek elejétől a Beregszászi Református Gyülekezet presbitereként aktív részt vállalt a bezárt templomok visszaszerzésében. 1991–2002 között a Beregi Egyházmegye gondnoka, 1993-tól napjainkig a Diakóniai Koordinációs Iroda vezetője. 2002–2006 között a KRE világi főjegyzője, 2006-tól főgondnoka.

¹⁴ D. Szabó Dániel, 1933-ban született Miskolc-Hejőcsabán. Teológiai tanulmányai után nem engedélyezték szolgálatát, mivel kiállt az üldözött lelkipásztorok mellett. 1990-ben rehabilitálták, és a Tiszáninneni Református Egyházkerület főgondnokává választották. 2002-ig töltötte be ezt a tisztséget. Nyugati keresztény kapcsolatai révén segítette a KRE újjáéledését.

¹⁵ Józan Lajos, 1956-ban született Salánkon. 1978-ban határozta el, hogy jelentkezik a helyi lelkészképzésre. 1982-től a Beregi Egyházmegyében, 1987-től napjainkig Felső-Tisza-vidéken szolgál.

¹⁶ Dr. Pándy-Szekeres Dávid, Kanadában született magyar lelkipásztori családban. Tanulmányait a torontói Knox College-ban és a Budapesti teológián végezte. 1996–1998 között a kárpátaljai misszionáriusképző intézet vezetője, párhuzamosan a három református gimnázium koordinátora 2006-ig. Jelenleg a KRE tanügyi tanácsosa.

¹⁷ Csulák László, 1948. március 6-án született a beregszászi járási Homokon (ma közigazgatásilag Beregdéda község része). Jogi tanulmányait a Kijevi Állami Egyetemen végezte. 1991–2006 között a KRE jogtanácsosa.

¹⁸ Katkó Andrea, 1983-ban született Szürtén. Felsőfokú tanulmányait az Ungvári Nemzeti Egyetemen végezte, 2006-tól az Irgalmas Samaritánus Református Gyermekotthon adminisztrátora. 2010-től pedig a Dorcas Aid International segélyszervezet szociális munkása.

magyarázható, hogy számos esetben nem lettek papír alapon lefektetve az egyházi felső vezetés döntései, a megegyezések sokszor szóban kötöttek, vagy pedig magánkézben maradtak a keletkező iratok.

A kutatásban fontos szerepe volt a helyi magyar sajtónak is: a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (ekkoriban Miskolcon megjelenő) havilapjának, a *Kárpátaljának* az 1990 és 1994 közötti számai; a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség másik havilapjának, a *Kárpátaljai Szemlének* az 1993 és 1998 közötti számai; valamint a Kárpátaljai Református Egyházkerület negyedévente megjelenő lapjának, a *Küldetésnek* 1995–1998 közötti számai.

A tanulmány elkészítése során megvizsgáltam még a KRE Püspöki Hivatalában őrzött és a Beregardói Református Gyülekezet tulajdonában lévő ingatlan-iratokat is.

Egyházszervezet

A belső egyházi rendtartás tekintetében számos újítást hozott az 1990-es évek eleje. Ezeket a változásokat rögzíti az Egyházkerületi Tanács 1990. augusztus 2-án tartott tanácskozásának jegyzőkönyve.¹⁹ A szovjet rendszer idején az egyházi döntéshozásban fő szerepe nem az egyházi elitnek volt, a tisztségviselők kijelölése az Állami Egyházügyi Hivatalhoz tartozó regionális szervek jóváhagyásával történt.²⁰ A már említett tanácskozás főleg ennek az addig bevett gyakorlatnak a megszűnését foglalta határozatba, amikor is előírnyozta az egyházi vezetőség újraválasztását minden szinten.

Az úgynevezett „huszas tanács”-okat felváltotta a presbitérium a gyülekezet lélekszámához igazodó arányban. A 2000 lélekszám alatti gyülekezetek 12 tagú presbitériumot, az e fölötti lélekszámmal rendelkezők 24 tagú presbitériumot választhattak, négy éves ciklusra.

A tanácskozás előírnyozta, hogy 1990. szeptember 1-jei határidővel minden egyházi tisztségviselő (püspök, püspöki titkár, esperesek, pénztáros) köteles lemondani posztjáról, illetve azt, hogy az új választásokat 1990. december 31-ig kell lebonyolítani.

Az egyházkerületet három egyházmegyére osztották fel: ungi, beregi és máramaros-ugocsaira. Egy-egy egyházmegyei vezetőség a következő tisztségekből állt össze: egy esperes, egy lelkeszi tanácsbíró és két nem lelkeszi tanácsbíró. Az egyházkerület Zsinati Tanácsának tagjai: a püspök, a püspöki titkár, három esperes,

¹⁹ A *Kárpátaljai Református Egyházkerület határozata*, 1990, i. m., 6.

²⁰ Horkay László közlése.

három lelkészi tanácsbíró, hat egyházmegyei világi tanácsos, az egyházkerületi világi főgondnok és a világi számvevő.

Az egyházi tisztségek megújulásáról szóló határozat mellett, 1990 decemberében a Kárpátaljai Református Egyház egy szintén a változást célzó nyilatkozathoz csatlakozott, melyet a Magyarországi Református Egyház tett közzé. A nyilatkozat nyilvánosan elítélte az ateista állammal együttműködő lelkészeket, egyházi vezetőket, akik az egyházi élet lassú elsorvadását segítették. A nyilatkozat a református egyház teljes megújulására szólított fel. Az egyház jövőjét a gyülekezeti és missziói munkában jelölték meg.²¹

A Kárpátaljai Református Egyházat az 1990-es évek elején a folyamatos megújulás és számvetés jellemezte, ennek egyik példája Gulácsy Lajos akkori püspök (1994–1998) 1995-ben írt körlevele. Ebben a múlttal való szembenézésről (az állammal való kollaborálás), valamint az egyházi tisztségviselők és egyháztagok új feladatairól írt. A megújuló egyház alapjaként jelölte meg az istentiszteletek és a bibliaórák megtartását, illetve a hit- és katekéztást. Továbbá kiemelte a keresztelés, az esketés és az úrvacsoravétel fontosságát.²² Mindezen folyamatok lerakták a KRE intézményi működésének alapjait.

Egyházi ingatlanok

1989-ben visszakerült a református gyülekezetek tulajdonába az a hét templom, amit 1961-ben vesztek el annak az országos rendeletnek a következtében, amellyel a két kilométernél közelebb eső falvakat egy közigazgatás alá vonták, és az „egy falu – egy templom” elv alapján bezártak.

Visszaadásukat Forgon Pál néhai püspök (1978–1994) Konsztantyin Harcsevhez, a szovjet Minisztertanács Vallásügyi Bizottsága elnökéhez intézett levelében kérelmezte.²³ Harcsev 1988 őszén Genfben, ahol felkereste az Egyházak Világtanácsát (EVT), arról beszélt, hogy a Szovjetunióban folyamatban van az új egyházügyi törvény kidolgozása „amit nem tilos, azt szabad” elv alapján.²⁴ A Szovjetunióban az új egyházi törvényt 1990. október 1-jén fogadták el.²⁵ Ez a törvény garantálta az állampolgárok számára a lelkiismereti és vallásszabadságot, a vallás

²¹ Gulácsy Lajos: *Református nyilatkozat*, 1991, i. m., 7.

²² Debreceni Mihály: *A gyülekezeteknek valódi...*, 1995, i. m., 5.

²³ [F. P.]: *149/1988 ik. sz. kérelem*, 1990, i. m., 7.

²⁴ Soviet Union: *New religious laws*, 1988, i. m., 26.

²⁵ *Закон о свободе совести и религиозных организациях*. 1990.10.01. № 1689–1. http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_178365/ (2015–05–23)

szabad megválasztásának jogát, a szertartásokon, illetve a vallási oktatásban való részvétel lehetőségét, és a vallási meggyőződés kinyilvánítását. Biztosította a szülőket, hogy gyermeküket saját meggyőződésük alapján nevelhetik. Kimondta, hogy az állampolgárok azonos jogokkal rendelkeznek függetlenül felekezeti hovatartozásuktól. Ugyanakkor megállapította, hogy erre való tekintettel senki nem térhet ki állampolgári kötelezettségei elől. A törvény meghatározta az állam elhatárolódását a vallási szervezetektől, kitért azok fogalmi meghatározására. Olyan jogi személyként határozott meg, melyek birtokolhatnak ingó és ingatlan vagyont és elfogadhatnak segélyeket. Végezhetnek kultúrfelvilágosító tevékenységet és létrehozhatnak más szervezeteket. A 24. cikkely ismertette a vallási szervezetek jogát arra vonatkozóan, hogy diákokat küldhet külföldi egyházi oktatási intézményekbe. Kitért arra is, hogy állampolgárokat alkalmazhatnak ezen szervezetek, valamint megállapította, hogy a Szovjetunió által aláírt nemzetközi törvények felülírhatják jelen törvény határozatait.

A beregardói református templom²⁶

A hét bezárt templom közül a kajdani és a bulcsúi raktárként, a beregardói ateista múzeumként szolgált, a verböci és dávidfalvai üresen állt, a tekeházait és péterfalvait pedig ravatalozóvá alakították át, de soha nem töltötte be ezt a funkcióját. A korabeli ügymenet szerint a kárpátaljai megyei tanács előterjesztette

²⁶ A szerző saját felvétele.

a kérelmet az Ukrán SZSZK Minisztertanácsának Vallásügyi Bizottságához, amely azt a Szovjetunió Minisztertanácsának Vallásügyi Bizottságához továbbította, s innen érkezett meg az engedély a templom visszaszolgáltatására.²⁷

A templomokon kívül a parókiákat minden gyülekezetben államosították az 1940-es évek vége és az 1950-es évek eleje között. Ezen ingatlanoknak csupán fele került vissza használható állapotban a jogos tulajdonoshoz. Másik fele használhatatlanul leromlott, vagy vissza sem került, és csak néhány gyülekezet kapott kárpótlásként más ingatlant az elvettért cserébe. A visszaadási folyamat 1989 és 2005 között zajlott.²⁸ Az ingatlanok visszaadásának jogi kereteit pedig Ukrajna 1991. évi A lelkiismereti szabadságról és a vallási szervezetekről szóló törvényének²⁹ 17. cikkelye állapította meg, amely kimondta, hogy a vallási szervezetek használhatják azokat az épületeket, melyeket az állami, társadalmi szervezetek vagy civil személyek hivatalosan a rendelkezésükre bocsátanak. Továbbá az állami tulajdonban lévő kultikus épületeket és tárgyakat vissza kell szolgáltatni a vallási szervezetek tulajdonába. A történelmi vagy más kulturális értéket képező kultikus vagyon a műemlékvédelmi szabályoknak megfelelő módon adható át. A tulajdon- vagy használati jogra vonatkozó kérelmet az állam egy hónapon belül köteles kivizsgálni. A föld használatával és birtoklásával kapcsolatban az Ukrán SZSZK agrárkódexe és az Ukrán SZSZK más jogszabályai az irányadók. A kultikus építmények és vagyon, vallási szervezetek használatba adásáról szóló szerződéseket az Ukrán SZSZK polgári törvénykönyvében meghatározott módon fel lehet bontani. Tilos az említett építmények elfoglalása vagy kisajátítása. A témában felmerülő vitákat a népképviselők területi, kijevi és szezvasztopoli városi végrehajtó bizottságai hivatottak eldönteni, a Krími ASZSZK-ban pedig a Krími ASZSZK kormánya.

A Beregardói Református Gyülekezet esete jól szemlélteti az ingatlanügyek helyzetét. Parókiáját nem kaphatta vissza, mivel az épületben az 1990-es évek elejére már a helyi középiskola működött, emiatt csereingatlanul kárpótolták a közösséget a Beregszászi Városi Tanács Végrehajtó Bizottságának 1994. április 21-i 102-es számú határozata³⁰ értelmében.

²⁷ Lásd többek között az ardói templom visszaadásáról szóló, 1989. október 23-án kelt dokumentumot. A Beregardói Református Egyházköztség magángyűjteménye.

²⁸ Szántó János (szerk.): *A Kárpátaljai Református Egyház Gyülekezetei*, 2006, i. m., 128.

²⁹ *Про свободу совісті та релігійні організації*. 1991.04.23. № 987-XII. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/987-12> (2015-05-23)

³⁰ A Beregardói Református Egyházköztség magángyűjteménye.

A visszaadott templomok mellett több gyülekezet épített új templomot az 1990-es évek elején. A beregi egyházmegyéhez tartozó Balazséron és Haranglábbon is 1993-ra épült fel az új református templom. Ugyanebben az évben a bilkei szórványgyülekezetben is tető alá került a templom (a szovjet időszakban lebontott Árpád-kori templom helyett).³¹ 1995-ben Tiszaújfaluban és Aklihegyen, majd 1996-ban Csapon, 1997-ben Bakos és Batár községekben fejeződtek be az építkezések. Ezeket a munkálatokat a Gustav-Adolf-Werk³² német evangélikus segélyszervezet támogatta anyagilag.³³

Oktatás

Lelkészképzés és hitoktatás

A szovjet rendszerben az egyházi tevékenység a templomi istentiszteletekre és a temetésekre korlátozódott. A gyülekezeten kívüli találkozókat, egyházmegyei gyűléseket, konferenciákat betiltotta,³⁴ illetve nem engedélyezte a lehetséges jelentkezőknek a külföldi teológiai tanulmányokat. A lelkeszi szolgálattevők listája egyre fogyott, az 1970-es évek elejére 24-re csökkent. A KRE 1974-ben engedélyt kapott a helyi lelkészképzés beindítására.

Horkay Barna³⁵ református lelkipásztor visszaemlékezéséből tudjuk, hogy a lelkészutánpótlás képzésének engedélyezéséről tájékozódó beszélgetést folytatótt a Prágai Keresztény Békekonferencián³⁶ 1969. július 1–8. között³⁷ Gencsi Béla

³¹ Kovács Elemér: *Megújuló egyházak...*, 1993, i. m., 8.

³² Gustav-Adolf-Werk (GAW) segélyszervezetet a Német Evangélikus Egyház hozta létre 1832-ben. A GAW olyan projekteket támogat, amelyek erősítik a gyülekezeteket és segítik azokat a kezdeményezéseket, amelyek jótékony hatással vannak a társadalomra.

³³ A KRE Zsinati Tanácsának 1995. február 19-én megtartott ülésének jegyzőkönyve alapján. KRE Püspöki hivatal archívuma, 95/5.

³⁴ Héder János közlése.

³⁵ Horkay Barna: *A Keleti Baráti Kör...*, 1998, i. m., 185.

³⁶ „A Keresztény Békekonferencia (KBK) prágai székhellyel 1958-ban jött létre azzal a céllal, hogy mozgósítsa a keresztyén békeerőket a szocializmus táborának és a Béke Világtanács célkitűzéseinek támogatására. A KBK felállításával azt kívánták elérni, hogy legyen egy nemzetközi egyházi szervezet, amely a szocialista országok külpolitikája eszközüvé és szócsövévé válik, s ezáltal hatékony ellenszereként léphet fel a Vatikán, valamint az Egyházak Világtanácsa (EVT) »antikommunista« tevékenységének.” Köbel Szilvia: *Aktív ateista propaganda...*, 2002, i. m., 9–10. <http://beszelo.c3.hu/02/0910/09kobel.htm> (2015–05–21)

³⁷ Gencsi Béla püspöki körlevele, 1969. június 16. 111/1969. A KRE Központi Levéltára, 10. c.

néhai püspök (1956?³⁸–1978) Tóth Károly, a Dunamelléki Református Egyházkerület későbbi püspökével, a konferencia főtitkárával (1971 és 1978 között), illetve Nikodim leningrádi metropolitával, a konferencia elnökével (1971 és 1978 között). A konferencián megegyezés született arról, hogy három kárpátaljai fiatal folytathat teológiai tanulmányokat Magyarországon, Budapesten vagy Debrecenben. A kiutazást végül nem engedélyezték, helyette beindult a helyi képzés Beregszászban.³⁹ Így indult meg a kárpátaljai lelkészek oktatása. A foglalkozásokat a beregszászi református templom ma irodahelyiségként használt termében, illetve Forgon Pál akkori püspök (1978–1994) lakásán tartották.⁴⁰ 1990-ben hat teológus kapott ideiglenes palástviselési engedélyt, akik a Beregszászban működő, helyi képzésben vettek részt. Az ő kihelyezésükre az alacsony számú lelkészi közösség miatt volt nagy szükség, szolgálatukat főleg az ifjúság körében végezték.⁴¹

1988-ban nyílt újra lehetőség külföldi képzésre, ekkor két fiatal kezdte meg tanulmányait a Budapesti Teológián, majd 1989-ben ismét ketten, ezúttal Debrecenben, 1990-ben pedig nyolcan a már említett intézményekben.⁴² Ettől az időszaktól kezdve folyamatos a lelkészutánpótlás Kárpátalján. A teológusok ösztöndíjáról a Magyarországi Református Egyház gondoskodott. A hatéves képzés után többségük hazatért, szolgálati területüket a mindenkori püspök jelölte ki.⁴³

Gulácsy Lajos önéletrajzi munkájából,⁴⁴ illetve az interjúbeszélgetésekből tudhatjuk, hogy 1990-ben megkezdődött a katekéták (hitoktatók) három éves képzése Beregszászban. A diákok életkora eltérő volt, kezdőként vagy szolgáló hitoktatóként vettek részt az előadásokon. Első évben negyvenhárman folytatták itt tanulmányaikat, nagyrésztük már a következő évben segítette a lelkészeket. Kéthetente került sor a foglalkozásokra. A Debreceni Református Hittudományi Egyetem⁴⁵ előadói, illetve helyi lelkészek tartották a foglalkozásokat. Ezek közül a diákok közül került ki az 1990-es évek első hitoktató gárdája. 1995-re közel 9000 gyerek hitoktatásáról gondoskodott 100 hitoktató, akik többsége a kihelye-

³⁸ Horkay László közlése alapján nem történt hivatalos kinevezés. Gencsy Béla az egyházkerületi körlevelekben 1950-től magát kerületi főesperesnek, 1954–1956 között „oblasznyi dékán”-nak, 1956-tól pedig püspöknek titulálja. A KRE Központi Levéltára, 10. c

³⁹ Horkay László közlése.

⁴⁰ Józán Lajos közlése.

⁴¹ Horkay László közlése.

⁴² A Református Egyházkerület vezetősége: *Reménység*, 1990, i. m., 6.

⁴³ Zán Fábán Sándor közlése.

⁴⁴ Gulácsy Lajos: *Mélyégből a magasba...*, 2000, i. m., 86.

⁴⁵ Héder János közlése.

zett képzés végzett hallgatói voltak. Tóth Kása István nagykőrösi hitoktatólelkész pedig a továbbképző alkalmak szervezéséről gondoskodott, melyen aktuális gyakorlati ismeretekre tehettek szert a résztvevők.⁴⁶ Ezek a képzések egy-két havonta kerültek megrendezésre Nagyberegen, főleg a beregszászi hitoktatóképző végzett diákjai számára.

Líceumok

Az 1980-as évek végén az egyházi vezetés és a gyülekezetek részéről felmerült az igény a fiatalok református oktatására. Erre első lépésként magyarországi lehetőség érkezett: a csengeri Ady Endre Gimnázium felvételt hirdetett kárpátaljai gyerekek részére. A diákokkal kiemelt figyelemmel foglalkozott Barta Gyula lelkész, a gimnázium vallástanára, aki Nagy Béla akkori egyházmegyei gondnokkal (1991–2002 között) kötött szóbeli megállapodása alapján teremtette meg a tanulás feltételeit a kárpátaljai diákok számára. A gimnáziumot teológiai előkészítő és hitoktatói alapképzésként végezték, ezért volt szükség külön csoport indítására. A diákok szállításáról Nagy Béla gondoskodott.⁴⁷ 1993-ra megteremtődtek azok az anyagi és egyéb feltételek, melyek biztosították egy helyi református líceum elindítását. Gulácsy Lajos és Horkay László, külföldi példát alapul véve, dolgozták ki a helyi sajátosságok figyelembevételével az iskolák tanmenetét, szabályzatát.

A KRE által a Beregszászi Járási Tanács felé benyújtott, a líceum elindítását célzó 1993. június 7-i kérelmet a Tanács pozitívan bírálta el. A hatósági hivatalos engedélyezést Bacskó Tivadar és Orosz Ildikó tanárok végezték. A nagyberegi állami iskola kísérleti osztályaként indulhatott el a Nagyberegi Református Líceum tevékenysége,⁴⁸ a község régi iskolaépületének, majd ideológiai központjának egyik részlegében. A Kárpátaljai Református Egyház az épület használatáért cserében kötelezte magát a Népképviselők Nagyberegi Községi Tanácsa felé⁴⁹ egy új kultúrház felépítésére. Az egykori egyházi kézben lévő régi iskolaépületben működött a község könyvtára, múzeuma, képtára, házasságkötő terme, pártés ideológiai központja, valamint szórakozóhelye.

⁴⁶ *Egyházunk megújulásában...* 1996, i. m., 12.

⁴⁷ Nagy Béla közlése.

⁴⁸ Molnár Eleonóra: *A Kárpátaljai Református Líceumok...*, 2004, i. m., 4.

⁴⁹ *A Népképviselők Nagyberegi Községi Tanácsának garancialevele.* 1993.06.22. A KRE püspöki hivatalának archívuma.

A Nagyberegi Református Líceum⁵⁰

Az ETI⁵¹ szervezet képviselte a líceum életre hívásának anyagi hátterét. Ebbe a munkába kapcsolódott be az amerikai C.R.W.M.⁵² református misszió, valamint segítséget nyújtottak a hollandiai ridderkerki gyülekezet tagjai, akik élelmszer ellátmányt küldtek az iskola számára évente 3–4 alkalommal. A tantermek és a kollégiumok felszerelését Tüski István⁵³ református lelkipásztor koordinálta.⁵⁴

A líceum a Beregszászi Járási Tanügyi Osztálytól az első két évben támogatást kapott azon oktatók fizetésére, akik az Állami Tanterv által kötelezett tantárgyak tanítását végezték. Ez a támogatás megszűnt, a líceum jelenleg semmilyen

⁵⁰ Forrás: <http://nbrl.com.ua/> (2015–01–20)

⁵¹ Educa Transfer International. A holland Uni iskolaügyi társuláshoz tartozó szervezet, mely a magyarországi és Kárpát-medencei keresztyén iskolák ügyével foglalkozik. Tanácsoló, támogató holland háttérű szervezet, első elnöke Tüski István. Előadások, tanulmányutak, anyagi támogatások szervezése a fő profiljuk.

⁵² Christian Reformed World Missions (CRWM) 1888-ban alakította a Keresztyén Református Gyülekezetek segítése. Kanadában és az Egyesült Államokban közel 1100 partner gyülekezet, valamint számos szervezet és magán-személy szerte a világon segíti munkájukat. Hálózatuk kiterjed több mint 50 országra.

⁵³ Tüski István Lajos (1924–2010) református lelkipásztor, a Hollandiai Magyar Protestáns Keresztyén Lelkigondozói Szolgálat lelkipásztora. Utrechtben élt és szolgált, 1951 óta a Benelux-államokban a Nyugat-Európai Magyar Református Lelkigondozói Szolgálat kinevezett lelkésze volt. Történelmi jelentőségű Tüski István és az ETI szervezet kárpátaljai tevékenysége. Három református gimnáziumnak segített az elindításában a holland támogatás megszervezésével. (Nagydobrony, Nagybereg, Péterfalva). Ebben a vonatkozásban legjelentősebb sikere, hogy életre hívta azt a bizottságot – „Bizottság a Kárpátaljai Iskolák Megsegítésére” –, melyben először ültek és munkálkodtak együtt teológiailag szemben álló egyházi, felekezeti képviselők.

⁵⁴ D. Szabó Dániel: *A kárpátaljai gimnáziumok születése*, 1996, i. m., 24.

állami támogatásban nem részesül.⁵⁵ Állandó támogatója a Tabita Nemzetközi Keresztény Segélyszervezet, illetve a magyar állam, fenntartója pedig a Kárpátaljai Református Egyházkerület, valamint a Nagyberegi Református Egyházközség.

1993 novemberére öt épületrész állt a líceum rendelkezésére, melyek osztályteremként, fiú és lány hálóteremként, étkezdeként szolgáltak. A következő évben egy, a régi iskola szomszédságában megvásárolt családi házból alakítottak étkezdét. A második tanévre újabb ingatlanokkal bővült az intézmény, melyek lány- és fiúkollégiumként funkcionáltak. Az oktatást a Nagyberegi Középiskola tantestülete⁵⁶ és a Kárpátaljai Református Egyház lelkészei végezték. Szabó Anna osztályfőnök a magyar és az angol, Gulácsy Lajos az egyháztörténet, néhai Oroszi Pál a bibliaismeret, Horkay László az egyházi zene tárgyakat oktatták.⁵⁷ Első nevelőtanárok voltak: a lány tanulónál Szabó Anna; a fiú tanulókhöz pedig, helyi nevelők hiányában, a Sárospataki Református Teológiai Akadémia hallgatói Győri István dékán engedélyével egy-egy hetes időtartamokra érkeztek: Taracközi Gerzson és Ferenc, Barta Attila, Samók Attila (Kárpátalja), Fejér Zoltán, Péterffy Kund, Bereczky László (Erdély), Molnár Sándor, Mészáros László, néhai Victor János (Magyarország), Feszty Zsolt (Felvidék).⁵⁸

Csakúgy, mint Nagyberég esetében, Nagydobronyban is a község régi iskola-épületében kezdődött a református gimnáziumi oktatás, melyet 1998-ig bérelt, majd megvásárolt a Nagydobronyi Egyházközség. A gyülekezet tagjai az ETI-n keresztül, valamint egy holland református közösség, a Christelijke Gereformeerde Kerken in Nederland támogatásával, egy hónap alatt elvégezték a legfontosabb felújítási munkálatokat. 1995 szeptemberében 26 diák kezdte meg tanulmányait az intézményen belül. A 18 oktató kiválasztása a Nagydobronyi Református Egyházközség presbitériumának javaslata alapján történt.⁵⁹ A helyi községi tanács a régi óvoda épületét átadta az egyházközségnek kollégium kialakítása céljából. 1996-ban és 1997-ben újabb épületekkel bővült a líceum. Az intézmény reál szakirányú, a diákok biológia-kémia és fizika-matematika tagozatok között választhatnak.

⁵⁵ Dr. Pándy-Szekeres Dávid közlése.

⁵⁶ Megállapodás a Kárpátaljai Református Egyház és a Nagyberegi Középiskola között. 1994.08.29. A KRE Püspöki Hivatalának archívuma.

⁵⁷ Pándy-Szekeres Anna: *Visszaemlékezés a Líceum 20 évfordulójára...* <http://nbnl.com.ua/igy-indult/> (2015–01–20).

⁵⁸ A Sárospataki Református Teológiai Akadémia diákjai felváltva vállalták a fiú diákok nevelését, Győri István dékán engedélyével.

⁵⁹ Horkay László közlése.

Péterfalva község neve már az 1980-as évek végén felmerült, mint az első református gimnázium színhelye. Ám a megvásárolni kívánt régi horoggyár épületéért a kolhoz vezetése rendkívül magas árat kért, ezért a tárgyalások nem jártak sikerrel.⁶⁰ A hivatalos szervek 1995-ben egy újabb, jutányosabb ajánlattal keresték meg az egyház vezetőit, akik elfogadták azt, és még abban az évben el is kezdődhetett az oktatás az épületben.⁶¹ A líceum felszerelését és fejlesztését Hollandiából a Zeelandi Középfokú Szakképző Intézet, valamint Magyarországról az Apáczai Csere János Alapítvány támogatása tette lehetővé.⁶² Néhai Oroszi Pál református lelképásztor, akkori főjegyző (1995–1998) tervei alapján készült el az étterem és a kollégium épülete.⁶³

A líceumban szakképzés is folyt, mezőgazdasági gépszerelés, jogosítvány, szabás-varrás, könyvelés, famegmunkálás. A szükséges géppark hiánya miatt viszont nem tudták akkreditálni a szakképzést, ezért társintézményekkel kötött megállapodások alapján biztosították a megfelelő bizonyítványt a diákoknak. A mezőgazdasági gépszerelői oklevelet a Tiszabökényi, majd a Nagyszőlősi Szakközépiskola, a szabás-varrást a Tiszabökényi Iskolaközi Oktatási és Termelői Tankombinát, a könyvelést pedig szintén a Nagyszőlősi Szakközépiskola biztosította.⁶⁴ A gyakorlatot és a számonkérést a társintézmények, míg az oktatást a líceum végezte.

Az említett oktatási intézmények megalapítását az anyagi nehézségeken, a helyhiányon és az oktatók hiányán túl nagyban megnehezítette az ukrán jogszabályi környezet. Ukrajna törvényeiben ugyanis nem szerepelt a felekezeti iskola kategóriája. Az akkreditálás és a hivatalos működési engedélyek megszerzéséhez alapítványi magániskolaként jegyezték be ezen intézményeket.⁶⁵

A hatályos ukrán törvényeknek⁶⁶ megfelelő tananyag mellett, a tárgyak között szerepelt az egyháztörténet és hitvallásismeret is. A diákok diakóniai munkát végeztek, árvaházakat látogattak, részt vettek a romamisszióban, idős- és beteglátogatásban. Fontos tényező, hogy a gimnáziumi szintű bizonyítvány mellett, katekéta (hitoktatói) képesítésre is szert tehettek különbözőzeti vizsga sikeres letételével. Ezzel az oklevéllel pedig hitoktatói feladatok ellátására szereztek jogosult-

⁶⁰ D. Szabó Dániel közlése.

⁶¹ Dr. Pándy-Szekeres Dávid közlése.

⁶² D. Szabó Dániel: *A Tivadarfalvai Református Gimnázium*, 2000, i. m., 23.

⁶³ Zán Fábán Sándor közlése.

⁶⁴ Dr. Pándy-Szekeres Dávid közlése.

⁶⁵ D. Szabó Dániel közlése.

⁶⁶ *Закон України про освіту*. 1991.06.04., № 34, ст.451. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1060-12> (2015-05-23)

ságot. Az 1990-es évek elejének hitoktatóhiánya miatt ez jelentős segítség volt a Kárpátaljai Református Egyház számára.

A nagyberegi és a nagydobronyi líceumok egyetemi előkészítő iskolaként, a péterfalvai pedig szakiskolaként funkcionált. A gimnáziumok területileg külön-külön egyházmegyében helyezkedtek el. Bereg megyében a nagyberegi, Ung megyében a nagydobronyi, Ugocsa megyében a péterfalvai.⁶⁷

A Nagyberegi Református Líceum elindulását követő évben, 1994-ben a Kárpátaljai Református Egyházkerület berkeiben holland társintézetként misszionáriusképző indult Tivadarfalván. Koordinálására Pándy-Szekeres Dávidot kérte fel a református egyház akkori vezetése, Gulácsy Lajos püspök (1994–1998) és Horkay László esperes (1994–1998). Mivel abban az évben a Kolozsvári Teológián végzett szolgálata miatt ezt a posztot nem tudta betölteni, ideiglenesen (1996 szeptemberéig) Jos Colijnt⁶⁸ bízták meg a feladattal. Ezután Pándy-Szekeres vezette az intézetet. A képzés nappali rendszerben folyt, három éves ciklusban. A tananyagban szerepelt egyháztörténelem, hitvallásismeret, bibliaismeret, történelem, irodalom, nyelvoktatás és pasztorál teológia. Többségében külföldi, magyarországi tanárok végezték az oktatást. Az intézet működését 1998 júniusában anyagi okok miatt felfüggesztették, s azóta sem indult újra. Két évfolyamon 13 diák fejezte be tanulmányait, akik Kijevben, Odesszában, Herszonban és a kárpátaljai cigánymisszióban találtak szolgálati területre.⁶⁹

Missziói intézmények

Horkay László, a KRE nyugalmazott püspöke (1998–2006 között volt hivatalban) a vele készült interjúban elmondta, hogy a missziói szolgálat hivatalos keretbe foglalásának ötlete egy 1993-ban Svájcban tartott találkozáson merült fel, melyen 11 segélyszervezet osztotta meg ilyen jellegű tapasztalatait és többen segítségüket is felajánlották a Kárpátaljai Református Egyházkerület delegáltjai számára. Ezzel párhuzamosan Bulcsúban (közigazgatásilag Beregszász városhoz tartozó település) egy kisebb reformátusokból álló csoport önkéntes diakóniai munkát végzett (szárasztéztát készítettek és a környék rászorulóit között osztották szét, időseket látogattak).⁷⁰ Az egyházi vezetőség és a hívek részéről tanúsított kezdeményezés együttesen hívta életre a KRE Diakóniai Koordinációs Osztályát. Az egyházkerület

⁶⁷ Dr. Pándy-Szekeres Dávid közlése.

⁶⁸ Jos Colijn, egyháztörténész. 1995–1996 között a Péterfalvai Református Líceum igazgatója és tanára. Jelenleg a Kijevi Teológiai Szeminárium dékánja.

⁶⁹ Dr. Pándy-Szekeres Dávid közlése.

⁷⁰ Nagy Béla közlése.

megvásárolta Bulcsúban a volt 3. számú iskola épületét, ahol 1995-ben megkezdődött a missziói munka. Egyházi konferenciákat, ifjúsági továbbképzéseket és találkozókat szerveztek, külföldről érkező segélyszállítmányokat fogadtak és osztottak szét. Szeretetkonyhát üzemeltettek (1996 óta), az első években heti öt alkalommal, több mint 400 rászoruló gyermeknek és idősenk biztosítottak meleg ételt. Feladat körébe tartozott még a Nagydobronyi Református Gyermekotthon lakóinak, a kárpátaljai református líceumok, és az egyházi óvodák élelemmel és egyéb segélyekkel való ellátása.⁷¹ Nagy Béla, a KRE főgondnoka (2006-tól napjainkig) interjúbeszélgetésünk során elmondta, hogy a segélyszállítmányok elosztásán túl súlyos beteg személyek külföldi gyógykezeléséhez is segítséget nyújtottak, az érintettek kérvényezhették magyarországi kezelésük támogatását. A mai napig próbálnak terjeszkedni, és programjaikkal elérni minél több rászorulót.

A KRE a betegek és hátrányos helyzetű kárpátaljai magyarok mellett a roma lakosság segítésére is jelentős hangsúlyt fektetett a vizsgált időszakban. A kárpátaljai romák lélekszáma az 1990-es években a hivatalos népszámlálási adatok alapján meghaladta a 14 ezer főt. (Becslések szerint a valós lélekszám ennek két-háromszorosa.) Ebből 8736 fő vallotta magát magyar anyanyelvűnek.⁷² A református egyház nyitása a romák felé 1992-ben kezdődött. Az 1998-ig három roma templom épült fel Kárpátalján. Elsőként Szernyén kezdődött el a missziós munka. Eleinte lakóházakban folytak az igei alkalmak, majd 1996-ban főleg külföldi támogatásból (GAW német evangélikus segélyszervezet⁷³), sikerült felépíteni templomukat. A gyülekezet ekkor 250 lelket számlált. Szintén ebben az évben szentelték fel a Nnagydobronyi roma templomot, itt is hasonló méretű volt a gyülekezet. A lelkipásztori feladatokat mindkét helyen Horkay László látta el, aki ebben az időszakban (1994 –1998) az ungi egyházmegye esperesi tisztjét töltötte be. A beregszászi romák között 1995-ben kezdődött el a missziói munka, itt 300 körüli volt a gyülekezet lélekszáma, templomukat 1998-ban szentelték fel (szintén a GAW támogatásával folyt az építkezés). Mindhárom közösség hivatalosan, államilag beregisztrált gyülekezet.⁷⁴

Kárpátalja árvaházaiban az 1990-es évek elején rendkívül rossz körülmények uralkodtak, ennek az áldatlan állapotnak a felismerésével vette kezdetét a nagydobronyi székhelyű Irgalmas Samaritanus Református Gyermekotthon története.

⁷¹ Szántó János (szerk.): *A Kárpátaljai Református Egyház Gyülekezetei*, 2006, i. m., 123.

⁷² Braun László – Csernicskó István – Molnár József: *Magyar anyanyelvű cigányok/romák Kárpátalján*, 2010, i. m., 17.

⁷³ Horkay László közlése.

⁷⁴ Horkay László közlése.

A nagydobronyi Irgalmas Samaritánus Református Gyermekotthon⁷⁵

A Stichting Hulp Oost-Europa⁷⁶ segélyszervezet képviselői a környék árvaházait látogatták (Császlóc, Vursány), ahol a sérült és egészséges gyerekek nem részesültek megfelelő higiéniai ellátásban, alultápláltak voltak és szociálisan visszamaradtak. A küldöttség a körúton tapasztaltak alapján, és az addig már Kárpátaljára szállított adományok nem megfelelő kezelése miatt úgy döntött, hogy egy egyházi irányítású otthon hoz létre szellemi és testi fogyatékos gyermekek számára.⁷⁷

Az építkezést a már említett alapítvány, illetve a Lindenhof segélyszervezet⁷⁸ kezdte meg 1993-ban. Az otthon 1995-re készült el, és az első 27 lakó 1996. február 6-án költözött be. Az állami intézményekből elhozott gyerekekről időközben kiderült, hogy néhány kivételével, nincs semmilyen fogyatékoságuk, csupán az elhanyagoltság miatt nem tudtak beszélni, viselkedni megfelelően.⁷⁹ A gyerekeket korosztályuktól és egészségügyi állapotuktól függően csoportokra bontották. Egy-egy csoportba átlagosan 6–8 gyerek tartozott (ez a gyakorlat megmaradt mind a mai napig). A helyi középiskolában, illetve líceumban végezték tanulmányaikat. Az otthon saját farmgazdasággal rendelkezik, mely napjainkra 60%-ban biztosítja a lakók élelmiszerszükségletét.⁸⁰ Az intézmény kizárólag

⁷⁵ A fotót Katkó Andrea készítette.

⁷⁶ A holland segélyszervezet 1976 óta foglalkozik Kelet-Európába irányuló segítségnyújtással. Vallásos irodalmat és anyagi támogatást juttattak el a térségbe.

⁷⁷ Horkay László közlése.

⁷⁸ 1605-ben alapított holland segélyszervezet, ifúsági és gyermekjóléti orientáltsággal.

⁷⁹ Katkó Andrea közlése.

⁸⁰ Nagy Béla közlése.

lánygyermek gondozásával foglalkozik. A lakóknak 18. életévük betöltése után nem kell elhagyniuk az otthont.

Hasonlóan a nagydobronyihoz Munkácson is létrejött egy református otthon 1997 szeptemberében. A Munkácsi Református Gyülekezet, élén Gulácsy Lajossal indította el az intézményt, látva a felmerülő igényt. Céljuk az volt, hogy a rászoruló gyermekek számára keresztyén családi nevelést nyújtsanak.⁸¹

Az 1990-es évek elején Kárpátaljára érkező segélyszállítmányok sokszor nem megfelelő kezelése a támogató alapítványokat arra ösztönözte, hogy intézményi keretekbe foglalják segítségnyújtásukat. A hollandiai Halm Alapítvány emiatt a tendencia miatt úgy döntött, hogy egy saját gyógyszerterát hoz létre, ahol a betegek jelentős kedvezményekkel vásárolhatják meg orvosságait. Ötletükkel a Kárpátaljai Református Egyházkerülethez fordultak. Közös munkával a Kárpátaljai Református Jótékonyági Gyógyszertár a beregszászi gyülekezet temploma melletti épületben kezdte meg működését 1995-ben. Az ellátmány nagy része Hollandiából érkezett, a többi szükséges gyógyszer pedig a bevételből vásárolták meg a patika dolgozói, majd kedvezményes áron (30%-kal olcsóbban, vagy ingyen) adták tovább a vevőknek.⁸² Több tízezer rászorulónak segítettek az 1998-as működésig.

A Kárpátalján az 1990-es évekre elterjedt alkoholizmus arra indította a KRE vezetését, hogy missziói tevékenységével nyisson a szenvedélybetegek irányába is (a Kárpátaljai Területi Rehabilitációs Központ hivatalos adatai alapján Kárpátalján a felnőtt lakosság 7%-a alkoholbeteg volt ebben az időszakban). A magyarországi Kékkereszt, Iszákos-mentő Misszió mintájára indult meg 1997. szeptember 29-én a Bethesda Szenvedélybeteg Mentő Misszió, a Kárpátaljai Református Egyház megbízásából. Helyszínül a Csongori Református Egyházközség 1995-ben épült parókiája, valamint a következő évben tető alá hozott ifjúsági ház szolgált. A kéthavonta szervezett 12 napos alkalmakon túl gyülekezeti kiszállásokat is végeztek a munkatársak, melyeken a misszió munkáját mutatták be. A kezdeti 15 fős résztvevői számot túlnőtte az intézmény, ma már ezres nagyságrendben beszélhetünk az ott megfordulók számát illetően. A 10 állandó munkatársat változó számú önkéntes csoport segíti.⁸³

⁸¹ *Munkácsi Református Gyermekotthon*, 2004, i. m., 3.

⁸² Lajos Mihály: *Cselekvő keresztyénység*, 1997, i. m., 10.

⁸³ Bethesda Szenvedélybetegeket Mentő Misszió honlapja. <http://refua.tirek.hu/lap/szenvedelybetegementomisszioja/cikk/mutat/szolgaltatevok-munkatarsak/> (2015-02-24)

Összegzés

A Kárpátaljai Református Egyház 1989–1998 közötti intézményi megújulásának vizsgálata során kiderült, hogy a KRE revitalizációjára mind a belső, mind pedig a külső tényezők kiegyenlített intenzitással hatottak. Egyrészt a szovjet rendszer fellazulása által kialakult lehetőségeket felismerte az egyházi vezetés és kereste az újjászerveződés útját, elindult például a volt egyházi tulajdonok visszaigénylésének folyamata. Az ingatlanok visszaszerzésében, az egyház képviselői a városi és községi tanácsok jóindulatára voltak utalva, hiszen az ide vonatkozó törvény⁸⁴ igencsak általánosan („kultikus vagyont”-ként, a fogalmat nem kibontva, tehát a gazdasági épületek, parókiák nem voltak külön megemlítve) fogalmazta meg a visszaszolgáltatás rendszerét.⁸⁵

Másrészt Magyarországon, Hollandiában, Kanadában, Németországban megmutatkozott a segítségnyújtás szándéka. A kárpátaljai reformátusság 1990-es évek eleji helyzetét olyan személyeken keresztül ismerhették meg, mint például D. Szabó Dániel, aki 1990–2012 között a Tiszáninneri Egyházkerület főgondnoka volt, és tevékeny részt vett Kárpátalja segítésében. Elmondása szerint⁸⁶ rokoni kapcsolatait segítségül hívva, lépésről lépésre kutatta fel a támogatási forrásokat és jutatta el a rászorulókhöz.

A vizsgált kilenc évben folyósított külföldi támogatások üteme lelassult, az adományozók várták az eredményeket, illetve próbáltak törekedni a támogatottak önállósítására.⁸⁷ A már kialakult intézmények fenntartása és irányítása új és nehéz feladatot jelentett a KRE számára, amivel sikeresen birkózott meg.

ADATKÖZLŐK

- Csulák László, ügyvéd, a KRE jogtanácsosa (1991–2006). Beregszász, 2015. március 17.
- D. Szabó Dániel, a Tiszáninneri Református Egyházkerület főgondnoka (1990–2002). Bányó, 2015. május 10.
- Pándy-Szekeres Dávid, a KRE misszionáriusképzőjének vezetője (1996–1998), tanügyi tanácsosa (2006 óta). Beregszász, 2015. február 26.

⁸⁴ *Про свободу совісті та релігійні організації*. 1991.04.23. № 987-XII. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/987-12> (2015-05-14)

⁸⁵ Csulák László közlése.

⁸⁶ D. Szabó Dániel közlése.

⁸⁷ Katkó Andrea közlése.

- Gulácsy Lajos, a KRE beregi egyházmegyéjének esperese (1987–1991), főjegyzője (1991–1995), püspöke (1994–1998). Bulcsú, 2013. augusztus 25.
- Héder János, a KRE főjegyzője (2006 óta). Beregszász, 2013. november 19.
- Horkay László, a KRE ungi egyházmegyéjének esperese (1994–1998), a KRE püspöke (1998–2002). Nagydobrony, 2015. február 18.
- Józan Lajos református lelkipásztor, Visk (1987–1996), Huszt (1996 óta). Beregszász, 2015. március 12.
- Kató Andrea, az Irgalmas Samaritánus Református Gyermekegylet munkatársa (1996 óta). Nagydobrony, 2015. február 18.
- Nagy Béla, a KRE diakóniai központjának igazgatója, a KRE főgondnoka (2006 óta). Kecskemét, 2015. május 9.
- Zán Fábíán Sándor, a KRE főjegyzője (2000–2006), püspöke (2006 óta). Beregszász, 2015. április 10.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

- KRE Püspöki Hivatalának archívuma. A KRE Zsinati Tanácsának jegyzőkönyvei és ingatlaniratok.
A Beregardói Református Egyházközség magángyűjteménye.

*

- Kárpátalja*. A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség lapja, Miskolc, 1990.
Kárpátaljai Szemle. A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség lapja, Ungvár, 1993.
Küldetés. A Kárpátaljai Református Egyházkerület lapja, Beregszász, 1995.

*

- A Kárpátaljai Református Egyházkerület határozata. *Kárpátalja*, 1990, 7. (1. évf.) 6.
A Református Egyházkerület vezetősége: Reménység. *Kárpátalja*, 1990, 7. (1. évf.) 6.
Braun László – Cserniczkó István – Molnár József: *Magyar anyanyelvű cigányok/romák Kárpátalján*. Ungvár, PoliPrint Kft, 2010.
- D. Szabó Dániel: A kárpátaljai gimnáziumok születése. *Keresztyén nevelés*, 1996, 5. (4. évf.) 24.
- D. Szabó Dániel: A Tivadarfalvai Református Gimnázium. *Keresztyén nevelés*, 2000, 5–6. (7. évf.) 23.
- Debreceni Mihály: A gyülekezeteknek valódi... *Kárpátaljai Szemle*, 1995, 1–2. (3. évf.) 5.
- Egyházunk megújulásában... *Küldetés*, 1996, 1. (2. évf.) 12.
- [Forgon Pál]: 149/1988 ik. sz. kérelem. *Kárpátalja*, 1990, 7. (1. évf.) 7.
- Gulácsy Lajos: *Mélységből a magasba. Bizonyágtételek az elmúlt időkről*. Ungvár, Patent Kiadó, 2000.

- Gulácsy Lajos: Református nyilatkozat. *Kárpátalja*, 1991, 7. (2. évf.) 7.
- Horkay Barna: *A Keleti Baráti Kör...* Budapest, Kom Over En Help Alapítvány, 1998.
- Kovács Elemér: Megújuló egyházak..., *Kárpátalja*, 1993, 6. (3. évf.) 8.
- Köbel Szilvia: Aktív ateista propaganda. Politikai rendőrség és egyházpolitika. *Beszélő*, 2002, 9–10. (7. évf.) <http://beszelo.c3.hu/02/0910/09kobel.htm>
- Molnár Eleonóra: *A Kárpátaljai Református Líceumok létrejöttének és működésének története 199–2004*. Szakdolgozat. Beregszász, 2004. Kézirat. II. RFKMF Apáczai Csere János Könyvtárának kéziratára.
- Munkácsi Református Gyermekotthon. *Küldetés*, 2004, 6. (10. évf.) 3.
- özv. Oroszi Pálné Jakó Margit: *Veled, Uram. Visszaemlékezéseim unokáimnak*. Kárpátalja, 2014.
- Pándy-Szekerer Anna: *Visszaemlékezés a Líceum 20 évfordulójára...* <http://nbral.com.ua> (2015–01–20)
- Peyer-Müller, Fritz: *A Kárpátaljai Református Egyház Története a két világháború között – kitekintéssel a jelenre*. Budapest, Református Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya. 1994.
- Soviet Union: New religious laws*. The Tablet. The international Catholic news weekly. 24th September 1988. <http://archive.thetablet.co.uk/article/24th-september-1988/26/soviet-union> (2015–01–20)
- Szántó János (szerk.): *A Kárpátaljai Református Egyház Gyülekezetei*. Beregszász, Immanuel Kiadó, 2006.

Ágnes SZABÓ

The revitalization of the Reformed Diocese in Transcarpathia between 1989–1998

The weakening of the system became perceptible by the end of the 1980s in the Soviet Union. The anticlerical and anti-religious attitude gradually eased. The process of property restitution started as well in 1988. The passed church law on 1st October 1990 made religious education, pastor shortfalls, as well as the full disclosure of church life possible. The Reformed Diocese in Transcarpathia got its seven churches back from the state and managed to build eight more between 1988 and 1998. It established three lyceums, dealt with the education of catechists and missionaries, and denominational education in kindergadens and primary schools. It opened up to orphans, elderly, disabled, addicts and the Romas within the framework of coordinated missionary works.

Keywords: Transcarpathia, Reformed Church, institutional merger, church schools, missionary works

Vallás és etnicitás összefüggései a kárpátaljai Beregdedán a 21. század elején*

Konrad Köstlin az 1998-as SIEF konferencián elhangzott vitaindító előadásában a következőket állította: „Amióta Európában az államhatárok egyre inkább láthatatlanná válnak, egyre fontosabbak lesznek Európa népei között húzódó kulturális etnikai választóvonalak. Az egyesülő Európában az embereknek maguknak kell az új identitásukat megtalálni, sőt megalkotni.”¹ Egyetérthetünk Köstlinnel, hiszen az európai országhatárok egyre lazuló átjárhatóságával² a kulturális etnikai határvonalak mindinkább felértékelődnek. Mindez nagyrészt azzal magyarázható, hogy a 21. század elején az online és offline térben is megsokszorozódik a találkozás a „másikkal”, ennek következtében az emberekben egyre inkább tudatosul a kulturális, nyelvi, vallási különbözőség tudata. Az egyén számára ez kihívást jelent, ugyanis a kulturális választóvonalat önállóan kell meghúznia, identitását újra kell fogalmaznia. Az államhatárok mentén kialakuló határvidékeket hagyományosan „sűrű” találkozási helyekként értelmezhetjük, ezért ez a terület nagyszerű lehetőséget nyújt az etnikai együttélés különböző (kulturális, nyelvi, vallási) aspektusainak vizsgálatára. Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy a vallásgyakorlás és a vallási identitás milyen határképző funkcióval rendelkezik, miként köti össze és miként választja el egy kárpátaljai – a magyar–ukrán országhatárhoz közel, Beregszásztól 5 km-re fekvő – multietnikus lokális társadalom tagjait egymástól. A kutatás célkitűzése az etnikumok közötti határképződés vizsgálata. Másként fogalmazva, a kérdés az, hogy a Beregdedán majd 70 éve együtt élő magyar és szláv lakosság esetében mikor és milyen alkalmakkor bír

* Szeretném megköszönni témavezetőmnek, Lajos Veronikának odaadó szakmai segítségét, Papp Z. Attilának az észrevételeit, Ilyés Zoltánnak a szakirodalmi ajánlását. Köszönettel és hálaival tartozom a beregdedai beszélgetőtársaimnak az önzetlen segítségéért, családomnak, különösen férjemnek a türelméért.

1 Idézi Keményfi Róbert: Az „eticitás” fogalma és helye..., 2002, i. m.

2 Egyrészt a fizikai határ átjárhatóságának lehetőségét értem ez alatt, másrészt a szakirodalom felhívja a figyelmet a nemzetállamok fizikai határainak „megsemmisülésére”, amit a széleskörű társadalmi kapcsolatrendszer és a globális kiterjedésű hálózatok elterjedése biztosít. Borbély – Biczó: *Interkulturális kommunikáció*, 2012, i. m.

jelentőséggel a más etnikumoktól való elkülönülés vagy a sajáttal történő azonosulás. Hogyan és mikor képződik határ a magyarok és az ukránok között?

Hipotézisem szerint a multietnikus településen az etnikai együttélés békés, az esetleges konfliktusok egyaránt származnak társadalmi, vallási és kulturális különbségekből. Az együttélés során keletkező konfliktusok rendszerint nem etnicizálódnak. A vallás az ukrán és magyar etnikum között határképző szerepű és ebből következően a vallási hovatartozás etnicizálódik. Beregdédán négy egyház van jelen, a római és a görög katolikus, a református és az ortodox. Amíg ez a vallási pluralizmus a helyi szociokulturális társadalom vezetőinek szemében kihívásokkal teli helyzetet teremt (mezo szint), addig az egyháztagok mindennapi életében az egyházak közötti átjárás figyelhető meg (mikro szint).

A továbbiakban az alábbi kutatási kérdésekre keresem a választ: hogyan jellemezhető a különböző etnikai, vallási és nyelvi identitással rendelkező emberek együttélésének természete Beregdédán a 21. század elején?; mit tesznek a békés etnikai együttélés érdekében?; a lokális életvilágban a posztmodern identitáselmélet értelmében hogyan viszonyul egymáshoz az etnikai és vallási identitás?; hogyan szerveződik a helyi társadalom vallási élete, megfigyelhetőek-e mikro és mezo szintű különbségek?

A fenti témák módszeres feltárása érdekében Beregdédán empirikus terepkutatást végeztem, tizenhárom félig strukturált interjút készítettem a falu vezető rétegével (polgármesterrel, jegyzővel, papokkal, klubvezetővel, óvoda vezetővel, tanárokkal) és a négy bejegyzett egyház tagjaival. Két alkalommal egy-egy héti igyekeztem aktívan részt venni a helyiek életében, a faluban rendezett profán és szakrális alkalmon egyaránt. A közel két hetes terepmunka során az interjúk mellett számos helyi lakossal beszélgettem informális keretek között, ezeket és a terepen szerzett egyéb tapasztalataimat terepnaplóban rögzítettem. Jelen kutatás egyelőre nem terjedt ki a cigányság és a kisegyházak vizsgálatára, mert a kutatásnak ebben a fázisában a településen a magyar és az ukrán etnikumok közötti határképződés folyamatának elemzése volt a cél.³ Tanulmányomban először a használt fogalmakról írok röviden, majd ahhoz, hogy érthetőbbé váljanak az etnikumok jelenlegi együttélésének sajátosságai és a határképződés folyamata, szükségét érzem a történelmi előzmények rövid ismertetésének. Ezt követően a vallás és etnicitás témakörét érintő kérdéseket fejtem ki, így például írok a vallás etnikai identitásképző voltáról, majd végül a mikro és mezo szintű különbségek kérdését járom körbe.

³ A kutatás interszubjektív és kvalitatív jellegéből fakadóan nem nevezhető reprezentatívnak. A kisegyházak és a cigányság vizsgálatával a jövőben szeretnék foglalkozni, jelen keretek az említett téma beemelését nem teszik lehetővé.

A kutatás elméleti háttere

A kárpátaljai határ menti településen, Beregdédán élő lokális közösség vegyes lakosságának együttélése a jelenben nem tartozik a kutatott témák közé. A vizsgált témában beregdédai vonatkozásban gyér szakirodalmi előzményekre támaszkodhatunk.⁴ Azonban Kárpátalja más falvaiban vizsgálódva, több kutató helyezte kutatásának középpontjába a görög katolikus vallás és identitás vizsgálatát.⁵

A kutatásom elméleti háttere a posztmodern identitásértelmezés, melynek értelmében az identitás szituatív módon, a kulturális rendszerek sokaságában különböző identitásokká formálódik. A posztmodern identitásfelfogás szerint, a fogalmat megelőző identitásértelmezésekkel ellentétben, az egyén identitása nem tekinthető statikus, rögzült, magatartásnak.⁶ Míg a hagyományban gyökerező társadalom tagjainak identitását megkérdőjelezhetetlennek tűnő kulturális minta határozta meg, addig napjainkban a gyors társadalmi változások következtében az egyén számtalan világertelmezési lehetőséggel találja magát szembe.⁷ A tanulmányban használni kívánt posztmodern identitásértelmezés szerint a gondolkodásmód új, eklektikus kultúraalakítást teremt és tesz lehetővé.⁸ Ugyanis a társadalmi változások akarva-akaratlanul identitásváltozáshoz vezetnek, hiszen ha az egyén nem is változik, az óhatatlanul változó környezete olyan magatartást igényel, mely kihat az egyén identitásának megtartására tett kísérletekre.⁹ „Az identitás »működésének« fenntartója pedig az »etnicitás« folyamata.”¹⁰

Az etnicitás és a kulturális határképződés meghatározása képlékenységek és a statikus jellemzők teljes hiánya miatt problematikus. Egyik fogalom esetében sem beszélhetünk arról, hogy azok jelentéstartalma állandó lenne, ezért nehezen ragadhatók meg. Ebből következik az etnicitás kutatás nagy dilemmája, miszerint, „hogyan kezeljünk valamit, ami egyszerre változtatja határait és tar-

⁴ Szennyess Andrea Beregdédát is érintve vizsgálta a görög katolikus népszokásokat és az identitástudatot.

⁵ A teljesség igénye nélkül: Pilipkó Erzsébet főként Salánkon tanulmányozta a görög katolikus vallás és identitás viszonyát, Geszti Zsófia egy tiszabökényi ortodox magyar közösség ritka jelenségéről, valamint identitás témakörben is ír munkáiban, Domokos Vera tiszajuhelyi terepkutatása a naptárváltás eseményének példáján értelmezi a vallás és etnicitás összefüggéseit a görög katolikus közösség körében.

⁶ Stuart Hall: *The question of cultural identity*, 1992, i. m.

⁷ Szilárdi Réka: *Posztmodern identitáskultúra...*, 2007, i. m., 107.

⁸ Kiss Endre: *Közép-európai tudat...*, 2001, i. m.

⁹ Daniel – Durham: *A vallási azonosságtudat...*, 1997, i. m.; Szilárdi Réka: *Posztmodern identitáskultúra...*, 2007, i. m., 118.

¹⁰ Keményfi Róbert: *Az „etnicitás” fogalma és helye...*, 2002, i. m.

talmát?”¹¹ Tanulmányomban az etnicitást a norvég szociálintropológus, Fredrik Barth meghatározását követve az etnikumok között létrejövő határképződés, vagyis azonosulás és elhatárolódás szituatív folyamatai mentén értelmezem.

A határkutatók a határfogalom két jelentését különítik el: egyrészt fizikai határról beszélnek, másrészt átvitt értelmű, metaforikus határról. A fizikai, „hivatalosan elismert” országhatárok és egyéb földrajzi határok mellett az élet különböző területein képződhetnek metaforikus (így pl. kulturális, felekezeti, nemi stb.) határvonalak is. A metaforikus határoknál megfigyelhető, hogy „gyakran egymásba tolódva átalakulnak, hibridizálódnak”.¹² Ezek tehát nem tekinthetők egy statikus állapotnak, mivel „az interkulturális találkozások szükségszerű következménye a saját kulturális és nyelvi határok átlépése”.¹³ Keményfi Róbert kutatási eredményei szerint a kulturális határok merev területi kijelölésétől napjainkban már eltekint a néprajztudomány. Az árnyalt vizsgálatok az egyszerű határvonalakat érintkezési vagy kontaktzónákká szélesítették ki. A kontaktzónák tehát olyan érintkezési sávok, melyek a vegyes lakosságú településeken különböző etnikumok találkozási pontjait is jelölik.¹⁴ „Határok mindazon helyek, ahol – bárhol is legyenek – a másságukat feladni nem kívánó különböző kultúrák kerülnek kölcsönhatásba.”¹⁵ A következőkben ez utóbbi értelemben használom a metaforikus határ fogalmát.

Az etnicitást befolyásoló folyamatokat a kulturális különbségek társadalmi szerveződése szerint Barth három szinten különíti el: mikro, mezo és makro szintet különböztet meg. A felosztás szerint a mikro szint alatt a tapasztalásnak és az identitás kialakulásának folyamatait értjük. Itt a személyekre és személyközi interakciókra összpontosítunk. A következő a mezo, vagy közép szint, ennél azok a folyamatok modellezhetőek, melyek közösséget teremtenek. A mezo szinthez sorolható a vezetők szintje. A társadalmi szerveződés legfelső lépcsőfoka a makro szint, amit az állami politika szintjének nevezünk.¹⁶

Azért tartom fontosnak a Barth-féle szintek beemelését a kutatásba, mert a beregdédai lakosokra is úgy tekintek, hogy különböző pozíciókat töltenek be. Ennek okán a társadalomszerveződés és a metaforikus határképződés különböző folyamataiban vesznek részt, így az etnicitás és vallás összefüggései szintenként eltérő módon nyilvánulnak meg.

11 Fredrik Barth: *Régi és új problémák...*, 1996, i. m., 10.

12 Ilyés Zoltán: *A határfogalom változó tartalmai...*, 2004, i. m., 9–10.

13 Hofer Tamás: *Szemponctok...*, 2004, i. m., 17–21.

14 Keményfi Róbert: *Szemben álló kultúrák...*, 2005, i. m.

15 Idézi Ilyés Zoltán: *A határfogalom változó tartalmai...*, 2004, i. m., 10.

16 Fredrik Barth: *Régi és új problémák...*, 1996, i. m., 10.

Az etnikai együttélés természete Beregdédán

Az etnicitás vizsgálata az együtt élő, egymással kapcsolatban lévő különböző etnikumok között bír jelentőséggel. Az etnicitás szempontjából a kulturális tartalommal ellentétben a kulturális különbségekre terelődik a hangsúly, melyek elválasztó, határképző tulajdonságot mutatnak. Ez azt jelenti, hogy „a kulturális különbségek játszanak kiemelt szerepet, amelyekkel az illető csoport saját különállóságát és határait jelzi; nem pedig az elemzőnek arról alkotott képzetei, hogy melyek az adott kultúra leginkább »benszülött« vagy legjellemzőbb vonásai.”¹⁷

Beregdéda etnikai és felekezeti sokszínűsége miatt kiváló terepet biztosít az etnicitás vizsgálatához. Beregdéda esetében majd 70 éve él együtt a magyar és a szláv¹⁸ etnikum. Felmerül a kérdés, hogyan és mikor képződik határ a két etnikum között?

Beregdéda Mezőhomok és Déda települések egyesülésével jött létre az 1950-es években.¹⁹ A legutóbbi, 2001-es népszámlálás adatai szerint 2014 fős település. A falut etnikai összetételét nézve majd 80%-ban magyar, 15%-ban ukrán, 5%-ban cigány nemzetiségű lakosság lakja. A korábbi statisztikai adatokból azonban látható, hogy a második világháború végéig Kárpátalja lakosságát túlnyomó többségben ruszinok és magyarok alkották, az ukrán ez előtt nem jeyezett kategória. Azonban 1946-tól a ruszinokat a szovjet hatalom ukránnak nyilvánította és a nemzetiségi összetételben ekkor már meg sem jelenik a ruszin etnikum.²⁰ Egy 1944-es cseh összeírásban Homokon és Dédán a magyar etnikumon kívül ruszinok éltek nagyobb számban.²¹

A településen négy bejegyzett egyház működik. Többségben görög katolikus (34%), református (23%), ortodox (4,8%) és római katolikus (3,9%) hívek lakják, a többiekről nincs adatunk, így nem derül ki más felekezet tagjai-e, vagy egyik valláshoz sem tartoznak, esetleg mindkettő.²² A két nagyobb, a görög katolikus

¹⁷ Uo. 3.

¹⁸ Korábbi terepkutatásaim azt mutatják, hogy a Beregdédába költözött telepések nemzetiségi önbevallása igencsak képlékeny. Az interjúk során egyazon személy orosznak, ukránnak és ruszinnak is vallotta magát. Mindez magyarázható azzal, hogy a ruszin etnonimát a hatóságok csak 1990 januárjától engedélyezték. Botlik József: *Népek hazája Kárpátalja...*, 1997, i. m.

¹⁹ Sebestyén Zsolt: *Beregvidéki helységnevek*, 2003, i. m., 58.

²⁰ Szabó László: *Kárpátaljai demográfiai adatok*, 1993, i. m., 27–31.

²¹ Ferki Julianna: *A 20. század közepi beregvidéki betelepítés...*, 2014, i. m., 23.

²² A számadatokat a vallási vezetőktől kaptam a terepkutatás során. A felekezetek vallási megoszlásának százalékos arányának kiszámításához a polgármestertől kapott 2050 fős (2014-es évi) lakosságszámot vettem alapul. A polgármester adatai szerint Beregdéda vallási megoszlása: 46% görög katolikus, 40% református, 7–7% római katolikus és ortodox

és a református egyház, egykor külön településhez, Mezőhomokhoz és Dédához tartozott. Jelenleg a görög katolikus és a református egyház önálló egyházközségként tevékenykedik Beregdédán, míg a római katolikus és a pravoszláv egyház fliaként van jelen. Beregdédán az ortodox kivételével a három felekezet tagjai magyar etnikumúak.

A református, a görög katolikus és a római katolikus hívek többsége magyar anyanyelvű autochton lakos. Ez azt jelenti, hogy ők a tősgyökeres dédaiak közé sorolhatóak, felmenőik három-négy generációja is a településen élt. A dédai pravoszláv hívek szláv anyanyelvű allochton lakók, vagyis az előző kategorizálással ellentétben ők azon beköltözők osztályát képezik, akik nem élnek tartósan a településen.²³ A beköltözők többsége a második világháborút követő, 1947-ig tartó földreform és földosztás idején települt a faluba. A telepítés a hatalom részéről eltervezett volt, az egyes emberek számára azonban nem kényszerű lépésként tétéleződött. Ez időben Beregdédára mintegy 20 család érkezett és települt le. Házépítésüket két-három éves egy házban élés előzte meg az autochton lakókkal.²⁴ A kolhozok 1949-es létrejöttékor ugyanúgy több nem magyar etnikumú kapott Beregdédán munkát és alapított családot. Nagyrészt őket nevezhetjük a falu szláv etnikumának, akik vegyes házasságban élnek a magyar etnikummal.

Az etnikai vegyes házasságok felekezeti különbséget is jelentenek, azonban nem minden felekezet közötti, vallási vegyes házasság tekinthető etnikai vegyes házasságnak. Míg a görög katolikus, a római katolikus és a református vallásúak közötti házasság a felekezeti határokat átlépve, de egy etnikumon belül jön létre, addig az ortodox és e három felekezet között nem csak vallási, de etnikai határokat átlépéséről is beszélhetünk. Míg a magyar és az ukrán etnikumok között elfogadott a vegyes házasság, addig a cigány–magyar, cigány–ukrán vegyes házasság egyáltalán nem jellemző a településre. Házasságról az ő esetükben csak akkor beszélhetünk, ha a cigány fél magasabb szociális körülmények között él, mint a magyar, de erre csak egy esetben volt példa a faluban. A cigányok magyar anyanyelvűek és nagyrészt a Jehova Tanúi kisegyházhoz tartoznak.

Ukrajnában az ortodox (pravoszláv) az állammivallás. A kárpátaljai magyarok 70–75%-a református vallású. „Kárpátalján nem minden magyar református,

vallású. A településre a Jehova Tanúi és más kisegyházak megjelenése is jellemző, aminek vizsgálata a jövőben további kutatás tárgyát képezheti.

²³ Az allochton-autochton kategorizálásról lásd Biczó Gábor: *Az etnikai együttélési egyensúlyhelyzet...*, 2013, i. m., 60–61.

²⁴ Ferki Julianna: *A 20. század közepi beregvidéki betelepítés...*, 2014, i. m., 24. Az egy házban élésről bővebben Ferki Julianna: *Beregdédai magyarok...*, i. m., 65–76.

de minden református magyar.”²⁵ Ebből kiindulva a kárpátaljai református egyházszakadás csak a magyar etnikumot érintette. A magyar etnikumot megosztó eseményként is értelmezhető kárpátaljai református egyházszakadás mintegy 10 évvel ezelőtt történt.²⁶ A kiválás indokaként az eltérő bibliaértelmezés és a református egyház megújulásának, szigorításának szándéka nevezhető meg.²⁷ A megyében 10 pap tartozik a kiváltak közé, akik a református egyházat abból kiszakadva, önálló kiségyház keretein belül tervezték „megreformálni”, nem pedig egyházon belül megmaradva. A kiválás az egyházból a beregdédaiakat nem érinti jelentős számban. Azok, akik kiváltak az egyházból, az imaalkalmakat vasárnaponként, egy Dédába járó pap vezetésével háznál végzik.²⁸

A vallás mint etnikai identitásképző elem

Az ukrán–magyar országhatár és a város – Beregszász – közelsége, valamint a nagyszámú turistát vonzó Dédai-tó egyaránt hozzájárul ahhoz, hogy Beregdéda az ott élők szemében egy modern falu benyomását keltse. A modern ebben az értelemben a hagyományos értékrend elhagyását jelenti, ugyanakkor a településen a vallás, a négy egyház közötti határképződés és azonosulás szempontjából mégis kiemelt fontosságú, a különböző etnikumok együttélésének szemszögéből meghatározó jelentőségű.

Kárpátalján, Beregdédát is beleértve, a felekezethez tartozás, a vallás a mindennapi élet szerveződésének szerves része, határképző tulajdonsággal bír. A vallás geertzi értelmezésben egy olyan rendszer, mely kulturálisan és társadalmilag is befolyásolóan hat. A vallás kifejezi a társadalom kulturális értékeit.

Pilipkó Erzsébet néprajzkutató a kárpátaljai településeken vallás és identitás témakörben végzett kutatásai alapján azt állítja: „Az 1990-es években tömegesen újrászerveződött magyar egyházközségek példája azt bizonyítja, hogy az ortodox egyház 40 éves vallási hegemoniáját követően sem tudott egy megtartó csoportidentitás-képző tényezőként működni.”²⁹ A szovjet időszakban a Moszkvai Partiarhátusnak alárendelt Ukrán Pravoszláv Egyház kivételével a különböző

²⁵ Hires-László Kornélia: „Az öreg fát...”, 2010, i. m., 29.

²⁶ A Nagyberegi egyházszakadás antropológiai értelmezéséről Németh Kinga *EKE – A Kárpátaljai Nagyberég Református Egyházának szakadása* c. szakdolgozatában olvashatunk. Ezt leszámítva legjobb tudomásom szerint a témáról más tanulmány nem született.

²⁷ Az egyházszakadást kiváltó okairól: <https://evrefberegujfalu.wordpress.com/tag/a-2006-os-karpataljai-reformatus-egyhazszakadas-kivalto-okai/>

²⁸ Interjú a református pappal. Beregdéda, 2015. február 19.

²⁹ Pilipkó Erzsébet: *Identitás és hit III*, 2010, i. m., 92.

egyházak csak illegálisan működhetek. A görög katolikus egyházat 1949-ben tiltották be, majd a pravoszláv egyház fennhatósága alá rendelték.³⁰

Az 1989 utáni szabad vallásgyakorlásnak köszönhetően Beregdédán a görög katolikus, a református egyház és a római katolikus közösség is jelen van a településen. Az ortodox egyház megalakulása Beregdédán 1996-ra tehető, azonban pravoszláv közösség hiányában első miséjüket csak 2003-ban tartották.³¹ A római katolikus és az ortodox egyház közel öt éve építette fel a templomát, így jelenleg mind a négy felekezet saját templomában végzi szertartásait. Az ortodox és római katolikus templomok építéséhez, a meglévő támogatási keretösszege mellett, önkéntes pénzadományával a falu közel teljes lakossága mindkét esetben hozzájárult. Tehát a különböző vallású lokális közösségek viszonya egymáshoz nem nevezhető ellenségesnek.³²

A pravoszláv templom híveit elsősorban olyan szláv anyanyelvű beköltözöttek és leszármazottaik alkotják, akik az 1940–50-es években érkeztek a településre. *„Szláv anyanyelvűekről van szó, akik betelepültek a községbe. Nem frissen betelepültekről van szó, hanem inkább régiekről és azoknak leszármazottjairól. Ezekből alakult ki az úgynevezett pravoszláv egyház.”*³³ A görög katolikus pap szerint azért váltak ki a szláv nyelvű hívek a magyar egyházakból, mert nem volt többnyelvű istentisztelet, illetve mise, vagy azokban szláv nyelvű betétek. *„Szerintem, hogy ha a hívek el lettek volna látva többnyelvű istentisztelettel, vagy legalábbis úgy, hogy alkalmazva lett volna a szláv nyelv a magyar istentiszteleteken belül, akkor gondolom, hogy megmaradtak volna.”*³⁴

Az ortodox egyház a Julianus naptárt használja, míg a másik három felekezet a Gergely naptár szerint tartja ünnepeit. A pravoszláv és a másik három egyház között a Julianus, és a Gergely naptár különbözőségéből fakadóan az egyházi ünnepek időpontjában eltérést figyelhetünk meg. A két naptár eltérése karácsony esetében 13 napos elmozdulást eredményez, a húsvéti ünnepkör közötti különbség pedig évenként változik, és csak a szökőévben esik egybe.³⁵ A naptári különbség mintegy metaforikus határként is értelmezhető az ortodox ukrán és a magyar felekezetek között.³⁶

³⁰ Kicsera Viktor: *Görög katolikus egyház*, 2010, i. m., 501.

³¹ Interjú egy pravoszláv egyházzal (1). Beregdéda, 2015. február. 19.

³² Érdekes megfigyelni, hogy a település két újonnan épült temploma a falu központjában egymással szemben helyezkedik el, egyik sem került a település periferiájára.

³³ Interjú a görög katolikus pappal. Beregdéda, 2015. február 17.

³⁴ Uo.

³⁵ Pilipkó Erzsébet: *Identitás és hit I.*, 2007, i. m., 107.

³⁶ Domokos Veronika: *Vallási tradíció...*, 2004, i. m.

Megfigyelhető, hogy a lokális világban a magyar és ukrán etnikumok között a társadalmi konfliktusok nem etnicizálódnak. Az embert alapvető emberi értékei szerint ítélik meg nem pedig származása szerint. E felfogás értelmében nincs különbség a helyi magyar és az ukránok között, mert az emberséges magatartás és viselkedés nem etnikailag kódolt tulajdonság. A vegyes házasságra sem jellemző a negatív diszkrimináció. A vegyes házasságok többségénél nem annyira az egyik fél vallásának az elhagyását, sokkal inkább azok párhuzamos együttélését, az ünnepek megduplázódását figyelhetjük meg. Az ünnepnapok naptárakból fakadó időbeni eltérését nem csak a vegyes házasságban élők, de falubeliek is egyaránt tiszteletben tartják és toleránsan kezelik.³⁷ Nagyobb vallási ünnepek alkalmával kölcsönösen, a másik fél ünnepét figyelembe véve nem végeznek nagy zajt keltő fizikai munkálatokat, vagy bárminemű olyan tevékenységet, ami tiszteletlen lehet és zavarhatja az ünneplést.

A felekezeti vegyes házasságban naptári eltérésre sincs szükség ahhoz, hogy a különböző vallási rítusok megkettőződéséről beszéljünk. A családok kérésére a házszentelést a vallási vezetők külön görög katolikus és római katolikus szertartási keretek között is elvégzik, a református vallásúak is igénybe veszik. Beregdédán a görög katolikusok szertartásai, ahogyan azt már említettem, a Gergely naptárt követik. Ugyanakkor azok tiszteletére, akik nem tértek át a pravoszláv templomba, a Julianus naptár szerinti húsvét alkalmával is van lehetőség pászkaszentelésre. A liturgiák magyar nyelvűek, azonban azok kedvéért, akik nem magyar anyanyelvűek és a görög katolikus templomba járnak, szláv nyelvű betéteket is alkalmaznak.

Ugyanúgy a pravoszláv templomszentelés, a jeles ünnep alkalmával, az egyébként szláv nyelvű liturgiák mellett magyar nyelven is imádkoztak. Mindez egy gesztus azon magyar hívek részére, akik megtisztelték jelenlétükkel a pravoszláv hívek egyik legnagyobb felekezeti ünnepét, a templomszentelést. „... így ha Péter-Pálkor van nálunk van templomszentelés, akkor ha jönnek a magyarok is, akkor a Hiszek-egyvet, meg a Miatyánkat mind a két nyelven, úgy mondom már, nézve a vendégekre.”³⁸

A vallás, mint az etnikumokat összetartó erő, elsősorban vegyes vallású környezetben válik leginkább jelentőssé.³⁹ Heterogén vallási közösségben megfigyelhető a saját vallás felértékelődése. „... ahol élünk, nálunk egyfajta vallás vót, én azt hittem, hogy az egész világ olyan.”⁴⁰

Míg homogén vallási közösségben a felekezeti hovatartozás inaktív marad, addig vegyes felekezeti, etnikai közösségben a vallás megkülönböztető jelleggel ruház-

³⁷ Az ünnepek toleráns kezelésére további kárpátaljai példa uo.

³⁸ Interjú egy pravoszláv egyháztaggal (1). Beregdéda, 2015. február 19.

³⁹ Bartha Elek: *Vallásökológia*, 1992, i. m., 106.

⁴⁰ Interjú egy pravoszláv egyháztaggal (1). Beregdéda, 2015. február 19.

ható fel. A vallási különbözőség azért válik jelentőssé, mivel jelzésértékű lesz. A fenti idézet egy pravoszláv asszonytól származik, akinek véleménye szerint a görög katolikus és pravoszláv liturgiák között lényeges különbség nem tapasztalható, nyelvében viszont eltér a két szertartás. A pravoszláv pap nem beszél magyarul, így az ortodox liturgiák nyelve szláv. Bartha Elek egyik kutatási eredményének megállapítása, mely szerint az etnikai identitás fontos kifejezője az anyanyelvű liturgiák élménye, mind a magyar, mint pedig az ukrán etnikum részéről megfigyelhető Beregdédán. A liturgiák nyelvi különbsége is közrejátszott a nem magyar etnikumúak áttérésében a görög katolikus templomból a pravoszláv templomba. „*Hát én azt mondom, hát azért, hogy én a saját nyelvemen meghallgassak egy misét, ha eszembe jut az a gyermekkor, mikor jártam még otthon, hát mondom az nekem nem két grivenyt megér.*”⁴¹

Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy nem minden pravoszláv vallású tért át az ortodox templomba. A templom elhelyezkedése is szerepet játszik abban, ki hová jár a liturgiákra. Van, akinek a görög katolikus templom a lakóhelyéhez sokkal közelebb esik, mint a falu másik végén található pravoszláv templom, vagy fordítva. Ebben az esetben az egy közös, és ugyanazon Isten imádata szolgál indokul ahhoz, hogy a hozzá területileg közelebb lévő, de keresztségétől eltérő görög katolikus, a múltban viszont pravoszláv vallású templomba járjon.

„*Haragszok a szentekre, miért csinálták ezt a sok vallást?*”⁴² Az idézet jó példa lehet a vallási identitás újraértelmezésének nehézségeire. Ugyanis míg az elmúlt szovjet rendszerben az egyetlen legitim vallás, a pravoszláv, megegyezett beszélgetőtársam keresztségével, addig a jelenben a vallási sokféleségben dilemmát okoz eldöntenie, melyik az igazi vallás, mivel tudomása szerint a világon 165 vallás létezik. Vallási identitásának újraértelmezésében egyetlen kapaszkodója a hagyományból fakadó keresztsége és az egy Isten hit tudata, akihez már nem csak egy, hanem a vallási sokféleségben többféle út vezet.

A hívek számára a hagyomány ad kapaszkodót vallási identitásuk újraértelmezésében. Ahogyan Kárpátalja más falvaira,⁴³ többé-kevésbé Beregdédára is jellemző az a szokás, miszerint a gyerekek a vallásukat szülei neme szerint kapják, megöröklik. Így e hagyomány megtartása mintegy a vallási sokféleség természetes egyensúlyát hivatott fenntartani. „... *hagyományos vallásosság. Tehát nem, nem,*

⁴¹ Uo.

⁴² Interjú egy pravoszláv egyháztaggal (2). Beregdéda, 2015. május 5.

⁴³ Pl. Tiszabökény Geszti Zsófia, Tiszaújhely Domokos Veronika, Salánk Pilipkó Erzsébet hivatkozott munkái alapján.

*nem meggyőződésből fakad, hanem megszokásból.*⁴⁴ Ugyanakkor a vallási vezetők a szekularizált világ kihívásaként és globális jelenségként nevezték meg a hitélet háttérbe szorulását, vagy a hitélet hagyományozódását. Az egyházi ünnepeken, így például a vasárnapi istentiszteleten, a szentmisén való részvétel véleményük szerint a hívek egy részénél nem vallásos meggyőződésből, vagy a Mindenható imádatából fakad, hanem sok esetben az ünnepek, hétvégék rutinjának része lett.

A vallási különbözőség mellett a nyelv is etnikai identitásképző elemnek tekinthető, mely metaforikus határt képez az etnikumok között, így az etnicitást is meghatározza. Az ortodox és más felekezetek között a nyelv etnikai és felekezeti határ, de szituatív módon nem jelent határt. Nyilvános nyelvhasználatban mindenki beszél, vagy érti a lokális többség nyelvét a magyart. *„... itt magyarul is kell tudni. Hát ha van egy temetés, hát így is végzük, úgy is végzük.*⁴⁵

A vallási identitás mikro és mezo szintű különbségei

A Barth-féle tipizálás értelmében a mikro szinthez az egyén, a hívek csoportját rendeltem, míg a mezo szinthez a falu vezetőit soroltam. E két szint között különbségeket figyelhetünk meg a beregdédai etnicitásban. Míg a falu vezető rétege a négy egyház jelenlétét a faluban kihívásokkal terhelt eseményként értelmezi, a vallási pluralizmus a lokális társadalom életében, mindennapjában mikro szinten nem jelent konfliktusforrást. *„... nagyon jól megférnek egymás mellett [a hívek], viszont az, hogyha jellegzetessége volt az egyik településnek a római valóság, akkor az maradjon ott is a rómainál.*⁴⁶

Különösen a vallási vezetők néznek új kihívások elé, de a színes felekezeti jelenlét a hívek szintjén személyközi kapcsolataikban nem jelent problémát, ugyanakkor amint azt már említettem, identitásuk újraértelmezésében okozhat nehézségeket. *„Ami sokszor a papok között megvan, az hál’ Istennek nincs meg az emberek között.*⁴⁷ – utal beszélgetőtársam arra, hogy a hívek a vallási vezetők esetleges ellentéteit, közösen szervezett programok hiányát a mindennapos találkozások során nem tekintik egy járható útnak, követhető stratégiának. Ennek mintegy bizonyítéka a felekezeti exogámia jelenléte a településen.

Az ökumené hiányának a református és a másik három egyház esetében dogmatikai okai vannak, de meg kell jegyezni, hogy a római katolikus, a görög katolikus és

⁴⁴ Interjú a római katolikus pappal. Beregszász, 2015. február 20.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Interjú a falu egyik vezetőjével. Beregdéda, 2015. február 23.

⁴⁷ Interjú egyházi vezetővel. Beregdéda, 2015. február 21.

az ortodox egyház között sem működik az ökumené intézménye. Egyházi kereteken belül nem jellemző a vallási vezetők együttes fellépése, de a világi eseményeken a falu érdekei elsőbrendűek, a lokalitás felülírja az egyházak közötti különbözőséget. Így például a sztálinizmus áldozatairól való megemlékezéseken az egyházi vezetők is jelen vannak. *„Ez nálunk már hagyomány, hogy nincs. [...] Tehát ami nem egyházi, ökumenikus szervezésű valami, azon ott vagyunk, mert az a falunak az érdeke és a falunak az eseménye, és ott ilyen szempontból mindegy, hogy ő milyen vallású, ott részt veszünk. De egyházi szervezésű programunk nincs.”*⁴⁸

Míg az egyházi vezetők szertartásainak gyakorlatában az ökumené intézménye nem honosodott meg, addig a hívek a papok szimbolikus „csatározását” figyelmen kívül hagyva eljárnak egymás imaalkalmaira. Ennek ékes példája egy olyan esemény, amelyről egy pravoszláv asszony számolt be. A falu ökumenikus ima alkalmán a helyiek felekezetre való tekintet nélkül részt vettek, a vallás vezetői azonban nem jelentek meg: *„... mi a nép összejöttünk, de a papok nem jöttek.”*⁴⁹

Látható, hogy a vallási élet sem mindig mentes az ellentétektől, de mindez nem etnicizálódik. Példa lehet erre az ökumenizmus hiánya, vagy a református egyházon belüli széthúzás, egyházszakadás. A hívek mindezt egészen máshogy élik meg. A húsvéti pászkszentelésre nem ritka, hogy reformátusok is eljárnak, de a katolikusok, pravoszlávok is bekapcsolódnak a református istentiszteletbe. *„... úgy jöttek el, hogy családnak egyik tagja gyülekezeti tag, a másik tagja nem gyülekezeti tag, más gyülekezetnek tagja, de így eljöttek és nagyon jó volt... római katolikusok, görög katolikusok, pravoszlávok is voltak, na most, nem azt mondom, hogy mit tudom én százával... de szerintem a falu felekezetéből minden, mindegyik képviselve volt.”*⁵⁰

A református evangelizáció alkalmával a falu majd minden felekezete részt vesz az imaalkalmakon. Ez egyrészt magyarázható a papok nyitási szándékával az eltérő vallású hívek felé, másrészt a felekezeti vegyes házasságok gyakoriságával. E kettő összefügg.

Összegzés

Ami összeköti a Beregdédán élő különböző felekezeteket, az az azonos Isten-kép, a Krisztusban való hit, a kereszténység, ami pedig elválasztja egymástól az a hagyományból fakadó, a születéstől adott vallási sokféleség. Elmondható, hogy

⁴⁸ Interjú a református pappal. Beregdéda, 2015. február 19.

⁴⁹ Interjú egy pravoszláv egyháztaggal (1). Beregdéda, 2015. február 19.

⁵⁰ Interjú a református pappal. Beregdéda, 2015. február 19.

a vallási pluralizmus békés kereteket enged a felekezetek, etnikumok együttélésének, valamint, hogy az esetleges konfliktusok rendszerint nem etnicizálódnak. Ez részben összefügg a vegyes házasságok elterjedésével. Többé-kevésbé Beregdédán is elterjedt az a hagyomány, mely szerint vegyes házasság esetén a lány anyja, míg a fiú apja vallását „viszi tovább”.

Példaértékű szolidaritásról és a békés együttélés példájáról tanúskodik a falu lakosságának pénzadománya, amivel felekezethez tartozástól függetlenül, a közelmúltban egyöntetűen támogatták a római katolikus és az ortodox templomok felépítését.

A beregdédai lokális társadalomban a vallás szituatív módon válik etnikai identitásképzővé. A felekezetek szétválásakor az ortodox ukrán és a magyar felekezeteknél (római katolikus, görög katolikus és református) az önmeghatározásnál és etnikai identitásnál megfigyelhető a vallás etnicizálódása. A naptári különbözőségekből adódó eltérés metaforikus határt képez az ukrán és magyar etnikumok között. Ugyanakkor a lokális közösség vallási ünnepeit, felekezetre való tekintet nélkül, tisztelet övezi.

Az etnicitás megnyilvánulására tipikus példa lehet a nyelv, mely az ortodox és más felekezeteknél, így a magyar és az ukrán etnikumnál szituatív módon válik határképző etnikai elemmé. Az ukrán–magyar etnikumok vallásgyakorlatában elválasztó, határképző funkciókkal bír, míg nyilvános nyelvhasználatban nem jelent határt, ugyanis az allochton nem magyar anyanyelvű lakók csaknem mindegyike elsajátította a lokális többség nyelvét, a magyart.

A vallások közötti határok mezo és mikro szinten különbséget mutatnak. Mikro szinten a határok az élet mindennapjaiban könnyedén átjárhatóak. Míg a közös imaalkalmakkor, vallási ünnepek időbeni eltérésénél a különböző felekezetek tagjai eljárnak a másik fél liturgiáira, addig a felekezeti határok közép szinten merevebbek, de így sem átjárhatatlanok. A különböző egyházak közösen szervezett (ökumenikus) alkalmainak hiányát az egyházak vezetőinél felülírja a kötődés a lokalitáshoz.

A téma számos kutatási lehetőséget tartogat magában. Így például jelen munkában a négy hivatalos beregdédai egyház jelenik meg, de további kutatás tárgyát képezheti a vallási kisegyházak vizsgálata. A beregdédai etnicitás vizsgálata komplexebb képet adna a cigány etnikum beemelésével. A település országhatár menti elhelyezkedéséből fakadóan vizsgálható a lokális identitás és a turizmus, valamint a munkaerő-migráció kapcsolata, ugyanis a település lakóinak bevételi forrását döntően meghatározza a turizmus, valamint határ menti elhelyezkedéséből fakadóan a munkaerő-migrációja is jelentős.

IRODALOM

- Barth, Fredrik: Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Regio*, 1996, 1. sz. (7. évf.) 3–25.
- Bartha Elek: *Vallásökológia*. Debrecen, Ethnica, 1992.
- Biczó Gábor: Az etnikai együttélési egyensúlyhelyzet elmélete: a szilágysági Tövishát északi falvainak példáján. In: Biczó Gábor – Kotics József (szerk.): *„Megvagyunk mi egymás mellett” Magyar–román etnikai együttélési helyzetek a szilágysági Tövisháton*. Miskolc, ME KVAI, 2013. 60–61.
- Borbély Sándor – Biczó Gábor: *Interkulturális kommunikáció*. Miskolc, Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézet, 2012.
- Botlik József: Népek hazája: Kárpátalja. Történeti barangolás „a béke szigetén”. *Erdélyi Magyarország*, 1997, 29. sz. (VIII. évf.)
- Daniel, Krystyna – Durham, W. Cole: A vallási azonosságtudat mint a nemzeti identitás összetevője. *Fundamentum*, 1997, 2. sz.
- Domokos Veronika: Vallási tradíció és etnikai törésvonalak Kárpátalján. *Kisebbségkutatás*, 2004, 3. sz.
- Ferki Julianna: A 20. század közepi beregvidéki betelepítés mikrotörténeti vizsgálata. *Ethnica*. 2014, 2. sz. (XVI. évf.) 22–26.
- Ferki Julianna: Beregdédai magyarok és a faluba költözött telepések együttélése az 1940-es évek második felében. In: Pete László (szerk.): *Juvenilia IV*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2011. 65–76.
- Geszti Zsófia: „Görögök. és pravoszlávok” Vallási identitás és felekezeti konfliktus egy kárpátaljai magyar faluban. In: A. Gergely András – Papp Richárd: *Kisebbség és kultúra*. Budapest, 2004.
- Hall, Stuart: The question of cultural identity. In: Hall, Stuart – Held, David – McGrew, Tony (eds.): *Modernity and its Futures*. Cambridge, Open University, 1992.
- Hires-László Kornélia: „Az öreg fát már nagyon nehéz kivágni” A nemzeti és lokális identitás faktorai az ezredfordulón a kárpátaljai magyar közösségben. Ungvár, PoliPrint Kft, 2010.
- Hofer Tamás: Szempontok a határok történeti-etnográfiai értelmezéséhez. In: Kovács Nóra –Osvát Anna – Szarka László (szerk.): *Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. (Tér és terep, III.) Budapest, Akadémiai Kiadó, 2004. 17–21.
- Keményfi Róbert: Az „eticitás” fogalma és helye az etnikai térszerkezeti kutatásokban. *Kisebbségkutatás*, 2002, 2. sz.
- Keményfi Róbert: Szemben álló kultúrák, térbeli határok, kontaktzónák. *Korunk*, 2005. augusztus.
- Kicsera Viktor: Görög katolikus egyház. In: Fedinec Csilla – Vehes Mikola (szerk.): *Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra*. Budapest, Argumentum, 2010.

- Kiss Endre: Közép-európai tudat tegnap és ma. *Európai Utas*, 2001, 1. sz. (42.)
- Köstlin, Konrad: Roots and Rituals. Managing Ethnicity. Ein Vorwort. *SIEF Information Bulletin*. New Series No. 2. Amsterdam, Meertens-Institut, 1997.
- Illyés Zoltán: A határfogalom változó tartalmai a geográfiától az empirikus kultúrakutatásig. In: Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László (szerk.): *Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. (Tér és terep, III.) Budapest, Akadémiai Kiadó, 2004. 9–15.
- Pilipkó Erzsébet: *Identitás és Hit I.* (Kárpátaljai Magyar Könyvek 174.) Ungvár – Budapest, Intermix Kiadó, 2007.
- Pilipkó Erzsébet: *Identitás és Hit III.* (Kárpátaljai Magyar Könyvek 204.) Ungvár – Budapest, Intermix Kiadó, 2010.
- Sebestyén Zsolt: Beregvidéki helységnevek. *Névtani Értesítő*, 2003, 25. sz.
- Szabó László: *Kárpátaljai demográfiai adatok*. Ungvár – Budapest, Intermix Kiadó, 1993.
- Szilárdi Réka: Posztmodern identitáskultúra a magyarországi neopogány közösségekben. *Erdélyi Társadalom*, 2007, 1. sz. (5. évf.)

Julianna KOHUT-FERKI

Relations between religion and ethnicity in the Transcarpathian village of Beregdéda at the beginning of the 21st century

The relationship between the religion and ethnicity was studied in the present in Beregdéda (Dyjda), a both ethnically and religiously mixed village. Religion and participation in the religious denominations are integral parts of the everyday life of the village. In the present work I study the potential boundary-forming effects of the exercise of religion and religious identity: how they connect or separate the autochton and allochton population of a Transcarpathian multiethnic local society. It can be concluded that the religious pluralism allows the peaceful cohabitation of ethnicities and different religious denominations, and the potential conflicts are not ethnicized. In the local society of Beregdéda the religion is a situational ethnic identity forming factor. A typical example of the situational appearance of ethnicity is the language. Which is a boundary-forming ethnic element between the orthodox and other denominations, thus between the Hungarian and Ukrainian ethnicities, in the religious practice. However it does not act as a borderline in the public usage.

Keywords: ethnicity, religion, identity

TÓTH ENIKŐ

A magyar nyelvű ügyintézés lehetősége a Beregszászi járás önkormányzataiban

(2015-ös felmérés alapján)

Az aktuális nyelvpolitika egy olyan heterogén nemzetiségű és nyelvű területen, mint a mai Kárpátalja, különösen fontos jelentőséggel bír, hisz a nyelvpolitika határozza meg a különböző nyelvek státusát, helyzetét. Törvények, rendeletek szabályozzák, hogy például mely nyelv(ek) használható(ak) a különböző hivatalokban, a közigazgatásban, a feliratokon. Pennycook szerint „a nyelvpolitika csak a nyelvhasználat komplex kontextusában érthető meg”.¹ Ahhoz tehát, hogy képet kapjunk a kárpátaljai magyar közösség nyelvpolitikai helyzetéről, illetve arról: hogyan valósul meg a hétköznapi nyelvi gyakorlatában az ukrain nyelvpolitika, a valós nyelvi, nyelvhasználati gyakorlatokat kell alaposan megvizsgálnunk, feltárva a magyar nyelv hivatali/hivatalos használatának kontextusát. Tanulmányomban az ukrain nyelvtörvény gyakorlati alkalmazását vizsgáltam a Beregszászi járás településein: a helyi önkormányzatok szintjén biztosítják-e a hivatalok a lakosság számára azt a jogot, hogy a szóbeli és írásbeli ügyintézés során egyaránt törvényt adta jog a magyar nyelv használata.

A nyelvpolitika és nyelvi tervezés fogalma

A nyelvpolitika a 20. század második felében vált tudományos vizsgálat tárgyává, olyan tudományágak keretében, mint a nyelvészociológia, a politikatudomány, a nyelvészeti antropológia, a jogtudomány.²

Csernicskó István definíciója szerint „a nyelvpolitika az állam vagy más, politikai tevékenységet (is) kifejtő szervezet, intézmény által a nyelvi helyzet befolyásolása céljából kifejtett tudatos tevékenység”.³ Azt, amit a magyar terminológiában

¹ Pennycook, Alastair: *Language, ideology and hindsight...*, 2000, i. m., 49–65.

² Labrie, Normand: *Nyelvpolitika*, 1999, i. m., 17.

³ Csernicskó István: *Államok, nyelvek, államnyelvek...*, 2013, i. m., 53. A nyelvpolitika definícióját l. még: Cseresnyési László: *Nyelvek és stratégiák...*, 2004, i. m., 151.; Kiss Jenő: *Társadalom és nyelvhasználat*, 2002, i. m., 247.; Szépe György – Derényi András (szerk.): *Nyelv, hatalom, egyenlőség*, 1999, i. m.; Spolsky, Bernard: *Language Policy*, 2004, i. m.

a nyelvpolitika fogalma alatt értünk, az angolban két különböző fogalommal fejezik ki: language politics és language policy. Előbbi a nagypolitika nyelvi részét képezi, az állami vagy pártszintű irányítás döntését, döntéshozatalát, taktikáit, utóbbi a nyelvvel kapcsolatos magatartásokat, stratégiát jelenti.⁴

A szakirodalom több nyelvpolitikai szintet különböztet meg. Labrie szerint a legkonkrétabb szinten foglal helyet az „egy nyelvpolitika” (une politique linguistique), angol kifejezéssel a language policy, ami meghatározott kormányzati, törvényhozói lépések, intézkedések formájában jelenik meg egy államon vagy közösségen belül. Ezt követi „a nyelvpolitika” (la politique linguistique) szintje, ami az angol language politics fogalommal egyezik, és egy nyelvi felfogásrendszer, ideológia mentén megvalósuló, nyelvekkel kapcsolatos emberi tevékenységet és egyben tudományos tevékenységet jelent. A harmadik, legáltalánosabb szint a nyelvi ideológiák, háttér-ideológiák tere, amely befolyásolja az előző szintek tevékenységeit, de gyakran rejtett marad, és csak közvetett módon jut érvényre.⁵

Tágabb értelmezés szerint a nyelvpolitika a nyelvi tervezés szinonimája.⁶ A nyelvi tervezés fogalmának bevezetése Einar Haugen, norvég származású amerikai kutató nevéhez köthető, aki először 1958-ben használta ezt a fogalmat language planning formában.⁷ A nyelvtervezés Wardhaugh megfogalmazásában „szándékos beavatkozási kísérlet egy nyelvbe vagy egy nyelvi változatba”.⁸

Heinz Kloss nyomán a nyelvtervezést két alaptípusra bontják: korpusztervezésre és státustervezésre.⁹ Korpusztervezésnek (állapottervezésnek, nyelvfejlesztésnek) mindazon tevékenységeknek az összességét tekintik, melyek következtében magában a nyelvben, nyelvi rendszerben történik változás: például a helyesírásban, kiejtésben, nyelvtanban. A státustervezés (helyzettervezés, nyelvkiválasztás) terminussal azokat a tevékenységeket jelölik, amelyek a nyelvek, nyelvváltozatok hivatalos státusának, egymáshoz való viszonyának, használati körének módosítására irányulnak, például egy nyelv használatát engedélyezik vagy tiltják bizonyos szituációkban, például a bíróságon. Tehát itt a nyelvek egy-

⁴ Ninyoles, Rafael C.: *Társadalmi szerkezet és nyelvpolitika*, 1999, i. m. 155., Szépe György: *Nyelvpolitika: múlt és jövő*, 2001, i. m., 14.

⁵ Labrie, Normand: *Nyelvpolitika*, 1999, i. m., 19–20.

⁶ Kiss Jenő: *Társadalom és nyelvhasználat*, 2002, i. m., 247.

⁷ Haugen, Einar: *Planning for a standard language...*, 1959, i. m. Erről bővebben I. Sándor Klára: *Nyelvtervezés, nyelvpolitika, nyelvművelés*, 2006, i. m., 959–995.; Sándor Klára: *Határtalan nyelv*, 2014, i. m., 344–387.

⁸ Wardaugh, Ronald: *Szociolingvisztika*, 1995, i. m., 312.

⁹ Kloss, Heinz: *Research Possibilities on Group Bilingualism...*, 1969, i. m.

máshoz való viszonyaiban történik változás.¹⁰ Szűkebb értelemben ide, a státustervezéshez sorolják a nyelvpolitikát is.¹¹ A nyelvtervezés két típusát több kutató kiegészíti egy harmadik típussal, melyet oktatástervezésnek vagy elsajátítás-tervezésnek neveznek.¹²

A nyelvpolitika és a nyelvi tervezés az olyan nemzetiségileg és nyelvileg egyaránt sokszínű területen mint Kárpátalja, különösen fontos jelentőséggel bír. A nyelvpolitikai döntésektől függ a nyelvek használatának engedélyezése, tiltása vagy éppen előírása bizonyos helyzetekben. A nyelvtervezés státustervezési ága határoz például a nyelvek státusáról. Egy nyelv lehet:

- államnyelv (egy adott állam hivatalos nyelve, amely az ország egészterületén a törvények, rendeletek, az állami és hivatalos ügyintézés, a nyilvános tevékenység nyelve);
- hivatalos nyelv (olyan nyelv, melynek a hivatalos életben való használatát törvények engedélyezik vagy írják elő; az államnyelv szükségszerűen rendelkezik a hivatalos nyelv státusával, de nem minden hivatalos nyelv államnyelv);
- kisebbségi nyelv (egy adott állam olyan polgárainak nyelve, akik az ország összlakosságához mérten demográfiailag és/vagy politikailag, szociológiailag kisebbséget alkotnak);
- nem önálló nyelv, hanem egy másik nyelv.¹³

Nincs olyan állam, amelynek nincs nyelvpolitikája: mindig minden körülmények között dönteni kell arról, melyik nyelv vagy mely nyelvek használható(k) az államigazgatásban, a postán, a hivatalban, az oktatásban stb.¹⁴

¹⁰ Crystal, David: *A nyelv enciklopédiája*, 2003, i. m.; Kiss Jenő: *Társadalom és nyelvhasználat*, 2002, i. m., 241.; Trudgill, Peter: *Bevezetés a nyelv és társadalom...*, 1997, i. m., 63.

¹¹ Kiss Jenő: *Társadalom és nyelvhasználat*, 2002, i. m., 247.

¹² Beregszászi Anikó: *A kárpátaljai magyarság...*, 2002, i. m., 368–375.; Cserniczkó István: *Államok, nyelvek, államnyelvek...*, 2013, i. m., 54.

¹³ Cserniczkó István: *Államok, nyelvek, államnyelvek...*, 2013, i. m., 55.; Черничко Степан – Фединець Чілла: *Наш місцевий Вавилон...*, 2014, i. m., 13.

¹⁴ Черничко Степан – Фединець Чілла: *Наш місцевий Вавилон...*, 2014, i. m., 15.

A téma szakirodalmának rövid áttekintése

A kárpátaljai magyar közösség nyelvi jogainak kérdéskörével kapcsolatban számos elemzés jelent meg az elmúlt években.¹⁵

2012. augusztus 10-én hatályba lépett az „új nyelvtörvényként” emlegetett jogszabály. A nyelvtörvény elfogadásának körülményeiről¹⁶, elő és utóéletéről¹⁷ magyar nyelven Fedinec Csilla és Cserniczkó István tanulmányaiban olvashatunk.

A nyelvtörvénnyel kapcsolatban megjelent egy orosz,¹⁸ valamint egy magyar¹⁹ nyelvű tudományos kommentár, melyben a szerzők a törvény egy-egy szakaszához fűzött kommentárban azt mutatják be, milyen új lehetőségeket nyújt az új jogszabály, mik az önkormányzatok és állami hivatalok kötelességei, valamint milyen jogokat biztosít a közösség számára a törvény.

Az orosz és magyar nyelvű tudományos kommentárok mellett, a felvidéki²⁰ és vajdasági²¹ anyanyelv-használati útmutatóhoz hasonlóan, Beregszászi Anikó, Cserniczkó István és Ferenc Viktória tollából magyar nyelven is megjelent az a nyelvi jogi tájékoztató,²² mely a nyelvtörvény gyakorlati alkalmazásához nyújt segítséget. A kiadvány a nyelvtörvény vonatkozó cikkelyeire, bekezdéseire hivatkozva válaszolja meg azokat a kérdéseket, melyekről a szerzők úgy gondolják, a különböző szituációkban a nyelvhasználókban felmerülhetnek.

A nyelvi jogokat szabályozó dokumentumok elemzése, bemutatása mellett vizsgálat tárgyát képezték a nyelvi jogok gyakorlatban való érvényesülése, alkalmazása is. Az 1989-es nyelvtörvénnyel kapcsolatban az ezredforduló utáni állapo-

¹⁵ Cserniczkó István: *A magyar nyelv Ukrajnában...*, 1998, i. m.; Cserniczkó István (szerk.): *A mi szavunk járása...*, 2003, i. m.; Cserniczkó István (szerk.) *Megtart a szó...*, 2010, i. m.; Cserniczkó István (szerk.): *Nyelvek, emberek, helyzetek...*, 2010, i. m.; Beregszászi Anikó – Cserniczkó István: *...itt mennyit ér a szó?...*, 2004, i. m.; Мельник Світлана – Черничко Степан: *Мовна політика в незалежній Україні*, 2010, i. m., 681–703; Cserniczkó István – Melnyik, Svitlana: *A független Ukrajna nyelvpolitikai törekvései*, 2010, i. m., 606–627.; Мельник Світлана – Черничко Степан: *Етнічне та мовне розмаїття України...*, 2010. i. m.; Cserniczkó István: *Állatok, nyelvek, államnyelvek...*, 2013, i. m.

¹⁶ Fedinec Csilla – Cserniczkó István: *Nyelvtörvény Saga Ukrajnában...*, 2012, i. m., 568–588.

¹⁷ Cserniczkó István – Fedinec Csilla: *Nyelvpolitika határon...*, 2015, i. m., 206–238.

¹⁸ Товт Михаил – Черничко Степан: *Научно-практический комментарий...*, 2013, i. m.

¹⁹ Tóth Mihály – Cserniczkó István: *Tudományos-gyakorlati kommentár...*, 2014, i. m.

²⁰ Cúth Csaba – Horony Ákos – Lancz Attila: *Nyelvi jogok Szlovákiában...*, 2010, i. m.; Cúth Csaba – Horony Ákos – Lancz Attila: *Nyelvi jogok Szlovákiában...*, 2012, i. m.

²¹ Beretka Katinka: *Nyelvi jogaink Szerbiában...*, 2011, i. m.

²² Beregszászi Anikó – Cserniczkó István – Ferenc Viktória: *Nyelvi jogaink...*, 2014, i. m.

tot mérték fel kutatók a Beregszász hivatalaiban,²³ valamint a közéleti színterein (orvosi rendelőben, szolgáltató egységeiben, boltjaiban, éttermeiben, piacon).²⁴

2010 nyarán a Hodinka Antal Intézet²⁵ végzett telefonos vizsgálatot, melyben Kárpátalja 46 magyarlakta településének önkormányzatát hívták fel aziránt érdeklődve, hogy fordulhatnak-e a polgárok magyar nyelvű kérvénnyel az önkormányzathoz.²⁶ A vizsgálat eredménye alátámasztotta az előző kutatások eredményeit, miszerint szóbeli ügyintézésnél fordulhatnak a hivatalokhoz magyar nyelven, írásban ez azonban már esetleges.

2010 és 2013 között a *Látható kétnyelvűség* c. vizsgálat során szintén a Hodinka Antal Intézet munkatársai megfelelően az 1989-es, illetve a 2012-es nyelvtörvény adta lehetőségek gyakorlatban való alkalmazását térképezték fel a kárpátaljai magyarlakta településeken a nyelvi tájkép különböző szintjein.²⁷

A nyelvhasználat jogi háttere

Az 1991-ben függetlenné váló Ukrajnában a nyelvi jogokat, a nyelvek használatának rendjét többek között az alábbi dokumentumok határozzák meg (zárójelben az elfogadás éve):²⁸ Ukrajna Alkotmánya (1996), Ukrajna törvénye az Ukrán SZSZK nyelveiről (1989),²⁹ Ukrajna nemzetiségi jogainak nyilatkozata (1991), Ukrajna törvénye a nemzetiségi kisebbségekről (1992), Ukrajna törvénye az állampolgári beadványoktól (1996), Ukrajna törvénye a helyi önkormányzatokról (1997), Ukrajna törvénye az információról (1992), Ukrajna törvénye a regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartájának ratifikálásáról (2003), Ukrajna törvénye az állami nyelvpolitika alapjairól (2012).

2012 augusztusáig az 1989-ben, tehát még a Szovjetunió fennállása idején elfogadott *Ukrajna törvénye az Ukrán SZSZK nyelveiről*³⁰ című nyelvtörvény volt

²³ Karmacsi Zoltán: *A magyar nyelv Beregszász hivatalaiban*, 2003, i. m., 93–100.

²⁴ Márku Anita: *A magyar nyelv Beregszász...*, 2003, i. m., 100–104.

²⁵ 2014 őszétől Hodinka Antal Nyelvtudományi Kutatóközpont az intézet neve.

²⁶ Csernicskó István: *Az ügyintézés nyelve a helyi önkormányzatokban*, 2010, i. m. 101–103., Csernicskó István: *A magyar nyelv hivatali/hivatalos...*, 2010, i. m., 9–23.

²⁷ Karmacsi Zoltán: *Vizuális kétnyelvűség...*, 2014, i. m., 120–131.

²⁸ A dokumentumok hatályos szövege elérhető ukrán nyelven Ukrajna Legfelsőbb Tanácsának hivatalos honlapján: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws> (2015–05–10)

²⁹ Ez ma már nem hatályos, 2012 augusztusától más jogszabály érinti e területet.

³⁰ Закон України «Про мови в Українській РСР» <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/8312-11> (2015–05–10).

mérvadó a nyelvek státusa szempontjából.³¹ Az 1989-es nyelvtörvény a nemzeti-
ségi többségű közigazgatási egységek területén nyújtott lehetőséget a nemzetiségi
nyelv használatára az államnyelv mellett párhuzamosan az állami- és pártszer-
vek, a vállalatok, intézmények működésében (3. cikkely). A nyelvtörvény tehát
jogalanynak a nemzeti kisebbségi nyelv beszélőit tekintette, a nemzetiségi nyelv
használatát pedig azokon a közigazgatási egységeken belül tette lehetővé, ahol
a nemzeti kisebbség képviselőinek aránya meghaladta az 50%-ot.

Az 1989-es nyelvtörvényt felváltó *Ukrajna törvénye az állami nyelvpolitika
alapjairól*³² című jogszabálytervezet Ukrajna Legfelső Tanácsa 2012. július 3-án
a megszavazta, a jogszabály 2012. augusztus 10-én lépett hatályba.³³ A jogszabály
6. cikkének első bekezdése szerint az ukrán az egyetlen államnyelv, ám azokon
a közigazgatási egységeken belül, ahol egy-egy nyelv anyanyelvi beszélőinek ará-
nya a legutóbbi hivatalos népszámlálás szerint eléri a 10%-ot, a kisebbségi nyelv
az államnyelv mellett használható az államigazgatásban, az önkormányzatok
munkájában, a bírósági eljárásokban, a nyilvános közéletben, az oktatásban stb.³⁴
A törvény 7. cikkely 2. bekezdése felsorolja azt a 18 nyelvet, melyek a hatálya alá
tartoznak: orosz, belarusz, bolgár, örmény, gagauz, jiddis, krími tatár, moldáv,
német, görög, lengyel, roma (cigány), román, szlovák, magyar, ruszin, karaim
és krimcsak. Ezeket a nyelveket – a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai
kartájára hivatkozva – „regionális vagy kisebbségi nyelvek”-ként határozza meg.
Más nyelvek nem rendelkezhetnek regionális vagy kisebbségi nyelv státusával az
országban, a felsoroltak azonban *automatikusan* – további határozatoktól, dönté-
sektől, állásfoglalásoktól függetlenül – rendelkeznek ezzel a státusszal.³⁵

A törvény három csoportba sorolja az érvényesíthető nyelvi jogokat.³⁶

Az első csoportba azok a jogok tartoznak, amelyeket a helyi hatalmi szervek-
nek *kötelezően és automatikusan* biztosítaniuk kell azoknak a közigazgatási egy-

³¹ Elemzése megtalálható pl.: Csernicskó István: *A magyar nyelv Ukrajnában...*, 1998, i. m. 147–151.; Csernicskó István: *Államok, nyelvek, államnyelvek...*, 2013, i. m. 282–298.

³² A törvény eredeti szövegét lásd: Закон України Про засади державної мовної політики. Документ 5029–17. <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5029-17> (2015–05–10). A nem hivatalos magyar nyelvű fordítás szövegét lásd: Fedinec Csilla – Csernicskó István: *Nyelvtörvény Saga Ukrajnában...*, 2012, i. m., 568–588.; Beregszászi Anikó – Csernicskó István – Ferenc Viktória: *Nyelvi jogaink...*, 2014, i. m.; http://www.kmmi.org.ua/news?menu_id=2-&ar_id=506 (2015–05–10).

³³ Fedinec Csilla – Csernicskó István: *Nyelvtörvény Saga Ukrajnában...*, 2012, i. m., 568–588.; Csernicskó István – Fedinec Csilla: *Nyelvpolitika határon...*, 2015, i. m., 206–238.

³⁴ Beregszászi Anikó – Csernicskó István – Ferenc Viktória: *Nyelvi jogaink...*, 2014, i. m.

³⁵ Tóth Mihály – Csernicskó István: *Tudományos-gyakorlati kommentár...*, 2014, i. m., 29.

³⁶ Uo. 16–18.

ségeknak a területén, ahol a törvényben felsorolt 18 nyelv közül egy (vagy több) anyanyelvi beszélőinek aránya eléri a 10%-ot. Az ilyen jogok közé tartozik például a helyi államhatalmi és önkormányzati szervek iratainak hivatalos közzététele a kisebbségi vagy regionális nyelven; a hatóságokhoz forduló kisebbségi nyelvet beszélő személyekkel folytatott kommunikációban a hivatalnak a kisebbségi nyelvet kell használnia; a regionális nyelven benyújtott írásbeli beadványokra ugyanezen nyelven kell választ adni; az iskolai oktatásban tanítani kell a kisebbség nyelvét; a földrajzi neveket kisebbségi nyelven is fel kell tüntetni stb.

A második csoportba tartozó jogok alkalmazása és annak mértéke az adott adminisztratív egység (megye, járás, település) képviselő-testületének a határozata alapján kerül meghatározásra. Ezek közé tartozik többek között a regionális nyelv használata a helyi hatalmi szervek munkájában, az ügyvitelben és a dokumentációban; a hivatalos hirdetések és közlemények terjesztésében, valamint az államhatalmi szervek nevének a feltüntetésében, a pecsétek és bélyegzők szövegeiben, illetve a formanyomtatványokon stb.

A harmadik csoportba tartozó nyelvi jogok érvényesítése az állampolgárok indítványától, azaz egyéni és személyes döntésétől függ. Az érintett természetes és jogi személyek szándékától függ például a választási kampányok nyelve; a reklámok, hirdetések nyelvének megválasztása stb. Írásban kérelmezhetik az állampolgárok, ha a személyi igazolványukban és az iskolai végzettségéről szóló dokumentumaikban az államnyelv mellett regionális nyelven is szeretnék látni személyes adataikat, de írásos kérvény alapján élhetnek az iskolai oktatás nyelve megválasztásának jogával is.

A nyelvtörvény 11. cikk 2. pontja szerint az állam garantálja, hogy azokon a közigazgatási egységeken belül, ahol egy vagy több nyelv regionális státussal rendelkezik, az állami és önkormányzati szervekhez forduló személyeknek jogában áll az államnyelv mellett regionális nyelven is igénybe venni az általuk választott szolgáltatást, a hivataloknak pedig biztosítaniuk kell a regionális nyelven történő ügyintézés lehetőségét. Ezt figyelembe kell venniük a hivatali személyzet kiválasztásában is.³⁷

A 11. cikk 3. részében pedig ez olvasható: „A tisztségviselők és a hivatali személyek kötelesek ismerni az államnyelvet, kommunikálni rajta a látogatókkal, azoknak a körzeteknek a határain belül, melyek megfelelnek jelen törvény 7. cikk harmadik bekezdése feltételeinek, a regionális nyelven (nyelveken) beszélő látogatókkal pedig ezen a regionális nyelven (nyelveken). A regionális nyelven (nyelveken) beszélő személyek számára biztosított az a jog, hogy szóbeli és írásbeli

³⁷ Uo. 50–51.

kérelmeiket regionális nyelven (nyelveken) nyújtsák be és ezen a nyelven kapják meg rá a választ.”

A nyelvtörvény értelmében az állami szervek és a helyi önkormányzatok határozatait az államnyelv mellett az adott közigazgatási egység regionális nyelvén is közzé kell tenni (24.2.). Tehát azoknál az önkormányzatoknál, ahol egy vagy több regionális nyelv anyanyelvi beszélőinek aránya a legutóbbi hivatalos census (2001) alapján eléri a 10%-os arányt, az államnyelv mellett a regionális nyelv(ek)en is kötelezően biztosítani kell a hivatali ügyintézés lehetőségét szóban és írásban egyaránt.³⁸

Regionális vagy kisebbségi nyelvek Kárpátalján és a Beregszászi járásban

A 2012-es nyelvtörvény azokon a közigazgatási egységeken belül írja elő a kisebbségi nyelven való hivatali ügyintézés biztosítását, ahol a jogszabályban regionális vagy kisebbségi nyelvként megnevezett nyelv anyanyelvi beszélőinek aránya a legutolsó hivatalos népszámlálás szerint eléri a 10%-ot. Ukrajnában legutóbb 2001-ben szerveztek népszámlálást.³⁹

1. táblázat. Kárpátalja lakosságának anyanyelvi összetétele (2001-es census alapján)⁴⁰

Anyanyelv	fő	%-ban
ukrán	1 009 544	80,47
magyar	158 729	12,65
orosz	36 412	2,90
román	32 224	2,57
ruszin	6724	0,54
cigány	2 990	0,24
szlovák	2 575	0,21
német	1 850	0,15
belarusz	597	0,05
bolgár	63	0,01

³⁸ Tóth Mihály – Csernicskó István: *Tudományos-gyakorlati kommentár...*, 2014, i. m., 51–52.

³⁹ A 2001-es népszámlálásnak a lakosság anyanyelvi összetételére vonatkozó adatai elérhetők Ukrajna Állami Statisztikai Hivatalának honlapján: <http://www.ukrcensus.gov.ua/ukr/notice/news.php?type=2&id1=21> (2015-05-10).

⁴⁰ Beregszászi Anikó – Csernicskó István – Ferenc Viktória: *Nyelvi jogaink...*, 2014, i. m., 10–11.; Tóth Mihály – Csernicskó István: *Tudományos-gyakorlati kommentár...*, 2014, i. m., 32.

Anyanyelv	fő	%-ban
örmény	290	0,02
gagauz	12	0,00
moldáv	366	0,03
lengyel	130	0,01
jiddis	85	0,01
görög	10	0,00
egyéb nyelv	1 719	0,14
nem adott meg anyanyelvet	294	0,02
Összesen	1 254 614	100,00

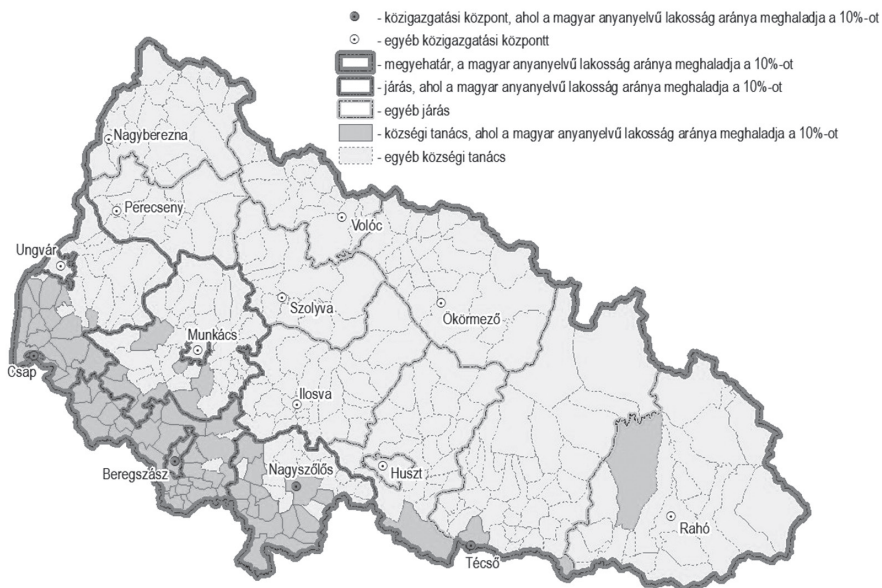
Mint az 1. táblázatból kitűnik, megyei szinten csak a magyar anyanyelvűek aránya haladja meg a 10%-os arányt, ugyanakkor vannak olyan kisebb közigazgatási egységek, ahol a más kisebbségi és regionális nyelv anyanyelvi beszélőinek aránya is eléri a nyelvtörvényben előírt határt (1. térkép).

1. térkép. Kárpátalja közigazgatási egységei, melyekben egy vagy több regionális és kisebbségi nyelv beszélőinek aránya eléri a 10%-os határt⁴¹

⁴¹ Beregszászi Anikó – Cserniczkó István – Ferenc Viktória: *Nyelvi jogaink...*, 2014, i. m., 11. A térképet készítette: Molnár D. István.

2. térkép. Kárpátalja közigazgatási egységei, melyekben a magyar anyanyelvű lakosság aránya meghaladja a 10%-ot⁴²

Kárpátalján jelenleg 13 járás, 11 város (ebből 5 megyei alárendeltségű), 19 városi típusú település (nagyközség), valamint 579 község található. 555 község 307 falusi önkormányzatot alkot, 24 község pedig valamely város vagy városi típusú település közigazgatásához tartozik.⁴³

A román anyanyelvűek aránya két járásban, valamint 7 helyi önkormányzatban (10 település), az orosz ajkúak 3 városban, a szlovák anyanyelvűek 1, a német ajkúak 2, a magukat cigány (roma) anyanyelvűnek vallók 2, valamint a ruszin ajkúak szintén 2 (4 település) helyi önkormányzat területén érik el a jogszabályban megszabott 10%-os határt.⁴⁴

A magyar anyanyelvűek a 2001-es census alapján a megyei szint mellett 4 járásban (Beregszászi, Munkácsi, Nagyszőlősi és Ungvári), 2 megyei alárendeltségű városban (Beregszász, Csap), 2 járási székhelyen (Nagyszőlős, Técső), valamint

⁴² Uo. 13. A térképet készítette: Molnár D. István.

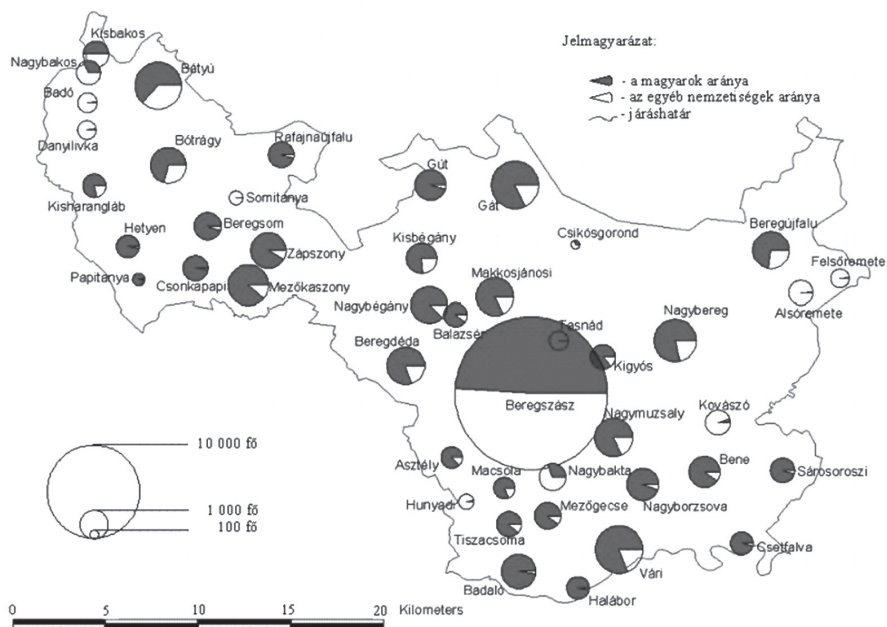
⁴³ <http://zakarpata-rada.gov.ua/zakarpattya/adm-ter-podil/> (2015-05-10).

⁴⁴ Beregszászi Anikó – Csernicskó István – Ferenc Viktória: *Nyelvi jogaink...*, 2014, i. m., 11.

71 falusi, nagyközségi önkormányzat területén (106 faluban, nagyközségben) éri el azt az arányt, amely ahhoz szükséges, hogy az állami nyelvpolitika alapjairól szóló törvény rendelkezései kiterjedjenek anyanyelvűnkre az adott közigazgatási egység területén (2. térkép).⁴⁵

A 2001-es népszámlálási adatok alapján a vizsgálat helyszínéül választott Beregszászi járás lakosságának 76,1%-a magyar nemzetiségűnek,⁴⁶ 80,23%-uk magyar anyanyelvűnek⁴⁷ vallotta magát. A Beregszászi járási települések magyar lakosságának aránya a 3. térképen látható.

3. térkép. A magyar nemzetiségű lakosság aránya a Beregszászi járás településein⁴⁸

⁴⁵ Uo. 12.

⁴⁶ Molnár József – Molnár D. István: *Kárpátalja népessége...*, 2005, i. m., 27.

⁴⁷ Beregszászi Anikó – Csernicskó István – Ferenc Viktória: *Nyelvi jogaink...*, 2014, i. m., 12.

⁴⁸ Molnár József – Molnár D. István: *Kárpátalja népessége...*, 2005, i. m., 88. A térképet készítette: Molnár D. István.

A Beregszászi járáshoz a megyei alárendeltségű Beregszász városa (az önkormányzathoz tartozik Tasnád község is) mellett egy városi típusú település, valamint 30 falusi önkormányzat (42 település) tartozik.⁴⁹ A 2001-es népszámlálás során csupán 2 falusi önkormányzat (3 település) területén nem érte el a magyar anyanyelvűek aránya a 10%-ot.

A kutatásról

A 2012-es nyelvtörvény gyakorlati alkalmazásának felmérése céljából a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont által 2010 nyarán lefolytatott telefonos vizsgálatot⁵⁰ ismétlem meg Kárpátalja Beregszászi járásának önkormányzatainál (Beregszász város kivételével). A választás azért esett erre a járásra, mert ez az egyetlen olyan, a települési szintnél magasabb közigazgatási egység Ukrajnában, ahol a magyar nemzetiségűek és anyanyelvűek abszolút többséget alkotnak, és a járás településeinek túlnyomó többségében is eléri a magyar anyanyelvűek aránya a 10%-ot. A vizsgálat során azokat az önkormányzatokat hívtam fel telefonon, amelyeknek a nyelvtörvény értelmében kötelezően biztosítaniuk kell a magyar nyelvű ügyintézés lehetőségét szóban és írásban egyaránt.

A Beregszászi járás területén Beregszász városán kívül egy nagyközségi és 28 falusi önkormányzat (38 település) területén éri el a magyar anyanyelvű lakosság aránya a nyelvtörvényben megszabott határt. A vizsgálat közel négy hónapja alatt 20 önkormányzatot sikerült telefonon elérnem.⁵¹

Az elért önkormányzatok magyar anyanyelvű lakosságának arányát az 1. ábra szemlélteti.

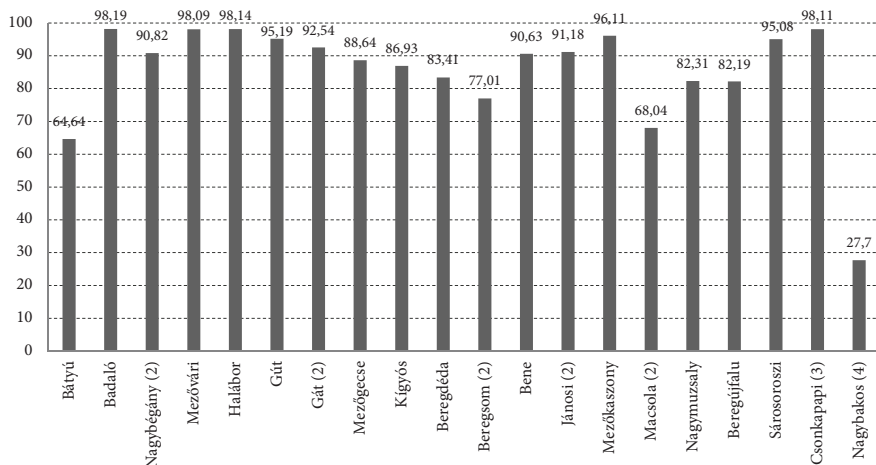
Az 1. ábrán láthatjuk, hogy a vizsgált önkormányzatok területén a magyar anyanyelvűek aránya jóval meghaladja a nyelvtörvényben megszabott 10%-os határt, egy kivételtől eltekintve (Nagybakos önkormányzata⁵²) mindenhol abszolút többséget alkotnak a magyar anyanyelvűek.

⁴⁹ <http://zakarpat-rada.gov.ua/zakarpattya/adm-ter-podil/> (2015-05-10).

⁵⁰ Csernicskó István: Az ügyintézés nyelve a helyi önkormányzatokban, 2010, i. m. 101-103.; Csernicskó István: *A magyar nyelv hivatali/hivatalos...*, 2010, i. m., 9-23.

⁵¹ Valamennyi önkormányzatot próbáltam elérni a program ideje alatt, de sajnos – valószínűleg a vezetékes telefonvonalak rossz állapota miatt – 9 polgármesteri hivatalt többszöri próbálkozásra sem sikerült.

⁵² Nagybakos (Szvoboda) önkormányzatához tartozó települések – Nagybakos, Kisbakos, Badó, Danyilovka – az 1920-as, 1930-as években kialakult ún. telepesfalvak, a csehszlovák hatalom földreformja keretein belül betelepített cseh és ruszin kolóniákból jöttek létre.

1. ábra. Magyar anyanyelvűek aránya a vizsgálat során elért önkormányzatok területén (a 2001-es census alapján)⁵³

Eredmények

A telefont felvevő önkormányzati dolgozóktól az iránt érdeklődtem, milyen nyelvű kérvényekkel fordulhatnak az állampolgárok a hivatalukhoz.⁵⁴ A magyar nyelven feltett kérdésre minden esetben magyar nyelven érkezett a válasz, tehát mindegyik hivatalnál van lehetőség a magyar nyelv használatára a szóbeli ügyintézés során.

Az 20 elért önkormányzat munkatársai 17 esetben azt válaszolták, hogy az állampolgárok magyar nyelven is benyújthatják kérelmüket a hivatalukhoz, ezzel szemben 3 hivatalban csak ukrán nyelvű kérvényt, beadványt fogadnak el.

Erről bővebben I. Fedinec Csilla – Vehes Mikola (főszerk.): *Kárpátalja 1919 – 2009...*, 2010, i. m.; Botlik József: *Egestas Subcarpathica...*, 2000, i. m.

⁵³ A helységnév utáni zárójelben lévő szám azt jelzi, hogy az adott önkormányzathoz hány település tartozik.

⁵⁴ Az állampolgároknak jogukban áll közérdekű információkat kikérni az önkormányzati hivataltól, például arról, hány óvodai, iskolai férőhely lesz, mikor újítják fel az útburkolatot, melyek lesznek a soros önkormányzati ülés napirendi pontjai stb. Az önkormányzatok jogköréről többek között az 1997 óta hatályos Ukrajna törvénye a helyi önkormányzatokról rendelkezik, mely elérhető Ukrajna Legfelső Tanácsának honlapján: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80/page> (2015–05–10).

2. táblázat. Az adatfelvétel során elért beregszászi járási önkormányzatok tájékoztatása a magyar nyelv használatával kapcsolatban (2015. január–április)

Önkormányzat	Eredmény	Önkormányzat	Eredmény
1. Bátyú	lehet	11. Beregsom (2)	lehet
2. Badaló	nem lehet	12. Bene	lehet
3. Nagybégány (2)	lehet	13. Makkosjánosi (2)	lehet
4. Mezővári	lehet	14. Mezőkaszony	lehet
5. Halábor	lehet	15. Macsola (2)	lehet
6. Gút	nem lehet	16. Nagymuzsaly	lehet
7. Gát (2)	lehet	17. Beregújfalú	lehet
8. Mezőgecse	lehet	18. Sárosoroszi	lehet
9. Kígyós	lehet	19. Csonkapapi (3)	lehet
10. Beregdéda	lehet	20. Nagybakos (4)	nem lehet

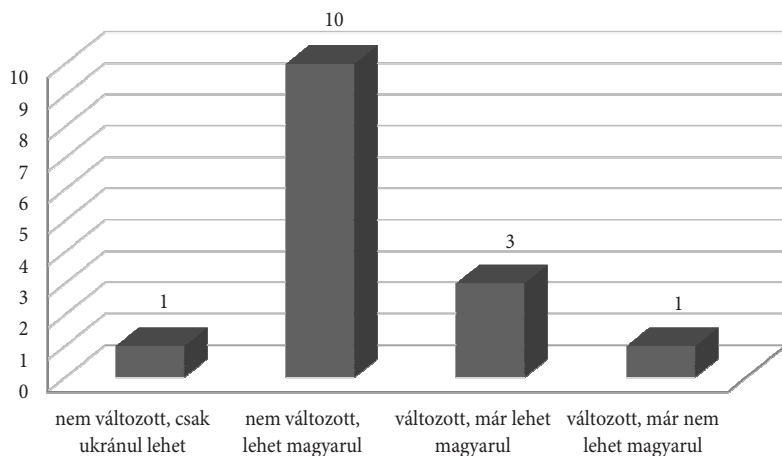
Azoknál a polgármesteri hivataloknál, ahol van lehetőség magyar nyelvű kérelem benyújtására, a legtöbb esetben természetesnek tartották, hogy az ügyfelek akár magyar nyelven is fordulhatnak hozzájuk. Hat önkormányzatnál azt mondták, lényegtelen, milyen nyelvű kérelmet nyújtanak be hozzájuk, ebből három hivatalnál kiemelték, ők a magyar, az ukrán és az orosz nyelvű kérvényeket egyaránt elfogadják. Egy település polgármesteri hivatalában azt mondták, elfogadják a magyar, ukrán vagy akár angol nyelvű kérvényeket is, számukra ez nem jelent problémát, hisz mindet megértik. Voltak olyan önkormányzatok, ahol hozzáfűzték, ők maguk is állítanak ki magyar nyelvű igazolásokat. Egy önkormányzatnál azt válaszolták, a lakosok kizárólag ukrán nyelvű kérelmekkel fordulnak hozzájuk, de amennyiben valaki magyar nyelven írta meg, természetesen azt is elfogadják. Egy önkormányzat vezetőjétől pedig azt a választ kaptam, olyan nyelven fogadják el a kérelmeket, amelyet a jelenleg hatályos törvény megenged.

A csak államnyelven megírt kérvényekhez ragaszkodó polgármesteri hivatalok munkatársai közül az egyik önkormányzatnál azzal indokolták a kizárólag ukrán nyelvű ügyintézés, hogy „Ukrajnában élünk”. Egy másik hivatalnál az a választ kaptam, hogy a kérvényeket ukrán nyelven kell megírni, ám ha valaki nem tud ukránul, annak segítenek a hivatalban az államnyelvű kérelem megfogalmazásánál.

A 2010-ben és 2015-ben nyert adatok összevetése

15 polgármesteri hivatal mind a 2010-es⁵⁵, mind a 2015-ös telefonos vizsgálatban szerepelt. Ez lehetőséget ad arra, hogy összevessük, változott-e a magyar nyelv használatának lehetősége a helyi önkormányzatokban. A két adatfelvétel óta eltelt öt év alatt új nyelvtörvényt fogadott el a kijevei parlament, s így arra is van lehetőségünk, hogy összemérjük: van-e hatása a 2012-es új jogszabálynak.

11 önkormányzatnál 2010-hez képest nem történt változás: 10 önkormányzati hivatalnál 2010-ben is volt, és most is van lehetőség magyar nyelvű kérelem benyújtására, míg 1 településen mindkét adatfelvétel során azt a választ kaptuk, hogy csak államnyelven van lehetőség helyben az írásos ügyintézésre. 3 polgármesteri hivatalnál pozitív változás tapasztalható: 2010-ben csak ukrán nyelvű kérelmeket fogadtak el, 2015-ben azonban már lehetőség van magyar nyelvű kérelmek benyújtására is. Egy önkormányzati hivatalnál azonban fordított irányú változást regisztrálhattunk: 2010-ben magyar nyelvű kérvényt is elfogadtak, 2015-ben már csak ukrán nyelven várják az állampolgároktól beérkező kérelmeket (2. ábra).

2. ábra. A 2010-es és 2015-ös adatfelvétel során is elért beregszászi járási önkormányzati hivatalok válaszainak összehasonlítása

⁵⁵ Csernicskó István: *A magyar nyelv hivatali/hivatalos...*, 2010, i. m., 9–23.

Az önkormányzatok hivatalos honlapjainak nyelvhasználata

A telefonos vizsgálat mellett 2015 februárja–márciusa folyamán azt is megnéztem, hogy a beregszászi járási önkormányzatok rendelkeznek-e hivatalos honlappal, s ha igen, azokon milyen nyelven (nyelveken) jelennek meg a különböző tartalmak, közérdekű információk. A hatályos ukrán nyelvtörvény 10. cikkelyének 2. pontja előírja, hogy ahol a magyar ajkú lakosság aránya eléri a 10%-ot, a helyi önkormányzatok (tanácsok) határozatait, dokumentumait államnyelven vagy magyar nyelven fogadják el, majd azokat ukránul és magyarul is kötelezően közzé kell tenniük: „A helyi állami szervek és a helyi önkormányzati szervek rendeleteit államnyelven fogadják el és hirdetik ki. A körzet határain belül, melyre a regionális vagy kisebbségi nyelv (nyelvek) kiterjed, amely megfelel jelen törvény 7. cikk harmadik bekezdése feltételeinek, a helyi államhatalmi és önkormányzati szervek rendeleteiket államnyelven vagy az adott regionális vagy kisebbségi nyelven (nyelveken) fogadják el és hivatalosan ezeken a nyelveken hirdetik ki.”⁵⁶

Az önkormányzati honlapok vizsgálata révén nyomon követhetjük, milyen mértékben tesznek eleget a jogszabálynak a képviselőtestületek és az önkormányzati hivatalok.

Egyenként az önkormányzatoknak nincs önálló honlapja, ugyanakkor létezik egy hivatalos gyűjtőhonlap,⁵⁷ melyen a Beregszászi Járási Tanács közérdekű hírei, információ mellett a járáshoz tartozó helyi önkormányzatokról szóló információkkal is megismerkedhet(ne) a böngésző. A honlap „A Beregvidék önkormányzatainak hivatalos honlapja” címet viseli. Az oldal ukrán és magyar nyelvi váltóval is rendelkezik, tehát elméletben az államnyelv mellett a helyi regionális nyelven is elérhetők a különböző tartalmak. A gyakorlatban sajnos ez nem fedti a valóságot, sokszor nem található meg a magyar fordítás. Például a Beregszászi Járási Tanács ügyfélfogadási rendje, valamint a 2015. január 15-én hozott ezzel kapcsolatos rendelete csak államnyelven van közzétéve,⁵⁸ de ugyancsak kizárólag ukrán nyelven érhető el a járási tanács állandó bizottságai üléseinek jegyzőkönyvei is.⁵⁹ A honlapon elérhető a járási tanács határozatai is. A 2012-es nyelvtörvény gyakorlati alkalmazásáról szóló határozat elfogadásáig, valamint

⁵⁶ Beregszászi Anikó – Cserniczkó István – Ferenc Viktória: *Nyelvi jogaink...*, 2014, i. m., 70.

⁵⁷ A honlap elérhető az alábbi linken: <http://beregvidek.uz.ua/> (2015–05–20).

⁵⁸ <http://beregvidek.uz.ua/files/%D0%B7%D0%B0%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BE.pdf> (2015–05–20).

⁵⁹ http://beregvidek.uz.ua/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=534&Itemid=1832&lang=hu (2015–05–20).

maga a nyelvtörvénnyel kapcsolatos határozat csak ukrán nyelven olvasható,⁶⁰ ezt követően azonban néhány határozat az államnyelv mellett magyar nyelven is közzé lett téve.⁶¹

3. táblázat. A beregszászi járási önkormányzatok internetes oldalain található tartalmak nyelvi megoszlása (2015. február–március)

Az elérhető tartalmak megnevezése ⁶²	Ukrán nyelvű aloldal	Magyar nyelvű aloldal	Ukrán és magyar nyelvű aloldal
A település bemutatása	15	7	2
Tanácselnök deklarációja ⁶³	7	–	–
A tanács vezetése ⁶⁴	13	–	–
Állandó bizottság ⁶⁵	24	–	–
Képviselőtestület	29	–	–
Végrehajtó bizottság	29	–	–
Tanácsi határozatok	24	–	–
Intézmények	8	3	–
Ügyfélfogadás rendje	15	–	2
Szabályozási dokumentumok	12	–	–
Szociális-gazdasági fejlesztés	1	–	–
Turizmus	6	–	–
Összesen	183	10	4

Mindegyik önkormányzati oldal felépítése azonos. A vizsgálat során azoknak az önkormányzatoknak az oldalait néztem meg, melyek területén a magyar anyanyelvűek aránya eléri a nyelvtörvényben előírt 10%-os határt. A honlapon 12 különböző információ (lenne) elérhető a helyi önkormányzatok vonatkozásában, ez 29 önkormányzatnál 348 oldalt jelent, ha viszont még azt is figyelembe

⁶⁰ http://beregvidek.uz.ua/files/9-%D1%82%D0%B0%20%D1%81%D0%B5%D1%81%D1%96%D1%8F/rish_5_realiz_movnoi_polituku.pdf (2015–05–20).

⁶¹ http://beregvidek.uz.ua/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog-&id=516&Itemid=1816&lang=hu (2015–05–20).

⁶² Ugyanolyan formában szerepel a tartalom megnevezése, mint ahogy a honlapon olvasható.

⁶³ Az önkormányzat polgármesterének vagyónbevallása.

⁶⁴ Az önkormányzati hivatal vezetésének személyi összetétele.

⁶⁵ A végrehajtó bizottság mellett működő tanácsadói és véleményező szerv személyi összetétele.

vesszük, hogy ukrán és magyar nyelvi váltó is van, ez a szám elméletileg megduplázódik. A gyakorlat azonban mást mutat. Az oldalak áttekintése után levonható az a következtetés, a beregszászi járási önkormányzatok hivatalos oldalait nem tartják karban, a tartalmakat nem frissítik, a nyelvi váltók csak szimbolikusak, ugyanis ukrán és magyar nyelven is megjelenő szövegek csak minimálisan találhatóak. A vizsgálat során nyert adatokat a 3. táblázat szemlélteti.

A 3. táblázatból láthatjuk, a legtöbb tartalom csak államnyelven jelenik meg (183). Csak magyar nyelvű szövegek 7 település bemutatásánál, valamint 3 önkormányzatnak az intézményeit bemutató aloldalakon olvashatók. A 348 oldalból mindössze 4 alkalommal érhető el az információ ukrán és magyar nyelven egyaránt, 151 oldalon pedig semmilyen tartalom nem jelenik meg egyik nyelven sem.

A gyűjtőhonlap aloldalainak vizsgálata arra is lehetőséget adott, hogy megnézzem: milyen nyelven teszik közzé határozataikat az önkormányzatok. Mint a 3. táblázatból is látható, 26 önkormányzat határozatai érhetőek el az interneten, azonban kizárólag ukrán nyelven.

Következtetések

Azt, hogy a 2012-es nyelvörvény biztosította jogok miképpen realizálódnak a gyakorlatban, mindeddig kevesen vizsgálták. Kutatásom során egy gyors adatfelvétel révén, működése közben vizsgáltam meg, hogy Ukrajna egyetlen olyan, települési szintnél magasabb közigazgatási egységében, ahol a magyar ajkú lakosság abszolút többséget alkot, hogyan valósul meg a nyelvtörvény azon rendelkezése, mely szerint bizonyos feltételek fennállása esetén az állami hivataloknak, helyi önkormányzatoknak biztosítani kell az ügyintézés a regionális vagy kisebbségi nyelven, szóban és írásban egyaránt, valamint az önkormányzati testületek határozataikat elérhetővé teszik-e a lakosság számára regionális nyelven is.

Amint a fenti adatokból láthattuk, a vizsgálat során kiderült, mindegyik önkormányzati hivatalnál van lehetőség szóban a magyar nyelvű ügyintézésre, írásban azonban ez már nem mindenütt lehetséges.

A vizsgálat során szerzett tapasztalatok alapján levonható az a következtetés, hogy azoknál az önkormányzati hivataloknál is, ahol van lehetőség a magyar nyelvű írásos ügyintézésre, nem a nyelvtörvény adta lehetőségeknek köszönhető, hanem inkább egyfajta szokásként, bevett gyakorlatként jelenik meg. Ezt támasztják alá azok a válaszok is, melyekben az orosz nyelvű kérvények elfogadását is említik. Az orosz anyanyelvűek aránya meg sem közelíti a 10%-ot az adott településeken, az orosz nyelvű írásbeli ügyintézés lehetőségének biztosítását tehát

nem írja elő a törvény. Az orosz nyelvű beadványok elfogadása nyilvánvalóan az oroszok a Szovjetunió fennállásának idejéből részben máig fennmaradt lingua franca szerepéből fakad.⁶⁶

A nyelvtörvény adta jogok és lehetőségek gyakorlatban való megjelenéséhez elengedhetetlen a jogalkalmazók, valamint az állampolgárok nyelvi jogi tudatosságának javítására, az ehhez szükséges stratégia kialakítására azonban további átfogó, empirikus kutatások szükségesek.

IRODALOM

- Beregszászi Anikó: A kárpátaljai magyarság nyelvhasználati sajátosságai a nyelvi tervezés szemszögéből. *Kisebbségkutatás*. 2002, 2. 368–375.
- Beregszászi Anikó – Cserniczkó István: *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*. Ungvár, PoliPrint, 2004.
- Beregszászi Anikó – Cserniczkó István – Ferenc Viktória: *Nyelvi jogaink és lehetőségeink. Útmutató és tájékoztató a nyelvtörvény gyakorlati alkalmazásához kárpátaljai magyaroknak*. Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., 2014.
- Beretka Katinka: *Nyelvi jogaink Szerbiában. Anyanyelv-használati útmutató*. Szabadka, Magyar Nemzeti Tanács, 2011.
- Botlik József: *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX – XX. századi történetéhez*. Budapest, Hatodik Síp Alapítvány, 2000.
- Crystal, David: *A nyelv enciklopédiája*. Budapest, Osiris, 2003.
- Cúth Csaba – Horony Ákos – Lancz Attila: *Nyelvi jogok Szlovákiában. Anyanyelv-használati útmutató*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2010.
- Cúth Csaba – Horony Ákos – Lancz Attila: *Nyelvi jogok Szlovákiában. Anyanyelv-használati útmutató*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2012.
- Cseresyési László: *Nyelvek és stratégiák avagy a nyelv antropológiája*. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2004.
- Cserniczkó István: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest, Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, 1998.
- Cserniczkó István: Az ügyintézés nyelve a helyi önkormányzatokban. In: Cserniczkó István (szerk.): *Nyelvek, emberek, helyzetek. A magyar ukrán és orosz nyelv használata a kárpátaljai közösségben*. Ungvár, PoliPrint, 2010. 101–103.
- Cserniczkó István: A magyar nyelv hivatali/hivatalos használatának esélyei és lehetőségei Kárpátalján az ukrain nyelvi helyzet és nyelvpolitika kontextusában. *Acta Academiae Beregsasiensis*. 2010, 3. sz. 9–23.

⁶⁶ Pavlenko, Aneta: *Russian as a lingua franca*, 2006, i. m., 78–99.

- Csernicskó István: *Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2013.
- Csernicskó István (szerk.): *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász, Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, 2003.
- Csernicskó István (szerk.): *Megtart a szó. Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Budapest – Beregszász, MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság – Hodinka Antal Intézet, 2010.
- Csernicskó István (szerk.): *Nyelvek, emberek, helyzetek. A magyar ukrán és orosz nyelv használata a kárpátaljai közösségben*. Ungvár, PoliPrint, 2010.
- Csernicskó István – Fedinec Csilla: Nyelvpolitika határon: a 2012-es ukrainai nyelvtörvény elő- és utóéletéről. In: Márku Anita – Hires-László Kornélia (szerk.): *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból*. Ungvár, Autdor-Shark, 2015. 206–238.
- Csernicskó István – Melnyik, Svitlana: A független Ukrajna nyelvpolitikai törekvései. In: Fedinec Csilla – Vehes Mikola (főszerk.): *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest, Argumentum MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2010. 606–627.
- Fedinec Csilla – Csernicskó István: Nyelvtörvény Saga Ukrajnában: a lezáratlan 2012-es fejezet. *Kisebbségkutatás*, 2012, 3. (21. évf.) 568–588.
- Fedinec Csilla – Vehes Mikola (főszerk.): *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest, Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2010.
- Haugen, Einar: Planning for a standard language in modern Norway. *Anthropological Linguistics*, 1959. 8–21.
- Karmacsi Zoltán: A magyar nyelv Beregszász hivatalaiban. In: Csernicskó István (szerk.): *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász, Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, 2003. 93–100.
- Karmacsi Zoltán: Vizuális kétnyelvűség: az új nyelvtörvény adta lehetőségek. In: Bárány Erzsébet – Csernicskó István (szerk.): *Az ukrán–magyar nyelvi kapcsolatok múltja és jelene. Nemzetközi tudományos konferencia előadásai*. Ungvár, V. Pagyak Kiadója, 2015. 120–131.
- Kiss Jenő: *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2002.
- Kloss, Heinz: *Research Possibilities on Group Bilingualism: A Report*. Quebec, International Center for Research on Bilingualism, 1969.
- Labrie, Normand: Nyelvpolitika. In: Szépe György – Derényi András (szerk.): *Nyelv, hatalom, egyenlőség: Nyelvpolitikai írások*. Budapest, Corvina, 1999. 15–24.
- Márku Anita: A magyar nyelv Beregszász szolgáltató egységeiben, boltjaiban, éttermeiben és a piacon, valamint az orvosi rendelőben. In: Csernicskó István (szerk.):

- A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba. Beregszász, Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, 2003. 100–104.
- Molnár József – Molnár D. István: *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Beregszász, KMPSZ Tankönyv- és Taneszköztanácsa, 2005.
- Ninyoles, Rafael C.: Társadalmi szerkezet és nyelvpolitika. In: Szépe György – Derényi András (szerk.): *Nyelv, hatalom, egyenlőség: Nyelvpolitikai írások*. Budapest, Corvina, 1999. 155–180.
- Pavlenko, Aneta: Russian as a lingua franca. *Annual Review of Applied Linguistics*, 2006, 26. 78–99.
- Pennycook, Alastair: *Language, ideology and hindsight: Lessons from colonial language policies*. In: T. Ricento (ed.): *Ideology, politics, and language policies: Focus on English*. Amsterdam, John Benjamins, 2000. 49–65.
- Sándor Klára: Nyelvtervezés, nyelvpolitika, nyelvművelés. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Magyar nyelv*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2006. 959–995.
- Sándor Klára: *Határtalan nyelv*. Bicske, SZAK Kiadó, 2014.
- Spolsky, Bernard: *Language Policy*. Cambridge, Cambridge University Press, 2004.
- Szépe György: *Nyelvpolitika: múlt és jövő*. Pécs, Iskolakultúra, 2001.
- Szépe György – Derényi András (szerk.): *Nyelv, hatalom, egyenlőség: Nyelvpolitikai írások*. Budapest, Corvina, 1999.
- Tóth Mihály – Csernicskó István: *Tudományos-gyakorlati kommentár Ukrajnának az állami nyelvpolitika alapjairól szóló törvényéhez*. Ungvár – Budapest, Intermix Kiadó, 2014.
- Trudgill, Peter: *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. Szeged, JGYTF Kiadó, 1997.
- Wardaugh, Ronald: *Szociolingvisztika*. Budapest, Osiris – Századvég, 1995.
- Вегеш, Микола – Фединець, Чілла (ред.): *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура*. Ужгород, Поліграфцентр „Ліра”, 2010.
- Мельник, Світлана – Черничко, Степан: *Етнічне та мовне розмаїття України. Аналітичний огляд ситуації*. Ужгород, ПоліПрінт, 2010.
- Мельник, Світлана – Черничко, Степан: *Мовна політика в незалежній Україні*. In: Вегеш Микола – Фединець Чілла (ред.): *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура*. Ужгород, Поліграфцентр „Ліра”, 2010. 681–703.
- Товт, Михаил – Черничко, Степан: *Научно-практический комментарий Закона Украины об основах государственной языковой политики (с приложениями)*. Киев, ВОО ПОД «Русскоязычная Украина», 2013.
- Черничко, Степан – Фединець, Чілла: *Наш місцевий Вавилон. Історія мовної політики на території Закарпаття у першій половині ХХ століття (до 1944 року)*. Ужгород, Поліграфцентр «Ліра», 2014.

Enikő TÓTH

Possibilities of using the Hungarian regional language in the local governments of the Beregszász (Berehove) district in Transcarpathia (survey from 2015)

The Supreme Council of Ukraine passed the law on state language policy basics on the 3rd July 2012, that entered into force on the 10th August 2012. Eighteen regional and minority languages are subject to language law, these languages have this status, without any other decision or resolution by county, district or local governments. The language law make the use of regional languages in official scenes possible under certain conditions. The study examines how the language law appears in paractice based on the example of district government of Beregszász.

Keywords: the Beregszász district, Language Law, language policy, local governments

IV.
NEMZEDÉKEK

Kalotaszentkirályi gyermekek a 19. század második felében

A kutatás középpontjában a kalotaszentkirályi gyermek áll, akit a köré épített családi kontextusban kívánunk megismerni, így a hangsúly egyre inkább környezetére irányul, a társadalom alapegységére – a családra. Az anyakönyvi bejegyzésekből rekonstruált családok termékenységtörténeteiből különböző mintázatok körvonalazódnak, amelyekből megismerhetjük egy közösség népesedési folyamatait. A hagyományos faluközösséget a normák, a szokásjogok irányítják, amely kevés teret hagy az egyéni döntéseknek. A falu szája valamennyi szervnél erősebb és bármilyen törvénynél hatalmasabb.¹ A szokásjogok visszaköszönnének a számadatok mintázataiból is a családszerkezetekben, a párválasztásban, az anyakönyvekben megragadható vallási kapcsolódási pontokon keresztül. Az adatok összekapcsolásából egyéni élettörténeteket ismerhetünk meg az általánostól a megdöbbentő és kivételes esetekig. Egy ilyen történet kezdődött a 24 éves Márton és 23 éves Borbála házasságával 1889-ben, amelyből nyolc év alatt négy gyermek született. Az első fiú 1 évesen meghalt. Kettő már a gyerekkorban volt, amikor a negyedik születésébe 1896-ban az anya és gyerek is belehalt. Rá két évre az apa késsel meggyilkolta életben maradt 7, illetve 4 éves gyermekeit.²

Jelen tanulmány célja a kalotaszentkirályi közösség demográfiai jellemzőinek megismerése és ezek lehetséges magyarázatainak felkutatása a néprajzi hagyományokban a 19. század második felében, az anyakönyvek tükrében. A Kalotaszegen az 1930-as évektől egyre jobban terjedt az egykézés, melynek következtében jelentősen megfogyatkozott a lakosság.³ Ezt a jelenséget különösen a Nádasmentén figyelték meg, az ún. „cifra” Kalotaszegen (Mákón, Bogártelkén, Nádasdarácon, Vistán), ahol a vagyon osztatlansága és halmozása normaszerűvé vált.⁴ A „kalotaszegi egyke” nem csak a társadalomtörténészek, néprajzosok figyelmét keltette fel, hanem Csép Sándor *Egyetlenem* című riportfilmje a közvéleményben

¹ Vasas Samu: *A kalotaszegi gyermek*, 1993, i. m., 88.

² Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága. F 42 Anyakönyvek. Kalotaszentkirály – 206/5.

³ Keszi-Harmath Sándor – Keszi-Harmathné Moravszky Edit: *A kalotaszegi egykékről*, 1957, i. m.

⁴ Vasas Samu: *A kalotaszegi gyermek*, 1993, i. m., 15–16.

is elterjedt.⁵ A fogyatkozó kalotaszegi magyar népesség és az egyke lassan kalotaszegi toposzá vált. A vistai vadházasságok és a református egyház harca Daróczi Ferenc lelkipásztor tanulmánya által vált imertté.⁶ Mivel a közösségben elfogadott volt, az egyház csak csökkenteni tudta ezeket az eseteket, kiiktatni nem.

Elméleti keretek

Kalotaszeg vidéke, néhány települést leszámítva, nem elszigetelt régió. A falvak az 1870-es években épülő Nagyvárad–Kolozsvár vasútvonal révén folyamatosan kapcsolatban álltak a nyugatról érkező modernitással és a várossal, különösen a Nádas-mente. Az említett esetek jól tükrözik, hogy ezek a közösségek bizonyos elemekre receptívek, mint például a születésszabályozásra. Szokásjogaik viszont továbbra is nagyon szigorúak maradtak, csak a normák alakultak át. A 20. század közepéig még általános érvényű volt az endogámia és a fiataloknak sok esetben csekély beleszólásuk lehetett a jövődöbéli lélettársuk kiválasztásába. Vasas Samut idézve, „a fiatalok ellenállása a közösség sziklaszilárd falán megtörik”.⁷ Bánffy-hunyad révén Kalotaszentkirály szintén kapcsolatban áll a vasúttal, az iparral és a korszerűsödő társadalommal.

A hagyományos közösségek népesedési folyamatainak megismerésében igen fontos kérdés a születésszabályozás mértéke. Alkalmazása egy tudatos közösségre utal, vagy egyszerűen egy furcsa módon kialakult hagyományra. A születésszabályozás alkalmazása végül elkerülhetetlenül bekövetkezik a demográfiai átmenet részeként, az csupán idő kérdése. A demográfiai átmenet a 19. század végén meginduló hosszú folyamat, amelyet először a halandóság, majd a születések számának csökkenése jellemez. A klasszikus modellnek, Frank Notestein megfogalmazásában, három szakasza különíthető el. Első lépésben a gyermekhalandóság csökken, ezért a gyerekek száma megemelkedik, de a termékenység még változatlan marad. A gyermekhalandóság javulása következtében a lakosság is megnő és elkezdődik a termékenységcsökkenés, az életben maradt gyerekek növekvő számára adott válaszként. Az utolsó szakaszban a termékenység csökkenése erőteljesebbé válik, míg végül a lakosság csökkenését eredményezi. Következésképpen a csecsemő- és gyermekhalandóság szoros összefüggésben áll a születésszabályozással.⁸

⁵ Csépi Sándor *Egyetlenem* című filmje, 1975.

⁶ Pakot Levente: *Evoluția demografică a satului Viștea...*, 2002, i. m., 61.

⁷ Vasas Samu: *A kalotaszegi gyermek*, 1993, i. m., 18, 124.

⁸ Pakot Levente: *Nemek és nemzedékek*, 2013, i. m., 90.

Ameddig nem tapasztalható a gyerekek életkilátásainak a javulása, addig nem várhatók a születéskorlátozásra való törekvések, mivel a felnőtt utód nélkül maradását kockáztatnák. A princetoni kutatások szerint az átmenetet kiváltó termékenység csökkenéséről abban az esetben beszélhetünk, ha a házasság termékenység 10%-ot esik.⁹ Ezt követően visszafordíthatatlan folyamat indul meg. A születésszabályozás jól észlelhető jelei a 19. század végére tehetők, viszont már azelőtt ismerték és alkalmazták. A Dél-Dunántúlon az Ormánságban Andorka Rudolf kutatásai alapján már a 19. század első évtizedeiben beszélhetünk születésszabályozásról, amelyhez gazdasági okok is hozzájárultak.¹⁰ A születések számának tudatos csökkentése a földbirtokos, nemes családokban korábban megjelenik a birtok-felaprózódás kikerülése érdekében. A jobbágyfelszabadítás után a módosabb parasztcsaládok szintén ezzel a problémával találták szembe magukat. A parasztcsaládokban viszont a gyermek nagyon fontos munkaerő, ami befolyásolja a gyerekvállalás mértékét és a gyerekekhez való viszonyt.

A lakosság számát korábban stabilizáló gyermekhalandóság folyamatos csökkenése következtében Európa lakossága jelentősen megnőtt. A túlnépesedést migrációval (emigrálással) volt a legegyszerűbb elkerülni, ezzel is magyarázhatók a 19. századi tömeges kivándorlások az amerikai kontinensre, de ez csak ideiglenes megoldást jelentett. Nyugat-Európában a fejlett gazdaságnak és iparnak köszönhetően a népesség folyamatos növekedése miatt már a 17–18. században igyekeztek ellenőrizni a termékenységet a házasság intézményén keresztül. Ennek érdekében széles körben alkalmazták például a házasság későbbre tolását,¹¹ ezáltal csökkentve a házasságban töltött termékeny évek és a születendő gyerekek számát. John Hajnal Európát átszelő fiktív Trieszt–Szentpétervár-vonal elmélete a nyugati és keleti házassági szokásokat és háztartási rendszereket választja el. A nyugati felén későbbre tolt házasságokkal és nukleáris családokkal ellentétben, a keleti részét a korai házassági életkor és a nagycsalád jellemzi.

Az átmenet időszakának kezdetei térségenként, sőt településenként változnak.¹² Okai visszavezethetők az iparosodásra, kulturális, etnikai és felekezeti különbségekre, foglalkozásra vagy egyszerűen a helyi hagyományokra. A vallási normáknak köszönhetően az egyes felekezetek különbözőképpen viszonyultak

⁹ Ájus Ferenc: Születésszám, modernizáció..., 2010, i. m., 136–137.

¹⁰ Andorka Rudolf: Az ormánsági születéskorlátozás története, 2001, i. m., 30–57.

¹¹ A Hajnal-vonal a Szentpétervárt Trieszttel összekötő fiktív vonal, amely határt szab az európai házassági szokásokat illetően (a Hajnal-vonaltól keletre korán házasodnak és nagyon kevés a hajadonok száma; ettől nyugatra később kötnek házasságot és sokan egyáltalán nem). Faragó Tamás: Különböző háztartás-keletkezési rendszerek..., 2001, i. m., 19–64.

¹² Dányi Dezső: Demográfiai átmenetek..., 2000, i. m.

a születésszabályozás gondolatához. Európaszerte jellemző, hogy a katolikus közösségek általában később kezdték a születésszabályozást, mint a kevésbé konzervatív protestánsok. A református férfiideál szerint a tisztességes apa annyi gyereket nemz, ahányat el tud tartani.¹³ A későbbiekben mondásban is rögzült, hogy az okos ember annyi gyereket csinál, amennyit akar, a bolond, amennyit tud. Erdély és a környező régiók tekintetében is különböző időszakokra tehető az átmenet kezdetei. A Bánságban már az 1890-es évek környékén felismerhető a termékenység-csökkenés, míg Erdély északi részén és a Mezőségen még a születések számának növekedése tapasztalható.¹⁴ A Kalotaszeget magába ölelő Kolozs megyében ekkor még folyamatos növekedés észlelhető, bár a megyei szintű összesítések nem zárják ki a helyi jellegzetességek jelenlétét.¹⁵

Az Erdélyre vonatkozó történeti demográfiai kutatások bővelkednek a sziget-szerűen kiragadott falvak általános népesedési folyamatait bemutató tanulmányokban. Ilyen tanulmányok készültek például Felsőbölkényről (Maros megye),¹⁶ Székelyföldvárról (Fehér megye),¹⁷ Budatelkéről (Beszterce-Naszód megye),¹⁸ Mezőőrkeről (Kolozs megye),¹⁹ Boncidáról (Kolozs megye)²⁰ és a Kolozsvártól nyugatra fekvő Gyaluról.²¹ Kalotaszegről Vistáról,²² Malomszegről,²³ és Magyarbikáról²⁴ készült hasonló tanulmány. Ezek a születések, házasságok és elhalálozások dinamikáját és szezonálisát vizsgálják. Igen hiányosak viszont a családrekonstrukciós elemzést használó tanulmányok, amelyek a demográfiai folyamatoknál mélyebbre pillantanak és ezáltal lehetőség nyílik a családszerkezetek megismerésére. Erdély területéről Pakot Levente tanulmánya emelhető ki, amelyben két székelyföldi települést, Szentegyházfalut és Kápolnásfalut, a családrekonstrukciós módszert alkalmazva elemzi. Emellett további két tanulmányban is találkozunk a családrekonstrukciós módszerrel, de az elemzés nem ezekre összpontosít. A domokosi (Máramaros megye) házasságokat elemző tanul-

¹³ Ájus Ferenc: Születésszám, modernizáció..., 2010, i. m., 141.

¹⁴ Uo. 137.

¹⁵ Deteşan, Daniela: Mişcarea naturală a populaţiei..., 2007, i. m., 339–352.

¹⁶ Covaci, Diana Maria: Beica Română..., 2005, i. m., 241–274.

¹⁷ Popovici, Vlad: Observaţii privind evoluţia demografică..., 2005, i. m., 327–365.

¹⁸ Rus, Dana-Maria: Căsătorie şi recăsătorie..., 2005, i. m., 365–376.

¹⁹ Holom, Elena-Crinela: Realităţi demografice în parohia..., 2005, i. m., 297–326.

²⁰ Deteşan, Daniela: Mortalitatea în comitatul Cluj..., 2005, i. m., 89–122.

²¹ Vele, Ana Maria: Evoluţia demografică a parohiei reformate Gilău..., 2005, i. m., 275–296.

²² Pakot Levente: Evoluţia demografică a satului Viştea..., 2002, i. m., 54–69.

²³ Deteşan, Daniela: Satul transilvănean..., 2002, i. m., 37–53.

²⁴ Ágoston Palkó Emese: Anyakönyvek vizsgálata Magyarbikalon, 2012, i. m.

mány mellékletében 35 családlap is szerepel,²⁵ amelyeket viszont nem dolgoz fel. Hasonlóan, a segesdi (Maros megye) tanulmányban szintén csak a mellékletben jelenít meg 25 családlapot.²⁶ A felsőböklényi tanulmány végén a szerző esettanulmányként rekonstruálja a pap családját, akinek kilenc lánya, de egy fiú örököse sem született, illetve egy háromszor házasodó nő életútját is végigköveti egész az unokáig.²⁷ Az egész régiót átfogó tanulmányok általában népszámlálásokat, statisztikai évkönyveket és összesítéseket használnak forrásként, kevésbé építik be tanulmányaikba a mikrotörténeti kutatások eredményeit.

Kalotaszentkirály földrajzi elhelyezkedése és a vidékre jellemző szokások alapján kérdéses, fellelhetők-e itt is a közvéleményben elterjedt egyik vagy a születésszabályozás bármiféle előjelei? Feltételezéseim szerint a Kalotaszegről általánosan elterjedt egyik sem időben, sem térben nem állhatnak kapcsolatban a vizsgálat tárgyával, hanem csak a Nádás vidékére jellemzőek. A házassági szokásokat illetően, a Nádás-menti Vistára jellemző a vadházasságok elterjedt gyakorlata, amely bár helyi jellegzetességnek számít, különböző közösségben elfogadott házasság előtti kapcsolati formákat az egész vidékre jelez a szakirodalom.²⁸ Ezért a kutatás során megvizsgálom, hogy milyen mértékben követhetők nyomon a házasságon kívüli kapcsolatok és hogyan szerepelnek a népi szokásjogban.

Forrás – az egyházi anyakönyvek

A kutatás levéltári forrásokon alapszik, amely során a kalotaszentkirályi református közösség (többségi felekezet) 50 évi (1850–1900) születési, házassági és elhalálozási adatait dolgozom fel.²⁹ A családrekonstrukciós módszer segítségével ezekből állítom össze a családokat. Az egyházi anyakönyvek az időszak elején a helyi lelkész belátásaitól függtek, ezért néha következetlenek. Igen problematikus az ismétlődő nevek jelenléte, amelyhez a férfiak esetében olykor csak egy életkor és egy bizonytalan lakcím kapcsolódik, ezért sok esetben nem csatolható családtörténetekhez. A házas nőknél a rendszeresen feltüntetett férj neve segít a személyek azonosításában. A hiányosságok mellett viszont „extra-adatokkal” is szolgálhatnak az anyakönyvek, például a roma etnikumot illetően, amelyet szó

²⁵ Miron-Ciocotișan, Adriana: Problema căsătoriei..., 2002, i. m., 137–171.

²⁶ Crăciun, Bogdan: Comunitatea săsească din Șaeș..., 2002, i. m., 70–110.

²⁷ Covaci, Diana Maria: Beica Română..., 2005, i. m., 265–271.

²⁸ Tárkány Szűcs Ernő: *Magyar jogi népszokások*, 1981, i. m., 266–268.

²⁹ Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága. F 42 Anyakönyvek. Kalotaszentkirály: 206/2, 206/3, 206/5, 206/6.

szerint megneveznek mint „cigányt” vagy „újpolgárt”. Ebből kiindulva az apa családnéve alapján végigkövethetők a roma nemzedékek.

A születési anyakönyvekből a következő adatokat ismerhetjük meg: születés és keresztelés dátuma, szülők és keresztszülők neve, legitimitása, bába neve, majd a későbbiekben a foglalkozás, a lakcím és a gyerek elhalálozási időpontja (a csecsemők és fiatalok tekintetében ez következetes, az időskort megérőknél csak ritkán tüntetik fel). A gyerek születési helyén általában a házassági anyakönyvekből ismert férfi lakcíme jelenik meg, ami alátámasztja a közismert szokást, hogy a lány a férje otthonába költözik és az ő családjával él együtt. A keresztelés időpontjáról általánosan elmondható, hogy legkésőbb a születést követő második-harmadik napon bekövetkezik, mivel igyekeznek elkerülni, hogy a gyerek kereszteletlenül haljon meg. A szülők foglalkozása igen egyhangú, többségük földművelő. Emellett megjelennek a napszámosok, cselédek, kovácsok, csizmadiaák, zenészek, illetve a vizsgált időszak végén egyre gyakrabban fordulnak elő a vasúti örök, akik szülőfalujukba járnak vissza keresztelni és temetni. A lakcímek igen következetlenek, viszont kirajzolódik a nagycsalád, ahol egy házszám alatt ugyanabban az időben több családot is találunk.

A házassági anyakönyvek adataiból megismerhetjük a házasságok dátumát, az egybekelő fiatalok életkorát, származását, foglalkozását és a tanúkat. A házasság dátuma jelöli a családtörténetek kezdőpontját. Gondot okoz a más faluból beházasodott nők és házastársaik egybekelésének dátuma. Mivel a hagyomány szerint az esküvőt a lány falujában tartották, ezért ők a kalotaszegi házassági anyakönyvekben nem szerepelnek, holott Kalotaszentkirályon követjük végig élettörténetüket a születendő gyermekeik által. A más településre házasodó kalotaszentkirályi lányoknál pedig az esküvő dátuma az utolsó szereplésük az anyakönyvben és gyermekeiket már a férj falujában kellene keresnünk.

Az elhalálozási anyakönyvek az időszak elején szintén következetlenek, főleg a halál okát illetően, amelyet kedve szerint jegyzett be a lelkész. A későbbi időszakok következetesebb anyakönyv-vezetéséből megismerhetjük a gyerekbetegségek tömeges hódítását (himlő, tífusz, torokgyík, emésztőszervi betegségek, tüdőbetegségek). Az elhalálozások családokhoz kapcsolása, mint már említettem, néha problematikus, de kb. 80%-ban sikerült beazonosítani őket.

Adatok és módszerek

Az adatfeldolgozás az adatok táblázatba rendezésével kezdődött, amelyet az Apache OpenOffice Spreadsheet táblázatba vezettem be. Mivel a jelenlegi kuta-

tás főleg leíró statisztikák segítségével történik, a táblázatok és ábrák is az említett programban készültek. Az elemzések során a következő adatokkal dolgoztunk. Összesen 2414 születést (1850–1902), 1563 elhalálozást (1850–1900), 424 házasságkötést (1850–1890) regisztráltak. A családrekonstrukciós módszer segítségével a szülők neve alapján összesen 466 családot sikerült elkülöníteni (2125 születés). 289 születés függőben maradt, nem sikerült családhoz illeszteni (köztük a leányanyák törvénytelen gyermekei is). Ebből viszont 188 családnál (450 születés) nem ismert sem a családalapítás időpontja, sem a családtörténet lezárása. Mivel ezek bizonytalan adatok, kevés vizsgálatba vehetők be. Sajnos több roma család is ide tartozik, ezért nem végezhettem etnikai alapú összehasonlításokat, amely érdekes eredményekkel szolgálhatott volna. További 68 családtörténetnek (290 születés) csak a végpontja ismert, a házasság dátuma nem, ami szintén problematikus, mivel nem ismerjük a vizsgált időszak előtti családos életüket. 145 család (749 születés) esetében csak a házasság dátumáról van tudomásunk és a termékenységtörténet vége nem ismert, ezért felmerülhet, hogy az illető család nem tartózkodott folyamatosan a településen. A 466 családból csak 135 családnak (633 születés) ismerjük a teljes termékenységtörténetét, ami a rekonstruált családok 29%-val egyenlő és az összes születés 26%-át jelenti. Tovább szűkítve a kört, a teljes családtörténetekből csak 63 esetben (356 születés) élt mindkét házaspár a nő termékenysége felső határáig, kb. 45 éves korig.³⁰ Ezek alapján a családalapítási stratégiákra vonatkozó vizsgálatokat nem tekinthetjük reprezentatívnak Kalotaszentkirályra, hanem ezek az eredmények csak az elemzett családtörténeteket mutatják be. Az általános népesedési folyamatok bemutatásakor viszont a teljes adatkészlettel dolgozom, amely valóban tükrözi a falu református közösségét.

A jelen tanulmányban az általános népességdinamikai mutatók mellett, a születések közti időintervallumok tanulmányozásával a jövőbeli eseménytörténeti elemzés lehetséges eredményeit kívánom előrevetíteni. A tudatos születéskorlátozás kimutatására szükséges elemzésekbe és annak módszertanára a jelen kutatás nem tér ki. A születések közti időintervallum vizsgálata az anya és a gyermek fiziológiai jellemzői mellett,³¹ a termékenységbe való tudatos beavatkozásra is utalhat. Az anya fiatal életkora az utolsó szüléskor és az ezt megelőző hosszabb

³⁰ Minden ábra és táblázat címén megjelölöm, hogy a fent elkülönített kategóriák közül melyikre vonatkozik. Rövidítések: ismeretlen kezdő és végpont (i.); csak a végpont ismert (v.); csak a családalapítás dátuma ismert (k.); teljes adatsor (*); teljes családtörténet (**); anya 45 éves koráig elvezethető termékenységtörténet (***)

³¹ Koenig, Michael A. et al.: Birth Intervals and Childhood Mortality..., 1990, i. m., 251–265.

időintervallumok a gyereknemzések tudatos leállítására utalhatnak.³² A csecsemő- és gyerekhalandóság mértékeinek ismerete elengedhetetlen a születésekre gyakorolt kölcsönhatása miatt. Az egyik vizsgálat során a születések közötti időtartamok hosszát néztem az előző testvére korai halála (2 éves) vagy továbbélése függvényében. Az anyatej termelése során a nő nem termékeny (post-partum amenorrhoea), viszont a csecsemő halála esetén hamarosan visszanyeri termékenységét. A szakirodalomban többször kimutatták a „pótlás” erőteljes érvényesülését.³³ Az eredmények helyes értelmezéséhez különböző kulturális szempontokat is figyelembe kell venni, mert hasonló mintázatok különböző reprodukciós stratégiák eredményei is lehetnek.³⁴ Részletesen kitérek a törvénytelen születésekre és a házasság előtt fogantatott gyerekekre, amelyet összevetek a próbaházasság népi szokásjogaival, mivel ezt a Kalotaszegen is jelzi a szakirodalom.

Kalotaszentkirály rövid ismertetése – néprajzi adalékok

Kalotaszentkirály a Felszeg nevű kalotaszegi mikro régió legnépesebb települése. Bánffyhunyadtól délre található, kb. egy óra járásra. Gyakorlatilag két faluból áll, Kalotaszentkirályból és Zentelkéből, melyeket a Kalota patak választ el egymástól, de egy egységként kezelhetők.

Jankó János 1890-es Kalotaszeg néprajzi leírása forrásértékű dokumentum a jelen kutatás számára, amelyből megismerhetjük a kalotaszegi népeletet. A felmérésen részt vett személyek az anyakönyvekben is azonosíthatók (pl. Viski Zsigmond református lelkész és családja). Kutatásunk szempontjából az anyakönyvekben rögzített életeseményekhez kapcsolódó népszokások rövid ismertetése releváns. A vallási szertartás mellett mindhárom fordulópontot komplex népi szokások és rituálék kísérik, amelyben az eszközök és a cselekmények szimbolikus töltettel bírnak.

Akárcsak az egész Kalotaszeg vidékére, Kalotaszentkirályra is az endogámia volt jellemző – a fiatalok lehetőleg ugyanabból vagy a szomszédos faluból házasodtak. A bánffyhunyadi vásárok (évente 4, 6, majd 8 vásár) kiváló lehetőséget jelentettek az ismerkedésre.³⁵ A házasságok általában farsang és pünkösöd között kötődtek. Az összeházasodott fiatalok a fiú otthonába költöztek – amit a kalota-

³² Knodel, John: Starting, Spacing, and Stopping..., 1987, i. m., 143–162.

³³ Kok, Jan – Wen-shan Yang – Ying-hui Hsieh.: Marital fertility and birth control..., 2006, i. m., 202.; Pakot Levente: *Nemek és nemzedékek*, 2013, i. m.

³⁴ Johnson-Hanks, Jennifer: Natural Intentions..., 2007, i. m., 1008–1043.

³⁵ Vasas Samu: *A kalotaszegi gyermek*, 1993, i. m., 124.

szentkirályi anyakönyvek is tükröznek. A háztartásokban nagycsaládok laktak. A családos gyermekek lehetőségeik szerint külön szobába mentek vagy egy újabb szobát építettek a régi ház mellé. Egy ilyen család akár 20–30 fős is lehetett.³⁶ Figyelemre méltó a házasság konzumációját biztosító népszokás, amelyben a nászéjszakán az ifjú párt a násznép a padlásig kísérte, majd elvették a felvezető létrát és csak reggel állították vissza,³⁷ ezért nem meglepő, hogy az első gyerek az esetek 35%-ban a házasságot követő 9–12 hónapra született.

A gyermek Isten áldása. A terhes nő ezért nagy tiszteletnek örvendett és az egész közösség támogatására számíthatott. Állapotát nem volt szabad eltitkolnia. A szülés csakis nők környezetében zajlott, a bába irányításával. A bábának nagyon fontos szerepe volt, nem csak a szülés levezetésében, hanem az újszülött bejelentésében is, amely fejében a komák „patkópénzt” gyűjtöttek neki.³⁸ Míg mára a keresztszülőknek inkább szimbolikus szerepe van, régen a funkcionális szerepe is nagyon fontos volt: a gyerek felnevelése a szülők halála esetén. Számos szólás és közmondás kapcsolódik a bábához, az anyatejhez és az újszülött első kritikus hat hetéhez, ami jelzi, hogy a nép jól ismerte az anyatej fontosságát és a csecsemők fejlődési korszakait. Segítségül viszont csak a szólásokban rögzült tapasztalatokra támaszkodhattak, amelyek nagy része semmi valóság alapú tanácsot nem tartalmazott. Az 1857-es népszámlálás alapján orvos sem volt a faluban.³⁹

Az adatfeldolgozás eredményei

Általános mutatók

Kalotaszentkirály és Zentelke református lakossága a vizsgált időszakban 1000–1600 fő körül mozgott. A népesség száma nagyon stabilnak mondható a népszámlálások eredményei alapján.⁴⁰ A vizsgált 50 év alatt a születések és elhalálozások alakulásában (1. ábra) sem figyelhetők meg kiugró értékek. Az ország-szerte tomboló 1873-as kolerának szinte nyoma sincs a faluban, összesen két ember esett áldozatául.

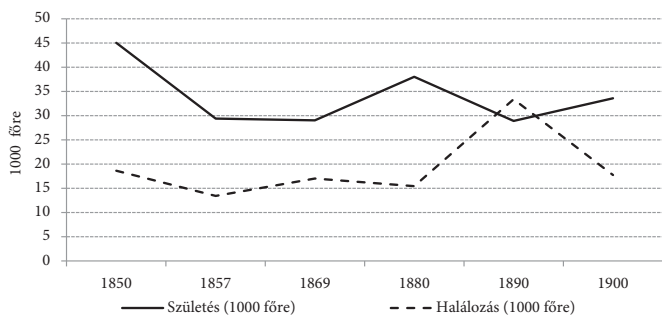
³⁶ Jankó János: *Kalotaszeg magyar népe*, 1993, i. m., 61.

³⁷ Uo. 156–157.

³⁸ Uo. 133–134.

³⁹ Rotariu, Traian-Ioan: *Recensământul din 1857...*, 1996, i. m., 196–199.

⁴⁰ Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája*. IV., 2011, i. m.

1. ábra. Nyers születési és halálozási arányszámok az adott években

Az 1890-es kimagasló értékért a gyerekbetegségek okolhatók. A 19. század végéről több helyről is jeleznek a kutatások magas gyerekhalandósági értékeket, többek közt Vistán is.⁴¹ Kalotaszentkirály esetében véleményem szerint a lakhatási körülményekből származó összezsúfolttság is nagy mértékben elősegítette. A népszámláláskor összeírt lakásokra vonatkozó adatokból kiderül,⁴² hogy az 1880-as évekre a lakások nagyon összezsúfolódtak, különösen Zentelkén, ahol ekkor 12 fő jutott egy lakásra. A két települést egybevéve átlagosan 6 fő jutott egy lakásra, Zentelkén viszont ez mindig nagyobb volt. A csecsemőhalandóság arányai azonban folyamatosan növekedtek (2. ábra), amire a járványokon és kedvezőtlen életkörülményeken kívül nem találok más magyarázatokat.

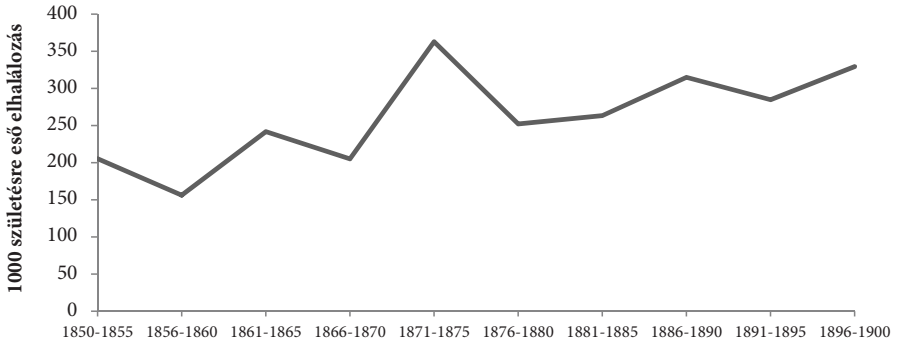
Az elhalálozottak listája nem teljes a halva született csecsemők nélkül. A halvaszületett és kereszteleetlenül meghalt gyermekeket nagy titokban tartották és rendszerint édesapja temette el a kertbe, temető árkába éjjel vagy hajnalban, hogy meg ne lássák.⁴³ Ezzel magyarázható, hogy 50 év születési között csak 22 halva született gyereket jegyeztek be (0,9%), amelyből 17 az 1890-es évek után született, amikor új lelkész érkezett a faluba és láthatóan szigorította az anyakönyvezést. Az új lelkész 1890–1900 között 17 halva született gyereket örökített meg az anyakönyvekben, ezért teljesen elképzelhetetlen, hogy az ezt megelőző 40 évben csupán három ilyen eset lett volna. Az utolsó tíz év átlaga alapján a gyerekek

⁴¹ Pakot Levente: *Evoluția demografică a satului Viștea...*, 2002, i. m., 65.

⁴² Rotariu, Traian-Ioan: *Recensământul din 1850...*, 2004, i. m.; *Uő: Recensământul din 1857...*, 1996, i. m., 196–199.; *Uő: Recensământul din 1869...*, 2008, i. m., 148–149.; *Uő: Recensământul din 1880...*, 1997, i. m., 156–157.; *Uő: Recensământul din 1890...*, 2009, i. m., 168–169.; *Uő: Recensământul din 1900...*, 1999, i. m., 290–293.

⁴³ Jankó János: *Kalotaszeg magyar népe*, 1993, i. m., 164.

2,5%-a halva született, tehát feltételezéseim szerint kb. további 50 halva született gyerekről nincs tudomásunk 1890-et megelőzően. Ennek hiányában bizonyos családtörténeteket is félreértelmezhetünk.

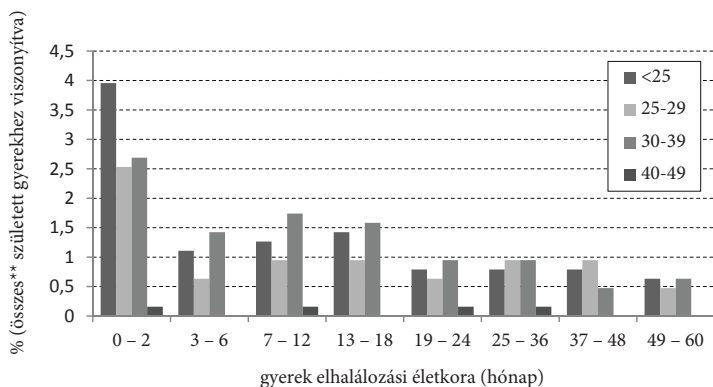
2. ábra. Csecsemőhalandóság arányai Kalotaszentkirályon (0-2 éves kor)

Az erdélyi falvakra jellemzően Kalotaszentkirályon is korán házasodtak. A 424 házasságkötésből a párok 72,6%-a nemzett utódot Kalotaszentkirályon. A többi házasság esetében a férfi más faluból származik vagy a házastársak idős özvegypárok, akik már nem vállalhatnak gyermeket. A nők legtöbb esetben 20–24 éves korukban házasodnak. A férfiak általában 3–5 évvel idősebbek a nőnél, de a 6–7 éves korkülönbség sem ritka. Az anya 45 éves koráig vezethető teljes családtörténetek esetében az anyák átlagosan 5–6 gyermeket szültek, amelyből 3–4 érte meg a felnőttkort. Az átlagok viszont eltakarják a kiugró értékeket, a 9–10 vagy 2 gyermeket szülő anyákat. Egykével nem találkoztam a vizsgált időszakban, ami várható is volt a korabeli halandósági viszonyok közt. Ilyen csak a szülők nagyon korai halálakor fordult elő.

A születések és csecsemőhalandóság néhány mutatója

A következő elemzések a csecsemőhalandóság és a születések néhány jellemzőire próbálnak rávilágítani. A kimutatások nem tekinthetők reprezentatívnak a közösségre nézve, mivel csak a teljes családtörténetekre vonatkoznak. A 3. ábra az anyák életkorával hozza összefüggésbe a csecsemők és gyerekek elhalálozási életkorát, a gyermek fejlődési szakaszaira lebontva, 5 éves korig. Az ábra alapján kitűnik, hogy az elő két hónap a kritikus kor, amikor a legtöbb

csecsemő meghal, ezért a néphagyományban is számos babona fűződik hozzá. A következő kockázatos időszak, az anyatejről való leválasztáskor következik be. Ez általában a gyerek egy éves korára tehető, amely az ábrán is kissé kimagaslik. A leválasztás jó időzítése azért fontos, mert ekkor a kisgyerek érzékenyvé válik és hajlamos az emésztőrendszeri megbetegedésekre, főleg a nyári hónapokban.⁴⁴ A gyermekkorban a járványos gyerekbetegségeknek voltak a leginkább kitéve. Az anya életkora viszonylatában a 25 év alatti fiatal anyáknál a legmagasabb a korai csecsemőhalandóság. Ezek általában az elsőszülött gyerekeik, amikor egyrészt még nagyon fiatalok, másrészt pedig kevésbé tapasztaltak. Az ábra alapján a 25–29 éves anyák gyerekei mutatják a legkedvezőbb túlélési esélyeket, amikor az anyák még fiatalok, de már tapasztalataikat is tudják érvényesíteni. A 40 év feletti anyák között pedig már nagyon alacsony a születések száma.

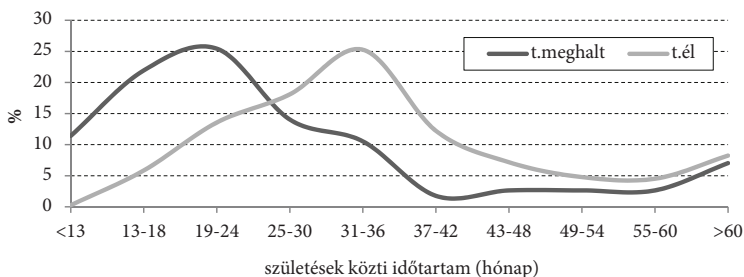

3. ábra. A csecsemő- és gyerekhalandóság aránya az anyák életkora szerint**

A születések közti időintervallum alakulása, az előző testvér továbbélése függvényében, a pótlásra utaló jeleket hivatott kimutatni, emellett azonban a fiziológiai tényezők is jelentős szerepet játszanak ennek érvényesülésében. Az előző testvért két éves koráig követjük. A 4. ábra mutatja, hogy amennyiben az előző gyerek az első két életévében meghalt, a következő gyerek hamarabb született, mint azokban az esetekben, ahol az előző gyerek megérte a 2 éves kort. Feltételezéseim szerint a születési sorrendben a minél előbb álló gyerekek elvesztésénél sokkal erősebbnek bizonyul a pótlás-effektus, amelyet az anya fiatalabb életkora is elősegít, így könnyebben teherbe esik. Továbbá az utód nélkül maradás

⁴⁴ Pakot Levente: *Nemek és nemzedékek*, 2013, i. m., 122–125.

félelme reális veszély volt a korabeli gyerekehalandósági viszonyok között. A két esetet ábrázoló görbe közti táv gyakorlatilag a szoptatási periódust jelzi, amikor az anyatej gátolja az anyák termékenységét. Az újszülött halála esetén ismét termékenyebbé váló anya rövid időn belül ismét gyereket várt. A későbbre született gyerekeknél azonban ez már egyre kevésbé érvényesül. A hosszú szünet előtti időintervallum pedig az anyák idősebb korára utalhat, amikor már feltételezhetően egy bizonyos számú utód a felnőttkort közelítette, ezért nem kellett az örökös nélkül maradástól tartani, illetve ekkor az anya már nehezebben is esett teherbe.

4. ábra. Születések közti időintervallum alakulása az előző testvér halála függvényében**

Szerelemgyerekek

Az első gyermek Kalotaszentkirályon a házasság után egy-két évre született és elsőszülöttként kiváltságosnak számított szülei életében. Voltak, akik egyáltalán nem várták a gyerekáldást. Kalotaszentkirályon a vizsgált időszakban a törvénytelen gyerekek aránya 4,4% volt. A századfordulón viszont két év alatt (1901–1902) a törvénytelenek aránya háromszorosára, 12%-ra emelkedett. A kutatás időbeni kiterjesztése során érdemes rá magyarázatokat keresni. Az illegitimitás mértéke vidékenként és időszakonként igen változó volt. Körösfőn például 1851–1910 között 1,5%, a kalotaszegi Alszeg régióban Magyarbikalon 1860–1911 között 5,31%,⁴⁵ a székelyföldi Szentegyházán viszont 1860–1869 között a 9,1%-ot is elérte.⁴⁶ Kolozsváron 20% körüli volt a törvénytelenek aránya.⁴⁷ A Kalotaszentkirály melletti román faluban, Malomszegen pedig az 1891–1900 közti időszakban a törvénytelen születések

⁴⁵ Ágoston Palkó Emese: Anyakönyvek vizsgálata Magyarbikalonon, 2012, i. m.

⁴⁶ Pakot Levente: Evoluția demografică a satului Viștea..., 2002, i. m., 64.

⁴⁷ Deteșan, Daniela: Deviant social behaviour..., 2012, i. m., 118.

aránya a korábbi 2–3%-ról 16,9%-ra emelkedett.⁴⁸ Malomszeg kb. 5 kilométerre fekszik Kalotaszentkirálytól, azonban a hasonlóságok ellenére semmiféle kapcsolat nem mutatható ki köztük a házasságok terén. Malomszegen a törvénytelen születések arányának növekedését az egyház befolyásának csökkenésével magyarázzák, illetve a nemek közti viszony 1900-as években bekövetkezett megváltozásával, amely ekkor a város mellett már a vidéket is egyre jobban érintette.⁴⁹

A törvénytelen kapcsolatból született gyermeknek és az édesanyjának megpecsételődött a sorsa. A törvénytelen gyerekek jogilag nagyon hátrányos helyzetben voltak örökléskor, ugyanis a 19. században törvényes öröklési jog csak anyai ágon illetve meg őket, az apa legjobb esetben tartásdíj fizetésére volt köteles. A gyerekeket azonban a szülők utólagos házasságával vagy királyi kegyelem által törvényesíteni lehetett.⁵⁰ Különbséget kell azonban tenni a megesett leányanyák és a közösségben elfogadott házasságon kívüli kapcsolatok közt. A házasságon kívüli kapcsolatoknak számos formája van, amely vidékenként változik, ezért némelyikük fogalmilag is problematikus. A szokásjog megkülönbözteti a próbaházasságot, a vadházasságot, a szeretőtartást és egyéb sajátos formákat, mint például a gyimesi „guzsalyast”.⁵¹ A megesett leányanyák viszont rendszerint cselédlányok, kiszolgáltatott sorsúak voltak, akik egyébként is a kirekesztett, szegény társadalmi csoportokból származtak, ahol a törvénytelen gyereknemzés akár deviáns viselkedésforma megnyilvánulásaként is értelmezhető. Kalotaszentkirályon az összesen 106 törvénytelen születésből 81 nem csatolható családhoz, tehát a szülők nem vállaltak további gyerekeket és nem is léptek utólag házasságra. Közülük 19 esetben ismert az apa neve is, 6 esetben pedig a megesett személy nem leányanya, hanem özvegyasszony. A törvénytelen gyerekeknek kisebb a várható élettartama. A halandóságuk magas aránya környezetüket és megbélyegezett sorsukat tükrözi,⁵² amely esettanulmányunkban is kimutatható. A nem kívánt gyerekekre vélhetően kevesebb figyelmet fordítottak. Kalotaszentkirályon a törvényes házasságban született gyerekek 25,2%-a halt meg 2 éves koráig, míg a törvénytelen gyerekek közül 43,8%.

Az elfogadott együttélési formákat azonban a közösség támogatta és gondoskodott a helyes végkimenetelről. Tárkány Szűcs Ernő meghatározásában a próba-

⁴⁸ Uo. 119.

⁴⁹ Deteşan, Daniela: *Satul transilvănean...*, 2002, i. m., 41, 25.

⁵⁰ Varga István: *Kísérlet a törvénytelen gyermekek...*, 2006, i. m., 204–205.

⁵¹ Bódán Zsolt: *Gyimesi guzsalyas...*, 2003, i. m.

⁵² Pakot Levente: *Az illegitimitás geográfiája...*, 2006, i. m., 45.; Deteşan, Daniela: *Deviant social behaviour...*, 2012, i. m., 113.

házasság alatt a fiatalok azzal a feltétellel éltek együtt, hogy ha egy meghatározott időn belül a leány terhes marad, akkor házasságot kötnek, egyébként szétválnak. Az erdélyi szokást azonban inkább a szeretőtartást egy formájának nevezi, mivel az együttélésre alig van példa. A szeretőtartást lényegében ebben az egy tekintetben különbözteti meg a próbaházasságtól. Ez Erdélyben Kalotaszegen, a Mezőségen, a csángóknál, a szászoknál és az erdélyi románoknál is megfigyelhető. A mezőszégi Bálványosváralján és a Bánffyhunyadtól nyugatra fekvő Csucsán (román falu) a fiatal párok csak akkor léptek házasságra, ha a fogamzás megtörtént, egyébként nem. A kötelesség alól azonban utólag nem lehetett kibújni és a közösség gondoskodott róla, hogy a leendő szülők összeházasodjanak.⁵³ A kalotaszentkirályi adatok alapján bizonyos családok körében ugyanezt a jelenséget fedezhetjük fel (1. táblázat). A házasság dátuma és az első születés közt eltelt időt alapján, a teljes családtörténetek 14 százalékában a fogantatás már az esküvő előtt megtörtént. Valószínűtlen, hogy koraszülött gyerekekről volna szó, mert túlélési esélyeik nem különböznek az többtől. Ha adatainkat kibővítjük a többi családdal, ahol ismert a termékenységtörténet kezdete, akkor a vizsgált családok 18,6 százalékáról tudjuk, hogy első gyermekük már a házasság előtt megfogant. A kalotaszegi udvarlasi szokások az egész közösség számára ismert non-verbális jelekkel nyilvánosan közölték a fiatalok viszonyát,⁵⁴ ezért feltételezéseim szerint a közelgő házasság már egyértelmű volt, akár a jegyesség is megtörtént már azon párok esetében, akik nem vártak a nászéjszakáig. Azonban nincs kizárva a terhesség feltételén alapuló házasság lehetősége sem.

1. táblázat. Családhoz illeszthető törvénytelen születések és házasság előtti kapcsolatok

	**teljes családört.	(k) házasság dátuma ismert	összes	(i) ismeretlen
Összes család	135,00	145,00	280,00	
Törvénytelen szül. ⁵⁵	3,00	5,00	8,00	9,00
<8 hónap	19,00	33,00	52,00	
<8 hónap (%)	14,07	22,76	18,57	

⁵³ Tárkány Szűcs Ernő: *Magyar jogi népszokások*, 1981, i. m., 266–268.

⁵⁴ Vasas Samu: *A kalotaszegi gyermek*, 1993, i. m., 124–126.

⁵⁵ A rovatban szereplő értékek nem a születések számát, hanem a családok számát mutatják, amelyekben előfordult törvénytelen születés.

A következőkben a családhoz illeszthető törvénytelen születéseket mutatom be, ami azt jelenti, hogy a szülőpár további gyerekeket nemzett és/vagy utólag házasságra lépett. A próbaházassággal ellentétben a vadházasság időtartama nem volt feltételként kikötve. Kalotaszentkirályon az esetekben leggyakrabban az első gyerek törvénytelenül született, majd a pár törvényes házasságra lépett. A megkésített házasságok gyakran gazdasági okokra vezethetők vissza, ahol hiányzott az anyagi keret az esküvői költségek fedezésére vagy a családalapításhoz szükséges tőke. A szülők ellenkezése is szóba jöhetett. A törvénytelen házasságban élő romák esete különlegesebb, ugyanis ők az egyház szabályait nem vették magukra, viszont saját értékrendjük szerint elfogadott kapcsolatban éltek, ezért körükben mindig magasabb volt az illegitimitás.⁵⁶ A teljes családtörténetek között három törvénytelen születés van, amelyből egyikben a nő 30 éves hajadon, a férfi pedig özvegy. Nők esetében ez igen késői kor volt az első házasságkötéshez. Másik három esetben pedig az apa katona, tehát vélhetően ez késleltette a lakodalmot megrendezését. A vizsgálat körét bővítve,⁵⁷ további 14 családban született törvénytelenül az első vagy akár a második gyerek is (2 eset), amit már joggal tekinthetünk vadházasságnak (egyik esetben a nő 31 éves elvált személy). Három családnál viszont a szülők továbbra sem keltek egybe hivatalosan. Az összes törvénytelen család közül négyben nevük⁵⁸ és foglalkozásuk alapján azonosítható romák, további háromban pedig a férfi román származású szegény napszámos, cseléd, egyikük pedig csizmadia.

A törvénytelen születések köré épülő családok alapján Kalotaszentkirályon is megtalálhatók a törvényes házasságon kívül együtt élő párok. A vizitációs jegyzőkönyvek azonban nem említenek törvénytelen együttélést, ami ellentmond az anyakönyvekből rekonstruált adatoknak.⁵⁹ Ötven év alatt ezek mégis kivételes eseteknek számíthatnak és többnyire a későbbiekben törvényesítették a kapcsolatot, ami azt jelenti, hogy a kalotaszentkirályi közösség nem támogatta a házasságon kívüli együttélési formákat. A kalotaszentkirályi párok közt özvegyeket, elváltakat, idős hajadonokat, katonákat, anyagi problémákkal küszködőket és romákat találunk. Nem figyelhető meg a fiatal párok törvénytelen együttélése. Kalotaszentkirály hely-

⁵⁶ Tárkány Szűcs Ernő: *Magyar jogi népszokások*, 1981, i. m., 255.

⁵⁷ Ismert kezdőpontú családok (5 család) és ismeretlen kezdő és végpontú családok (9 család). Bár az utóbbiaknál nem ismerjük a házasság időpontját, a további törvényesnek bejegyzett gyerekek alapján tudjuk, hogy megtörtént a házasság (6 család).

⁵⁸ Jankó János: *Kalotaszeg magyar népe*, 1993, i. m., 117.

⁵⁹ Erdélyi Református Egyházkerület Gyűjtőlevéltára. Vizitációs jegyzőkönyvek. Kalotaszeg. 1848–1857, 1887–1897.

zete nagyon eltér a vistai vadházasságoktól, ahol 1876-ban 7 pár, a századforduló körül pedig 51 ilyen pár volt, akik a szülők támogatását élvezték.⁶⁰

Összegzés

Kalotaszentkirály népesedési folyamatainak elemzéséből egy demográfiai átment előtti társadalom képe körvonalazódik, gyakori születésekkel és magas csecsemőhalandósággal. A bemutatott népesedési folyamatokra a néprajzi szakirodalomban is találunk alátámasztásokat. Például a halva született gyerekeket a legnagyobb titokban tartották és úgy is temették el őket, ezzel magyarázható ritka előfordulásuk az anyakönyvekben. Az elhalálozási viszonyok alapján kitűnnek a kedvezőtlen közegészségügyi viszonyok is, mint például a zsúfolt lakások vagy a tehetetlenség a betegségekkel szemben. Orvos hiányában a népi gyógymódokra és a mondásokban rögzült babonákra hagyatkoztak.

A párok fiatalon házasodtak és sok gyereket hoztak a világra. Egykékről nem beszélhetünk ebben az időszakban. A törvénytelen gyermekek kapcsán Kalotaszentkirályon is felismerhetők az utólagosan házasságra lépő párok – kis számuk viszont arra utal, hogy ezek kivételes esetek voltak a vistai nagyszámú vadházasságokkal ellentétben. Késlekedésüknek számos oka lehet, de jellemzően gazdasági tényezőkben keresendők. A családok közel 20 százalékában viszont az első gyerek a házasságot követő 8 hónapnál hamarabb megszületett, amely a párok házasság előtti viszonyát bizonyítja. Ennek kapcsán gondolhatunk próbaházasságra vagy a szeretőtartás valamely formájára, de lehetséges, hogy a kapcsolatok a jegyesség idejére tehető, amikor a házasság már bizonyos volt.

A magas csecsemőhalandóság részleteire lebontva a gyerek fejlődési szakaszainak kritikus pontjairól tanúskodik. Az első két hónapról, amikor a legtöbb csecsemő meghal, megfelel a nép körében is jól ismert első hat hétnek. A meghalt csecsemők „pótlása” továbbra is igen erős kifejezés egy gyermek elvesztésére, ugyanis csak a gyerekek száma pótolható. Látható különbség fedezhető fel azon gyerekek születését megelőző időintervallumban, akiknek előző testvére meghalt csecsemőkorban, azokkal szemben, ahol az előző testvér tovább élt. Ez számos fiziológiai tényezőnek is betudható. A termékenységüket visszanyerő anyák rövid időn belüli teherbe esése alapján a természetes termékenységre is gondolhatunk, amely a családtervezés hiányát jellemző állapotokat jelenti. A későre született gyerekeknél azonban ez már egyre kevésbé érvényesül. A részletekbe menő kísérletek azonban további elemzésekre szorulnak, hogy konkrét bizonyítékként

⁶⁰ Pakot Levente: *Evoluția demografică a satului Viștea...*, 2002, i. m., 61–62.

állíthassuk őket. A teljes családtörténetek számának a kibővítésével további reprodukciós magatartások elemzésére nyílik lehetőség.

Településjegyzék

Bálványosváralja (Kolozs megye)	Unguraș (județul Cluj)
Bánffyhunad (Kolozs megye)	Huedin (județul Cluj)
Bogártelke (Kolozs megye)	Băgara (județul Cluj)
Boncidáról (Kolozs megye)	Bonțida (județul Cluj)
Budatelkéről (Beszterce-Naszód megye)	Budești (județul Bistrița-Năsăud)
Csucsá (Kolozs megye)	Ciucea (județul Cluj)
Domokos (Máramaros megye)	Dămăcușeni (județul Maramureș)
Felsőbölkényről (Maros megye)	Beica de Sus (județul Mureș)
Gyalu (Kolozs megye)	Gilău (județul Cluj)
Kalotaszentkirály (Kolozs megye)	Sâncraiu (județul Cluj)
Kápolnásfalu (Hargita megye)	Căpâlnița (județul Hargita)
Kolozsvár (Kolozs megye)	Cluj-Napoca (județul Cluj)
Mákó (Kolozs megye)	Macău (județul Cluj)
Malomszegről (Kolozs megye)	Brăișoru (județul Cluj)
Mezőőrkeről (Kolozs megye)	Urca (județul Cluj)
Nádasdaróc (Kolozs megye)	Dorolțu (județul Cluj)
Segesd (Maros megye)	Șaeș (județul Mureș)
Székelyföldvállról (Fehér megye)	Războieni-Cetate (județul Alba)
Szentegyházásfalu (Hargita megye)	Vlăhița (județul Hargita)
Vista (Kolozs megye)	Viștea (județul Cluj)
Zentelke (Kolozs megye)	Zam (județul Cluj)

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága. F 42. Anyakönyvek. Kalotaszentkirály: 206/2, 206/3, 206/5, 206/6.

Erdélyi Református Egyházkerület Gyűjtőlevéltára. Vízitációs jegyzőkönyvek. Kalotaszeg. 1848–1857, 1887–1897.

*

Ágoston Palkó Emese: Anyakönyvek vizsgálata Magyarbikalon. *Művelődés*, 2012. november (LXV. évf.)

- Ájus Ferenc: Születésszám, modernizáció, vallás és birtokelaprózódás Erdélyben, 1900–1910. *Demográfia*, 2010, 2–3. sz. 135–156.
- Andorka Rudolf: Az ormánsági születéskorlátozás története. In: Faragó Tamás (szerk.): *Gyermek, család, történelem. Történeti demográfiai tanulmányok*. Budapest, Századvég, 2001. 30–57.
- Bódán Zsolt: Gyimesi guzsalyas. Adatok és gondolatok a próbaházasság kérdéséhez *Ethnographia*, 2003, 3–4. sz. 285–304.
- Covaci, Diana Maria: Beica Română: model de evoluție demografică. 1836–1885. In: *Transilvania în secolele XIX–XX*. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2005. 241–274.
- Crăciun, Bogdan: Comunitatea săsească din Șaeș (jud. Mureș) în secolul al XIX-lea. Contribuții de demografie istorică. In: *Transilvania în epocile modernă și contemporană. Studii de demografie istorică*. Coord.: Bolovan Ioan. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2002. 70–110.
- Dányi Dezső: Demográfiai átmenetek (Valóság, tudomány, politika). *Demográfia*, 2000, 2–3. sz. 231–251.
- Deteșan, Daniela: Deviant social behavior in Transylvania (1850–1900). *Brukenthalia*, 2012, 2. sz. 109–121.
- Deteșan, Daniela: Mișcarea naturală a populației comitatului Cluj între 1870–1910. In: Bolovan, Sorina Paula – Bolovan, Ioan – Pădurean, Corneliu (eds.): *Om și societate*. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007. 339–352.
- Deteșan, Daniela: Mortalitatea în comitatul Cluj în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX. Evoluții demografice locale. In: *Transilvania în secolele XIX–XX*. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2005. 89–122.
- Deteșan, Daniela: Satul transilvănean în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX. Studiu de caz: Brăișor (jud. Cluj). In: *Transilvania în epocile modernă și contemporană*. Coord.: Bolovan, Ioan. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2002. 37–53.
- Faragó Tamás: Különböző háztartás-keletkezési rendszerek egy országon belül – változatok John Hajnal téziseire. In: *Történeti demográfiai évkönyv 2001*. Budapest, KSH, 2001. 19–64.
- Holom, Elena Crinela: Realități demografice în parohia greco-catolică Urca (jud. Cluj) în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. In: *Transilvania în secolele XIX–XX*. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2005. 297–326.
- Jankó János: *Kalotaszeg magyar népe*. Budapest, Néprajzi Múzeum, 1993.
- Johnson-Hanks, Jennifer: Natural Intentions: Fertility Decline in the African Demographic and Health Surveys. *American Journal of Sociology*, 112 (2007), 4 (January). 1008–1043.

- Keszi-Harmath Sándor – Keszi-Harmathné Moravszky Edit: A kalotaszegi egykék-ről. *Korunk*, 1957, 6. sz.
- Knodel, John: Starting, Stopping, and Spacing During the Early Stages of Fertility Transition: The Experience of German Village Populations in the 18th and 19th Centuries. *Demography*, 24 (1987), 2 (May). 143–162.
- Koenig, Michael A. et al.: Birth Intervals and Childhood Mortality in Rural Bangladesh. *Demography*, 27 (1990), 2 (May). 251–265.
- Kok, Jan – Wen-shan Yang – Ying-hui Hsieh.: Marital fertility and birth control in rural Netherlands and Taiwan, 19th and early 20th centuries. In: Ying-chang Chuang – Theo Engelen – Arthur Wolf (eds.): *Positive or preventive. Fertility developments in Taiwan and the Netherlands, 1850–1950*. Amsterdam, Aksant, 2006. 199–235.
- Miron-Ciocotișan, Adriana: Problema căsătoriei și a familiei în parohia reformată Dămăcușeni (jud. Maramureș) între 1771 și 1930. In: *Transilvania în epocile modernă și contemporană. Studii de demografie istorică*. Coord.: Bolovan Ioan. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2002. 137–171.
- Pakot Levente: Az illegitimitás geográfiája. Házasságon kívüli születések négy szé-kelyföldi településen, 1775–1850. In: Hermann Gusztáv Mihály (szerk.): *Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok*. Csíkszereda, Hargitai Kiadóhivatal, 2006. 43–73.
- Pakot Levente: Evoluția demografică a satului Viștea (jud. Cluj) între 1785 și 1914. In: *Transilvania în epocile modernă și contemporană. Studii de demografie istorică*. Coord.: Bolovan Ioan. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2002. 54–69.
- Pakot Levente: *Nemek és nemzedékek. Demográfiai reprodukció a 19–20. századi Székelyföldön*. Budapest, KSH Népeșségtudományi Kutatóintézet, 2013.
- Popovici, Vlad: Observații privind evoluția demografică a comunității ortodoxe din localitatea Războieni-Cetate în perioada 1814–1920. In: *Transilvania în secolele XIX–XX*. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2005. 327–365.
- Rotariu, Traian-Ioan: *Recensământul din 1850. Transilvania*. Presa Universitară Clujeană, 2004.
- Rotariu, Traian-Ioan: *Recensământul din 1857. Transilvania*. Presa Universitară Clujeană, 1996.
- Rotariu, Traian-Ioan: *Recensământul din 1869. Transilvania*. Presa Universitară Clujeană, 2008.
- Rotariu, Traian-Ioan: *Recensământul din 1880. Transilvania*. București, Staff, 1997.
- Rotariu, Traian-Ioan: *Recensământul din 1890. Transilvania*. Presa Universitară Clujeană, 2009.
- Rotariu, Traian-Ioan: *Recensământul din 1900. Transilvania*. București, Staff, 1999.

- Rus, Dana-Maria: Căsătorie și recăsătorie în satele comunei Budești între anii 1850–2000. In: *Transilvania în secolele XIX–XX*. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2005. 365–376.
- Tárkány Szűcs Ernő: *Magyar jogi népszokások*. Budapest, Gondolat, 1981.
- Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája*. IV. Miercurea-Ciuc, Pro-Print, 2011.
- Varga István: Kísérlet a törvénytelen gyermekek két világháború közötti helyzetének bemutatására Magyarországon. In: Némédi Dénes – Szabari Vera (szerk.): *Kötő-jeltek 2006*. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar Szociológia Doktori Iskolájának Évkönyve. Budapest, 2007.
- Vasas Samu: *A kalotaszegi gyermek. A személyiségfejlődés népi hagyományai Kalotaszegen*. Kráter-Colirom, 1993.
- Vele, Ana Maria: Evoluția demografică a parohiei reformate Gilău (jud. Cluj), 1859–1903. In: *Transilvania în secolele XIX–XX*. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2005. 275–296.

Edina-Tünde GÁL

The children from Kalotaszentkirály in the second half of the 19th century

This research, centered around the children from Kalotaszentkirály (Cluj county, Romania), offers an insight in the South-Western parts of the Kalotaszeg cultural region, through the demographic processes of the mentioned village, sometimes explained by the popular customs. The research is based on the parish records of the reformed church from 1850 to 1900. The families from Kalotaszentkirály show some differences from the Nádas-region families (part of the Kalotaszeg region) which is known from the singleton practice at the beginning of the 20th century. The research shows a pre-transitional society, with an increased birth rate and infant mortality rate. The illegitimate births can be correlated with the social and economical background of their parents, who marry after all, and these cases are rare occurrences compared to the frequent concubinages from Vista. The birth of the first child often bears witness to the couple's relationship before the wedding, and many were conceived before it. The people accept some forms of extramarital relationships, but do not support concubinage.

Keywords: births, family, infant mortality, illegitimate births, marriages, popular customs

M Á T H É R É K A Z S U Z S Á N N A

Határtalan oktatás szórványban?

Esettanulmány a Szilágysomlyói szakközépiskoláról

Elméleti keretek

Az anyanyelvi oktatás jelentőségét nagymértékben csökkentheti az 1990-es évekig a szakirodalomban domináló, bloomfieldi nézet,¹ a „kettős egynyelvűség”, azaz a bilingvizmus felfogása, amely olyan egyéneket feltételez, akik két vagy több nyelv birtokában vannak úgy, hogy mindkét nyelvet anyanyelvi, azaz „tökéletes” szinten beszélik. Ezzel a nézettel szemben helyezkednek el azok a kutatók,² amelyek megkérdőjelezzik a két nyelvben való „tökéletes” anyanyelvi jártasságot, mint lehetőséget, és azt hangsúlyozzák, hogy az egyik nyelv kommunikatív szerepei és nyelvi készségei óhatatlanul dominálnak a másik fölött.

Amennyiben a két „tökéletesen” beszélt nyelv közül az egyik mégiscsak dominánsá válik, fontos megvizsgálnunk, hogy a határon túli magyarság esetében melyik nyelv (az anyanyelvi magyar vagy a többségi) szerepei válnak erősebbé, illetve, hogy hogyan választódik ki az, amelyik később domináns lesz. Blommaert és Verschueren³ mutatták ki, hogy egy adott közösséget jellemző nyelvhasználat szoros kapcsolatban van a helyi társadalom politikai, és hatalmi berendezkedésével. Az egyes nyelvek megtartása, vagy ellenkezőleg, azok visszaszorulása és – másfelől – a társadalmi szerepek megoszlása, valamint a fennálló hatalmi és ideológiai viszonyok között egyértelmű összefüggés van. Bourdieu⁴ a nyelv használatával összefüggő szimbolikus hatalom és erőszak fogalmait emeli ki.

Grenoble és Whaley⁵ az egyes nyelvek „veszélyeztetettségének” és a nyelvi cserének különböző fokozatait és annak kiváltó okait részletezik. Ezen okok többsége külső, politikai, társadalmi, gazdasági, kulturális stb. tényező, amelyek átformálják egy adott csoport nyelvhasználati környezetét. Ezek közül az egyik legfontosabb faktor a kisebbség és a többség közötti hatalmi egyenlőtlenség, amely az

¹ Bloomfield, Leonard: *Language*, 1933, i. m.

² Grosjean, François: *Another view of bilingualism*, 1992, i. m., 51–63.

³ Blommaert, Jan, és Jef Verschueren: *The role of language...*, 1998, i. m., 189–221.

⁴ Bourdieu, Pierre: *Language and Symbolic Power*, 1991, i. m.

⁵ Grenoble, Lenore A. és Whaley, Lindsay J.: *Endangered Languages...*, 1998, i. m.

egynyelvű nemzetállami struktúra általános jellemzője. Ezek miatt is, Dorian⁶ és Edwards⁷ szerint, egy nyelvhez való ragaszkodás addig tart, amíg az nem válik az egyének gazdasági és társadalmi körülményeinek kárára.

A Kárpát-medencei kétnyelvű, kisebbségben élő magyar közösségek bár nyelvi, kulturális, társadalmi és gazdasági tekintetben sem mondhatóak homogénnek,⁸ azonban egy tekintetből mégis azok. Tagjaik több mint kilencven éve egyenlőtlen hatalmi elrendeződésben, kisebbségi létben élnek. Várható, hogy az ő esetükben idővel az anyanyelvükkel ellentétben, az ország nyelve vegye át a dominánsabb szerepet. Az anyanyelvi oktatás növelné a magyar nyelv használatát, lelassítaná a nyelvcsere folyamatát.

Az anyanyelvi oktatás fontosságát emeli ki Grin,⁹ illetve Skutnabb-Kangas¹⁰ is, akik szerint a kisebbségi nyelvek ismerete munkaerőpiaci előnyt is jelenthet, ha az minőségi oktatással társul. A világnyelvek térhódítása, és egy adott nemzetállam országnyelvének ismerete egyre inkább magától érthetődővé válik, ezért a két- vagy többnyelvűség felértékelődik, így tehát a kisebbségben élő magyarok anyanyelv-ismerete is. A fentiek értelmében, gazdasági megfontolások szempontjából is egyértelmű előnyökkel járhat, ha az egyének az anyanyelvi oktatást választják.

Az anyanyelvi oktatás választása egyrészt függ a szülők etnikai hovatartozásától¹¹, másrészt etnicitástól független tényezőktől. Ezek közül jelentős szerepet játszanak az oktatási rendszerrel kapcsolatos motivációk (például a jogi környezet, az iskolaszervezet sajátossága; az adott iskolák helyi presztízse, közelsége, felszereltsége és toborzása), valamint az egyéni döntések háttérben lévő olyan motivációkhoz kapcsolódó tényezők, mint a család szocio-ökonómiai háttere vagy a családi minta.¹² A kisebbségeknek rosszabb iskolázottsági mutatóik vannak¹³, és ezzel pedig alacsonyabb kereseti lehetőségek is járnak, ami ismét a többség hatalmi pozícióját erősíti. Emiatt is lehet, hogy sok szülő önként mond le a gyermeke anyanyelvi oktatásáról, azt remélve, hogy annak, a többség nyelvét „tökéletesen” elsajátítva jobb társadalmi és gazdasági háttere lesz. A Kárpát-medencei magyar kisebbség esetében a nemzetállamok asszimilációs céljait szolgálják azok

⁶ Dorian, Nancy, C.: *Language Death...*, 1981, i. m.

⁷ Edwards, John: *Language, Society and Identity*, 1985, i. m.

⁸ Lanstyák, István: *A magyar nyelv Szlovákiában*, 2000, i. m.

⁹ Grin, Francois: *Market Forces, Language Spread...*, 1999, i. m., 169–186.

¹⁰ Skutnabb-Kangas, Tove: *Linguistic Genocide...*, 2000, i. m.

¹¹ Csata Zsombor: *Az iskoláztatás nyelvének...*, 2004, i. m.

¹² Papp Z. Attila: *Az iskolaválasztás...*, 2012, i. m. 399–417.

¹³ Skutnabb-Kangass, Tove és Philipson, Robert: *Linguistic Human Rights...*, 1994, i. m., 71–110.

az ún. „átírányítási eszközök”, amelyeket az anyanyelvi oktatási intézményekben használnak. Ezek célja, hogy a kisebbségek az anyanyelvi oktatás helyett inkább az adott ország nyelvén való tanulást válasszák. Eszközeik közül a leggyakoribbak: egy olyan oktatási rendszer kiépítése, amely nem igazodik a kisebbség igényeihez, és nem teremti meg az egyenlően magas minőségű és piaci értékkel bíró képzés feltételeit; az iskolák kétnyelvűsítése; előnytelen tanterv és módszertan alkalmazása, valamint, az, hogy a tanügyi rendszer a kisebbséget homogén tömbként kezeli, és nem tesz különbséget a tanulók nyelvi ismeretei között.¹⁴

A nyelvcsere legnagyobb veszélyének a szórványban élő magyarok vannak kitéve. Bodó¹⁵ értelmezése szerint a szórványhelyzet mindennapi döntési kényszer. Akár tudatosan, akár nem, de benne van az egyén olyan tudatos vagy akár ösztönös döntéseiben, mint a nyelvhasználat, párválasztás, munkahelykeresés, baráti közeg kialakítása. Döntéseinek háttere, hogy megszűnik a saját nyelvi csoportja közötti jelenlét otthonossága a többségi kultúrájuk mellett, és az egyén állandó nyomás alá kerül. A szórványban élők számára a család nyelvtadó szerepe nem elég erős, egyrészt a szórványra jellemző nagyszámú vegyes házasságok miatt, másrészt mert a többségi anyanyelvű környezetben az és emiatt a magyar nyelv különösen leértékelődik, és akkor ez még inkább igaz, ha a nyelvhasználat nem társul gazdasági előnyökkel.

Nyomon követhető ez az állítás Szilágy megyében is, ahol az elmúlt évtized alatt hat településen szűnt meg a magyar oktatás,¹⁶ ami nem arányos az általános demográfiai csökkenéssel. Ennek egyik lehetséges magyarázata a magyar anyanyelvű gyerekek alacsony létszáma és a felgyorsuló asszimiláció, illetve egy másik magyarázat a többségi nyelvi oktatás választása lehetne.

A román Nemzeti Statisztikai Hivatal 2011-es népszámlálási adatai szerint, Szilágy megyének 224 384 lakosa volt, amelynek legnagyobb része román etnikai identitásúnak és román anyanyelvűnek vallotta magát. Ennél a számnál háromszor volt kisebb a magyar etnikumúak aránya. A magyar etnikai identitással rendelkezők 99 százaléka magyar anyanyelvű, de 386 román, illetve 18 roma anyanyelvű egyént is mutatnak az adatok, valamint a román etnikai identitással rendelkezők között is van 289 magyar anyanyelvű. Feltételezhető, hogy ez a több mint 700 személy vegyes házasságból származik vagy vegyes házasságban él és az asszimiláció miatt különbözik egymástól az anyanyelve, és az etnikai identi-

¹⁴ Lanstyák István – Simon Szabolcs – Szabómihály Gizella: *Nyelvpolitika a kisebbségi oktatásban*, 1994, i. m., 89–98.

¹⁵ Bodó, Barna: *Szórványnarratívák*, 2005, i. m., 43–52.

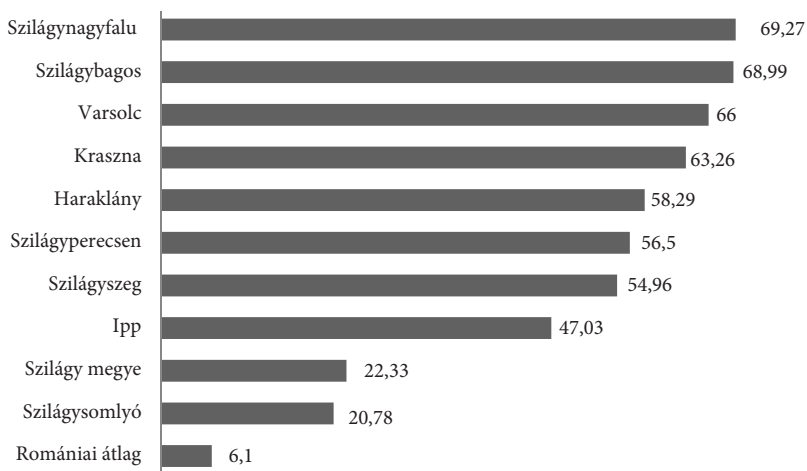
¹⁶ Forrás: http://iskolakveszelyben.ro/m_szilagyt.html (2015–09–01)

tása. Fontos itt megjegyezni, hogy ez a szám nem tükrözi mindazok számát, akik egyes házasságból származnak vagy egyes házasságban élnek, akiknek az anyanyelve és etnikai identitása nem különbözik egymástól. Figyelemreméltó, hogy 840 roma etnikumú személy is a magyart vallotta anyanyelvének.

1. táblázat. Anyanyelv és etnikai identitás Szilágy megyében

Etnikai identitás	Összlakosság	Anyanyelv			
		Román	Magyar	Roma	Egyéb
Szilágy megye	224 384	155 432	50 928	7 343	10 681
Román	148 396	148 073	289	19	15
Magyar	50 177	386	49 770	18	3
Roma	15 004	6 866	840	7 296	2
Egyéb	10 807	107	29	10	10 661

Forrás: Román Nemzeti Statisztikai Hivatal

1. ábra. A Szilágy megyei magyar többségű települések

Forrás: Román Nemzeti Statisztikai Hivatal

Szilágy megye összlakosságának mintegy 22 százaléka magyar,¹⁷ de a megye nem tekinthető homogén közegnek, hiszen a lakosság aránya nem egyenlően oszlik meg az egyes településeken belül. A statisztikai hivatal szerint a megye 61 településéből 12-ben van relatív és abszolút értelemben magyar többség. Ezek többnyire kisebb községek, 1800 és 3500 közötti lélekszámúak, de a 6000 körüli lakosságot számláló Kárásztelken és Sarmaságon is többségben magyarok élnek.

A magyar többségű községek többnyire Szilágysomlyó 50 kilométeres körzetében helyezkednek el; többnyire egymástól elszigetelődve, román többségű településekkel körülvéve. A város lakosságának többsége, 60 százaléka román, 21 százaléka magyar és 9 százaléka roma nemzetiségűnek vallotta magát. A fennmaradó nyolc százalék más nemzetiségű.

Kutatási kérdések

Felmerül a kérdés, hogy Szilágy megyében miért szűnik meg aránytalanul sok anyanyelvi oktatási intézmény. A továbbiakban a számos lehetséges feltevés közül (mint például adminisztratív vagy pénzügyi okok) arra kíséreltek meg választ találni, hogy az etnikai és demográfiai vonatkozású okok játszanak-e ebben szerepet. Feltételezhető, hogy a szülők önként mondanak le a gyerekek anyanyelvi oktatásáról abban reménykedve, hogy a többségi nyelv „tökéletes” elsajátítása hozzájárul majd a gyerekek majdani társadalmi és gazdasági helyzetének megszilárdításához. Ennek következtében, a várt gazdasági előnyök erős motivációs tényezőként jelennének meg az iskolaválasztás esetében. Egy másik kérdés azt vizsgálná, hogy a szórványhelyzetre jellemző nyelvcseré folyamatát képes-e az anyanyelvi oktatás lelassítani. Várható-e, ebben a környezetben, hogy az anyanyelvi oktatás képes lenne, egyrészt a várt gazdasági előnyöket is nyújtani, másrészt hozzájárulni a nyelvcseré lelassításához? Milyen dimenziókban jelenik meg a gazdasági előny, és milyen fogalmakat társítanak hozzá? Ennek megfelelően, a kutatás kérdései így foglalhatóak össze: (RQ1) A szórványban élők esetében hozzájárul-e az anyanyelvi oktatás a nyelvcseré lassításához?; (RQ2) Van-e bármiféle összefüggés az iskolaválasztás motivációja és a várt gazdasági előny

¹⁷ Forrás: <http://www.recensamantromania.ro/rezultate-2/> (2015-09-01)

között?; (RQ3) Milyen összefüggésekben jelenik meg a gazdasági előny az egyének narratíváiban?

Módszerek és források

Az első kutatási kérdés megválaszolása érdekében egy szórványságban működő szakiskola magyar, illetve román tagozatán tanuló diákok szociokulturális hátterét és anyanyelvi készségeit hasonlítottam össze, miközben az anyanyelvi készségek fejlettségét vizsgáltam. Tanulmányoztam a családban és a baráti közösségekben leginkább használt nyelvet, valamint azt, hogy melyik nyelvet érzik a diákok dominánsnak. Az anyanyelvi készségek felmérésénél az interjú során használt jövevényszavak és nyelvhelyességi hibák gyakoriságát figyeltem, ezért ez az összehasonlítás csak a beszélt nyelv készségeire korlátozódik, így a tájszólás elemeit nem számítottam hibának.

Annak érdekében, hogy feltárjam az iskolaválasztás motivációja és a várt gazdasági előnyök közötti összefüggést, a gyerekek általános iskolaválasztási preferenciáit ismertem meg. Továbbá, azt vizsgáltam meg, hogy saját megítélésük szerint mennyire piacképes a tanult szakma, illetve, hogy milyen mértékben szeretnének az adott szakmában elhelyezkedni. Az oktatás nyelvvel járó várt gazdasági előnyökre is rákérdeztem.

Ezen túlmenően, az interjúalanyok narratíváit is elemeztem, különös tekintettel a gazdasági előnyökre vonatkozó szövegrészekre. A dolgozatnak nem célja egy komplex kognitív nyelvészeti elemzést nyújtani a narratívákról, csupán azt mutatom be, hogy a gazdasági előny fogalmát milyen tapasztalatokkal, előzményekkel megközelítve fogják fel, reprezentálják, értik meg és képezik le a beszélgetés során az interjú alanyok. Az elemzést a MAXQDA kvalitatív elemző software segítségével végeztem.

A kutatás a Szilágy megyében működő szilágysomlyói Ioan Ossian Műszaki Líceumban tanuló szakközépiskolás diákok specifikus helyzetét vizsgálja. A szakközépiskola egyetlen magyar nyelvű szakképzést nyújt, kereskedelmi technikus¹⁸ oktatást biztosít. Annak ellenére, hogy az általános képzés magyar nyelvű, a szaktantárgyakat román nyelven tanítják. Román nyelvű kereskedelmi technikus

¹⁸ A képzés sikeres elvégzése után a diákok alkalmassá válnak a kereskedelmi vállalkozások beindításának megszervezésére, kisebb áruházakban vezetői, nagyobb áruházakban középvezetői feladatok ellátására, vállalatoknál áruforgalmi, üzletkötői munka végzésére, illetve irányítására. A tanulmányok folytatására a közgazdasági egyetemek különböző karain van lehetőség.

képzés ebben az iskolában nincs, ezért a román nyelvű, állategészségügyi szakon tanuló diákok képzik az összehasonlítás alapját.

2015 februárjában összesen tizenöt félig strukturált interjú készült, egyrészt a diákokkal, másrészt az oktatóikkal, illetve egy volt diákkal. Az interjú alanyait hólabda módszerrel választottam ki. A diákok esetében a feltétel az volt, hogy XI. vagy XII. osztályba járjon, annak érdekében, hogy az anyanyelvi oktatás esetleges hatásait vizsgálni lehessen. Ezenkívül egy magyar ajkú volt aligazgatóval, két magyar ajkú szaktantárgyakat oktató tanárral, és a magyar irodalom és nyelvtan szakos tanárral készültek interjúk. Öt-öt magyar, illetve román nyelvű képzésben részt vevő diákkal beszéltem, a volt diák magyar nyelven tanult. Az interjúkat az iskola könyvtárában vagy egy-egy üresen álló tantermében készítettem, az alanyokat biztosítottam a teljes anonimitásról.

Iskolai és családi környezet

A Közpolitikai Elemző Központ információi szerint Szilágysomlyón 2005 szeptemberétől van kifejezetten magyar iskola. A Báthory István Általános Iskola a korábban vegyes tannyelvű Sylvania Általános Iskola magyar tagozataiból vált ki és önálló magyar oktatási intézményként szerveződött, külön épületben és külön adminisztrációval. A magyar iskola évfolyamonként két-két párhuzamos osztállyal indult, és egészen 2010-ig így működött, amikor a gyermeklétszám csökkenése miatt őstől csak egy első és egy ötödik osztály indult.

A 2013/14-es iskolai évben összesen 237 diák tanult magyar nyelven az iskolában, közülük 114-en az elemi osztályokban. Az elemiben minden évfolyamon és ötödikben egy-egy osztály, a másik három felső tagozatos évfolyamon pedig két-két párhuzamos osztály működött. A diákok többsége magyar nemzetiségű, van viszont kb. 10 vegyes családból származó gyerek is, valamint 70 roma származású tanuló. A Báthory iskolába a környező településekről is ingáznak diákok, többnyire azokból a falvakból, ahol nincs magyar 5–8 osztály. A Báthoryban végzett diákok 90 százaléka a helyi középiskolai osztályokba iratkozik, többnyire a Simionba, de néhányan Zilahra mennek olyan szakokra, amelyek nincsek Szilágysomlyón (pl. művészeti), 10 százaléka a helyi román nyelvű, Iuliu Maniu iskolában folytatja tanulmányait.¹⁹

A Közpolitikai Elemző Központ további adatai szerint, a Silvaniában tanuló magyar anyanyelvű diákok száma elemiben 13, felső tagozaton 9 volt a 2013/14-es tanévben. A román és magyar diákok mellett a Silvaniában is vannak roma szár-

¹⁹ Forrás: http://iskolakveszelyben.ro/m_szilagyt.html (2015–09–01)

mazású tanulók: az iskola 837 diájából összesen 5,3 százalék. Utóbbiak között vannak, akik beszélnek magyarul is.

Szilágysomlyón magyar nyelvű középiskolai oktatás két iskolában zajlik: a Simion Bärnuțiu Elméleti Liceumban és a Ioan Ossian Műszaki Liceumban. Az előbbiben három különböző elméleti osztály van: filológia, matematika-informatika és természettudományok, illetve egy kereskedelmi technikus szakközépiskolai képzés. Magyar nyelven egy-egy filológia és egy-egy matematika-informatika osztály van évfolyamonként, de nincsen magyar természettudományi és a kereskedelmi szakközépiskolai képzés, csak román nyelvű.

A Műszaki Liceumban kereskedelmi technikus, állategészségügyi és mechanikus szakirányú osztályok vannak, valamint egy kétéves mechanikus szakirányú képzés. Az iskolában egy-egy évfolyamú magyar nyelvű osztály van, a gazdasági technikus képzés.

A Román Közoktatás Minőségét Biztosító Ügynökség adatai szerint a 2013/14-es tanévben a szilágysomlyói magyar osztályokban összesen 460 diák tanult, a Simionban 265 diák, míg az Ossianban 195. Arányaiban a magyar diákok az Ossianban vannak többen, az iskola teljes létszámának 64 százaléka magyar, míg a Simionban ez az arány mindössze 38 százalék. Mindkét iskolában a magyar tagozatos diákok nagy része a környező településekről ingázik.

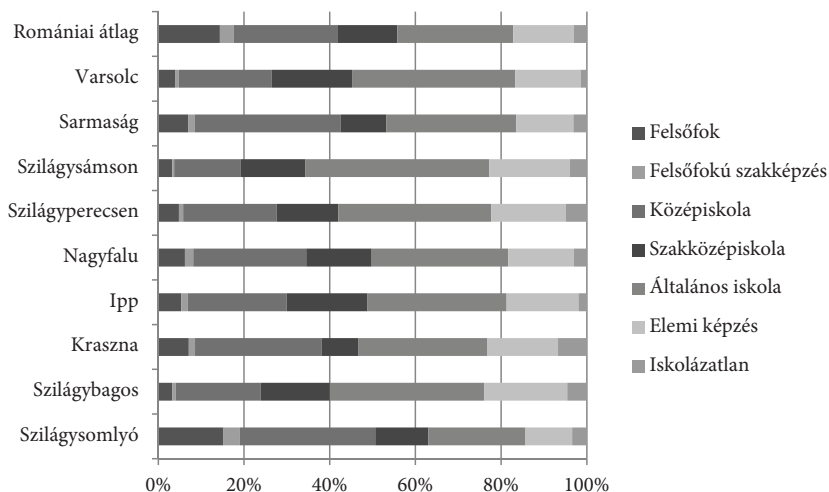
A Ioan Ossian iskola honlapja szerint az 1902-es alapítású M. Kir. Földműves Iskolát tekinti jogelőd intézményének. A Földműves Iskola eredeti célkitűzése „a környékbeli vidéki gyermekeknek a földművelésre való felkészítése 2 éves időtartamban”.²⁰ Az iskola állattenyésztési és idővel elméleti képzést is elindított. A 2013/2014-es tanévben nappali tagozaton összesen 305 diáknak nyújtottak szakiskolai és szakközépiskolai képzést.²¹ Szakiskolai mechanikai képzést mindössze egy 24 fős létszámú osztály számára indítottak kizárólag román nyelven, ezért ebben a képzésformában tanuló diákok nem képzik az elemzés tárgyát. A szakközépiskolában összesen 281 gyerek tanult, amelyből 195 magyar származásúnak vallja magát, 91 román, 10 roma származású és kilenc tanuló más etnikai hovatartozást említett. A tanulók 83 százaléka a környező településekről származik. Az intézményben oktatott 121 gyerek gazdasági vagy társadalmi szempontból hátrányosnak minősülő körülmények között él.²² Továbbá, a tanulók fele származik olyan családból, amelyben legalább az egyik szülő legmagasabb iskolai

²⁰ Szabó M. Attila: Magyar oktatási intézmények..., 2011, i. m., 17.

²¹ Forrás: <http://aracip.eu/Pages/Schools/SchoolSearch.aspx?text=ioan%20ossian> (2015-09-01)

²² Alacsony jövedelmű családból származik, nagyszülők vagy egyedülálló szülő neveli, esetleg állami gondozásban él.

végzettsége középfokú, és csaknem ugyanennyinek, azaz 40 százalékuknak szülei általános iskolai végzettségűek. A szakközépiskolában tanuló diákok három százalékának van legalább egy szülője, akinek felsőfokú végzettséggel rendelkezik. Összesítve, a szülők végzettsége lényegesen alul marad az országos átlagnál, amelynek 24 százaléka rendelkezik középfokú, 27 százaléka alapfokú képzéssel, valamint 14 százaléka felsőfokú végzettséggel. Az 2. számú ábra az interjúalanyok származásának helyét és az adott településen élő felnőtt korú lakosság iskolai végzettségét mutatja.

2. ábra. Az interjúalanyok származása és az adott településen élő felnőtt lakosság iskolai végzettsége

Forrás: Román Nemzeti Statisztikai Hivatal

Az ábra is kiemeli, hogy a gyerekek az országosnál alacsonyabb iskolai végzettségű környezetben élnek. Ennek egyik oka lehet, hogy Szilágy megye lakosságának fő foglalkozása hagyományosan a mezőgazdálkodás és állattenyésztés volt, illetve a kisebbségeket érintő alacsonyabb iskolázottsági szint.

Anyanyelvi oktatás

Az elméleti keretben foglaltak szerint a szórványban élők esetében a család nyelvátadó szerepe nem elég erős ahhoz, hogy meggátolhassa a nyelvcsereét. Ezért a domináns nyelv kiválasztásában szerepet játszó anyanyelvi oktatást az egyének szociokulturális helyzetének függvényében lehet elemezni: figyelembe kell venni az otthoni és a baráti közegben beszélt nyelvet, valamint azt, hogy ezekhez hogyan kapcsolódik az anyanyelvi oktatás.

A családban és baráti környezetben beszélt nyelv

A kutatás során megkérdezett tíz tanulóból hét magyar ajkú szülők házasságából származik, míg három tanuló vegyes házasságból. A volt diák is magyar családban nőtt fel. A tanulók nagy részének állításai szerint szülei és nagyszülei egyaránt magyar ajkúak, ők maguk is ezt a nyelvet beszélik otthon, illetve a baráti társaságukban. Etnikai hovatartozásukat az anyanyelvükkel azonosítják. A legtöbb gyerek a környező falvakból származik, amelyek, annak ellenére, hogy Szilágymegye szórványvidéknek számít, magyar többségűek. Megfigyelhető, hogy a magyar tagozaton csakis olyan diákok tanulnak, akiknek mindkét szülője magyar ajkú, míg a vegyes házasságból származók a román tagozaton tanulnak.

A magyar tagozaton tanuló diák közül egy említette, hogy van néhány román anyanyelvű barátja. Ez a diák nem a környező falvakból származik, hanem a román többségű Szilágysomlyóról, aki az óvodában és az elemi osztályban román nyelvű oktatásban részesült. A többi, magyar családból származó gyerekeknek nincsenek román anyanyelvű barátaik és saját megítélésük szerint a román nyelvet alig beszélik: „*En most azon vagyok, hogy valahogy megtanuljak románul. (kacag) De nagyon nem megy!*” Oktatóik is hiányosnak ítélik meg a többségi nyelv ismeretét: „*Na, most tessék elképzelni, hogy ezek a gyerekek... hát ezek nem tudnak románul.*” Ennek megfelelően, a megkérdezett tizenegy diákból hétnél a legkisebb mértékben sem aktuális az esetleges nyelvcsere kérdése. Az a diák is, aki viszonylag jobban ismeri a többségi nyelvet, egyértelműen úgy ítéli meg, hogy a magyar nyelv dominál a többségi nyelv felett.

Nagyon eltérő helyzete van azonban a három vegyes házasságból származó diáknak. Az első tanuló édesanyja magyar, édesanyjával és testvéreivel magyar nyelven beszél, míg édesapjával a többségi nyelven, anyanyelveként egyértelműen a magyart jelölte meg. A második iskolás azt állítja, hogy szülei közül csak az édesanyja származik vegyes házasságból és édesapja román, ennek azonban ellentmondnak a barátaik és oktatóik, akik úgy tudják, hogy a tanuló édesapja

magyar. A diáklány elmondása szerint otthon román nyelven beszélnek, de ő megtanult magyarul is. Bár vannak magyar anyanyelvű barátai, akikkel magyarul beszél, azt kérte, hogy az interjút inkább a többségi nyelven készítsük, azzal indokolva kérését, hogy ő azon a nyelven jobban ki tudja fejteni magát.

Az utolsó, vegyes házasságból származó diák esetében lehet leginkább megfigyelni az oktatás nyelvének kiemelkedően fontos szerepét. Az utolsó hallgató édesanyja román anyanyelvű, édesapja magyar, a családban a többségi nyelvet beszélik, ő a románt tartja az anyanyelvének. Mivel ő is magyar többségű faluban nőtt fel, az óvodai oktatástól a 9. osztályig magyar nyelven tanult, mert falujában nem indult román nyelvű képzés. Bár már harmadik éve anyanyelvén tanul, még mindig úgy érzi, hogy magyar nyelven jobban ki tudja fejteni magát. Baráti társasága vegyes, ahol egyaránt beszél román és magyar nyelven is. A Bodó meghatározása szerinti szórvány fogalma igazából csak az ő esetét írja le, mely szerint az övéi (a románok) közötti jelenlét otthonossága megszűnik, amely a mindennapi döntési kényszerekben is megmutatkozik. A kisfiú nehezen tudja meghatározni etnikai hovatartozását is, holott ez igencsak foglalkoztatja. Ennek oka az említett otthonosság megszűnése: „*I: Ezt épp elbeszéltük, hogy itt... mikor itt vagyok a románok közt, magyarnak tartanak, ott Ilosván meg románnak. És akkor most nem tudom, mi legyen. (sóhajt... csönd) Hát nem tudom, megtanulom az angolt is, aztán beállok angolnak. (kacag) - K: Szerinted mitől függ, hogy valaki magyar vagy román? - I: Foglalkoztatott ez a dolog! Beszéltem egy nagybátyámmal is erről, aki olyan, mintha egy barátom lenne. Neki is mondtam és hát, ő sem tudta eldönteni. Azt mondta: "A te esetemben ezt nehéz megmondani". Magyar a nevem, magyarul... hát elég tisztán beszélek, gondolom. (Kacag)*”

A válaszó, magyar tagozaton tanuló diákok a családban és a baráti körben az anyanyelvüket beszélik, a többségi nyelvet saját bevallásuk alapján csak hiányosan ismerik, ezért az ő esetükben a nyelvcseré kérdése nem aktuális.

Anyanyelvi készségek

Mivel a szaktantárgyakon kívül minden más tantárgyat magyar nyelven tanulnak, a diákok anyanyelvi készségeinek esetleges fejlődését a magyar nyelvű oktatással lehet összefüggésbe hozni. A diákok anyanyelvi készségeinek felmérése érdekében megszámláltam az interjúk során ejtett nyelvhelyességi hibákat, a használt idegen szavak számát, a nehézkes kifejezések gyakoriságát, illetve figyelembe vettem a szóbőségüket is. A tájszólásra jellemző kifejezéseket és szófordulatokat nem számítottam hibaelemnek. A gazdag szóbőség mellé a 3-as értéket rendeltem, a közepesen fejlett mellé 2-est, míg a szegényes szókincset 1-el

kódoltam. Ezekből az értékekből vontam le a különböző hibák számát. Ennek megfelelően, a legmagasabb érték a 3, ez a diák nem használt idegen szavakat, nem ejtett nyelvhelyességi hibát és gazdag szókincse van, az ő iskolai teljesítménye felülmúlja a társaiét. A legalacsonyabb érték a -9, ennek a tanulónak közepesen fejlett a szókincse, ezért a 2-es skáláról indult az általa kapott érték, ebből vontam le az általa használt idegen szavak számát és a nyelvhelyességi hibáinak számát, összesen 11 hibaelemet. A velem románul beszélő tanuló magyar nyelvi készségeit értelemszerűen nem elemeztem. Az anyanyelvi készségek, az oktatás nyelve vagy az iskolai teljesítmény között, a nyelvi készségek alapján a következőképpen lehet a diákokat rangsorolni.

2. táblázat. Anyanyelvi készségek

Anyanyelvi készség	Oktatás nyelve	Iskolai teljesítmény az oktatók megítélése alapján	Szülők etnikai hovatartozása
3	HU	Jó	Magyar
2	HU	Jó	Magyar
1	HU	Közepes	Magyar
1	HU	Közepes	Magyar
1	RO	Közepes	Vegyes
-2	HU	Közepes	Magyar
-2	HU	Közepes	Magyar
-4	RO	Jó	Magyar
-5	RO	Közepes	Magyar
-9	RO	Közepes	Vegyes

Forrás: Saját adatok alapján

A megvizsgált diákok beszélt nyelvi készségei fejlettebbek azon diákok esetében, akik magyar tagozaton tanulnak és jó, vagy akár közepes iskolai eredményeket érnek el. A román tagozaton tanuló diákok, iskolai teljesítménytől függetlenül több idegen szót vagy kifejezést használnak, gyakrabban ejtenek nyelvhelyességi hibákat és a szókincsük sem annyira gazdag, mint a magyar tagozaton tanuló társaiknak. Kivételnek számít a román anyanyelvű tanuló, aki óvodás kora óta magyar nyelven tanult kilencedik osztályig. Az ő magyar nyelvi készségei fejlettebbek, mint akár négy magyar házasságból származó, magyar anyanyelvű gyereké, vagy az ugyancsak vegyes házasságból származó, de magyar anyanyelvű tanulóé.

A leggyakrabban előforduló idegen szavak az adminisztrációhoz kötődnek, a *dosar*, *director*, *doctor* szavak fordulnak elő leggyakrabban. A román nyelvből átvett kifejezések és tükörfordítások is gyakran megjelennek, mint a „*csináalom a söförvizsgámat*”, „*kivételeket tesznek*”. Gyakori a vonatkozó névmás helytelen használata, illetve a többes számú számnevek után a főnév többes számban való használata. A román nyelven tanult szakszavak magyar megfelelőit többnyire nem ismerik és leginkább ez jelenik meg a nehézkés kifejezés során: „*A bivalyoknak teszünk olyan... fülbevallót... (csönd) nem tudom, hogy hogy hívják magyarul.*”

A magyar nyelvtan és irodalom tanárnő úgy ítéli meg, hogy a négy éves szaklíceum végére a szorgalmasabb diákok szókinccse jelentősen bővül, így anyanyelvi készségeik a négy év alatt fejlődnek. Véleménye szerint a román nyelvű szaktananyagok oktatása nem befolyásolja a gyerekek anyanyelvi készségeit. Az írásbeli készségeknél nem a román nyelv hatását emelte ki, hanem az interneten használt nyelv befolyásait. „*Én látom, hogy a Facebook-on így használják a nyelvet, ott így írnak... [...] de tudniuk kell, hogy órán vagy egy dolgozatban nem fogalmazhatnak vagy írhatnak így. Aztán olyan is van, hogy tesznek nekem a dolgozatba egy smile-t, mert vicces a szitu... [...] így próbálják meg kifejezni magukat és átadni a tudásukat.*”

Mivel a nyelvcsere ebben a környezetben nem aktuális kérdés, az oktató úgy véli, hogy a magyar nyelvű képzés legfontosabb velejárója a magyar kultúra alaposabb megismerése, és az ehhez kapcsolódó etnikai identitás megerősítése. „*Akár-hogy is, itt szórványban vagyunk... (sóhajt)... de azért a népmesék és a népdalok még megvannak nálunk... ezekre építünk mi magyar órán... a magyar történelmet és a magyar irodalmat párosítjuk, és azt adjuk át. Én nem is tudom, hogy később milyen identitása lesz annak, aki ezt nem tanulja meg, mert román osztályba járt. És mit ad át ő majd a gyerekeinek, ha ezeket nem sajátítja el?*”

Annak ellenére, hogy Szilágy megyének 22 és Szilágysomlyó lakosságának csupán 21 százaléka magyar, a beérkezett válaszok arra utalnak, hogy a szórvány vidéket jellemző több leírás nem érvényes ebben a mikrokörnyezetben. Először is, a nyelvi csere nem aktuális ebben a miliőben, hiszen a diákok nehézségekkel küzdenek a többségi nyelv elsajátításában. Másodszer, a család nyelvátadó szerepe elég erős, hiszen a gyerekek többsége a családban használt nyelvet jelöli meg a domináns nyelvként. Az egyetlen kivétel a magyar környezetben felnőtt, és magyar nyelven tanuló román anyanyelvű diák esete, amely viszont kiemeli, hogy az oktatás nyelve döntő szerepet játszik a domináns nyelv kiválasztódásában.

Így, az anyanyelvi oktatás, ebben a mikrokörnyezetben, nem játszik szerepet a nyelvcsere lassításában, hiszen nincs is erre szükség. Sokkal nagyobb szerepe

van az anyanyelvi készségek továbbfejlesztésében, illetve az egyének etnikai identitásának megerősítésében.

Az iskolaválasztás motivációi

A válaszadók nagy része nem rendelkezett egy meghatározott céllal iskolaválasztáskor, legtöbbször azért iratkoztak ebbe az iskolába, mert csak itt tartották esélyesnek a felvételit, illetve könnyűnek tartották az iskolai követelményeket: *„Ide olyanok jöttek, mint én is, nem akartak tanulni... akkor eredj oda... Nem érdekelt itt senki sem a tanulás. (felvonja a vállát)... A szaklíceumok nem a kiugró teljesítményű gyerekeket vonzzák...”*

A választott szakirányhoz kapcsolódó várt gazdasági előny nem szerepelt szignifikánsan a válaszokban, mindössze három diák említette, hogy a választott szakirányban való esetleges elhelyezkedés olyan gazdasági előnyökkel járna, amelyet egyáltalán fontolóra vettek az iskolaválasztáskor. Ennél fontosabb tényezőként szerepelt az adott téma iránti érdeklődés, amely különösen megfigyelhető a diáklányok esetében. A román tagozaton tanuló magyar ajkú szülők leányának iskolaválasztási motivációja mögött is a szakterület iránti érdeklődés áll: *„Azért mert állatorvos szerettem volna lenni...”*. Érdekes részlet, hogy a női válaszadók esetében csak egy személy említi meg az esetleges várható gazdasági előnyt.

Az oktatás nyelve fontos szerepet játszott az iskolaválasztás esetében. A magyar tagozaton tanuló diákok többségének lényeges volt, hogy magyarul tanulhasson. A vegyes házasságból származók esetében is meghatározó volt az oktatás nyelve, ők kifejezetten román tannyelvű osztályban szerettek volna továbbtanulni.

A megkérdezett diákok jelenlegi iskolaválasztásában a szülők nem játszottak döntő szerepet, csak a korábbi oktatási intézmények választásában. A volt diák, bár párja magyar és magyar többségű környezetben szeretne élni és jelenleg magyar nyelven folytatja tanulmányait megemlítette, hogy gyereke oktatási intézményének kiválasztásában az oktatás nyelve lesz a legfontosabb szempont. *„Ha lesz gyerekem, én biztos, hogy benyomom valahova, hogy tanuljon meg románul! Én nem akarom, hogy ő is kínlódjon, mint én.”*

Mivel a vizsgált szakiskolában a magyar tagozatú osztályban oktatott szaktárgyakat a többségi nyelven tanítják, az oktatás nyelve egyaránt tekinthető magyarnak, illetve románának. Figyelembe véve, hogy a diákok többségi nyelvi ismeretei igencsak hiányosak, a feléjük intézett interjú kérdései arra irányultak, hogy megítélésük szerint a szaktantárgyak román nyelvű oktatása mennyire lehet hasznos – elsősorban a várt gazdasági előnyök szempontjából. A legtöbb diák tudatában van annak, hogy ha a szakmájában akar elhelyezkedni, akkor elengedhetetlen

a többségi nyelv alapos ismerete és az, hogy a szaktantárgyak román nyelven való oktatása ilyen szempontból előnyére válhat. Ezzel együtt, a tanulók túlnyomó többségének hiányosak a román nyelvi ismeretei és emiatt az iskolai teljesítmény-mutatóik is rendkívül alacsonyak. Sőt, a diákok egyáltalán nem tudták elsajátítani a szakmájukat. *„Csakhogy mi nem tudtunk románul s aztán a szakmát sem tanultuk meg. De nem is dolgozik a szakmában szinte senki.”*

Az oktatók válaszaire jellemző, hogy úgy vélik, a többségi nyelv és a szakma többségi nyelven való elsajátítása nem juttatja gazdasági előnyhöz a diákokat, csupán az egyszerű megélhetést, és ez által, a túlélést biztosítja nekik. *„Itt más, mint a Székelyföldön, ahol nem is látnak román és mindenki magyar. Ők ott boldogulnak magyarul, de nekünk itt ugyanúgy kell beszélni románul is, ahhoz, hogy meg tudjunk maradni.”*

A diákok jelentős része külföldön, Németországban vagy Angliában szeretne munkát vállalni. A kivándorlási szándékuk miatt, valamint az angol nyelv általános felértékelődése miatt, saját megítélésük szerint az ő esetükben nem a román nyelv alapos elsajátítása járna gazdasági előnnyel, hanem az angol, vagy a német nyelvű oktatás tudná őket gazdasági előnyhöz juttatni. A diákok többnyire igyekeznek ezeket az idegen nyelveket megtanulni és többnyire elégedettebbek az angol nyelvtudásukkal, mint a románval.

Gazdasági előny a narratívákban

A tanulmány következő részében azokat a fogalmakat és helyzeteket elemzem, amelyek az interjúk narratíváiban szerepelnek. Szeretném megjegyezni, hogy az egyének viselkedése nem feltétlenül esik egybe a narratíváikban megjelentekkel.

A diákokat nem különösebben foglalkoztatja a vélt vagy valós gazdasági előny, ami a tanult szakmájukhoz kötődne és a diskurzusok során sem tulajdonítanak nagy jelentőséget ennek. Amennyiben mégis megjelenik, az csupán a „több mint a minimálbér”, azaz egyszerű létfenntartáshoz, vagy a külföldi munkavállaláshoz kötődik. A szülőföldön való maradás esetében a gazdasági előny fogalma leginkább a többségi nemzethez való tartozással jár együtt: *„A cégeknél igen, azok románok által lettek megalapítva, románok a főnökök...”*

Ezzel ellentétben, a gazdasági előny koncepciója sokkal hangsúlyosabban jelenik meg a volt diák és az oktatók narratíváiban. A fogalom leggyakrabban a román nyelv, valamint egy bizonyos erkölcsi értékrend képeivel társul. Mindhárom fogalomhoz egyaránt kapcsolódik a fennmaradás, a kisebbségi lét, és az anyanyelv megőrzésének kérdésköre. Az említett fogalmakat a beszélt és a meta-

nyelvi jelzésekben egyaránt feszültség kíséri például a felemelt vagy épp ellenkezőleg, lehalkított hangnem, lesütött tekintet, arcpirulás, legyintés.

A válaszadók többsége úgy érzi, hogy a létfenntartáshoz szükséges a román nyelv alapos ismerete, illetve, hogy egy magyar anyanyelvű egyénnek kevés lehetősége van kitörni egy adott társadalmi és gazdasági közeg keretei közül, különösen Szilágy megyében. *„Nem akarok senkit diszkriminációval vádolni. De most már nagyon nehéz bejutni valahova, ahol érdemes... Én úgy érzem, hogy egyre jobban kiszorítják a kisebbségeket a... Lényegében nem vagyunk jelen a... Hát hogy lehet, hogy lényegében nem történt semmi 25 éven keresztül? Ott az alpolgármester, de az is olyan kompromisszum... Sehol nem vagyunk, ahol érdemes lenne... [oktató, az ország politikai és társadalmi elrendeződésénél nyomon követhető, etnikai alapú egyenlőtlenségekre utalva]”*

Egy magasabb beosztáshoz és az ehhez társuló magasabb anyagi juttatásokhoz elsősorban a román nyelv nagyon magas szintű ismerete lenne szükséges, amit kizárólag román tannyelvű osztályban lehetne elsajátítani és, ahol a diákok egymás között is románul kellene, hogy beszéljenek. Ezen túlmenően, a kulturális különbségek további gátat szabnak és nem elég a román nyelv igen magas fokú ismerete. Az oktatók többsége és a diákok is úgy vélik, hogy többség kultúrájába való „tökéletes” beilleszkedés lenne szükséges ahhoz, hogy egy egyén a szakképzetségeinek és szakértelmének megfelelően magas tisztséget betölthessen egy román többségű környezetben. *„A román képvisel egy értékrendet, a magyar egy másikat. Mindkettőnek megvan a saját ismeretségi és baráti köre. Egy igazgatónak nem csak a szakmáját kell tudni, nagyon jól kell, hogy tudjon bánni az emberekkel [...] Rendkívül sok minden ezeken a kapcsolaton múlik és mindenik kapcsolat egy egész embert követel.[...] Ha van olyan, aki egyaránt otthonosan mozog mindkét kultúrában, akkor lehet igazgató, miért nem? Minden további nélkül. (elpirul) De olyan ember nagyon kevés van, aki olyan otthonosan mozog a másik kultúrában is, mint a magyarban. (oktató)”*

Ez a „tökéletes beilleszkedést” azonban a 15 interjú alany közül egyetlen személy, egy oktató tudja elképzelni, a többi válaszadó számára többé-kevésbé éles határ van a magyar és a román közeg között, amelyet nem lehet és nem kívánatos átlépni. Ennek egyik lehetséges oka, hogy az anyanyelvhez való ragaszkodást és az anyanyelv átadását egyfajta morális kötelességnek érzik. Amennyiben egy egyén mégis átlépi a csoportok közötti határokat, ezt úgy ők, mint a környezetükben élő személyek nem kettős otthonosságként érzékelik, hanem az eredeti csoport elhagyásaként, ami a gyakorlatban azt jelenti, hogy nem szólalnak meg magyar nyelven vagy szégyellik a magyar származásukat. *„K: De ha ők úgy érzik, hogy románok,*

akkor talán azok is. Nem? Mi különböztetné meg ezeket a gyereket a román diákoktól? - I: Hát igen, ha ők azt mondják, akkor biztos, hogy azok is. De nem tudom... (csönd) De minden esetre, az összes ilyen vegyes házasságból származó gyereknél már az utánuk lévő generáció biztos, hogy beolvad és román lesz. Sőt, mi több, én úgy látom, hogy még szégyellik is magukat, hogy nekik magyar gyökereik vannak.”

A csoport elhagyását az azt kiváltó ok függvényében ítélik meg az interjúalanyok. A megkérdezettek többsége sokkal inkább elfogadja azoknak az egyéneknek a döntését, akik egy vegyes házasság miatt „lépnek ki” a saját közegükből, mint azokét, akik csupán gazdasági nyereséget remélve döntenek úgy, hogy például nem használják többé anyanyelvüket nyilvános helyen a többi magyar ismerősükkel beszélve, vagy más módon el akarnak különülni az etnikai csoportjuktól. A legtöbb válaszadó mélyen elítéli ez utóbbi döntést: „Hmm... (nagyon hosszú csönd) Hát igen. Van véleményem erről. (csönd) Igen. Megvan a véleményem erről. Ha valaki ilyen... Volt ilyen a múlt rendszerben is... Hogy nem szólalt meg magyarul... (csönd) Egy ilyen ember az első adandó alkalommal ismét hátat fordít. Mit lehet erre mondani? Milyen erkölcsi értéket képvisel az az ember, aki csak addig vallja magát annak, ami, amíg haszna származik belőle... Milyen ember az ilyen?”

Az anyanyelvhez és a magyar közösséghez való ragaszkodás, mint erkölcsi kötelesség nem csupán a narratívák szintjén marad, hanem a mindennapi élet részévé is válik. Az oktatók megemlégtették, hogy a magyar anyanyelvű diákokkal szemben magasabb követelményeket igyekeznek támasztani, valamint elvárják tőlük a példászerű magaviseletet, és ők igyekeznek mindenben elől járni. Szakmai eredményeikkel és a mindennapi magatartásukkal is arra törekednek, hogy elhatárolódjanak a többségi nemzettől és a gyerekeket is arra nevelik, hogy „*ne viselkedjeteK úgy, mint valami románok*”. Ezt a példamutatást látják a feszültségekkel teli helyzet egy lehetséges feloldásnak, még akkor is, ha ezzel nem jut közvetlen gazdasági előnyhöz: „*Én úgy látom, hogy nem a zásztlózás vagy a hőzöngés fog megoldani valamit, egyik oldalról sem. Szerintem arra kell törekedni, hogy emberként, magyarként megálljuk a helyünket és úgy éljünk, hogy az egy példa lehessen másoknak is.*”

Az elemzések arra engednek következtetni, hogy a válaszadók számára gazdasági előny a többségi nemzethez való tartozás fogalmával társul. Úgy a tanárok, mint a diákok többségének esetében ez nem egy járható út, inkább elfogadhatónak tartják a romániai átlagnál alacsonyabb szintű gazdasági fejlettséget és adott társadalmi, politikai elrendeződést, mint azt a morális konfliktust, amivel a „váltás” járna.

Összegzés

Szilágy megye lakosságának arányait tekintve szórvány vidéknek számít, ahol azonban vannak magyar többségű települések. A magyar többségű települések iskolázottsági mutatói alacsonyabbak az országos átlagnál. A magyar etnikai identitású egyéneknek csak kivételes esetben, mintegy 700 egyén esetében nem a magyar az anyanyelve.

A vizsgált szakközépiskolában tanuló diákok esete rendkívülinek tekinthető, mivel nagy részük magyar többségű falvakból származik. Ez az egyik oka annak, hogy a gyerekek nem, vagy csak alig beszélnek a többségi nyelvet, így, ebben az esetben az elméleti keret által nyújtott meghatározások és feltételezések nem érvényesülnek. Először is, a diákok mikrokörnyezetét és életkörülményeit figyelembe véve, nem illik esetükre a szórvány Bodó által használt koncepciója, hiszen az esetek többségében itt nem szűnt meg az egyének otthonosság-érzete a sajátjai között, és nincsen állandó döntési kényszerben, hiszen a szórványban lokális többségben vannak. Másodszor, bár a szakirodalom ma már egyértelműnek tekinti, hogy a kisebbségek magas szinten elsajátították a többségi nyelvet is, és ez által a saját, kisebbségi nyelvük felértékelődik, ez a megkérdozett legtöbb diák esetében nem így van. A többségi nyelvet nem, vagy alig beszélnek, elsajátítása gondot okoz, sőt nagy részüket megakadályozza abban, hogy a szakmáját megtanulja. A nyelvcsere kérdésköre csak a vegyes házasságból származó, de román tagozaton tanulók esetében lehet aktuális. Így, a magyar nyelvű oktatás ebben a közegben nem járul hozzá a nyelvcsere lassításához, egyrészt, mert a magyar nyelvű osztályban tanulók kivétel nélkül nem beszélnek jól a többségi nyelvet, másrészt pedig azért, mert a vegyes házasságból származó diákok már eleve nem a magyar nyelvű oktatást választják. Ebben a mikro-közegben a magyar nyelvű oktatás az anyanyelvi készségeket fejleszti és az etnikai identitástudatot erősíti.

Mivel a szakközépiskola nem a kiváló teljesítményű diákokat vonzza, ezért az iskolaválasztás motivációjánál a sikeres felvételi esélye játszott döntő szerepet. Ezt követően, a szakma iránti érdeklődés, az oktatás nyelve és végül az esetleges gazdasági előny szerepelt a választás okai között. A megkérdozettek többsége a gazdasági előnyt az egyszerű létminimum elérésével azonosítja, kiemelkedőbb kereseti lehetőségre alig látnak esélyt a megyében, de akár az országban sem.

A válaszadók zöme a gazdasági előnyt a többségi nemzethez való tartozással azonosítja, ami azonban az egyének belső értékrendjével ütközik. A morális kötelességnek vélt hagyományok ápolása, a kisebbségi lét ellenére is a többségi nemzethez tartozókkal szembeni egyfajta felsőbbrendűség bizonyítása fontosabb az

egyének számára, mint a társadalom aszimmetrikus hatalmi elrendeződésében megváltoztatni a status quo-t.

A fentiek alapján megállapítható, hogy ebben az iskolában tanuló diákok esetében a várt gazdasági előny nem függ össze sem az oktatás nyelvével, sem a szakközépiskolába való jelentkezéssel. Ebből a környezetből származó gyerekek és szüleik nem önként mondják le a magyar nyelvű oktatásról, a várt gazdasági előnyöket remélve. A Szilágy megyére jellemző magyar nyelvű oktatási intézmények gyors megszűnésének oka nem valószínű, hogy a szándékos többségi nyelvű oktatás választása lenne, hiszen a magyarok többsége inkább elfogadhatónak tartja az előnytelen társadalmi és gazdasági helyzetet, mint anyagi megfontolásból elhagyni az anyanyelvi közösséget. Ezáltal a kisebbség helyzete körforgásszerűen alacsony iskolázottsággal és alacsony kereseti lehetőségekkel jár ebben a közegben.

Mivel a kutatás egy, az átlagostól eltérő mikrokörnyezetet vizsgál, jelen kutatás következtetései nem általánosíthatóak. További kutatás témája lehetne a szórványvidék fogalmának inkább megfelelő származási helyű szakközépiskolás diákok iskolaválasztási motivációi, illetve a nem szakoktatást választó egyének döntéseinek feltárása.

Helynévjegyzék

Szilágybagos	Boghiş
Debren	Dobrin
Haraklány	Hereclean
Ipp	Ip
Kárásztelek	Carastelec
Kraszna	Crasna
Sarmaság	Sărmășag
Szilágy megye	Judeţul Sălaj
Szilágynagyfalu	Nusfalău
Szilágypercsen	Pericei
Szilágysámson	Şamşud
Szilágysomlyó	Şimleu Silvaniei
Szilágyszeg	Sălătig
Varsolc	Vârşolţ

IRODALOM ÉS FORRÁSOK

- Agentția Română de Asigurare a Calității în Învățământul. <http://aracip.eu/Pages/Schools/SchoolSearch.aspx?text=ioan%20ossian> (2015–05–31)
- Institutul Național de Statistică. <http://www.recensamantromania.ro/rezultate-2/> (2015–05–31)
- Közpolitikai Elemző Központ. http://iskolakveszelyben.ro/m_szilagy.html (2015–05–31)
- *
- Blackledge, Adrian: The Discursive Construction of National Identity in Multilingual Britain. *Journal of Language, Identity, and Education*, 1:1, 2002. 67–87.
- Bloomaert, Jan, – Jef Verschuren: The Role of Language in European Nationalist Ideologies. In: B. Schieffelin – K. Woolard – P. Kroskrity: *Language Ideologies: Practice and Theory*. New York, Oxford University Press, 1998. 189–210.
- Bloomfield, Leonard: *Language*. New York: Henry Holt, 1933.
- Bodó, Barna: Szórványnarratívák. In: Papp Richárd – Ilyés Zoltán (szerk.): *Tudományok a szórványról*. Budapest: Gondolat – MTAKI, 2005. 43–52.
- Bourdieu, Pierre: *Language and Symbolic Power*. Harvard University Press, 1991.
- Csernicskó István: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest, Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, 1998.
- Dorian, Nancy C.: *Language Death. The Life Cycle of a Scottish Gaelic Dialect*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1981.
- Edwards, John: *Language, Society and Identity*. Oxford, Basil Blackwell, 1985.
- Gal, Susan, – Kathryn Woolard: Constructing Languages and Publics: Authority and Representation. *Pragmatics*, 1995. 129–138.
- Grenoble, Lenore A. – Lindsay J. Whaley: *Endangered Languages: Language Loss and Community Response*. Cambridge, Cambridge University Press, 1998.
- Grin, François: Market Forces, Language Spread and Linguistic Diversity. In: M. Kontra – R. Philipson – T. Skutnabb-Kangas – T. Varady: *Language – A Right and a Resource*. Budapest, Central European University Press, 1999. 169–186.
- Grosjean, Francois: Another View of Bilingualism. In: R. J. Harris: *Cognitive Processing in Bilinguals*. Amsterdam, North Holland, 1992. 51–63.
- Lanstyák István: *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest – Pozsony, Osiris – Kalligram – MTA Kisebbségkutató Műhely, 2000.
- Lanstyák István – Simon Szabolcs – Szabó Mihály Gizella: Nyelvpolitika a kisebbségi oktatásban.” *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 1994, 1. sz. 89–98.
- Skutnabb-Kangass, Tove: *Linguistic Genocide in Education – or Worldwide Diversity and Human Rights?* Mahwah NJ & London, UK: Lawrence Erlbaum Associates, 2000.

Skutnabb-Kangass, Tove – Robert Philipson: Linguistic Human Rights, Past and Present. In: Tove Skutnabb-Kangass – Robert Philipson – Mart Rannut: *Linguistic Human Rights: Overcoming Linguistic Discrimination*. Berlin – New York, Mouton de Gruyter, 1994. 71–110.

Szabó M. Attila: *Magyar oktatási intézmények a Magura aljában. A szilágysomlyói gimnázium története*. Székelyudvarhely, 2011. <http://mek.oszk.hu/11000/11069> (2015–10–13)

Réka Zsuzsánna MÁTHÉ

Boundless education in diaspora? Study case of the technical school in Szilágysomlyó (Șimleu Silvaniei, Romania)

The study analyze the social and economical situation of the linguistic minorities. After the overview of international literature I am looking for answers to three main research questions. The first question is whether the teaching of mothertongue slow down the linguistic assimilation process. The second question of the research is whether there is a connection between the choice of school and the expected economical benefits. The third question tries to find the answer in what connections can the concept of economical benefits appear on the level of narratives. The study is based on empirical qualitative datacollection and its analytical unit is made up of students and teachers of a technical school in sporadic groups.

Keywords: diaspora, education, minority, economical benefits

Így mondom – így írom!

Felsőháromszéki elemi osztályos tanulók nyelvjárási jelenségekkel magyarázható helyesírási hibáinak elemzése

Az iskolába lépő tanulók kisebb-nagyobb százaléka valamilyen nyelvjárás vagy regionális köznyelv birtokában van, amely eltér a sztenderdtől. Kiss Jenő szerint a nyelvjárás elsősorban falvakban élő felnőtt emberek elsődleges nyelvváltozata, melyet spontán módon mindennapos informális-formális beszédhelyzetekben használnak. A nyelvjárások általános jegye helyi területi kötöttségük, ugyanis azokat nem az egész nyelvterületen beszélik, csak kisebb-nagyobb régióban használják.¹

A nyelvjárási nyelvhasználat önmagában nem jelent sem előnyt, sem hátrányt, a beszédhelyzet dönti el ennek megítélését.² Vannak olyan élethelyzetek, amikor kifejezetten jó, ha valaki ismeri és beszél a adott nyelvjárást, máskor meg hátránya származhat abból, ha csak nyelvjárásban beszél, tájnyelvi kifejezéseit, szavait nem tudja megértetni. Éppen ezért a csak nyelvjárásban szocializált tanulók egyfajta nyelvi hátránnyal indulnak a köznyelven szocializált társaikkal szemben.

Nem újkeletű az a cél, melyet Kiss Jenő is megfogalmaz, miszerint: „az anyanyelvi nevelésben az alapvető cél a köznyelv elsajátíttatása, ez a társadalmi mobilitásnak, a társadalmi és nyelvi versenyképességnek is elemi feltétele”.³ A modern társadalmakban ugyanis a köznyelv ismerete a társadalomban való érvényesülésnek, s az e tekintetben oly fontos nyelvi versenyképességnek elengedhetetlen része.

Egyet kell értenünk azonban azzal a felfogással is, amit Péntek János képvisel: „a nyelvjárás teljes értékű nyelvváltozat, a teljes élet kifejezője adott közösségben”.⁴ Ezért az iskolában nem a táji jellegzetességek negatív megítélése a cél, hanem annak a tudatosítása, hogy a nyelvnek van egy helyi és létezik egy standard változata, így a nyelvjárásban történő megnyilatkozás a helyi közösséghez való tartozást, a nyelvi otthonosságot jelenti a beszélő számára, az írott, közös

¹ Kiss Jenő: *Magyar dialektológia*, 2003, i. m., 33–34.

² Uo. 202.

³ Uo. 145

⁴ Péntek János: *Nyelvünk táji változatosságának dicsérete*, i. m.

változat ismerete pedig a közeledést eredményezi és teszi lehetővé a nyelvet beszélők egész közösségéhez.

Elméleti keretek

Tanítványaink nyelvhasználatában találkozunk regionális nyelvhasználati jegyekkel szóban és írásban egyaránt, ezeket nem hagyhatjuk figyelmen kívül sem didaktikai, sem lélektani okokból. Nem kis feladat hárul arra a tanítóra, aki az anyanyelvi nevelés során a tanulót a beszédhelyzethez igazodó nyelvhasználatra neveli. Fontos, hogy ne érje szégyenélmény a nyelvjárásban beszélő gyermeket, hogy anyanyelvhasználatát, tájnyelvét ne tartsa alacsonyabb rendűnek, ne felejtse el.⁵ Az iskolai környezetben a pedagógus felelőssége, hogy pozitív anyanyelv-szemléletet alakítson ki a tanulóknban a saját, illetve a társaik nyelvhasználatával kapcsolatban. Az egészséges, előítélet-mentes szemlélethez megfelelő toleranciára és az egyéni kettősnyelvűség tudatosítására van szükség, ezek fejlesztéséhez pedig nagymértékben hozzájárulhat az oktató személye.

A funkcionális szemlélet jegyében a pedagógus a nyelv/nyelvváltozat szerepét tudatosítja a kommunikációs tevékenységben, megtanítja a tanulót arra, hogy miként alkalmazza a rendelkezésére álló nyelvi eszközöket a mindennapok beszédaktusaiban, megismerteti vele, hogy mi a funkciója az egyes nyelvi kifejezőeszközöknek a nyelvhasználatban.⁶

Jó, ha a pedagógus – és a tanuló – hisz a nyelvi regiszterek saját normáihoz viszonyított helyénvalóságában, ez esetben a köznyelv elsajátítása–elsajátítása nem a nyelvjárás ellenében történik. „A köznyelv és a nyelvjárás viszonyának tudományos alapú (nem pedig mindenféle tudatlanság és előítélet után igazodó) megismertetésével, illetőleg a nyelvjárások hasznosságának, szerepkörének, értékeinek a tudatosításával segítsük a nyelvjárási (hátterű) beszélők anyanyelvi otthonosságérzésének kialakulását, szégyenérzettől mentes, kreatív nyelvhasználatát, elősegítvén anyanyelvi versenyképességük erősítését, növelését.”⁷

A hozzáadó, additív szemlélet az anyanyelvi nevelésben segíti a pedagógust abban, hogy a nyelvjárás használati köre mellett tudatosítsa a standard nyelvváltozat használati körét, ezáltal pedig a nyelvi változatosság tényét. Így „a tanulók

⁵ Király Lajos: Az anyanyelvi nevelés..., 1984, i. m., 164–165.

⁶ Sándor Anna: Dialektológia, regionalizmus és oktatás, 2013, i. m., 9.

⁷ Kiss Jenő: *Magyar dialektológia*, 2003, i. m., 15.

kommunikatív kompetenciájának szerves részévé válik a beszédhelyzethez automatikusan igazodó szóbeli és írásbeli nyelvhasználat képessége”.⁸

Az anyanyelvet oktatók tehát a nyelvjárási háttérű tanítványokkal, illetve a nyelvjárással kapcsolatban két csomópont köré fókuszálnak: egyrészt – a társadalmi versenyképesség érdekében – elősegítik a standard változat minél jobb elsajátítását a tanulók szóbeli és írásbeli megnyilatkozásaiban egyaránt, másrészt a tanulók anyanyelvi önbizalmát erősítik a nyelvjárás értékének és sajátos funkcióinak tudatosításával.⁹

Kisebbségi környezetben az anyanyelvi nevelésnek sajátos feladatai vannak, amelyek függenek a mindenkori oktatáspolitikától, a kisebbség identitástudatától, akaratától, önszervező erejétől, az anyanyelvhez való ragaszkodásától, a jól felkészült pedagógusok számától. A nyelvállapot és az anyanyelvi nevelés helyzete tehát sokkal többértékező, mint magyarországi viszonylatban. Kisebbségi helyzetben az anyanyelvhasználat sokkal regionálisabb, mint Magyarországon, a nyelvjárások mellőzése vagy az oktatásból történő teljes kiszorítása ezért szóba sem jöhet. A tanulók személyisége szorosan összefonódott azzal a nyelvvel, amelyet anyanyelvvaltozatként ismernek, ennek megvetése vagy mellőzése az anyanyelv presztízsét rombolná, a nyelvjárás megbélyegződése visszaszorulásának egyik kiváltó oka.

Regionális nyelvi környezetben a kisebbségi anyanyelvoktatás eredményességét kétszeresen is befolyásolja, ha kontrasztív szemléletű: egyrészt a nyelvjárásnak és a magyar standardnak az összefüggésében, másrészt a magyar anyanyelv és az elsajátítandó államnyelv összefüggésében. Az anyanyelvvaltozat és a köznyelv eltéréseinek az összehasonlítása (nyelvjárási–köznyelvi szópárok összevetése, regionális típushibák tudatosítása stb.) segíti a standard nyelvvaltozat elsajátítását, illetve a nyelvjárásnak, mint értéknek az elfogadását. Ugyanez vonatkozik az anyanyelv és az államnyelv hasonló, illetve eltérő jellemzőinek a tudatosítására is.

Kutatásomban arra vállalkozom, hogy feltérképezem a háromszéki elemi osztályos tanulók nyelvjárási háttérrel magyarázható hibáit, és azokat megvizsgálom. Témaválasztásomat az indokolja, hogy megfigyeléseim szerint a nyelvjárási háttér nagyon befolyásolja az elemi osztályos diákok helyesírását. A háromszéki kisdiákok helyesírása és a nyelvjárási háttér kapcsolatának feltárására nem vállalkoztak.

A mindennapi tapasztalatok, megfigyelések, helyesírási versenyek eredményei azt mutatják, hogy a helyesírás országos szinten rossznak mondható. Ennek számos oka lehet. Péntek János egyik okként a belső okot említi, vagyis: „a helyesírás országosan rossz helyzetének elsősorban belső, az anyanyelvi oktatással

⁸ Beregszászi Anikó: *A lehetetlent lehetni*, 2012, i. m., 12.

⁹ Kiss Jenő: *A nyelvjárások és az anyanyelvi nevelés*, 2002, i. m., 263–269.

kapcsolatos okai vannak”.¹⁰ Ugyanitt megemlíti, hogy egyrészt „Erdélyben általánosan romlott az anyanyelvi oktatás hatékonysága az alsó tagozaton (emiatt hiányzik a helyesírás megalapozása)”, másrészt a gyenge helyesírás háttérében (pl. magán- és mássalhangzók időtartamának jelölésében) állhatnak nyelvjárási jelenségek is, hiszen a kisebbségi élőnyelv fokozottabban regionális, nyelvjárási jellegű.

Erdélyben a helyesírás alakulásának vizsgálatát Pletl Rita végezte el 1994/95-ös, valamint az 1995/96-os tanévekben. A felmérésben az elemi iskola IV. osztályosaitól a líceum XII. osztályáig 13 megyéből vettek részt tanulók. A vizsgálatban figyelembe vették az anyanyelvi oktatást meghatározó tényezőinek összefüggését, vagyis azt, hogy többen vagy szórványban él a tanuló, milyen iskolatípusba jár, a környezetet és a tanulók szakképzettségét. Az erdélyi helyesírás felmérés átfogó jellegű, sok adatra támaszkodik „ezért az eredmények megbízhatóan tükrözik a helyesírás országos színvonalát: egy erdélyi diákra majdnem kétszer (1,75; 1,80) több hiba jut, mint egy magyarországi tanulóra az általános iskola évfolyamain; a gimnáziumban már nagyobbak a különbségek: a 10. osztályban ötször (4,98), a 12. osztályban kétszer (2,05) jut több hiba egy erdélyi diákra”.¹¹

Az általános iskola alsó tagozatán tanulók helyesírásának vizsgálatát azért csatolták utólag a kutatáshoz, mert az V. osztályban országosan túl gyengék voltak az eredmények. Az alsó tagozatos tanulók eredményei azt tükrözik, hogy az elemi osztályok záró évfolyamán a helyesírás színvonala nem éri el azt a szintet, amelyet a tantervi követelmények előírnak. Emellett pedig, bár az V–VIII. osztályok 4 éves időtartama alatt jelentős fejlődés tapasztalható, a helyesírás színvonala mégsem éri el a megkívánt szintet.¹²

A romániai magyar tanulók helyesírásai hibáinak nyelvjárási jellemzőivel egyetlen kutatás foglalkozott eddig az egyetemi hallgatók, pedagógusjelöltek körében. A kutatás nemcsak nyelvjárási, hanem az interferenciajelenségekkel is foglalkozott, hiszen kisebbségi környezetben a többségi nyelv hatását sem lehet figyelmen kívül hagyni. A helyesírás hibákat elemezve megállapította: „a pedagógusjelöltek helyesírás-készségfejlesztésének folyamatába be kell iktatni bizonyos dialektológiai alapismereteket a nyelvjárási – főként fonológiai – jelenségek tudatosítása érdekében. Kontrasztív alapú anyanyelvoktatásra van szükség a helyesírás-készség fejlesztése érdekében, hogy a nyelvjárási háttérrel rendelkező hallgatók számára a magyar helyesírás egyik alapelve, a kiejtés szerinti írásmód értelmezhetővé váljék.”¹³

¹⁰ Péntek János: A nyelvi környezet és a helyesírás, 2002, i. m., 258–259.

¹¹ Pletl Rita: *Erdélyi helyzetkép az iskolai helyesírásról*, 1997, i. m., 101.

¹² Uo. 48

¹³ Szántó Bíborka: *Egyetemi hallgatók...*, 2013, i. m., 129–142.

Ismernünk kell tehát az általános iskolások nyelvhasználatának sajátosságait annak érdekében, hogy tudjuk: a tanulók milyen sajátos – az általuk beszélt regionális köznyelv jellemzőiből adódó – nehézségekkel szembesülhetnek a beszélt köznyelv és az irodalmi nyelv elsajátításakor. Az egyik legnagyobb nehézséggel a helyesírási készség elsajátításakor szembesülhetnek a nyelvjárási háttérű tanulók, különösen a kiejtés szerinti írásmód témakörében. Mivel a helyesírási készség kialakításakor a kiejtésre is alapozunk, kiemelten fontos, hogy ismerjük a tanulók anyanyelvváltozatát.

A nyelvi hátrány egy másik formája, amikor az osztályhelyzet és az általa formált szerepviszonyok összekapcsolódnak a nyelvi kommunikáció, a közösségi beszédmódok (Bernstein kifejezésével kommunikatív kódok) sajátos formáival, majd a közösségi beszédmódokat az iskolai esélyek az iskolai sikeresség láncszemén át ismét az osztályhelyzettel kerülnek összefüggésbe. Az eltérő családi szerepviszonyokat Bernstein eltérő kommunikációs kódok használatával kapcsolja össze. Zárt szerepviszonyok esetén, a családon belüli kommunikációt az ún. korlátozott kód használata jellemezné, a nyílt szerepviszonyokhoz ún. kidolgozott kód kapcsolódik. A zárt szerepviszonyokat Bernstein az 1950–60-as évek munkásosztályához kapcsolta, a nyílt szerepviszonyokat a középosztályhoz. Korlátozott kód esetén a mondatok rövidek, gyakran töredékesek, szerkezetileg egyszerűek: a beszéd általában sztereotipabb, kevésbé tartalmaz egyéni minősítéseket. A kidolgozott kódban a beszéd formai jellemzői is jobban megtervezett, nyelviileg kidolgozottabb kommunikációra utalnak. Így például bonyolultabbak a közlésnek formát adó mondatszerkezetek, változatosabb, gazdagabb a szókincs.¹⁴

A kutatás bemutatása

A kutatás alapvető célja a székely nyelvjárási háttérű felsőháromszéki III. és IV. osztályos tanulók helyesírásának vizsgálata abból a célból, hogy feltérképezzem a nyelvjárási sajátosságok helyesírásra gyakorolt hatását. A kutatás során feltárt adatok a nyelvjárási sajátosságok és (bizonyos) helyesírási hibák kapcsolatát támasztják alá. Az állapotfelmérő kutatás rész céljai a következők: a standard köznyelv és a nyelvjárások kontrasztív alapú szemlélete jelenlétének vizsgálata a romániai magyar anyanyelv tantervekben; a nyelvjárási jellemzők és a helyesírási hibák összefüggéseinek megállapítása: a helyesírási hibák csoportosítása aszerint, hogy melyek lehetnek nyelvjárási eredetűek, és melyek nyelvjárástól függetlenek; a székely nyelvjárásból eredeztethető helyesírási hibák kategorizálása és rendszerszerű

¹⁴ Réger Zita: *Utak a nyelvhez*, 2002, i. m., 89–96.

összefoglalása; azoknak a nyelvjárási jellegzetességeknek a megállapítása, amelyek erősebben hatnak a kisdíákok helyesírására; a (székely) nyelvjárási háttérrel is szem előtt tartó helyesírás-tanítás elméleti megalapozásához szolgáló adatok gyűjtése; a nyelvi hátrányos helyzet és a családi háttér vizsgálata.

Hipotézisek:

- A romániai anyanyelv tantervek nem fektetnek hangsúlyt a standard köznyelv és a nyelvjárások kontrasztív alapú szemléletének a jelenlétére.
- Mivel a kisebbségi nyelvváltozat fokozatosan nyelvjárásias jellegű, ezért a tanulók fogalmazásaiban előfordulnak nyelvjárási jellemzőkkel valószínűsíthető helyesírási hibák.
- A hangtani nyelvjárási jelenségek (pl. a magánhangzók/mássalhangzók időtartamának a köznyelvitől eltérő ejtése) erősebben hatnak az elemi osztályosok helyesírására, mint az alaktani jelenségek (pl. a birtokos személyjel T/3. alakja: kocsijik stb.).
- A magánhangzó-rövidülés és mássalhangzónyúlás hangtani jelenségek erősebben hatnak a tanulók helyesírására, mint a pótlónyúlás hangtani jelenség.
- Az alacsony iskolázottságú szülők gyermekei kevesebb szóból álló fogalmazásokat írnak, kifejezéseikben szegényesek a magasabb iskolázottságú szülők gyerekeihez viszonyítva. Arányaiban tekintve több helyesírási hibát ejtenek.

A kutatás módszere

A kutatás módszere elemi tagozatos tanulók fogalmazásainak helyesírási elemzése: a nyelvjárási háttérre visszavezethető hibák feltárása érdekében korpuszalapú elemzést végeztem. A kutatás korpuszát felsőháromszéki III. és IV. osztályos tanulók különböző témájú, iskolában írt szabad fogalmazásaiban előforduló helyesírási hibák alkotják.

A fogalmazások megírásakor a tanulók azt az utasítást kapták, hogy bármilyen hozzájuk közel álló témáról, vagy velük megtörtént eseményről írjanak egy fogalmazást. A meghatározott idő egy-egy tanítási óra volt mindkét évfolyam tanulói számára.

A fogalmazásokat a magyar helyesírási szabályoknak megfelelően kijavítottam. A fogalmazások helyesírási hibáinak vizsgálatát (pl. gyakoriságvizsgálatot) részben statisztikai programmal (SPSS) végeztem el. A helyesírási hibák, ezen belül a nyelvjárással magyarázható hibák csoportosítását és elemzését kvalitatív, illetve kvantitatív módszerekkel végeztem. Kvantitatív kutatási stratégiát alkalmaztam,

mert a változók mérhető formában jelennek meg, és az eredményeket statisztikai programmal hasonlítottam össze. A kvalitatív kutatási stratégia alkalmazása azért volt indokolt, mert a jelenségeket sokrétűen, összefüggéseiben kellett vizsgálnom.

A kutatásban résztvevő minta szociokulturális-nyelvi háttérének a vizsgálatát egy háttérkérdőív segítségével végeztem el. A kérdőívben a szülők iskolai végzettségére, foglalkozására, a tanulók iskolai eredményeire, családi állapotára kérdeztem rá. Az adatokat statisztikai programmal elemeztem.

Az empirikus vizsgálattal párhuzamosan dokumentum- és tartalomelemzéssel arra kívánok rávilágítani, hogy a romániai magyar I–IV. osztályos tantervekben mennyire érvényesül a helyesírási feladatokban, gyakorlatokban a nyelvjárás és köznyelv kontrasztív alapú szemlélete. A tartalomelemzés szűkebb értelemben olyan szisztematikus kvalitatív eljárás, amely segítségével bármely szöveget értelmezni tudunk. Az elemi osztályos anyanyelv tantervek elemzését az ATLAS.ti kvalitatív adatelemző program segítségével végeztem el. Ez a program alkalmas a szövegek kvantitatív szemantikai szempontú elemzésére, a szövegek szókincsének mennyiségi vizsgálatára, nagy mennyiségű szövegek kezelésére. A tantervek elemzését úgy végeztem, hogy átolvastam a szövegeket és kialakítottam a kódokat. A kialakított kódokat szöveggörnyezetében értelmeztem és mindemellett az előfordulási gyakoriságát figyeltem.

Mintaválasztás

A felmérést feltáró jelleggel Kovászna megye két különböző településén végeztem: egy városi iskolában Kézdivásárhelyen (Târgu Secuiesc) és egy alsóháromszéki falusi iskolában, Uzonban (Ozun). Minden iskolában III., illetve IV. osztályos tanulók szabad fogalmazását vizsgáltam. A III., illetve a IV. osztályosok korcsoportját azért választottam célcsoportnak, mert ezeken az évfolyamokon sajátítják el a tanulók az írásbeli szövegalkotás fortélyait. A tanterv alapvető követelményeként fogalmazódik meg az írásnak az önkifejezést szolgáló eszköztudással fejlesztése, az olvashatóság, a rendezettség és a helyesség igényével. Ezeken az évfolyamokon elvárás a tanulókkal szemben, hogy ekkorra az alap helyesírási készség automatizálódjék.

IV. osztályból összesen 51 tanuló vett részt a fogalmazások megírásában, míg a III. osztályból 11 tanuló, a két évfolyamról összesen 62 tanuló fogalmazását vizsgáltam. A IV. osztályból 22 lány és 29 fiú szabad fogalmazását vizsgáltam, a III. osztályból 7 lányét és 4 fiúét.

Az eredmények bemutatása

Az oktatásban bekövetkezett szemléletváltás következtében az anyanyelv oktatása is átminősült. Az alsó tagozatos évfolyamokat felosztották alapozó szakaszra, ezek az előkészítő, első és második osztályok, valamint az ezt kiegészítő évfolyamokra, a fejlesztés szakaszára, amely az elemi tagozatos osztályok közül a harmadik és negyedik osztályokat foglalja magában. Az anyanyelv tantervek elemzését is e felosztást figyelembe véve írom le. Első lépésként átvizsgáltam a szövegeket, a benne előforduló szavak gyakoriságát néztem, különös tekintettel azokra a szavakra, amelyek valamilyen kapcsolatban állnak a hipotézisemben megfogalmazottakkal. A következő szavak előfordulására figyeltem: nyelvjárás, köznyelv, standard/sztenderd, területi nyelvváltozat, nyelvhasználat. Az elemzés kimutatta, hogy a tantervekben egyszer sem fordul elő a nyelvjárás szó. A tantervek teljes elolvasása közben kódoltam a szöveget a következő kódok szerint: nyelvhasználat, nyelvhelyességi hibák felismertetése, nyelvváltozat meghatározása, nyelvváltozatok értéke, nyelvváltozatok tudatosítása, saját nyelvváltozat, sztenderd nyelvváltozat gyakoroltatása, köznyelvi kiejtés gyakorlása, köznyelvi kiejtés normáinak felismertetése.

Az alapozó szakaszban a sztenderd nyelvváltozat gyakorlásával, a köznyelvi eltérések felismertetésével, gyakorlásával, a nyelvhelyességi hibák felismertetésével találkoztam. A III–IV. osztályokban a nyelvváltozatok felfedeztetését, tudatosítását, értékét említi a tanterv, ugyanakkor leírja a nyelvváltozat meghatározását, a saját nyelvváltozat és az iskola elvárta nyelvváltozat különbségeinek felismertetését szorgalmazza. Az alapozó szakasz (előkészítő, I., II. osztályok) anyanyelvi tantervében¹⁵ a következő fogalmakat kódoltam: sztenderd nyelvváltozat gyakoroltatása, köznyelvi kiejtés normáinak felismertetése, köznyelvi kiejtés gyakorlása, nyelvhelyességi hibák felismertetése.

A sztenderd nyelvváltozat használatára való törekvés megjelenik már az első osztályos tanulási tevékenységek között: „a beszédben előforduló nem sztenderdnek megfelelő hibák javítását célzó gyakorlatok”. A tanterv előíró jellegű nyelvszemléleti módjára utal a sztenderd nyelvváltozattól eltérő nyelvi alakok *hibákként* való említése. Az első osztályos módszertani útmutatóban is jelen van a beszédfejlesztés feladatkörei között: „sztenderdnek megfelelő mondatok alkotása”. A második osztályban a nyelvhelyesség kérdéskörébe sorolja: „A beszédben előforduló nem sztenderdnek megfelelő hibák javítása.”

¹⁵ *Programa școlară...*, 2013.

A sztenderd nyelvváltozat fogalmi köréhez tartozik a köznyelvi kiejtés normáinak felismertetése. Az előkészítő osztály és az első osztály egyik tanulási tartalma: „a köznyelvi kiejtés normáinak felismerését szolgáló tevékenységek”, ennyit ír róla a módszertani útmutató is. A köznyelvi kiejtés felismertetése maga után vonja a gyakorlást is. Úgyszintén az előkészítő és első osztály tanulási tartalmai között szerepel a gyakoroltatás, a módszertani útmutatóban ez áll: „a köznyelvi kiejtés normáihoz való igazodást célzó gyakorlatok – játékos gyakorlatok a gyermekek kiejtésbeli és nyelvhelyességi hibáinak folyamatos javítására”. Elgondolkodtató, hogy a vizsgált tanterv hibaként tartja számon a köznyelvi kiejtéstől eltérő kiejtésbeli változatot. A nyelvhelyességi hibákra nem ad konkrét példát a tanterv, csak ezek folyamatos javítására hívja fel a figyelmet. Az előkészítő osztályos tanulási tartalmak és módszertani útmutató „a beszédben előforduló nyelvhelyességi hibák érzékelését célzó gyakorlatokat” javasol.

Az alapozó szakasz tanterve előíró (preskriptív) nyelvi szemléletmódot érvényesít: kiejtésbeli hibák, nyelvhelyességi hibákról beszél. Bár megemlíti a sztenderd nyelvváltozat gyakorlását, a köznyelvi kiejtés normáihoz való igazodást, játékos gyakorlatokat kíván a kiejtésbeli és nyelvhelyességi „hibák” javítására, de nem említi a kontrasztív szemléletmódot, mely a tanulók otthonosságérzetét teremtené meg.

A III. és IV. osztályosok tantervében¹⁶ a következő kódokat használtam: nyelvhasználat, saját nyelvváltozat, nyelvváltozat meghatározása, nyelvváltozatok tudatosítása, nyelvváltozatok értéke.

A nyelvhasználat fogalmával a módszertani útmutatóban találkoztam. A funkcionális nyelvszemlélet kapcsán tárgyalja, hogy a tanulók hoznak magukkal két lényeges nyelvi tapasztalatot: a beszéd hangalakját és a nyelvhasználat társadalmi-szituatív rétegének ismeretét. Ezek jó alapjai lehetnek az anyanyelvi nevelésnek. Ugyancsak itt egy másik jelenségkör meglétét hangsúlyozza, a nyelvhasználatnak a nyelvváltozati, a stílus- és a regiszterértékét. A nyelvhasználati különbségeknek a tudatosítását az ún. „nyelvi illemtan” (a normakövető nyelvi viselkedés) szempontjából tartja fontosnak és pozitív megközelítéssel kiemeli, hogy „hozzájárul a kifejezésmódok és a szókincs bővítéséhez is.”

Egy másik kód, amit használtam, a nyelvváltozat meghatározása. Ennek szintén a módszertani útmutatóban találtam a meghatározását: „a nyelvváltozat a nyelvnek egy anyanyelvként elsajátított (helyi, társadalmi stb. tényezők által meghatározott) variánsa”. Ennek a tanulók általi felfedeztetésére és tudatosítására hívja fel a figyelmet, hiszen a tanulók tudatában kell hogy legyenek annak, hogy

¹⁶ *Programa școlară...*, 2014.

„saját nyelvvaltozatuk” eltér-e az „irodalmi” nyelvvaltozattól, illetve hogy a környezetükben még milyen nyelvvaltozatok találhatóak meg. Szem előtt kell tartani, hogy az irodalmi nyelv nem jelenti azt, hogy az igényesebb, értékesebb nyelvvaltozat lenne, mint a sajátjuk. A módszertani útmutató nem tér ki az alkalmazható eljárásra, csupán azt említi, hogy „felfedeztetésük és tudatosításuk folyamatában eltérő eljárásokra van szükség”. Itt lett volna lehetőség az alkalmazható stratégiák bemutatására kiváltképpen azért, mert ez a megközelítés csak az új tantervekben szerepel. Tehát bevezetése és alkalmazása egy új szemléletmódot jelent a romániai magyar anyanyelvoktatásban.

Egy másik kód, ami kapcsolódik az előzőhöz, a saját nyelvvaltozat kérdése. A tanterv a tanulási tartalmakban és azok részletes bemutatásában említi, így: „a saját nyelvvaltozat és az iskola elvárta nyelvvaltozat különbségei”. A tartalmak részletes bemutatásában a nyelvi illetan kérdéskörébe sorolja, de nem tárgyalja részletesebben ezt a kérdéskört. Ebben az anyanyelv tantervben érvényesül a kontrasztív szemléletmód, hiszen nyelvhasználati különbségek tudatosítására, a nyelvvaltozatok értékeire hívja fel a figyelmet, ezáltal a nyelvvaltozatok pozitív megközelítését segíti elő.

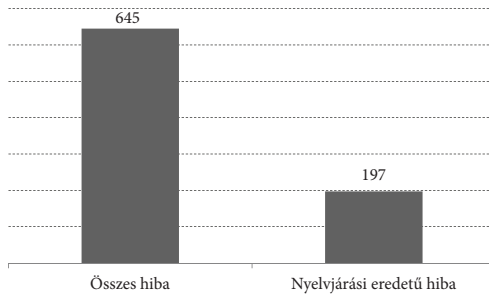
Az első hipotézisem részben igazolódt be, az alapozó szakasz tantervei preskriptív nyelvszemléleti módot érvényesítenek, a III–IV. osztályos tanterv érvényesíti a kontrasztív szemléletet, bár nem tér ki ennek a helyesírási készség alakításában betöltött kiemelt szerepére.

A továbbiakban a tanulók által írt fogalmazásokat vizsgálom. A 62 fogalmazásban 4838 leírt szó van, erre 645 helyesírási hiba jut. A legkevesebb szót tartalmazó fogalmazásban 25 szó van, a legtöbb szó egyetlen fogalmazásban 171. A fogalmazásonkénti átlagos szószám 78,03.

A legkevesebb hibaszám az 1, míg a legtöbb hiba egyetlen fogalmazásban 73. A tanulónkénti átlagos hibaszám 10,40. A 100 szóra jutó hibák átlaga pedig 13,33. Tehát minden 7,50 szóra jut egy hiba.

A helyesírási hibákat kezdetben két nagy csoportba soroltam: nyelvjárási kötöttségű hibák és nem nyelvjárási meghatározottságú helyesírási hibák.

A tanulók fogalmazásaiban található 645 hibából 197 nyelvjárási jellemzőkkel rendelkezik. Ezt az 1/3-os arányt jól mutatja a 1. ábra. Legkevesebb nyelvjárási sajátosságokkal rendelkező hiba egyetlen fogalmazásban 0, legtöbb egyetlen fogalmazásban 19. Minden 3,27 nyelvjárási meghatározottságú. Tehát a második hipotézisem, mely szerint a tanulók fogalmazásaiban előfordulnak nyelvjárási meghatározottságú helyesírási hibák, beigazolódt.

1. ábra. Az összes hiba és a nyelvjárási eredetű hibák arányos összehasonlítása

A nyelvjárási jellemzőkkel rendelkező helyesírási hibákat még részletesebben: hangtani és alaktani nyelvjárási sajátosságok szerint is csoportosítottam. Hangtani nyelvjárási jelenség: a magánhangzók vagy a mássalhangzók a köznyelvitől eltérő ejtése pl.: *kívűl, öltözz, bámúltam, húll*. Az *o* fonéma gyakorisága szintén hangtani sajátosság, pl.: *osztán, barátaimbo, házbo*. A mássalhangzók időtartamának tekintetében talákoztam az *-n* rag és az *-s* képző nyúlásával, pl.: *lábonn, erőss*.

Az alaktani jelenségek közül az élőbeszédben a *-ni, -nitt* családi helyhatározóragok gyakran előfordulnak pl.: *Balázsékni megyek, Erzsinnitt voltam*. A teljes székely nyelvjárásterületen lehet ezt hallani, főként az idősebbek használják. A tanulók fogalmazásait vizsgálva egyetlen helyen talákoztam vele: *Balázsékni* formában. A *honnan?* kérdésre válaszoló határozóragok *-bol/-böl, -rol/-röl, -tol/-töl* jellegzetes formái közül a *barátaimtol, attol* szavakkal talákoztam a fogalmazásokban. A birtokos személyjel T/3. alakjával a *hozzik, kocsi-jik* szavak esetében talákoztam. Nagyon sokszor halljuk az élőbeszédben az *-ít* képző alakját az *-itt* formában. A fogalmazásokban leírt formában is előfordult ez a nyelvjárási alak: *takaritt, tanitt, számítottógép*. Bizonyos képzők előtt, így a *-cska, -cske* kicsinyítő képző előtt is rövid magánhangzót használnak, így: *fogocska, bujocska*. Nagyon gyakori a *-t* végű igékben a szótagok elhagyása, ami szintén az alaktani jelenségek közé tartozik: *juttunk, sütte, kötte*, ezek írott formában is megjelennek.

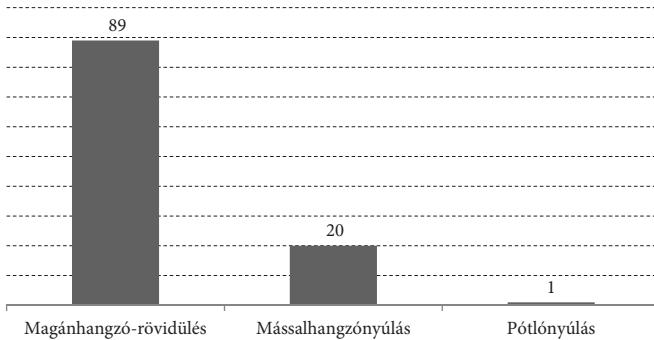
2. ábra. A nyelvjárási jelenségekkel magyarázható hibák összehasonlítása

Összesen 197 nyelvjárási kötöttségű helyesírási hibát találtam a fogalmazásokban, ezek megoszlását a 2. ábra szemlélteti: a hibák közül 149 hangtani, 48 alaktani nyelvjárási sajátossággal rendelkező helyesírási hiba. Tehát a hangtani nyelvjárási sajátosságok közel háromszorosan gyakrabban fordulnak elő a kisiskolások írásbeli produkcióiban megfigyelhető helyesírási hibákban, mint az alaktani sajátosságok. A harmadik hipotézisem, amely szerint a hangtani jelenségek erősebben hatnak az elemi osztályosok helyesírására, mint az alaktani jelenségek, beigazolódtott.

A 645 helyesírási hibából 149 hangtani nyelvjárási sajátosságokkal rendelkező hiba, és ez az összes hiba negyedét teszi ki, vagyis minden negyedik hiba hangtani nyelvjárási sajátosságból ered.

A hangtani jelenségeket még közelebről kellett, hogy megvizsgáljam, megnevezve a magánhangzó-rövidülés, mássalhangzónyúlás, illetve a pótlónyúlás jelölésének jelenségeit. E célból a fogalmazásokban előforduló hangtani nyelvjárási jelenségeket egyenként elemeztem. A hangtani nyelvjárási sajátosságokkal rendelkező szavakban megvizsgáltam, hogy milyen eltérések vannak.

A 3. ábra szemlélteti, hogy 89 esetben találtam magánhangzó-rövidülést, például: *szoval, szomorunak, számüzte, hogolyo, hopehely, vakácioban*; 20 esetben mássalhangzónyúlást a következő szavakban, amelyek többször is előfordultak: *erössen, utánna, minnél, utánnunk, kinyillott, tölle*. A pótlónyúlás jelenségét egy alkalommal találtam, a *lövődöztem* szóban. A negyedik hipotézisem beigazolódtott: a magánhangzó-rövidülés és a mássalhangzónyúlás valóban gyakrabban vannak jelen az írásbeli produkciókban, tehát erősebben hatnak az elemi osztályos tanulók helyesírására, mint a pótlónyúlás jelensége.

3. ábra. A hangtani nyelvjárási jelenségek vizsgálata

A nyelvi hátrány egy másik formájának egy szegmensét is kutattam, arra voltam kíváncsi, hogy a szülők iskolai végzettsége, a családi állapot, mennyire befolyásolja a tanulók szövegalkotását. E mérésben csak kvantitatív tényezőket figyeltem meg.

1. táblázat. Az anya végzettsége és a fogalmazások metszéspontjai

Anya végzettsége	Használt szavak száma (átlag)	Helyesírási hibák száma (átlag)
elemi osztály	43,25	11,00
8 osztály	70,55	10,00
szakiskola	58,77	12,11
középiskola	87,36	10,96
főiskola, egyetem	88,00	7,30

A használt szavak száma és az anya iskolai végzettsége között szignifikáns összefüggés van ($p=0,012$). Minél magasabb az anya iskolai végzettsége, gyereke annál több szóból álló fogalmazást ír, arányában tekintve kevesebb hibát követ el.

Az apa iskolai végzettsége és a használt szavak száma között szintén szignifikáns összefüggés van ($p=0,001$). A használt szavak száma az apa iskolai végzettségével arányosan nő, míg a magasabb iskolai végzettség és a hibák száma fordítottan arányos.

2. táblázat. Az apa végzettsége és a fogalmazások metszéspontjai

Apa végzettsége	Használt szavak száma (átlag)	Helyesírási hibák száma (átlag)
elemi osztály	47,00	12,50
8 osztály	47,37	11,50
szakiskola	74,66	10,75
középiskola	86,85	10,00
főiskola, egyetem	94,30	9,40

Összehasonlítottam a lányok és a fiúk hibaszámait és ott is szignifikáns eltéréseket találtam ($p=0,014$). A lányok szignifikánsan helyesebben írnak a fiúknál.

A családi állapot tekintetében nem voltak nagy változások a 62 tanuló közül 50 tanulót mindkét szülő neveli, 11 tanulót csak egyik szülő és egy tanulót a nagyszülő neveli.

Az ötödik hipotézisem, mely szerint az alacsony iskolázottságú szülők gyermekei kevesebb szóból álló fogalmazásokat írnak, kifejezéseikben szegényesek a magasabb iskolázottságú szülők gyerekeihez viszonyítva, beigazolódott. Árnyakban tekintve több helyesírási hibát ejtenek.

Összegzés

A megfogalmazott hipotézisek beigazolódtak: a székelv nyelvjárási sajátosságok hatást gyakorolnak az elemi tagozatos (III–IV. osztályos) tanulók helyesírására. Ez az állapotfelmérő kutatás igazolta, hogy a nyelvjárási jellemzők és a helyesírás között összefüggés van: a helyesírási hibák harmada nyelvjárási meghatározottságú. A hangtani nyelvjárási sajátosságokból adódó helyesírási hibák háromszor gyakoribbak, mint az alaktani sajátosságokkal rendelkező hibák. Olyan nyelvjárási jellegzetességek, mint a magánhangzó-rövidülés, mássalhangzónyúlás nagyobb hatással vannak a helyesírásra, mint a pótlónyúlás jelensége.

A gyakorlati tapasztalataimat a kutatás eredményei igazolták: az általam vizsgált általános iskola alsó tagozatos tanulói olyan helyesírási nehézségekkel küszködnek, melyek elég nagy hányada nyelvjárási meghatározottságú. A helyesírási készség elsajátításakor figyelniük kell a tanulók beszélt nyelvére, és erre alapozva, ebből kiindulva kialakítani a sztenderdnek megfelelő helyesírási normát.

Az anyanyelvi nevelésnek nem felcserélőnek, egynormájúnak kell lennie a mindennapi gyakorlatban. Ez a nyelvi alapú egyenlőtlenség csökkentését nem

segíti elő. Feltevődik a kérdés, hogy ha az iskolai anyanyelvi nevelésnek a standard nyelvváltozat elsajátíttatása a célja, akkor hogyan oktassuk azt, hogy a tanulók elsődleges anyanyelvváltozata ne sérüljön? Nyelvészetiileg az egyetlen elfogadható álláspont az, ha elismerjük az általuk használt nyelvváltozat szépségeit, értékeit, valamint használati körét. Nyelvpedagógiailag tekintve a normatív változatot nem a nyelvjárások helyére kell illeszteni, mintha felcserélnénk a tanulók anyanyelvváltozatát, hanem mellé sajátíttatjuk el, vagyis additív (hozzáadó) módszert alkalmazunk.

A nyelvjárás ismerete, használata hozzájárulhat az anyanyelvi órák színesebbé tételéhez. Didaktikai szempontból a kontrasztív szemlélet alkalmazása a legcélszerűbb, így lehet megalapozni egy egészséges nyelvszemléletet.

IRODALOM

- Programa școlară pentru disciplina Comunicare în limba maternă maghiară, clasa pregătitoare – clasa a II-a, aprobată prin ordin al ministrului Nr. 3418 / 19.03.2013, București.*
- Programa școlară pentru disciplina Limba și literatura maternă maghiară, clasele a III-a – a IV-a, anexa nr.2 la ordinul ministrului educației naționale nr. 5003 / 02.12.2014, București.*

*

- Beregszászi Anikó: *A lehetetlent lehetni. Tantárgy-pedagógiai útmutató és feladatgyűjtemény az anyanyelv oktatásához a kárpátaljai magyar iskolák 5–9. osztályában.* Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2012.
- Király Lajos: Az anyanyelvi nevelés sajátosságai nyelvjárasi és regionális köznyelvi környezetben. *Magyar Nyelvőr*, 1984, 108. évf. 164–165.
- Kiss Jenő: *Magyar dialektológia.* Budapest, Osiris Kiadó, 2003.
- Kiss Jenő: A nyelvjárások és az anyanyelvi nevelés. *Magyar Nyelvőr*, 2002, 126. évf., 3. szám. 263–269.
- Péntek János: A nyelvi környezet és a helyesírás. *Magyar Nyelvőr*, 2002, 126. évf., 3. szám. 257–262.
- Péntek János: *Nyelvünk táji változatosságának dicsérete.* <http://anyanyelvapolo.hu/nyelvunk-taji-valtozatossaganak-dicserete-pentek-janos-eloadasa/> (2015–05–02)
- Pletl Rita: *Erdélyi helyzetkép az iskolai helyesírásról.* S. l., s. n., 1997.
- Réger Zita: *Utak a nyelvhez.* Budapest, Soros Alapítvány – MTA Nyelvtudományi Intézet, 2002.

Sándor Anna: Dialektológia, regionalizmus és oktatás. In: Ruda Gábor – Szabó Mihály Gizella (szerk.): *Nemzetkép és identitás a nemzetiségi iskolák tankönyveiben. Közép-európai példák: Magyarország és Szlovákia*. Pilisvörösvár – Dunaszerdahely – Komárom – Nyitra – Esztergom, 2013.

Szántó Bórika: Egyetemi hallgatók helyesírási készsége az Implom József helyesírási verseny feladatainak a tükrében. *PedActa*, 2013, 3. köt., 1. szám. 129–142.

Éva Emília MIKOLA

The way I say it- the way I write it! The analysis of spelling mistakes explained by dialect difficulties by primary school students in Felsőháromszék

Elementary school aged pupils possess spoken language, but in school they are familiarized with the written version of it, also. One of the most important tasks of elementary education is the acquisition of the standard language, this being the basic condition of the social mobility. Also we have to know the characteristics of the spoken language used by the pupils, so that we know what kind of problems the pupils confront with by the acquisition of the standard and literary language due to the features of the regional language spoken by them. According to my experiences as an elementary school teacher, the pupils with dialectal backgrounds confront problems especially in the acquisition of the spelling skills, especially regarding the field spelling after pronunciation. Taking into consideration that in the formation of the spelling skills we build upon pronunciation, it is especially important to know the mother tongue versions of the pupil, as well. In my research I examine the mistakes of the elementary school pupils in the region of the Transylvanian Háromszék (Three Chairs) which can be explained on the basis of the Szekler dialect. In the free composition of 62 pupils, speakers of the Szekler dialect, I analyze the quantity of spelling mistakes which can be explained by dialectal background. I also examine which dialectal (especially phonetic) features of the Szekler dialect have more influence on the pupils spelling skills.

Keywords: dialect, spelling mistakes

Halmazott hátrányban. Gyermekvédelmi rendszerben élő magyar tanulók a romániai Bihar megyében (jogszabályi és civil háttér)

Hátrányokkal élő gyerekek a társadalomban és az iskolában

A hátrányos helyzet koncepciója¹ az 1960-as évekig vezethető vissza, amikor oktatáspolitikai kifejezésként vált elterjedtté. Azóta a témakör sokdimenzióssá vált, a fogalmat használják kutatók és gyakorló szakemberek egyaránt a szociológia, a neveléstudományok, a jog, valamint a szociális munka területén. Viszony- és gyűjtőfogalom, amellyel azokat a személyeket jelölik, akik problémásak, nehezen nevelhetők, a tanulásban akadályozottak, szociokulturálisan depriváltak. Szociológiai vonatkozásban hátrányos helyzetűek a szegények, a leszakadók, a különböző devianciákkal rendelkező csoportok. „Ezen a területen személyes és társadalmi, családi és iskolai, szakmai és politikai okok és következmények, biológiai, pszichikus és szociális vonatkozások olyannyira összefonódnak és áthatják egymást, hogy a jelenségvilág komponenseinek pontos elhatárolása, megnevezése, egy letisztult terminológia kidolgozása legalább annyira nehéz, mint a probléma sikeres gyakorlati kezelése.”²

Farkas³ a hátrányos helyzettel kapcsolatosan megkülönböztetett fiziológiai-biológiai, társadalmi és szociális hátrányokat. A fiziológiai-biológiai hátrány olyan tartós betegséget, fogyatékossgot, testi hátrányt jelent, amelyek az ember fizikai, egészségi állapotához kapcsolódnak és akadályozzák a mindennapi élettevékenységet, önfenntartást, teljesítményt. A társadalmi hátrányok a gazdasági és társadalmi működéssel hozhatók összefüggésbe, míg a szociális hátrány a társas kapcsolatok hiányát jelenti.

¹ Papp János: A hátrányos helyzet..., 1997, i. m., 3–7.

² Uo.

³ Farkas Zsuzsanna: Speciális kulturális és szociális helyzetben lévő gyermekcsoportok, 2002, i. m., 119–138.

Réthy és Vámos⁴ a család gazdasági helyzete alapján számított hátrányt – amely a szegénység, az alacsony jövedelem következtében alakul ki – szocioökonómiai hátránynak nevezte, míg az iskolai végzettség, a település vagy valamely kisebbséghez tartozást szociokulturális hátránynak tekintette. A gyerekek helyzetére levetítve, a hátrányos családi háttér jellemzői a következők: a szülők alacsony jövedelme, rossz lakáskörülmények, szülők alacsony iskolai végzettsége, deviáns mikrokörnyezet, szocializációs ártalmak, ép családi struktúra hiánya, a család hiánya, fizikailag beteg, korlátozott szülők.⁵

Pedagógiai vonatkozásban az iskolai hátrányos helyzet problematikáját Magyarországon Kozma Tamás⁶ az elsők között kapcsolta össze a társadalmi-gazdasági jelenségekkel, mintegy hidat képezve a neveléstudomány, az oktatásügy és a társadalmi egyenlőtlenségek kutatása között. Azt vizsgálta, hogy a kulturális-társadalmi hátrányok szükségszerűen együtt járnak-e iskoláztatásbeli hátrányokkal, illetve hogy az oktatásügyi intézkedések mit tehetnek ezek mérsékléséért, a tanulók iskolai eredményességének a növeléséért. Felhívta a figyelmet arra, hogy a társadalmi-kulturális hátrányok jelentős mértékben leképeződnek az iskolai teljesítményben is: a nyelvi műveltség hiánya leginkább a verbális kifejezésre épülő, kultúrához köthető – nyelvi kifejezőkészséget, mint írásos fogalmazást, olvasást, verbális kommunikációt igénylő – tantárgyak tekintetében nyilvánulnak meg, de összekapcsolódik a matematikai teljesítménnyel is. Azok az optimális oktatáspolitikai döntések, amelyek figyelembe veszik a társadalmi-kulturális feltételeket, a településbeli-infrastrukturális adottságokat, valamint a tudati hátrányokat is.

Elemzési szempontból Imre Anna⁷ célszerűnek tartotta a hátrányos helyzet jellemzőit oktatáson belüli, oktatáson kívüli, valamint kimeneti dimenziókba csoportosítani.

Imre⁸ az iskolai hátrányok dimenzióit két kategóriába sorolta: az első kategóriát a tanulók neme, társadalmi háttere és demográfiai jellemzői, a lakóhely típusa és a kisebbségi csoporthoz való tartozás alkotja. Amennyiben ezekre a tényezőkre rátevérdnek különböző oktatáson belüli hátrányok, akkor összhatásként kimeneti hátrányok jönnek létre. A tanuló hátrányai, ha nem kompenzálódnak az isko-

⁴ Réthy Endréné - Vámos Ágnes: *Esélyegyenlőtlenség és méltányos pedagógia*, 2006, i. m., 4–11.

⁵ Papp János: *A hátrányos helyzet...*, 1997, i. m., 6.

⁶ Kozma Tamás: *A hátrányos helyzet pedagógiája*, 1975, i. m., 163–213.

⁷ Imre Anna: *A hátrányos helyzet összetevői*, 2002, i. m., 63–72.

⁸ Uo.

lai évek alatt, hanem megmaradnak vagy fokozódnak, akkor újratermelődnek az iskolán kívüli, illetve az iskolát követő társadalmi környezetben is. Az iskolai kudarcok indikátoraiként a lemorzsolódást, az évismétlést, a túlkorosságot, a magatartászavarokat és a kriminalizálódást határozza meg.

1. táblázat. A hátrányos helyzet oktatási jellemzői⁹

Az oktatási rendszeren kívüli egyenlőtlenség – dimenziók	Az oktatási rendszeren belüli egyenlőtlenségek	Kimeneti jellemzők
– társadalmi háttér	– intézményhálózat	– tanulmányi
– lakóhely	– finanszírozás	– eredményesség
– nem	– anyagi helyzet	– továbbtanulás
– kisebbséghez tartozás	– személyi feltételek	– elhelyezkedés
– demográfia	– tárgyi feltételek	
	– tanterv, tanítási módszerek	

Kozma¹⁰ kiemelte a hátrányos helyzet diagnosztizálásának jelentőségét, valamint a kompenzáló oktatás megszervezésének a lépéseit. A hátrányos helyzetű tanulók azonosítását követően fel kell tárni a társadalmi, földrajzi, kulturális okokat, amelyekbe csomópontként koncentrálnak a hátrányok, utána pedig szükséges kidolgozni a kompenzációs eljárásokat, módszereket.

Hátrányos helyzetű gyermekek Romániában

A szegénységet a szociológia két módon határozta meg: az abszolút, illetve relatív szegénység fogalmakkal. Ez a felosztás abból adódik, hogy az emberi szükségletek társadalomhoz, kultúrához kötöttek.

Az abszolút szegénység az életben maradáshoz szükséges dolgok (élelem, hajlék, ruházat) meglétével, illetve hiányával hozható összefüggésbe és egyetemesen alkalmazhatónak tekinti a szociológia, míg a relatív szegénység egy adott társadalmon belül fennálló életszínvonalhoz kapcsolódik. Az abszolút szegénység mérésére a szociológusok bevezették a szegénységi küszöb vagy létminimum fogalmat, amely a fizikai megélhetéshez szükséges alapvető javak árát jelenti. Ily módon azok a családok számítanak szegényeknek, amelyeknek a jövedelme létminimum alatti.¹¹

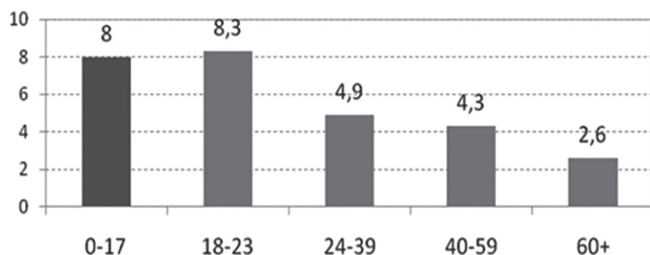
⁹ Uo. 64.

¹⁰ Kozma Tamás: *A hátrányos helyzet pedagógiája*, 1975, i. m., 210.

¹¹ Giddens, Anthony: *Szociológia*, 2008, i. m.

Az egyenlőtlenség és szegénység témaköréhez szorosan kapcsolódik a depriváció, amely „valamitől való megfosztottságot” jelent és sokkal tágabb tartalommal bír, mint a szegénység, amelyet főleg az alacsony jövedelem és az abból következő hátrányokra használ a szakirodalom. Nem egy tudományosan meghatározott, abszolút jelentéssel bíró fogalom, hanem adott társadalmi, gazdasági, környezeti kontextusban, valamihez, valakihez képest kimutatható lemaradásra, hátrányra vonatkozik. A depriváció magába foglalja a gyermek „szülői szeretettől való megfosztottságát” is.¹²

A romániai gyermekek hátrányos helyzetével foglalkozó Marian Preda által irányított kutatás¹³ elsősorban a szegénység, a depriváltság kérdéskörére fókuszált. A kutatást a Bukaresti Egyetem Szociológia és Szociális Munka Kar kutatói végezték az UNICEF romániai képviselőjének a támogatásával. Statisztikai adatokkal alátámasztva a kutatás korosztályonként bemutatta az abszolút szegénység megoszlását Romániában.

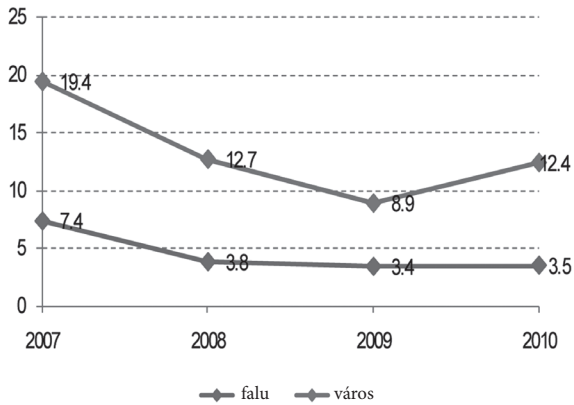

1. ábra. Az abszolút szegénység százalékos megoszlása korosztályonként

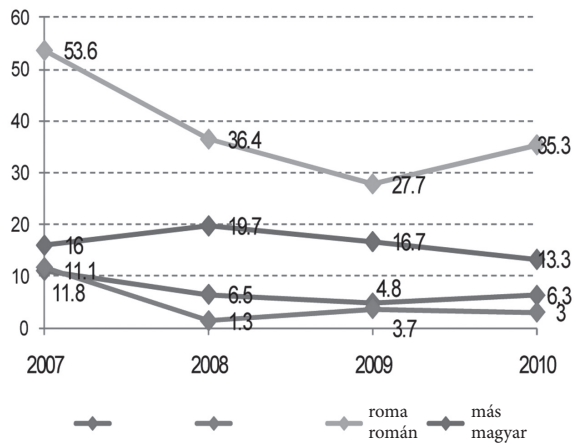
A 2010-es felmérés alapján az abszolút szegénység által leginkább a gyermekek és a fiatal felnőttek voltak érintettek (0–17, illetve 18–23 éves korosztály). Továbbá a gyermekszegénység lakóhely és nemzetiség szerinti vizsgálata nyomán arra a megállapításra jutottak a szerzők, hogy a romániai falvakban az abszolút szegénységben élő gyerekek aránya háromszor nagyobb, mint a városokban, illetve hogy a roma származásúak körében tízszer nagyobb mint a magyar gyerekek körében.

¹² Andorka Rudolf: *Bevezetés a szociológiába*, 2003, i. m.

¹³ Preda, Marian et al.: *Analiza situației copiilor din România*, 2013, i. m.

2. ábra. Az abszolút szegénységben élő gyermekek aránya lakóhely szerint, 2007–2010¹⁴

3 ábra. Az abszolút szegénységben élő gyermekek aránya etnikai hovatartozás szerint, 2007–2010¹⁵

A fenti adatok azt mutatták, hogy a magyar származású gyermekek körében az abszolút szegénységi ráta 11,8% volt 2007-ben, viszont ez az arány 2010-re

¹⁴ Uo. 62.

¹⁵ Uo.

lényegesen csökkent, 3%-ra. A teljes időintervallumra érvényes, hogy a legalacsonyabb gyermekszegénységi rátát a magyar etnikum körében mérték. Romániában az abszolút szegénységben élő roma gyerekek aránya is csökkent 2007–2010 között, viszont továbbra is igen magas maradt: három roma gyerek közül kettő abszolút szegénységben élt.

A gyermekvédelmi ellátás alakulása Romániában

Európában a második világháború után a nyugat-európai demokrácia, valamint a kelet-közép-európai diktatúra különböző módon befolyásolták az egyes országok gyermekvédelmének a fejlődését. Összehasonlító elemzések¹⁶ három modellbe sorolták Európa országait, annak függvényében, hogy mikor és hogyan valósult meg a gyermekvédelem intézményesülése.

2. táblázat. Gyermekvédelmi modellek Európa országaiban 1945 után¹⁷

I. modell – délkelet-európai országok	II. modell – közép-kelet-európai országok	III. model – nyugat-európai országok
Albánia	Bulgária	Egyesült Királyság
Törökország	Oroszország	Norvégia
Szerbia – Montenegró	Románia	Izland
Bosznia-Hercegovina	Lengyelország	Dánia
Örményország	Magyarország	Németország
Azerbajdzsán	Lettország	Franciaország
Grúzia	Észtország	Portugália
		Svédország
		Finnország
		Írország
		Belgium
		Hollandia
		Olaszország
		Spanyolország

A csoportok közötti különbségek az intézményi elhelyezés és a családi alternatívák biztosítása mentén különültek el. A legfontosabb differenciáló tényezők arra vonatkoztak, hogy milyen méretűek a gyermekotthonok; hány éves kortól

¹⁶ *Children in Institutions...*, 2003, i. m.

¹⁷ Rákó Erzsébet: *Gyermekvédelmi intézményekben elhelyezett gyerekek ...*, 2014, i. m., 30–53.

kerülhet intézménybe a gyerek; milyen az ellátás minősége, valamint milyen más alternatívák léteznek a számukra.

Románia a kelet-közép-európai régióba tartozik Bulgáriával, Magyarországgal, Lengyelországgal és más volt posztszocialista államokkal együtt, ahol hosszú ideig az intézményi elhelyezést részesítették előnyben a családi háttér nélkül maradt gyerekek számára.¹⁸ A kommunista diktatúra idején, az 1966-ban történő születésszabályozási törvény és később a szociális felsőfokú képzés eltörlését követően, az elhagyott gyermekek intézménybe helyezését az 1970. évi 3. számú törvény szabályozta, amely 1997-ig volt érvényben. A gyermekeket korosztály és nem szerint helyezték el, minden más alternatívát (örökbeadást, nevelőszülőkhöz való elhelyezést) kiszorított az intézményi elhelyezés. A szellemileg fogyatékos vagy más fogyatékossgal élő gyermekeket speciális otthonokba helyezték, ember-telen körülmények közé. Az állam kezdte átvállalni a nem kívánt gyermekek nevelését, gondozását, mivel az erőszakos családpolitika hatásaként a gyermekek születése sok családnak veszélyeztetést jelentett. Ennek következtében országos viszonylatban folyamatosan nőtt az elhagyott gyermekek száma. A több évtizedig tartó erőszakos beavatkozás következtében az élet, a születendő gyermek egyre kevésbé jelentett értéket és a gyermekek intézményben való nevelése mindinkább társadalmi szinten elfogadott normává vált. A rendszerváltás idején országsszerte 700–800 „mamut” állami intézményben 100–300 ezer gyermek élt nagy nyomorban, túlterhelt, alulképzett és állandóan változó személyzeti gondozás mellett.¹⁹

A rendszerváltozást követően 1990-ben Románia aláírta az ENSZ Gyermekjogi Egyezményét, melynek értelmében bármilyen gyermeket érintő döntést a gyermek érdekében kell meghozni. A továbbiakban a gyermekvédelmet több változás jellemezte:

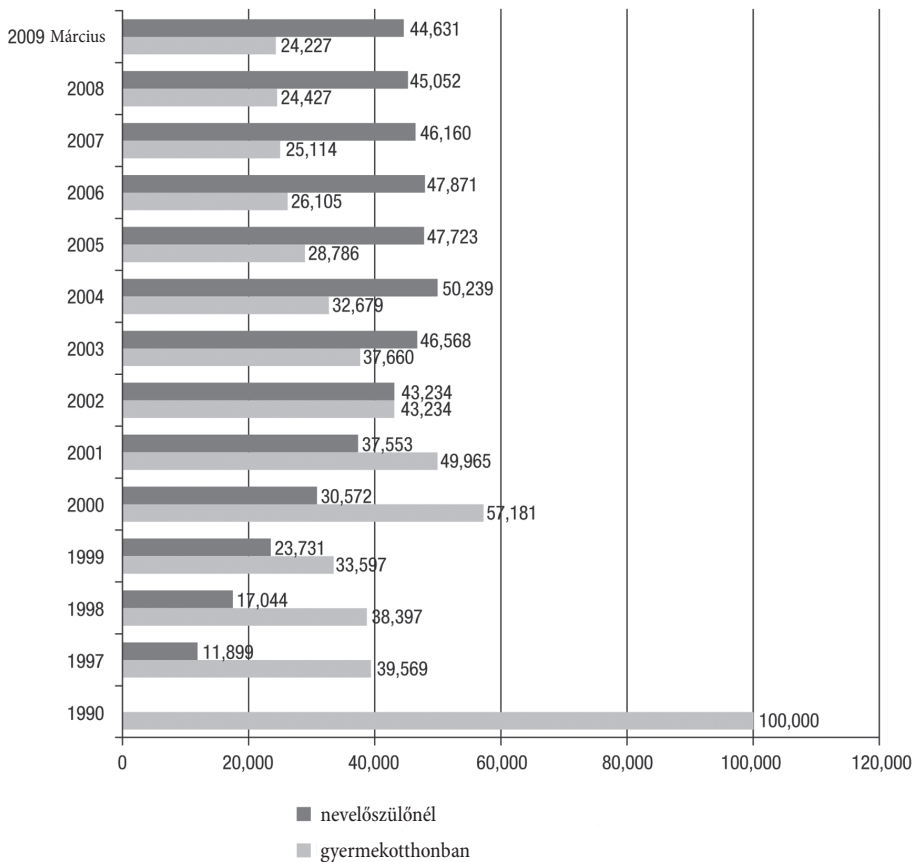
- 1990–1991 között az 1990. évi 11. számú törvény hatályba lépésével engedélyezték a külföldi örökbefogadásokat;
- 1992–1996 között a visszaélések miatt örökbefogadási törvények léptek életbe (1993. évi 47. sz. és 1991. évi 489. sz.), majd a Hági Gyermekvédelmi Egyezmény törvénybe foglalása következett (1994. évi 84. sz.);
- 1997–2000 közötti évek tekinthetők a valóságos reformok időszakának;²⁰
- 2004-ben életbe lépett az új gyermekvédelmi törvény, amelyre a továbbiakban részletesen kitérünk. Ez minden gyermekre érvényes jogokat fogalmazott

¹⁸ Uo.

¹⁹ Munteanu, Ana: *Adopția și atașamentul copiilor...*, 2013, i. m., 17–20.

²⁰ Greenwell, K. Fern: *Reforma bunastarii copilului...*, i. m.

meg, előnyben részesítette a helyi megoldásokat, valamint a családi elhelyezési alternatívákat (nevelőszülőknél, rokonoknál, család típusú otthonokban).²¹

4. ábra. Nevelőszülőknél és gyermekotthonokban elhelyezett gyermekek aránya Romániában, 1990–2009

²¹ Anghel, Roxana et al.: The challenge of reforming child protection..., 2013, i. m., 239–249.

Statisztikai felmérések tükrében 2013-ban Romániában összesen 61 749 gyermek élt szakellátásban, közülük közel 23 000 különböző fenntartású intézményben.²²

A kutatás módszertana

Kutatásunk általános célja, hogy feltárja a gyermekvédelmi gondoskodásban és kisebbségben élő gyermekek és fiatalok többszörösen hátrányos helyzetét. A kutatás célcsoportját a családon kívül, gyermekvédelmi intézményekben nevelt, magyar nemzeti kisebbséghez tartozó tanulók védelmét biztosító jogszabályok és gyermekvédelmi intézmények alkotják. A kutatás kiinduló alapkérdése az, hogy a gyermekvédelmi rendszer, az oktatási rendszer, valamint a működésüket szabályozó jogszabályok hogyan hangolhatók össze és miként működhetnek együtt hatékonyan a hátrányban élő gyermekek sikeres iskolai és társadalmi inklúziója érdekében.

Az oktatási és gyermekvédelmi intézmények összehangolt és célirányos működésének biztosítása elképzelhetetlen az inklúzió folyamatának hatékony elősegítésére alkalmas jogi keret kialakítása nélkül. A kutatás első részében ezért a jelenleg hatályban levő gyermekvédelmi és oktatási jogszabályrendszer alapidokumentumainak elemzésére koncentráltunk. Előzetes vizsgálódásunk nyomán kiinduló hipotézisként fogalmaztuk meg, hogy a jelenlegi romániai törvényes keret – a kinyilvánított politikai szándéktól eltérően – lényegében inkább a hátrányos helyzetű tanulók oktatási és gyermekvédelmi alapszolgáltatásokhoz való hozzáférési jogának rögzítésére koncentrált, és kevésbé a célcsoport-orientált inklúziós mechanizmusok kiépítésére. Ugyanakkor az is megállapítható, hogy a jelenlegi jogrendszer külön-külön kezeli a kisebbséghez tartozó, illetve a gyermekvédelmi ellátásban részesülő tanulókat, és nem fogalmaz meg specifikus előírásokat azokra a gyerekekre vonatkoztatva, akik egyaránt tartoznak valamely nemzeti kisebbséghez és a gyermekvédelmi intézményben nevelkedők hátrányos helyzetű csoportjához.

A fentiekben vázolt helyzetből kiindulva, kutatásunkban arra a kérdésre kerestük a választ, hogy milyen közös fogalomhasználat, célok és problémakezelési módok jellemzőek az oktatási és a gyermekvédelmi rendszer jelenlegi működési módjára a család nélkül nevelkedők vonatkozásában az érvényben lévő kerettörvények tükrében. Ennek érdekében dokumentumelemzéssel feltártuk

²² ANPDCA, 2013.

a célcsoportozható tanulókkal kapcsolatos – alapjogszabályokban foglalt – fogalomhasználat sajátosságait, a támogatási és problémakezelési módzatok fő jellemzőit a gyermekvédelmi szféra és az oktatási rendszer, valamint e kettő kapcsolatának szemszögéből.

Kutatásunk második része az inklúziós folyamat másik, a törvényes kerethez hasonló fontosságú kulcstényezőjére, az intézmények szerepére fókuszált. Romániában, több más ország gyakorlatához hasonlóan, a szociális védelem szorosan összekapcsolódik az egyház segítő tevékenységével.²³ A nemzeti kisebbségekhez kötődő történelmi egyházak esetében a szociális segítő funkció gyakorlásának módja és célrendszere ugyanakkor jelentős identitásőrző többletet is hordoz.²⁴ A magyar történelmi egyházakhoz kötődő intézmények gyermekvédelmi, szociális és oktatási tevékenységei lényeges szerepet töltenek be a gyermekvédelmi rendszerben nevelkedő magyar tanulók iskolai és társadalmi integrációjában, anyanyelvi és nemzeti identitásuk megőrzésében.

Az említett funkciók gyakorlási módjának mélyebb feltárása érdekében kutatásunk során a kisebbségi és egyházi háttérű gyermekvédelmi szféra szerepét vizsgálva intézményi esettanulmányt végeztünk arról, hogy az általunk tanulmányozott egyházi háttérű civil szervezet (alapítvány) hogyan működik, milyen hatékonysággal tevékenykedik a magyar gyerekek iskolai és társadalmi integrációja érdekében. Az esettanulmány során nyert kutatási eredmények értelmezésében segítségünkre voltak azok a háttérinformációk is, amelyeket a Bihar megyei gyermekvédelmi rendszerre, intézményhálózatra vonatkozó statisztikai adatok elemzése révén nyertünk.

Gyermekvédelem, kisebbségi helyzet és inklúzió a vonatkozó alapjogszabályok tükrében

Elemzésünk során a két tanulmányozott dokumentum szövegét három dimenzió mentén kutattuk: fogalomhasználat, szektorközi együttműködés, valamint az etnikai-kisebbségi szabályozások tekintetében. Először is azt vizsgáltuk, hogy a hátrányos helyzet és halmozottan hátrányos helyzet fogalmak milyen kontextusban és milyen gyakorisággal jelennek meg a két szövegben. A gyermekvédelmi törvény következetesen a gyermek kifejezést definiálja és használja. A szöveg fókuszában a jogvédelemre vonatkozó előírások vannak, ez a fogalom fordul elő a leggyakrabban. A szöveg másik hangsúlyos részét a speciális védelemre,

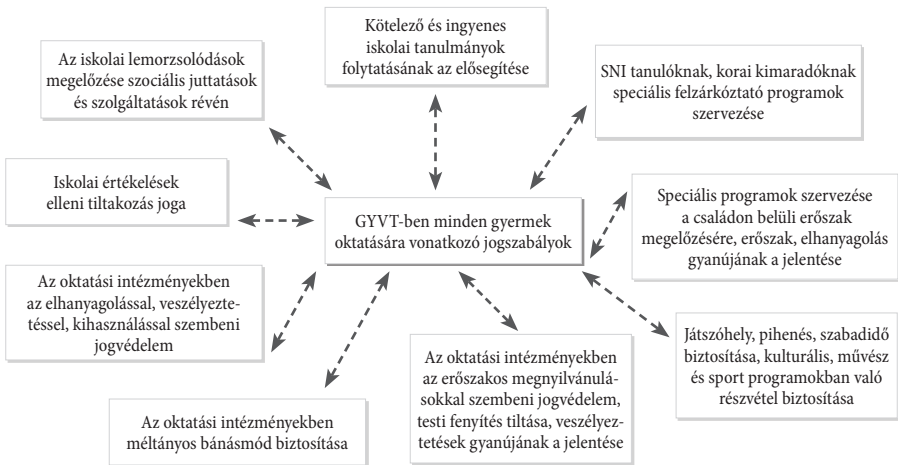
²³ Buzducea, Doru: *Sisteme moderne de asistență social...*, 2009, i. m., 111–127.

²⁴ Szilágyi Györgyi – Flóra Gábor: *Egyházi funkciók és szerepvállalás...*, 2007, i. m., 169–187.

illetve a családra vonatkozó fogalmak alkotják. A gyerekek nevelése, elhanyagolása, veszélyeztetése, valamint a gyermekvédelmi speciális fogalmak használata szintén gyakori a szövegben. A tanulásra, az iskolára, az inklúzióra, a szakmai felkészülésre kevésbé fókuszál a szöveg. Az etnikai vagy kisebbségi utalások szintén kevészer fordulnak elő, a „roma/cigány” kifejezés pedig egyetlen alkalommal sem szerepel a jogszabályban.

Az oktatási törvény szövegében szerepelnek bizonyos kulcsszavak, amelyek a különböző marginális tanulói csoportok megnevezésére utalnak. A sajátos nevelésű igényű tanulóakra vonatkozik a legtöbb utalás, ezt követik a kisebbségben élőkre vonatkozóak. A falun élők, árvák vagy a speciális gondozásba vett tanulók (intézményben élők) viszont alig kerülnek be a jogszabály látókörébe.

A romániai gyermekvédelmi törvény (2004. évi 272. sz. törvény²⁵) tizenkét fejezetre tagolódik. Az I. fejezet általános jogvédelmi irányelvek és fogalmak meghatározását tartalmazza, a II. fejezet minden gyermekre vonatkozó jogokat. Ennek keretében az 52. cikkely tartalmazza az oktatási rendszer feladatait. Az oktatási rendszer országos, megyei és helyi szinteken köteles olyan intézkedéseket hozni, amelyek biztosítják minden tanuló számára, diszkrimináció nélkül, az alábbi jogokat:

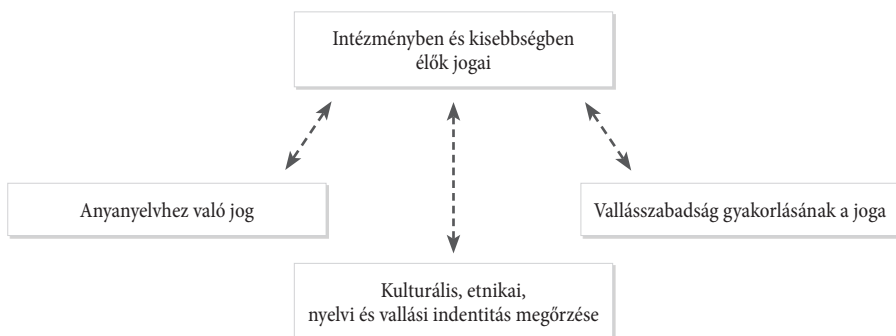

5. ábra. A gyermekek oktatására vonatkozóan általános irányelvek a gyermekvédelmi törvényben

²⁵ <http://www.copii.ro/anunturi/legea-nr-2722004-privind-protectia-si-promovarea-drepturilor-copilului-republicata/> (2015–09–01)

Az oktatási intézményekkel összefüggésben a gyermekvédelmi törvény nagyon részletesen kiterjed a méltányos bánásmód, ezen belül az erőszakos megnyilvánulásokkal szembeni jogvédelem kérdéskörére. A másik, részletesen kifejtett téma a tanulásban lemaradásokkal küzdő, sajátos nevelési igényű tanulók (SNI) felzárkóztatása speciális programok révén, illetve a gazdasági okok miatti oktatási lemorzsolódások megelőzése szociális juttatások és szolgáltatások biztosításával. Az oktatási intézmények feladatkörével kapcsolatosan az etnikai kisebbségben élő tanulókról nem tesz említést a gyermekvédelmi törvény.

A III. fejezetben a törvény a családon kívüli nevelés tematikájára, a speciális nevelésbe vétel körülményeire tér ki: definiálja a célcsoportot, meghatározza a szülők jogait, az intézménybe kerülés módszertanát, körülményeit, tárgyalja a gondozás részleteit. A kisebbségi és intézményekben élő tanulókra egyetlen olyan jogszabály vonatkozik, amely a nyelvi, kulturális, etnikai és vallási különbségek figyelembe vételére hívja fel a figyelmet. Oktatással kapcsolatos előírások azonban nem szerepelnek ebben a részben.

6. ábra. Gyermekvédelmi intézményben élő kisebbségi gyermekek jogai a gyermekvédelmi törvény alapján

A IV–VI. fejezetekben más speciális védelemre szoruló gyermekcsoportokra való utalásokat találtunk, majd a VII. fejezet a speciális védelmet biztosító intézmények hatáskörét taglalja. A VIII. rövid fejezet a gyermekvédelmi feladatokat ellátó magánintézményekkel kapcsolatos szabályozásokat tartalmazza, a IX. fejezet a különböző támogatási formákat, a X–XII. fejezet pedig egyéb utalásokat.

Összességében elmondhatjuk, hogy a gyermekvédelmi törvényben az oktatással kapcsolatos utalások, előírások a minden gyerekre vonatkozó általános diszkurzus részét képezik. Az intézményekben élő gyerekeket a jogszabály speciális helyzetben lévőknek tekinti és részletesen kifejti a rájuk vonatkozó szabályokat: definiálja a célcsoportot, meghatározza a szülők jogait, az intézménybe kerülés módszertanát, körülményeit, tárgyalja a gondozás részleteit. A gyermekvédelmi intézményekbe kerülő gyerekek oktatására vonatkozó szabályozásokat nem találtunk ebben a szövegrészben. Az intézményekben élő kisebbségi gyerekekre egyetlen konkrét utalás történik, amely jogvédelmet biztosít számukra a kulturális, etnikai, nyelvi és vallási identitásuk megőrzése szempontjából. Ennek módszertana azonban nem tisztázott.

Az oktatási alaptörvény (Legea Educatiei Nationale²⁶) I. fejezete általános szabályozásokat, alapelveket tartalmaz, a speciális esetek közül megnevezi a sajátos igényű tanulókat, valamint nemzeti kisebbségben élőket. Ugyancsak erre a két csoportra vonatkozóan később, a II. fejezet külön részt tartalmaz.

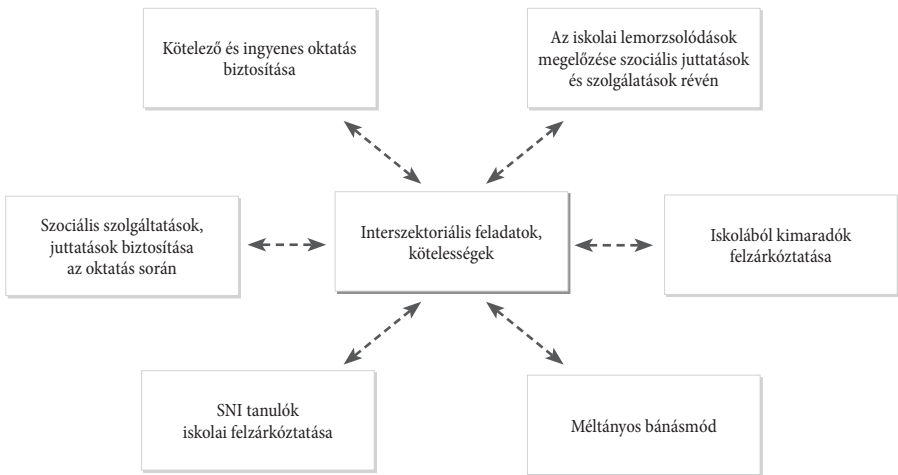
A törvény a különböző oktatási szintek megszervezésére vonatkozó jogszabályokat taglalja, kezdve a bölcsődei és iskola előtti szintektől, egészen a felsőfokú oktatásig. A speciális esetek közül a tanulásban lemaradókra és a kisebbségben élő tanulókra vonatkozóan találunk egy-egy külön részt. A tanulásban lemaradókkal (speciális nevelési igényekkel rendelkezőkkel) összefüggésben részletes szabályozásokat fogalmaz meg mind az oktatási rendszeren belüli, mind pedig a társadalmi felzárkóztatásukra való tekintettel. A többi marginális esetre vonatkozóan elszórtan találunk utalásokat: iskolából kimaradók, szociális támogatósokra és juttatásokra szorulóakra, árvák, intézményben élők, romák, fogyatékos-sággal élők, faluról származók.

A két alapjogszabály elemzése során első hipotézisünk részben igazolódott, ugyanis az oktatási rendszerben a sajátos nevelési igényű tanulók vonatkozásában részletes oktatási és társadalmi inklúziós szabályozásokat találtunk. Más hátrányos vagy halmozottan hátrányos helyzetű tanulói csoportokra viszont nem tér ki részletesen az oktatási jogszabály. Az intézményben élőket egyetlen alkalommal említi: az utazási támogatás vonatkozásában. A gyermekvédelmi törvény részletesen definiálja őket, mint halmozottan hátrányos célcsoportot, viszont konkrétan az oktatásukra vonatkozóan nincsenek utalások.

²⁶ <http://www.edu.ro/index.php/legaldocs/14847> (2015–09–01)

7. ábra. Speciális tanulócsoportok az oktatási törvény alapján

8. ábra. A gyermekvédelem és az oktatás közös feladatai

A különböző hátrányokban élők számára biztosítottak az alapjogok, valamint az alapszintű szociális támogatásokhoz és juttatásokhoz való hozzáférés. Ugyanakkor a két jogszabály nincs összhangban a célcsoportokra vonatkozó fogalomhasználat tekintetében. Továbbá nem tisztázott a két rendszer viszonya sem: a gyermekvédelmi törvény kötelező feladatokat jelöl ki az oktatási rendszer szá-

mára, míg az oktatási törvény a két szektor közötti partnerségi kapcsolatra vonatkozó utalásokat tartalmaz.

A második hipotézisünk igazolódott, hiszen a jogrendszer nem tekinti külön kategóriának a nemzeti kisebbségi, illetve a gyermekvédelmi ellátásban is részesülő tanulókat, nem fogalmaz meg rájuk vonatkozó specifikus előírásokat. A gyermekvédelmi törvény speciális szabályozásokat tartalmaz azokra nézve, akik családi háttér hiányában intézményi ellátásra szornak, viszont a jogszabályban a kisebbségi helyzetre mindössze egyetlen előírás vonatkozik. Ennek értelmében az elhelyezések során figyelembe kell venni a gyermek nyelvi, kulturális, etnikai és vallási sajátosságait. Oktatásukkal összefüggésben azonban nincs külön szabályozás.

Az oktatási törvény részletesen körvonalazza a kisebbségi oktatás kérdéseit, viszont a hátrányos és halmozottan hátrányos helyzet tényleges kezelése, a célcsoport-orientált hatékony inklúziós mechanizmusok kiépítése jóval kevesebb helyet és figyelmet kap e jogszabályban. A tanulásban lemaradók felzárkóztatására fókuszál, anélkül, hogy kellőképpen figyelembe venné a különböző célcsoportok sajátosságait, különbözőségeit. A kisebbségi helyzetű és intézményben élőket nem tekinti külön tanulói kategóriának.

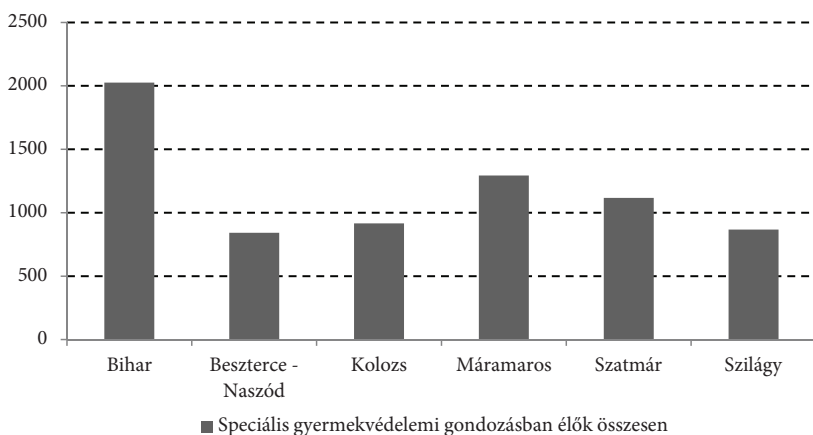
A Bihar megyei civil szervezetek gyermekvédelmi tevékenysége

Bihar megye a romániai Északnyugat Régió része, közvetlenül Magyarország szomszédságában található. Többségében már nem magyarok lakta vidék, azonban a magyar lakosság aránya továbbra is számottevő.

A szakellátásban élő gyerekek régiós viszonylatban Bihar megye területén vannak jelen a legnagyobb arányban, az intézményfenntartók között pedig az állami szféra mellett jelentős arányban ott vannak az egyházi háttérű civil szervezetek is. E sajátos körülmények között vetődik fel a kérdés, hogy milyen struktúrába kerülnek az intézményi ellátásra szoruló magyar gyerekek, ki vállalja felnevelésüket, hogyan, milyen mértékben tudják megőrizni anyanyelvi, kulturális, vallási identitásukat.

3. táblázat. Magyar és roma népesség aránya Romániában, 2011²⁷

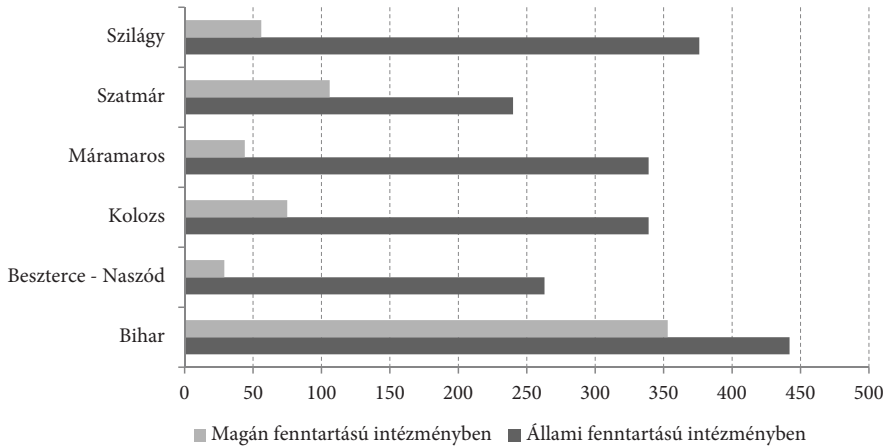
Megye	Össznépesség	Magyar népesség, %	Roma népesség, %
Bihar	575 398	25,27	6,33
Beszterce-Naszód	277 861	5,30	4,30
Kolozs	691 106	15,93	3,46
Máramaros	461 290	7,53	2,73
Szatmár	329 079	34,50	5,32
Szilágy	217 895	23,35	6,98

9. ábra. Szakellátásban élő gyermekek száma az Északnyugat Régióban, 2014²⁸

Megállapítható továbbá, hogy noha Kolozs megye a régió legnépesebb megyéje, a magyarság és a gyermekvédelmi szakellátásban élők aránya viszont Bihar megyében a legmagasabb. Ugyanakkor a népszámlálási adatokból az is kitűnik, hogy a megyében a roma lakosság aránya is magas régiós viszonylatban. A 2014-es gyermekvédelmi statisztikák fenntartó szerinti megoszlását vizsgálva, Bihar megyében a gyermekvédelmi szakellátásban élő gyermekek közel fele magánintézményekben él.

²⁷ Institutul Național de Statistică, 2011.

²⁸ ANPDCA, 2013.

10. ábra. Intézményekben élő gyermeklétszám fenntartó szerinti megoszlásban²⁹

Bihar megyében a gyermekvédelmi intézmények fenntartói megoszlása tekintetében is sajátos helyzet alakult ki. Míg a többi megyében az intézmények többségének a fenntartója az állam, Bihar megyében a magán és az állami intézmények között megközelítőleg egyenlő arányban oszlik meg a tehervállalás.

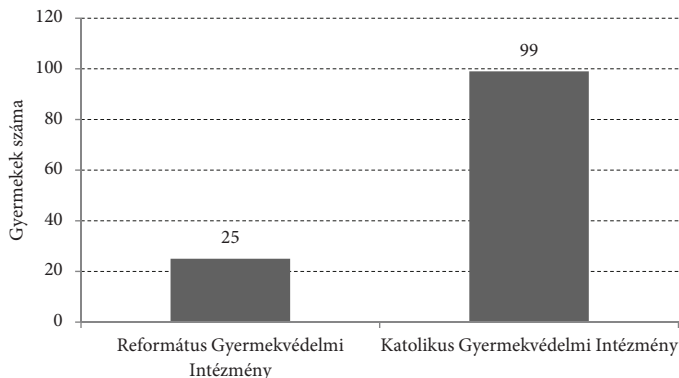
A magánintézményekben 2014-ben összesen 353 gyerek élt, akik közül 17 roma származású, 14 fogyatékossgal élő és 336 gyerek elhanyagolás és abúzus miatt került állami gondozásba. Ezt az összetételt összehasonlítva az állami fenntartású intézményekben élők veszélyeztetettségi kategória szerinti megoszlásával, kitűnik, hogy az egyházi háttérű magán intézményekben a gyerekek jóval alacsonyabb aránya (közel 4%-a) fogyatékossgal élő az állami otthonokhoz viszonyítva, ahol ez az arány több mint 50%.³⁰

Jelen kutatásunk keretében a magyar anyanyelvű és gyermekvédelmi intézményekben élő gyerekek azonosítása azért jelentett problémát, mivel a gyermekvédelmi nyilvántartásokban etnikai hovatartozás szerint csak a roma gyerekek száma szerepel, valamint az, hogy milyen veszélyeztetettségi kategóriába tartoznak. Ezért a minél pontosabb információszerzés érdekében a fenntartó intézmény nyelvi-kulturális háttérét is megvizsgáltuk, a gyermekvédelmi hivataltól származó adatokat pedig más forrásokból kiegészítettük. Az egyértelműen azonosítható

²⁹ Uo.

³⁰ Uo.

magyar nyelvű gyermekvédelmi intézmények az élesdi „Kajántó Mária” Gyermek és Ifjúsági Központ, a szentjombi „Szent István” Szociális Központ, a bélfenyéri „Kolping” és a nagyszalontai „Szent Ferenc” Alapítvány. Ezekben az intézményekben összesen 124 gyerek él, akik családi elhanyagolás és veszélyeztetés miatt kerültek gyermekvédelmi gondozásba. Mind a négy intézmény egyházi háttérű.

11. ábra. Egyházi háttérű gyermekvédelmi intézményekben élők száma³¹

A kutatás keretében az egyik római katolikus háttérű intézmény vezetőjével, valamint a gyermekvédelmi és oktatási területen egyaránt tapasztalatokkal rendelkező házastársával készítettünk félig strukturált interjút. Az intézményvezetőnek három saját és öt fogadott gyereke van, felesége aktív pedagógus. Öt éve együtt élnek a fogadott gyerekekkel, de már korábban is aktívan részt vettek ebben a munkában. Az intézményvezető egyben a Bihar megyei katolikus háttérű gyermekvédelmi tevékenység egyik koordinátora is, aki több mint 90 gyerekért felelős.

Az esettanulmányt a következő dimenziók mentén strukturáltuk: az intézmény helye és lehetőségei a romániai gyermekvédelmi rendszer keretében; a gyermekek családi háttere, bekerülési okok; közösségi integráció; az oktatás és a gyermekvédelem kapcsolata. A jelzett dimenziók mentén a következő főbb megállapításokat tehetjük.

³¹ http://www.dgaspcbihor.ro/dgaspcbh.ro/informatii_publice/fisa_trim_2014_3.pdf (2015-09-01)

Férfi interjúalanyunk szerint, aki a gyermekvédelmi intézmény helyi vezetője, a romániai gyermekvédelmi rendszer, 20 éves távlatban nézve, sok javuláson ment át, viszont a gyermekvédelmi törvény életbe léptetése, metodológiája több szempontból még nem teljesen tisztázott. Korábban a civil szervezetek nagyon minimális anyagi támogatást kaptak az államtól (a költségek 8–10%-át), ami nem kis megterhelést jelentett az intézmények fenntartása, a gyerekek gondozása-nevelése, a személyzet bérezése terén. Viszont 2014 decemberétől lényeges változás következett be: az állam jelentősen növelte a pénzbeli juttatások mértékét és a szakképzett nevelőszülők bérezését, a járulékok kifizetését is átvállalta. Ez a legális működés szempontjából is kedvező lépést jelentett. Ugyanakkor a pénzbeli juttatásokról való elszámolás még mindig nem tisztázott terület.

Továbbá, meglátása szerint, a romániai civil gyermekvédelmi szervezeteknek több előnyük is van az állami szervezetekhez képest: alacsonyabb a bürokrácia több vonatkozásban, és maguk határozzák meg, hogy kit és milyen minőségben foglalkoztassanak. Interjúalanyunk túlzásnak minősítette azt a gyermekvédelmi jogszabályt, amelynek értelmében a gyermekek rokonait IV. fokig kötelesek évente több alkalommal is megkeresni, hiszen sok esetben magát a szülőt sem lehet megtalálni, nemhogy a széles rokonságot. Szerinte elegendő lenne II. fokig felderíteni a családot. Sokszor a szülő „Isten nevében” a gyereket az alapítvány gondjaira bízta, utána évekre eltűnik, elérhetetlenné válik. Ezeknek a gyerekeknek a „lepapírozása”, vagyis a folyamat hivatalossá tétele nagyon nehézkes, hiszen nem találni sem a szülőket, sem a rokonságot.

Arra a kérdésre, hogy tulajdonképpen milyen családi háttérből kerülnek a gyerekek az alapítványhoz, férfi interjúalanyunk több éves tapasztalata alapján azt nyilatkozta, hogy a gyermekek általában a környékbeli falvakból, leszegényedett, rendezetlen, mezőgazdász családokból származnak. A rendszerváltás után bezárták a termelőszövetkezeteket, ahol a nagyszülők dolgoztak, ezért munka nélkül maradtak és sokan közülük alkoholisták lettek. Közben gyerekeik valahogyan felnőttek, de olyan mintát kaptak otthonról, amely nem segítette őket sem iskolai tanulmányaik végzésében, sem a társadalmi integrációban. „Összejött a gyerek”, akinek a nevelését nem tudták vállalni. Általában csak anyuka vagy csak apuka van a családban, de sok esetben senki sincs a gyermekek mögött. Vannak 8–10–16 gyermekes családok, ahol a szülőnek nincs munkahelye, sok esetben írni-olvasni sem tudnak, esetleg napszámos munkát végeznek, de lopásokba is keverednek. Ezek többségében magyar családok, nem románok. Vakációban a gyerekek hazalátogatnak, de vannak esetek, hogy otthon veszélyeztetett helyzetbe kerülnek ismét, ezért nagyon megfontolják, hogy hazaengedjék-e őket vagy sem.

Az alapítványon belül jelenleg tíz „család” működik, 8–10 gyerek lakik együtt két nevelővel az alapítvány által fenntartott családi ingatlanokban. A gyerekek a helyi iskolába járnak, az egyházi és a közösségi alkalmakon is részt vesznek. Interjúalanyunk fontosnak tekinti a vallásos értékek közvetítését a gyerekek felé: az alázatot, a becsületes munkára való nevelést és a szeretetet. Meglátása szerint, ha ezeket sikerül átadni a gyerekeknek, akkor integrálódni tudnak a társadalomba.

Az alapítvány nagy udvarral rendelkezik, tartanak néhány csirkét, kertészkednek. Ennek nem feltétlenül az önellátás, hanem inkább a nevelés a célja. A nagyobb gyerekek vakációban szezonmunkát is végeztek és azt tapasztalták, hogy a cégek rendszeresen visszahívják őket, ami azt jelenti, hogy becsületesen végezték a munkájukat. Az interjúalany meglátása szerint vannak olyan gyermekek is, aki sem tanulni, sem dolgozni nem szeretnek, de náluk is elvetették a jó magot, ami majd később „kicsirázhat”.

A városvezetés – a polgármesteri hivatal és a tanácsosok – nagymértékben támogatták az egyház gyermekvédelmi tevékenységét. Nemcsak a nyitottság jellemző erre a kapcsolatra, hanem az anyagi támogatás is. A polgármesteri hivatal évente jótékonyági alkalmat szervezett az alapítvány megsegítése érdekében, melynek során főleg a helyi vállalkozókat szólították meg. Az interjúalany tapasztalata alapján évről évre nőtt a pénzbeli adomány összege, amellyel az alapítványt támogatták.

A férfi interjúalany, összegezve az egyházi kezdeményezés országos gyermekvédelmi hálózat munkáját, kiemelte, hogy az elmúlt 20 évben az alapítvány sokat fejlődött, összesen több mint 5000 gyerek fordult meg náluk. Azok közül, akik már kinőttek az otthonból, többen már dolgoznak, munkahelyük van, családot alapítottak. Vannak olyanok is, akik külföldre mentek – egyik neveltjük Angliában doktorált és nagyon elismert kutatómunkát végez, családot alapított. Vannak olyanok is, akik felnőttek, viszont nevelőként maradtak az alapítvány valamelyik otthonában. Összesen 2–3 fiatal került börtönbe, viszont velük is tartják a kapcsolatot. Az interjúalany meglátása szerint a fiatalok tanultak az esetből, és ha kijönnek, akkor segítséget, támogatást kapnak az alapítványtól, hogy vissza tudjanak illeszkedni a társadalomba. Nyomatékosan hangsúlyozta viszont, hogy csak azokon lehet segíteni, akik akarják, elfogadják a segítséget.

A női interjúalany, aki nevelő az alapítványnál, a vezetőnek a felesége, valamint román–magyar szakos tanár is a helyi iskolában, kiemelte, hogy a gyerekek általában tanulási deficittel kerülnek az otthonba, nehezebben fejleszthetők és hosszabb ideig kell tanulniuk. A gyerekek 90%-a normál oktatásban vesz részt, 5%-a speciális iskolába és 5%-a normál oktatásban tanul sajátos nevelésű igényű tanulóként. A speciális pedagógiai programokat, amelyek a helyi, magyar

nyelven működő iskolák keretében kérvényezhető, csak akkor veszik igénybe, ha „nagy a baj”. Általában az iskolában a tanárok készségesek, jó a kapcsolat velük, korrepetálják őket, mindent megtesznek azért, hogy a gyerekek behozzák a lemaradást. Nyolcadik osztály után legtöbbször a helyi szakiskolába iratkoznak be, de vannak néhányan, akik elméleti líceumba mennek, később pedig egyetemre. Az interjúalany szakmai véleménye szerint az iskolai oktatásban le kellene faragni a tananyagot, több kommunikációs gyakorlatra lenne szükség, meg kellene tanítani a román hétköznapi nyelvet is. A sok nyelvtani szabály helyett román kultúrát és civilizációt kellene tanítani a magyar gyerekeknek, hogy megismerjék a másik népet.

4. táblázat. Az intézmény és környezete oktatási és inklúziós tevékenységének összegzése, kimeneti jellemzők

Oktatási és társadalmi inklúziós tevékenységek			Kimeneti jellemzők
Az intézményben	Az iskolában	A közösségben	
– értékkövetítés	– korrepetálás	– kulturális és egyházi	– többnyire szakiskolai képzés – néhányan esetben sikeres érettségi, továbbtanulás a felsőoktatásban – egy személy külföldön doktorált – családalapítás – munkahelyi beilleszkedés – becsületes munkavállalók – néhányan börtönbe kerültek
– segítségnyújtás a tanulásban	– speciális pedagógiai program	– tevékenységekben való részvétel	
– teljes fizikai gondoskodás	– anyanyelvi képzési lehetőség az oktatás minden szintjén	– pozitív közösségi attitűd	
– értelmes szabadidős lehetőségek (sport, kerékpározás, kirándulás, társasjáték)	– az osztályközösség és a pedagógusok befogadó attitűdje	– anyagi segítségnyújtás	
– baráti kapcsolatok ápolása	– iskolai és azon kívüli tevékenységekben való hozzáférés biztosítása	– munkahelyi mentorálás	
– házi munkába való bevonódás (kertészkedés, állatgondozás)			

A gyerekek gazdag szabadidős tevékenységekben vesznek részt: sportolnak, fociznak, biciklitúrákat szerveznek, kertészkednek, társasjátékokat játszanak. Fogadnak önkénteseket, cserkészeket, az osztálytársak is meg szokták látogatni őket. Kiemelten fontosak a barátságkötések, és az, hogy értelmesen töltsék el a szabadidejüket.

A fentiekből kitűnik, hogy kompenzáló tevékenység három szinten folyik: a gyermekvédelmi intézményben, az iskolában és a közösségben. Ezek a társadalmi szereplők szorosan együttműködnek egymással. Azok a fiatalok képezik a kimenetet, akik már elhagyták az alapítványt. Rájuk többnyire a szakiskolai képzés megszerzése a jellemző, viszont vannak „sikertörténetek” is, felsőfokú diplomát szereztek néhányan. Jellemző a fiatalokra, hogy családot alapítottak és többnyire becsületes munkavállalók.

Összegzés

Kutatásunk során elsőként arra a kérdésre kerestük a választ, hogy milyen közös fogalomhasználata, céljai és problémakezelési módozatai vannak az oktatási rendszernek és a gyermekvédelemnek Romániában a család nélkül nevelkedők vonatkozásában az érvényben lévő jogszabályok tükrében. Ezzel összefüggésben feltételeztük, hogy a jelenlegi romániai törvényi keret inkább a hátrányos helyzetű tanulók oktatási és gyermekvédelmi alapszolgáltatásokhoz való hozzáférési jogának rögzítésére koncentrál, kevésbé a célcsoport-orientált inklúziós mechanizmusok kiépítésére. Továbbá, hogy a jogrendszer nem tekinti külön kategóriának a nemzeti kisebbségi és a gyermekvédelmi ellátásban is részesülő tanulókat, nem fogalmaz meg rájuk vonatkozó specifikus előírásokat.

A gyermekvédelmi törvényben az oktatással kapcsolatos utalások, előírások a minden gyermekre vonatkozó, általános diskurzus részeként szerepelnek. Az intézményekben élő gyerekeket a jogszabály speciális helyzetben lévőknek tekinti és részletesen kifejti a rájuk vonatkozó szabályokat: definiálja a célcsoportot, meghatározza a szülők jogait, az intézménybe kerülés módszertanát, körülményeit, tárgyalja a gondozás részleteit. Oktatásukra vonatkozó szabályozásokat viszont nem találtunk ebben a szövegrészben. A kisebbségben és intézményekben élőkre egyetlen jogszabály vonatkozik, amely jogvédelmet biztosít számukra a kulturális, etnikai, nyelvi és vallási identitásuk megőrzése szempontjából, viszont a gyakorlati megvalósítás módszertana nem tisztázott.

Az oktatási alaptörvény elemzése során megállapítottuk, hogy az oktatási rendszerben a sajátos nevelési igényű tanulók vonatkozásában részletes oktatási és társadalmi inklúziós szabályozások találhatók. Más hátrányos vagy halmozottan hátrányos helyzetű tanulói csoportokra viszont nem tér ki részletesen a jogszabály. Az intézményben élőket egyetlen alkalommal említi: az utazási támogatás vonatkozásában.

A különböző hátrányokban élők számára biztosítottak az alapjogok, valamint az alapszintű szociális támogatásokhoz és juttatásokhoz való hozzáférés, viszont egyik jogszabály sem tekinti külön kategóriának a nemzeti kisebbségi helyzetű és gyermekvédelmi ellátásban is részesülő tanulókat, nem fogalmaz meg rájuk vonatkozó specifikus előírásokat. Továbbá megállapítottuk, hogy a két jogszabály nincs összhangban a hátrányos helyzet fogalomhasználata tekintetében és nem tisztázott a két rendszer viszonya sem. A gyermekvédelmi törvény kötelező feladatokat jelöl ki az oktatási rendszer számára, míg az oktatási törvény a két szektor közötti partnerségi kapcsolatra vonatkozó utalásokat tartalmaz.

A kutatás második részében arra a kérdésre kerestük a választ, hogy milyen sajátosságai vannak a gyermekvédelmi rendszernek Bihar megyében. Statisztikai adatok másodelemzésével feltártuk, hogy a régió megyéi közül Bihar megyében él a legtöbb gyermekvédelmi gondoskodásban nevelkedő gyerek, valamint azt, hogy a civil szervezetek nagy arányban részt vállalnak a megye gyermekvédelmi tevékenységeiben. Figyelembe véve a megye magyar lakosságának az arányát (25%), lényeges kérdés, hogy hol élnek a magyar anyanyelvű, halmozottan hátrányos helyzetű gyermekek, és kik gondoskodnak iskolai és társadalmi integrációjukról. A megyei gyermekvédelmi statisztikai adatok másodelemzése révén beazonosítottunk olyan civil szervezeteket, amelyek a magyar történelmi egyházakhoz tartoznak és a megye magyar lakosságának elhanyagolt gyermekeit nevelik. Az egyik civil szervezet vezetőjével és munkatársával félig strukturált interjút készítettünk, amely közelről is megvilágította ezeknek a szervezeteknek az iskolai és társadalmi inklúziós tevékenységét. Bebizonyosodott, hogy Bihar megyében az egyházi háttérű intézményeknek kulcsszerepük van a halmozottan hátrányos helyzetű magyar anyanyelvű gyermekek iskolai és társadalmi integrációjában, valamint nyelvi, kulturális és vallási identitásuk megőrzésében.

IRODALOM

- Andorka Rudolf: *Bevezetés a szociológiába*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.
- Anghel, Roxana et al.: The challenge of reforming child protection in Eastern Europe: The cases of Hungary and Romania. *Psychosocial Intervention*, 2013, No. 22. 239–249.
- Autorităţii Naţionale pentru Protecţia Drepturilor Copilului şi Adoptie (ANPDCA), 2013. <http://www.copii.ro/statistici/>
- Buzducea, Doru: *Sisteme moderne de asistenţă socială. Tendinţe globale şi practici locale*. Iaşi, Polirom, 2009.

- Children in Institutions: The beginning of the end? The cases of Italy, Spain, Argentina, Chile and Uruguay.* UNICEF, Innocenti Research Centre Innocenti Insight, 2003.
- Farkas Zsuzsanna: Speciális kulturális és szociális helyzetben lévő gyermekcsoportok. In: Estefánné Varga Magdolna – Ludányi Ágnes (szerk.): *Esélyteremtés a pedagógiában.* Eger, Eszterházy Károly Főiskola, 2002. 119–138.
- Giddens, Anthony: *Szociológia.* Budapest, Osiris Kiadó, 2008.
- Greenwell, K. Fern: *Reforma bunastarii copilului in Romania: abandon si dezinstitutionalizare, 1987–2000.* http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/pnacn657.pdf (2015–09–01)
- Imre Anna: A hátrányos helyzet összetevői. *Educatio*, 2002, 1. szám. 63–72.
- Kozma Tamás: *A hátrányos helyzet pedagógiája.* Budapest, Tankönyvkiadó, 1975. 163–213.
- Munteanu, Ana: *Adopția și atașamentul copiilor separați de părinții biologici.* Iași, Polirom, 2013. 17–20.
- Papp János: A hátrányos helyzet és a veszélyeztetettség. *Educatio*, 1997, 1. szám.
- Preda, Marian et al.: *Analiza situației copiilor din România.* București, Vanemonde, 2013.
- Rákó Erzsébet: *Gyermekvédelmi intézményekben elhelyezett gyerekek életkörülményei.* Szeged, Belvedere, 2014. 30–53.
- Réthy Endréné – Vámos Ágnes: Esélyegyenlőtlenség és méltányos pedagógia. In: M. Nádasi Márta (szerk.): *A gyakorlati pedagógia néhány kérdése.* ELTE PPK Neveléstudományi Intézet, 2006. 4–11.
- Szilágyi Györgyi – Flóra Gábor: Egyházi funkciók és szerepvállalás a Partiumban 1989 után. In: Révay Edit – Hegedűs Rita (szerk.): *Úton. Tanulmányok Tomka Miklós tiszteletére.* Szegedi Egyetem Vallástudományi Tanszék, 2007. 169–187.

Emese Beáta BEREI

Children in cumulative disadvantage. Legislations and Non-Governmental Child Protection Organizations to support Ethnic Hungarian Pupils in Bihor County, Romania

The general aim of our research is to explore the main characteristics of the laws and institutional networks dealing with children and young people with multiple disadvantages belonging to national minority under child protection. The target group of the research are the laws supporting the Romanian Hungarian minority students and the institutional networks of child protection. In the first part we analyzed the basic documents of legislation of child protection and education system currently in force. In the second part we focused on the role of the institutions, through the analysis of the statistics for the child protection system and the institutional networks in Bihar county, and an institutional case study. Based on our research results, the current legislation treats the national minority students and the students under child protection care separately and do not have any specific regulation regarding those children with disadvantages that belong to both a national minority and grow up in a child protection institution. The child protection and education laws use the terms in connection with disadvantage in different ways and do not regulate the methodology of validation of identity rights. In default of appropriate legal framework and government's role the child protecting, social and educational actions of the institutions connected to Hungarian historical churches take important part in preserving the Hungarian students' school and social integration, mothertongue and national identity that live in the system of child protection.

Keywords: Hungarian minority, disadvantage, child protection system

STARK GABRIELLA MÁRIA

Kisebbségi magyar pedagógusjelöltek tanulási útvonalai

Vizsgálatom célja a pedagógusjelöltek tanulási útvonalainak feltérképezése az etnikai hovatartozás (kisebbség/többség) dimenziójában. Vizsgálatom során a következő kérdésekre kerestem a választ: (1) Milyen tényezők befolyásolják a pedagógusképzés mint tanulási útvonal választását? (2) Milyen megkülönböztető jegyei vannak a többségi, illetve a kisebbségi tanulási útvonalaknak régióként? Tanulmányomban a kisebbségi pedagógusképzéssel foglalkozom. E terület vizsgálatát azért tartom relevánsnak, mert a kiemelt terepet jelent a kisebbségi oktatás számára. Csata és társai szerint¹ a pedagógusképzés az egész oktatás önmagát reprodukáló szegmentuma. Az ideologikus diskurzusban megnyilvánul az a szándék, hogy a pedagóguspályát a nemzeti közösség szempontjából küldetésként szimbolikusan fölértékeljék. Ez a szimbolikus felértékelés azonban nem ellensúlyozhatja a valós körülményeket, melyek tovább rontják a pálya presztíjét.

Elméleti keretek

Vizsgálatom elméleti kerete fokozatosan alakult, kezdetben a pedagógusképzést, s elsősorban az óvodapedagógus- és tanítóképzést a Bologna-folyamat mint felsőoktatási reform szemszögéből vizsgáltam. Ezt követte a pedagógusképzés kisebbségi oktatás szemszögéből történő vizsgálata, mivel Papp szerint a pedagógusképzés a kisebbségi oktatás egyik makroszintű, etnikailag semleges magyarázó tényezője.²

¹ Csata Zsombor et al.: *Az erdélyi magyar felsőoktatás...*, 2010, i. m., 78.

² Papp Z. Attila: *Kisebbségi magyarok...*, 2012, i. m., 9.

1. táblázat. A kisebbségi oktatás sajátosságait magyarázó tényezők³

	Makroszintű magyarázatok	Mezoszintű magyarázatok	Mikroszintű magyarázatok
Etnicitással összefüggő	1) Nemzetállami keret és etnopolitikai környezet 2) Deszegregációs politika 3) Lingvicizmus 4) Etnokulturalista magyarázatok 5) Diszkrimináció 6) Társadalmi előítéletek és interetnikus kapcsolatok rendszere 7) Kisebbségi kurrikuláris jelenlét	1) Iskolák közötti és iskolán belüli szegregáció 2) Anyanyelvi programok, önkéntes szegregáció 3) Tanár-diák kapcsolat, pedagógusok elvárásai 4) <i>Kisebbségi tanulási útvonalak</i>	1) Család kulturális tőkéje 2) Etnikai sztereotípiák 3) Államnyelvi kompetenciák megléte 4) Ifjúsági kultúra sajátosságai
Etnikailag semleges	1) Az ország külső-belső regionális környezete 2) Oktatási rendszer filozófiája 3) Rendszer működése (korai szelekció, óvodáztatás, centralizáció-decentralizáció) 4) <i>Pedagógiai képzés, továbbképzés rendszere</i>	1) Iskola mint szervezet 2) Iskolai erőforrások megléte 3) Pedagógusok társadalmi összetétele 4) Pedagógusok bérezése (alulfizetés, korai kiegészítés) 5) Használható pedagógiai kultúra 6) Iskolaszervezet, iskola-előkészítő oktatás lényege 7) Település szintű szegregáció	1) Család szociális és gazdasági tőkéje/ pozíciója 2) Belső migráció, lakóhely változtatása 3) A célországban eltöltött idő és motivációja

³ Uo. 9.

Condron, Heckmann és McDonough vizsgálataira alapozva Papp⁴ egységes rendszerbe foglalta a kisebbségi oktatás sajátosságait magyarázó tényezőket két dimenzió mentén. Egyik dimenziót a rendszer szintjei képezik: oktatási rendszerhez kapcsolódó tényezők (makroszint), iskolához kapcsolódó tényezők (mezoszint), egyénhez, családhoz kapcsolódó tényezők (mikroszint) (vö. 1. táblázat). A másik dimenziót pedig az etnicitás képezi, ugyanis a kisebbségi oktatást magyarázó tényezőket aszerint is kategorizálja, hogy közvetlenül összefüggenek az etnicitással, vagy pedig a kisebbségi lét szempontjából semlegesek.

Az elméleti keretem másik eleme is ehhez a modellhez kötődik, ugyanis a *kisebbségi tanulási útvonalak* a kisebbségi oktatás mezoszintű, etnicitással összefüggő tényezőjét képezik.

A szakirodalomban a *tanulói utak*, *tanulási útvonalak*, *oktatási útvonalak*, *iskolai életutak* megnevezéssel találkoztam. A *tanulói utak* alatt általában „az iskolarendszeren átvezető, nagyrészt a rendszer által a tanulók számára kijelölődő különböző oktatási szinteket érintő útvonalakat értjük”, mely elsősorban a formális oktatásra vonatkozik.⁵ Az iskolai szintekből és átmenetekből össze tevődő *tanulási útvonalak* az iskolai életútra vonatkoznak, Papp szerint⁶ makro és mezo szinten ragadhatóak meg. Boudon „az iskolai életutat átmenetek sorozataként fogja fel, amikor az egyes iskolai szakaszok végén a tanulónak és családjának döntenie kell a továbbtanulásról és az iskola megválasztásáról”.⁷ Az iskolai életút a különböző iskolai szintek közötti átmenetek folyamataként értelmezhető. Bukodi értelmezési keretében a hangsúly a továbbtanulási döntésekre helyeződik, megközelítésében az iskolai hierarchiát „döntési fához” hasonlítja, amellyel kapcsolatban az vizsgálendő, hogy az egyes elágazási pontokon a továbbtanulási döntések meghozatalában milyen szerepe van a családi háttérnek.⁸

A tanulási útvonalak esetében a munkaerőpiaci relevancia az egyik központi kérdés, ezért e tanulási útvonalak kérdése gyakran a képzési kínálat átalakulása és az eredményesség,⁹ illetve ehhez kapcsolódóan a lemorzsolódás és iskolai kudarc problémakörében jelentkezik.¹⁰ Cărtână¹¹ romániai viszonylatban a lemorzsolódást illetően rávilágít arra, hogy az átalakuló oktatási szerkezet és a munkaerő-

⁴ Uo. 8.

⁵ Imre Anna: *Tanulói és tanulási utak...*, 2010, i. m., 53.

⁶ Papp Z. Attila: *Kisebbségi magyarok...*, 2012, i. m., 14.

⁷ Idézi Csata Zsombor: *Iskolázottsági esélyegyenlőtlenségek...*, 2004, i. m., 107–108.

⁸ Bukodi, Erzsébet: *Women's occupational career mobility...*, 1998, i. m., 160.

⁹ Imre Anna: *Tanulói és tanulási utak...*, 2010, i. m., 53.

¹⁰ Fehérvári Anikó: *Tanulási utak a szakképzésben*, 2012, i. m., 3–19.

¹¹ Cărtână, Corneliu: *Mobilitate socială în România...*, 2000, i. m., 111.

piaci kereslet közötti diszkrepancia, valamint a kötelező oktatás általános iskolai szintre való csökkentése miatt megnövekszik az iskolából kimaradók aránya is.

Papp¹² szerint a munkaerőpiaci relevancia mellett kisebbségi környezetben a tanulási útvonalak kérdést áthatja még a többségi-kisebbségi viszony, illetve az etno- és kisebbségpolitikai kontextus, ezért a képzési kínálat és az eredményesség, lemorzsolódás mellett a kisebbségi kérdés a másik irányvonala a tanulási útvonalak területének. A kisebbségi tanulási útvonal kérdése több esetben a roma kultúrára vonatkozik, viszont a határon túli kisebbségi helyzet is megjelenik.¹³

Az anyanyelvi oktatási alrendszer összes szintjével rendelkező kisebbségek esetében az útvonalak kisebbségi útvonalakon is végigfuthatnak, így többségi-kisebbségi viszony, illetve az etno- és kisebbségpolitikai kontextus függvényében Papp két jellegzetes tanulási útvonalat emel ki.¹⁴ Az egyik végletet a *tisztán kisebbségi tanulási útvonal*¹⁵ képezi, amikor az egyes iskolai szintek közötti átmenetek folyamatosan a kisebbségi képzést preferálják. A másik végletet pedig a *többségi útvonal* képezi, mely az asszimiláció lehetőségét hordozza magában. Sorbán és Dobos¹⁶ szerint a többségi tannyelvű iskolaválasztás az asszimiláció egyik csatornájának tekinthető. A határon túli magyarok körében végzett vizsgálatok egyik közös jellemzője, hogy az iskolaválasztást az asszimiláció egyik dimenziójaként kezelik, s a többségi iskolaválasztást az eredeti identitást gyöngítő gyakorlatként tekintik.¹⁷ Az asszimiláció fogalmát a kisebbségi közösséghez fűződő nyelvi, kulturális azonosság-tudatot megrajzoló kötelékek lazulásának, átértékelésének vagy megszűnésének folyamatoként, a kisebbségi kulturális viszonyrendszerből való kilépések sorozataként (esetenként lezárásaként) határozzák meg.¹⁸

12 Papp Z. Attila: Kisebbségi magyarok..., 2012, i. m., 14–15.

13 Aranymetszés 2013: Kárpát medencei magyar doktorandusz életpálya vizsgálat.

14 Papp Z. Attila: Kisebbségi magyarok..., 2012, i. m., 14–15.; Papp Z. Attila: Az iskolaválasztás motivációi..., 2012, i. m., 405.

15 A szerző egy másik tanulmányában – etnikai anyanyelvi iskolai útvonal. Papp Z. Attila: Az iskolaválasztás motivációi..., 2012, i. m., 399–418.

16 Sorbán Angella – Dobos Ferenc: Szociológiai felmérés..., 1997, i. m.

17 Gyurgyík László: Asszimilációs folyamatok..., 2002, i. m., 127.

18 Sorbán Angella – Dobos Ferenc: Szociológiai felmérés..., 1997, i. m.

ISCED 1, 2	ISCED 3	ISCED 5, 6	Iskolai út jellege	Megjegyzés
		Magyar	Kisebbségi útvonal	Etnikai revival
	Magyar			
		Nem magyar nyelv	Részleges – kései többségcentrikus	Pragmatizmus Szakkínálat szűkössége
Magyar				
		Magyar	Részletes, váltó – kisebbségcentrikus	Ritka
	Nem magyar nyelv			
		Nem magyar nyelv	Részleges többségcentrikus	Asszimiláció perspektívája
		Magyar	Részleges kisebbségcentrikus	Ritka
	Magyar			
		Nem magyar nyelv	Részleges, váltó többségcentrikus	Ritka
Nem magyar ny.				
		Magyar	Részleges, kései kisebbségcentrikus	Ritka
	Nem magyar nyelv			
		Nem magyar nyelv	Többségi útvonal	Asszimiláció perspektívája

1. ábra. Kisebbségi oktatási útvonalak¹⁹

Az általam vizsgált kisebbségi tanulási útvonal a pedagógusképzésben is nyomon követhető. A pedagógusképzésbe jelentkező hallgatók általában anyanyelven végzik tanulmányaikat (alsófokon, ISCED 1, 2; középfokon – ISCED 3 és a felsőoktatásban – ISCED 5, 6), s utána anyanyelven kezdik oktatói pályájukat, tehát a kisebbségi tanulási útvonalat a kisebbségi tanítási útvonal felvállalása követi.

¹⁹ Papp Z. Attila: Kisebbségi magyarok..., 2012, i. m., 15.

Az elméleti keretem folyamatos alakulása párhuzamosan részkutatási szakaszokkal járt, ezeket a jelenlegi kutatásom előzményeinek tekintem, s a 2. táblázatban foglaltam össze.

2. táblázat. Kutatási előzmények összefoglalása

Irányvonal	Csomópontok	Megvalósított kutatás	Buktatók
Bolognai folyamat hatása az óvodapedagógus- és tanítóképzésre 2010	Többlepcsős képzési modell; egyetemi szintre emelkedés; tanári besorolás Szabó-Thalmeiner Noémi vizsgálatának adaptálása	Hallgató lekérdezés; oktatói lekérdezés; tantervelemzések	Megismételt kutatás módszertani problémái; Bologna-folyamat „lecsengése”
Kisebbségi felsőoktatás; kisebbségi pedagógusképző intézet 2012	Önálló kisebbségi intézményalakítási törekvések	Esettanulmány a PADI-ról; vezetői interjúk; oktatói interjúk; hallgatói online lekérdezés	Túl „friss” intézet; résztvevő megfigyelés módszertani problémái
Szakpolitikák (kisebbségi oktatáspolitikai) 2012	Pedagógusképzés mint a kisebbségi oktatás magyarázó tényezője; az új oktatási törvény által indukált változások a pedagógusképzésben	Pedagógusképzés dokumentumainak elemzése	Havonta változó, egymást felülíró jogszabályok
Kisebbségi tanulási útvonalak 2013–2015	Tanulási útvonal; „tanítási útvonal”	Dokumentumelemzés; oktatói interjúk; hallgatói lekérdezés; SZAKTÁRNET	Iskolai életutak longitudinális vizsgálata túl hosszú idő; kisebbségi probléma jelenlegi érzékenysége

A kutatás bemutatása

Előfeltevések

A szakirodalom tanulmányozása, valamint a korábbi kutatásaim alapján a pedagógusjelöltek tanulási útvonalainak vizsgálatakor a következő előfeltevésekből indultam ki:

- Mind tiszta, mind váltó tanulási útvonalak megjelennek a pedagógusjelöltek körében.
- Az etnikai hovatartozás mint erőteljesen meghatározó tényező jelentkezik.
- Az etnikai hovatartozáson kívül a társadalmi-politikai kontextus is befolyásolja a tanulási útvonalak sajátosságait.
- A kisebbségi tanulási útvonal az esetek többségében kisebbségi tanítási útvonalba vált át a pedagógusjelöltek körében.

A minta jellemzése

A kisebbségi pedagógusjelöltek tanulási útvonalait egy empirikus elemzés tükrében mutatom be. Elemzésemet a Szakmai szolgáltató és kutatást támogató regionális hálózatok a pedagógusképzésért az Észak-Alföldi régióban (SZAK-TÁRNET) című projekt 2015-ös kérdőíves adatfelvételének adatbázisa alapján valósítottam meg.

Az elemzés tárgyát képező adatbázis adatfelvétele 2014 decemberében – 2015 januárjában valósult meg felsőfokú pedagógusképző intézményekben tanuló másod éves hallgatók körében. A mintába 1792 hallgató került be, ebből 635 hallgató pedagógusképzésben vesz részt. A lekérdézés az első lekérdézés folytatása, mely 2014 márciusában valósult meg, ekkor 306 első éves pedagógushallgató került be a mintába. A következő intézményekben folyt a lekérdézés:

- Magyarország: Debreceni Egyetem, Debreceni Református Hittudományi Egyetem Kölcsey Ferenc Tanítóképző Kar, Nyíregyházi Főiskola;
- Ukrajna: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ungvári Nemzeti Egyetem, Munkácsi Állami Egyetem;
- Románia: Babeş–Bolyai Tudományegyetem és kihelyezett tagozatai, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Nagyvárad Állami Egyetem, Partiumi Keresztény Egyetem (a PKE-ről tanárképzős hallgató nem került a mintába);
- Szerbia: Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kara.

Az anyanyelv, az egyetemi tanulmányok nyelve, a nemzetiség, valamint a kitöltés nyelve alapján rétegekbe soroltam a hallgatókat, a többségi és kisebbségi hallgatók csoportjának kialakítási szándékával, akárcsak az első lekérdézés adat-

bázisának elemzése során.²⁰ A többségi hallgatók csoportjába azokat soroltam, akik az állam nyelvén anyanyelven tanulnak (magyarországi magyar, romániai román, ukrainai ukrán, szerbiai szerb), a kisebbségi hallgatók csoportjába pedig azokat a hallgatókat, akik kisebbségi pedagógusképzésben vesznek részt (Romániában magyarul, Ukrajnában magyarul, Szerbiában magyarul).

3. táblázat. A minta bemutatása

Ország	Többség	Kisebbség	Összesen
Magyarország	199	0	199
Románia	7	163	170
Ukrajna	54	144	198
Szerbia	0	63	63
Összesen	260	370	630

(Forrás: Szaktárnet 2015)

A többségi hallgatók alacsony létszáma miatt azonban (mindössze 7 román többségi hallgató, egyetlen szerbiai többségi hallgató sem) elvettem ezt az elemzési kategóriát, s helyette a magyar többség – magyar kisebbség elemzési kategóriát használtam, folyamatosan egymáshoz hasonlítva a magyarországi és a kisebbségi magyar hallgatókat, továbbá a kisebbségi hallgatók almintáján belül elkülönítettem az erdélyi, kárpátaljai és vajdasági kisebbségi pedagógushallgatók csoportjait. Vizsgálati kérdéseim a kisebbségi pedagógushallgatókra irányulnak, kontrollként mutatom be a többségi pedagógushallgatók jellemzőit.

4. táblázat. Hallgatói rétegek

Kategória	Fő
Magyar többség	199
Magyar kisebbség	370
Erdélyi magyar	163
Kárpátaljai magyar	144
Vajdasági magyar	63
Hiányzó adat	5
Összesen	574

(Forrás: Szaktárnet 2015)

²⁰ L. Stark Gabriella Mária: Kisebbségi pedagógushallgatók tanulási útvonalai, 2015, i. m., 133–134.

Mint a 4. táblázatban is láthatjuk, a minta egyharmadát a többségi magyar hallgatók képezik, majdnem kétharmadát pedig a kisebbségi (erdélyi magyar, kárpátaljai magyar, valamint vajdasági magyar) pedagógushallgatók. Az erdélyi és kárpátaljai hallgatók nagyjából azonos arányban vannak jelen a mintában, a vajdasági pedagógusjelöltek kissé alulreprezentáltak.

Kik ezek a pedagógushallgatók? Bemutatom a minta néhány demográfiai jellemzőjét (nem, nyelvhasználat, szülők iskolai végzettsége, szülők foglalkozása), a pedagógusjelöltek almintáját összevetve a nem pedagógusjelöltek almintájával.

5. táblázat. A minta nemek szerinti megoszlása, %

Alminta	Nem	Összesen	Többségi magyar	Kisebbségi magyar	Erdélyi magyar	Kárpátaljai magyar	Vajdasági magyar
Pedagógus almintá	Férfi	19,6	24,9	16,9	7,5	32,6	4,8
	Nő	80,4	75,1	83,1	92,5	67,4	95,2
Nem pedagógus almintá	Férfi	31,9	31,2	38,4	–	–	–
	Nő	68,1	68,8	61,6	–	–	–

(Forrás: Szaktárnet 2015)

Az 5. táblázat adatai szerint a pedagógushallgatók körében elég kevés a férfi (tízből mindössze két hallgató), a nem pedagógushallgatók körében picivel magasabb a férfi hallgatók aránya (tízből három hallgató), ez is a pedagóguspálya elnőiesedését mutatja. A többségi magyar hallgatók egynegyede férfi, a kisebbségi hallgatók esetében alacsonyabb ez az arány, kivételt képez a kárpátaljai pedagógusjelöltek csoportja (32,6%). Az adatelemzés során többször utalok majd arra, hogy a kárpátaljai pedagógusjelölt minta másként „viselkedik” többi kisebbségi csoporthoz képest, viszont nem minden esetben az etnikai hovatartozásnak tudható be, hanem az almintá nemi összetételének is.

A szülők iskolai végzettségét vizsgálva megállapíthattam, hogy egy feltörekvő értelmiségi generáció mutatkozik, e pedagógushallgatók többsége lesz a családban az első felsőfokú végzettségű személy.

6. táblázat. Az apa iskolai végzettsége, %

Alminta	Apa iskolai végzettsége	Összesen	Többségi magyar	Kisebbségi magyar	Erdélyi magyar	Kárpátaljai magyar	Vajdasági magyar
Pedagógus alminta	alapfok	7,0	5,4	8,0	4,1	8,5	15,9
	középfok	75,0	72,0	76,7	80,3	76,0	69,8
	felsőfok	17,9	22,6	15,3	15,6	15,5	14,3
Nem pedagógus alminta	alapfok	5,5	5,3	7,6	–	–	–
	középfok	69,9	69,2	76,1	–	–	–
	felsőfok	24,6	25,5	16,3	–	–	–

(Forrás: Szaktárnet 2015)

A 6. és 7. táblázatok adatai szerint a nem pedagógushallgatók szüleinek magasabb az iskolai végzettsége, mint a nem pedagógushallgatók szüleinek ($p < 0,01^{**}$), az anyák végzettsége mindkét alminta esetében magasabb az apák végzettségénél ($p < 0,01^{**}$). A pedagógusjelölt alminta esetében a többségi hallgatók szülei magasabb végzettségűek a kisebbségi hallgatók szüleinél (az apák esetében a különbség nem szignifikáns, az anyák esetében $p < 0,01^{**}$). A kisebbségi pedagógushallgatók háromnegyed részének az édesapja középfokú végzettséggel rendelkezik, az egyes kisebbségi csoportok tekintetében különbségek mutatkoznak ($p < 0,05^*$). Az erdélyi hallgatóknál a legmagasabb ez az arány (80,3%), a vajdasági hallgatók körében pedig a legalacsonyabb a szülők iskolázottsága, így a vajdasági alminta esetében még inkább igaz az a kijelentésem, hogy ezek a kisebbségi pedagógusjelöltek lesznek az első diplomások a családjukban. A kárpátaljai pedagógusjelöltek körében találjuk a legtöbb felsőfokú végzettségű anyát (24%).

7. táblázat. Az anya iskolai végzettsége, %

Alminta	Anyai iskolai végzettsége	Összesen	Többségi magyar	Kisebbségi magyar	Erdélyi magyar	Kárpátaljai magyar	Vajdasági magyar
Pedagógus alminta	alapfok	8,5	6,1	9,7	7,5	10,1	14,3
	középfok	66,3	60,8	69,3	72,8	65,9	68,3
	felsőfok	25,2	33,1	20,9	19,7	24,0	17,5
Nem pedagógus alminta	alapfok	4,4	4,2	6,6	-	-	-
	középfok	60,7	59,5	71,4	-	-	-
	felsőfok	34,9	36,3	22,0	-	-	-

(Forrás: Szaktárnet 2015)

Az adataim ellentmondanak azoknak a családi származás hatását vizsgáló kutatásoknak a felsőfokú tanulási útvonalaknál, amelyek az apa végzettségét mutatták ki befolyásoló tényezőként,²¹ mivel az általam vizsgált minta esetén az anyáknak volt magasabb az iskolai végzettsége, mely a gyermeket is befolyásolhatta a felsőfokú tanulmányok elkezdésére.

A végzettség mellett vizsgáltam, hogy megjelennek-e a pedagógusszülők a mintában, vagyis megjelenik-e a családi modellkövető attitűd a pedagógusjelöltek körében.

8. táblázat. Az apa foglalkozása, %

Alminta	Apa foglalkozása	Összesen	Többségi magyar	Kisebbségi magyar	Erdélyi magyar	Kárpátaljai magyar	Vajdasági magyar
Pedagógus alminta	Nem pedagógus	95,4	89,9	98,4	98,6	99,1	96,2
	Pedagógus	4,0	8,9	1,3	0,7	0,9	3,8
	Hasonló terület	0,6	1,2	0,3	0,7	0	0

²¹ Veres Valér: Pénz vagy tudás..., 1998, i. m.; Péter László: Civil Kurázsi..., 2000, i. m., 109–115.

Alminta	Apa foglalkozása	Összesen	Többségi magyar	Kisebbségi magyar	Erdélyi magyar	Kárpátaljai magyar	Vajdasági magyar
Nem pedagógus alminta	Nem pedagógus	95,5	95,6	95,4	-	-	-
	Pedagógus	4,2	4,1	4,6	-	-	-
	Hasonló terület	0,2	0,3	0	-	-	-

(Forrás: Szaktárnet 2015)

A 8. táblázat adatai szerint kevés pedagógus apával találkozunk mind a pedagógusjelöltek (4,0%), mind a nem pedagógusjelöltek (4,2%) körében. Különbség mutatkozik viszont a többség és kisebbség dimenziójában ($p < 0,000^{***}$). A többségi magyar pedagógushallgatók között sokkal több a pedagógusapa (8,9%), mint a kisebbségi pedagógushallgatók között (1,3%). Mivel a nem pedagógus almintában nem mutatkozik számottevő különbség, így kijelenthetem, hogy a többségi magyar hallgatók esetében a pedagógus apa erőteljes modellértékkel bír, a kisebbségi hallgatók esetében viszont nem.

9. táblázat. Az anya foglalkozása, %

Alminta	Anya foglalkozása	Összesen	Többségi magyar	Kisebbségi magyar	Erdélyi magyar	Kárpátaljai magyar	Vajdasági magyar
Pedagógus alminta	Nem pedagógus	82,3	76,7	85,6	90,7	77,7	87,5
	Pedagógus	14,3	16,3	13,1	7,1	21,4	12,5
	Hasonló terület	3,5	7,0	1,4	2,1	1,0	0
Nem pedagógus alminta	Nem pedagógus	80,9	79,3	96,5	-	-	-
	Pedagógus	16,5	18,0	2,4	-	-	-
	Hasonló terület	2,6	2,8	1,2	-	-	-

(Forrás: Szaktárnet 2015)

A pedagóguspálya elnöiesedését mutatja, hogy több hallgató édesanyja pedagógusként dolgozik. A többségi hallgatók esetében a pedagógus anyja modellje kevésbé érvényesül, ugyanis mind a pedagógus (14,3%), mind a nem pedagógus alminta esetében (16,5%) hasonló arányú a pedagógusanyák száma. A kisebbségi hallgatók esetében viszont különbségek mutatkoznak ($p < 0,01^{**}$), itt a pedagógusjelöltek esetében kidomborodik a szülő modellértéke (16,3%), szemben a kisebbségi nem pedagógushallgatókkal (2,4%). A legerőteljesebben modellkövetők ez esetben a kárpátaljai hallgatók, itt a hallgatók egynegyedének anyja pedagógus.

A nyelvhasználatot illetően a hallgatók többsége az anyanyelvét használja mind a szülőkkel, mind a barátokkal való kommunikációban. A kárpátaljai minta esetében jelentkezik ($p < 0,000^{***}$) erőteljesebben az államnyelv használata mind a szülőkkel (5,2%), mind a barátokkal (9,6%) való kommunikációt illetően.

10. táblázat. Nyelvhasználat, %

Kivel?	Nyelvhasználat	Összesen	Többségi magyar	Kisebbségi magyar	Erdélyi magyar	Kárpátaljai magyar	Vajdasági magyar
Szülők	Magyar	98,0	100,0	96,9	98,8	94,8	98,4
NS	Egyéb	2,0	0	3,1	1,2	5,2	1,6
Barátok	Magyar	96,9	99,0	95,8	98,8	90,4	100,0
NS/***	Egyéb	3,1	1,0	4,2	1,2	9,6	0

(Forrás: Szaktárnet 2015)

Tanulási útvonalak a pedagógusjelöltek körében

Az elméleti megalapozásban felvázolt tanulási útvonalakat nyomon tudtam követni a pedagógusjelölti almintában a középiskolai és egyetemi tanulmányok tanyelve alapján.

A többségi magyar hallgatók esetében a tisztán többségi útvonal rajzolódik ki (96,8%), a kisebbségi hallgatók esetében a tisztán kisebbségi útvonal (97,5%), a vajdasági hallgatók esetében (a minta sajátosságaiból kifolyólag) csak a tisztán kisebbségi útvonal. Váltó útvonalak is kirajzolódnak, a többségiről a kisebbségre váltó, vagyis késői kisebbségcentrikus tanulási útvonal²² mintázata fedezhető fel a kisebbségi hallgatók 3,1%-nál (erdélyi – 2,5%, kárpátaljai – 4,2%.)

²² Papp Z. Attila: Kisebbségi magyarok..., 2012, i. m., 15.

11. táblázat. Tisztán kisebbségi és váltó tanulási útvonalak, %

Középszintű tanulmányok nyelve	Összesen	Többségi magyar	Kisebbségi magyar	Erdélyi magyar	Kárpátaljai magyar	Vajdasági magyar
Magyar	96,9	96,8	97,0	97,5	95,1	100,0
Román	0,7	0	1,1	2,5	0	0
Ukrán	1,1	0	1,7	0	4,2	0
Szlovák	0	0	0	0	0	0
Angol	0,9	2,6	0	0	0	0
Német	0,2	0,5	0	0	0	0
Egyéb	0,2	0	0,3	0	0,7	0

(Forrás: Szaktárnet 2015)

A kisebbségről a többségre váltó, asszimiláció perspektíváját magában rejtő útvonalat nem tudtam nyomon követni, mivel az alacsony többségi román és többségi szerb hallgatók létszáma miatt leválasztottam a többségi mintát. De mivel ilyen útvonalak az első lekérdezés során kirajolódtak,²³ ezért az interjúk során hólabda mintaválasztási módszerrel váltó útvonalú pedagógushallgatókat vizsgáltam (ám terjedelmi korlátok miatt az interjúzás tapasztalatait egy másik rész tanulmányban mutatom be).

A nem pedagógus almintában az erdélyi hallgatók esetében rajzolódik ki a kései kisebbségcentrikus útvonal (4,3%).

Pedagógusképzés választásának indítékai

A pedagógusképzés választásának indítékai között az összmintában legmagasabb értékekkel a szívesen végzett tevékenység ($m=3,27$), az elhivatottság a nevelés iránt ($m=3,22$), valamint az elismert foglalkozás vágya szerepel ($m=3,18$).

²³ Vö. Stark Gabriella Mária: Kisebbségi pedagógushallgatók tanulási útvonalai, 2015, i. m., 134.

12. táblázat. A pedagógusképzés választásának indítékai

Választás indítékai	Össz	Többségi magyar	Kisebbségi magyar	Erdélyi magyar	Kárpátaljai magyar	Vajdasági magyar	Anova ²⁴
Szívesen végzett tevékenység	3,27	3,34	3,24	3,34	2,98	3,32	NS/*
Elhivatottság nevelés iránt	3,22	3,35	3,16	3,30	2,66	3,50	NS/***
Tudás gyarapítása	3,18	3,21	3,16	3,26	3,02	3,11	NS/**
Elismert foglalkozás	2,89	2,88	2,89	2,77	2,82	3,36	NS/**
Állás biztos keresettel	2,78	2,84	2,75	2,65	2,83	2,93	NS/NS
Vonzó diákélet	2,48	2,36	2,49	2,35	2,84	2,36	NS/**
Képességek keresése	2,34	2,52	2,37	2,32	2,65	2,09	NS/*
Tanári modell	2,16	2,56	2,99	1,93	2,16	1,93	***/***
Elhelyezkedés könnyebbége	2,01	2,20	1,93	1,81	2,28	1,76	*/***
Családi modell	1,86	1,87	1,85	1,74	2,09	1,83	NS/NS
Család, környezet elvárásai	1,81	1,78	1,83	1,65	2,16	1,84	NS/**
Bejutás könnyebbége	1,72	1,62	1,76	1,54	2,13	1,79	NS/***
Munkába állás kitolása	1,49	1,51	1,48	1,31	1,83	1,46	NS/**
Mert nem vettek fel máshová	1,49	1,34	1,44	1,27	1,79	1,38	NS/***

Legalacsonyabb értékkel szerepel a lehetőségek szükségessége ($m=1,79$), a munkába állás kitolása ($m=1,49$), valamint a bejutás könnyebbége ($m=1,41$). A pedagóguspálya választásának indítékait tekintve a kárpátaljai hallgatók más sajátosságokat mutatnak a többi almintához képest: őket inkább a vonzó diákélet és munkába állás kitolása motiválta a pedagógusképzés választásában, kevésbé az elköteleződés és a szívesen végzett tevékenység lehetősége. Az elhivatottság

²⁴ Az első érték a többség-kisebbség összehasonlításának szignifikanciáját mutatja, a második érték pedig az egyes kisebbségi csoportok egymáshoz hasonlításának szignifikanciáját mutatja.

($m=3,50$), valamint a pályaprezstízs ($m=3,36$) a vajdasági hallgatóknál a legmagasabb. A tanári modellek kevésbé játszanak jelentős szerepet, kivételt képeznek a többségi magyar hallgatók ($p<0,000^{***}$), az ő esetükben egy közepesen erős tanári modellhatás érezhető, ez a kisebbségi hallgatóknál kevésbé domborodik ki.

A pedagógusképzés választása indítékainak vizsgálatakor faktoranalízis segítségével három hallgatói markáns véleményt különítettem el: örök diák, elkötelezett pedagógus, modellkövető. Az örök diákot a bejutás könnyebbsége, a vonzó diákélet, valamint a munkába állás kitolása jellemzi; az elkötelezett pedagógust a szívesen végzett munka, az állandó önfejlesztés vágya és elhivatottság jellemzi; a modellkövető pedagógusjelöltet pedig a családi és tanári modell befolyásoló hatása.

13. táblázat. A pedagógusképzés választásának tényezői az összmintán belül

Pedagógusképzés választásának indítékai – összminta (1–4 skála)	Faktorok		
	1. Örök diák	2. Elkötelezett pedagógus	3. Modellkövető
Bejutás könnyebbsége	0,775	-0,081	0,125
Család, környezet elvárásai	0,719	-0,095	0,218
Elhelyezkedés könnyebbsége	0,687	0,165	0,083
Mert nem vettek fel máshová	0,666	-0,176	0,237
Munkába állás kitolása	0,647	-0,162	0,013
Tehetség, képességek keresése	0,608	0,304	0,034
Vonzó diákélet	0,518	0,258	0,164
Szívesen végzett tevékenység	-0,160	0,768	0,223
Tudás gyarapítás	-0,009	0,756	0,083
Elhivatottság nevelés iránt	-0,227	0,688	0,300
Elismert foglalkozás	0,238	0,645	-0,243
Állás biztos keresettel	0,466	0,572	-0,080
Tanári modell	0,175	0,141	0,762
Családi modell	0,331	0,057	0,644

(Faktoranalízis, Varimax rotálás, a 3 faktor a teljes variancia 54,3%-t fedi, KMO=0,810)

A kisebbségi almintán belül hasonló hallgatói csoportok rajzolódnak ki (Faktoranalízis, Varimax rotálás, a 3 faktor a teljes variancia 58,7%-át fedi, KMO=0,807).

Ezek a hallgatói csoportok részben hasonlóságot mutatnak korábbi vizsgálatok eredményeivel.²⁵

14. táblázat. Hallgatói véleménycsoportok összehasonlítása

Saját vizsgálat	Szaktárnet I.	Aranymetszés
Örök diák	Örök diák	Parkoló, rövid távú oportunizmus
Elkötelezett pedagógus	Elhivatott pedagógus	Szakmai elhivatottság
Modellkövető	Példakövető	Megfelelés kényszer
–	Biztonságkereső	Hosszú távú oportunizmus

A Szaktárnet I. lekérdezés adatbázisából kialakított négy hallgatói véleménycsoportból három megegyezik a saját vizsgálatommal:²⁶ az örök diák, az elkötelezett/elhivatott pedagógus, valamint a modellkövető/példakövető azonos, a Dusa által meghatározott biztonságot kereső pedig az én vizsgálatomban beépül az elkötelezett pedagógus kategóriájába.

A doktorandusz életpálya vizsgálatkor kialakított hallgatói véleménycsoportok is hasonlóságot mutatnak az elemzésemmel:²⁷ a szakmai elhivatottság kategóriájával azonosíthatom az elkötelezett pedagógust, az örök diák megfeleltethető a rövid távú oportunistának, míg a modellkövető a megfelelési kényszert mutatóval. A hosszú távú oportunista az én vizsgálatomban beépül az elkötelezett pedagógus jellemzői közé.

Pedagóguspálya iránti elköteleződés

A pedagógusjelöltek pálya iránti elkötelezettségét több mutatóval elemeztem: a pedagógusképzés volt-e első továbbtanulási opciójuk; szándékoznak-e pedagógusként elhelyezkedni; 10 éven belül gondolkodnak-e pályaelhagyáson; illetve milyenek tartják a pedagóguspálya presztízsét. A pedagóguspálya iránti elköteleződést a tanulási útvonal tanítási útvonalként való folytatásaként értelmeztem.

²⁵ Szaktárnet I: Dusa Ágnes Réka: A pedagógus pályaszocializáció speciális tényezői, 2014, i. m., 79–80.; Aranymetszés: Papp Z. Attila – Csata Zsombor: Külhoni magyar doktoranduszok..., 2013, i. m., 27.

²⁶ Dusa Ágnes Réka: A pedagógus pályaszocializáció speciális tényezői, 2014, i. m., 79–80.

²⁷ Papp Z. Attila – Csata Zsombor: Külhoni magyar doktoranduszok..., 2013, i. m., 27.

15. táblázat. Pedagógusképzés mint első továbbtanulási opció, %

Pedagógus- képzés I. opció	Össze- sen	Többségi magyar	Kisebbségi magyar	Erdélyi magyar	Kárpátaljai magyar	Vajdasági magyar
Igen	80,4	80,3	80,5	87,2	67,6	91,8
Nem	17,6	18,6	17,0	9,6	29,4	8,2
Nem tudom	2,0	1,1	2,5	3,2	2,9	0

(Forrás: Szaktárnet 2015)

A 15. táblázat adatsorából kitűnik, hogy tízből nyolc hallgatónak a pedagógusképzés az első opciója volt. A többségi és kisebbségi hallgatók csoportja között nincs szignifikáns különbség, viszont az egyes kisebbségi csoportok között már releváns különbségek mutatkoznak ($p < 0,000^{***}$). A vajdasági hallgatók szeretnek volna leginkább pedagógusképző szakra bejutni (91,8%), a kárpátaljai hallgatók pedig legkevésbé (67,6%). Viszont itt nem hagyhatom figyelmen kívül, hogy a kárpátaljai hallgatók között sok a fiú pedagógusjelölt, aki akár a (katonai) besorozás elkerülése miatt is továbbtanult egy általa kevésbé preferált szakon. Ezek az adatok összecsengenek az első lekérdezési hullám adataival is.²⁸

Ezek az adatok szoros összefüggésben állnak a pedagógusjelöltek pedagógusként való elhelyezkedési szándékával. Tízből hat hallgató mindenképp pedagógusként szeretne elhelyezkedni, három hallgató talán. A többségi magyar hallgatók a leghatározottabbak ebben a tekintetben (78,1%), a kisebbségi hallgatóknak csak a fele biztos ebben teljes mértékben ($p < 0,000^{**}$). A kisebbségi hallgatók közül a vajdaságiak szándékai a legbiztosabbak, a kárpátaljai hallgatók a legbizonytalanabbak ($p < 0,000^{***}$). Felvetődik a képzés megtérülési rátájának²⁹ kérdése a kisebbségi pedagógushallgatók, s kiemelten a kárpátaljai hallgatók körében: mekkora lesz a pedagógusképzés társadalmi megtérülési rátája, ha a képzésben részt vevők nagy része nem akar pedagógusként dolgozni?

²⁸ Vö. Stark Gabriella Mária: Kisebbségi pedagógushallgatók tanulási útvonalai, 2015, i. m., 131–138.

²⁹ A megtérülési ráta a hányados, amely az oktatási ráfordítások jelenértéke és az oktatás eredményeként várható hozamok jelenértéke között képezhető. Polónyi István: *A felnőttképzés megtérülési mutatói*, 2004, i. m., 5.

16. táblázat. Pedagógusként való elhelyezkedés szándéka, %

Elhelyezkedés pedagógusként	Összes	Többségi magyar	Kisebbségi magyar	Erdélyi magyar	Kárpátaljai magyar	Vajdasági magyar
Igen, mindenképp	61,6	78,1	55,0	59,4	30,9	79,5
Talán	28,0	17,7	32,1	30,5	45,6	15,9
Csak ha nincs más lehetőség	3,3	3,1	3,3	3,1	4,4	2,3
Nem	3,6	0	5,0	3,9	8,8	2,3
Nem tudom	3,6	1,0	4,6	3,1	10,3	0

(Forrás: Szaktárnet 2015)

A 16. táblázat adatai szerint a pedagóguspálya elhagyásának szándékát illetően nem mutathatók ki szignifikáns különbségek a többség és kisebbség viszonylatában. Viszont az egyes kisebbségi csoportok esetében már különbségek mutatkoznak: a kárpátaljai hallgatók esetében a legvalószínűbb a pályaelhagyás, míg a vajdasági hallgatók esetében a legkevésbé valószínű ($p < 0,05^*$).

17. táblázat. Pedagóguspálya elhagyásának szándéka, %

Pedagóguspálya elhagyása	Összesen	Többségi magyar	Kisebbségi magyar	Erdélyi magyar	Kárpátaljai magyar	Vajdasági magyar
Egyáltalán nem valószínű	31,3	35,1	29,8	30,6	17,7	45,2
Nem valószínű	47,0	45,7	47,6	52,1	45,2	38,1
Valószínű	17,2	17,0	17,3	12,4	30,6	11,9
Nagyon valószínű	4,4	2,1	5,3	5,0	6,5	4,8

(Forrás: Szaktárnet 2014)

A 15., 16., 17. táblázatokban bemutatott mutatók fordítottan korrelálnak a pedagógusszak presztízsének megítélésével (l. 18. táblázat). A varianciánális eredményei szerint többségi hallgatók alacsonyabbnak ítélik meg a pedagógusszak presztízsét, mint a kisebbségi hallgatók. A kisebbségi hallgatók nem azonos módon ítélik meg szakuk presztízsét: a vajdasági hallgatók jóval magasabbnak ítélik a pedagóguspálya presztízt az erdélyi és a kárpátaljai hallgatótársaikhoz képest.

18. táblázat. Pedagógusszak presztízsének megítélése

Presztízs (1–8 skála)	Ösz- szes	Többségi magyar	Kisebbségi magyar	Erdélyi magyar	Kárpátaljai magyar	Vajdasági magyar
Szerinted M	5,51	5,28	5,59	5,34	5,54	6,41
StdD	1,55	1,54	1,55	1,43	1,77	1,27
Anova NS/***						
Egyetem „köz-véleménye”	5,16	4,65	5,35	5,16	5,20	6,17
Anova **/***	1,77	1,88	1,69	1,55	1,92	1,55

(Forrás: Szaktárnet 2015)

Tanítási útvonalak

A pedagóguspálya iránti elköteleződés mellett a kisebbségi pedagóguspálya iránti elköteleződést is vizsgáltam. Varianciaanalízissel elemeztem, hogy a hallgatók milyen szívesen vállalnának munkát bizonyos intézménytípusokban. A 19. táblázat adatai szerint a többségi hallgatók inkább állami iskolában ($m=4,09$), fejlett térségben ($m=3,96$), nagyvárosban ($m=3,90$), valamint gyakorlóiskolában ($m=3,30$) vállalnának szívesebben munkát, a kisebbségi hallgatók pedig egyházi iskolában ($m=3,60$), kistelepeken ($m=3,71$) és elmaradott térségben ($m=3,25$).

A kisebbségi hallgatók szívesebben vállalnának munkát nemzeti kisebbségi iskolában többségi társaikhoz képest ($p<0,000$ ***). Ezt a kirajzolódó tendenciát a kisebbségi oktatás iránti elköteleződés, illetve a kisebbségi tanulási útvonal kisebbségi tanítási útvonalkénti folytatásaként értelmeztem. A kisebbségi hallgatók közül a kárpátaljai hallgatókra jellemző legkevésbé a kisebbségi tanítási útvonal felvállalása nemzeti kisebbségi iskolában.

A problémás gyermekekkel szemben kevésbé nyitottak a pedagógusjelöltek. A roma kisebbségi tanulókkal szemben már nem annyira nyitottak a hallgatók, mint a nemzeti kisebbségi tanulókkal szemben, mivel roma többségű iskolában vállalnának legkevésbé szívesen munkát mind a többségi, mind a kisebbségi hallgatók ($m=2,03$), s szintén ódzkodnak a fogyatékkal élők iskolájától, valamint a speciálisnevelési igényű tanulókat integráló iskoláktól is a többségi és kisebbségi hallgatók.

19. táblázat. Munkahelyként választandó intézmény típusa

Intézménytípus (1–5 skála)	Összes	Többségi magyar	Kisebbségi magyar	Erdélyi magyar	Kárpátaljai magyar	Vajdasági magyar	Anova
Állami iskola	3,93 ³⁰ 0,93 ³¹	4,09 0,93	3,87 1,12	3,97 0,93	3,20 1,29	4,59 0,79	NS/***
Alapítvány, magániskola	3,87 1,12	3,93 1,02	3,85 1,08	4,02 0,94	3,38 1,15	4,04 1,16	NS/***
Fejlett térség	3,82 1,09	3,96 1,00	3,76 1,12	3,85 1,07	3,59 1,13	3,78 1,25	NS/NS
Nagyváros	3,71 1,07	3,90 1,02	3,64 1,08	3,65 1,04	3,49 1,11	3,83 1,14	*/NS
Kistelepülés	3,63 1,11	3,44 1,17	3,71 1,07	3,66 1,11	3,58 1,08	4,04 0,90	*/*
Egyházi iskola	3,51 1,26	3,29 1,35	3,60 1,22	3,72 1,13	3,52 1,14	3,34 1,55	*/NS
Gyakorló iskola	3,46 1,17	3,30 1,28	3,53 1,11	3,68 0,99	3,26 1,13	3,52 1,37	NS/*
Elmaradott térség	3,12 1,20	2,81 1,22	3,25 1,17	3,36 1,09	3,15 1,11	3,07 1,47	**/***
Nemzetiségi kisebbségi iskola	3,03 1,25	2,43 1,21	3,28 1,18	3,44 1,09	2,93 1,14	3,34 1,42	***/***
Fogyatékkal élők iskolája	2,50 1,23	2,41 1,31	2,54 1,20	2,55 1,23	2,30 0,99	2,90 1,37	
SNI-s tanulókat integráló iskola	2,48 1,26	2,46 1,31	2,49 1,24	2,53 1,23	2,30 1,11	2,66 1,42	NS/NS
Roma többségű iskola	2,03 1,14	1,88 1,15	2,09 1,15	2,09 1,12	1,93 1,03	2,35 1,09	NS/NS

(Forrás: Szaktárnet 2015)

³⁰ Átlag.³¹ Szórás.

Összegzés

A Szaktárnet 2015-ös adatbázis elemzése révén a többségi magyar és kisebbségi magyar pedagógushallgatók tanulási útvonalainak főbb jellemzőit próbáltam meg körvonalazni. Ezek a jellemzők összecsengenek a Szaktárnet 2014-es adatbázisból levont következtetésekkel.³²

A többségi hallgatók esetében a tiszta többségi tanulási útvonalak rajzolódtak ki, a kisebbségi hallgatók esetében pedig a tisztán kisebbségi tanulási útvonalak. Ám a kisebbségi hallgatók körében megjelentek a váltó tanulási útvonalak is, mégpedig a kései kisebbségcentrikus váltó útvonal. Az asszimiláció perspektívájával jellemezhető váltó útvonalat nem tudtam igazolni a választott mintán, ezért a vizsgálatomat interjúkkal egészítettem ki, ezeknek az interjúknak a tapasztalatai egy másik tanulmány tárgyát képezik.

A pedagógusképző tanulási útvonal az esetek nagy részében tanítási útvonallá alakul, mind a többségi, mind a kisebbségi hallgatók esetében. A kárpátaljai alminta részben eltér a többi kisebbségi csoporttól, itt alacsonyabb a pedagógusképző kisebbségi tanulási útvonal tanítási útvonallá való átalakulásának valószínűsége.

Az etnikai hovatartozás mint erőteljesen meghatározó tényező jelentkezik; a többségi és kisebbségi pedagógusjelöltek csoportjai között szignifikáns különbségek mutathatók ki a tanulási útvonalak sajátosságait illetően, az elköteleződés függvényében: a többségi hallgatók modellkövetőbbek és elkötelezettebbek a pedagóguspálya iránt, a kisebbségi hallgatók a kisebbségi oktatás iránt. A kisebbségi alminták közül a kárpátaljai minta más sajátosságokat mutat, mint az erdélyi és a vajdasági alminta a pedagógusszak választásától a pályán való maradás szándékáig, viszont ezeket az eltéréseket az etnikai hovatartozáson kívül a háttérváltozók is befolyásolják (nem, szülők iskolai végzettsége, pedagógusmodellek).

Vizsgálatom eredményei szerint a pedagógusképzés választását a pedagóguspálya iránti elköteleződés, s kevésbé a „kisebbségi” tényezők (kisebbségi mikroközösségek hatása, kisebbségi kultúra továbbadása stb.) befolyásolják. A kisebbségi pedagógusjelölteket három csoportba soroltam a vizsgálat eredményei alapján: pedagóguspálya iránt elkötelezettek, modellkövetők, valamint örök diákok.

A vizsgálat eredményei relevánsak lehetnek a kisebbségi pedagógusképzés oktatáspolitikai stratégiái szemszögéből, illetve a kisebbségi pedagógusképzés rekrutációja terén.

³² Vö. Stark Gabriella Mária: Kisebbségi pedagógushallgatók tanulási útvonalai, 2015, i. m., 137.

IRODALOM

- Bukodi, Erzsébet: Women's occupational career mobility and family formation: The case of Hungary. *Joint ECE/INSTRAW/UNSD Work Session on Gender Statistics, Working Paper*, 25, 1998.
- Cărtână, Corneliu: Mobilitate socială în România. Aspecte cantitative și calitative la nivel național și în profil teritorial. *Sociologie Românească*, 1, 2000. 105–124.
- Csata Zsombor: Iskolázottsági esélyegyenlőtlenségek az erdélyi magyar fiatalok körében. *Erdélyi társadalom*, 2004, 1. sz. 99–132.
- Csata Zsombor – Márton János – Papp Z. Attila – Salat Lehel – Péntek János: *Az erdélyi magyar felsőoktatás helyzete és kilátásai. Támpontok egy lehetséges stratégiához*. Kolozsvár, Ábel Kiadó, 2010.
- Dusa Ágnes Réka: A pedagógus pályaszocializáció speciális tényezői. In: *Gyorsjelentés. Pedagógusképzésben részt vevő hallgatók követéses vizsgálata*. Debrecen, 2014. 78–84.
- Fehérvári Anikó: Tanulási utak a szakképzésben. *Iskolakultúra*, 2012, 7–8. sz. 3–19.
- Gyurgyík László: Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében. *Regio*, 2002, 1. sz. 121–150.
- Imre Anna: Tanulói és tanulási utak a 90-es években. *Educatio*, 2010, 2. sz. 251–263.
- Papp Z. Attila – Csata Zsombor: Külhoni magyar doktorandusok: nemzetközi kontextusok és Kárpát-medencei jellegzetességek. *Magyar Kisebbség*, 2013, 3 (22). 7–33.
- Papp Z. Attila: Kisebbségi magyarok oktatási részvételének értelmezési lehetőségei. *Educatio*, 2012, 1. sz. 3–23.
- Papp Z. Attila: Az iskolaválasztás motivációi és kisebbségi perspektívái. *Kisebbségkutatás*, 2012, 3. sz. 399–418.
- Péter László: Civil Kurázszi – Egyetemisták és civil társadalom Kolozsváron. In: Somai J. (szerk.): *A civil szféra szerepe a közösségfejlesztésben*. Kolozsvár, Alapítvány az Erdélyi Magyar Szervezetekért, 2000. 109–115.
- Polónyi István: *A felnőttképzés megtérülési mutatói*. Budapest, Felsőoktatáskutató Intézet, 2004.
- Sorbán Angella – Dobos Ferenc: Szociológiai felmérés a határon túl élő magyar közösségek körében az asszimiláció folyamatairól. *Magyar Kisebbség*, 1997, 3–4. sz.
- Stark Gabriella Mária: Kisebbségi pedagógushallgatók tanulási útvonalai. In: Barabási Tünde – Péter Lilla (szerk.): *Kompetencia és tudástranszfer az oktatásban*. Kolozsvár, Kolozsvári Egyetemi Kiadó, 2015. 131–138.
- Veres Valér: Pénz vagy tudás? A kolozsvári román és magyar egyetemisták társadalmi háttere és az értelmiségi utánpótlás sajátosságai. *Korunk*, 1998, 6. sz.

Gabriella Mária STARK

Minority Hungarian teacher trainees' learning paths

The aim of my study was to map the learning paths of the majority and minority teacher trainees depending on ethnicity. My frame of reference is made up of the minority learning paths and I approach these paths as meso-level explanatory factors permeated by minority education ethnicity. My research method was using questionnaires. The population of the research were 2nd year teacher trainees (N=635). The questionnaires were used in Hungary, Romania, Transcarpathia and Serbia. During the analysis I evolved Hungarian majority and Hungarian minority students' subsamples, within the minority subsamples I divided the Transylvanian, Transcarpathian and Vojvodina students into groups. According to the results of my research the choice of teacher training is primarily influenced by the commitment for teaching profession. There are significant differences between the majority and minority teacher trainees groups in specifics regarding learning paths, in commitments: the majority students follow the model to a greater extent and more committed to the teaching profession, while the minority students are more committed to the minority education. From among the minority subsamples the Transcarpathian sample shows different specialties than the Transylvanian and Vojvodina subsamples from the choice of teaching course to the intention of staying in this field, however these differences are influenced by the background variables as well beside ethnicity (gender, parents' education, teaching models).

Keywords: minority education, minority higher-education, learning path, majority, minority

V.
TEREINK

BURKHARDT BRITTA

Fürdők Dacia keleti limesén

A roncsolásmentes régészeti kutatás lehetőségeinek megítélése Erdély területén

Dacia római kori hagyatéka és a katonai fürdők régészete Erdély területén

A római kori *Dacia* a mai Románia nyugati (Erdély, Bánság) és déli (Olténia, Muntenia, Moldova déli része) részén volt.¹ A terület, mely a Római Birodalom északkeleti határán feküdt, Traianus Kr. u. 101 és 106 közötti hadjáratait követően közel 170 évig római tartomány volt. Határterület lévén elengedhetlenné vált a tipikus római védelemrendszer kiépítése a tartomány (provincia) határszakaszain. Ezt latin eredetű néven limes-nek vagy limes-vonalnak nevezi a kutatás.

A limes egy olyan határórvédelmi rendszer volt, ahol helyeként ún. limes-út, máshol pedig táborok, kiserődök, őrtornyok és ezekhez tartozó sánc, kő- vagy fakerítések és fal is épült.² Daciában az erdélyi hegységek megnehezítették a határ lineáris rendszerű beépítését, így a keleti határon egy erősen tagolt védvonal alakult ki, melynek külső elemei az őrtornyok és völgyzárak,³ míg belső elemei a lenti völgyekben állomásozó segédcapatok erődjei voltak.⁴ A határvédelmi rendszer részét képezték az erődökhöz kapcsolódó polgári települések (*canabae*, *vicus*), melyek a katonák ellátását biztosították és további civil létesítmények, pl. fürdő-épületek (*thermae*, *balneum*), temetők stb. Mindezek együtt e régió fontos római építészeti és kulturális hagyatékát képezik. A tudományos értekezések javarésze már a 19. század közepétől a daciai limes szakaszainak felderítésére és rekonstrukciójára törekedett, és ilyen módon különbséget teszünk a délnyugati, nyugati,

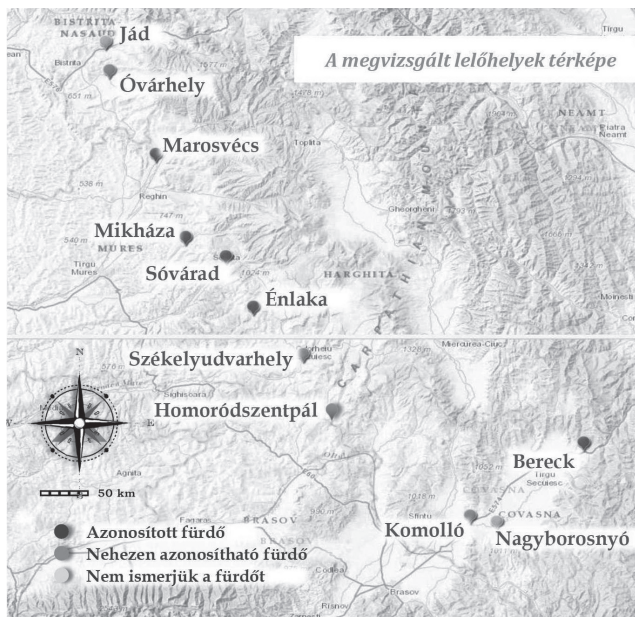
¹ Pánczél Szilamér Péter – Szabó Maté – Visy Zsolt: *Dacia Superior Keleti...*, 2011, i. m., 173. Az utóbi évek kutatásában elfogadottá volt az a javarészben nemzetközi szakirodalom által képviselt állítás, hogy a Bánát nyugati fele nem tartozott Dacia provinciához.

² Visy Zsolt: *Régészeti kutatások Dacia...*, 2009, i. m., 107–108.

³ Szabó Maté: *Dacia határának légirégészeti...*, 2009, i. m., 117–122.

⁴ L. Visy Zsolt: *Dacia limese mint lehetséges...*, 2008, i. m., 158–173.

1. kép. Fürdők a keleti limes mentén.
A megvizsgált lelőhelyek térképe

északi, keleti és délkeleti határszakaszok között, l. Torma Károly, Paulovics István, Nicolae Gudea, Eduard Nemeth papírra vett írásait.⁵

A tartományok régészetében elkülönített kutatási téma a provinciális vagy tartományi fürdők vizsgálata,⁶ mely Heinz Koethe nevéhez köthető.⁷ Ő hívta fel a figyelmet a tartományi fürdők kutatásának hiányosságaira. Hosszú ideig a limes-kutatás és provinciális régészet másodlagosan kezelte a tartományi fürdő-együtteseket. A katonai fürdőépületeket csupán általános szerkezeti fejlődés-folyamatok tárgyalása során említették. Továbbá, a fürdők fekvését illető kérdé-

⁵ Torma Károly: *A limes dacicus felső része*, 1880, i. m.; Paulovics István: *Dacia keleti határvonala...*, 1944, i. m., 15–81.; Gudea, Nicolae: *Der dakische Limes...*, 1997, i. m., 20–99.; Nemeth, Eduard: *Armată și limes in Dacia Romană*, 2009, i. m., 100–110.

⁶ Nielsen, Inge: *Early provincial baths...*, 1999, i. m., 35–43.; Farrington, Andrew: *The introduction and spread...*, 1999, i. m., 57–67.; Rewell, Louise: *Military bath-houses...*, 2007, i. m., 230–237.

⁷ Koethe, Heinz: *Die Bäder römischer Villen...*, 1940, i. m., 43–131.

sek (mint pl. civil településen belül, táboron belül, elkülönített helyen),⁸ illetve a villagazdaságok és szentélykörzetekhez köthető fürdőépületek vizsgálatára mindeddig elvértve került sor.⁹

Jelen tanulmányban a katonai fürdőépületekre irányítottam a figyelmem, tekintettel arra, hogy ezen régióban a provinciális fürdőkultúra és fürdőépítészet egy kevésbé kutatott téma. Az épülettípus adottságaihoz tartozik, hogy a katonai tábor mellett a legnagyobb épületegyüttesek, így ha kevés pusztítás érte őket (pl. kő- és téglaelhordás, bolygatás), geomorfológiai szempontból szembetűnő terepen és roncsolásmentes módszerekkel megfelelően kutathatóak. Daciában megközelítőleg 20–25 római kori katonai fürdőt tart számon a kutatás, ezeket rövidebb tanulmányok és feltárási jelentések formájában tárgyalta az elmúlt évek szakirodalma.¹⁰ Jelentős részük a keleti limes mentén található.¹¹ Jelenleg 11 segédcsoport-táborot ismerünk: Jád,¹² Óvárhely,¹³ Marosvécs,¹⁴ Mikháza,¹⁵ Sóvárád,¹⁶ Énlaka,¹⁷

⁸ Vö. Höck, Anton: *Ein balneum im vicus...*, 2012, i. m., 63–77.

⁹ Vö. Dodt, Michael: *Römische Badeanlagen...*, 2005, i. m., 857–871., Scheid, John: *Sanctuaires et thermes sous...*, 1991, i. m., 205–216.

¹⁰ Țentea, Ovidiu: *Balnea în Dacia – câteva comentarii*, 2011, i. m., 456.

¹¹ L. Gudea, Nicolae: *Der dakische Limes...*, 1997, i. m., 54–65.; Paulovics István: *Dacia keleti határvonala...*, 1944, i. m., 17–81.; Marcu, Felix: *Organizarea internă...*, 2009, i. m., 85–86., 118–122., 140–143., 147–148., 156., 188–196., 203–204.

¹² Gudea, Nicolae: *Der dakische Limes...*, 1997, i. m., 54.; Gudea, Nicolae: *The defensive system...*, 1979b, i. m., 86.; Popa, Alexandru – Gaiu, Corneliu – Cociș, Sorin: *Prospecțiuni magnetice...*, 2008, i. m., 108–113.; Protase, Dumitru – Dănilă, Ștefan: *Un castru de...*, 1968, i. m., 538–540.

¹³ Gudea, Nicolae: *Der dakische Limes...*, 1997, i. m., 55.; Macrea, Mihail – Protase, Dumitru – Dănilă, Ștefan: *Castrul roman de la Orheiu Bistriței*, 1967, i. m., 113–121.; Protase, Dumitru: *Castrul roman de la Orheiu Bistriței*, 2007, i. m., 93–111.

¹⁴ Gudea, Nicolae: *Der dakische Limes...*, 1997, i. m., 56.; Protase, Dumitru – Zrínyi András: *Castrul roman...*, 1975, i. m., 57–69.; Protase, Dumitru: *Das Römerlager von Brâncovenesti...*, 1977, i. m., 378–386.; Protase, Dumitru – Zrínyi András: *Castrul roman...*, 1993, i. m., 295–298.; Protase, Dumitru – Zrínyi, András: *Castrul roman și așezarea civilă...*, 1994, i. m., 69.

¹⁵ Gudea, Nicolae: *Der dakische Limes...*, 1997, i. m., 57.; Protase, Dumitru: *Castrul roman de...*, 1965, i. m., 209–214.; Man, Nicoleta et al.: *Călugăreni, com. Eremitu...*, 2011, i. m., 34–37.; Man, Nicoleta et al.: *Călugăreni, com. Eremitu...*, 2013, i. m., 36–38.; Man, Nicoleta et al.: *Călugăreni, com. Eremitu...*, 2014, i. m., 37–38.

¹⁶ Gudea, Nicolae: *Der dakische Limes...*, 1997, i. m., 58–69.; Ferenczi, Ștefan – Petică, Mihai: *Limes-ul Daciei...*, 1994, i. m., 164–166.; Visy Zsolt: *Régészeti kutatások Dacia...*, 2009, i. m., 108.

¹⁷ Gudea, Nicolae: *Der dakische Limes...*, 1997, i. m., 59.; Gudea, Nicolae: *The defensive system...*, 1979a, i. m., 149–274.; Gudea, Nicolae: *Castrul roman de la Înlăceni...*, 1979, i. m., 149–274.

Homoródszentpál,¹⁸ Oltszem,¹⁹ Komolló,²⁰ Nagyborosnyó,²¹ Bereck.²² Továbbiak léte kérdéses, pl. Görgényszentimre,²³ Udvarhely²⁴ stb.

A kutatás helyzetére jellemző, hogy a katonai fürdők javarésze a 19. század végi és 20. század eleji lelőhely-megjelölésekből és szórványleletekből²⁵ illetve a lelőhely beazonosítása érdekében elvégzett kisebb-nagyobb felületű feltárásokból ismeretes. Némely fürdő elhelyezkedésének azonosítása továbbra is várat magára. Megjegyzendő, hogy kivételt képeznek a keleti határszakasz egyes, roncsolásmentes módszerekkel kutatott lelőhelyei, de sajnos az a jellemző, hogy a katonai táborot gyakrabban kutatták, mint a szomszédságában fekvő fürdőket.²⁶

¹⁸ Gudea, Nicolae: *Der dakische Limes...*, 1997, i. m., 61.; Ferenczi Géza – Ferenczi István: *Săpăturile de salvare...*, 1967, i. m., 401–405.; Crișan, Ioan Horațiu: *Itinerare arheologice transilvănene*, 1982, i. m., 168.; Ferenczi Géza: *Lapok Erdély múltjából*, 2002, i. m., 60–63.

¹⁹ Gudea, Nicolae: *Der dakische Limes...*, 1997, i. m., 61.; Székely, Zoltán: *Az oltszemi (Olteni) római...*, 1993, i. m., 47–55.; Bordi Zsigmond Lóránd – Zăgreanu, Radu Iustinian: *Auxilia de la Olteni...*, 2010, i. m., 195–218.

²⁰ Gudea, Nicolae: *Der dakische Limes...*, 1997, i. m., 64.; Gudea, Nicolae: *The defensive system...*, 1979, i. m., 111.; Székely, Zoltán: *A komollói erődített római tábor*, 1943, i. m.

²¹ Gudea, Nicolae: *Der dakische Limes...*, 1997, i. m., 54.; Asztalos István: *Aspecte ale cercetării...*, 2006, i. m., 65–71.; Bordi Lóránd – Popa, Alexandru: *Castrul roman de...*, 2013, i. m., 261–308.

²² Gudea, Nicolae: *Der dakische Limes...*, 1997, i. m., 62.; Gudea, Nicolae: *Castrul roman de la Bretcu...*, 1977, i. m., 255–367.; Macrea, Mihail et al.: *Despre rezultatele cercetărilor...*, 1951, i. m., 285–312.

²³ Paulovics István: *Dacia keleti határvonala...*, 1944, i. m., 27–32.; Ferenczi, Ștefan – Petică, Mihai: *Cercetări de topografie arheologică...*, 1982, i. m., 572–577.; Ferenczi, Ștefan – Petică, Mihai: *Limes-ul Daciei. Contribuții...*, 1994, i. m., 160–163.; Lazăr, Valeriu: *Repertoriul arheologic...*, 1995, i. m., 142–143.

²⁴ Gudea, Nicolae: *Der dakische Limes...*, 1997, i. m., 60.; Zăgreanu, Radu – Nyárádi Zsolt: *New Data upon...*, 2011, i. m., 219.; Ferenczi Géza – Ferenczi István: *Régészeti-helyrajzi kutatások...*, 1958, i. m., 25–28., 91–92.

²⁵ Zăgreanu, Radu – Nyárádi Zsolt: *New Data upon...*, 2011, i. m., 219.

²⁶ Amint Jád, Marosvécs, Mikháza, Énlaka, Bereck lelőhelyeinek geofizikai kutatása is jól szemlélteti. A kevésbé roncsoló hatású terepi vizsgálatoknak pusztán egy töredéke szolgáltatott számottevő információt a táborok szomszédságában fekvő fürdőkről l. Popa, Alexandru – Kocsis, Sorin – Klein, Christian – Gaiu, Corneliu – Man, Nicoleta: *Geophysikalische Prospektionen...*, 2010, i. m., 104–115.

Régészeti örökségvédelem és a roncsolásmentes régészet módszertana

Románia területén a régészeti örökség kutatásának és védelmének szabályozása az európai viszonyoknak megfelelően visszanyúlik a 19. század második feléig,²⁷ mégis a régészeti örökségvédelem, mint diszciplína nincs jól körbehatárolva; egy olyan összetett tudományterület, melynek elméleti megalapozása nem teljes.²⁸ Az európai régészeti kutatások kapcsán megjegyzendő, hogy a mediterrán térség látványos római kori hagyatékától eltérően a közép-, kelet- és észak-európai régiók római kori örökségének felderítése másképp működik és másféle módszerek használatát generálja. A hidegebb klíma következtében az épületszerkezetek az idő múlásával lassan elpusztultak. Helyenként a középkorban még láthatóak voltak, de a kő- és téglá elhordások révén mára nagymértékben megcsönkáltak. A ma is látható Forum Romanum vagy a Colosseum maradványaitól eltérően, ezeken a területeken a római kori hagyaték talajképződések és -lerakódások révén eltemetett örökséggé vált. Kutatásom, miközben a még feltáratlan örökség felderítésére irányult, főleg a munkafolyamat módszertanára fektette a hangsúlyt, ugyanis a roncsolásmentes régészeti kutatások rendkívül fontosnak bizonyulnak örökségvédelmi szempontból. Nem csupán előkutatásról van szó, ezen eljárások révén nem károsítjuk a lelőhelyet és költségghatékony módon valósítjuk meg a lelőhelyek irányított és megfontolt felderítését. Kutatási hipotézisem szerint az utóbbi évtized régészetében elterjedő roncsolásmentes régészeti vizsgálatok eredményei bebizonyították, hogy egyre szélesebb körben érdemes őket alkalmazni.²⁹ Azt észleljük azonban, hogy a módszerek használatának eredményessége változik a lelőhely típusa, illetve a lelőhely topográfiai tényezői függvényében, amint az az alábbiakban kiderül.

Az egyik legegyszerűbben és gyakran igénybe vehető roncsolásmentes lelőhely azonosító módszer a régészeti terepbejárás. A folyamat tulajdonképpen a talajfelszín tanulmányozásával, leletgyűjtéssel, leletek szóródásának illetve koncentrációjának kiértékelésével, vagy csupán a környezet geomorfológiai vizsgálatával állapítja meg a nem ismert régészeti objektum helyét, korát és kiterjedését.³⁰ Különbséget teszünk extenzív és intenzív terepbejárás között. Az első módszer a még egyáltalán

²⁷ Vulpe, Alexandru et al.: *Patrimoniul Cultural din Roşia Montană...*, 2011, i. m., 45–46.

²⁸ Vö. Burkhardt Britta: *Creating Heritage...*, 2015. (Ünnepi tanulmánykötet Bajusz István 60. születésnapjára, megjelenés alatt.)

²⁹ Ezt a folyamatot jelzik a Iaşi Alexandru Ioan Cuza Egyetem Arheoinvest-Interdiszciplináris Tudományok Kutató Részlege, a Gyulafehérvári Egyetem Komplex Régészeti Kutatóközpontja és a Román Akadémia Régészeti Intézete kutatási projektjei, illetve újabban a Temesvári Universitatea de Vest és a Szegedi Tudományegyetem közös laborfejlesztési programja.

³⁰ Jankovich-Bésán Dénes: *Terepbejárás*, 2011, i. m., 17.

nem ismert, nem lehatárolt régészeti lelőhelyek esetén használatos és gyakran a különböző topográfiai jelenségek dokumentálásával, mikrodomborzati mérésekkel is társul.³¹ Ezeknek az eredményeknek a bemutatására egy digitális terv formájában kerül majd sor, mely napjainkban 2D-ben a terepadatokat és magassági szinteket jelölő domborzatmodelleket jelenti, 3D-ben a lelőhely geomorfometrikus adatait ábrázolja.³² A második módszert helyesebb lelőhelyvizsgálatnak nevezni, mivel a lehatárolt lelőhelyeket felszíni adataik módszeres kutatása révén méri fel.³³ E kutatás eredményeit digitális szóródás-térképek formájában szemléltetik.

Érdemes megjegyezni, hogy a terepbejárás minden esetben a már ismert adatok összegyűjtésével kezdődik, például archív és új térképek, légfelvételek, múzeumi és szakirodalmi adatok stb. Jelen kutatásnak is fontos eleme volt a daciai limes keleti részén levő feltáratlan, még nem ismert fürdőkre vonatkozó adataink összegyűjtése és értelmezése.

A régészeti felderítés egy másik, nem romboló eljárás csoportjába a régészeti távérzékelésen alapuló régészeti kutatások tartoznak.³⁴ Ezeknek egy része a légi-távérzékelésre alapul, azaz műholdfelvételek elemzésére és légi-régészeti felderítésre. Az utóbbi eljárás napjainkban kurrens kutatási módszer, de használata visszanyúlik a 19. század közepéig, lásd Félix Tournachon „Nadar” (1858) és R. P. A. Poidebard (1925–1942) munkáit.³⁵ Románia területén 1940 előtt csak elszórtan készültek régészeti légi felvételek, jelentősek Carl Shuster fotói a Duna-vidék és Fekete-tenger közötti ókori építményekről, melyek az I. világháború időszakából származnak.³⁶ Az 1960-as évektől újabb fellendülés következett,³⁷ lásd Alexandru Simion Ștefannak, az első gyűjtemény létesítőjének tevékenységét, és Ioana Bogdan-Cătănicuianak a Duna menti limesről készült felvételeit.³⁸ Az utóbbi évek légi-régészeti kutató tevékenységét újabb fellendülés jellemzi, ismét több projekt indul.³⁹

³¹ Uo. 21.

³² Micle, Dorel et al.: *Non-invasive archaeological...*, 2010, i. m., 139.

³³ Jankovich-Bésán Dénes: *Terebejárás*, 2011, i. m., 18.

³⁴ L. Stibrányi Máté – Mesterházy György – Padányi-Gulyás Gábor: *Régészeti feltárás előtt...*, 2012, i. m., 16.

³⁵ Gojda, Martin: *Military activities on...*, 2008, i. m., 577–594.

³⁶ Crawford, Osbert Guy Stanhope: *A century of Air-photography*, 1954, i. m., 208.

³⁷ Oberländer-Târnoveanu, Irina – Bem, Armen: *Arheologia aeriană în România*, 2009, i. m., 12.

³⁸ Oberländer-Târnoveanu, Irina: *Proiecte de arheologie...*, 2010, i. m., 397.

³⁹ Mint pl. a keleti római kori határszakasz légi-régészeti kutatása; a Bánság őskori hagyatékának és Muntenia déli részén fellelhető nemzeti régészeti lelőhelyeknek, műemlékeknek a műholdfelvételekre alapuló kutatása. Vö. Oberländer-Târnoveanu, Irina: *Proiecte de arheologie...*, 2010, i. m., 397., 399.

Módszertani oldalról tekintve meg kell jegyezni, hogy az archív felvételektől eltérően, a légi-régészeti célból készített légifotók a kutatói céloknak megfelelően ferde tengelyben mutatják a látható jelenségeket és egy rendszeres, ismétlődő adatgyűjtést kell végezni az eredményesség érdekében.⁴⁰ A légi-régészet tulajdonképpen talajjelek, növényjelek (főleg kalászos jelek), hójelek és árnyékhatások összefüggései révén körvonalazódó struktúrákat dokumentál.⁴¹ A magasabban fekvő földfedett kő- és téglalapú struktúrák, illetve a hozzá tartozó földmélyítések és talajbolygatások (pl. védelmi árkok, vízelvezető árkok, házalapok) a szántott talajban vetett árnyékok révén előtűnnek a légi-felvételen.⁴² A falakra jellemző törmelék alatt kevesebb tápanyagot tartalmaz a talaj, így hamarabb kiszárad és a növények kevésbé fejletté válnak, színük kifakul.⁴³

Az objektumok előkutatásának, roncsolásmentes vizsgálatának a geofizikai módszerek alkalmazása talán az egyik leghatékonyabb módja. A régészeti geofizika módszere arra a természettudományi elvre támaszkodik, hogy a földfelszín alatti objektumok bizonyos fizikai tényezője (elektromos vezetőképesség, mágneses tulajdonságok) eltér a környezetétől.⁴⁴ Ezeket az eltéréseket az említett fizikai tényezőkre érzékeny műszerekkel földfelszín feletti mérések során vizsgálják. A különböző mérések feldolgozása után egy anomáliaképet kapunk és ez alapján az objektum helyzetét vagy szerkezetét azonosítani tudjuk.⁴⁵

Több fajta fizikai mérőeszközzel rendelkezünk. Bonyolultabb kategóriát képeznek a nagyfelületű műszeres felmérések, melynek három fajtája van. Az első a geoelektromos egyenáramú ellenállásmérés, mely a talaj és kőzetek eltérő elektromos tulajdonságán alapszik.⁴⁶ Az épületmaradványok fizikai tulajdonságai közül elektromos fajlagos ellenállásuk az erősebb, így a geoelektromos felmérések alkalmasabbak az ilyen szerkezetek régészeti felderítésére.⁴⁷ A második eljárás a mágneses mérés vagy magnetométeres felmérés, mely különböző anyagok eltérő mágneses tulajdonságait méri⁴⁸ és arra alapul, hogy a földalatti leletek,

⁴⁰ Szabó Máté: *A ripa Pannonica a levegőből*, 2013, i. m., 92–93.

⁴¹ Miklós Zsuzsa: *Légi fényképezés*, 2011, i. m., 39–42.

⁴² Szabó Máté: *A ripa Pannonica a levegőből*, 2013, i. m., 94.

⁴³ Miklós Zsuzsa: *Légi fényképezés*, 2011 i. m., 44.

⁴⁴ Heilig Balázs – Kovács Péter – Pattantyús Á. Miklós: *Geofizikai mérések*, 2011, i. m., 29.

⁴⁵ L. Turai Endre: *A geoelektromos geofizikai...*, 2011, i. m., 267–268.

⁴⁶ Heilig Balázs – Kovács Péter – Pattantyús Á. Miklós: *Geofizikai mérések*, 2011, i. m., 33–34.

⁴⁷ Juhász Zsolt – Pintye Mihály: *Geofizika az archeológiában*, 2006, i. m., 55.

⁴⁸ Heilig Balázs – Kovács Péter – Pattantyús Á. Miklós: *Geofizikai mérések*, 2011, i. m., 30–31.; Andrei Asăndulesei et alii: *Măsurători topografice...*, 2013, i. m., 70.

szerkezetek a Föld mágneses terében rendellenességekként megmutatkoznak.⁴⁹ A harmadik módszer az elektromágneses mérés és ún. földradar révén történik, mely a kőzetek rugalmas tulajdonságai által kifejtett rezgések rögzítése révén mér.⁵⁰ A műszer rezgéseket bocsát ki, és az objektumok által visszavert jeleket értelmezi.⁵¹ Nem szabad elfeledni a mondhatni legegyszerűbb ellenállásmérő geofizikai eszközt, a fémdetektort, amihez hosszú ideig bárkinek hozzáférése volt, hiszen Románia területén a műszer használatbavételét csupán az utóbbi évek jogi rendelkezései szabályozták és korlátozták a szakemberek körére.⁵²

Katonai fürdők roncsolásmentes régészeti vizsgálata Dacia keleti limesén

Kutatásom során a fürdőkre vonatkozó meglévő régészeti adataink rendszerezése szükségszerű volt, főleg a kevésbé ismert lelőhelyek nem romboló módszerekkel történő vizsgálatában. Ennek során figyelmet fordítottam a lelőhelyeken már elvégzett roncsolásmentes vizsgálatok és a többé-kevésbé hiányos régészeti ismereteink taglalására (pl. lelőhely-megjelölések, szórványelemek, feltárások). A terepi kutatások során a lehetőségek függvényében további roncsolásmentes eljárással igyekeztünk felmérni a lelőhelyeket: szisztematikus terepbejárás, fémdetektoros felmérés, távérzékelési módszerek (pl. műholdas felvételek vizsgálata, légi-régészeti kutatás) illetve felszínalkatani vizsgálatok (pl. domborzatmodellezés) révén.

A felvetett hipotézis tükrében alkalmazkodnunk kellett a lelőhelyek adottságaihoz, melyek javarészen a kutatásoknak kevés hozadéka volt (pl. sok helyen csupán extenzív terepbejárást tudtunk végezni.) A jelenlegi kutatás során összesen 9 lelőhelyet (Jád, Óvárhely, Marosvécs, Mikháza, Sóvárád, Énlaka, Székelyudvarhely, Homoródszentpál, Komolló, Borosnyó és Bereck táborát és a hozzá tartozó fürdőket) állt módomban megvizsgálni.⁵³ Az alábbiakban azokra térek ki, ahol mérvadó eredmény mutatható ki.

⁴⁹ Juhász Zsolt – Pintye Mihály: *Geofizika az archeológiában*, 2006, i. m., 56.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Heilig Balázs – Kovács Péter – Pattantyús Á. Miklós: *Geofizikai mérések*, 2011, i. m., 30–31.; Andrei Asăndulesei et alii: *Măsurători topografice...*, 2013, i. m., 35–36.

⁵² L. <http://www.lapunkt.ro/2014/02/17/detectoarele-de-metale-si-goana-dupa-tezaure/> (2015–05–28)

⁵³ Ezúton is szeretném megköszönni Sidó Katának, Szabó Máténak és nem utolsósorban Pánczél Szilamérnak szíves segítőkészségüket és hasznos tanácsaikat.

Marosvécs

A tábor a település északkeleti peremén, a „Vár” /„Kastély” nevű helyen van, a Keményi család kastélya mellett, 40 méterre a Maros folyótól.⁵⁴ A régi szakirodalomban többször is olvashatjuk, hogy a tábor környékén több helyről fürdőhöz köthető szórványleletek és építőanyag került elő.

2. kép. Légifelvétel a marovécsi lelőhelyről

(Készítette: Szabó Máté. Forrás: Pécsi Légerészeti Téka archívuma.)

A kutatás tárgyát illetően két megállapítás fontos: a tábortól északnyugati irányban, a Szállás erdő szélén és Leányvár patak mellett előkerült építőanyag és terazzo (téglasszemcsés vízálló habarcs) töredékekről szóló feljegyzések,⁵⁵ illetve egy lelőhely-megjelölés, mely a tábortól 100 méterre észak-nyugati irányban hajdan még romokban látható építményről, ír, vélhetően római kori fürdőről.⁵⁶ Ezek alapján a tábortól északnyugatra elhelyezett vicus környékén feltételezzük

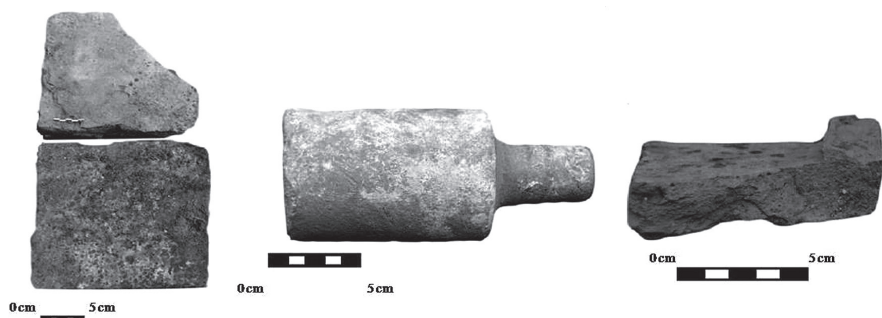
⁵⁴ Protase, Dumitru – Zrínyi András: *Castrul roman...*, 1993, i. m., 295.; Protase, Dumitru – Zrínyi, András: *Castrul roman și așezarea civilă...*, 1994, i. m., 69.

⁵⁵ Paulovics István: *Dacia keleti határvonala...*, 1944, i. m., 24–25.

⁵⁶ Crișan, Ioan Horațiu: *Itinerarii...*, 1982, i. m., 239.

a fürdőt.⁵⁷ Már több roncsolásmentes módszerrel megvizsgálták a tábort és környékét. Két geofizikai felmérést végeztek, illetve légi-régészeti felderítés is történt.⁵⁸ Míg az első geofizika nem terjedt ki a feltételezett fürdő területére, a második felmérés a tábortól nyugatra a vicus környékén egy masszívabb épület maradványait mutatta ki⁵⁹ – ez valószínűleg a fürdő. A légifelvételek és terepbejárások számottevő adattal nem szolgáltak, geomorfológiai jelenségeket nem észleltünk, lévén a lelőhely gyeppel borított gyümölcsös kertben van és kevés leletet találunk a felszínen.

3. kép. Sóvárad (Sărățeni). A terepbejárás során talált leletek

Mikháza

A település déli és délnyugati szélén, a Nyárad folyó mentén fekvő lelőhelyet régóta ismeri a kutatás,⁶⁰ ezen felül az elmúlt években elkezdtek a feltárásokat a katonai tábor, a vicus és a fürdő területén is.⁶¹ Már a 18. században leírják

⁵⁷ Protase, Dumitru – Zrínyi András: *Castrul roman și așezarea civilă...*, 1994, i. m., 75–78.

⁵⁸ Pánczél Szilamér et al.: *Updating our knowledge...*, 2012, i. m., 105–117.

⁵⁹ Még nem került sor az eredmények közzétételére, de ezúton is köszönöm Lenkey Lászlónak és Pánczél Szilamérnak, hogy az információk birtokába juthattam.

⁶⁰ Paulovics István: *Dacia keleti határvonala...*, 1944, i. m., 33.; Lazăr, Valeriu: *Repertoriul arheologic...*, 1995, i. m., 122–124.; Gudea, Nicolae: *Der dakische Limes...*, 1997, i. m., 57–58.; Marcu: *Organizarea internă...*, 2009, i. m., 86.

⁶¹ Protase, Dumitru: *Castrul roman de la Călugăreni...*, 1965, i. m., 209–214.; Man, Nicoleta et al.: *Călugăreni, com. Eremitu...*, 2011, i. m., 35.; Man, Nicoleta et al.: *Călugăreni, com. Eremitu...*, 2013, i. m., 37.; Man, Nicoleta et al.: *Călugăreni, com. Eremitu...*, 2014, i. m., 37.

a táborot,⁶² és 1833-ban említik először a fürdőt és a vicust.⁶³ Később Orbán Balázs taglalja bővebben a fürdő feltételezhető helyét, mikoriban még láthatók voltak a romjai. Amint a helybeliek is emlegették, „Palota melléke” / „Sztrázsaház” nevű helyen fekszik.⁶⁴ A római lelőhelyet több roncsolásmentes módszerrel vizsgálták, még a feltárást megelőzően. Témánk szemszögéből megjegyzendő, hogy a légi-felderítésnek és terepbejárásoknak kevés hozadéka volt, nem volt észlelhető leletanyag koncentráció vagy geomorfológiai eltérés, mely a lelőhely elhelyezkedésére utalt volna. A fürdő helyét igazoló adatokat csupán a geofizika nyújtott.

Sóvárada

A tábor a település közepén helyezkedik el, az ún. „Várfok” nevű helyen, a Kis-Küküllő és Várpaták találkozásánál.⁶⁵ A fürdőre vonatkozóan egyedüli adatunk a tábortól délnyugatra lévő magánház kertjéből előkerült vízvezetékhez köthető.⁶⁶ A Maros Megyei Múzeum és több intézmény közreműködésében a táborot különféle, nem romboló régészeti eljárásokkal, a környékét pedig légi-régészeti felderítésekkel vizsgálták. A fürdőre vonatkozóan mégis kevés adatunk van. Az idén végzett terepi kutatások és extenzív terepbejárás során sikerült ismét megerősíteni a fürdőre vonatkozó feltételezéseket. Az említett magánház tulajdonosa megőrizte a vízvezetékét és ezen felül további téglatorodékat, melyek egyértelműen a fűtőrendszer (suspensura) részét képezték illetve a tetőszerkezethez tartozó elemeket (tegulae) is találtunk. A múzeum régészei által végzett 2013-as terepi kutatások során a faluban egy csűr átalakítása alkalmával szerencsésen felszínre került egy faltörődék, valószínűleg a fürdő egy külső fala lehetett. Jelen szituációban elmondható, hogy a terület geofizikai felmérése tud több információt szolgáltatni.

⁶² Marsigli, Luigi Fernando: *Danubius pannonico-mysicus...*, 1726. i. m., 59–60.

⁶³ Scheint, Daniel: *Das Land und Volk der Szeckler...*, 1833, i. m., 110., 116.

⁶⁴ Orbán Balázs: *Székelyföld leírása...*, 1868–71, i. m., 972.

⁶⁵ Paulovics István: *Dacia keleti határvonala...*, 1944, i. m., 38–42.; Gudea, Nicolae: *Der dakische Limes...*, 1997, i. m., 58–59.; Gudea, Nicolae: *The defensive system of Roman Dacia*, 1979b, i. m., 86.; Felix Marcu: *Organizarea internă...*, 2009, i. m., 88.

⁶⁶ Visy Zsolt: *Régészeti kutatások Dacia...*, 2009, i. m., 108. „Az egyik háznál őrzött római cserép csőelemek minden bizonnyal a katonai fürdőhöz szállították a friss vizet.”

4. kép. Légifelvétel az énlakai táborról és fürdőről

(Készítette: Szabó Máté. Forrás: Pécsi Légirégészeti Téma archívuma.)

Énlaka

A település északkeleti oldalán fekvő lelőhely régóta ismert a kutatás számára,⁶⁷ a Firtos domb aljánál fekvő „Vár” nevű helyen a tábor és a fürdő területén az 1950-es évektől folytak feltárások, később a tábor területén geomágneses felmérések is.⁶⁸ A lelőhelyet mára visszatemették.⁶⁹ 1858-ból származik a fürdő első adata, a feljegyzésben a tábor szomszédságban egy romokban álló kisebb épületről számolnak be.⁷⁰

⁶⁷ Paulovics István: *Dacia keleti határvonala...*, 1944, i. m., 48.; Gudea, Nicolae: *Der dakische Limes...*, 1997, i. m., 60.; Felix Marcu: *Organizarea internă...*, 2009, i. m., 140–143.; Visy Zsolt: *Régészeti kutatások Dacia Superior...*, 2009, i. m., 109.

⁶⁸ Popa, Alexandru et al.: *Geophysikalische Prospektionen ...*, 2010, i. m., 110–112.

⁶⁹ Székely Zoltán: *Jegyzetek Dácia történetéhez...*, 1946, i. m., 39–40.; Székely Zoltán: *Raport despre cercetările...*, 1955, i. m., 31–40.; Gudea, Nicolae: *Castrul roman de la Înlăceni...*, 1979, i. m., 149–275.

⁷⁰ Müller, Friedrich: *Die Ruinen am Firtos...*, 1858, i. m., 259–260.

Kevéssel később Orbán Balázs bővebben leírja a fürdőről, hogy a tábortól dél-nyugat irányba, kb. 60 méterre a „Palota Kert” / „Palotakútja” helyen találjuk.⁷¹ Az énlaki fürdő témánk szempontjából rendkívül fontos, mivel a légi-régészeti felderítések során készült felvételeken kivehető a fürdő nyugati részén fekvő apszis és a növényvonalak alapján újabb falak nyomai láthatók. Ez a tanulmányban vizsgált régió területén végzett légi-régészeti kutatásoknak mindeddig egyedülálló eredményeként értékelendő.

Székelyudvarhely

A lelőhely tárgyalása nélkülözhetetlennek tűnt, a város római kori hagyatékát tekintve a fürdőről van a legtöbb ismeretünk.⁷² 1847-ben a régi marhapiac átalakítása során előkerült a fürdő egyik fala. Adatainkat Téglás Gábornak köszönhetjük, aki megfelelően megásta és dokumentálta a fürdőt.⁷³ A fürdő a település közepén helyezkedik el, az Uzinei és Kornis Ferenc utca kereszteződésénél.⁷⁴ A lelőhely lehatárolására irányuló kutatásokra már sor került a meglévő leletanyag szisztematikus feldolgozása révén.⁷⁵ Ennek ellenére a fürdő pontos elhelyezése és fekvése, felületének mérete még nem tisztázódott. A roncsolásmentes régészeti módszerek közül a lelőhely városon belüli fekvéséből adódóan egyedül a geofizikai felmérések nyújthatnak számottevő eredményt.

Homoródszentpál

A lelőhely a település északnyugati szélén, a Nagyhomoród folyó és Vácza patak mentén helyezkedik el,⁷⁶ nem vizsgálták roncsolásmentes módszerekkel. A régi szakirodalomban többször is olvashatunk a fürdő helyét fejtegető lelőhely-megjelöléseket.⁷⁷ Paulovics István⁷⁸ terepi kutatásai révén sikerült megcáfolni minden

⁷¹ Orbán Balázs: *Székelyföld leírása...*, 1868–1871, i. m., 125.

⁷² Gudea, Nicolae: *Der dakische Limes...*, 1997, i. m., 60.; Zăgreanu, Radu – Nyárádi Zsolt: *New Data upon...*, 2011, i. m., 219.; Ferenczi Géza – Ferenczi István: *Régészeti-helyrajzi kutatások...*, 1958, i. m., 25–28., 91–92.; Visy Zsolt: *Régészeti kutatások Dacia Superior...*, 2009, i. m., 109.

⁷³ Téglás, Gábor: *A székely-udvarhelyi római...*, 1897, i. m., 257–268.; Zăgreanu, Radu – Nyárádi Zsolt: *New Data upon...*, 2011, i. m., 227–228.

⁷⁴ Zăgreanu, Radu – Nyárádi Zsolt: *New Data upon...*, 2011, i. m., 225.

⁷⁵ Uo., 225., 227–228.

⁷⁶ Paulovics István: *Dacia keleti határvonala...*, 1944, i. m., 53–54.; Gudea, Nicolae: *Der dakische Limes...*, 1997, i. m., 61.; Felix Marcu: *Organizarea internă...*, 2009, i. m., 156.

⁷⁷ Carl Gooss: *Zu Corpus Inscriptionum Latinarum...*, 1877, i. m., 34.; Téglás Gábor: *A rómaiak végvárai a Hargita-hegység...*, 1986, i. m., 419.

⁷⁸ Paulovics István: *Dacia keleti határvonala...*, 1944, i. m., 55–56.

előző feltételezést.⁷⁹ A kutató a tábortól nyugatra a dombblejtőn vízvezetékét és oszlop-töredékeket talált – amint ő vélte, a vicus környékén.⁸⁰ Később azonban a templom mellől származó római épületmaradványokról számolnak be – ez vélhetően a fürdő, mely régebbi építkezések során megsemmisült.⁸¹ Terepi kutatásaink és a terepbejárás során sem a dombblejtőn kijelölt helyen, sem a település területén nem észleltünk semmi geomorfológiai jelenséget, a fürdő helyére utaló leletanyag pedig elenyésző volt. A helyiekkel folytatott beszélgetések révén megtudtuk, hogy a község területéről és főleg az iskola környékén végzett építkezések során számos vízvezeték és fűtéshez köthető „füstös téglá” került elő. A homoródszentpáli fürdő helyének tisztázása még várat magára, azonban elmondható, hogy az első lelőhely-megjelölés tévesnek bizonyult.

5. kép. Homoródszentpál (Sânpaul). A terepbejárás során talált leletek

Bereck

A római kori tábor a mai település északkeleti peremén fekszik, „Veneturnévrára” nevű helyen, a Bereck folyó környékén.⁸² Már a 18. században rögzítették a tábor fekvését és alakját,⁸³ később Carl Gooss és Orbán Balázs fejtegették a fürdők létét,⁸⁴

⁷⁹ Ugyanis úgy tűnik, hogy a kutatók a fürdőt tévesen még a tábor belső területein keresték (Zoltán András, Török Zoltán telkein).

⁸⁰ L. Paulovics István: *Dacia keleti határvonala...*, 1944, i. m., 57–58.

⁸¹ Ferenczi István: *Barangolások a két...*, 2000, i. m., 80.

⁸² Paulovics István: *Dacia keleti határvonala...*, 1944, i. m., 75.; Gudea, Nicolae: *Der dakische Limes...*, 1997, i. m., 62–64.; Gudea, Nicolae: *Castrul roman de la Bretcu...*, 1980, i. m., 256–367.; Macrea et alii: *Despre rezultatele cercetărilor...*, 1951, i. m., 285–288.

⁸³ Luigi Fernando Marsigli: *Danubius pannonico-mysicus...*, 1726/II, i. m., 59.

⁸⁴ Gooss, Carl: *Chronik der Archäologischen...*, 1877, i. m., 113.; Orbán Balázs: *Székelyföld leírása...*, 1869–71, i. m., 33.; Nicolae, Gudea: *Castrul roman de la Bretcu...*, 1980, i. m., 291.

melyet a tábortól 100 méterre, a „Pincze” nevű helyen véltek megtalálni. A 20. század elején végzett feltárások során előkerült ólom vízvezeték igazolta a fürdő fekvését.⁸⁵ A lelőhelyet többfajta roncsolásos kutatással vizsgálták,⁸⁶ de ezek a fürdőre vonatkozóan új adatokat nem nyújtottak. Terepi kutatásaink alapján elmondható, hogy jelenleg a lelőhely szembetűnő a terepen, ugyanis nem temették vissza, de teljes felülete tisztázatlan. A domborzatban nem vehető ki semmiféle geomorfológiai jelenség, mely a szerkezet további felfedetlen egységeire utalna.

Helyzetkép. Az eredmények rövid kiértékelése

A terepi kutatások során tapasztaltak tükrében elmondható, hogy a vizsgált régió roncsolásmentes régészeti vizsgálata nem teljesen akadálytalan. A különféle tényezők, mint pl. domborzati, településszerkezeti adottságok, a fürdő fekvése stb. jóformán megakadályozták a roncsolásmentes módszerek használatát. Feltehető, hogy mivel a lelőhelyek javarésze kisebb létszámú segédcsoport-táborhoz tartozik, szerényebb méretű együttesekről van szó, és a távérzékelési módszerek, felszínalaktani felmérések révén nem vehetők ki.

Elmondható, hogy a terepi kutatások során az esetek javarészában nem volt észlelhető geomorfológiai jelenség a domborzatban, mondhatni számottevő nyoma nem maradt ezeknek a struktúráknak, ezért a lelőhelyekről részletes domborzatmodellek sem készültek. A légi-régészeti felderítéseknek is kevés tudományos hozzájárulása volt. Elképzelhető, hogy régióként eltérő eredmények mutathatók fel a módszer használatával. Ezt a feltevés alátámasztják Irina Oberländer Tärnoveanu és Czajlik Zoltán kutatásai,⁸⁷ melyek kimutatják, hogy az Erdélyi-medence, illetve a Maros középfolysa menti szántóföldek alkalmasabbak ilyen jellegű felderítésekre. Másrészt Énlaka esetéből kiindulva elképzelhető, hogy a rendszeres légi-régészeti felderítések lehetősége még nincs teljesen kiaknázva.

A földrajzi és domborzati viszonyok a lelőhelyek fekvése függvényében determinálták a módszerek használatát. A feltáratlan fürdők többségében tárgytalanná vált a szisztematikus terepbejárások elvégzése: sok helyen nem folytatnak földművelést, kevés leletanyag került elő (l. Marovécs, Énlaka, Bereck). Másrészt

⁸⁵ Panaitescu, Emil: *Le limes dacique...*, 1929, i. m., 76–82.

⁸⁶ Popa, Alexandru: *Vorläufige Ergebnisse...*, 2010, i. m., 69–74.; Popa, Alexandru et al.: *Geophysikalische Peospektionen ...*, 2010, i. m., 114.

⁸⁷ Pl. I. Oberländer-Tärnoveanu, Irina – Bem, Carmen: *Flying in a Rainy Spring...*, 2011, i. m., 33–36.; Zoltán Czajlik et al: *Preliminary report on the aerial...*, 2011, i. m., 7–17.; Berecki Sándor – Czajlik Zoltán – Rupnik László: *Aerial Archaeological...*, 2013, i. m., 87–109.

a lelőhelyek egy része beépített, magánházak kertjeiben helyezkedik el (l. Sóvárád, Énlaka, Udvarhely, Homoródszentpál), a leletgyűjtés nehezen elvégezhető és a lelőhelyet nem sikerült teljességében felmérni. Az ilyen jellegű kutatások szempontjából a szántás előnyös, mivel felszínre hozza a lelőhelyekhez kapcsolódó leletanyag egy részét, segítve az azonosítást.

Legtöbbet a geofizikai felmérések ígérenek, amint Mikháza és Marosvécs esete bebizonyította. A településen belül elhelyezkedő Sóvárád, Székelyudvarhely és Homoródszentpál fürdőinek, és hozzávetőlegesen Bereck fürdőjének esete is megerősíti, hogy a műszeres terepvizsgálatok a leghatékonyabb roncsolásmentes eljárások, melyek mérvadó ismereteket nyújthatnak a fürdők elhelyezésére és szerkezetére vonatkozóan is.

A felvázoltak alátámasztani látszanak azt a konklúziót, hogy a roncsolásmentes régészeti vizsgálatok módszerei a szemügyre vett földrajzi régió belül az ilyen jellegű szerényebb struktúrák felderítésére bizonyos körülmények között nem teljesen effektívek, mégis elmondható, hogy a légi-régészeti felderítések csekélyebb, a geofizikai felmérések nagyobb mértékben lehetővé teszik a lelőhelyek károsításokat elkerülő kutatását.

Településjegyzék

Jád, Beszterce megye	Livezile, Bistrița-Năsăud megye
Óvárhely Beszterce megye	Orheiu-Bistriței, Bistrița-Năsăud, megye
Marosvécs, Maros megye	Brâncovenesti, Mureș megye
Görgyénszentimre, Maros megye	Ghurghiu, Mureș megye
Mikháza, Maros megye	Călugăreni, Mureș megye
Sóvárád, Maros megye	Sóvárád, Mureș megye
Udvarhely, Hargita megye	Odorheiu Secuiesc, Harghita megye
Énlaka, Hargita megye	Inlăceni, Harghita megye
Homoródszentpál, Hargita megye	Sânpaul, Harghita megye
Oltszem, Hargita megye	Olteni, Harghita megye
Komolló, Kovászna megye	Comalău, Covasna megye
Nagyborosnyó, Kovászna megye	Boroșneu Mare, Covasna megye
Bereck, Kovászna megye	Brețcu, Covasna megye

IRODALOM

- Asăndulesei, Andrei – Tencariu, Felix – Adrian Enea – Sergiu Boghian, Dumitru: Măsurători topografice și investigații geofizice în așezarea preistorică de la, Tăcuta, punctul Dealul Miclea, județul Vaslui. O abordare integrată, în mediu SIG/GIS. In: Bogdan-Petru Niculică– Dumitru Boghian (szerk.): *Semper fidelis: in honorem magistri Mircea Ignat*. Brăila, Editura Istros, 2013. 65–78.
- Asztalos István: Aspecte ale cercetării sistemului defensiv roman în din sud-estul Transilvaniei. Castrul roman dela Boroșneu Mare și garnizoana lui. *Acta Siculica*, 2006. 65–70.
- Berecki Sándor – Czajlik Zoltán – Rupnik László: Aerial Archaeological Propection on the Middle Course of the Mureș River and Adjacent Areas. *Apulum*, 2013, 5. 87–109.
- Bordi, Zsigmond Lóránd – Zăgreanu, Radu Iustinian: Auxilia de la Olteni – Controverse și interpretări. *Acta Siculica*, 2010. 195–218.
- Bordi, Lóránd – Alexandru Popa: Castrul roman de la Boroșneu Mare. O sută de ani de la prima cercetare arheologică sistematică. *Acta Siculica*, 2012–2013. 261–308.
- Burkhardt Britta: Creating Heritage. Some aspects of archaeological heritage preservation in Transylvania concerning roman baths and bathhouses. In: *Ünnepi tanulmánykötet Bajusz István 60. születésnapjára*, 2015. (Megjelenés alatt.)
- Czajlik, Zoltán – Berecki, Sándor – Rupnik, László – Sztáncsuj, Sándor József: Preliminary report on the aerial archaeological survey of Transylvania 2009–2010. *Marisia*, 2011, 31. 7–17.
- Crawford, Osbert Guy Stanhope: A century of Air-photography. *Antiquity*, 1954, 28/112, December. 206–210.
- Crișan, Ion Horațiu: *Itinerare arheologice transilvănene*. București, Editua Sport-Turism, 1982.
- Dodt, Michael: Römische Badeanlagen in der Provinz Germania Inferior ein Beitrag zum Leben in einer Römischen Grenzproviz. In: Visy Zsolt (szerk.): *Proceeding of the 19th International Congress of Roman Frontier Studies*. Pécs, University of Pécs, 2005. 857–871.
- Farrington, Andrew: The introduction and spread of roman bathing in Greece. In: DeLaine, Janet – Johnston, Daniel Edwards (szerk.): *Roman Baths and Bathing, Proceedings of the First International Conference on Roman Baths*. (Journal of Roman Archaeology 37). Michigan, Thomson-Shore, 1999. 57–67.
- Ferenczi Géza – Ferenczi István: Régészeti-helyrajzi kutatások a Nagy-Küküllő Völgyének felső részében 1955–1956-ban. *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, 1958, 3. 15–31.
- Ferenczi Géza – Ferenczi István: Săpăturile de Salvare din 1957–1958 de la Sânpaul. *Materiale și Cercetări Arheologice*, 1967, 7. 401–405.

- Ferenczi Géza: *Lapok Erdély múltjából*. Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat, 2002. 60–63.
- Ferenczi Ștefan – Petică, Mihai: Cercetări de topografie arheologică in județul Mureș. *Acta Musei Napocensis*, 1982, 19. 557–584.
- Ferenczi Ștefan – Petică, Mihai: Limes-ul Daciei. Contribuții la cunoașterea sectoarelor Brâncovenești–Călugăreni și Călugăreni–Sărățeni. *Apulum*, 1994, 31. 140–166.
- Ferenczi István: Barangolások a két Homoród mente múltjában. A táj településtörténetek vázlata. In: „A Homoród füzes partján...”. *Dolgozatok a Székelyföld és Székelyföld határvidékéről*. Csíkszereda, Pro-Print Kiadó, 2000. 69–101
- Gojda, Martin: Military activities on Rome's frontier: The evidence of aerial archaeology. *Mitteuropa zur Zeit Marbods*, 2008, 1. 577–594.
- Gooss, Carl: *Chronik der Archäologischen Funde Siebenbürgens*. Hermannstadt, Closius Kiadó, 1876.
- Gooss, Carl: Zu Corpus Inscriptionum Latinarum III. *Archäologisch-epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn*, 1877, 1. 30–35.
- Gudea, Nicolae: Limesul Daciei romane de la Traianus la Aurelianus. *Acta Musei Porolissensis*, 1977, 1. 97–113.
- Gudea, Nicolae: Castrul roman de la Brețcu (încercare de monografie) *Acta Musei Porolissensis*, 1977, 4. 256–367.
- Gudea, Nicolae: Castrul roman de la Înlăceni (încercare de monografie). *Acta Musei Porolissensis*, 1979, 3. 149–273.
- Gudea, Nicolae: The defensive system of Roman Dacia. *Britannia*, 1979, 10. 63–87.
- Gudea, Nicolae: Castrul roman de la Brețcu. *Acta Musei Porolissensis*, 1980, 4. 256–367.
- Gudea, Nicolae: Der dakische Limes. Materialien zur seiner Geschichte. *Jahrbuch des römisch-germanischen Zentralmuseums Mainz*, 1997, 44/2. 1–113.
- Herz, Norman – Garrison, Ervan: *Geological methods for archaeology*. Oxford, University Press, 1998.
- Heilig Balázs – Kovács Péter – Pattantyús Á. Miklós: Geofizikai mérések. In: Müller Robert – Gróf Péter – Horváth Ferenc – Kulcsár Valéria – Romhányi Beatrix – Tari Edit – T. Biró Katalin (szerk.): *Régészeti kézikönyv*. Budapest, Magyar Régész Szövetség, 2011. 29–40.
- Höck, Anton: Ein balneum im vicus von Veldidena – Vorbericht In: Stefan Traxler-Raimund Kastler (szerk.): *Colloquium Lentia 2010. Römische Bäder in Raetien, Norricum, Pannonien*. (Studien zur Kulturgeschichte von Oberösterreich 27). Linz, Oberösterreich Landesmuseum Verlag, 2012. 97–107.
- Jankovics-Bésán Dénes: Terepbejárás. In: Müller Robert – Gróf Péter – Horváth Ferenc – Kulcsár Valéria – Romhányi Beatrix – Tari Edit – T. Biró Katalin (szerk.): *Régészeti kézikönyv*. Budapest, Magyar Régész Szövetség, 2011. 17–29.
- Juhász Zsolt – Pintye Mihály: Geofizika az archeológiában. *Ősi Gyökerek*, 2006, 34/2. 55–58.

- Lazăr, Valeriu: *Repertoriul arheologic al județului Mureș*. Târgu Mureș, Editura Mureș, 1995.
- Macrea, Mihail – Gheorghe Buzdugan – Ferenczi Géza – Horedt, Kurt – Popescu, Vasile – Russu, Ion – Székely Zoltan – Vasiu, Zoltán Virgil – Winkler Iudita: Despre rezultatele cercetărilor întreprinse de șantierul arheologic Sf. Gheorghe - Brețcu în 1950. *Studii și Cercetări de Istorie Veche*, 1951, 2. 285–312.
- Macrea, Mihail – Protase, Dumitru – Dănilă, Ștefan: Castrul roman de la Orheiu Bistriței (r. Bistrița, reg. Cluj). *Studii și cercetări de Istorie Veche*, 1967, 18. 113–121.
- Man, Nicoleta – Pánczel Szilamér – Cioată, Daniel – Crișan, Coralia – Cociș, Sorin – Fiedler, Manuel – Stürmer, Veit: Călugăreni, com. Eremitu, Jud. Mureș. Punct: Vicusul castrului roman de la Călugăreni. In: *Cronica Cercetărilor Arheologice din România*. 2012. Campania 2011. 34–37.
- Man, Nicoleta – Pánczel Szilamér – Cioată, Daniel – Crișan, Coralia – Cociș, Sorin – Fiedler, Manuel: Călugăreni, com. Eremitu, Jud. Mureș. Punct: Vicusul castrului roman de la Călugăreni. In: *Cronica Cercetărilor Arheologice din România*. 2013. Campania 2012. 36–38.
- Man, Nicoleta – Pánczel Szilamér – Cioată, Daniel – Cociș, Sorin – Fiedler, Manuel: Călugăreni, com. Eremitu, Jud. Mureș. Punct: Vicusul castrului roman de la Călugăreni. In: *Cronica Cercetărilor Arheologice din România*. 2014. Campania 2013. 37–38.
- Marcu, Felix: *Organizarea internă a castrelor din Dacia*. Cluj-Napoca, Editura Mega, 2009.
- Marsigli, Luigi Fernando: *Danubius pannonico-mysicus, observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, historicis, physics perlustratus et in sex tomos digestus*. Amsterdam–Haga, Uytwerf & Franç, 1726.
- Micle, Dorel – Măruia, Liviu – Cîntar, Adrian – Bozu, Ovidiu – Nemeth, Eduard – Andrei, Stăvilă – Bolcu, Lavinia: Non-invasive archaeological research in the Roman Castrum from Vărădia, „Rovină” (Caraș-Severin County). A topographic and geophysical study. *Annales d'Université Valahia Targoviste, Section d'Archéologie et d'Histoire*, 2010, XII/1. 139–154.
- Miklós Zsuzsa: Légi fényképezés. In: Müller Robert – Gróf Péter – Horváth Ferenc – Kulcsár Valéria – F. Romhányi Beatrix – Tari Edit – T. Biró Katalin (szerk.): *Régészeti kézikönyv*. Budapest, Magyar Régész Szövetség, 2011. 39–42.
- Müller, Friedrich: Die Ruinen am Firtos in Siebenbürgen. *Mitteilungen der Central Commission*, 1858, 3. 257–263.
- Nemeth, Eduard: Armată și limes in Dacia Romană. *Studia Universitatis Babeș-Bolyai – Historia*, 2009, 1–2. 100–110.
- Nielsen, Inge: Early provincial baths and their relation to early italic baths. In: DeLaine, Janet – Johnston, Daniel Edwards (szerk.): *Roman Baths and Bathing, Proceedings of the First International Conference on Roman Baths*. (Journal of Roman Archaeology 37). Michigan, Thomson-Shore, 1999. 35–43.

- Oberländer Târnoveanu, Irina – Bem, Carmen: Arheologia aeriană în România. In: Palmer, Rog – Oberländer-Târnoveanu, Irina – Bem, Carmen (szerk.): *Arheologia Aeriană în România și Europa*. București, Institutul de Memorie Culturală, 2009. 8–62.
- Oberländer-Târnoveanu, Irina: Proiecte de arheologie aeriană în România. *Augustia*, 2010, 14 / Archeometrie. 389–412.
- Oberländer-Târnoveanu, Irina – Bem, Carmen: Flying in a Rainy Spring Romanian Surveys. *Aerial Archaeology Research Group News*, 2011, 43 / September. 33–36.
- Orbán Balázs: *Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból*. Pest, Semmelweis, 1868–1871.
- Pánczél Szilamér Péter – Szabó Máté – Visy Zsolt: Dacia Superior keleti határának régészeti kutatása. In: Visy Zsolt – Szabó Máté – Priskin Anna (szerk.): *A Danube Limes program régészeti kutatásai 2008–2011 között*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2011. 173–181.
- Pánczél Szilamér – László Lenkey – Mihály Pethe – Nándor Lackó: Updating our knowledge about the roman fort from Brâncoveneșt, Mureș county. *Marisia*, 2012, 32. 105–117.
- Paulovics István: *Dacia keleti határvonala és az úgynevezett „dák” ezüstkincsek kérdése*. Kolozsvár, Minerva Rt., 1944.
- Panaïtescu, Emil: Le limes dacique. Nouvelles fouilles et nouveaux résultats. *Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine*, 1929, 15. 76–82.
- Popa, Alexandru – Kocsis, Sorin – Klein, Christian – Gaiu, Corneliu – Man, Nicoleta: Geophysikalische Prospektionen in Ostsiebernbürgen. Ein Deutsch-Romanisches-Moldauisches Forschungsprojekt and der Ost Granze der Römischen Provinz Dakia. *Ephemeris Napocensis*, 2010, 10. 101–128.
- Popa, Alexandru – Gaiu, Corneliu – Cociș, Sorin: Prospecțiuni magnetice în situl de epoca romană Livezile. *Revista Bistriței*, 2008, 22. 101–113.
- Popa, Alexandru: Vorläufige Ergebnisse der Phosphatkartierung im römischen Kastell von Brețcu. *Revista Bistriței*, 2009, 23. 69–74.
- Protase, Dumitru: Castrul roman de la Călugăreni (r. Tîrgu Mureș). Săpăturile din anul 1961. *Acta Musei Napocensis*, 1965, 2. 209–214.
- Protase, Dumitru – Zrínyi András: Castrul roman de la Brâncovenești în valea Mureșului. Săpăturile din anii 1970–1973. *Marisia*, 1975, 5. 57–69.
- Protase, Dumitru: Das Römerlager von Brâncovenești und seine Bedeutung für die Verteidigung der Nordostgrenze Dakien. In: *Studien zu den Militärgrenzen Roms II. Vorträge des 10. Internationalen Limeskongresses in der Germania Inferior*. (Beihefte Bonner Jahrbücher, 38). Köln–Bonn, Reihland Verlag, 1977. 379–386.
- Protase, Dumitru: Castrul roman de la Orheiu Bistriței. Das römische Kastell von Orheiu Bistriței. *Revista Bistriței*, 2007, 21/1. 93–111.

- Protase, Dumitru – Dănilă, Ștefan: Un castru de pământ la Livezile pe granița de nord a Daciei. *Studii și Cercetări de Istorie Veche*, 1968, 19/3. 531–540.
- Protase, Dumitru – Zrínyi András: Castrul roman de la Brâncovenești jud. Mureș. *Materiale și Cercetări Arheologice*, 1993. 295–298.
- Protase, Dumitru – Zrínyi András: Castrul roman și așezarea civilă de la Brâncovenești (jud. Mureș). Săpăturile din anii 1970–1987. *Marisia*, 1994. 23–24. 75–169.
- Rewell, Louise: Military bath-houses in Britain – a comment. *Britannia*, 2007, 38. 230–237.
- Scheint, Daniel: *Das Land und Volk der Szeckler in Siebenbürgen, in physischer, politischer, statistischer und geschichtlicher Hinsicht*. Pest, Hartleben, 1833.
- Schrettle, Bernhard: Retznei: Villa, Bad und Heiligtum? Zur Interpretation einer landlichen Siedlung im südöstlichen Norricum. In: Stefan Traxler-Raimund Kastler – Colloquium Lentia (szerk.): *Römische Bäder in Raetien, Norricum, Pannonien*. (Studien zur Kulturgeschichte von Oberösterreich 27). Linz, Oberösterreich Landesmuseum Verlag, 2012. 97–107.
- Stibrányi Máté – Mesterházy György – Padányi-Gulyás Gábor: Régészeti feltárás előtt – vagy helyett. Régészeti lelőhely-azonosítás, térinformatika, prediktív modellezés. In: *Tudományos ismeretterjesztő füzetek*. Magyar Nemzeti Múzeum – Nemzeti Örökségvédelemi Központ, 2012.
- Szabó Máté: A ripa Pannonica a levegőből. *Ókor*, 2013, XII/1. 91–98.
- Szabó Máté: Dacia határának légirégészeti kutatása. In: Körösfői Zs. (szerk.): *Kutató-sok a Nagy-Küküllő felső folyása mentén*. (Molnár István Múzeum Kiadványai 1). Székelykeresztúr, Statusz Kiadó, 2009. 117–122.
- Scheid, John: Sanctuaires et thermes sous l'Empire. In: *Les thermes romains. Actes de la table ronde*. Rome 11–12 novembre 1988. Rome, École Française, 1991. 205–216.
- Székely, Zoltán: *A komollói erődített római tábor*. Kolozsvár, Nagy Jenő és Fia Könyvnyomdája, 1943.
- Székely Zoltán: Raport despre cercetările executate de Muzeul Regional din Sf. Gheorghe între anii 1945–1953. *Muzeul Regional din Sf. Gheorghe – Almanah, 1879–1954*, 1955, 1. 7–47.
- Székely Zoltán: Săpăturile executate de muzeul regional din Sfântu-Gheorghe. *Materiale și Cercetări Arheologice*, 1961, 7. 179–190.
- Székely Zoltán: Az oltszemi (Olteni) római tábor (Háromszék-Kovácszna megye) 1987–1989. évi ásatások. *Communicationes Arheologicae Ungariae*, 1993. 47–55.
- Téglás, Gábor: A rómaiak végvárai a Hargita-hegység alján s a keleti határvédelem célja és rendszere. (Befejező közlemény.) *Erdélyi Múzeum Évkönyve*, 1896, 8/13. 416–427.
- Téglás, Gábor: A székely-udvarhelyi római castrum és annak katonai fürdője. *Erdélyi Múzeum Évkönyve*, 1897, 14/5. 18–268.

- Țentea, Ovidiu: Balnea în Dacia – câteva comentarii. In: H. Pop – I. Bejinariu – Sanda Băcuet-Crișan – D. Băcuet-Crișan – Alexandru V. Matei (szerk.): *Local and regional cultural identities in European context. Archaeology and historical anthropology*. Cluj-Napoca, Editura Mega, 2010. 455–458.
- Torma Károly: *A Limes Dacicus felső része*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1880.
- Turai Endre: A geoelektromos geofizikai módszerek alkalmazási lehetőségei a régészetben. *Miskolci Egyetem Közleményei, Bányászat*, 2011, A/82. 265–271.
- Visy Zsolt: Dacia limese mint lehetséges világörökségi helyszín. In: Visy Zsolt (szerk.): *Tanulmányok Énlaka történetéről és kultúrájáról*. Énlaka–Pécs, Kronosz Kiadó, 2008. 158–173.
- Visy Zsolt: Régészeti kutatások Dacia superior keleti határán. In: Körösfői Zsolt (szerk.): *Kutatások a Nagy-Küküllő felső folyása mentén*. (Molnár István Múzeum Kiadványai 1.) Székelykeresztúr, Statusz kiadó, 2009. 107–115.
- Vulpe, Alexandru – Theodorescu, Răzvan – Opriș, Ioan – Moga, Vasile – Gudea, Nicolae – Ioan, Augustin – Diaconescu, Alexandru – Anghel, Florin: *Patrimoniul Cultural din Roșia Montană. Stare de fapt și perspective reale*. București, Presa Universitara Clujeana, 2011.
- Zăgreanu, Radu – Nyárádi, Zsolt: New Data upon the Roman Age Settlement from Odorheiu Secuiesc. *Marisia*, 2011, 31. 219–273.

Britta BURKHARDT

Bathhouses on the eastern limes of Dacia. Review on the potentials of noninvasive research in archaeological landscapes of Transylvania

The current study discusses the potentials and difficulties of the non-invasive analysis of Roman bathhouses on the former Eastern limes of Dacia, today the Eastern parts of Transylvania. In accordance with the premise of the study, we state that the use of non-invasive research methods, as of late gaining much popularity is of great beneficial use and should be applied more often in modern research. However after reviewing the method, in this particular situation it seems the result varies depending on the type and environmental factors of the archaeological site.

Keywords: Roman bathhouse, non-invasive archaeology, field survey, aerial archaeology, geophysical survey

Takáts László eddig azonosítatlan munkái

Muravidék, főleg annak két központja, Lendva és Muraszombat nagy gazdasági fejlődésnek örvendett a 19. és a 20. század fordulóján. Ezzel párhuzamosan megnövekedett az építkezési igény is, aminek eredményeképpen számos új magánépület, közigazgatási és szakrális épület született. Mindehhez szakképzett építészekre volt szükség, akik többnyire Budapestről vagy Magyarország más tájairól érkeztek, vagy egyszerűen csak elküldték terveiket a nyugati peremvidékre. A vidéken tevékenykedő építészek közt e tekintetben Takáts László jelentett kivételt, aki muravidéki születésű volt, tanulmányait azonban Pesten végezte, ahol megismerkedett a századfordulós építészet formavilágával.

Takáts László 1880. május 13-án született Muraszombatban értelmiségi családban. Édesapja, Takács R. István kőszegi származású tanító volt, aki előbb Murahalmoson dolgozott tanítóként, majd az 1884-ben alapított muraszombati állami elemi iskola igazgatója lett. Édesanyja, Lovassy Lutter Gabriella még László csecsemőkorában elhunyt.¹ Takáts Lászlót a csendlaki plébánia születési és keresztlői könyvében TakácZ László Jenő néven jegyezték be. Nevét 1905-ben TakácZról Takátsra változtatta.²

Tanulmányait szülőfalujában, Muraszombatban kezdte meg, majd a kőszegi jezsuita gimnáziumban és a szombathelyi gimnáziumban folytatta, ahol 1899-ben kitűnő eredménnyel végzett.³ Ugyanebben az évben felvételt nyert a budapesti Magyar Királyi József Műegyetemre, ahol 1903-ban szerzett építészdiplomát.⁴ Takáts 1906 és 1909 között tanársegéd volt PecZ Samu mellett a középítéstannál.⁵ 1908-ban vagy 1909-ben Justh Gyula az Országház főépítészének nevezte ki.⁶

¹ *A csendlaki...*, III. füzet, 48. sz., 1880, 55.: TakácZ László Jenő, szül. 1880. május 13. Muraszombat 6. házszám alatt. Édesapja: D. Stephanus Takács. Docens r. cath. Ginséo (Kőszeg). Édesanyja: D. Gabriella Lutter Lovasy, r. cath. Szigetvár. Obal, Franc: *Arhitektura...*, 1982, i. m., 6.

² *A csendlaki...*, 1897/905.

³ S. I.: Takáts László, 1926, i. m., 2.; Vecsey Lajos: Kelcz-Adelfy..., 1943, i. m., 448.

⁴ *In memoriam...*, 1925, i. m., 29.

⁵ *Magyar Királyi József-Műegyetem Programmja az 1906/1907, 1907/1908 és 1908/1909 tanévrre.*

⁶ S. I.: *Takáts László*, 1926, i. m., 2. (Az 1908-as évszám van feltüntetve.); Obal, Franc: *Umetnostnozgodovinska...*, 2012, i. m., 89. (Az 1909-es évszám van feltüntetve.)

1910-ben barátjával és kollégájával, Tornallyay Zoltán⁷ építésszel építészirodát nyitott Budapesten.⁸ Fiatalon, 36 évesen, 1916. szeptember 11-én golyó által vesztette életét a kelet-galiciai fronton, Halics közelében.⁹

Takáts rövid élete ellenére is építésként jelentős szerepet vállalt a Muravidéken, ahol először találkoztam a művészetével. Munkásságát tanulmányozva több megválaszolatlan kérdés merült fel bennem, amelyek arra inspiráltak, hogy mélyebben tanulmányozzam opusát. Kutatásom legfőbb célja az volt, hogy – a történelmi Magyarország teljes területét figyelembe véve – felkutassam azokat az épületeket és/vagy terveket, amelyeket eddig nem feltétlenül neki tulajdonítottak, pedig nagy valószínűséggel az ő nevéhez köthetők. Muravidéki épületei viszonylag jól dokumentáltak és feldolgozottak, elsősorban Balažic Janez és Obal Franc szlovén művészettörténészeknek köszönhetően, ezért az eddig feltáratlan, Muravidéken kívülre eső Takáts-munkákra és azok elemzésére helyeztem nagyobb hangsúlyt. Mivel Takátsról ez idáig nem jelent meg átfogó tanulmány, kutatásom nagy része levéltári anyagokra, illetve az akkori sajtóban megjelent cikkekre támaszkodik. Az épületek elemzését a személyes terepmunka, megfigyelés és az épületek fotografikus dokumentálása segítette leginkább.

Takáts László eddig ismert munkásságáról

Ahhoz, hogy az újonnan felkutatott épületeket a Takáts-életműben értelmezni és elhelyezni lehessen, célszerűnek tartom az eddig ismert muravidéki munkáinak a rövid bemutatását. Az első ténylegesen elkészült Takáts-épület 1906-ban épült meg Murszombatban.¹⁰ A Vratarics-féle ház a nevét építetőjéről, Vratarics Ivánról kapta. Egy évvel később készítette el Takáts a murszombati Délvasmegyei Takarékpénztár épületének tervét, ugyanazon év nyarán pedig maga az építke-

⁷ Tornallyay Zoltán (Tornalja, 1882.12.20. – Tornalja, 1946.10.18.) 1905-ben szerezte diplomáját a Budapesti Műegyetemen. Tanársegédként ő is Pecsz Samu mellett dolgozott. 1908–1909 között egyéves ösztöndíjjal Franciaországban és Németországban a korszerű építési szerkezeteket tanulmányozta. 1913-ban a Wekerle-telepen átvette Kós Károly építésvezetői feladatát. A háború után tornaljai birtokán gazdálkodott. A magyar nyelvű kulturális élet támogatója és szervezője volt a Felvidéken. Főbb munkái: Szeged, Zeneiskola (Pályázat. II. díj. 1910), Kolozsvár, Városháza és vigadó (Pályázat. III. díj Fábíán Gáspárral. 1910), Budapest, Közégségi nyilvános könyvtár és közművelődési intézet (Pályázat. III. díj. 1911), Zenta, Városháza (Pályázat. 1912). Gerle – Kovács – Makovecz: *A századforduló...*, 1990, i. m., 192.

⁸ Galo Vilmos: *A nemzet...*, 2012, i. m., 36.

⁹ *Hősi halál*, 1916, i. m., 49.

¹⁰ *Egy új épület Murszombatban*, 1907, i. m., 1.

zés is elkezdődött.¹¹ 1908-ban a battyándi evangélikus templom felújítási tervein dolgozott, aminek kivitelezésére csak 1909-ben került sor.¹² Takáts ezen munkái leginkább a lechneri stílusvilágot követik: a falsíkok dinamikus hullámvonalai, amely néhol előreugrik, néhol visszahúzódik; a hullámvonalak, amelyek néhol a nyílásokat keretezik, néhol pedig csak díszként futnak végig az épületek homlokzatán, mind a lechneri hagyatékot idézik. Lechner „hagyatékát” még ennél is jobban illusztrálja az az ornamentika, amely a népi világból merítve, stilizált virág-, szívmotívumokból, levelekből, kereszttekből áll össze, és amelyet Takáts előszeretettel alkalmazott falfelületeinek díszítéséhez.¹³

1909-ben Takáts már a muraszombati Szent Miklós plébániatemplom terén dolgozott, amelyet 1909. december 20-án a templomépítő bizottságnak be is mutatott.¹⁴ A templom hivatalos átadására és felszentelésére 1912. július 26-án került sor.¹⁵ A templom Takáts főművének számít, hiszen nemcsak az épületet, hanem a teljes berendezést is ő tervezte. A templom főhomlokzata több, a magyar területen akkortájt épült templom homlokzati kialakításával mutat közeli hasonlóságot. Elsősorban Kós Károly zebegényi római katolikus templomának (1908–1909, Jánuszky Bélával) és Árkay Aladár fasori református templomának (1911–1913) homlokzati kialakítása mutat rokonságot a Szent Miklós-templommal. Szigorú geometrikus tömegek és formák alakítják a templom főhomlokzatát, ami sokkal közelebb áll a bécsi szecesszió és Lajta Béla épületeihez, mint a lechneri formanyelvhez. Nemcsak a homlokzat, de a belső is olyan újításokat hozott a magyar templomépítészetben, amelyek addig elképzelhetetlenek voltak. A puritán belső szinte ornamentika nélkül jelenik meg. Ezzel Takáts elérte, hogy az esztétikai élményt ne a plasztika vagy más díszítőelem nyújtsa, hanem maga a térkompozíció adja meg a templombelső esztétikai kvalitását.

Takáts folytatta a lágy vonalvezetéstől való elszakadást, közelebb kerülve a szigorú geometrikus formákhoz, ami az 1915-ben épült Sömen-féle házon érvényesült leginkább. Az épület már túlmutat a „klasszikus” szecesszió világán, hiszen a sík falfelületek érvényesülése kezd nyomatékosává válni, és ily módon már a modern építészet előfutáraként jelenik meg ezen és az ehhez hasonló épületeken 1910 körül.¹⁶

¹¹ Uo. 1.

¹² Maribori Levéltár, Okrajno glavarstvo Murske Sobote, 173/2577.

¹³ Pisnjak Atilla: *Takáts László...*, 2015, i. m., 61.

¹⁴ Žižek, Matej: *Gradnja...*, 2012, i. m., 39–43.

¹⁵ Uo. 50.

¹⁶ Pisnjak Atilla: *Takáts László...*, 2015, i. m., 62.

1. kép. A Szent Miklós-plébániatemplom nyugati homlokzata, Muraszombat

(Fotó: Pisnjak Atila)

Annak ellenére, hogy Takáts muravidéki munkássága viszonylag jól dokumentált, létezik néhány „elveszett” vagy éppen „kérdéses” munkája. Ezek közé tartozik a muraszombati közkórház néhány épülete (fertőző betegek pavilonja, gazdasági épület, főépület átalakítása, hullaház), amelyeket 1907-ben tervezett meg, és amelyek feltehetőleg 1909-ben épültek meg.¹⁷ A kórház épületei az idő folyamán nagymértékben megváltoztak, így ma az épületeken egyáltalán nem fedezhető fel Takáts munkájának a nyoma. Mivel archív fotók vagy eredeti tervrajzok sem állnak rendelkezésre, az általa tervezett kórházépületek nem rekonstruálhatók. Obal Franc szerint Takáts nevéhez fűződött az 1909-ben megnyílt muraszombati Dobray Hotel kaszinójának a belső berendezése is, amelyet feltehetőleg az ő tervei alapján készítettek egy budapesti műhelyben.¹⁸ Az eredeti berendezés mára

¹⁷ Maribori Levéltár, Okrajno glavarstvo Murske Sobote, 121/2265.

¹⁸ Obal, Franc: *Arhitektura...*, 1982, i. m., 4.

már nem maradt fenn. Nyoma veszett a mártonhelyi templom régi oltárának is, miután 1925-ben lecserélték. A régi barokk főoltár átalakítási terveit 1913-ban készítette el Takáts.¹⁹ Az említett munkái mára már ismeretlenek, hiszen sem tervek, sem archív fotók nem maradtak fenn róluk. Obal szerint Takáts tervezte az 1907-ben épült Lendva, Fő utca 48-as házszám alatti épületet is.²⁰ Erre azonban semmilyen más forrásban nem találni bizonyítékot, így csak feltételezhető Takáts tervezői munkája, ami mellett azonban több analógia is szól.

Annak ellenére, hogy Takáts muravidéki munkái viszonylag jól dokumentáltak, a felsoroltak arra utalnak, hogy ezen a téren is nyitott marad néhány kérdés, amelyet források vagy archív dokumentumok hiányában lehetetlen teljes egészében megbízhatóan megválaszolni.

Ezzel ellentétben napjainkig szinte teljesen ismeretlenek Takáts budapesti tartózkodásához köthető munkái. Így például azt sem tudni pontosan, hogy Takáts Nagy Károllyal, Lipták Pállal és Rerrich Bélával egyetemben miben segítette Pecz Samut a Műegyetem új könyvtára, a műszaki mechanika, a mechanika technológia, a géplaboratórium és a központi gépház tervezésében. Pecz az önéletrajzában név szerint is megemlíti őket, amiből arra következtethetünk, hogy voltak bizonyos érdemeik.²¹ Hogy pontosan mennyiben járult hozzá Takáts az új épületek tervezéséhez, arról nem találni forrást. Homály fedi Takátsnak az Ország-ház főépítészeként betöltött posztját is, hiszen nem sikerült olyan forrást találni, amely adatokat szolgáltatna Takáts ezen munkájáról. A kutatás során ettől függetlenül sikerült olyan épületeket és terveket találni, amelyek Takáts tervezésében készültek, de eddig ismeretlenek voltak. Ezek részletes bemutatásáról szól a folytatásban a jelen tanulmány.

Városrendezési pályázatok: Budapest és Vác

Takáts Tornallyay Zoltánnal közösen vett részt a Magyar Építőművészek Szövetségének 1913. április 15-ei határidővel a fővárosi városháza elhelyezésére és az ezzel összefüggő városrendezési kérdésekre kiírt pályázaton.²² A bíráló bizottság tagjai dr. Bárczy István főpolgármester elnöklete alatt dr. Harrer Ferencz és Krátky János fővárosi tanácsnokok, Lechner Ödön, dr. Neuschloss Kornél, Pollák Manó és Lajta Béla építészek voltak. A pályázatra 20 terv érkezett be. 1000–1000 koronás díjban részesült Palóczi Antal, Vágó László és Vidor Emil. 500–500 koronás

¹⁹ Pisnjak Atilla: *Takáts László...*, 2015, i. m., 44.

²⁰ Obal, Franc: *Arhitektura historicizma...*, 2002, i. m., 129–130.

²¹ Pecz Samu: *Pecz...*, 1920, i. m., 19.

²² Tervpályázati határidők..., 1913, i. m., 14.

díjat nyertek Hein János és Szende Andor. Emellett 250–250 koronáért megvásárolták ifj. Francsik Imre, Lichtmann Győző, Wannemacher Fábíán, valamint Takáts és Tornallyay terveit.²³

Kutatásom során nem sikerült megtalálnom Takáts és Tornallyay Budapest városrendezési tervét, valószínűleg elveszett az idők során. A benyújtott pályaterv ténye arról tanúskodik, hogy Takátsék a városrendezés iránt is érdeklődtek.

Egy évvel később, 1914-ben a tervezőpáros részt vett a Vác városa által kiírt városrendezési pályázaton. A pályázati kiírás majdnem a teljes város szabályozására kiterjedt. Mivel az eredeti tervek nem maradtak fenn, a pályázati kiírás főbb szempontjai és annak bírálata segít azt rekonstruálni.

2. kép. Vác városrendezésére kiírt 1914-es pályázat által érintett főbb útvonalak és épületek

(Készítette: Pisnjak Atilla)

²³ A fővárosi városháza..., 1913. i. m., 14.

A kitűzött díjak a következők voltak: I. díj 3000, II. díj 2000, III. díj 1000 korona. A városnak jogában állt a díjazottakon kívül bármelyik tervet megvásárolnia 500 korona értékben. A pályadíjak és a megvásárolt tervek a város tulajdonába kerültek, és azokat egészben vagy részben felhasználhatta.

A pályázóknak figyelembe kellett venniük a meglévő forgalmi vonalakat, különösen a Körút, a Rádi és a Kosdi utat, az Árpád, Ambró, Althann és Eötvös utcákat. Emellett elvárás volt, hogy a Széchenyi, Kossuth és Báthory utcák és a Budapesti főút szervesen csatlakozzanak egymáshoz és a Konstantin térhez (központ), illetve a vasútállomáshoz is. A pályázati kiírás nem ragaszkodott a Vörösház megtartásához, amely ma Vác egyik meghatározó épülete. Másfelől engedélyezték a Szent Rókus-kápolna lebontását is, ha az új indóház és a hozzá vezető utak ezt megkívánták volna. Ebben az esetben új kápolnát kellett volna tervezni a Szent István térre.²⁴ Szerencsére egyik radikális változás sem valósult meg azóta, így a Vörösház és a kápolna is az eredeti helyükön állnak.

A körutat és a belvárost összekötő szakaszt kellő szélességben kellett megtervezni, a kirakodó vásárok lebonyolításának megkönnyítése érdekében. A pályázati kiírás előírta egy polgári iskola létesítését is a Báthory utca Vásártér felőli beágazásánál, továbbá egy új tűzoltósági épületét is, amelyet úgy kellett elhelyezni, hogy a fő forgalmi útvonalak könnyen elérhetőek legyenek. E célra esetleg a Vörösház is részben felhasználható lehetett volna. A 300–400 m² nagyságú területen a postapalotát is el kellett helyezni, éspedig vagy a Széchenyi utca mentén vagy a Kossuth utca torkolatánál. A Damjanich téren 200 m² területen egy kisebb vásárcsarnok kialakítását határozták meg. Emellett új parkok és terek kialakítását is előírta a pályázat, valamint a létrejött új telektömbök felosztását is.

A bíráló bizottság 1914. május 28-án döntött a pályázatokról. A bizottság összetétele: dr. Zádor János polgármester, a bizottság elnöke; dr. Forbáth Imre mérnök, műegyetemi tanár; dr. Galcsek György váci prépost, városi bizottsági tag; Varga László építész, székesfővárosi műszaki tanácsos, meghívott szakértő és Lechner Jenő építész, műegyetemi adjunktus, a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet kiküldött szakértője. 37 pályamű érkezett be, és ezekből a „Vác Újváros” jeligés nyerte el az I. díjat. A terv alkotói Barát Béla és Novák Ede építészek, valamint Langer Béla mérnök voltak. A II. díjat a Takáts–Tornallyay páros nyerte el „Vörös torony” jeligés munkájukkal. A harmadik díjat a „Széchenyi I.” terv érdemelte ki, id. Francsek Imre alkotása.²⁵ Emellett a bizottság megvételre ajánlott még 4 tervet, amelyekből

²⁴ Vác Város Levéltára, V. 93-c, A Vásártér rendezésére pályázati hirdetmény, program, pályázatok, bírálatok és díjazásuk 1914–1915. 12–15. lap.

²⁵ Uo. 20–21. lap.

a városi tanács hármát vásárolt meg: Petz Gyula „Három fa”, Lichtmann Győző „Via Appia” és Hübschl Kálmán „K” jeligéjű terveit.²⁶

A bizottság így értékelte Takátsék munkáját: „A főbb forgalmi útvonalak mind jól vannak irányítva és általában az egész úthálózat nagyon egyszerű és világos. A vasúti állomásnál a megoldás nem gazdaságos. A honvéd laktanyánál a betorkoló Kosdi utat nem derékszögben a körútra, hanem inkább átlós irányban a Széchenyi utca felé kellett volna irányítani. A közutat és a Szent István teret összekötő főutat a vidéki városoknál nagyon előnyösen elhelyezhető piac részére alkalmas szélességben oldja meg. A külső sort jóval alárendeltebb módon képezte ki, holott ez a körút természetes torkolása a belvárosba. A körútnak az Ambró utcával való kapcsolata s így az északi úthálózatba való bekötése megoldatlan, azon kívül az izraelita status quot is feláldozza, ami a programmal is ellenkezik. A meglévő állapotokat mindenütt kellőképpen figyelembe veszi, de túl nagyok a lakónegyedek telektömbjei és a zártosuló beépítés is túl sok. Az övezetek elosztása nem egészen megfelelő, a tisztviselőknak kiszabott tömbök inkább ipartelepek céljaira alkalmasak, míg a tisztviselőtelep a Duna felé a nagy park körül volna megfelelő helyen. A 8., 9. és a 10. számú blokkal beépítése nem szerencsés. Jó a sporttelep és a nagy park elrendezése.”²⁷

A tervek megvalósításáról már nincsenek feljegyzések a váci levéltárban. Minden bizonnyal egyik terv sem valósult meg, még részleteiben sem. Ennek legfőbb oka a közelgő háború, illetve annak kitörése lehetett, továbbá a pénzhiány, hiszen több levél is érkezett a polgármesteri hivatalba mind a pályázóktól, mind a bíráló bizottsági tagoktól, amelyekben arra kérték a polgármestert, haladéktalanul fizesse ki a nekik járó pénzösszeget.²⁸

A Ferenc József jubileumi templom

A Takáts–Tornallyay tervezőpárosnak a Magyarok Nagyasszonyáról elnevezett Ferenc József jubileumi templom pályázatán a „13. számú” tervvel a III. helyet sikerült elnyernie. A páros két tervvel vett részt a pályázaton, a másik terv dicséretben részesült.²⁹

A szakirodalom eddig nem Takáts Lászlónak és Tornallyay Zoltánnak, hanem Takátsch Bélának és Tornallyay Zoltánnak tulajdonította a díjnyertes tervet. A *Magyar Építőművészet* 1914. évi 3. számában, amely a helyezést nyert pályá-

²⁶ Uo. 64. lap.

²⁷ Uo. 23. lap.

²⁸ Uo. 25. lap.

²⁹ A Rezső téri..., 1914, i. m., 1–16.

műveket közölte, Takátsch Béla nevét írták Tornallyay neve mellé a templom tervének közlésénél. A szöveges részben viszont csak a Takáts és Tornallyay családnevek szerepelnek, a keresztnemek nem. A cikk alapjául a bírálati jegyzőkönyv szolgálhatott, viszont abban is csak a családnevek szerepelnek.³⁰ Erre hivatkozva a tervet a későbbi, Tornallyayval vagy Takátsch Bélával foglalkozó szakirodalomban is Takátsch Bélának tulajdonították.³¹

Több forrás bizonyítja azonban, hogy Tornallyay társa a tervezésnél nem Takátsch Béla, hanem Takáts László volt. A *Muraszombat és vidéke* az 1914. február 15-ei számában arról számol be, hogy Takáts László és Tornallyay Zoltán a III. díjat nyerték el a Ferenc József jubileumi templom tervpályázatán.³² Fábián Gáspár a *Magyar fogadalmi és emléktemplomok* c. könyvében a Rezső téri templom kapcsán megemlíti a tervezőpárost, és nemcsak a családnevüket, hanem keresztnevüket is feltünteti.³³ A cikkből kiderül, hogy Fábián Gáspár sokat foglalkozott a pályázattal, és hogy ismerhette a pályázat hátterét is. Tornallyayval való személyes ismeretsége (1910-ben együtt pályáztak *A kolozsvári vígadó és városháza* tervpályázatán³⁴) is megerősíti azt a feltételezést, hogy nem ő írta el a neveket. A legmegbízhatóbb forrás pedig Tornallyay visszaemlékezése, amely szintén Lászlót, és nem Bélát említi.³⁵

A pályázatot 1913. június 13-án írta ki a templomépítő bizottság, a pályázatok beérkezési határideje pedig 1914. január 15-e volt.³⁶ Az I. díjjal járó pénzüsszeg 6000 korona, a másodikkal járó 5000, a harmadikkal járó 4000, míg a IV. díjjal járó pénzüsszeg 3000 korona volt.³⁷ A bíráló bizottság 1914. január 26-án tartotta meg alakuló ülését, amelyen ellenőrizték a beérkezett pályaműveket. A határidőig 42 terv érkezett be.³⁸

Ezt követően a pályatervek február 3-tól február 11-ig voltak megtekinthetők, amikor is a bizottság megtartotta II. ülését. Leszűkítették a pályatervek sorát, illetve kizárták azokat a terveket, amelyeket nem tartottak megfelelőnek.

³⁰ Budapest Főváros Levéltára, Tisztviselő telepi templom, I. Ferenc József emléktemplom, 1914-es pályázati jegyzőkönyv, 7.

³¹ Gerle – Kovács – Makovecz: *A századforduló...*, 1990, i. m., 192.

³² [Cím nélkül], 1914, i. m., 3.

³³ Fábián Gáspár: *Magyar...*, 1935, i. m., 7.

³⁴ *A kolozsvári vígadó...*, 1910, i. m., 12.

³⁵ Tornallyay Zoltán: *Családi feljegyzések...*, i. m., 10.

³⁶ *A Rezső téri...*, 1914, i. m., 1–16.

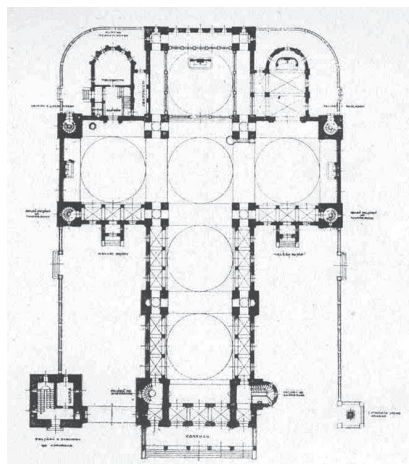
³⁷ Csányi Károly: *A Ferenc József-jubileumi...*, 1914, i. m., 83–87.

³⁸ Budapest Főváros Levéltára, Tisztviselő telepi templom, I. Ferenc József emléktemplom, 1914-es pályázati jegyzőkönyv, 6.

A szűkebb listán Takáts és Tornallyay mindkét terve szerepelt. Ezt követően megkezdődött a szavazás. Az I. díjat Lechner Ödön nyerte, 6:5 arányban Kauser József tervével szemben. Így a II. díjat egyértelműen Kauser nyerte, valamennyi szavazatot ő kapta. A III. díjat Takáts és Tornallyay 13. számú terve nyerte, de Hofhasuer Antal is kapott 2 szavazatot, illetve Förc Ernő egyet. A IV. díjat Förc Ernőnek ítélték oda. A díjak odaítélése után a bizottság további két terv 1500 koronás megvételéről is döntött, így megvásárolták Wisner Emil egyik tervét és Hofhauser tervét. A bizottság egyhangúlag megdicsérte Fritz Oszkár (11. számú), Árkay Aladár (16. számú), Wachter Elemére, Miklós Ede (28./a számú), Francsek és Zostyák, Takáts és Tornallyay (35. számú) és Wannemacher Fábián tervét.³⁹

A pályázati feltételek szerint a templomnak teljesen szabadon állónak kellett lennie, és 3000 fő befogadását kellett biztosítania. A pályázóknak megfelelő nagyságú sekrestyét, az orgona és a kórus elhelyezésére pedig karzatot kellett tervezniük. A templomot központi fűtéssel kellett megtervezni, egy kellően méretezett kazánházzal. Feltétel volt az is, hogy a román stílus valamely fajtáját vegyék alapul a pályázók, de alkalmazhattak modern építőanyagokat és szerkezeti megoldásokat is.⁴⁰

3. kép. A Rezső téri templom tervpályázatára benyújtott terv.
Alaprajz. III. díj: Tornallyay Zoltánnal, 1914

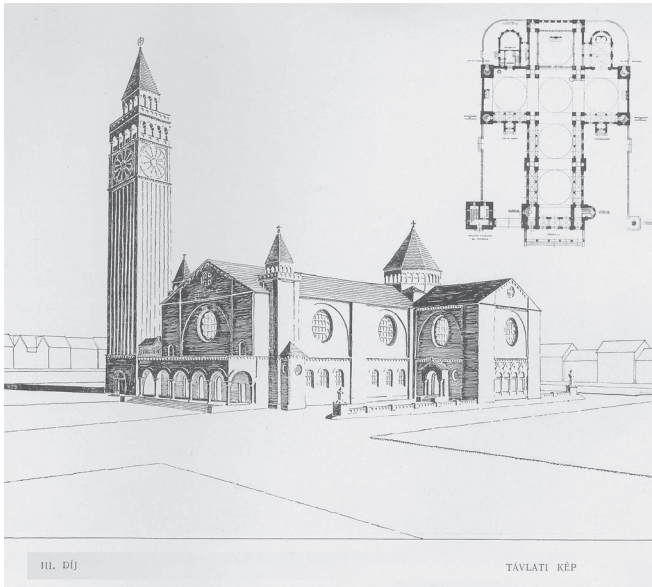

(Megjelent: Magyar Építőművészet 1914. évi 3. számában.)

³⁹ Uo. 7.

⁴⁰ A Rezső téri..., 1914, i. m., 1.

4. kép. A Rezső téri templom tervpályázatára benyújtott terv.
Távlati kép. III. díj: Tornallyay Zoltánnal, 1914

(Megjelent: Magyar Építőművészet 1914. évi 3. számában.)

Takáts és Tornallyay 35. számú terve minden bizonnyal elveszett vagy megsemmisült. Amit tudni lehet róla, az a bíráló jegyzőkönyvben fellelhető néhány adat. Aszerint a templom 3732 fő befogadására lett volna alkalmas, összesen 1244 m² hasznos területen, ebből 1062 m² a földszinten, 182 m² a karzaton. A tervezőpáros szerint a megépítés költsége 976 820 korona lett volna. A terv bírálata pedig a következő volt: „Alaprajzában egyszerű és világos térkiképzésre törekszik. Belső architektúrája kevésbé sikerült. Igen szerencsés a külső kiképzés. A tornyok monumentális hatásúak. A homlokzatok egyszerű eszközökkel való tagozása igen tetszetős, kiváló tekintettel a templom helyére és rendeltetésére.”⁴¹ Csányi Károly meglehetősen pozitív kritikát írt a tervről, és szerinte ez érdemelte volna meg a IV. díjat szabad felfogása miatt.⁴²

⁴¹ Budapest Főváros Levéltára, Tisztviselő telepi templom, I. Ferenc József emléktemplom, 1914-es pályázati jegyzőkönyv, 15.

⁴² Csányi Károly: A Ferenc József-jubileumi..., 1914, i. m., 85.

Takátsék a 13. számú tervükkel a III. díjat nyerték el. A templom hasznos alapterülete 1038 m² lett volna, ebből a földszinten 906 m², a karzaton 132 m². A templom befogadóképessége négyzetméterenként 3 fővel számolva 3114 fő volt. Az építési költség a páros szerint 995 567 korona lett volna.⁴³ A tervbírálathoz így hangzott: „Alaprajzában kedvező, a hajóarányokat és alkalmas karzatokat jól egyesíti. Kár, hogy a sekrestye és annak pandantját képező kápolna nem szervesen illeszkedik hozzá, úgy hogy szinte utólagos hatását kelti. Belső térhatása igen kedvező, bár a középkipola erőteljesebb kiemelése és jobb megvilágítása indokoltnak látszanék. A homlokzati kiképzés szerencsésen illeszkedik egyszerű formáival és erőteljes tömegelosztásával a rendkívül nagy térbe. Igen sikerült a harangtoronynak önálló kiképzése is. Általában az egész tervezet a célt takarékos eszközökkel és mégis monumentális úton közelíti meg.”⁴⁴

A *Magyar Építőművészet*-ben megjelentek a templom alaprajzi és látványtervei, így teljes képet kapunk a tervezett templomról. Az alaprajzból kiderül, hogy a tervezőpáros egy hosszanti elrendezésű, kereszthajós templomot álmódott meg, háromhajós hosszházzal és keresztházzal. A hosszházat, a négyezetet, a keresztházat és a szentélyt kupolarendszer határozza meg hasonlóan, mint a velencei Szent Márk-székesegyháznál, míg a mellékhajókat boltozatos fedéssel tervezték meg. A kupolatermek képezik a templom modulját. A szentély és a mellékhajó egyenes záródású kialakítást kaptak.

A távlati tervek (4. képre) pillantva a tervezett campanile uralja a templom kompozícióját. Itt is Velence juthat eszünkbe, hiszen Takátsék a Piazzettán látható campanile sávozását ismételték meg. Mindkettőnél megtalálható a négyzeti dobon álló toronysisak is, illetve a torony felső részében található négyes nyílásrendszer is párhuzamot mutat. Takátsék a tornyot négy oldalról egy-egy rozettával díszítették.

A templom bejáratát árkádsor hangsúlyozza, amely leginkább az itáliai loggiák kialakítására emlékeztet. Felette, az első emeleten a középtengelyben egy nagyméretű rozettaablak kapott helyet. A homlokzat vízszintesen két részre van osztva. A főhomlokzaton az árkádsor felső pereme a választóvonal, amelyet ívsoros párkány szegélyez. Ennek vonalában az oldalhomlokzatokon egy ívsoros övpárkány választja el a felső részt az alsótól. A főhomlokzat és az oldalhomlokzatok felső részét is rozetták díszítik, amelyeket vakívek kereteznek. A főhomlokzaton még

⁴³ A Rezső téri..., 1914, i. m., 31.

⁴⁴ Budapest Főváros Levéltára, Tisztviselő telepi templom, I. Ferenc József emléktemplom, 1914-es pályázati jegyzőkönyv, 11.

egy vízszintes és függőleges enyhe kiugrásos keretezést kapott a rozetta és a vakív. A mellékhomlokzatok alsó részében félköríves ablakok kaptak helyet. A homlokzati elosztás a belső modulnak, a kupolatereknek a kivetítése. Kétoldalt, a mellék-homlokzatokon a főhomlokzat tövében két torony áll, illetve egy négyzeti torony is hangsúlyozza a vertikális elosztást. A templomot oromfalas nyeregtető zárja.

A tervezőpárosnak kiegyensúlyozott kompozíciót sikerült létrehoznia. A látéképet talán csak a templom tornyai zavarják meg, ennek ellenére egységes hatást kelt: monumentális, de díszítésében és térkiképzésében visszafogott kompozícióról beszélhetünk. A tervezőpáros az itáliai román stílusú templomokból merített. A már említett velencei Szent Márk bazilika mellett több itáliai épület is mintául szolgálhatott. A bejárati árkádsor a római Santa Maria in Trastevere bejárati kiképzésére emlékeztet, de megjelenik a torcellói Santa Foscán is. A homlokzati rozettadíszítés többek közt az assisi, a modenai és a veronai székesegyházakon is látható. A homlokzat geometrikus felosztása sem új keletű. A már említett San Rufino, illetve a firenzei baptisztérium és a San Miniato al Monte homlokzata is geometrikus kialakítást kapott.⁴⁵

A pályázat és a díjazás nagy port kavart a szakmában. Először Gáspár Fábían támadta meg a pályázatot, miszerint ennek a pályázatnak nincs jelentősége a magyar építőművészetben. Emellett a győztes művet is bírálta, mert szerinte ez a Lechner-terv nem tükrözi Lechner Ödön művészetét: „Sajnos Lechner Ödön pályanyertes templomán nem vesszük észre az egyéni léleknek mélységeiből felfakadt művészetet, a dicsőségessé vált Lechner Ödön művészi stílusát.”⁴⁶ Csányi Károly némi iróniával így fogalmazott: „Az első díjat tehát a zsűri annak a pályaműnek ítélte oda, amelyen a nagynevű mesternek, Lechner Ödönnek a neve olvasható.” Ő még kitért a pályázókra is, mivel egyik pályaterv sem a hazai román stílust választotta mintául. Példaként felhozta Lébényt, Zsámbékot, Jákot, Gyulafehérvárt, szerinte ezek nekünk kedvesebb formák.⁴⁷ A harmadik kritikát Magyar Vilmos fogalmazta meg. Ő a Műemlékek Országos Bizottságát mint a pályázatot kiíró és rendező szervezet támadta azzal, hogy a román stílust írták elő. Kiemelte azonban Takátsék tervét: „gyönyörű campaniles katedrális, amelyen Aquitánia borongós miszticizmusa ölelkezik Lombardia izzó mosolyával.”⁴⁸

Az első világháború kitorérese véget vetett a templomépítési szándéknak. Amikor egy évtized elteltével ismét felmerült a templomépítés iránti igény, Fábían

⁴⁵ Pisnjak Atilla: *Takáts László...*, 2015, i. m., 54.

⁴⁶ Csányi Károly: *A budapesti...*, 1914, i. m., 73–74.

⁴⁷ Uo. 86.

⁴⁸ Magyar Vilmos: *A Ferenc-József...*, 1914, i. m., 95–96.

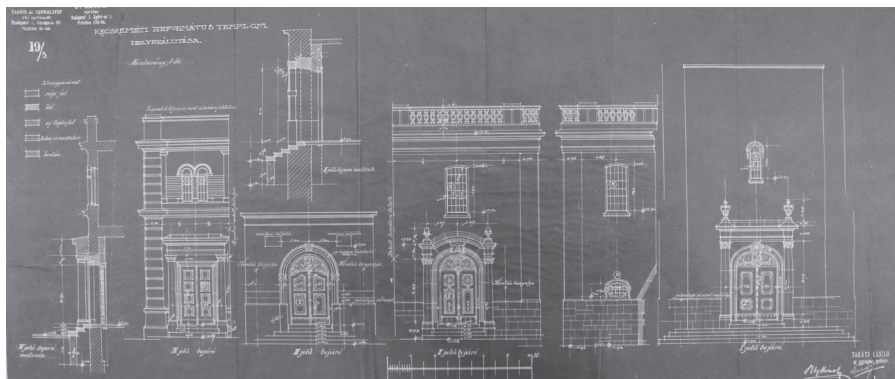
szerint a főváros Takáts és Tornallyay tervét szerette volna megvalósítani. Viszont Takáts ekkor már halott volt, Tornallyay pedig hazaköltözött Tornaljára, amely a háborút követően Csehszlovákiához tartozott, és nem akadt senki, aki átvette volna a páros tervét, és felépítette volna a templomot. Ezért 1927-ben újabb pályázatot írtak ki. A győztes Lechner Jenő terve szerint 1929. június 22-én megkezdődött az építkezés. A templomot 1931. október 4-én adták át.⁴⁹

A kecskeméti református templom átépítése

1911. július 8-án hatalmas földrengés sújtotta Kecskemét városát, amelyben a református templom is megrongálódott. Emiatt a teljes boltozatot lebontották, és vasbeton szerkezetű boltozattal cserélték ki. Az új boltozat Uy Károly építész-mérnök tervei alapján készült. A munkálatok december 20-ára be is fejeződtek, így a karácsonyi istentiszteletet már a templomban tartották.⁵⁰

Ugyanabban az évben, november 24-én az egyház restauráló bizottsága felkérte Uy Károlyt, készítsen felújítási terveket a templom északi bejáratához, az emeleti ajtókhöz, illetve új ablakokat is tervezzen.⁵¹ Ezek a tervek feltehetőleg nem

5. kép. A kecskeméti református templom átalakítási tervei, 1912

(Lelőhely: Kecskeméti Református Egyházközség Könyvtára és Levéltára, archív tervek.)

⁴⁹ Fábrián Gáspár: *Magyar...*, 1935, i. m., 7.

⁵⁰ Tollas Béla: *A kecskeméti...*, 1958, i. m., 22.

⁵¹ Kecskeméti Református Egyházközség Könyvtára és Levéltára, Egyháztanácsai jegyzőkönyvek 1911/242.

készültek el, vagy ha el is készültek, nem valósultak meg. A restauráló bizottság 1912. augusztus 8-án ismét úgy döntött, hogy javaslatot terjeszt elő a templom restaurálására és a léghezam kiküszöbölésére, ezért az egyháztanács ismét megbízta Uy Károlyt, hogy készítse el a restaurálási terveket.⁵² Még a folyó évben elkészültek a tervek, amelyeken Uy Károly neve mellett a tervek készítőjeként Takáts László neve is szerepel. Uy Károlynak a Műemlékek Országos Bizottságának írt leveléből kiderül, hogy a templom formai részeit Takáts László készíti.⁵³ Ennek értelmében a felújítás formai megvalósulása, amit eddig kizárólag Uy Károlynak tulajdonítottak, Takáts tervei alapján készült. 1914 késő tavaszára már biztosan elkészült a felújított templom, mivel a *Reformátusok Lapja* közölte róla képet.⁵⁴

6. kép. A kecskeméti református templom
főkapuja

(Fotó: Pisnjak Atilla)

⁵² Uo. 1912/246.

⁵³ A Műemlékek Országos Bizottságának levele Uy Károlynak, 1913. március 18. MOB iratok 1913/201.

⁵⁴ *A kecskeméti...*, 1914, i. m., 1.

A felújítási munkák nem sokban változtatták meg a templom karakterisztikáját. Az egyháztanácsi jegyzőkönyvekből kiderül, hogy a templom mely részei kerültek felújításra. Megnagyobbították a templom délkeleti részén található előkertet, amit egy díszes vasrács kerítéssel zártak körül. Lebontásra került a torony alatti karzati feljáró. A főkapun keresztül így csak a földszint volt közvetlenül elérhető. A karzati feljárónak egy különálló előcsarnokot terveztek a torony és a déli fal sarkába. Az előcsarnokot úgy tervezték, hogy a térről, illetve a templom földszintjéről is megközelíthető és átjárható legyen a karzat. Ennek az volt a funkciócs előnye, hogy nem alakult ki nagyobb torlódás a látogatók be- és kilépésénél.⁵⁵

A tervek és a templom mai kinézete között viszont több különbség is fellelhető. A vasrács kerítés nem a terveknek megfelelően készült el, hiszen a terveken sokkal díszesebb és monumentálisabb kerítést képzeltek el. A megvalósult ahhoz képest visszafogottabb és egyszerűbb. A torony alatti keleti bejárat teljes egészében új kiképzést kapott. A félköríves kaput egy enyhén kiugró kőkeret hangsúlyozza, amelyet egy kettényíló volutaszerű zárókő díszít. A teljes kapuzatot egy egyenes záródású gerenda keretezi, amely két íonszerű oszlopon nyugszik. Itt megismétlésre került a zárókő volutájának a mintázata. A volutákat egy füzérkötő össze, közepén stilizált virágmintázattal. Az oszlopok vonalában a párkányon egy-egy vázaszerű díszítmény kapott helyet. A kétszárnyas fakapu is a tervek szerint valósult meg. Az ajtó feletti ívmezőben geometrikus vasszerkezetű díszítmény látható. A kapuzat felett, annak főtengelyében egy keskeny ablak áll. Formája és méretei a középkori lőrészekre emlékeztetnek leginkább, annak ellenére, hogy kifelé nem bővül a nyílás. Az alaprajzi terven látható, hogy a felső lépcsőfokon, annak félkörös ívében négy kör, illetve a támpillérekre csatolt két félkörös építési elem terve látszik. Lehetséges, hogy oszlopokat terveztek ide, és így egy fedett kapubejárót kívántak kialakítani. Valószínűbbnek tartom azonban, hogy a déli kerítést szerették volna megismételni a keleti kapu előtt. A homlokzati terveken ezeknek az esetleges oszlopoknak vagy kerítésnek nem látni nyomát, és meg sem valósultak.

Teljesen új épülettömböt hoztak létre a torony támpillére és a délkeleti sarok között. Az előcsarnok, amelyben a karzati lépcsőzet kapott helyet, organikusan illeszkedik a templom egészéhez. Ennek érdekében levágták az épület sarkát, így az nem rondít bele ékként a térbe, másfelől pedig létrehozott egy harmadik homlokzatot is. A félköríves kaput a déli oldalra tervezték. Itt is megismételték a főbejáraton látható kettős oszlopot, viszont az itt már csak egy szegmensívet köt

⁵⁵ Kecskeméti Református Egyházközség Könyvtára és Levéltára, Egyháztanácsi jegyzőkönyvek 1913/37.

össze, amely a két oszlop párkánya geiszonjának a kifutása. A kapu íve is enyhébb kiképzést kapott, mint a főbejárati, viszont a záróköve sokkal díszesebb. Címerként jelenik meg a református gyülekezet egyik jelképeként ismert, a fiait saját vérével tápláló pelikán motívuma stilizált megfogalmazásban. A kétszárnyas fakapu ívmezejében itt is megismétlődik a geometrikus mintázat. Ahogy a torony bejáratánál, úgy itt is az oszlopok irányában a párkányon egy-egy díszítőelem kapott helyet. Itt már nem a váza, hanem díszített tojások motívuma jelenik meg, ami leginkább a Fabergé-tojásokra emlékeztet. A kapu felett egy szegmensíves ablak kapott helyet. A koronázópárkány felett ballusztrád zárja az épülettömeget. A főpárkány alatt vízszintes sávozás jelöli a fríz és az architráv helyét.

A templom déli főbejárati nem változtattak. Statikailag megerősítették a falakat és az alapzatot, de formai változás nem történt. Az ajtót azonban kicserélték, az új a keleti ajtóhoz és az új előcsarnok ajtóihoz igazodik. Az ívmező díszítése itt is megismétlődik. Az itt meglévő kapukeret szolgálhatott mintául a többi kiképzésénél, de itt nem oszlopos tartószerkezetű, hanem plasztikusan kiképzett keretmegoldás.

7. kép. A kecskeméti református templom főkapuja

(Fotó: Pisnjak Atilla)

A nyugati kapun sem változtattak, ami ugyan nem magán a templom épületén, hanem a bazár épületén van elhelyezve, de előcsarnokként innét is be lehetett jutni a templomba. A restauráló bizottság úgy döntött, hogy a nyugati kapun keresztül csak a karzat legyen megközelíthető. A földszint elérése érdekében pedig egy új nyílást terveztek a déli oldalra.⁵⁶ Az új kapu klasszicizálóbb formákat kapott, igazodva a bazár épületéhez. Az egyenes záródású ajtót egy dór oszlopos keret keretezi. A kapu felett az első emeleten egy ikerablak kapott helyet. Az ablakosztó egy dór oszlop, amely egybefogja a szemöldökpárkányt. Az ablak környezetében vörös téglafalat hagytak, amelyről már első pillantásra kiderül, hogy ez a bazár átépített része. Az így kiképzett ablak már a bazár másik részén is megjelenik, tehát teljesen az épülethez igazodtak a tervezésnél. Az emeleten a nyugati kapu és a délnyugati sarok közt szintén megismételték az így kiképzett ablakokat és a környezeti vöröstéglás megoldást.

8. kép. A kecskeméti református templom új délnyugati kapuja

(Fotó: Piszjak Atilla)

⁵⁶ Uo. 1913/37.

A főhomlokzaton a torony mellett egy-egy függőleges tengelyű ellipszis alakú ablaknyílás kapott helyet. Ugyanezt a motívumot Takáts az előcsarnokon is megismételte, ott azonban vízszintesen helyezte el az ellipszist, és szalagmotívummal díszítette.

A kecskeméti református templom felújítása azért fontos a Takáts-életműben, mert bizonyítja, hogy Takáts nagy tisztelettel nyúlt a már meglévő épülethez. Terveibe belecsempészte kora ízlésvilágát, de oly módon tette azt, hogy egységet alkosson a templom kinézetével.

Egy nagyváradi uszoda terve

A *Muraszombat és vidéke* 1913. augusztus 10-ei számában arról számolt be, hogy Takáts Tornallyayval együtt a földrengés által elpusztított kecskeméti templom helyreállítását tervezte, és részt vett a nagyváradi uszoda tervpályázatán is, ahol 2500 koronás díjat nyert.⁵⁷ A *Magyar Építőművészet* XI. évfolyam 2. számában a tervpályázati határidőknél fellelhető egy, a Nagyvárad tanácsának kiírt pályázata, amelynek I. díja 2500 korona, II. díja 1000, a III. pedig 500 korona. A pályázat beküldési határideje 1913. május 15. volt.⁵⁸ Később az *Építőipar* közölte a díjazottak névsorát, miszerint az uszoda pályázatán Takáts László Tornallyay Zoltánnal és Uy Károllyal közösen elnyerte az I. díjat, Weimann Rezső a II., Enyedi Béla és Riedl Béla pedig a III. díjat érdemelte ki.⁵⁹ Az uszoda azonban akkor biztosan nem épült meg, mivel semmilyen uszodaépítkezés nem történt abban az időben. Takátsék tervét sajnos nem sikerült felkutatnom, pedig érdekes lenne megvizsgálni, milyen formai és funkcionális megoldásokkal tervezték meg az uszodát.

Összegzés

Az újonnan felkutatott Takáts-művek vagy tervek teljesen más megvilágításba helyezik Takáts építészetének a megítélését. Az eddig ismeretlen budapesti és váci városrendezési pályázatokon való részvétel arról tanúskodik, hogy Takáts (Tornallyay Zoltánnal egyetemben) feltehetően nemcsak építészeti, hanem aktuális urbanisztikai kérdések iránt is erősen érdeklődött. A Ferenc József jubileumi templom pályázatára benyújtott pályatervvel – amelyet eddig a szakirodalom Takátsch Bélának tulajdonított – elnyert III. díj pedig a tervezőpáros egyik legnagyobb sikere volt, amiről Tornallyay is így vélekedett: „Legkimagaslóbb eredmény

⁵⁷ Hírek. *Muraszombat...*, 1913, i. m., 4.

⁵⁸ Tervpályázati határidők. *Magyar...*, 1913, i. m., 32.

⁵⁹ Eredmények. *Építőipar*, 1913, i. m., 8.

volt a Rezső téri fogadalomtemplom III. díja, mert előttünk csak híres régi tervező nyert díjat. Így Lechner Ödön és Kauser.”⁶⁰ A terv egyik érdeme, hogy rávilágít arra, Takáts nemcsak a saját, de a régi korok, ez esetben a romanika stílusában is sikeresen alkotott, amit a kor egyik legnagyobb magyar templomépítészeti projektjén elnyert III. díja is bizonyít. Ismeretlen volt eddig az is, hogy a megrongálódott kecskeméti református templom helyreállításának terveit is Takáts készítette. A munkálatok során a templomot nemcsak visszaállították régi állapotába, de néhol – különösebben a kapukat – erősen Takáts tervei alapján építették meg. Bár Takáts tervezőként szem előtt tartotta a templom történelmi kinézetét, sikerült néhány olyan elemet belecsempésznie, amelyek saját korának az ízlésvilágát tükrözik. Mindezt úgy tette, hogy megőrizte a templom organikus egészét.

A felkutatott tervekkel és épületekkel már szinte teljes egészében feltártnak mondható Takáts életműve. Annak ellenére, hogy a munka során sikerült eddig ismeretlen Takáts-munkákat felkutatni, elképzelhetőnek tartom, hogy létez(het)nek más tervek is, amelyek szintén az ő nevéhez köthetők. Az új információk és a már korábban feltárt munkássága alapján egyértelművé válik számunkra, hogy Takáts László a századfordulós muravidéki építészet vezéregyénisége volt, aki tudását és tehetséget az ország más részein is hasznosította.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

A csendlaki plébánia születési és keresztelői könyve, 1897, 1880.

Budapest Főváros Levéltára. Tisztviselő telepi templom, I. Ferenc József emléktemplom, 1914-es pályázati jegyzőkönyv.

Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ, MOB iratok 1913/201.

Kecskeméti Református Egyházközség Könyvtára és Levéltára, Egyháztanácsai jegyzőkönyvek 1911/242, 1912/246, 1913/37.

Maribori Levéltár (Pokrajinski arhiv Maribor), Okrajno glavarstvo Murske Sobote, 173/2577, 121/2265.

Vác Város Levéltára, A Vásártér rendezésére pályázati hirdetemény, program, pályázatok, bírálatok és díjazásuk 1914–1915.

*

⁶⁰ Tornallyay Zoltán: *Családi feljegyzések...*, i. m., 10.

Pecz Samu: *Pecz Samu műépítész műegyetemi tanár életrajza*. Kézirat, 1920.

Pisnjak Atilla: *Takáts László építész munkássága*. Szakdolgozat. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2015.

Tornallyay Zoltán: *Családi feljegyzések gyermekeim számára*. (Galo Vilmos tulajdona.)

*

A fővárosi városháza új tervei. *Vállalkozók Lapja*, 1913, 23 (34).

A kecskeméti református templom története. 1683–1913. *Reformátusok Lapja*, 1914, 3 (1).

A kolozsvári vigadó és városház tervpályázata. *Magyar Építőművészet*, 1910, 8 (8).

A Rezső téri templom tervpályázata. *Magyar Építőművészet*, 1914, 3 (12).

[Cím nélkül.] *Muraszombat és vidéke*, 1914, 7 (30).

Csányi Károly: A budapesti Ferenc-József jubileumi templom. *Építőipar – Építőművészet*, 1914, 8 (38).

Csányi Károly: A budapesti Ferenc-József jubileumi templom. *Építőipar – Építőművészet*, 1914, 9 (38).

Csányi Károly: A Ferenc József-jubileumi templom pályatervei. *Építőipar – Építőművészet*, 1914, 4 (12).

Egy új épület Muraszombatban. *Muraszombat és vidéke*, 1907, 1 (23).

Eredmények. *Építőipar*, 1913, 33 (37). 8.

Hírek. *Muraszombat és vidéke*, 1913, 33 (29).

Hősi halál. *Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye*, 1916, 9 (50).

Magyar Vilmos: A Ferenc-József jubileumi templom pályatervei. *Építőipar – Építőművészet*, 1914, 10 (38).

S. I.: Takáts László. *Mörszka Krajina*, 1926, 4 (5).

Tervpályázati határidők. *Magyar Építőművészet*, 1913, 2 (11).

Tervpályázati határidők. *Magyar Építőművészet*, 1913, 4 (11).

*

Fábián Gáspár: *Magyar fogadalmi és emléktemplomok*. Szeged, 1935.

Galo Vilmos: A nemzet és az egyház szolgálatában. Tornallyay Zoltán egyházszervezői munkásságának irányelvei és eszmei háttere. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2012, 1 (14).

Gerle János – Kovács Attila – Makovecz Imre: *A századforduló magyar építészet*. Békéscsaba, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1990.

In memoriam. A vértanúhalált szenvedett Tisza István gróf és Náray Lajos volt képviselőházi elnököknek és az 1910–1918-iki országgyűlés hősi halált halt tagjainak, tisztviselőjének és egyéb alkalmazottainak emlékezete. Budapest, Pesti Könyvnyomda, 1925.

- Magyar Királyi József-Műegyetem Programja az 1906/1907, 1907/1908 és 1908/1909 tanévre. Budapest, 1906, 1907, 1908. http://public.omikk.bme.hu/bme_evkonyv/weblap.php?step=0 (2014–10–20)
- Obal, Franc: *Arhitektura historicizma in secesije v Prekmurju*. Murska Sobota, Pomurska Založba, 2002.
- Obal, Franc: *Arhitektura v obdobju 1900–1941 v Murski Soboti*. Murska Sobota, 1982.
- Obal, Franc: Umetnostnozgodovinska podoba nove župnijske cerkve sv. Nikolaja v Murski Soboti. In: *Utrinki iz stoletne zgodovine stolnice v Murski Soboti*. Murska Sobota, Stolna župnija sv. Nikolaja, 2012.
- Tollas Béla: *A kecskeméti református templom története*. Kecskemét, Szerző kiadása, 1958.
- Vecsey Lajos: *Kelcz-Adelfy árvaház története 1741–1941*. Szombathely, Martineum, 1943.
- Žižek, Matej: Gradnja nove murskosoboške cerkve. In: *Utrinki iz stoletne zgodovine stolnice v Murski Soboti*. Murska Sobota, Stolna župnija sv. Nikolaja, 2012.

Atila PISNJAK

Previously unidentified works by László Takáts

László Takáts is the only representative of the Hungarian architecture from Pomurje at the turn of the century. He studied in Budapest, where he met the contemporary Hungarian architectural aspirations. Despite his settling in Budapest he was working continuously in Pomurje, mainly around Murska Sobota area. His buildings remained in the city: Vratarics house (1906), building of Southern Vas county's savings bank (1907), Sömen house (1915) and his greatest work: St Nicholas parish church (1909–1912). His creative work was the renovation and remodeling of the Lutheran church in Battyánd (1909). The study deals with his works in other parts of the historical Hungary. It presents plans, buildings, participation in competitions, that have not been part of the Takáts life work. For example, the participation in the competition for urban planning in Vác (1913) and Budapest (1914), 1st prize in a competition announced for a swimming pool in Oradea, a participation in a competition for Ferenc József jubilee church (1914) and a 3rd prize, as well as the rebuilding of the Reformed church in Kecskemét (1912–14). The jobs sought help to complete the Takáts life work.

Keywords: turn of the century, Hungarian architecture, Pomurje

Szimbolikus térfoglalási cselekvések „leltára” Felcsík kistérségben az 1989-es rendszerváltást követő időszakban

(a *Hargita Népe* c. napilap 1990–1995 közötti anyagai alapján)

A székelyföldi Felcsík kistérségben az 1989-es rendszerváltás után számos szimbolikus térfoglalási törekvés azonosítható be, amelyekben a terek különböző részei, közös cselekedetek révén szimbolikusan felértékelődnek és identitás újraértelmezési folyamatok indulnak be. Tulajdonképpen a térségben ez a folyamat tekinthető a tér-alapú identitás szimbolikus „rehabilitációs” fázisának. Ide tartoznak azok a helyi kezdeményezések, amelyek révén az emberek újraértékelik, védelmézik közös érdekeiket, illetve amelyek az aktuális Európai Unió támogatási programok révén új fejlesztési lehetőségeket is nyújtanak a települések, illetve a térség számára. Székelyföldön ilyen értelemben ez a lokális társadalomszerveződés, valamint a hozzá kapcsolódó helyi történelem, helyi értékek fontos belső erőforrást képeznek.

Jelen tanulmány a Székelyföldön található Felcsík kistérségben az 1989-es rendszerváltás után történő szimbolikus térfoglalási törekvések feltárására, összegzésére, elemzésére irányul, támaszkodva az ide vonatkozó hazai és nemzetközi szakirodalomra. Szimbolikus térfoglalás alatt azokat a Hargita megyei eseményeket értem, amelyek közvetett, vagy közvetlen módon meghatározták az ott található Felcsík kistérség közösségének rendszerváltás utáni hangulatát, ünneplési, megemlékezési, térbirtoklási gyakorlatát. Ezek közé tartoznak az iskolanévadási ünnepségek, emlékműállítások, településtábla állítások, templomépítési és restaurálási munkálatok, nemzeti jelképek használata, szimbolikus közéleti beszéd, a történelmi múlt eseményeit felidéző ünnepségek, középületek birtoklása, de azok a kisebbségi kezdeményezések is, amelyek elsősorban a Romániai Magyar Demokrata Szövetség képviselője révén a magyar anyanyelvű oktatáspolitikára befolyásolását célozták meg. A kutatás kiemelt módszere a dokumentumelemzés volt, amely révén az 1989. december 23-tól *Hargita Népe*¹ címet

¹ A *Hargita* című napilap első száma 1968. február 23-án jelent meg Hargita megye sajtótermékeként, és az akkori időszakban uralkodó politikai, ideológiai megközelítésben

viselő napilap 1990–1995 között megjelenő lapszámait tanulmányoztam: egy előre megszerkesztett adatlap segítségével olyan újságcikkeket kerestem, amelyek témájuk jellegéből adódóan szimbolikus térfoglalásra utalnak. Az adatlap segítségével lejegyeztem az újságcikk szerzőjének nevét, valamint információkat kerestem az érintett településről, az újságcikk típusáról, címéről, témájáról, illetve a kulcsszavakról. A kutatás során az újságcikkeket adattáblában összesítettem, amelyhez egy fényképsorozat is társul. A módszer révén sikerült beazonosítani a szimbolikus térfoglalási folyamat helyi/regionális jellegének megerősödését, az egyedi jellemzőket, illetve a számszerűsítés rálátást biztosít a jelenség dimenzióira. Alkalmaztam továbbá a résztvevő megfigyelés módszerét, kiegészítve saját tapasztalataimmal, illetve informális beszélgetésekkel.

Kutatásom során a következő kérdésekre kerestem a választ: a rendszerváltás utáni első hat évben a *Hargita Népe* napilapban megjelent újságcikkek alapján milyen cselekvések, események mentén ragadható meg a székelyföldi Felcsík kistérség téralapú identitásának identitás-újraértelmezési előzménye? A rendszerváltás utáni első években jellemző térhasználat, kisebbségi események milyen értelemben tekinthetők szimbolikus térépítésnek? A folyamat mennyiben támogat egy nemzeti és lokális identitásépítést? A konkrét helyhez és időhöz kapcsolódó eseményeknek van-e a szimbolikus térbirtokláson kívül egyéb, például nemzeti szocializációs, vagy gazdasági szerepük?

A tanulmány első részében a kutatási előzmények bemutatása után a vizsgált térség közösségének nemzeti és lokális identitását elemzem, a nemzeti szocializáció keretén belül. A tanulmány második részében a rendszerváltás utáni első hat évet meghatározó szimbolikus térfoglalási gyakorlatot fogom röviden bemutatni az elemzett újságcikkek révén, kapcsolódási pontokat keresve a szociális reprezentáció-elmélettel.

Kutatási előzmények

Kutatásomnak hiánypótló jellege van, ugyanis az említett szimbolikus folyamatokról hasonló jellegű, átfogó felmérés még nem készült a térségben. Azonban fontos kutatási előzményt képeznek a csikszeredai KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja keretében készült kutatások: például Bodó

ismertette a megye fontosabb eseményeit. 1974–1976 között különböző takarékosági szempontok miatt csak hetente jelent meg. 1976-tól egészen 1989. december 22-ig napilapként működött. Az 1989. december 23-ai lapszámtól változott meg a címe *Hargita Népé*-re. Ferencz Imre: *A Hargita és a Hargita Népe negyven éve*, 2008, i. m.

Julianna,² Biró A. Zoltán,³ Gagyi József,⁴ Oláh Sándor,⁵ Túros Endre⁶ elemzései. Székelyföldön ezek a kisebbségi törekvések elsősorban az emlékmű-állítási, iskolanévadási, magyar településtábla állítási, települések adminisztratív önállósodási törekvéseiben ragadhatóak meg.

Hasonló szimbolikus cselekvések az emlékmű restaurálási, hagyomány újjáélesztési törekvések, amelyeket elsősorban az Európai Unióhoz való csatlakozás révén beinduló regionalizációs, lokalizációs folyamat eredményezett, de ezek vizsgálatára a jelen kutatás nem terjedt ki. Azonban megállapítható, hogy a helyi kezdeményezések tekintetében a térségben két folyamat különíthető el: a már említett, rendszerváltás után beinduló (szimbolikus) identitás újraértelmezési folyamat, illetve az Európai Unióhoz való csatlakozás révén felerősödő regionalizációs, lokalizációs folyamat, amelyben a térhez való kötődés már fontos vidékfejlesztési tényezőt is jelent.

A kutatási előzményekhez sorolható az államvizsga dolgozatom keretén belül végzett kutatás is: a térség Madéfalva településén egy nemzeti és lokális értelemben is meghatározó emlékműről, a Siculicidium emlékműről készítettem antropológiai elemzést, amely ösztönöz a további vizsgálódásra ebben a témában.⁷ A 2010-ben végzett kutatás eredményeként arra a következtetésre jutottam, hogy az adott településen a Siculicidium emlékműhöz társuló identitásmegerősítő gesztus erőteljes fizikai meghatározottsággal rendelkezik, ugyanis az emlékmű és a hozzá rendelt megemlékező ünnepség az összmagyarsághoz való tartozás megerősítésével egyidőben hoz létre, valamint erősít meg egy helyi tudatot. Ez az emlékmű jó példa arra, hogy a helyi érték vidékfejlesztési tényezővé is válhat, ugyanis az elmúlt négy évben Európai Uniósi fejlesztési forrásokból több fejlesztést is hozzárendelt a helyi önkormányzat: turisztikai tanösvény és menedékház épült, valamint parkolóhelyet kialakítva jelentősen megnövelték az emlékmű terét. Az emlékmű jelenleg is restaurálás alatt áll.

² Bodó Julianna: Március 15. Csíkszeredában, 1993, i. m.; Bodó Julianna: *Miénk a tér?...*, 2000, i. m.

³ Biró A. Zoltán – Bodó Julianna: *Szimbolikus térfoglalási eljárások*, 1993, i. m.

⁴ Gagyi József: Bernády-szobor bajlatta városban, 2000, i. m.; Gagyi József: Emlékmű Méréfalván, 2000, i. m.

⁵ Oláh Sándor: Iskolanévadó ünnepek, 2000, i. m.

⁶ Túros Endre: Magyarok, románok, cigányok..., 1996, i. m.

⁷ Blága Ágnes: *A Madéfalvi Siculicidium...*, 2011, i. m.

Nemzeti identitás – nemzeti szocializáció

A tanulmány ezen részében a nemzeti szocializációról fogok írni, amely szoros összefüggésben van a politikai szocializációval, és történeti, kulturális sajátosságai mentén nagymértékben meghatározza az általam vizsgált közösség nemzeti és lokális identitását. Úgy gondolom, hogy ebben az esetben a nemzeti és a lokális identitás sajátos keveredése, egymás mellettsége figyelhető meg. Az 1990–1995 között elemzett újságcikkek alapján kirajzolódó hangulat, illetve az események eloszlása is azt támasztja alá, hogy a közösség számára a magyar történelmi eseményekre való megemlékezés, a magyar anyanyelvű oktatás épp olyan fontos, mint a lokalitáshoz erősen kapcsolódó településtábla állítások, iskolanévadási ünnepek. Azonban ez utóbbiakban is párhuzamosan a magyar nemzethez való tartozás is kifejeződésre jut, ugyanis a közösség azért „harcol”, hogy a táblákon magyar felirat legyen, az iskolák helyi, magyar, meghatározó személyek neveit viseljék.

A nemzeti szocializációról a politikai szocializáció értelmezése nélkül nem lehet beszélni. Szabó Ildikó⁸ szerint a politikai szocializáció egy olyan életen át tartó folyamat, amelyet az egyén és a politikailag megformált társadalom közötti interakciók jellemeznek. A nemzeti identitást ilyen értelemben nagymértékben formálja a politikai-társadalmi keret, amelyre a meglévő identitásformák és közösségi cselekvések is hatást gyakorolnak. A nemzeti identitás mint kollektív identitás egyidőben formálja egy közösség tagjainak egymáshoz, illetve a közösségen kívüliekhez való viszonyát. Az egyének identitásuk révén közösségi és politikai szintre egyaránt bevonhatóak. A politikai szocializáció részeként a vallási, a nemzeti és a demokratikus tematika mentén kialakuló identitás Európa társadalomtörténetében közösségek szerveződését, államalakulatok formálódását is meghatározta.⁹ A politikai szocializáció alaptematikáinak (így a nemzetnek is) Szabó szerint történelmi dinamikájuk, közösségszervező erejük, szocializációs tartalmi tényezőik és diskurzív megjelenési formáik vannak.¹⁰

Mivel napjainkban a felgyorsult információcsere, az átjárható országhatárok, a fejlett technológia következtében az egyének különböző érzelmek és érdekek mentén több nemzettel, közösséggel, vagy akár több fizikai térrel is azonosulhatnak, a kollektív identitás kialakulása egy nem meghatározott, az államhatalmak által kevésbé ellenőrizhető keretek között zajló komplexfolyamat, amelyben számos tényezőt szükséges figyelembe venni.

⁸ Szabó Ildikó: Kollektív identitásminták a politikai szocializációban, 2004, i. m., 557–558.

⁹ Uo. 559–560.

¹⁰ Uo.

A nemzeti szocializáció és a nemzeti identitás kapcsán fontos megemlíteni a nemzetfogalmat, amelynek a szakirodalomban többféle értelmezése van. Az egyik értelmezés az állam szempontjából ragadja meg a nemzet fogalmát és egy ország polgáraiból álló közösségnek tekinti, amely közös történelmi múlttal, közös területtel és politikai akarattal rendelkezik, de nem értelemszerűen van közös nyelve és kultúrája, habár a történelem során olyan országokban rajzolódt ki legkönnyebben, ahol az etnikai és államhatárok nagyjából egybeestek (például Franciaország). Ebben a típusban az állam és a polgárok közötti viszonyt, vagyis az állam legitimitását az állampolgárság fejezi ki.¹¹ A másik meghatározás szerint a nemzet olyan közösségekre vonatkozik, amelyeket az állandó együttélés, a közös kultúra tart össze, de nem feltétlenül egy állam keretén belül.¹² Ebben a koncepcióban nagy jelentősége van a történelmi időnek. A 19. század végétől az etnikai kisebbségek számára a nemzeti jellegű állam meglétéért való küzdelem értékévé vált, megléte a kollektív öntudatot erősítette, hiánya pedig frusztráltságot eredményezett. A nemzet értelmezése ilyen értelemben kapcsolódik össze az állam vagy a politikai rendszer válságaival. Magyarországon a két nemzetfogalom kritériumainak keveredése figyelhető meg.¹³

Az általam vizsgált székelyföldi közösség szempontjából is bonyolult a helyzet, mert míg etnikailag a magyar közösséghez tartoznak, állampolgárságuk alakulása a történelem során igen kényes kérdés volt. Továbbá ennél a közösségnél a magyar nemzeti identitás mellett szóba jön a lokális, székely identitás megléte is, amely az elmúlt évek során igencsak felerősödött, nyelvi és tárgyi szimbólumai minden magyar nemzeti ünnep, megemlékezés során megjelennek. Nagy Benedek a 2011-ben megírt doktori értekezésében külön alfejezetben tárgyalja a területi és közösségi identitás kérdéseit Székelyföldön és Erdélyben. Veres Valér,¹⁴ Csata és munkatársai,¹⁵ Bálint és Demeter¹⁶ identitást vizsgáló felmérései alapján az erdélyi identitással kapcsolatban arra a következtetésre jutnak, hogy erős az emberek erdélyi önazonosság tudata, de ez nem írható le jól beazonosítható jegyekkel és nem mozgósítható egyértelmű és általánosan elfogadott jelképekkel. De például a székelyföldi *image*-ra¹⁷ alapozó üzleti kezdeményezések hatalmas sikert aratnak a helyi közösségben. Az erdélyinél szűkebb értelemben vett székelyföldi

¹¹ Teleki Béla: *Szocializáció...*, 2010, i. m., 29–30.

¹² Uo.

¹³ Szabó Ildikó: *Nemzet és szocializáció...*, 2009, i. m.

¹⁴ Veres Valér: *Nemzeti identitás Erdélyben...*, 2005, i. m.

¹⁵ Csata Zsombor – Kiss Dénes – Veres Valér: *Kárpát Panel...*, 2007, i. m.

¹⁶ Bálint Blanka – Demeter Gyöngyvér: *MOZAIK 2001 – Gyorsjelentés...*, 2002, i. m.

¹⁷ Például a székelyföldi Góbé termékek, vagy a frissen piacra dobott Székely, illetve Csíki Sör.

identitással kapcsolatban Veres Valér¹⁸ kutatásának eredményei alapján megállapítható, hogy Székelyföldön a nemzeti identitást meghatározó feltételek¹⁹ helyett az etnikum mint nemzetet megelőző közösségi identitásforma 6 feltétele azonosítható be: a közös megnevezés, közös eredettudat, közös történelmi tapasztalat, egy vagy több megkülönböztető elemet viselő közös kultúra, sajátos „haza” fogalom, szolidaritás érzése. A megnevezett szimbólumok, magyar történelmi és kulturális személyiségek következtében azt mondhatjuk, hogy az erdélyi identitás nem független a magyar nemzeti identitástól. Érdekes kutatási eredmény még, hogy Erdélyen belül minél nagyobb arányban élnek magyarok egy adott régióban, annál többen vallják Erdélyt hazájuknak, és nem Romániát vagy Magyarországot.²⁰ A térségben az erdélyinél kisebb léptékű régiók²¹ közösségeiről még nem készült átfogó elemzés, de az Európai Unió fejlesztéspolitikája által generált regionalizációs, lokalizációs folyamatok olyan helyi együttműködésen alapuló fejlesztéseket eredményeztek, amelyek a kistérségi elképzelések háttérében álló közösségek identitás vizsgálatát is a társadalomtudományi kutatások előterébe helyezik.

A nemzeti öntudat az identitás fontos eleme tehát, amely kialakulásában Göran Therborn szerint összességében három fontos szempont érvényesül: a határ én-mások, illetve a környezet között, az én-hivatkozás, önkép kialakulása, amelyben fontos, hogy valaki egyéni vagy közösségi értékeket képvisel-e. A harmadik szempont a mások általi felismerés. A differenciálódás egyenetlen, töréspontokkal jellemezhető folyamat, és az identifikáció legdrámaibb töréspontjait a háborúk és az államhatalmak bukásai jelentik. A töréspontokat követő identitás-rehabilitációs megnyilvánulások a rituálék, közös megemlékezési ünnepek, amelyek érzéseket hoznak felszínre, értelmet adnak bizonyos történéseknek, és láthatóvá is teszik a közösséget.²² Ennél a pontnál értelemszerűen jön szóba a nemzeti identitás, amely az identitásoknak, ahogyan fennebb már szó esett róla, egy történelmileg erősen meghatározott formája. Nyugat-Európában a nem-

¹⁸ Veres Valér: Etnikai versus nemzeti identitás..., 2004, i. m., 10.

¹⁹ Nagy Benedek Anthony D. Smith nyomán a nemzeti identitás alapvető kognitív feltételeire utal: 1. egy történelmi terület vagy szülőhaza, 2. közös mítosz és történelmi tudat, 3. közös nyilvános tömegkultúra, 4. közös törvényes közjogi helyzet az összes tagok számára, 5. egy közös gazdaság a mobilitás lehetőségeivel.

²⁰ Nagy Benedek: A turisztikai helymarketing..., 2011, i. m., 101.

²¹ Az erdélyi Hargita Megyében (elsőként Romániában) 2000-ben hoztak létre 18 kistérségi társulást. A folyamat első időszakáról a Regionális Képzési Központ 2004-ben megjelent kiadványa nyújt áttekintést: Biró A. Zoltán – Koszta Csaba János – Mátéffy Mária: *Vidék-fejlesztés Hargita megyében*, 2004, i. m.

²² Therborn, Göran: *European Modernity...*, 1995, i. m.

zet fogalomnak elsősorban földrajzi és politikai jelentése volt, míg Közép- és Kelet-Európában a közös nyelvet, kultúrát jelentette. A nacionalizmus a második világháború eseményei következtében kapott negatív értelmet, amelynek szubjektív, illetve objektív módon való kezelése megosztotta a történészek és társadalomkutatók körét.²³ A nacionalizmus a nemzeti önrendelkezés eszközévé vált Európában a két világháború között, így számos történelmi töréspontot eredményezett a közösségek identitása szempontjából. A történelmi töréspontokat mindig identitás-rehabilitációs törekvések, azaz rituálék, megemlékezési ünnepek követik. Azokban az országokban, ahol egyetértés van a nemzethez való tartozás kritériumait illetően, és a nemzeti szocializáció megszokott keretek között zajlik, nem rajzolódnak ki éles politikai törésvonalak.

Az általam vizsgált erdélyi kistérségben Turner-i²⁴ értelemben társadalmi drámának tekinthető az 1764-es székely ellenállás, az 1848-as szabadságharc, amelyekre a fellázadás, ellenállás eszköztárának használata volt jellemző. Továbbá az első világháború, és 1918-ban Erdély Romániához való csatolása egy olyan általános töréspontot jelentettek a magyar kisebbségek számára, amelyhez napjainkban számos megemlékezési ünnepség kapcsolódik. A vizsgált térségben található közösség számára is a rendszerváltást követően vált lehetővé a magyar nemzethez való tartozás nyilvános gyakorlása, és egy szimbolikus térfoglalásnak nevezhető gyakorlat indult be, amely számos emlékhely létrehozását eredményezte. Az emlékhelyekhez kapcsolódó rituálékat a történelmi eseményhez és a magyar nemzethez kapcsolódó tárgyi és szóbeli szimbólumok, illetve szimbolikus cselekvéssorok jellemzik.²⁵

A továbbiakban azt elemzem, hogy a már többször szóba kerülő szimbolikus térfoglalás, és a megemlékező ünnepségek során megjelenő szimbólumok, jelentések, értékek hogyan válnak a közösség identitásának hordozóivá az adott térségben. Az 1989 utáni időszakban térségünkben előtérbe kerültek azok az események, amelyek a nemzeti identitás megmutatkozására, kifejezésére szolgáltak. Bodó Julianna²⁶ szerint a robbanásszerű emlékmű és szoborállítási hullámban egyszerre figyelhető meg a magyarsághoz való tartozás kifejezése és a lokalitás megerősítése. A nemzeti identitás megerősítésének, építésének szándékát igazolja az ekkor

²³ Tomka Béla: *Európa társadalomtörténete...*, 2009, i. m., 487–488.

²⁴ Turner, Victor: *The Ritual Process*, 1969, i. m.

²⁵ Az erdélyi történelmi eseményeket részletesebben elemeztem az államvizsga dolgozatom keretén belül: Blága Ágnes: *A Madéfalvi Siculicidium...*, 2011, i. m.

²⁶ Bodó Julianna: *Társadalom – Kultúra – Kommunikáció*, 2006, i. m.

megmozduló tömegek ünneplési gyakorlata.²⁷ Pierre Nora²⁸ nyomán magyarázható ez a jelenség, aki szerint az egyének számára az emlékezés az identitás titkának és alapelvének, a valahová tartozás érzésének visszaszerzése. Ilyen külső, kézzelfogható megnyilvánulásokra akkor van szüksége egy közösségnek, ha a nemzeti szocializáció nem egyértelmű, általánosan elfogadott keretek között zajlik.

A vizsgált térségben a kommunizmus ideje alatt a közösségi megnyilvánulásoknak más formái voltak. A munkahelyeken, iskolákban történő nemzeti szocializáció során a román állam elvein, kulturális értékein és történelmi hagyományain volt a hangsúly, így a „magyar nemzeti szocializációra” a kevésbé formális szerveződések, valamint a család, a baráti társaságok keretén belül volt lehetőség. Lőrincz D. József²⁹ szerint Kelet-Európában az elmúlt, valamint az 1989 utáni rendszerben a hivatalos és a nem hivatalos, a saját és az idegen csoport közötti feszültségeknek a hétköznapi életben is fontos szerepük volt a gondolkodásmód, identitás kialakulásában. A jellemző feszültségek feloldására az egyének és közösségek különféle módon reagálnak, ami általában a meglévő érték- és normarendszer átalakítását is feltételezi.³⁰ Feischmidt Margit³¹ az általam is elemzett szimbolikus térfoglalási akciókkal, Erdély-reprezentációkkal kapcsolatban azt mondja, hogy ezek a nemzetalkotás stratégiái, amelyekben a helyek felmutatása az elsődleges, ahol a megvalósítani és kiterjeszteni vágyott kulturális állapot még érintetlen, eredeti. Tehát a helyek sokféle valósága helyett az aktív emlékezet révén a róluk való képalkotás kerül előtérbe, és a képek felidézése, újraértelmezése egy társadalmi cselekvésként, elbeszélés létrehozásaként értelmezhető.³² Ahogyan Gyáni Gábor is tárgyalja, ez hagyományteremtés, amely nem azonos a történelemmel, ugyanis a történelmi emlékezet individuumok emlékezete, és az emlékhelyek teremtése révén a jelent és a múltat értelmezi újra, vagyis önazonosság tudatot erősít meg. Ebben az értelmezésben a fizikai tér emlékhelyek esetében a nemzeti öntudat megszilárdítását és továbbadását biztosítja, és az emlékhely-

²⁷ A témával kapcsolatban államvizsga dolgozatom keretén belül 2010-ben a térség Madéfalva településén, egy nemzeti és lokális értelemben is meghatározó emlékműről, a Siculidium emlékműről készítettem antropológiai elemzést. A megmutatkozás első éveiben rendezett ceremóniákról készült felvételeket elemezve arra a következtetésre jutottam, hogy bár egy szomorú eseményre, az 1764-ben elesettekre megemlékeznek, a megmozduló tömeg elszántságot, örömet sugall, valamint összefogást szimbolizál.

²⁸ Nora, Pierre: *Emlékezet és történelem...*, 1999, i. m.

²⁹ Lőrincz D. József: *A kelet-európai ambivalens diskurzusról*, 2002, i. m., 226–227.

³⁰ Uo. 227.

³¹ Feischmidt Margit: *Erdély-(de)konstrukciók...*, 2005, i. m.

³² Czoch Gábor – Fedinec Csilla (szerk.): *Az emlékezet konstrukciói...*, 2006, i. m.

lyekhez kapcsolódó emlékezési gyakorlat a csoportidentitás megteremtésének és fenntartásának eszköze, a közösséggel való érzelmi azonosulás lehetővé tétele.³³

Tehát ahhoz, hogy egy egyén valamilyen közösség tagjának érezze magát, az odatartozás tudata mellett szükséges egy történelmi múlt ismerete, amely igazol, nemzethez kapcsol és összetart. Az identitás kialakulásában alapvető kiindulópont a történelem, ami alapján a múltbeli, történelmi eseményekre való megemlékező ünnepeket nem csupán közösségi, hanem identitásépítő cselekedeteknek is nevezhetjük. Az európai népesség ünnepkultúráját szemügyre véve elmondható, hogy az nagymértékben a katolikus egyház által volt alakítva. Az állammal való együttműködés kompromisszumaként az ünnepeknek volt egy alattvalói hűséget kinyilvánító, közösségi kohéziót kialakító funkciójuk is. Annak ellenére, hogy a nemzetállamok politikai céltudatossággal kezelték a közösségek ünnepkultúráját, a népi kultúra ünnepi szokásai a hivatalos gyakorlat ellenére továbbra is fennmaradtak. Példaként számos Székelyföldön jellegzetes ünnepet említhetünk (március 15-ike megünneplése, az 1764-es eseményekről való megemlékezés), amelyek annak ellenére, hogy a kommunizmus ideje alatt szüneteltek, vagy visszafogott keretek között voltak megrendezve, a rendszerváltás után újból folyamatossá váltak.³⁴ Péter³⁵ szerint a politika erőszakos beavatkozása miatt a rendszerváltás utáni ünnepségek a nép elfojtott jogait és szándékait mutatták meg. Ezek egy olyan nyilvános politikai gyakorlat keretén belül zajlottak, amelyek nem egy rendszert, hanem egy rendszerrel szembeni ellenállást igazoltak.

Szociális reprezentáció: a közösségi identitás térben való megnyilvánulása

A *Hargita Népe* napilap 1990–1995 között megjelenő lapszámait tanulmányozva arra a következtetésre jutottam, hogy a kisebbségi események közvetett vagy közvetlen módon a közösségi (nemzeti és lokális) identitás térben való megnyilvánulását jelképezik. Közvetlen módon történő identitás-reprezentációnak tekinthetőek a történelmi események tiszteletére szervezett megemlékezési ünnepségek, valamint az iskolanévadási ünnepségek, amikor a közösség ténylegesen megjelenik a térben, nemzeti jelképeket használ (zászló, himnusz, székelyruha) és az ott elhangzó ünnepi beszédekben, a múlt eseményeinek felidézése és újraértelmezése révén megfogalmazza a kor aktuális társadalmi problémáit.

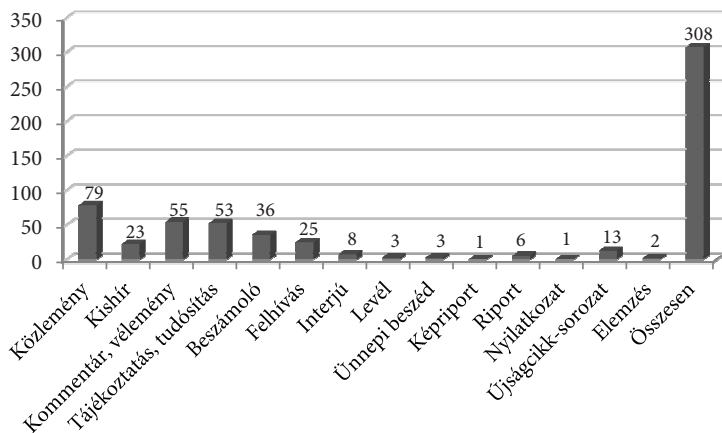
³³ Gyáni Gábor: *Emlékezés, emlékezet...*, 2000, i. m.

³⁴ Blága Ágnes: *A Madéfalvi Siculicidium...*, 2011, i. m.

³⁵ Péter László: *Kollektív emlékezés...*, 2003, i. m.

Közvetett módon történő identitás-reprezentáció a középületek birtoklása, az oktatáspolitikai kezdeményezések, az emlékműállítások, településtábla állítások, templomépítési és restaurálási munkálatok.

A kutatás során 308 újságcikk került kiválasztásra, amelyeket dátum, illetve egyedi jellemzők szerint kategorizáltam (szerző, érintett település, újságcikk típusa, cím, téma, kulcsszavak). Ezek többnyire Hargita megyei eseményekkel kapcsolatos kishírek, közlemények, tudósítások, kommentárok, tájékoztatók, beszámolók, levelek.

1. ábra. Újságcikkek száma típus szerint

Az újságcikkek, események száma és jellege alátámasztja, hogy az általam vizsgált térségben a rendszerváltás után, a szabad megmutatkozás első éveiben beindult egy erőteljes és egymást követő akciókkal jellemezhető folyamat, amely során a terek különböző részei szimbolikusan felértékelődtek és a közösség identitása szempontjából új értelmet nyertek, nemzeti öndefiniáló gesztusként a magyarsághoz való tartozás felvállalását, megmutatását fejezték ki. Az akkor beinduló önmegmutatási kedv hatalmas méreteket öltött, számos emlékmű, szobor állítódott a székeley, vagy a magyar nemzeti identitás megerősítésére.³⁶

³⁶ Bodó Julianna: Társadalom – Kultúra – Kommunikáció, 2006, i. m.

A közösségi identitás ehhez hasonló megnyilvánulása a térben jól magyarázható Moscovici³⁷ szociális reprezentáció elméletének keretén belül, amely Durkheim megközelítésén alapszik. Az elmélet alapján a reprezentáció a belső és a külső kettős viszonya, vagyis a reprezentáció a személy és a személy világát alkotó tárgyak és események közötti viszonyra vonatkozik. Ezekben a reprezentációkban egymásra kölcsönösen hatnak a pszichológiai folyamatok és a külső társadalmi valóság, vagyis az egyén és a társadalom.³⁸ A reprezentációs elmélet két folyamatot különít el, a lehorgonyozást illetve a tárgyiasítást. A lehorgonyozás során az egyén a számára idegen képzeteket ismerős kategóriákba illeszti, kijelöli így azok viszonyát más kategóriákkal, eseményekkel, közösségekkel. A lehorgonyozás folyamatára továbbá az általánosítás és a partikularizáció egyaránt jellemző, ugyanis míg a kijelölés révén csökken a más kategóriáktól való különbözőség, egyidőben hangsúlyozva is van a különbség. Ebben a folyamatban fontos a kategória megnevezése, amely saját funkcióval, jelentéstartalommal látja el azt. Az objektiváció, vagyis a tárgyiasítás az absztraktként megjelenő folyamatokat tapasztalatokká, képpé formálja és megjeleníti azok kulturális kontextuális háttérét.³⁹ Ez az elmélet szorosan kapcsolódik a társadalmi identitáshoz, mert megmagyarázza a csoportok képzeiteit és megnyilvánulásait az őket körülvevő világról, ilyen értelemben kifejezi a csoport aktualitását és történelmét. A csoport történetiségének és időbeni folytonosságának biztosítására az interakciók mentén létrejövő szociális reprezentációk gyakran jelennek meg narratív formában. A szociális reprezentációban, a közös jelentésben pedig a csoport minden tagja osztozik, és ezek a reprezentációk miközben integrálják az egyéni gyakorlatot, kollektív szociális normákat és értékeket közvetítenek.⁴⁰

Antropológiai értelmezésben a szociális reprezentáció elmélet lehorgonyozási és tárgyiasítási folyamata azt jelenti, hogy az egyén a közös rítusok kollektív megemlékezések révén elsajátítja a csoport közös tudását, hagyományait, bekapcsolódik az ezeket közvetítő folyamatokba, valamint ezt a közös tudást például az emlékművekhez, vagy nemzeti jelképekhez hasonló szimbólumokkal teszi láthatóvá.⁴¹ Az emlékezéshez szorosan kapcsolódó múlt tehát igazol és nemzetet, valamint identitást teremt, ahogyan Hobsbawm⁴² mondja. Az identitás kialakulása

³⁷ Moscovici, Serge: *La Psychoanalyse...*, 1976, i. m.; Moscovici, Serge.: *The Phenomenon...*, 1984, i. m.

³⁸ László János: *A szociális reprezentáció...*, 2000, i. m., 292.

³⁹ Uo. 292–293.

⁴⁰ Murányi István – Ábrahám Katalin: *Az identitás szintjei...*, 2011, i. m., 346–347.

⁴¹ Becze Szabolcs: *Helyek emlékezete...*, 2006, i. m.

⁴² Hobsbawm, Erik: *Nation and Nationalism...*, 1990, i. m.

szempontjából a kultúra, a történelmi múlt ismerete elengedhetetlen, ugyanis ez az, amely igazolja és nemzethez kapcsolja, összetartja a közösséget. A múltbeli, történelmi eseményekre való megemlékezéseknek ezért van nem csak közösségi megnyilvánulási, hanem identitásképző funkciójuk is.

Az általam vizsgált térségben a szociális reprezentáció elméletének szempontjából a rendszerváltás után beinduló szimbolikus térfoglalási folyamat tökéletesen illeszkedik a lehorgonyozási szakaszba, mert sok év után a közösségnek lehetősége adódott újraértékelni és a jelen számára megérthetővé tenni azokat a történelmi eseményeket, amelyek a csoport kontinuitása és aktualitása szempontjából fontosak. Emellett a demokrácia megjelenésével a közösség számára lehetőség adódott szimbolikusan visszaszerezni a tereket, középületeket is. Az elmélet tárgyiasítási folyamatához sorolhatóak azok a cselekvések, amelyek révén a közösségek az újraértelmezett közös tudást a térben is megjelenítették, szimbólumok, emlékművek, magyar településtáblák, magyar iskolanevek révén. Az etnikumokra Nora szerint jellemző, hogy erős az emlékezeti, viszont gyenge a történelmi tőkéjük, ezért van szükségük olyan helyekre, amelyek révén öngazolást, folytonosságot teremtenek önmaguk számára. Pierre Nora szerint a felgyorsult történelem következtében minden nemzeti hovatartozást megerősítő törekvés azt jelzi, hogy a történelem átalakult a társadalom önmagáról való tudásává, és a nemzet már nem egy összetartó keret, hanem közösségi tudat megerősítését szolgálja.⁴³ Ezek a szimbolikusan megjelölt terek a határoltóság és a szomszédság által meghatározottak, ahogyan azt a lehorgonyozás folyamatára jellemző általánosítás és a partikularizáció együttes fennállása révén megfogalmazzuk.

Székyföldön, a térbirtoklás, és ilyen értelemben a szociális reprezentáció sajátos formájaként Biró A. Zoltán és Bodó Julianna, a folyamat elemzésével foglalkozó társadalomkutatók négy nagyobb emlékműállítási hullámot neveztek meg. Az elsőben az első világháborúban elesett katonák emlékére állítottak kőkereszteket vagy oszlopokat a térség falvaiban, amelyek 1989 után váltak a magyarsághoz való tartozás szimbólumává. A második hullám az 1940-es évek eseményei, amikor Észak-Erdély településeinek a magyar állam kezdeményezésével számos országzászlót és emlékművet állítottak. Az 1960-as évekhez kötődik a harmadik emlékműállítási hullám, amely húsz éven keresztül a magyar és román részről egyaránt a szellemi-kulturális szféra építését célozta az identitásépítés járható útjaként. A negyedik emlékműállítási hullám 1989-ben kezdődött és mondhatjuk, hogy az Európai Unióhoz való csatlakozás révén beinduló regionalizációs és lokalizációs folyamatokban még ma is tart. Ebben az időszakban új szobrokat

⁴³ Nora, Pierre: *Emlékezet és történelem...*, 1999, i. m.

állítanak, és már meglévőket restaurálnak román és magyar részről egyaránt.⁴⁴ Az emlékművek mellett szociális reprezentációnak tekinthető a nemzeti jelképek használata, a magyar településtáblák, a középületek magyar megnevezése és birtoklása, a hagyományok újraértelmezése és gyakorlása. Ezzel kapcsolatban közvetlenül a rendszerváltás utáni első években indult be egy erőteljes hullám.

A kutatás során a *Hargita Népe* napilap dokumentumelemzésével az 1990–1995 közötti időszakot vizsgáltam meg. Az újságcikkek témái a következők: szobor- és emlékműavatás; megemlékező ünnepségek; adminisztratív önállósodási törekvések; településtáblaállítások; skolanévadási ünnepségek; politika: kisebbségi jogok, etnikai konfliktusok, anyanyelvi oktatás; települések sajátosságaira épülő újságcikk-sorozatok.

Az adatgyűjtés során kiválasztásra került és az adatlap paraméterei szerint kategorizált újságcikkek alapján elmondható, hogy 1990-ben az újságban hangsúlyosabban megmutatkoztak az újraértelmezési, nemzeti öndefiníciós törekvések, amire a Madéfalvi Veszedelem (1764. január 7.), illetve a március 15. történelmi eseményeinek évfordulója körül megjelent újságcikkek címéből,⁴⁵ hangvételéből lehet következtetni. A történelmi eseményekre való megemlékezések mellett ebben az évben számos újságcikk témája a magyar anyanyelvű oktatás, a demokratikus szerveződés, a kétnyelvű helységjelző táblák, a magyar helységnevek jóváhagyása, de a nevek anyanyelvre történő visszafordításáról is jelenik meg írás, ami arra enged következtetni, hogy az itt élő közösség az élet minden területén arra törekedett, hogy a kommunizmus ideje alatt visszaszorított véleményeknek hangot adjon, és változtasson a korabeli intézkedéseken.

1991–1992 között az évfordulós ünnepek alkalmával (Madéfalvi Veszedelem, első és második világháború, az 1848–49-es forradalom és szabadságharc, az 1956-os forradalom, az 1989. decemberi forradalom) továbbra is intenzíven jelennek meg olyan újságcikkek,⁴⁶ amelyek a kisebbségi sérelmeknek, helyzetértelmezéseknek adnak hangot, azonban az újságban olyan új témák sajátítják ki terjedelemben a lapszámokat, mint például a turisztika, a sport, a környezetvédelem.

⁴⁴ Biró A. Zoltán – Bodó Julianna: *Szimbolikus térfoglalási eljárások*, 1993, i. m.

⁴⁵ 1990. január 1.: „Hadd tartsa meg mindnyája az ő szokását!”, 1990. január 10.: „Eltorzult falunevék”, 1990. január 13.: „Egy elfelejtett jelmondat”, 1990. január 13.: „Nem elég az öröm”, 1990. március 16.: „Szabáságunk Tavasz”, 1990. március 16.: „Ört álló fenyők közt”.

⁴⁶ 1991. január 10.: „Nem elég csupán kikiáltani a demokráciát”, 1991. január 12.: „Eszményt és eszmét tudatosítunk”, 1991. január 16.: „Merjék vallani magyarságukat”, 1991. január 19.: „Székely jog- és szokásrend a megmaradás szolgálatában”, 1991. március 14.: „1848 – A megbékélés útjai”, 1991. március 15.: „Európa tavasza”, 1991. május 21.: „Százvezrek a hazai katolikusság legnagyobb ünnepén”.

Ez nem jelenti azt, hogy a gyakorlatban kevesebb szimbolikus térfoglalásra utaló cselekvés történt volna, de a tematizáció jellegét és a terjedelmet illetően 1990-hez képest számos különbséget lehet beazonosítani: például az újságcikkek jellegéből és hangvételéből adódóan arra lehet következtetni, hogy abban a periódusban volt egy „békés” román–magyar együttélésre való törekvés, legalábbis egyfajta remény kifejezése ebbe az irányba, természetesen a kisebbségi jogok feltétel nélküli gyakorlása mellett. Ez nem tartott sokáig, ugyanis a magyar anyanyelvi oktatási kérdések 1992 végéig sem rendeződtek, így az év második felétől a napilap számos tiltakozásról, tömegtüntetésről is hírt ad ebben a témában.

Az 1993–1995 közötti periódusban megjelent újságcikkeket illetően azt figyelem meg, hogy előtérbe kerültek a politikai kérdések, amelyekben már kiolvasható az Európai Unió külső hatása is. Ezek a kisebbségi jogok, a hátrányos megkülönböztetés, az etnikai konfliktusok, az anyanyelvi oktatás hangsúlyozása, és közvetítették az újságcikkek a román–magyar szembenállást is. Összességében a kisebbségi jogok és az oktatási kérdések a vizsgált hatéves periódus egészében visszatérő témák. Szimbolikus térfoglalásként értelmezhető újságcikk-sorozatok: a „Faluról falura”, amely 1991-től rendszeresen mutatott be térségi településeket; a szintén 1991-től megjelenő „Erdélyi helységnév-szótár”, amely a települések kétnyelvű megnevezését ismertette; valamint az 1992-ben induló templom-be-mutató sorozat.

A közösség térben való megjelenését szimbolizálják a megemlékezési ünnepek, emlékműavatások, iskolanévadási ünnepek alkalmából résztvevő szereplők, akik két csoportba sorolhatóak: egyrészt a szervezők, kezdeményezőik csoportjába, akik többnyire az egyházat, iskolát, helyi önkormányzatot, Romániai Magyar Demokrata Szövetséget képviselik; másrészt pedig a résztvevők csoportjába, amelyet a falu lakossága, a környező települések lakosai, meghívottak (politikuskok, nem helyi közéleti személyiségek, települések küldöttei) alkotnak. A szociális reprezentáció narratív formában megjelenik a közbeszédben, a megemlékező ünnepeken elhangzó szimbolikus kijelentésekben, amelyek a múlt felidézése révén gyakran értelmeznek politikai és társadalmi helyzetet.⁴⁷ Az elemzett periódusban számos beszámoló újságcikkben, interjúban kifejeződik ez a narratív formájú szociális reprezentáció. A megjelölt tereket tehát ilyen értelemben a hozzárendelt funkció, cselekvésrendszer és narratíva formálja a közösségi normák, értékek és jelképek közvetítőjévé. Láthatjuk, hogy ebben az értelemben beszélhetünk egy reprezentációban az egyén és a társadalom kölcsönös kapcsolatáról, amelyet a kommunikáció, az interakció biztosít. Tehát miközben a szimbolikus térmegjelölések és az ehhez

⁴⁷ Péter László: *Kollektív emlékezés...*, 2003, i. m.

szorosan kapcsolódó közösségi összejövetelek révén az identitás és a közös tudás, a múlt reprezentálódik, ezek a reprezentációk is hozzájárulnak egyfajta kulturális önkép, tudás, és ilyen értelemben közös identitás kialakulásához, elsajátításához. Ez a két folyamat mindenképp együtt értelmezhető.⁴⁸ Fontos itt azonban megjegyezni, hogy a jelentéstartalom az, amit a csoport tagjai elfogadnak, és ez nem feltétlenül egyezik meg az eredeti jelentéstartalommal.

Itt érhető tetten a szociális reprezentáció elméletének identitásképző funkciója, ugyanis a csoport egyidőben fogadja el a közös jelentést és szemléletmódot, melyek révén elkülönül más csoportoktól.⁴⁹ Példaként erre az Erdélyben megrendezett megemlékező ünnepségeket hoznám fel, amelyek a múlt felidézése, a közösségi hovatartozás megerősítése mellett gyakran politikai szerepeket, elképzeléseket legitimáló funkciókat is betöltenek. A megemlékező összejövetelek társadalmi struktúráját, megosztottságot, normatív szabályozó rendszert is közvetíthetnek, erősítve így a közösség koherenciáját.⁵⁰ Bíró–Oláh szerzőpáros egy Durkheim-i gondolatot elemezve állapítja meg, hogy például az emlékművekre csak a hatalmi beavatkozást megelőzően jellemző a rendszeres használatuk, mint rítus az adott társadalmi szerkezet kollektív reprezentációját képezik. Szerintük a székelyföldi térségben a közösség szempontjából azt lehet mondani, hogy a rendszerváltás után, tehát a politikai hatalom beavatkozása után az emlékmű újbóli használatáért történő szimbolikus cselekvéssor a közösségtudat restaurálásának tekinthető, és ilyen értelemben van társadalomalakító szerepe.⁵¹

Következtetések

Jelen írás rövid elemzés a székelyföldi Felcsík kistérségben beazonosított szimbolikus térfoglalási sajátosságokról a *Hargita Népe* napilap 1990–1995 közötti lapszámai alapján. A tanulmányban szimbolikus térfoglalás alatt azokat a Hargita megyei eseményeket értem, amelyek közvetett vagy közvetlen módon meghatározták Felcsík kistérség közösségének rendszerváltás utáni hangulatát, ünnepelési, megemlékezési, térbirtoklási gyakorlatát.

Kutatásom során arra a következtetésre jutottam, hogy a nemzeti jelképek használata, a magyar településtáblák, a középületek magyar megnevezése és birtoklása, a hagyományok újraértelmezése és gyakorlása szimbolikus térépítésnek

⁴⁸ Becze Szabolcs: *Helyek emlékezete...*, 2006, i. m.

⁴⁹ Murányi István – Ábrahám Katalin: *Az identitás szintjei...*, 2011, i. m., 346.

⁵⁰ Becze Szabolcs: *Helyek emlékezete...*, 2006, i. m.

⁵¹ Bíró A. Zoltán – Oláh Sándor: *Emlékmű – jelkép – identitás...*, 1993, i. m.

tekinthető, amelyet a szociális reprezentáció-elmélet, illetve az identitásteremtés, a szociális identitás-elmélet szempontjából lehet értelmezni. A kollektív megemlékező ünnepségek a csoport közös tudásának, hagyományainak az elsajátítását és láthatóvá tételét célozzák meg az emlékművek, szimbólumok, nemzeti jelképek használata révén.

Egy másik fontos következtetés, hogy a szimbolikus térfoglalási gyakorlat ebben a térségben túlmutat a vizsgált perióduson, és még napjainkban is tart, habár a kezdeményezések a nemzeti öndefiníáláson, a szimbolikus térmegjelölésen kívül, főként az Európai Unióhoz való csatlakozás után, számos más funkcióval gazdagodtak. Előfeltételezésem szerint a rendszerváltástól napjainkig a szimbolikus térfoglalásként jellemezhető folyamatban négy nagyobb korszak különíthető el: a jelen kutatásban is megvizsgált „rendszerváltás utáni első évek”, amikor a kezdeményezések elsődleges célja a kisebbségi jogok visszaszerzése, a nemzeti hovatartozás megmutatása, a terek szimbolikus visszaszerzése volt. Ezt az 1990-es évek végéig egy olyan időszak követte, amelyben előtérbe kerültek a települések adminisztratív önállósodási törekvései, az Európai Unióhoz való csatlakozás lehetőségei, illetve nemzetközi politikai kérdések. 2002-től, amikor a települések adminisztratív szempontból önállósodtak, ismét előtérbe került a „saját” helyek megmutatásának igénye, amelyet a 2007-től (Európai Unióhoz való csatlakozástól) napjainkig tartó folyamat követ. Ezek a korszakok természetesen nem különülnek el élesen egymástól, és mindenképp további kutatási feladat a feltételezés ellenőrzése. Jelen tanulmányban a négy korszak közül az elsőt sikerült elemezni.

A fenti áttekintés alapján elmondható, hogy az általam vizsgált közösség téralapú identitásának van egy szimbolikus identitás-rehabilitációs fázisa, amely a rendszerváltás utáni első években beinduló szimbolikus térfoglalási cselekvésekben ragadható meg. Ez a folyamat jól magyarázható a szociális reprezentáció-elmélet keretén belül, amelynek lehorgonyozási és tárgyiasítási fázisa is értelmezhető a vizsgált jelenség kapcsán.

Mivel a társadalmi identitásunk alakítható, befolyásolható, ezért napjainkban előtérbe került a helymarketing, a vidék imázs tudatos építése, ugyanis a helyhez való kötődés egy olyan belső erőforrás, amely lokális tartalommal tölti fel a gazdasági ágakat. A helyi adottságokra alapozó fejlesztéseket az Európai Unió is támogatja, tehát a helyhez való kötöttségnek, identitásnak ebben az értelemben nagymértékű gazdasági funkciója is van (vidékfejlesztési kérdés), ami például a rendszerváltás utáni első évekre még egyáltalán nem jellemző. Éppen ezért úgy gondolom, hogy fontos megvizsgálni, hogy a közösség ragaszkodása a terekhez milyen változásokon ment keresztül a rendszerváltástól egészen napjainkig.

Ennek megfelelő kiindulópontját képezi az általam elvégzett kutatás, illetve alkalmazható módszer a *Hargita Népe* újság további elemzése, amely egy napjainkban is működő napilap.

IRODALOM

- Bálint Blanka – Demeter Gyöngyvér: MOZAIK 2001. Gyorsjelentés – Székelyföld. In: Szabó Andrea – Bauer Béla – Laki László – Nemeskéri István (szerk.): *MOZAIK 2001. Gyorsjelentés – Magyar fiatalok a Kárpát-medencében*. Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, 2002.
- Biró A. Zoltán – Bodó Julianna: *Szimbolikus térfoglalási eljárások*. Csíkszereda, 1993. 57–85.
- Biró A. Zoltán – Oláh Sándor: *Emlékmű – jelkép – identitás. Esettanulmány egy emlékmű újjáépítéséről*. Csíkszereda, 1993.
- Biró A. Zoltán – Koszta Csaba János – Mátéffy Mária (szerk.): *Vidékfejlesztés Hargita megyében*. Csíkszereda, Alutus Kiadó, 2004.
- Becze Szabolcs: Helyek emlékezete: az emlékezet peremére szorult történelem. A kollektív emlékezet megnyilvánulási formái egy szlovákiai magyar lokális közösségben, Jabloncán (Silucká Jablonica). *Néprajzi Látóhatár*, 15, 2006, 1–2. 5–21.
- Blága Ágnes: A Madéfalvi Siculicidium mint az ősszmagyarság és a lokalitás ünnepe. In: Biró A. Zoltán – Kiss Adél (szerk.): *Térség – fejlesztés – tudomány*. Csíkszereda, Státus Kiadó, 2011.
- Bodó Julianna: Március 15. Csíkszeredában, In: *Változásban? Elemzések a romániai magyar társadalomról*. Csíkszereda, ProPrint Könyvkiadó, 1995.
- Bodó Julianna (szerk.): *Miénk a tér? Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban*. (Helyzet Könyvek.) Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2000.
- Bodó Julianna: Társadalom – Kultúra – Kommunikáció. In: *Kultúra – Térség – Szaktudás*. Csíkszereda, 2006.
- Csata Zsombor – Kiss Dénes – Veres Valér: *Kárpát Panel – Erdély. Gyorsjelentés*. Kolozsvár, 2007.
- Czoch Gábor – Fedinec Csilla (szerk.): *Az emlékezet konstrukciói. Példák a 19–20. századi magyar és közép-európai történelemből*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2006.
- Durkheim, Emile: *A szociológia módszere*. Budapest, Franklin Kiadó, 1917.
- Feischmidt Margit (szerk.): *Erdély-(de)konstrukciók*. (Tabula Könyvek 7.) Budapest–Pécs, Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2005.
- Lőrincz D. József: A kelet-európai ambivalens diskurzusról. *Regio*, 2002, 1. szám. 226–248.

- Ferencz Imre: A Hargita és a Hargita Népe negyven éve. 2008. <http://erdely.ma/dokumentum.php?id=33749&what=archivum> (2015–05–29)
- Gagy József: Bernády-szobor bajlatta városban. In: Bodó Julianna (szerk.): *Miénk a tér? Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban*. (Helyzet Könyvek.) Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2000. 83–105.
- Gagy József: Emlékmű Máréfalván. In: Bodó Julianna (szerk.): *Miénk a tér? Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban*. (Helyzet Könyvek.) Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2000. 123–142.
- Gyáni Gábor: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2000.
- Hobsbawm, Erik: *Nation and Nationalism since 1780. Programme, Myth and Reality*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990.
- László János: A szociális reprezentáció járványtanáról. *Replika*, 2000, 41–42. szám.
- Moscovici, Serge: *La Psychoanalyse, son image et son public*. Paris, PUF, 1976.
- Moscovici, Serge: The Phenomenon of Social Representations. In: *Social Representations*. Cambridge University Press, 1984. 3–70.
- Murányi István – Ábrahám Katalin: Az identitás szintjei és az előítéletesség Kelet-Magyarországon. In: *Európai, nemzeti és regionális identitás. Elmélet és gyakorlat*. Debreceni Egyetemi Kiadó, 2011.
- Nagy Benedek: A turisztikai helymarketing Székelyföldön. Az imázs- és márkahasználat tudományos megalapozása. Doktori értekezés, 2011. http://ktk.pte.hu/sites/default/files/mellekletek/2014/05/Nagy_Benedek_disszertacio.pdf (2015–05–31)
- Nora, Pierre: Emlékezet és történelem között. *Aetas*, 1999, 3. szám. 142–158.
- Oláh Sándor: Iskolanévadó ünnepek. In: Bodó Julianna (szerk.): *Miénk a tér? Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban*. (Helyzet Könyvek.) Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2000.
- Péter László: Kollektív emlékezés, mint politikai rítus. Esettanulmány az Aradi vértanúkra való megemlékezés kapcsán. *Pro Minoritate*, 2003, 3. szám. 114–129.
- Szabó Ildikó: Kollektív identitásmenták a politikai szocializációban. *Educatio*, 2004, 4. szám. 551–567.
- Szabó Ildikó: *Nemzet és szocializáció. A politika szerepe az identitások formálódásában Magyarországon 1867–2006*. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2009.
- Teleki Béla: *Szocializáció. Erkölcsi, társadalmi és családi élet alapja*. BPK Sopron. E-book. 2010 http://www.bpk.nyme.hu/fileadmin/dokumentumok/bpfk/Segedletek/2010–2011–2/szocializacio_.pdf (2015–05–30)
- Therborn, Göran: *European Modernity and Beyond. The Trajectory of European Societies, 1945–2000*. London, Sage, 1995.
- Tomka Béla: *Európa társadalomtörténete a 20. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2009. 486–487.

Turner, Victor: *The Ritual Process*. Harmondsworth, Penguin, 1969.

Túros Endre: Magyarok, románok, cigányok: ki van a középpontban. Református templom egy katolikus magyar faluban; templomépítés mint szimbolikus térfoglalás. In: Gagyí József (szerk.): *Egy más mellett élés. A magyar–román, magyar–cigány kapcsolatokról*. (Helyzet Könyvek.) Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 1996. 165–180.

Veres Valér: Etnikai versus nemzeti identitás kisebbségi helyzetben – az erdélyi magyarok esete. In: Némedi Dénes – Szabari Vera (szerk.): *Kötő-jelek 2003. Az ELTE TáTK Szociológia Doktori Iskolájának Évkönyve*. Budapest, 2004.

Veres Valér: *Nemzeti identitás Erdélyben – szociológiai olvasatban*. Budapest, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2005.

Ágnes BLÁGA

“Inventory” of symbolic space reservation actions in Felcsík subregion after regime change. Analyzing content of Hargita Népe newspaper between 1990–1995

This study is a research report based on a specific approach and the relevant national and international literature, which summarizes and analyzes the symbolic space reservation efforts in the Felcsík subregion of Seklerland (Romania) after the regime change. Under symbolic space reservation I understand those events in Harghita County which defined the atmosphere, the way of commemoration practice, and the celebration habits of the local community. These include minority actions like school naming ceremonies, monument and church constructions, commemorations, setting up of village table names, use of national symbols, symbolic public speaking, possession of public buildings, monument restorations and initiatives of the Democratic Alliance of Hungarians in Romania in the area of education policy. In the first part of the study, after the presentation of research background, in the framework of national socialization I analyze the national and local identity of the community. In the second part of the study through analysis of newspaper articles and social representation theory, I present symbolic space reservation particularities in the first six years after the regime change. The study ends with a summary, conclusions and further research questions.

Keywords: identity, memory, community, national socialization, symbolic places

T Ű R I L Á S Z L Ó

A kollektív emlékezet reprezentációja Beregszászon

(*emlékmű-állítási gyakorlat, 1987–2014*)

Beregszász a kárpátaljai magyarság kulturális központjaként igen gazdag és érdekes múltú város. Ungvártól vagy Munkácsról eltérően itt nem épült vár, nem lett valamely nagy uradalom központja, s nagyságában sem múlta felül az említett városokat. A 13. században már virágzó település, majd később Bereg vármegye központja, a Rákóczi szabadságharc bölcsője, több szerzetesrend otthona, különleges helyzetű római katolikus és korai, aktív református egyházzal. A 20. század politikai változásainak hatására a város öt ország fennhatósága alá tartozott: az Osztrák–Magyar Monarchiához (1918-ig), a Csehszlovák Köztársasághoz (1919–1938), a Magyar Királysághoz (1938–1944), a Szovjetunióhoz (1945–1991) és Ukrajnához (1991-től). Ezen sorsfordulók következményeként Beregszász nemzetiségi összetétele jelentős változásokon ment át. A kutatás szempontjából két meghatározó – a nemzetiségi összetételt bemutató – népszámlálást (1989-es és 2001-es) tudunk alapul venni. Beregszász lakossága 1989-ben 29 221 fő (ebből 51,7% magyar), 2001-ben 26 554 fő (48,1% magyar). A Beregszászi járás magyar nemzetiségű lakosainak aránya a 2001-es népszámlálás szerint 76,1%.¹ Ez a „legmagyarabb” város és járás Kárpátalján.

Elemzési keretek

A kutatás elméleti keretét Pierre Nora, Maurice Halbwachs és Jan Assmann munkái adják. Pierre Nora a nemzet mint csoport gondolatát helyezi középpontba a kollektív emlékezet gyakorlásában.² A magyar kisebbség által védett, kiváltságot élvező és gondosan megbecsült helyekre menekült emlékezet jól példázza az emlékezhelyek³ működését. Pierre Nora szerint az emlékművekre valójában

¹ Csanádi György: *Sorsfordító évek sodrásában*, 2004, i. m., 8–26.

² Nora, Pierre: *Emlékezet és történelem ...*, 2010, i. m.

³ Olyan helyek, ahol az évek múlásával eltűnő emlékek és kötődések újra felszínre kerülhetnek; a közös emlékezet megvalósulásának terei. Nora abból indul ki, hogy a hagyományosnak mondható paraszti közösségek felbomlásával megszakadt a nemzeti emlékezet folyamatossága, s ennek a folyamatosságnak az érzése a helyekbe költözött át.

csak akkor van szükségünk, ha az, amit őriznek, veszélyben forog.⁴ Ebben rejlik a kárpátaljai „emlékművezés” hagyományának kulcsa is. Ha a kisebbségi jogok széleskörű alkalmazásának hiánya és az asszimilációs folyamat nem fenyegetné a helyi magyar közösséget, nem lenne szükség a történelmi kapaszkodóként megjelenő emlékhelyekre. A szovjet–ukrán államfordulatot közvetlenül megelőző, és az azt követő évek emlékünnepeinek központi témájaként így szerepelhetett a magyar megmaradás fontossága.

A kollektív emlékezet fogalmának elméleti alapját megalkotó Maurice Halbwachs szerint az egyéni emlékezet meghatározott társadalmi keretek között történik, sőt, ha a társadalom jelenléte hiányzik, az emlékezés sikeressége válik kétségessé. Ezen túlmenően a kollektív emlékezetet a régi és modern társadalmak szerkesztőjének nevezi. A társadalmi keret az emlékezet irányítójaként szabályozza a kollektív eseményként megfogalmazódó emlékezést, sőt biztosítja a társadalmi megegyezést.⁵ Ennek a társadalmi keretnek az intézményesült formái közé sorolhatjuk azokat a társadalmi csoportokat (szervezetek, alapítványok, klubok, társaságok), melyek létrehozzák és működtetik a vizsgált események emlékezetét. Halbwachs az emlékezet társadalmi meghatározottságából indul ki, mely szerint fizikai értelemben ugyan egyének emlékeznek, mégis azt, hogy mi legyen emlékezetre méltó, illetve magát a megemlékezés kereteit a társadalmi csoportok határozzák meg. Az emlékezetet tehát „a múltnak valamely csoport által elvégzett rekonstrukciójaként írhatjuk le”.⁶

Jan Assmann a kulturális csoportok emlékezetmegőrző erejét boncolgatva leírja az ünnep mint kollektív emlékezési rítus kettős funkcióját: egyrészt a közösségi identitás megteremtésének és fenntartásának eszközeként, másrészt a jelen és a múlt folytonosságának reprezentálásaként. Ez a modell jól alkalmazható a helyi magyar közösség emlékezési és emlékállítási szokásaira, hisz ünnepeit gyakorló közösségként a magyar identitás megtartását, illetve a múlthoz kötődéssel a vidék magyar vonatkozását reprezentálja. Assmann szerint a kulturális jel, vagyis a szimbólum (adott esetben egy emlékmű) alapvető feladata, hogy létrehozza, meghatározza a társadalmi hovatartozás tudatát – ezt nevezi kollektív identitásnak. Létrejöttének feltétele egy közös szimbólumrendszer használata, melynek esetében szó lehet „rítusokról és táncokról, mintázatokról és díszítményekről, viseletekről és tetoválásokról, ételekről-italokról, emlékművekről, képekről, tájegységekről”,⁷ sőt

⁴ Nora, Pierre: *Emlékezet és történelem ...*, 2010, i. m., 15.

⁵ Halbwachs, Maurice: *A kollektív emlékezet.*, 2000, i. m., 134–138.

⁶ uo. 138.

⁷ Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet...*, 2004, i. m., 138.

lényegében bármiről, ami szimbólumként szolgálhat egy közösség összetartására. Ezekben az esetekben azonban nem a jel megjelenése vagy alakja a meghatározó, hanem a rendeltetése.⁸ Assmann szerint: „a nemzeti sorstragédiák, a hagyományörzés képes összefogni, egységben tartani egy népet, függetlenül annak politikai vagy gazdasági helyzetétől. Ennek alapja a kulturális emlékezet, mely lehet írásos vagy szóbeli hagyományozás. A halottakról, áldozatokról (mártírokról) való emlékezés a kulturális emlékezet egyik legfőbb mozgatója.”⁹

A kutatás témájához kapcsolódik Szabó Ildikó értelmezése is, mely szerint a kollektív emlékezet az ünneplő, emlékezetgyakorló közösség hagyományápolásán és történelem-újraértelmezésén alapszik. Ezek „kiábrázolásának” különbözőségei függhetnek az újragondolás módjától, céljától és irányító szerveitől is. Ahol egyetértés van az események értékelésében, ott az ünneplés az összetartozás megerősítése is. Konszenzus hiányában az ünneplések a megemlékezők hiteltelenségét és a szervező vagy összefogó intézmények iránti gyanakvást erősítik.¹⁰ Így az ünnep „tudatosítja a közös múlt értékeit, jelentőségét és az együvé tartozás szempontjából megfogalmazható tanúságait”.¹¹ Beregszászban az emlékművek állítása és a velük kapcsolatos emlékezet hagyományként való átörökítése az 1990-es évek első felétől gyakran volt terhes ennek a konszenzusnak a hiányától, sőt a helyi magyar szervezetek közötti ellentétéktől.¹²

Módszerek és a kutatás leírása

A kutatás kezdő időhatára 1987, a Petőfi-emléktábla felavatása, amely a legelső magyar vonatkozású emlékjele volt a városban a szocializmus ideje alatt. A kronológiai határ zárása 2014 vége. Az adatbázisba, amelynek vizsgálata a tanulmány központi elemét képezi, az addig felállított emlékműveket vettük fel. A kutatás során Beregszász összes – a jelölt korszak alatt felállított – emlékművét vizsgáltuk, legyen szó magyar vagy ukrán emlékműállításról.

A kutatás módszertanát tekintve adatgyűjtésből, az ide vonatkozó tanulmányok áttekintéséből, interjúkészítésből, valamint a helyi magyar sajtó feldolgozásából állt. A adatgyűjtés során a várostérkép segítségével minden utcát és

⁸ Uo. 138–139.

⁹ Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet ...* 1992, i. m., 28.

¹⁰ Szabó Ildikó: *Nemzet és szocializáció...*, 2009, i. m., 184–185.

¹¹ Uo. 185.

¹² A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség és az Ukrajnai Magyar Demokratikus Szövetség egymással szembeni ellenséges magatartásának egyik megnyilatkozása, hogy a két szervezet vezetősége nem, vagy csak nagyon ritka esetben vett részt egyazon ünnepségen.

intézményt bejárva fényképes dokumentáció készült Beregszász emlékműveiről. Az interjúkat „oral history” alkalmazásával strukturálatlan mélyinterjúk formájában készítettük. Az emlékművek felállításához és a megemlékezések lebonyolításához kapcsolódó személyek közül két alanyt választottunk ki: a kimutatások alapján (és a saját bevallása szerint is) legtöbb emlékművet állító Dalmay Árpádot¹³ és a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ)¹⁴ városi szervezetének tiszteletbeli elnökét, Horkay Sámuel.¹⁵

A sajtó¹⁶ anyagainak vizsgálata közben nem törekedtünk a részletes elemzésre (vagyis nem történt semmilyen összehasonlítás, illetve nem vizsgáltuk az emlékművek bemutatását a sajtóban), mivel a kutatás fő profilját a felállított összesen 95 emlékmű esetében nyert adatok vizsgálata jelenti, mely a város utcáinak és tereinek feltérképezését követően elkészült adatbázis alapján valósulhatott meg.¹⁷

Az emlékművek kategorizálását az alábbi szempontok szerint végeztük el:

a) Az emlékművek formai megjelenésüket tekintve lehetnek:

- emléktáblák (fémről, kerámiából, mészkőből, andezitből vagy márványból),
- fafaragások (kopjafa vagy székely kapu),

¹³ Dalmay Árpád 1947. december 29-én született Beregszászban. 1965-ben érettségizett a Beregszászi 4. Számú Kossuth Lajos Középiskolában, 1970-ben felvették az Ungvári Állami Egyetem filológiai karának magyar szakára, 1970-ben magyar nyelv és irodalom tanári diplomát szerzett. 1984-től a Illyés Gyula Irodalmi Klub elnöke, 1989–94 között a KMKSZ Beregszászi Járási Szervezetének elnöke, 1995–97 között a Kárpátaljai Magyar Szervezetek Fórumának elnöke, 1995-től a Beregvidéki Magyar Kulturális Szövetség (BMKSZ) alapító elnöke. 1990–1991 között a Beregszászi Járási Tanács elnökhelyettese, a Beregszászért Alapítvány kuratóriumának elnöke, a Rákóczi Szövetség nyíregyházi szervezetének elnöke, a Trianon Társaság Nyíregyházi Szervezetének alapítója, a Vitézi Rend tagja. http://kmmi.org.ua/arckepek?menu_id=9&submenu_id=43&arc_id=69 (2015-05-27)

¹⁴ A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség 1989. február 26-án alakult Ungváron. Az első, hivatalosan is bejegyzett magyar érdekvédelmi szervezet Kárpátalján a szocialista rendszer végén.

¹⁵ Horkay Sámuel 1947. december 12-én született Nagyszőlősen. 1970-ben a Tallini Műszaki Egyetemen szerzett gépészmérnöki diplomát. 1997-től 2011-ig a KMKSZ Beregszászi Alapszervezetének elnöke, majd azt követően tiszteletbeli elnöke. Gimnáziumi és főiskolai tanárként is dolgozott. Több alkalommal megválasztották a városi tanács soraiba.

¹⁶ A vizsgált anyagok között szerepelnek a *Vörös Zászló* (1990-től Beregi Hírlap), a *Kárpátalja* (Miskolc) (1990–1994), a *Kárpátaljai Szemle* (1993–1999), illetve a *Kárpátalja* (Ungvár) (2000-től) ide vonatkozó cikkei.

¹⁷ Az emlékművek vizsgálatához elkészített adatbázis felállításában több helyen Jakab Albert Zsolt munkáját vettük alapul. (Jakab Albert Zsolt: *Emlékkállítás és emlékezési gyakorlat...*, 2012, i. m., 320.)

- hagyományos emlékművek (mellszobrok, domborművek, egészalakos szobrok, emlékoszlopok).
- b) Tartalmukat tekintve lehetnek:
 - elbeszélő (felirata tájékoztat, ismerteti; esetleg tartalmazza az emlékezet kihelyezésének indoklását),
 - néma (feliratot nem tartalmaz).
- c) A megörökített esemény lehet:
 - közösségi esemény,
 - személyiségekkel kapcsolatos esemény,
 - építéstörténet.

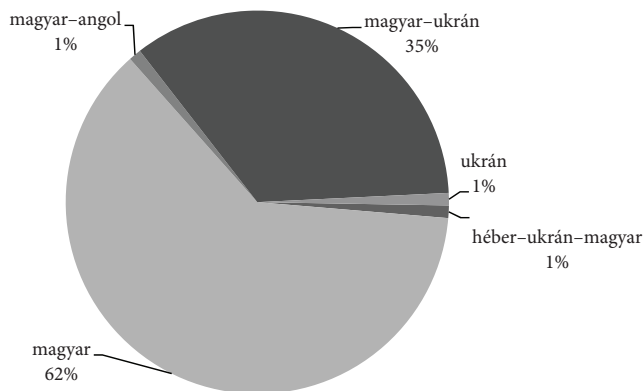
A beregszászi emlékállítás sajátosságairól kapunk tisztább képet az emlékfeliratok szövegének további vizsgálatával. Ezeken kívül a rendszerezést elvégeztük az állítató személye/intézménye, az emlékállítás ideje és helye, valamint feliratának nyelve szerint. A különböző emlékművek meghatározó része helyi jelentőségű személyt vagy eseményt örökít meg, kisebb része nemzeti jelentőségű szimbólumot hordoz. Az emlékművek tartalmát vizsgálva tudjuk meghatározni, hogy az emlékállítók, illetve az emlékező közösség mely történelmi időszakra emlékszik vissza szívesen.

A vizsgált időszakban Beregszász magyar közösségének emlékezői szokása és emlékműállításon keresztüli szimbolikus térfoglalása vegyes képet mutat. Egyrészt nagy számban jelentek meg emlékművek a város területén, másrészt az ünnepi megemlékezések csupán egy-egy jeles esemény köré korlátozódtak, vagyis szélesebb a köre az emlékművek és az emlékjelek által bemutatott eseményeknek, mint ahány körül hagyománnyá váló ünnepi rítusok is kialakultak. 1987 óta minden évben megtartott esemény a negyvennyolcas szabadságharc emlékünnep a Petőfi-emléktáblánál – később a Petőfi-szobornál –, illetve a megemlékezés a költő születésnapjáról az év első napján. 1989 novembere óta évenként megismételt rendezvény az 1944-ben elhurcolt magyarokról történő megemlékezés, valamint a Rákóczi-kultuszhoz köthető évenkénti ünnepség a Bethlen-Rákóczi kastély falánál.

Az emlékállítások nyelve

A vizsgált időszak 95 emlékművén szereplő felirat nyelvi megoszlása a következő: 59 (62%) magyar, 33 (35%) magyar–ukrán, illetve 1 (1%) ukrán, 1 (1%) magyar–angol, és 1 (1%) héber–magyar–ukrán. Az emlékművek feliratának nyelvi megoszlása nem takarja a város nemzetiségeinek arányát. A magyar–ukrán kétnyelvű

emlékművek szinte mindegyike magyar vonatkozású, de az ukrán emlékművek esetében is előfordul a kétnyelvűség. Az ukrán (és orosz) lakosság által gyakorolt ünnepi megemlékezések a Tarasz Sevcsenko emléktáblánál (1989), a Csernobili katasztrófa emlékműve (2008) előtt és az afganisztáni és más háborúkban elesett katonák emlékére állított emlékműnél (2011) történnek. Ezekon felül a vizsgált időszak előtt, a szocializmus idején állított emlékművek állnak az emlékezés középpontjában az államalkotó nemzet életében. Az 1994 előtti KMKSZ, az 1994 utáni BMKSZ és Beregszászért Alapítvány¹⁸ emlékműállítását szervező Dalmay Árpád elmondása szerint fontos szempont volt az emléktáblák kétnyelvű információja, mivel az ukrán nyelvű közönség számára ezzel kívánták szemléltetni a város magyar történelmi múltját és eredetét. A sorrendet tekintve a magyar felirat a felső, míg az ukrán felirat az emléktábla alsó részére került. Ugyanakkor a zárt térben elhelyezett emléktábláknál ez a felfogás már nem játszott szerepet, és teljes egészében magyar nyelvű emléktáblát állítottak.¹⁹

1. ábra. Az emlékművek szövegeinek nyelvi megoszlása

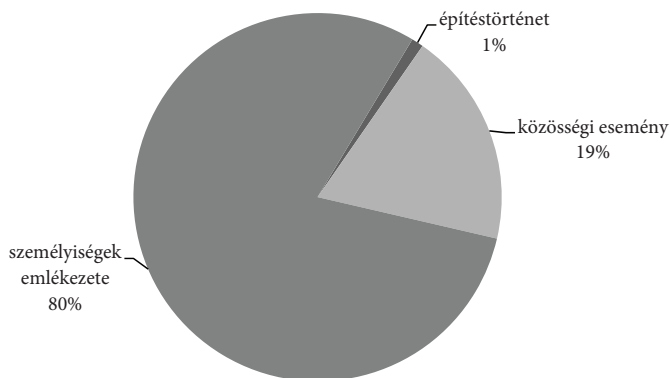
A megörökített események

A megörökített események között szerepel az építéstörténet csoportja, melynek egyetlen képviselője a Bethlen-kastély építésének, felújításának, illetve átalakításának emléket állító andezit tábla. A BMKSZ programjának része a város műem-

¹⁸ <http://www.beregszaszert.hu/magunkrol/> (2015-05-27)

¹⁹ Dalmay Árpád közlése

lék jellegű épületein történő emléktábla-állítás, mely eddig nem valósulhatott meg a gyakorlatban, viszont a jövőbeli tervek között szerepel.²⁰ A második csoportba a városban zajló, vagy valamilyen szinten a városhoz köthető események, illetve személyek kultusza és emlékezete, valamint a közösségi események megjelenítése sorolható. A személyeknek állított 75 darab emlékmű tette ki az emlékállítások legnagyobb hányadát, az esetek 79%-át. A 75 esetből csupán 17 „néma”, vagyis nem tartalmaz a kihelyezésre vonatkozó szövegszerű indoklást. 58 emlékmű esetében van valamilyen utalás az emlékállítás magyarázatára, mely által a kívülálló számára is üzenethordozó értékkel bír. Az emlékjeleken megtalálható szövegek között olyan utalásokat találunk, mint a tudományos, művészeti vagy kulturális teljesítmény jelölése (47), az adott személy épülethez köthetősége (25), egyházi tevékenység (12), deportálás (9), nemzeti vagy politikai teljesítmény (9), forradalomhoz vagy szabadságharchoz való kötődés (6) esetleg valamilyen évfordulóra való emlékezés (5).

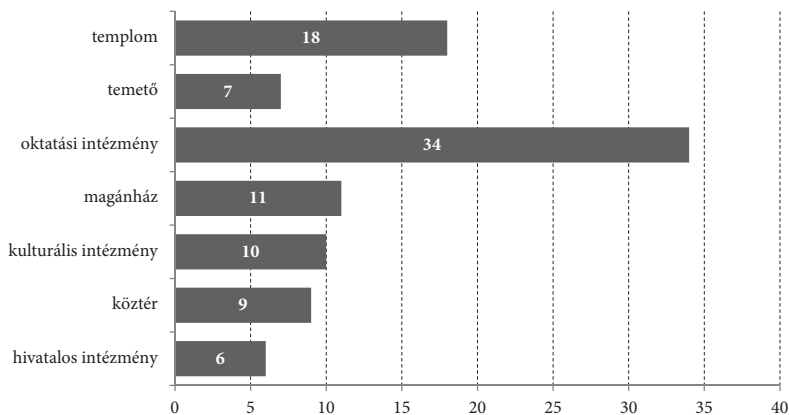
2. ábra. A megörökített események besorolása

A közösségi eseményeknek jóval kevesebb, 19 (20%) emlékmű állít emléket, melyek közül csupán két esetben nem jelenik meg az emlékállítás indoklása. A fennmaradó 14 emlékállítás tartalmi motívumai a következők: háború vagy deportálás (10), évforduló (6), hősiesség (5), nemzeti esemény (4), helyszín jelölése (3), illetve alapítás (2).

²⁰ Uő.

Térbeli elhelyezkedés

Az emlékművek térbeli megjelenésük szerinti eloszlása alapján 42% zárt, míg 58% nyílt térben helyezkedik el. Mivel a zárt térben elhelyezett emlékjelek száma alacsonyabb a mindenki számára megközelíthető és látható emlékművek számánál, megállapíthatjuk, hogy Beregszász esetében nem áll fenn az emlékjelek, megemlékezések irányában olyan negatív magatartás (sem az államhatalom, sem a társadalom részéről), mely a helyi magyar, emlékezetét gyakorló közösség erejét korlátozná. 2012 előtt az emléktáblák kihelyezésekor még írásos kérelmet sem nyújtottak be a városházára. Köztéri szobor vagy oszlop esetében persze más volt a helyzet.²¹ Ugyanakkor a zárt, belső térben felállított emlékművek jelentős aránya alátámasztja és megerősíti a városban tetten érhető „intézményesült emlékéllítást”. Ezekben az esetekben a saját emléktábla vagy egyéb emlékjelel felállítása után biztosítják az emlékező, ünneplő tömeget is. Ez a tendencia főleg az oktatási intézmények esetében figyelhető meg.

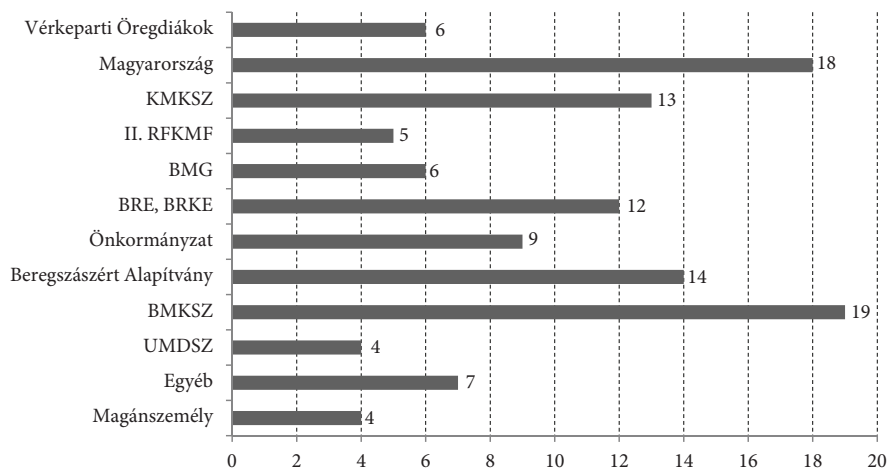
3. ábra. Az emlékéllítások helyei

Az elhelyezkedést illetően főként az oktatási intézmények (34) és a templomok (19) falain, illetve területén avattak emlékművet. Ezeken kívül a magánházak, a kulturális intézmények (színház, művelődési központ, múzeum), a közterek, a hivatalos intézmények (városháza, rendőrkapitányság, vasútállomás, posta), valamint a temetők helyszínei között oszlanak meg a különböző emlékművek.

²¹ Dalmay Árpád közlése

Az emlékművek állítói

Az emlékműállítást vállaló szervezetek és intézmények között a társadalmi-politikai szervezetek dominálnak, ugyanakkor az egyházi és oktatási intézmények szerepvállalása is igen jelentős. A társadalmi vagy politikai szervezetek – az emlékmű-állítások számának sorrendjében – a Beregvidéki Magyar Kulturális Szövetség (19), a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (13), a Beregszászi Alapítvány (12), valamint a Vérkeparti Öregdiákok Köre (6). A KMKSZ nevével jelzett emlékművek döntő többségét (11) még 1994 előtt avatták fel Dalmay Árpád közreműködésével. A Vérkeparti Öregdiákok elnevezésű civil csoport, (vezetője Kerényi Gyula volt) az 1990-es évek első felében fejtett ki kulturális tevékenységet, mely emléktábla-avatásokból, megemlékezésekből, illetve zártkörű összejövetelekből állt. Az oktatási intézmények által állíttatott emlékművek (11) a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (5) és a Beregszászi Magyar Gimnázium (6) nevéhez fűződnek. A helyi önkormányzat önállóan csupán két esetben állított emlékművet, a fennmaradt kilenc esetben több szervezettel közösen szerepel az emlékéllítók sorában. Az egyházak között a Beregszászi Református Egyház (BRE) nyolc, a Beregszászi Római Katolikus Egyház (BRKE) négy emlékművet állított, többségében a sztálinizmus áldozatainak emlékére.

4. ábra. Az emlékműveket állító csoportok megoszlása

Magyarországi szervezetek és különféle állami intézmények által támogatott emlékművek száma összességében szintén magasnak mondható (18), mely az anyaországi kulturális szervezetekkel, városokkal való szoros együttműködésére és a mindenkori magyar kormány (ezen belül valamelyik minisztérium) pozitív támogatáspolitikájára ad bizonyítékot.

Az emlékművek formai megjelenése

A területen vizsgált emlékművek jelentős része emléktáblaként, kisebb része valamilyen oszlop, szobor vagy mellszobor formájában valósult meg. Az emléktáblák a műtszemlélet kifejezésének olyan eszközei, melyek viszonylag olcsók és könnyen kivitelezhetőek. Előnye még, hogy az emlékművektől eltérően az emléktáblák miatt nincs szükség külön térrendezésre, és a városképet sem változtatják meg. Ez a viszonylagos egyszerűség az egyik magyarázata annak, hogy a vizsgált időszakban ilyen nagyszámú emléktáblát avattak. Az emléktáblák esetében nem túl gyakori valamilyen szimbólum megjelenítése (nemzeti címer, kereszt, korona, városi címer stb.), ugyanakkor a személyeknek történt emlékállításra jellemző az arckép ábrázolása, amely már művészi alkotást is igényelt. Azon emlékjelek között, melyeknél megemlékezéseket tartanak, a ritkábbnak számító szobroknak, kiemelkedőbb anyagi áldozattal járó műalkotásoknak nagyobb jelentőségük van, mint az igen elterjedtnek mondható egyszerű emléktábláknak. Erre az állításra azonban jó ellenpélda az emlékművekhez köthető ünnepi szokások, rituálék gyakorlata, mely a figyelem középpontjába emelheti a legegyszerűbb szimbólumot és az ábrázolást nem tartalmazó emléktáblát is.

Beregszászban és Kárpátalján minden évben a közösségi emlékezet központjában szerepel a megemlékezés a második világháború és a „málenkij robot” áldozataira. Ennek egyik fő állomása a Beregszászi 5. Számú Középiskola falán elhelyezett kétnyelvű emléktábla, melyet a tartalom és a helyszín fontossága emel ki a többi emléktábla közül. Az ünnepi megemlékezések nagyban meghatározzák, hogy egy-egy emlékjel mennyire „él” mozgalmas életet. A nagyszámú, helytörténeti jelentőségű emlékműhöz nem igazán kötődik évről-évre ismétlődő emlékezési gyakorlat, így előfordulhat, hogy elveszti szerepének egy meghatározó részét, és a helyi közösség figyelmen kívül hagyja, sőt nap mint nap észrevétlenül halad el mellette. A másik – szintén jelentős – szerepe, vagyis a város történelmi múltjának, hagyományainak, egyfajta bemutatása és hitelesítése így is megmarad. Ebből a szempontból fontos az emlékjeleken lévő szöveges leírások tartalma, vagyis az, hogy a városba látogató idegen – legyen az turista vagy átutazó – számára milyen

tartalommal bírnak az emlékművek. Ezért különösen fontos, hogy az emlékművek nagy része „beszél” magáról.²²

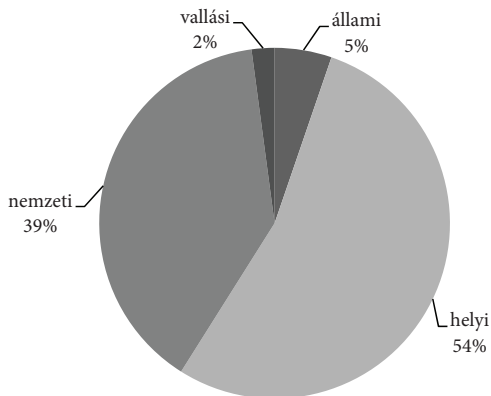
Ehhez a kérdéskörhöz tartozik az emlékművek anyaga és megalkotója is. A nagyszámú emlékjel ellenére nem találunk monumentálisnak nevezhető alkotást.²³ Az emlékmű jelentősebb helybeli – kárpátaljai – alkotói Horváth Anna, Ortutay Zsuzsanna, Szilágyi Sándor és Matl Péter. Az emlékjelek között találunk bronz szobrokat, márványból készült táblákat és emlékműveket, a fekete színű táblák nagyobb részét kitevő andezit emléktáblákat, kerámiát, mészkőből vagy gránitból megformált testeket. Gyakran előfordult, hogy az emléktáblákat a sír-emlékeket készítő vállalkozásnál készítették el, ugyanakkor az emléktáblához párosuló bronz domborművek sok esetben valamely magyarországi művész importált alkotásai. Csúpan három esetben találunk fából készült emlékművet: két kopjafát és egy székely kaput.

Az emlékművek jelentőségük szerinti besorolása

A város emlékjelállító és emlékezetgyakorló szokásait vizsgálva csoportosítottuk az emlékműveket aszerint, hogy tartalmukat tekintve nemzeti, vallási, állami vagy helyi jelentőségű esemény számára állítanak-e emléket. Ennek alapján a helyi vonatkozású eseményeknek az esetek 79%-ában, a kizárólag nemzeti jelentőségű történéseknek 14%-ában, az államinak 5%-ában, míg a vallási irányultságú tartalommal 2%-ukban történt emlékműállítás. A helyi vonatkozású eseményeket megjelenítő emlékjelek között számos nemzeti jelentőségű személyre vagy eseményre utaló is megtalálható. Amennyiben a besorolást ennek alapján végezzük el, az előbbi adat jelentősen módosul: a helyi jelentőségű emlékművek aránya 54%, míg a nemzetieké 39%.

²² A vizsgált 95 emlékmű közül 76 „beszélő”, vagyis feliratának tartalma tájékoztatást ad az emlékmű történelmi háttéréről.

²³ Kivétel lehet a Kárpátaljai Református Egyház Püspöki Hivatalának kertjében a szocializmus ideje alatt meghurcolt lelkeszek emlékére felállított gránit emlékoszlop a maga 4 méteres magasságával, mely a Vereckei honfoglalási emlékmű alkotójának, Matl Péternek a munkája.

5. ábra. Az emlékművek jelentőségük szerinti besorolása

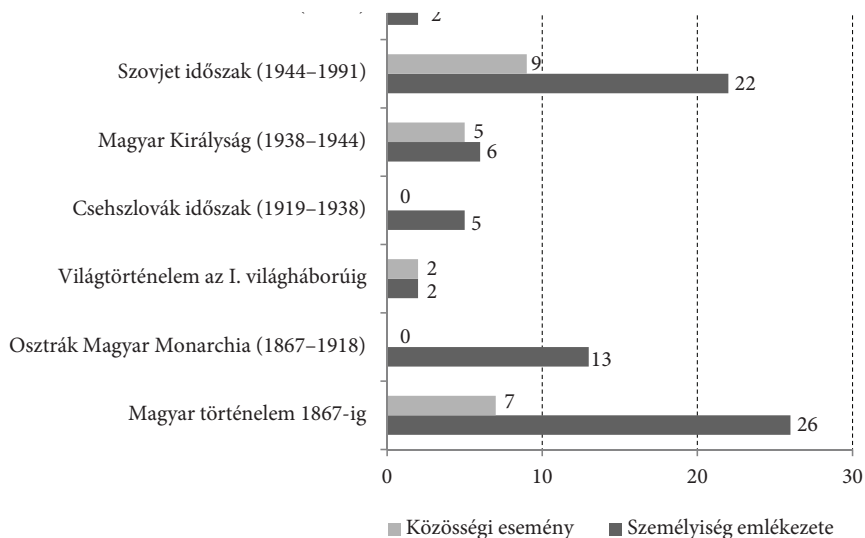
Reprezentált történelmi időszakok

Fontos kérdés lehet az emlékművek állításának indokoltságát tekintve, hogy mennyire kapcsolódnak a múlthoz, vagy hogyan jelenítik meg a különböző történelmi eseményeket. Témánkból adódóan fontos megvizsgálni, hogy melyik történelmi időszakra emlékszik vissza szívesen az emlékállító elit, illetve rajtuk keresztül az emlékező közösség. Az emlékművek ilyen vonatkozó besorolását vizsgálva nem az emlékezet központi személyiségét vagy eseményét vettük alapul, hanem az emlékművön szereplő konkrét utalást. A személyeket tehát nem a születés és halálozás, vagy munkásságuk legtevékenyebb időszaka szerint soroltuk egyik vagy másik korszakba, hanem a szövegben feltüntetett jeles esemény alapján. A korszakolás közben jelentkezett problémát (egy emlékmű több korszakot is lefedhet) indokolt esetben a két helyre történő besorolással oldottuk fel.

Négy fő történelmi korszakot különítettünk el: Magyarország 1867 előtt, az Osztrák–Magyar Monarchia évei (1867–1918), a világtörténelem 1914-ig, illetve Kárpátalja története. Ez utóbbi korszakot további négy időszakra osztottuk: a Csehszlovák Köztársaság évei (1919–1939), a Magyar Királyság időszaka (1938/39–1944), a Szovjetunió évtizedei (1944–1991), valamint a független Ukrajna 1991 óta. A korszakolás szerinti besoroláson keresztül alátámaszthatjuk azt a már fentebb taglalt koncepciót, mely szerint az emlékműállítás fő iránya a város történelmi magyar múltjának reprezentálása. A kimutatásban a személyek és a közösségi események emlékezetét választottuk külön.

Az 1867 előtti magyar történelmi múlt reprezentálásában kiemelhető az erős gyökerekkel rendelkező Rákóczi-kultusz. A városban megtalálható Bethlen-Rákóczi kastély jelenti ennek bázisát (itt több emléktábla is helyet kapott), mely a Rákóczi-féle szabadságharc kiindulásának egyik helyszínéként jegyezhető. Összességében két-két emlékmű található II. Rákóczi Ferencről, Esze Tamásról és Mikes Kelemenről is. Ezen kívül jelentős még az 1848–1849-es forradalom eseményeinek és személyeinek (Kossuth Lajos, gróf Széchenyi István, Petőfi Sándor) emléket állító emlékjelek száma.

Az Osztrák–Magyar Monarchia korszakának esetében kiemelhető a millenium körüli eseményeknek, Munkácsy Mihály festőművésznek vagy a helytörténeti kutatásairól híressé vált Lehoczky Tivadarnak szentelt emlékműállítás.

6. ábra. Reprezentált történelmi időszakok

Az első világháború előtti világtörténelmi korszak a legkevésbé reprezentált időszak. Az események közül itt a reformáció és a napóleoni háborúk emléke szerepel.

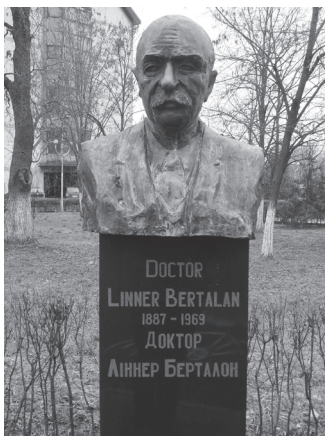
Kárpátalja 1919 utáni történetében a csehszlovák korszakban nemzeti szempontból meghatározó személyeknek történő emlékállítások a jellemzőek. Kiemelhető a két világháború közötti kárpátaljai magyar irodalom vezető alakjának tar-

tott Tamás Mihály személyére való visszaemlékezés, akinek a város három részén is állítottak emlékművet.

Az 1938 és 1944 közötti Magyar Királyság időszakát visszaidéző emléktáblákon szinte kizárólag a városhoz köthető, a magyar oktatásban kiemelkedő munkát végzett személyeket találunk.

A szocializmus idejére (1944–1991) történő emlékezés nem a szovjet hagyományok ápolását jelöli, hanem a korszakban kiemelkedő magyar értelmiség áldozatos szerepvállalását. Ide sorolhatjuk a lelkészek, papok emlékére állított táblákat, a kiemelkedő pedagógusoknak és munkásságuknak emléket állító emlékjeleket vagy a három emlékjelet is érdemlő Dr. Linner Bertalan sebészorvos és szőlőnemesítő nevét megőrkítő emlékműveket. A második világháború és az 1944-es „málenkij robot” áldozatainak emlékművei a visszaidézett történelmi múlt negatív eseményeit jelenítik meg a városban.

*1. kép. Dr. Linner Bertalan orvos
és szőlőnemesítő mellszobra*

(A szerző által készített fotó.)

A független Ukrajna időszakában két olyan személyiséget örökít meg valamilyen emlékmű, akik magyarországi támogatással és szervező munkával vállaltak nagy szerepet egy-egy intézmény életében. Ide soroltuk Mádl Ferenc egykori köztársasági elnök domborművét a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola épületében, valamint Szabó Miklós mecénás emléktábláját a Beregszászi Bethlen Gábor Magyar Gimnázium falán.

A szimbolikus térfoglalás eredményei és szakaszai

A beregszászi magyar irodalmi-kulturális élet első szerveződése az Illyés Gyula Irodalmi Klub volt 1984-ben. Itt vetődött fel először egy magyar tannyelvű fősíkola létrehozásának gondolata vagy az autonómia kérdése.²⁴ A Klub elnöke annak létrejöttétől kezdve Dalmay Árpád volt, aki a Beregvidéki Magyar Kulturális Szövetség, majd a Beregszászért Alapítvány kuratóriumának elnökeként a beregszászi emlékműállítás legtevékenyebb szereplője. Az emlékművek állításának gondolatát egyrészt helytörténeti kutatások, másrészt a Klub által szervezett irodalmi esték készítették elő. A városban és környékén szerveződő magyar értelmiségi elit tevékenységének első nagy eredménye az egykori Oroszlán Szálló falán felavatott Petőfi-emléktábla volt 1987-ben.²⁵

A Klub berkein belül ekkor már megfogalmazódott a terv a Petőfi-szobor felállítására is,²⁶ mely 1991. március 15-én valósulhatott meg. A vizsgált időszakot tekintve összességében a legmeghatározóbb emlékünnepe volt ez, mivel többezres tömeget tudott összegyűjteni.²⁷ A szobor avatását hosszas gyűjtés előzte meg, melyet Dalmay Árpád szervezett, aki ebben az időben a Beregszászi Járási Tanács alelnöke és a KMKSZ Beregszászi járási alapszervezetének elnöke volt. Már 1990 januárjában több kulturális rendezvényt szerveztek a városban és a járás falvaiban, ahol zenés-verses előadásokkal nagyszámú nézőközönséget tudtak megszólítani. A rendezvények teljes bevételét a szobor számlájára utalták.²⁸ A talapzatnál megtalálható emléktáblán ez olvasható: „Állította a KMKSZ járási szervezete közadakozásból...”²⁹

²⁴ Dalmay Árpád közlése

²⁵ A Petőfi-emléktábla ötletét Dalmay Árpád vetette fel még 1972-ben. A költő születésnapjának 150. évfordulója alkalmából 1973-ban tervezett emléktábla-avatás azonban a hatalmi szervek ellenállása miatt elmaradt. Úgy engedélyezték csak, ha a Lenin halálakor összegyűlt kommunisták emlékére is táblát avatnak. Mindkét tábla elkészült (Horváth Anna és Ortutay Zsuzsa közös alkotásai), ugyanakkor csak az egyiket avatták fel. A Petőfi emléktábla ezt követően 14 évig hevert a pártbizottság egyik irodahelyiségében. Dalmay Árpád a költő beregszászi látogatásának kerek, 140. évfordulóját alkalomul használva elevenítette ismét fel az avatás lehetőségét. Előbb – mivel március 15-re szóló forgatókönyvet adott le – még nem engedélyezték, majd később, 1987 novemberében tartották meg az avatást, mely még nem mozgatót meg nagy tömegeket. (Dalmay Árpád közlése)

²⁶ Dalmay Árpád közlése

²⁷ *Petőfi megemlékezés, szoboravatás*, 1991, i.m., 8–9.

²⁸ Kerényi Gyula: *A Petőfi-szoborra gyűjtöttünk*, 1990, i.m., 3.

²⁹ Az összegyűlt 34 ezer rubel elégnék bizonyult volna, azonban amikor elkészült a szobor, a gazdasági-pénzügyi válság következtében elértéktelenedett pénzből már nem tudták kifizetni a szobrászt. (Dalmay Árpád közlése)

2. kép. Petőfi Sándor szobra Beregszászban,
a II. Rákóczi Ferenc téren

(A szerző által készített fotó.)

Nagy tömeget mozdított meg 1989 októberében az Illyés Gyula szobor felállítására. A mellszobrot a Kőbányai Sörgyár Illyés Gyula Szocialista Brigádja ajánlotta fel az Illyés Gyula Irodalmi Klubnak. A helyi pártvezetésnél azonban – a Petőfi-emléktábla esetéből kiindulva – nem volt egyszerű elfogadtatni a szobor kültéri felállítását. A beadott kérvényt félreértve az Illyés vezetéknevű Illés Béla kommunista íróra asszociált a vezetés, ennek köszönhetően kitételekkel³⁰ ugyan, de elfogadták a felállítás megvalósítását kezdeményező beadványt.³¹

1989 novemberében a KMKSZ által Kárpátalja-szerte megtartott emlékünnepek alkalmával Beregszászban háromnapos konferenciát szerveztek, ahol az 1944-ben elhurcolt magyar és német férfiakról történekről folyt nyilvános diskurzus. Ekkor még csak a római katolikus temető kápolnája mellett

³⁰ Például nem lehetett túl közel a város főterén álló Lenin-szoborhoz, illetve az avatás pontos időpontját ők határozzák meg.

³¹ Dalmay Árpád közlése

felállított szobor (Horváth Anna alkotása) előtt hajtottak fejet az egybegyűltek, de 1994-ben több helyen emléktáblát, majd 1999-ben az elhurcoltak névsorát tartalmazó emlékművet avattak. Ebben a korai időszakban az utcanevek visszaállításának részeként a névadóknak állítottak emléktáblákat a Kazinczy Ferenc, a Tamás Mihály és a Tompa Mihály utcákban, magánházakon.³² Megjegyezhető, hogy ezekben az esetekben az emléktáblákon nem szerepel az állítás indokoltságára vagy az állítató kilétére utaló szöveg. A kezdeti emlékéllítások jelentősége egyértelműen abban állt, hogy a családi és a különféle kulturális körök bezárt közösségéből a szocializmus ideje alatt nem gyakorolt emlékezési szokások, rituálék nyilvános formát ölthettek.

3. kép. Illyés Gyula mellszobra

(A szerző által készített fotó.)

³² Dalmay Árpád: *Hozzászólás Balla D. Károly ...*, 2000, i. m., 38–40.

Az állami térfoglalás

A lerombolt szovjet emlékművek közül a Lenin-szobor esetét tudjuk kiemelni. A szobor eltávolítása 1991. október 4-én, a városi tanács rendelete alapján történt meg. A *Beregi Hírlap* cikke csupán néhány sorban közli az eseményt, mely „csendben, észrevétlenül zajlott a péntekre virradó éjszaka”³³ A Lenin-szobor helyén álló méreates talapzatot egy szökőkúttá alakították át, amely azonban a fenntarthatóság problémája miatt csupán néhány évig működhetett. A talapzat végleges lebontása csak 2007-ben történhetett meg.³⁴

Az 1950-es évek második felében elmozdított Sztálin szobor példája hozható párhuzamként, ugyanis a forgalmasnak nevezhető – jelenleg II. Rákóczi Ferenc nevét viselő – teret 2008-ig nem építették be. Ekkor egy méreteiben jelentősnek mondható Mária kegyhelyet állítottak ide. Mindkét esetben az emlékművek helyén nagy üres terek maradtak, melynek beépítésére, rendben tartására a városirányításnak nem volt működőképes terve, vagy egyszerűen hiányzott a megvalósításhoz szükséges anyagi háttér. A szimbolikus terek kérdését vizsgálva nevezi Zygmund Baumann ezeket a helyeket „személytelen térnek”. E fogalom értelmezése kapcsán utal rá, hogy a tér újjászervezése sok esetben csupán egy tábla kihelyezésével indul meg, amely tájékoztatja a közvéleményt, hogy a jövőben az adott helyen emlékművet fognak állítani.³⁵ Ehhez kapcsolódik egy beregszászi ukrán emlékműállítás problémájának egyik érdekes példája. 1989-ben az ukrán költő, Tarasz Sevcsenko születésének 175. évfordulója alkalmából emléktáblát avattak az ukrán tannyelvű 5. számú középiskola falán, Horváth Anna beregszászi szobrászművész terrakotta munkáját. 2013-ban az ukrán költő születésének 200. évfordulójára emlékmű felállítását helyezte kilátásba a Beregszászi Városi Tanács. Az említett emléktábla mellett lévő újságárus bódét (a tiltakozás és aláírásgyűjtő akció ellenére) lebontották³⁶ és helyére egy látványtervvel kiegészített táblát állítottak fel. Ezen a bankszámlaszám közzétételével adakozásra hívtak fel az emlékmű kivitelezéséhez szükséges pénzösszeg előteremtésére, és e tanulmány megírásakor, anyagi okok miatt még nem vette kezdetét az építkezés.

³³ *Eltávolították a Lenin-szobrot!* Beregi Hírlap, 116. (6542) szám, 1991. október 5. 5.

³⁴ szcs: *Beregszász: Lenin után ...*, 2007, i. m., 3.

³⁵ Бауман, Зигмунт: *Текущая современность*, 2008, i. m., 112.

³⁶ <http://zaholovok.com.ua/bronzovii-taras-shevchenko-z'yavitsya-u-beregovi> (2015–05–27)

Az emlékezet használata és rivalizálás

A szimbolikus térhasználatból adódó rivalizálás, a csoportok versenye Beregszász esetében csak részben ukrán–magyar, sokkal inkább a magyar–magyar ellentétekről szól. Előjáróban le kell szögezni, hogy két szervezet, a KMKSZ és a BMKSZ (valamint a Beregszászéért Alapítvány) áll egymással szemben az időszakban, elsősorban az emlékünnepek esetében. A szimbolikus konfliktus meghatározására Simon Harrison leírását használjuk: „A hataloméért, a gazdagságéért, a presztízséért, a legitimitációért vagy más politikai erőforrásért folyó versengést mindig kísérik a fontos szimbólumokkal kapcsolatos konfliktusok, amelyek elsősorban a szimbólumok szempontjából oly fontos ellenőrzésért vagy manipulációért folyó küzdelmek.”³⁷ Harrison a szimbolikus konfliktusnak négy típusát különbözteti meg. Az első típus esetében a rivális csoportok identitás-szimbólumaik közötti rangsort állítanak fel – ezt „értékelési versenynek” nevezi. A KMKSZ tevékenysége a nagyszámú emlékállítás miatt sorolható ebbe a csoportba, mivel ezzel kevésbé fontosnak tüntetheti fel a rivális szervezetek, a BMKSZ vagy a Beregszászéért Alapítvány által avatott emlékjeleket. Ide sorolható a magyar vonatkozású emlékjelek többszöri megrongálása: a többségi nemzethez tartozó ukrán fél a rivális (magyar) csoport szimbólumainak szentségét, legitimitációját igyekezett kétségbe vonni fizikai támadással. Az etnikumok közötti értékelési verseny egy másik változata a „szimbolikus versenynek” nevezett küzdelem: a hátrányos helyzetben lévő nemzeti kisebbségek megkülönböztető rítusok révén szimbolizálják saját kultúrájuk, értékeik vagy életmódjuk felbrendülését a domináns (jelen esetben az ukrán) többséggel szemben.

A második típus „tulajdoni versenynek” nevezi Harrison, melynek értelmében a különböző csoportok küzdelme néhány fontos szimbólum monopóliumáért és ellenőrzéséért zajlik. A Beregszász központjában lévő Hősök tere a szovjet állami ünnepek szimbolikus tereként öröklődött át a független Ukrajnára. A tér közepén álló szovjet katonai emlékmű mellett már a rendszerváltást követően állított emlékművekkel megtartották a terület állami térfoglalását, ahova magyar vonatkozású emlékjelet nem is állítottak a vizsgált időszakban. Ehhez a csoporthoz tartozik az intézményi emlékjelelhasználat is.

Az „intézményesült emlékállítás” egyik jó példája az Európa Magyar Ház³⁸ esete, melynek udvarában állítottak emlékművet Munkácsy Mihály festőművész-

³⁷ Harrison, Simon: *A szimbolikus konfliktus...*, 2000, i. m., 193.

³⁸ A Kárpátaljai Művelődési Intézet, az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség és a KAMOT Jótékonyági Alapítvány beregszászi székhelyeit foglalja magába.

nek, a város alapításának, illetve az 1848/49-es szabadságharc emlékére. Ez a fajta belső emlékműállítás, melyen keresztül saját tulajdonú szimbólumkészletet hozhat létre egy adott csoport, más intézményekre is jellemző.

A város képének alakulása talán a harmadik típussal írható le a legjobban. Az „újítási verseny” egy olyan folyamat, melynek során a versengő csoportok megkülönböztető szimbólumainak mennyisége egyre növekszik. Az emlékjelek, ezen belül főleg az emléktáblák ilyen elterjedése egy új szervezet, a BMKSZ megalkakulásával indult meg, sőt létrejöttek első éveiben feltűnően sok avatást eredményezett.

A negyedik típus a „kiterjesztéses versenyek” kategóriája, amely az emlékművek esetében kevésbé, sokkal inkább az ünnepi megemlékezések esetében megmutatkozó jelenség. A fentebb említett hagyományos ünnepi rendezvények lebonyolításának jogáért folytatott verseny jobban beárnyékolta a két csoport kapcsolatát, mint az emlékműállítások kérdése. Az 1994 után kirajzolódó ellentét kezelésére egy sajátos gyakorlat alakult ki, egy rotációs rendszerben megszervezett megemlékezési folyamat: az egyik évben a KMKSZ, a másik évben a BMKSZ kapta a rendezés jogát. Ez egy íratlan, szóbeli megállapodás alapján jöhetett létre, melynek későbbi felrúgásával ismét fokozódó „verseny” állt be. Ennek lényegét Horkay Sámuel beszámolója alapján tudjuk összefoglalni: „... 1997-ben indult a BMKSZ akkori elnökével, Pirigyi Bélával (1956–2011) az első közös megemlékezés, mely a Petőfi-szobor előtt zajlott, az 1848–1849-es forradalom és az 1944-ben elhurcolt magyar férfi lakosság emlékére rendezett emlékünnepek keretében történhetett. A KMKSZ berkein belül egyébként ez előbbi a városi alapszervezet – melynek 1997-től már elnöke voltam –, míg utóbbit a járási középszintű szervezet rendezte. Az első alkalmat (egyik elnökségi tagunk javaslatára) átengedtük nekik, s csak utóbb derült ki, hogy ez nem volt véletlen: 1998-ban a választás előtt mi rendezhettük az ünnepséget. [...] Hogy hogyan zajlott a megszervezés? Mindenki tudta ki következik, nem volt írásba foglalva. Megemlékezés előtt vagy én vagy a másik szervezetből valaki összeállította a meghívókat, melyen mindkét fél aláírása szerepelt. Ez így működött 2008-ig, bár az azt megelőző években már nem egyenlő arányban osztódott el közöttünk, hiszen a polgármesteri hivatal is beszállt a rotációba, és mint tudjuk a 2000-es években már enyhén fogalmazva is az UMDSZ-hez közeli személyek álltak a városi vezetés élén. 2008-ban az Európa Magyar Házban, a sztálinizmus áldozatainak emlékére szervezett konferencia keretein belül külön lebonyolítású megemlékezést tartottak, sőt már a KMKSZ által rendezett ünnepségen sem vettek részt. Ezzel ért véget a több éven át tartó

rotációs rendszer, mely egyfajta kiegyezést jelentett a két fél között.³⁹ Az utóbbi évek (2013–2015) emlékezési gyakorlatában sem történt változás: külön ünnepségek keretében, akár csak egy óra eltéréssel tartott megemlékezést a két fél.

Az emlékműállítás szakaszai

A kronológiai szempontokat figyelembe véve több szakaszt is el lehet különíteni az emlékműállítások gyakorlatában. A kezdeti, első lépéseket követően az emlékműállítás nagyiramú növekedése, majd visszaesése után a 2000-es évek kiegyensúlyozottabb számarányai voltak jellemzőek. A fő szakaszok leginkább a politikai fordulatok hatására bekövetkezett változások mentén választhatóak el egymástól.

Az első szakasz az 1989 előtti éveket öleli fel, amikor még az önszerveződés bizonytalanságai és az állami nyomás okozott nehézségeket. Ez az időszak az emlékműállítások elterjedésének fontos előzményeként tartható számon, ezért bővebben kibontva fentebb külön foglalkoztunk vizsgálatával.

Ezt követte a második szakasz, ahol a KMKSZ megalakulásával a megemlékezések koordinációja is szervezeti formát öltött, sőt a KMKSZ-en kívül olyan szerveződések, mint például a Vérkeparti Öregdiákok nevű civil csoport is jeleskedett emlékműállításban. Az 1994-ig állított emlékműveken a legtöbb helyen a KMKSZ neve szerepelt, mint emlékéllító. A KMKSZ-en belül az 1990-es évek első felében olyan kérdések kerültek középpontba, mint a választások (1990, 1994), a Magyarország által támogatott kártérítések⁴⁰ rendezése, az utcanév-táblák visszaállítása, a tagtoborzás vagy a kárpátaljai magyar oktatásügy rendezése. Ezek mellett az emlékműállítás és hagyományörzés kevesebb teret kapott, amit a Szövetségben belül, a később kivált csoport nem helyeselt. Ennek a szakasznak a megtörését jelentette az 1994-es év, amikor a Szövetségben belüli szakadás következtében az addigi KMKSZ járási középszintű szervezet elnöke, Dalmay Árpád vezetésével megalakult a Beregvidéki Magyarok Kulturális Szövetsége.

A harmadik szakaszban, 1994-től a célkitűzésüknek megfelelően erőteljes ütemben indította el az emléktáblák kihelyezését a BMKSZ, ugyanakkor a 7. ábrára tekintve jól láthatjuk, hogy az emlékműállítások 1996 után látványosan megtorpanak. 1987 és 2014 közötti időszakban 1994-ben történt a legnagyobb számú, nyolc emlékműavatás. Ennek két oka van: egyrészt a BMKSZ által aktivi-

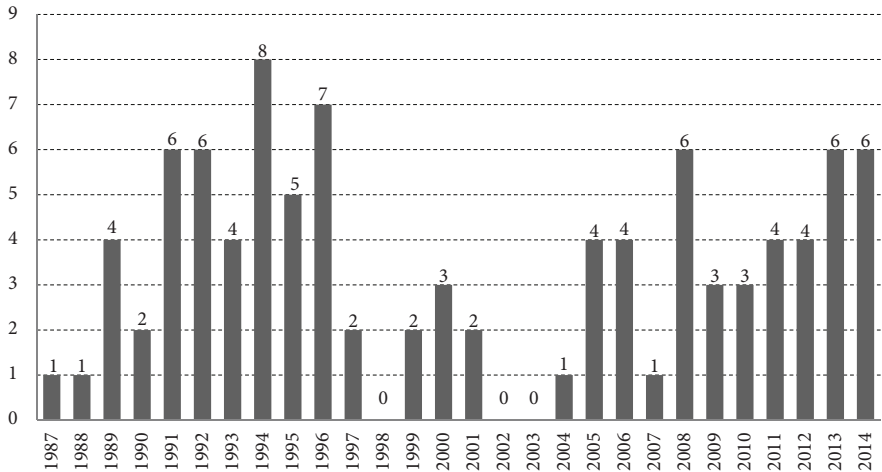
³⁹ Horkay Sámuel közlése

⁴⁰ Azok a személyek részesülhettek egyösszegű kártérítésben, akik személyesen vagy felmenőjükön keresztül áldozatként károsultak a sztálini deportálások ideje alatt a II. világháború után. (Debreceni Mihály: *Az emberek elvárják a kárpótlást ...*, 1993, i. m., 5.)

zalt emlékműállítási program elindítása, másrészt a „málenkij robot” 50. évfordulója, melynek áldozatairól több emléktábla-avatással is megemlékeztek.

A negyedik szakaszban, 1998 és 2007 között a számarányok csökkentek, de még így is átlagosan évi két emlékjelet avathattak a beregszásziak. Ezekben az években a BMKSZ helyett inkább már a Beregszászért Alapítvány dominált az emlékműállítások tekintetében.

Az ötödik szakaszt már nemcsak a változó emlékműállítás mutatói esetében, hanem az emlékünnepek tekintetében is különválaszthatjuk, mivel ekkor történt változás a megemlékezéseknek a helyi szervezetek megállapodásán alapuló lebonyolításában. A 2008-as évtől a kimutatás alapján, fokozatosan növekvő emlékműavatásról számolhatunk be.

7. ábra. Az emlékműállítások éves megoszlása

Összegzés

Az 1987 utáni időszakról megállapítható, hogy a beregszászi „emlékezetkonstruálás” legtermékenyebb időszaka, mely annak kísérletévé vált, hogy a kárpátaljai magyar közösség központjaként felfogható várost szimbolikus értelemben jelképek és emlékezhelyek központjává tegyék.

A kollektív emlékezet működésének folyamata – nemzeti gondolkodásról, kulturális csoportról vagy társadalmi keretről legyen is szó – a beregszászi közösség tekintetében az emlékünnepeket szervező csoportok aktivizálódása után erősödött meg. Ugyanakkor a kilencvenes évek felszabadult légköre után is folyamatosnak nevezhető a különböző emlékművek felavatása. Ennek elemzését az elkészített adatbázison keresztül több szempont figyelembevételével tudtuk elvégezni.

Az adatbázisból nyert adatok alapján kimutatható, hogy a legtevékenyebb emlékműállítók 1987 és 2014 között a Beregvidéki Magyar Kulturális Szövetség, az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség és a Beregszászért Alapítvány,⁴¹ melyek együttesen 39 emlékmű esetében voltak jelen, mint az emlékmű állítója. A sztálinizmus áldozatainak emléket állító emlékművek száma összességében 17, mely így a legelterjedtebbnek tekinthető a városban. Ezen kívül kiemelhető a II. Rákóczi Ferenchez és az 1848–1849-es szabadságharc személyeihez köthető emlékezési szokások gyakorlása. Az emlékművek felállításánál ugyanakkor fontos szempont volt, hogy mind a személyek, mind az események esetében a helytörténeti vonatkozású történések legyenek megörökítve.

A korszakoláskor adódó politikai választóvonalak mutatják az emlékműállítás és a megemlékezés erős politikai befolyásoltságát és jellegét. Az ukrán emlékállítási gyakorlat szimbolikus térfoglalása nem tudott megvalósulni – egyrészt anyagi okok miatt, másrészt azért, mert az ukrán szervezetek nem vállalták fel ennek ügyét, valamint az emlékezési gyakorlat is főként a szovjet világháborús emlékmű körül alakult ki. A felavatott 95 emlékmű közül éppen ezért mindössze öt jelölhető meg teljesen ukrán vonatkozású emlékműként. Elmondható, hogy a „szimbolikus térfoglalás” folyamatát és változását 1987 és 2014 között – esetenként egymással való konfrontálódás kíséretében – a helyi magyar szervezetek alakították.

⁴¹ A kiemelt szervezetek és alapítvány közös gyökerein és vezető személyeinek gyakori átfedésén túl, az együtt tartott emlékezési gyakorlatuk is indokolja az emlékállítás számadataiban történő összevonásukat.

ADATKÖZLŐK

- Horkay Sámuel, a KMKSZ városi szervezetének tiszteletbeli elnöke. Beregszász, 2015. május 5.
- Dalmay Árpád, a Beregszászért Alapítvány kuratóriumának elnöke, a BMKSZ alapítója. Nyíregyháza, 2015. május 19.

IRODALOM

- Vörös Zászló, 1990-től: *Beregi Hírlap*
Kárpátalja (Miskolc), 1990–1994
Kárpátaljai Szemle, 1993–1999
Kárpátalja (Ungvár), 2000-től

*

- Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet: Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magas kultúrákban*. Budapest, Atlantisz, 2004.
- Бауман, Зигмунт: *Текущая современность*. Москва, Питер, 2008.
- Csanádi György: *Sorsfordító évek sodrásában*. Ungvár, Poliprint Kft., 2004.
- Dalmay Árpád: Hozzászólás Balla D. Károly tanulmányához. *Erdélyi Magyarország*, 2000, IX. évf., 42. szám. 38–40.
- Debreceni Mihály: Az emberek elvárják a kárpótlást a szenvedéseikért. *Kárpátaljai Szemle*, 1993. december, 7. szám. 5.
- Halbwachs, Maurice: A kollektív emlékezet. In: Felkai Gábor – Némédi Dénes – Somlai Péter (szerk.): *Olvasókönyv a szociológia történetéhez*. Budapest, Új Mandátum, 2000. 187–195.
- Harrison, Simon: A szimbolikus konfliktus négy típusa. In: Szabó Márton – Kiss Balázs – Boda Zsolt (szerk.): *Szövegváltozatok a politikára*. Budapest, Universitas, 2000. 193–212.
- Jakab Albert Zsolt: *Emlékállítás és emlékezési gyakorlat: A kulturális emlékezet reprezentációi Kolozsváron*. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2012.
- Molnár József – Molnár D. István: *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Beregszász, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2005.
- Nora, Pierre: *Emlékezet és történelem között*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2010.
- Szabó Ildikó: *Nemzet és szocializáció. A politika szerepe az identitások formálódásában Magyarországon 1867–2006*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2009.

László TÚRI

The representation of collective memory in Beregszász (memorial recovery practice, 1987–2014)

Beregszász (Berehove, Ukraine) is a remarkable town, as a cultural and spiritual center of the Transcarpathian Hungarian community regarding its remembering habits and rich in memorials. The research is based on the data base established from the collection of memorials set up between 1987 and 2014. The examination of the 95 objects were made according to viewpoints that helped us to get a full picture of memorials in Beregszász. We organized the inscriptions according to the person who had it set up, the place and time of setting up, as well as the language of the inscriptions. The most significant memorial adjustments were made by Hungarian Cultural Association of Beregvidék, the Transcarpathian Hungarian Cultural Association, and the Foundation for Beregszász. Among the outstanding memorial ceremonies we can list the organized events in respect of the victims of Rákóczi Revolution, 1948–49 Revolution, as well as the victims of Stalinism. During the last years of the Soviet power, the symbolic expansion started with the first steps of Hungarian memorial setting practice. The most significant element of the period thereafter was the process of memorial setting and remembering practice rivalry between local Hungarian organizations. Different organizations were established that strengthened the national identity by setting up memorials and organized remembering events and to show their national origin.

Keywords: memorial, collective memories, Beregszász, symbolic expansion

Város és folyó lehetséges kapcsolódási pontjai Kolozsváron

„A víz a szárazföldnek nem egyszerűen ellentettje, de kiegészítő párja is. [...] A mozdulatlan épületekkel szemben a víz minden részlete szüntelenül változik.”¹

A vízpartok újraértelmezése napjainkban nemzetközi tendencia. A városi vízpartok felértékelődése különböző tényezőkből fakad. A deindusztrializáció, a felmerülő környezeti problémák kezelésének szükségessége, a környezeti minőség javításának igénye, a város élhetősége mint önálló szempont, az életminőség javítása, mint a városba vonzás és ott-tartás eszköze új helyzeteket teremt.

Ilyen körülmények között a pillanatnyilag alulhasznált kolozsvári Kis-Szamos-part is új megvilágításba kerül. Az erdélyi város folyópartja ugyanis egy olyan kiaknázatlan terület (elveszett hely), melynek mentén közhasználatú terek rendszere alakulhatna ki, így a kolozsváriak életminőségét potenciálisan javíthatná. Ez azért is fontos lenne, mert Kolozsváron – a városi zöldterületeket is beleértve – a közhasználatú terek száma, mérete, minősége redukált sok más európai városhoz képest. Ráadásul ezek az alulhasznált területek anélkül elégíthetnék ki a kolozsváriak közhasználatú tér iránti igényét, hogy a folyamatosan terjeszkedő várost tovább duzzasztanák.

A város ma – részben morfológiai adottságainak köszönhetően is – a folyó tengelyére szerveződik. Egy átfogó koncepció révén a folyópart nem csupán zöld folyosóvá, hanem gyalogos és biciklis átközlekedővé is válhatna. Amennyiben azonban elfogadjuk a zöld folyosó koncepciót, ennek megvalósításában a legnagyobb problémát a belváros jelenti. A „végekkel” ellentétben ugyanis itt a vízhez közeli épített környezet miatt nem áll rendelkezésre megfelelő méretű szabad terület a folyó újraértelmezéséhez.

Hipotézisem az, hogy a jelenlegi anomáliák elfogadásával is kijelölhetőek olyan területek a folyóparton, ahol tovább lehet írni a közhasználatú terek rendszerét. Azt vizsgálom, hogy milyen eszközrendszer vonulatható fel a probléma orvosolására, illetve hogy mennyire írhatóak tovább, erősíthetőek fel az egyes helyek adottságai.

¹ Batár Attila: *Vízi városok – városi vizek*, 2010, i. m., 203.

Európában több helyen a kolozsvári léptékhez hasonló jó példák találhatóak (Ljubljana, Leuven), melyeket részletesebben is tanulmányoztam, személyesen meg is látogattam, ennek bemutatása azonban meghaladja jelen tanulmány kereteit.

Városi helyek a vízparton

A köz(használatú) tér (public space) eredetileg egy kollektív tér, mely nyitott különböző interpretációk előtt. Közhasználatúak azok a terek, amelyek szabad terek kombinált rendszerét hozzák létre. A közhasználatú terek kapcsolatai az egészhez sokkal fontosabbak, mint a saját identitásuk, inkább a mobilitás, együttélés és konfliktus reprezentatív színterei, mintsem gondosan „megoldott” tájak.² A köz(használatú) terek rendszerét utak, terek, sétányok, parkok, nyitott terek, folyópartok, tengerpartok alkotják.³ Szoros a kapcsolat az egyes terek jellege, minősége és az ott végbemenő szociális folyamatok között is.⁴ A terek minősége befolyásolhatja azt, hogy mennyi ember használ egy adott teret, milyen hosszú időt töltenek ott, valamint hogy melyek azok az aktivitások, amelyek az adott helyen létrejönnek. Jan Gehl szerint minél jobbak a terek, annál több az opcionális aktivitások száma,⁵ ez utóbbi pedig az emberek közötti kapcsolatokra hat kedvezően. Tehát minél jobbak egy város terei, annál jobb lehet a kapcsolat a város lakói között.⁶

Francis Tibbalds szerint a városi helyek (urban places) olyan köz(használatú) tereket jelölnek, melyek személyességük, közvetlenségük, emberi léptékük által válnak megkülönböztetetté.⁷ Ezek a területek tesznek egy várost szerethetővé, ezek által jöhet létre az emberek személyes kapcsolata a várossal.

Ezzel ellentétben az elveszett terek (lost spaces) strukturálatlanok, rendezetlenek, kihasználatlanok, formátlanok. Antiteretek, melyek jellemzően megszakítják a város kontinuitását.⁸ Ilyen elveszett, meghatározatlan terek például az elhagyott vízpartok is. Az elveszett terekben különös potenciál van a városközpontok átalakítását illetően. Visszaállíthatják a központok fontosságát, koherensen köthetik össze a város egyes pontjait több embert vonzva oda és mérsékelve a város terjeszkedését, a szuburbanizációt.

² Manuel de Solà-Morales: *The Impossible Project...*, 2014, i. m.

³ Tibbalds, Francis: „Places” *Matter Most*, 2007, i. m., 9–11.

⁴ Madanipoud, Ali: *Ambiguities of Urban Design*, 2007, i. m., 16.

⁵ Az opcionális aktivitások olyan tevékenységek, melyeket akkor végzünk, amikor a külső körülmények optimálisak. Ilyen a sétálás, a gyerekek játéka a játszótéren stb.

⁶ Gehl, Jan: *Three Types of Outdoor...*, 2007, i. m., 144.

⁷ Tibbalds, Francis: „Places” *Matter Most*, 2007, i. m., 9–11.

⁸ Trancik, Roger: *What is Lost Space?*, 2007, i. m., 63–69.

Kérdés tehát, hogy a vízpart mint elveszett tér hogyan alakítható jó minőségű városi helyé egy olyan környezetben, mint a kolozsvári Kis-Szamos partja, ahol 1990 után a közhasználatú terek használata szélsőséges privatizációba fordult át, ahol az amúgy is kisszámú köztér között nincsen kapcsolat és ahol az emberek „ki vannak éhezve” a közös terekre.⁹

A Kis-Szamos jelenlegi helyzete

Kolozsvár egy alapvetően lineárisan fejlődő város. Kertvárosaival együtt 50 km hosszú, 6,5 km széles, és a tarnicai víztározótól Felsőzsukig (Jucu de Jos) terjed. A város a Kis-Szamos menti, kelet-nyugat irányú völgyben húzódik, északról és délről erdők szegélyezik. Jelenlegi fejlődési irányai közül az egyik legfontosabb megegyezik a Kis-Szamos medrének irányával.

Ha megfigyeljük a város közhasználatú területei közül a zöldterületeket, láthatjuk, hogy kevés van belőlük, nagy részüknek rossz az állapota,¹⁰ ráadásul az egyes területek között nincsen kapcsolat. Megfigyelhető viszont egy zöldfelület-sűrűsödés a folyóparton a város nyugati részén,¹¹ a probléma azonban az, hogy ténylegesen ezeknek a területeknek sincs kapcsolatuk a vízzel.

Ha a várost a szabad területek szempontjából vizsgáljuk,¹² látható, hogy a folyóparton a belvárostól keletre, a Vasutasok Parkjától (Parcul Feroviarilor) kezdődően meglehetősen sok szabad terület található. Amennyiben ezt összevetjük a főbb fejlesztési területek Planwerk építésiroda által 2002-ben készített térképével,¹³ jól látszik, hogy a belvárostól keletre a folyóparton jelentős méretű potenciális fejlesztési területek találhatóak. A volt ipari zónák helyére a Planwerk iroda 2010-ben közzétett általános városrendezési terve főként közfunkciókat (kórházakat, egyetemeket, kollégiumokat stb.) és zöldterületeket javasol. A Kis-Szamos mente tehát nagy potenciállal bír, a város ugyanis várhatóan a víz mentén fejlődik majd. Keleti részén nagy fejlesztési, illetve kihasználatlan területek vannak, a nyugati részén pedig zöldterületek.

⁹ Vintilă Mihăilescu antropológus véleménye. Buică, Viorica: *Spațiul public în orașele din România*, 2015, i. m.

¹⁰ Pillanatnyilag az egy főre eső zöldterület 7 m², ami a fele az európai 14 m²/fős átlagnak. Christiaanse, Kees – Baum, Martina – Kiss, Daniel – Kertz, Simon: *Patterns of Continuity Cluj-Napoca*, 2010, i. m., 231.

¹¹ A városközponttól kifelé haladva: Fellegvár, Sétatér, Iuliu Hațieganu park stb.

¹² A felhasznált adatok a 2010-es általános városrendezési terv adatai. Planwerk: *Someș Sommerschool*, 2010, i. m., 12.

¹³ Planwerk: *Someș Sommerschool*, 2010, i. m., 10.

A keleti és a fellazultabb nyugati terület között egy 2 km hosszú szakasz húzódik,¹⁴ mely a város központi részét is átszeli. A tanulmány ennek a szakasznak a lehetőségeit vizsgálja. Ezen a részen ugyanis a legerősebb a lakosok városi hely iránti igénye, ugyanakkor ezen a részen a legkisebb a szabad terület az épületek és a folyó között. Ennek ellenére a vizsgált szakaszon találhatóak a vízparton úgynevezett elveszett helyek. Parkolók, autóutak választják el a közhasználatú tereket a víztől, hátsó kertek, hátsó homlokzatok keresik a kapcsolatot a folyóval. A lakók víz iránti igénye azonban itt is észlelhető. Látszanak a támfalnak támasztott létrák, az egymásra állított, lejárást biztosító kövek, meglepő helyeken tűnnek fel horgászok is.

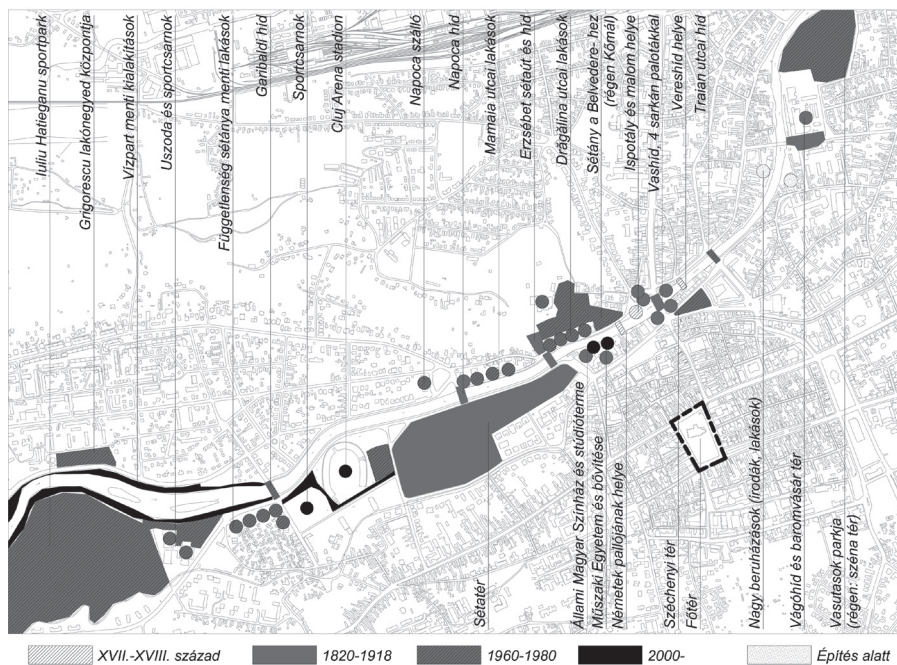
Város és folyó kapcsolatának fejlődése

Kolozsvár és a Kis-Szamos kapcsolatának alakulása főként ezen a már említett 2 km hosszú szakaszon érdekes, ugyanis a város fejlődése ezen a részen indult meg. Jelentős változásokat két időszak, az Osztrák–Magyar Monarchia, illetve a kommunizmus időszaka hozott, talán azért, mert ekkor volt elég erős a központi hatalom ahhoz, hogy jelentősebb, város léptékű beavatkozásokra legyen lehetőség. Bár mindkét időszakban jelentős átalakítások folytak, a folyópart problémáját egyik sem oldotta meg. A századforduló építkezései a világháború miatt álltak le. A kommunizmus a 19. század és a századforduló idején hagyott öröket betömködté ugyan, a rendezetlen részeket kitararította, a városszélen pedig továbbírta a közhasználatú terek rendszerét, azonban a víz ebben az időszakban elsősorban a látvány szempontjából volt érdekes. A városlakók közelengedése a természeti környezethez a városon belül nem volt cél. Ezen felül a lakónegyedeket a belvárossal összekötő autóutak létesítése a part mentén tovább növelte a város és folyója közötti szakadékot.

A 17–18. századi felmérésekből, ábrázolásokból már láthatóak egyes térkezdemények a ma is meglévő Kis-Szamos parti terek közül. A vízpart menti teresedések egyelőre inkább az építési tilalom szorításainak és a Kis-Szamos rendszeres áradásának voltak betudhatóak. A folyón ebben az időszakban két híd vezetett át: a mostani Ferdinand hídtól keletre található vörösre festett híd (akkori nevén Vereshíd), illetve az 1735-ben befejezett Németek Pallója. A Németek Pallója és a Vereshíd közötti területen, a fellegvár oldalán állt a Szent Erzsébet Ispotály és az ispotály malma is. A korabeli egészségügyi épülettől nyugatra, a fellegvár aljában

¹⁴ A Kis-Szamos szélessége itt 30, illetve 40 méter között változik.

1. kép. A Kis-Szamos partja

található Kómálon puha homokkősziklába vájt kunyhókban, barlangokban, nyomorúságos körülmények között szegények laktak.

Kolozsváron a tudatos városszerkezet-alkalításra és tervezésre csak az 1820-as évektől kezdődően került sor. Az ezt követő időszakban alakult ki a Sétatér, melynek tervezésével Hermann Sámuel¹⁵ bízta meg 1838-ban. Bár a Sétatér területét növelték még az idők folyamán – a park mesterséges tóval és különböző építményekkel is bővült (korcsolyapavilon, kaszinó, zenepavilon) – a hossz tengelyre szerkesztett Sétatér alapvetően nem változott. A parkhoz több középület is csatlakozott az idők folyamán – ilyen volt például az 1843-ban alapított Diána fürdő, a város első közfürdője.¹⁶ Az 1850-es évek végére tehát már két híd, egy vízparti sétatér illetve egy baromvásártér¹⁷ is a partvonalra szerveződött.

¹⁵ Az ő nevéhez fűződik a bonchidai Bánffy kastély kertjének tervezése is.

¹⁶ A többször átalakított építményt 1930-ban bontották le végérvényesen.

¹⁷ A Kis-Szamos és az északi városfal között található területen 1713-tól baromfi vásárokat tartottak.

Már a Monarchia idejéhez kapcsolható a vízpart szabályozása, nyugatról keletre haladva pedig a sporttelep kialakítása tornacsarnokkal, tenispályákkal, a Sétatér bővítése, az Erzsébet sétány, az Erzsébet híd és a Vashíd kiépítése, illetve számos vízpart-menti középület és palota víz felé forduló tömbjeinek kivitelezése is.¹⁸ Az addigi baromvásártér piaccá alakult,¹⁹ a Baromvásár tér pedig a mai Vágóhíd tér (Piața Abatorului) területére költözött. Tőle északra kialakult az állatvásár tér és a szénapiac. A 19. század második felében két híd épült új pozícióba: a mai Napoca híd fahíd-elődje, illetve egy, az új Baromvásár teret a folyó másik oldalával összekötő híd. Az állomást a központtal összekötő Vashíd (1889),²⁰ melynek helyén ma a Ferdinand híd áll, szintén ebben ez időszakban épült. A Vereshidat röviddel a Vashíd felépítése után elbontották.²¹

A fellegrvár domboldalának egy részét 1900-ban takarították ki. Helyére építették ki az Erzsébet sétautat, melynek végén a királyné mellszobra állt. Annak érdekében, hogy a Sétaterről kerülő nélkül lehessen eljutni e sétányra, 1902-ben a Schlick cég tervei szerint megépítették az Erzsébet híd névre keresztelt gyalogos vashidat.

Ezt az erőteljes fejlődési időszakot a világháború szakította félbe. Mintegy húsz évvel később épült fel a folyóparton a zsinagóga, a háború utáni időszak legfontosabb lenyomatai azonban talán azok a magasfeszültségű vezetékek, melyeket – a vizet infrastruktúraként értelmezve – az 1930-as évek elején vezettek a víz fölé. Az 1940-es évekre a Németek Pallója megsemmisült (1925-ben sodorta el az ár), megjelent viszont két új híd, a Traian utcai vasbeton híd (1930–31) illetve a későbbi Garibaldi híd fa gyalogoshíd-elődje. A második világháború alatti bombázások ismét rombolták a folyópartot – az épületek, hidak jelentős részét újra kellett építeni.

A következő nagy változást a Kis-Szamos partjának alakulásában az 1960–80-as évek hozták. Ebben az időszakban készült el számos zöldfelület-kialakítás és köztér-rendezés a vízparton. A folyópartot kitarakták, megépült a vízzel főként vizuális kapcsolatot kereső strand, a Iuliu Hațieganu sportpark és az uszoda, a sportcsarnok, a Grigorescu lakónegyed²² – melynek központját a vízpartra tervezték –, a Függetlenség sétány (Splaiul Independenței) menti lakások, a Napoca szálló a Horia, Cloșca și Crișan nevű térrel, a Mamaia utcai laká-

¹⁸ Ekkor épült a Teleki Blanka Leányotthon (1905), az Állami Magyar Színház elődje, az Állami Ipari Szakiskola, a Vashíd négy oldalán található bérpaloták, illetve a Vágóhíd épülete is.

¹⁹ A Széchenyi tér az 1960-as évekig volt a város piaca.

²⁰ A Vashíd a folyón átvezető első, 17. századi híd helyére épült. Az építményt második világháborúban felrobbantották. A mai hidat 1951-ben fejezték be.

²¹ Szárazság idején ma is láthatóak a valamikori híd alapjának maradványai.

²² Hét év építkezés után 1972-ben adták át a 11 000 lakásos Grigorescu lakónegyedet.

2. kép. A Vashíd a négy palotával, 1907

(Forrás: Kolozsvári régi képek gyűjteménye. https://www.facebook.com/regi.kolozsvar/media_set?set=a.1388233214751591.1073741851.100006947761396&type=3 (2015-02-10))

sok, a Belvedere és az alatta található tömbházak, illetve a Vasutasok Parkja is. A folyó vízszint-szabályozása a tarnicai gyűjtőtavaknak köszönhetően oldódott meg. A meglévő hidak nagy részét a 20. század közepén át-, illetve újrabeépítették.²³

A Szamos-partot a park mentén 1960–62 között rendezték, ugyanebben az időszakban takarították ki a Sánalját. A hegyoldalt parkosították, sétányokat létesítettek rajta, majd megépítették a Kis-Szamosra néző tömbházakat is.²⁴ A Fellegvárra 1969 és 1974 között épült fel a Transilvania – mai nevén Belvedere – luxusszálloda.

Az 1960-as években alakították ki a Széchenyi téren a mai Republica épület-négyszöget is a közrezárt mozival. Ekkor megszűnt a piac, a térből díszter lett.

²³ A Vashid helyére 1951-ben került vasbeton híd, a Baromvásár tér melletti híd 1960-ban nyerte el jelenlegi formáját. A Traian utcai vasbeton hidat 1960-ban szélesítették ki a jelenlegi formájára. Az 1960-as évek elején építették át a Garibaldi híd helyén álló gyalogoshidat is a közúti forgalomnak megfelelő nagyobb méretű vasbeton híddá.

²⁴ A tömbházak 1964-ben épültek Zoltán Balázs és Carmen Pavel tervei alapján.

A közbvágóhídtól keletre, a régi szénatér helyét az 1960-as években Vasutas Park néven közparkot alakítottak ki.

A kortárs beavatkozások átfogó koncepció és felső szabályozó erő hiányában a folyópartnak inkább ártottak mintsem használtak. A Tudor és Adriana Matei által a Kolozsvári Műszaki Egyetem számára tervezett folyóparti épület jó példa erre. Alapjaiban támadható a 2011-ben illetve a 2014-ben átadott, Dico și Țigănaș építésziroda által tervezett Cluj Arena nevű stadion és sportcsarnok is. A valami-kor városszéli terület ugyanis idő közben a város részévé vált, így a különböző rendezvények alkalmával odaáramló látogatók újra és újra megzavarják a környező lakótelepek rendjét, csendjét.

Lehetőségek

A kolozsvári Kis-Szamos legnagyobb problémája talán az alakítására vonatkozó átfogó koncepció hiánya. Bár a Monarchia és a kommunizmus idejében is történtek lépések a folyópart felélesztését illetően, egyiknek sem sikerült olyan rendszert kialakítania, melynek mentén város és folyó kapcsolatát szorosabbra lehetne fűzni. A kommunizmus ideje alatt történt átalakítások egy része – gondolkodok itt a víz mentén kialakított autótutakra – inkább ártott ennek a kapcsolatnak, mintsem használt.

Kolozsvár esetében ennek tükrében a szükségszerű megoldás egy átfogó stratégia kidolgozása, megtervezése volna,²⁵ mely a város alapvető infrastruktúrájának újragondolásától indul és a vízpartot a környező települések mentén is összefogja, együttesen tárgyalja.²⁶

Ennek kidolgozásáig azonban létezhet egy másik, egy elfogadó magatartás is. Ennek lényege megkeresni azokat a pontokat, ahol a jelenlegi infrastrukturális körülmények között, a jelenlegi szituációban is értelme van, illetve lehetséges beavatkozni. Nyilvánvalóan a kisebb közlekedést érintő változások – például a parkoló autók kitiltása a Kis-Szamos partjáról – szintén lehetnek az elfogadó magatartás részei. Bár hatása valószínűleg kisebb, mint egy átfogó kezdeményezésé, arra elég lehet, hogy új értéket teremtsen a városban – szünetet a városi szö-

²⁵ Arra, hogy ez lehetséges, jó példa Plečnik és az általa tervezett folyópart a Ljubljana mentén. Esetében a folyópart problémáit egy átfogó koncepció következtében sikerült orvosolni (mindez az infrastruktúra teljes átszervezését is jelentette), melyet az 1930-as években rendbe tettek, az ezredfordulón pedig újragondoltak.

²⁶ Erre vonatkozóan a város vezetősége 2015 januárjában ígéretet tett egy tervpályázat meghirdetésére, a pályázat kiírása azonban még várat magára.

vetben, közhasználatú teret, új átkötést a partok között –, valamint hogy a város-lakók figyelmét a problémára felhívja. Kérdés továbbá az, hogyan lehet, hol érdemes ilyen hozzáállással lerakni elemeket, illetve lehet-e ezt úgy, hogy ezek a tágabb környezetükre is hatással legyenek, valamint hogy utólag felhasználha-toók, beépíthetőek legyenek egy lehetséges nagyobb koncepcióba.

Átfogó koncepció

A Planwerk iroda fejlesztési stratégiája²⁷ átfogó zöld folyosót vizionál a folyó-partra.²⁸ Az ETH diákjai által 2009-ben publikált dinamikus folyamat-elemzés²⁹ rámutatott arra, hogy a már meglévő és potenciális sűrűsödéseknek köszönhe-tően a víz összekötő elemmé, találkozó felületté is válhatna a városban, bicikli-úttal, közös sétánnyal kapcsolódva a folyó mentére szerveződő szomszédos tele-püléshez. A terület tehát a jelenlegi elképzelések szerint egy olyan zöld folyosóvá válhatna, mely képes a folyó menti településeket bicikliúttal, gyalogos közlekedő-vel összekapcsolni.

Elfogadó magatartás

Amennyiben elfogadjuk a Kis-Szamos zöldfolyosó-koncepcióját, mely kelet-nyu-gat irányban is összekötheti a várost, a legproblémásabb részt ennek megvalósítá-sában a belváros és annak közvetlen környezete jelenti. A városszélekkel ellentét-ben, ahol nagyobb szabad területek találhatóak, melyek nagyobb beavatkozások, átalakítások színterei lehetnek, a belvárosban a legkevesebb a fennmaradt szabad felület az épített környezet és a folyó között. Ez az a zóna is, ahová a legkisebb eséllyel irányítható befektetői érdek, ugyanakkor itt van a legnagyobb szükség a közösség számára fenntartott terekre is.

Az említett téri szituáció miatt ezen a területen valószínűleg hosszabb távon is csak kisebb léptékű, alkalmazkodóbb beavatkozások lehetségesek. Lényeges

²⁷ Kolozsvár fejlődési koncepciója, 2002

²⁸ A 2002–2003-ban készült városfejlesztési koncepció szolgált alapul az általuk 2010–2012 között elkészített PUG (Általános városrendezési terv)-nek is.

²⁹ Ennek keretén belül a népsűrűséget, a nem használt területeket, az egyetemek elhelyez-kedését, a tömegközlekedést, a városi programok helyszínét, az embereket vonzó terek és a sportolási lehetőségek pozícióját vizsgálták egy dinamikus folyamat-térkép segítségével. (Christiaanse, Kees – Baum, Martina – Kiss, Daniel – Kertz, Simon: *Patterns of Continuity Cluj-Napoca*, 2010, i. m., 276–283.)

szempont az is, hogy az javasolt elem a jelenlegi infrastrukturális korlátok ellenére is működhessen.³⁰

A belvárosban szabadon, közvetlenül a vízparthoz kapcsolódó vízszintes terület pillanatnyilag alig van, ugyanakkor a rézsút és a támfalat, vagy a vízfelületet magát szinte sehol nem használják. A víz közvetlen környezete viszonylag sok helyen hasznosítható lehetne. A hidak is rossz állapotban vannak.³¹ A hely meghatározó elemei az 1930-as évek elején épült magasfeszültségű vezetékek,³² melyek nagyjából 150 méterre helyezkednek el egymástól. Ezek olyan szerkezeteket képeznek a víz felett, melyek akár újrahasznosíthatóak, átértelmezhetőek is lehetnének.

Belvárosi alapszituációk

Ha strukturálisan vizsgáljuk a Kis-Szamos menti beszűkült belvárosi folyóparti területeket, akkor véges számú olyan alapszituációval találkozunk, ahol folyó és város találkozik. A folyópart vizsgálata során négy alapszituációt különböztettem meg: épület, tér, lineáris elem, pont.

Van olyan terület, ahol a kapcsolatot a vízzel konkrét épület keresi. Ezen belül is vannak vízpartra épített házak³³ illetve olyanok, amelyek távolságot tartanak, főként a vizuális előnyeit használva a víznek.³⁴

Vannak továbbá terek is, amelyek a vízparthoz kapcsolódnak. Ezek között megkülönböztethetjük az utca szintje felett elhelyezkedő területeket (fellegvár); utca szintjén található tereket, melyek a vízhez főként vizuálisan kapcsolódnak; az utca és a víz szintje közötti, magasság szempontjából nagyjából félúton elhelyezkedő területeket; illetve azokat, amelyek a víz szintjén keresnek kapcsolatot.³⁵

A többi jelentősebb kapcsolódási felület alapvetően lineáris. A folyóparttal párhuzamosan, a belvárosi részen több helyen találkozunk támfalas folyópart-kialakítással, illetve a belvárostól eltávolodva, a Sétátér mentén a folyópart rézsűs kialakításával is. Ezen felül vannak olyan, alapvetően lineáris rendszerek is, melyek merőlegesen szerveződnek a folyópartra, ilyenek a folyón átvezető hidak.

³⁰ Ha a város infrastruktúrája alapjaiban nem is változtatható meg, elvárható, hogy a parkolást a folyópart mentén beszüntessék.

³¹ A belvároshoz legközelebb eső 5 hídból kettő, a Garibaldi híd és a Traian utcai híd nagyon rossz állapotban van.

³² A fém szerkezeten megjelenő dátum: 1931. Összesen 11 darab található a vizsgált területen.

³³ Főként a 19–20. század fordulóján épült házak ilyenek.

³⁴ Ide tartoznak a 1960–80-as években épült köz- és lakóépületek.

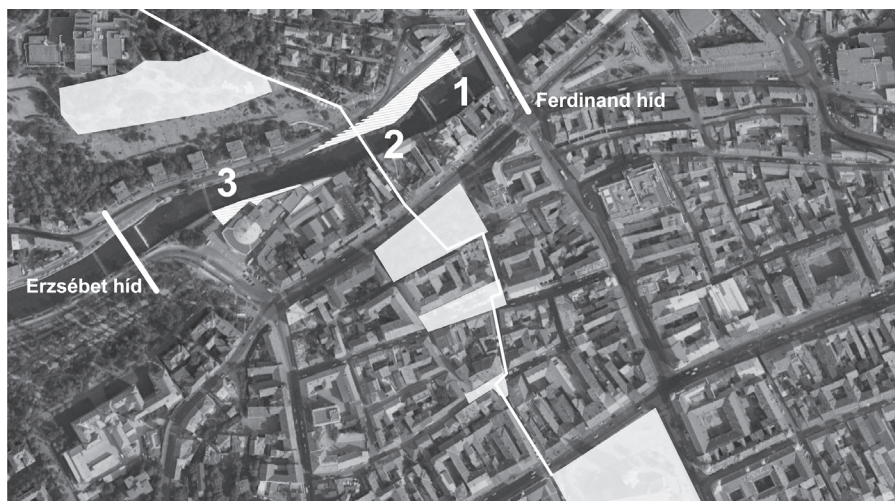
³⁵ Ide tartoznának a mólók is – ha lennének.

Ezen felül vannak, illetve lehetnek bizonyos pontszerű, mozgatható elemek is, melyek a partvonalat tagolhatják: installációk, hajók.

Kiválasztott területek

A lehetséges beavatkozási területek mindegyike a belvároshoz kapcsolódik. Feltéve, hogy a belváros működése is jelentősen javítható lenne a partvonal bevonásával a város életébe. A területeket ezen belül egyrészt azok városban elfoglalt pozíciója, reprezentativitása, láthatósága alapján választottam, másrészt az is fontos volt, hogy ezek az alapvetően kis területek – akár egymást is erősítve – minél nagyobb eséllyel integrálódhassanak egy létező, illetve jövőbeli, nagyobb rendszerbe. Ezen felül a város-víz kapcsolat előzőleg definiált sokrétűsége szempontjából is válogattam, megpróbálva lefedni a különböző szituációk tárházát. Végeredményben három belvárosi területet jelöltem ki.

3. kép. Kiválasztott belvárosi helyszínek

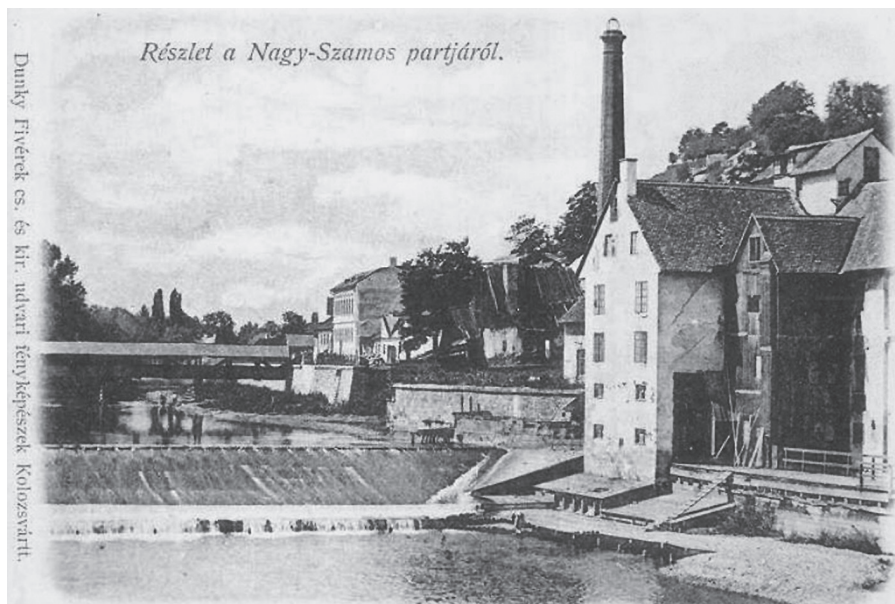

1: Drăgălina utcai részsű (vízre néző építmény, tér a víz szintjén, tér a víz szintje és az utca szintje között, támfal, részsű), 2: Németek pallója, 3: Állami Magyar Színház udvara

Drăgălina utcai rézsű

Történet

4. kép. A Drăgălina utcai rézsű területe 1900-ban, háttérben a németek pallójával

(Forrás: Hungaricana képeslapok. <http://postcards.hungaricana.hu/hu/search/results/?simple=1&query=SZO%3D%28kolozsv%C3%A1r+szamos%29> (2015–02–10))

A terület a valamikor Kómál³⁶ nevű városrészhez tartozott, a folyóparton itt sokáig malom állt.³⁷ Az építmény funkciójából adódóan nagyon erős kapcsolatot tartott a vízzel, ráadásul találkozási helyet is biztosított a város életében. A terület többi része az egész domboldalhoz hasonlóan a 18. századtól egészen az 1960-as évek elejéig a beépített volt, főként szegények szálláshelyeül szolgált.

³⁶ Így nevezték a területet a folyamatosan málló mészke miatt; másik neve Sáncalja volt.

³⁷ A Szent Erzsébet Ispótyához tartozó malom első említése 1366-ból való. A malom mellett helyezkedett el az Alsógát (első említés 1592-ből). A nagyobb betongát az 1900-as évek elején készült el. Ez az idők folyamán a mederbe borult, újat építettek helyette, és bár a malmot idő közben lebontották, a gát ma is áll.

5. kép. A fellegvár a Kőmál kitakarítása után 1964-ben

(Pănescu, Eugeniu: *Cluj-Napoca în proiecte ...*, 2011, i. m., 185.)

A századfordulón épült meg a folyópart e szakaszán a támfal, illetve a telekkel szomszédos Elián palota. Az 1900 körüli építmény eredetileg tűzfalat kapott a vizsgált terület felé, a bérházat egy tervezett épületsor első elemeként építhették. Az 1960-as években a területet kitakarították, parkosították, a támfalat lépcsős formában alakították ki.³⁸ Az Elián palota tűzfalát valószínűleg ugyanekkor építhették át,³⁹ az átalakítás azonban csak formai volt, tényleges kapcsolatot nem tudott teremteni a térrel. A területet az ebben az időszakban épített fellegvári lépcsősor folytatásaként értelmezték.

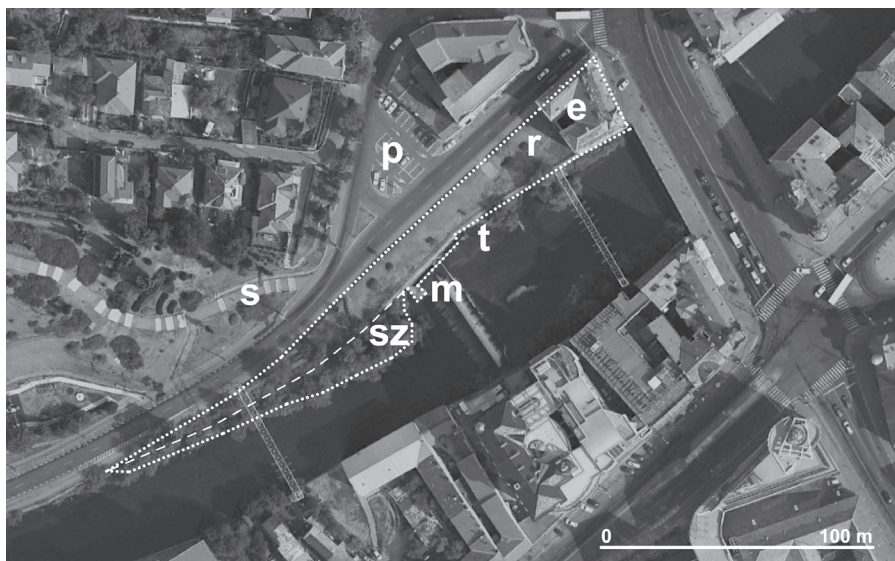
Adottságok

A terület a főteret az állomással összekötő út közelsége miatt a város egészét tekintve frekvenciált helyen van. Városképi jelentőségét a Ferdinand hídról való jó rálátás is emeli. Ma mégis kihalt, gyalogos megközelítése az amúgy is keskeny

³⁸ Az 1930-as évek elején épült magasfeszültségű vezeték tartószerkezeti elemei közül egy ezen a területen kapott helyet.

³⁹ Egy 1970-es fotón már az új, ablakokkal ellátott oldalsó homlokzat látható.

6. kép. Drăgălina utca rézsű

s: sétány a fellegvárhoz, p: szomszédos parkoló, sz: szigetszerű képződmény, m: malom maradványa, t: támfal, r: rézsű, e: Elián palota

járdák és a rajta parkoló autók miatt nehézkes, a fellegvártól pedig út vágja el. A pillanatnyilag elveszett hely felé néző épületek nagyrészt a hátukat mutatják, hátsókert jelleget kölcsönözve a térnek. A terület körül főként középületek találhatóak,⁴⁰ a közelben több vendéglő, kávézó van, de olyan funkció sincs, mely közvetlenül a terület felé nyílna, mely életet lehelhetne a helybe.

Ez a terület jelenleg az egyik legnagyobb összefüggő szabad terület a Kis-Szamos belvárosi részén. Az elnyújtott rézsűs kialakításnak köszönhetően érdekes téri helyzetek keletkeznek,⁴¹ az út és a vizsgált terület közötti szintkülönbség ugyanis vizuálisan és hangszennyezés szempontjából is védetté teszi a területet. A víz szintjén található kis földnyelv, melyet pillanatnyilag horgászok használnak, szintén érdekes mikrokörnyezet. Egy pillanatra lehetőség nyílik a várostól való függetlenedésre.

⁴⁰ Kereskedelmi Kamara, bankok; a közelben található a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Filológia Kara is.

⁴¹ A rézsűn az utóbbi években ismeretlen okok miatt nagy mennyiségű homokot is tárolnak.

7. kép. A terület ma a Ferdinand híd felől,
bal alsó sarokban a szigetszerű képződménnyel, 2015

Lehetőségek

A terület egyrészt csomóponttá válhatna, továbbírva a malom találkozási pont-jellegét, másrészt egy autóktól védett, a vízzel kapcsolatot kereső foltot képezhetne a városi szövetben. A víz szintjén található természetes földnyelv hangsúlyozása egy kis természet-foltot adhatna a belvárosnak. A különböző szintek közötti átjárás-lejárás új, érdekes térkapcsolatokat teremthetne.

A terület életébe akár az Elián palota legalsó szintje is szervezettebben kapcsolódhatna. A palota alsó szintjének kávézóvá alakítása és megnyitása a tér felé mérsékelhetné a terület hátsó kert jellegét. Ezen felül – a Ferdinand híd túloldalán található Roland Gaross vendéglátóhelyhez hasonlóan – az Elián palota is bővíthetne a víz fölé benyújtott fogyasztótérrel.

Előképek

Előképnek a támfal fölötti rész kialakításához a leuveni (Belgium) Dyle teraszokat választottam (2011).⁴² Itt a városban áthaladó Dyle folyó egy kanyarulatában teraszosan alakították ki egy kis teret, mely a víz felé lejt olyannyira, hogy a fával burkolt tér alsó részeit nagyobb esőzések idején ellepi a víz. A teraszosított részen a támfalat elbontották, helyére átláthatóbb, fémszerkezetes korlát került, mely által közvetlenebb vizuális kapcsolat alakul ki a teraszon üldögélők és a víz között. A tény, hogy lejjebb megyünk, hogy hátat fordítunk a városnak, hogy közel kerülünk a folyóhoz, meghitt hangulatot generál, nyugalmat áraszt. A terület többi részét füvesen hagyták. A teraszos kialakítást időszakosan nagyon intenzíven használják. Néha koncertet adnak itt a közeli konzervatórium hallgatói, máskor a város zajától félreeső meghitt helyé alakul a tér.

A víz szintjén található kis sziget kialakításához a németországi Lörrach-ban 2007–2008 között kialakított partvonal tekinthető példaértékűnek. A Jacobplanung beavatkozása érzékenyen találta meg a természetes és épített elemek közötti arányt. A Wiesionen projekt alapvetően természetes, mégis rendezett környezetben engedi közel a vízhez az arra járókat.

8. kép. Dyle teraszok, Leuven, 2011

(Robeerts, Dirk: *Opening of Terraces Dyle*, 2015, i. m.)

⁴² A tervek Michel Pauwels munkái.

9. kép. A Wiesionen projekt eredménye, 2008

(Riverside Design/ Germany. In: JacobPlanung. <http://www.jacob-planung.ch/en/projects/landscape/riverside-design-germany/> (2015-05-25))

Németek pallója (gyalogos híd)

Történet

A Németek pallója 1735-ben épült azzal a céllal, hogy a Fellegvárbán⁴³ állomásozó német katonák könnyebben megközelíthessék a várost. A Németek pallóját, melynek 1801-től fedele is volt,⁴⁴ többször elvitte a víz. Utoljára 1872-ben építették át, végül az 1925 decemberi árvíz véglegesen elpusztította.

A szomszédos, 1921-ben tervezett folyóparti zsinagóga térfoglalásán még látható, hogy az inkább a németek pallójának hídfőjével, mintsem a Kis-Szamossal keres kapcsolatot. A hídfő- generálta teresedés a belvárosi oldalon még ma is érzékelhető. Az 1930-as években a híd helyére magasfeszültségű vezeték épült. Az 1960-as évek elején a Kómált kitakarították, a domboldalon kiépített sétány érkezési pontját a hídfőtől eltolva építették meg.

⁴³ A kapuépületekkel ellátott csillagvár Giovanni Murando olasz építész tervei alapján épült 1715–1723 között.

⁴⁴ A jellemző ábrázolások, fotók az 1801-es változatról készültek.

10. kép. A belváros felőli hídfő ma, 2015

Adottságok

A híd fellegvár felőli oldalán nem áll rendelkezésre megfelelő tér a hídfő kialakítására. A folyó közvetlen szomszédságában autópálya fut végig, elvágván a Fellegvárat a folyóparttól. A Fellegvár oldalával ellentétben azonban, ahol a kaotikus városzövetet teljesen átalakították, a belváros felőli oldal telekosztása ma is őrzi a valamikor híd nyomait. A javasolt beavatkozás által a Fellegvár a Caragiale parkon és a Karolina téren keresztül a főtérről újra összekapcsolhatóvá válna. A tengelyt elvágó Barițiu utcán keresztül valószínűleg lehetséges lenne egy új gyalogátkelő kiépítése.

Lehetőségek

Amennyiben a Németek pallója visszaépülne, a fellegvár a Kis-Szamoson keresztül a főtérről is közvetlenül megközelíthetővé válhatna, összefűzve több, a város szempontjából meghatározó közhasználatú teret.⁴⁵ Ezen felül a gyalogoshíd arra is alkalmas lehetne, hogy az előzőekben tárgyalt területet, a Drăgălina utcai részsűt ebbe a térrendszerbe bekapcsolja. A terület szélén végigfutó híd egyrészt vízszintes, másrészt függőleges lejutási lehetőséget is biztosíthatna: átközle-

⁴⁵ Az új térrendszer a következő lehetne: Főtér – a Mátyás király szülőháza előtti teresedés – Karolina tér – Caragiale park – Németek pallójának hídfője – Drăgălina utcai részsű – Fellegvár.

11. kép. A németek pallójának pozíciója
és az esetleges visszaépítése által létrejövő kapcsolat

f: függőleges kapcsolódási lehetőség a vízparthoz, s: sétány a fellegvárhoz, r: rézsús terület

kedést a belváros és a fellegvár között, valamint lejutási lehetőséget a Drăgălina utcai rézsús rész különböző szintjeire.

A magasfeszültségű vezeték, mely a valamikori híd helyére épült, a tervezett szerkezet alapját adhatná. Amennyiben a hidat elemelnénk, és az északi oldalon nem közvetlenül a folyóparthoz, hanem a fellegvárra felvezető sétány egy már megemelt pontjához kapcsolnánk, a parthoz közeli autópálya okozta probléma is áthidalhatóvá válna.

Előkép

A probléma megoldására jó előkép lehet a szlovéniai Celjében megépített Tutaj híd. Az Arhitektura d.o.o. 2014-ben befejezett munkája – habár ezt az állandó árvízveszély miatt kellett megemelni – légi elemként kapcsolja össze a város történeti központját annak parkjával. A minimalista kialakítású, optimalizált tartószerkezetű híd 73 méter hosszú, mely nagyjából az a távolság, melyet Kolozsvár esetében át kellene hidalni.⁴⁶

⁴⁶ Kolozsvár esetében 60–65 méter hosszú hídra lenne szükség.

12. kép. Tutaj híd, Celje, 2014

(Rafting Bridge / Arhitektura d.o.o. In: Archdaily. <http://www.archdaily.com/578473/rafting-bridge-arhitektura-d-o-o/> (2015-04-10))

Az Állami Magyar Színház udvara

Történet

1874-ben Zimmermann Henrik tervei szerint a sétatér keleti meghosszabbításába, a folyópartra épült meg a mai Magyar Színház elődje, egy „nyári színpark” néven emlegetett favázas, kétemeletes épület, melyben a melegebb hónapokban tartottak előadásokat. A Magyar Színház és az Állami Magyar Opera közös épületét Janovics Jenő kezdeményezésére 1909–1910-ben betonvázas, szecessziós épülettel helyettesítették,⁴⁷ az előcsarnokot 1961-ben nagyították meg. A színház előtti tér az épület fedett előcsarnokának növelésével fokozatosan zsugorodott.

A folyóparti támfal a századfordulón készült el. A partra az 1900-as évek elején városi főtranszformátor-állomás épült, melyet a 20. század közepén alakítottak át és bővítettek egy újabb tömbbel. A főtranszformátor állomás idő közben elköltözött, az így szabaddá vált épületek pedig a színház kiszolgáló tereinek (irodák, próbatermek) adnak otthont.

⁴⁷ Tervezői Márkus Géza és Spiegel Frigyes voltak.

13. kép. A színház épülete és a stúdióterem (bal alsó sarok) madártávlatból, 2015

2008-ban készült el Teodor Raiciu tervei alapján a színház stúdióterme. A korszerűen felszerelt, többszintes épület a színház udvarán keresztül közelíthető meg. Közvetlenül a Szamos partján helyezkedik el.

Adottságok

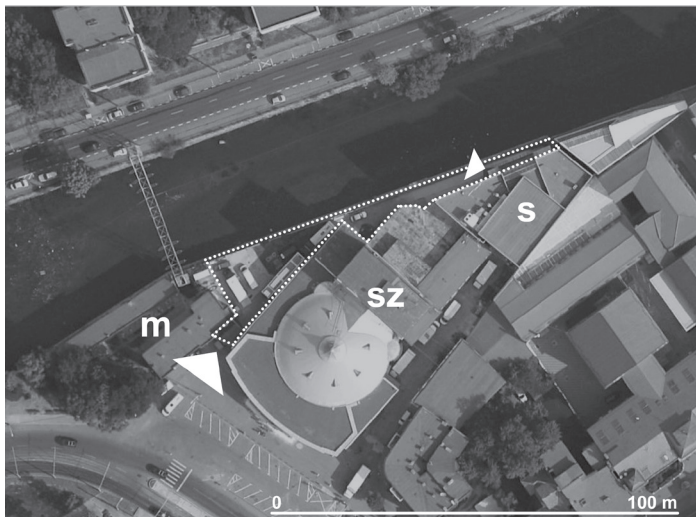
A színház, mely mintegy lezárja a Sétateret, a kolozsvári magyar elit egyik legfontosabb találkozási pontja. Amennyiben bontásokkal nem számolunk,⁴⁸ a már létező stúdióteremnek, melyben főként alternatív előadások kapnak helyet, mindenképpen szüksége volna egy méltó bejáratra illetve kijáratra a szünetek idejére.

Lehetőségek

A támfal fellazítása által bővíülhetne az udvar, helyet biztosítva a színházba járóknak. Ezen felül közelebbi kapcsolat alakulhatna ki ember és víz között is. A stúdió belső, üveg mögé rejtett lépcsős szerkezetét továbbírva a térsor kint, a folyóparton is folytatódhatna egészen addig, ameddig az ember eléri a vizet. A vízfelületen magán pedig akár egy úszó elem, egy kávézó vagy úszó stúdió is helyet kaphatna. A hátsó kert megnyitása és az úszó kávézó használata alternatív bevételi forrás is lehetne az amúgy folyamatosan anyagi problémákkal küszködő színháznak.

⁴⁸ A melléképületek újraértelmezése új helyzetet teremthetne.

14. kép. A színház udvara

sz: színház, m: melléképületek, s: stúdióterem

Előképek

A támfal fellazítására példa lehet a ljubljanoi kortárs beavatkozások sora. A Breg és a Keller nevű partszakaszon 2004 és 2012 között egy támfal fellazításából alakult ki egy olyan kontrollált városi tér, mely egy hagyományos támfalas rendszerrel ellentétben közelebb enged a vízhez, köszönhetően a lépcsős terep, a vízhez közeli sétányok, az utcaszintű kilátók kialakításának, illetve a tömör támfal átlátható, fémszerkezetű korlátra cserélésének. Az Atelje Vozlič javaslatában érdekes a közhasználatú tér megkettőzése is. Az a támfal-rész ugyanis, amelyik az utca szintjén kilátóként működik, a víz szintjén kiszolgáló térré alakul. A partvonal mentén hajók, úszó kávézók köthetnek ki.

15. kép. Fellazított támfal, Ljubljana, 2015

Összegzés

A Drăgălina utcai rézsű nem csupán története miatt érdekes, hanem amiatt is, mert pillanatnyilag ez az egyik legnagyobb és legjobb rálátással bíró szabad terület a belvároson áthaladó folyóparton. Erre a területre helyezik majd el azt a Someș Delivery csapata által tervezett, 2015. június 12–14-e között felállítandó pavilont, melynek célja olyan rendezvényeknek otthont adni, melyek a Kis-Szamos partvonalának lehetőségeire hívják fel a városlakók figyelmét. A Németek pallója, mint hiány, újra és újra felbukkan, a hídnak nagyjából évenként újabb és újabb installáció-szerű újraértelmezése készül el. Ilyen volt az AtelierMass által 2014-ben tervezett léggömb-palló is. Az Állami Magyar Színház belső udvara rendezésének kérdése viszonylag friss probléma.⁴⁹ Ezzel foglalkozni azonban a kolozsvári magyar értelmiség szempontjából is lényeges.

A felvázolt lehetőségek tükrében láthatjuk, hogy elfogadó magatartással is jelentősen javítható lenne a belvárosi folyópart helyzete. Találhatóak a városban olyan pontok, ahol egy pontszerű elem megváltoztatásával minőségbeli átalakulás generálható nem csak a helyszín szűk, hanem a városszövet tágabb környezete szempontjából is.

⁴⁹ A 2008-ban befejezett stúdióterem átadása következtében vált ugyanis problémává.

A Drăgălina utcai terület új találkozási ponttá válhatna a városban. Az Elián palota kinyitásával megszűnhetne a terület hátsó kert-jellege, a beavatkozás által a környező területek is felértékelődhetnek. Az új Németek pallójának köszönhetően a rézsű erősebben kapcsolódhatna a városközponthoz is. A gyalogoshíd vízszintes irányban a fellegvárat kapcsolhatná össze a főtérrel, függőleges irányban pedig a Drăgălina utcai terület különböző szintjei között teremthetne kapcsolatot. A színház stúdiótermének megfelelő előteret adó fellazított támfal méltóbb találkozási teret adhatna a kolozsvári magyar értelmiség számára. Egy úszó kávézó elhelyezése alternatív találkozási helyet biztosíthatna.

Az alapvető folyóparti szituációk újraértelmezésével tehát új helyzetek teremthetők. A közhasználatú terek minőségi kialakítása és összefűzése növelhetné a közhasználatú tereken végbemenő opcionális aktivitások számát, melyek a városlakók között végbemenő szociális kapcsolatokra hatnának jótékonyan.⁵⁰

IRODALOM

- Az 1769–1773 között készült jozefiniánus térkép Kolozsvárról és környékéről, Hóstát (Kolozsvár).* Wikipédia. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/1b/Josephinische_Landaufnahme_pg083.jpg, (2015–07–27)
- Második Katonai Felmérés 1806–1869.* Mapire. <http://mapire.eu/en/map/collection/secondsurvey/?zoom=6&lat=46.81258&lon=18.42373> (2015–02–10)
- Harmadik Katonai Felmérés 1869–1887.* Mapire. http://mapire.eu/en/map/hkf_75e/?zoom=5&lat=46.71155&lon=18.14058 (2015–02–10)

*

- Asztalos Lajos: Erzsébet sétaut. *Szabadság*, 2010. <http://www.szabadsag.ro/szabadsag/servlet/szabadsag/template/article,PArticleScreen.vm/id/61179> (2015–01–20)
- Asztalos Lajos: *Kolozsvár (Helynév- és településtörténeti adattár)*. Kolozsvár, Polis Könyvkiadó, 2004.
- Batár Attila: *Az emberi tér. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Terc, 2010.
- Bravo Bordas, David: *Preureditve nabrežij in mostovi na Ljubljani*. <http://www.publicspace.org/en/works/g072-preureditve-nabrežij-in-mostovi-na-ljubljani> (2014–11–20)
- Buică, Viorica: *Spațiul public în orașele din România*. <http://www.igloo.ro/articole/spatiul-public-in-orasele-din-romania> (2015–12–15)

⁵⁰ Gehl, Jan: *Three Types of Outdoor Activities...*, 2007, i. m., 144.

- Carmona, Matthew – Tiesdell, Steve: *Urban Design Reader*. Oxford, Architectural Press, 2007.
- Christiaanse, Kees – Baum, Martina – Kiss, Daniel – Kertz, Simon: *Patterns of Continuity Cluj-Napoca*. Zürich, Swiss Federal Institute of Technology, 2010.
- Fekete Albert: *Kolozsvári kertek*. Kolozsvár, Művelődés, 2004.
- Gaal György: *Kolozsvár*. Kolozsvár, Polis Könyvkiadó, 2001.
- Gehl, Jan: Three Types of Outdoor Activities; Outdoor Activities and Quality of Outdoor Space. In: Carmona, Matthew - Tiesdell, Steve (szerk.): *Urban Design Reader*. Architectural Press, Oxford, 2007.
- Goagea, Cosmina – Goagea, Constantin – Ghenciulescu, Ștefan–Caciuc, Cosmin: *Dincolo de oras*. Bukarest, Ed. Universitară „Ion Mincu”, 2013.
- Kolozsvári Állami Magyar Színház*. Wikipédia. http://hu.wikipedia.org/wiki/Kolozsv%C3%A1ri_%C3%81llami_Magyar_Sz%C3%ADnh%C3%A1z (2015–05–20)
- Kučan, Ana – Zapušek Černe, Andreja: *Re-Invention of Public Space*. Topos, Water Landscapes, 81/2012. 70–76.
- Madanipoud, Ali: Ambiguities of Urban Design. In: Carmona, Matthew – Tiesdell, Steve (szerk.): *Urban Design Reader*. Oxford, Architectural Press, 2007.
- Manuel de Solà-Morales: *The Impossible Project of Public Space*. Publicspace. <http://www.publicspace.org/en/text-library/eng/c006-l-impossible-proiecte-de-l-es-pai-public> (2014–11–15)
- Pănescu, Eugeniu: *Cluj- Napoca în proiecte (50 de ani: 1960–2010)*. Kolozsvár, Imp- rimeria Ardealul, 2011.
- Planwerk: *Someș Sommerschool*. Töttelek, 2010.
- Prelovšek, Damian: *Jože Plečnik 1872–1957 (Architectura Perennis)*. London, Yale University Press, 1997.
- Prominski, Martin – Stokman, Antje – Stimberg, Daniel – Voermanek, Hinnerk – Zeller, Susanne: *River. Space. Design*. Basel, Birkhäuser, 2012.
- Rafting Bridge/ Arhitektura d.o.o.* Archdaily. <http://www.archdaily.com/578473/rafting-bridge-arhitektura-d-o-o/> (2015–04–10)
- Riverside Design/ Germany*. JacobPlanung. <http://www.jacob-planung.ch/en/projects/landscape/riverside-design-germany/> (2015–05–25)
- Robeerts, Dirk: *Opening of Terraces Dyle*. Together slots. <http://leuven.s-p-a.be/fractie/opening-van-de-dijleterrasen/> (2015–05–25)
- Tibbalds, Francis: „Places” Matter Most. In: Carmona, Matthew – Tiesdell, Steve (szerk.): *Urban Design Reader*. Oxford, Architectural Press, 2007.
- Trancik, Roger: What is Lost Space? Carmona, Matthew – Tiesdell, Steve (szerk.): *Urban Design Reader*. Oxford, Architectural Press, 2007.
- Vais, Gheorghe: *Clujul eclectic (Programe de arhitectură în perioada dualistă (1867–1918))*. Kolozsvár, UT Press, 2009. 391–395.

Zsuzsa ILYÉS-FEKETE

Possible connections of the city and it's river in Cluj

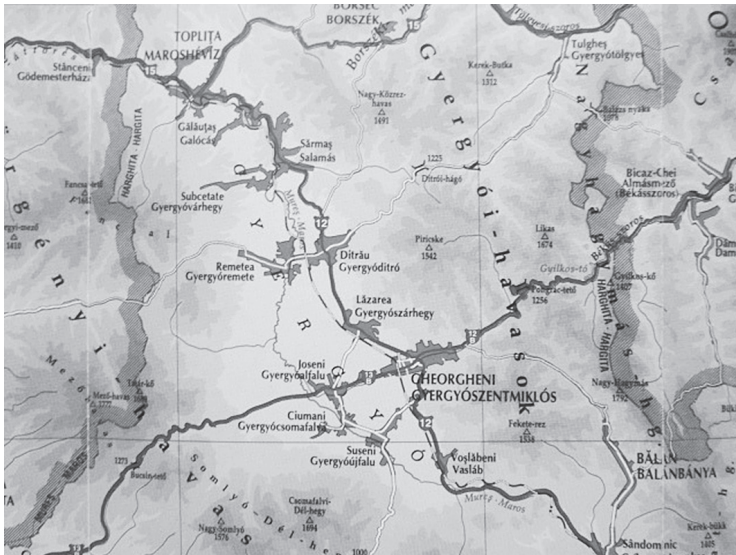
This study is not theoretical but rather approaches the question in discussion from the viewpoint of a practicing architect. The aim is the cognition of the organization and basic functions of the spaces along the banks of Kis-Szamos in Cluj. I interpret the river on macro-level both historically and in its current situation. After choosing certain territories I deal with the microenvironment. I assume that certain points can be assigned to, by accepting the current anomalies on the under-used city centre banks of Kis-Szamos in Cluj, where generated changes could make the relation between men and water closer on the level of microenvironment while they not only complete but also further write the existing urban fabric.

Keywords: river, Cluj, Kis-Szamos, accepting attitude, city center

A turizmus keresleti oldala Gyergyószentmiklós és környékén

Kutatásom elsődleges célja általános képet adni a Gyergyószentmiklós környékére jellemző idegenforgalom keresleti oldaláról. Ennek szükségszerűségét igazolja, hogy a térségben eddig nem volt példa ilyen jellegű felmérésre, annak ellenére, hogy a helyi turizmusban érdekelt szakemberek és vállalkozók folyamatosan dolgoznak a környék turisztikai forgalomba való bevonása érdekében. Kutatásomban a legfrissebb, 2014-ig terjedő statisztikai adatokat dolgozom fel, valamint a primer kutatás is ebben az időszakban készült, míg az eddigi munkák legfrissebb adatai 2011-re vonatkoznak.¹ Továbbá megjegyezném még, hogy

1. ábra. Gyergyószentmiklós és környező települései

(Forrás: Vargyas Antal: Székelyföld útikalauz)

¹ Horváth Alpár: *Turizmusfejlesztés Székelyföldön*, 2013, i. m.

az általam vizsgált területen a turisták interjúk megkérdezésére mindeddig nem került sor; a vizsgálat ennyiben újszerűnek is mondható.

A kutatás terepét, amelyet Gyergyószentmiklós és környéke néven említek, a köznapi használat szerint határoltam le, amely különbözik a közigazgatásban a városhoz tartozó települések sorától, valamint részben a Gyergyói-medencéhez sorolható helységek állományától is. Ezek alapján ide sorolhatóak az alábbi települések: Gyergyószentmiklós, Gyergyóalfalu, Gyergyócsomafalva, Gyergyótekerőpatak, Gyergyószárhegy, Gyergyóditró, Gyergyóremete; továbbá külön kiemelném a város területéhez tartozó Gyilkostó üdülőtelepet, amelynek a turizmus szempontjából fontos szerepe van a térségben.

Az interjúk kutatás populációja a desztinációba érkező egyéni turistákra koncentrálódik, tehát azokat az egyéneket sorolom ide, akik nem csoportosan, szervezett kirándulás keretén belül érkeznek. Ennek oka többért: egyrészt az egyéni turisták attitűdjét nem befolyásolja idegenvezető, kevésbé vannak alávetve a csoport véleményformáló hatásának, másrészt önmaguknak kell gondoskodniuk programról, szálláshelyről, illetve más szolgáltatásokról, és ezek révén szerzett tapasztalataik felhasználhatóak a vizsgálat során.

Végül néhány szó a kutatás jellegéről. A vizsgálatban keverednek a különböző tudományágak megközelítései, mivel a turizmus önmagában a tudomány egy területeként határozható meg, inkább mint önálló diszciplínaként. Ennek megfelelően a földrajz, szociológia, antropológia, pszichológia, közgazdaságtan alkalmazását említeném meg, mint olyan tudományokat, amelyeket használok; viszont mindenhol igyekszem a turizmus területére már alkalmazott szakirodalmat figyelembe venni.

Elméleti keret

A turisták motivációi

A turisztikai motivációt az idegenforgalom szakirodalmában leggyakrabban a push & pull faktorokkal szokták magyarázni. A kettőt érdemes külön tárgyalni, mivel az első csoport, azaz a „toló tényezők” magára az utazásra irányulnak, annak tulajdonképpeni létrejöttét, avagy meg nem valósulását befolyásolják, második pedig („húzó tényezők”) azokat a paramétereket jelenti, amelyek a desztináció felkeresésére motiválnak.² Ezt az elméletet Crompton egészíti ki azzal, hogy a két tényezőt a turizmus más-más formáihoz sorolja, ugyanakkor megjegyzi, hogy a beszélgetések alkalmával a pull tényezők kerülnek hamarabb

² Swabrooke, John – Hornera, Susan: *Consumer Behaviour in Tourism*, 2007, i. m., 51.

felszínre, amelyek alatt az újdonság keresését és a tanulást érti. Push faktorokként az alábbiakat említi: szabadulás a megszokott környezetből, önismeret és önértékelés, pihenés, presztízs, regresszió, rokonsági kapcsolatok ápolása.³ Egyes szerzők értelmezése szerint mai társadalmunkban ezek elkülönítése irreleváns, mivel a média hatásának köszönhetően a két tényező együtt érvényesül.⁴

A motivációt befolyásoló külső tényezők meghatározásánál a kutatások az alábbiakat különítik el: barátok és család, marketingfogások, média, nemzeti politikai, gazdasági, szociális és technológiai tényezők, globális politikai, gazdasági, szociális és technológiai tényezők.⁵ Ugyanitt a belső faktorok az alábbi módon kerülnek meghatározásra: az utazó körülményei, tudása a desztinációkról, attitűdjei és elvárásai, valamint az eddigi tapasztalatok. Egy régebbi művében John Swabrooke ehhez hasonlóan határozta meg a döntést befolyásoló tényezőket, annyi különbséggel, hogy ott a az utazás tényének és a desztináció kiválasztásának motívumait különítette el, mint lényeges kategóriákat.⁶

Fontosnak tartom még megemlíteni azt aényt, hogy az utazásról hozott döntés a legtöbb esetben csoportos jellegű, hiszen a turisták többsége nem egyedül, hanem családdal, barátokkal indul útnak. Az együtt utazó csoportok esetén minden személy külön-külön rendelkezik befolyásoló tényezőkkel, amelyek különböző mértékben hatnak a választásra az illető befolyásától függően.⁷

Információszerzés

Az internet egyre inkább átveszi helyét a hagyományos katalógusoknak és útikönyveknek, a változás pedig a turisták döntését és viselkedését is befolyásolja.⁸ Az átalakulás kiindulópontjának az internetes kommunikáció által generált növekvő reflexivitást tekinthetjük, amelynek következtében az állandó visszacsatolások által az „áru jelentése” mind gyakrabban kérdőjeleződik meg. Ennek valamint a mobilitásnak következtében létrejönnek és elfogadottá válnak a plurális értelmezések, amikor az adott hely többféle jelentéssel és funkcióval bír attól függően, hogy ki a használója. Ezzel a folyamattal párhuzamosan, avagy erre adott válaszként szintén elterjedőben van a helyek címkézése, azzal a megjegyzéssel,

³ Crompton, John: *Motivations for pleasure vacation*, 1979, i. m.

⁴ Lew, Alan A. – Hall, C. Michael – Williams, Allan M.: *A Companion to Tourism*, 2004, i. m., 261.

⁵ Swabrooke, John – Hornera, Susan: *Consumer Behaviour in Tourism*, 2007, i. m., 63–64.

⁶ Swabrooke, John: *The Development and Management of Visitor Attractions*, 1995, i. m.

⁷ Swabrooke, John – Hornera, Susan: *Consumer Behaviour in Tourism*, 2007, i. m., 65–66.

⁸ Lew, Alan A. – Hall, C. Michael – Williams, Allan M.: *A Companion to Tourism*, 2004, i. m., 185.

hogy a helyek jelentése különbözik az azt belakó, avagy meglátogató társadalmi csoportok függvényében.⁹

A szakirodalom külön foglalkozik a turisták és a helyiek kapcsolatával, annak hatásaival, egyrészt a lokális társadalomra, másrészt a vendégekre nézve. Michalkó Gábor a helyiekkel folytatott interaktív kommunikáció hatásáról, mint a turisták elégedettségére egyértelmű pozitív hatást gyakorló tevékenységről beszél. A szerző a turizmusban hasznosított tér kibővülésében, a tartózkodási idő meghosszabbításában, a növekvő költségekben valamint a desztinációról alkotott vélemény árnyaltabbá válásában látja a helyiekkel folytatott párbeszéd jótéteményeit.¹⁰ Más szerzők ezzel szemben rávilágítanak azokra a problémákra is, amelyek a tér kétféle (élőhely, turisztikai desztináció) használatából erednek,¹¹ ezek a konfliktusok leginkább a nagyobb városokra jellemzőek, a mi esetünkben sokkal inkább kérdéses lehet a helyi kultúra valamint ennek az „idegenek” számára feltárt változata közötti kapcsolat.

A turisták magatartása

A turisták magatartása alatt egy meghatározott csoport célterületen végzett tevékenységét értjük, amely egy cselekvéssor térbeli és időbeli aspektusokkal, valamint ebben a körben kell még tárgyalnunk azt, hogy mennyi pénzt költenek el a desztinációban.¹² A turisták tevékenységét leginkább utazásuk motivációja határozza meg, ugyanakkor ez nagyban befolyásolja azt, hogy milyenek látják a meglátogatott desztinációt.¹³

Az utazás térbeli tényezőinek leírására számos modell született; általánosságban az mondható el róluk, hogy a megtett utat egy tranzit komponens valamint egy desztinációs összetevő szerint elemezhetjük. A tranzit komponens a célterületre való érkezés és onnan való távozás függvényében háromféleképpen alakulhat, amelyek a következők: visszatérés ugyanazon útvonalon, egy út (azaz visszatérés más útvonalon), összetett irány. A célterületre vonatkozó összetevőnek szintén három formája van, amelyek az egyetlen desztináció jelenléte, a küllő-modell valamint az összetett típus.¹⁴ A tényezők mentén a szakirodalom a tér bejárásának négy alapvető kategóriáját különíti el, ezek az egydesztinációs út, tranzit út körüttal,

⁹ Hall, C. Michael: *Tourism. Rethinking the Social Science of Mobility*, 2005, i. m., 40–53.

¹⁰ Michalkó Gábor: *Turizmológia*, 2012, i. m., 74.

¹¹ Lew, Alan A. – Hall, C. Michael – Williams, Allan M.: *A Companion to Tourism*, 2004, i. m., 230.

¹² Michalkó Gábor: *Turizmológia*, 2012, i. m., 70.

¹³ Uo. 70–71.

¹⁴ Lew, Alan A. – Hall, C. Michael – Williams, Allan M.: *A Companion to Tourism*, 2004, i. m., 40.

körút, valamint a csillagtúra,¹⁵ amelyek a vizsgált desztináció szerint változhatnak. A turisták által bejárt területek feltárása önmagukban is fontos az idegenforgalom tervezésének szempontjából, mivel az úgynevezett turistagettók létrehozása helyett a szakembereknek törekedniük kell az áramlat differenciált elosztására.¹⁶

A turizmus időbeli vonatkozásaiban a desztinációban töltött idő hosszát, a szezonalitást valamint a látogatások gyakoriságát vizsgálhatjuk.¹⁷ Itt különösen fontos a tartózkodási időről beszélni, ahol a hosszú, legalább négy éjszakás látogatást, a lakóhelyközeli turizmust és a hétvégi turizmust említhetjük elkülönülő típusokként; ezeken kívül pedig beszélhetünk a 24 óránál kevesebb időt eltöltő kirándulókról és átutazókról,¹⁸ bár ezek nem minden szempont szerint sorolhatóak a turisták kategóriájába.

A desztináció imázsa

A desztináció imázsa a turisták által kialakított mentális percepció, amelynek milyenségét több tényező is befolyásolja.¹⁹ Az idegenforgalomban – csakúgy mint más termékek esetén – a kialakult imázs jellegét két dimenzió mentén érdemes meghatározni: az egyik a pszichológiai és a funkcionális karakterjegyek tengelye, a második pedig a konkrét, tárgyspecifikus jellemzőktől az átfogó képig terjed. Ehhez kapcsolható egy újabb kérdés, amely arra vonatkozik, hogy a kialakult kép mennyire egyedi avagy megszokott.²⁰ A kérdést tárgyaló tanulmányok ezidáig leginkább a funkcionális, megfogható karakterjegyekre koncentráltak, a pszichológiai tényezők közül csupán a vendégszeretetet lehet kiemelni, mint kutatott imázsalkotó tényezőt.²¹

Az imázs kapcsán a gyakorlatban leggyakrabban vizsgált kérdés az érkező turisták elégedettsége, amely többnyire az utazás motivációjával, a desztinációban végzett tevékenységgel, valamint a szolgáltatások tulajdonságaival mutat esetenként eltérően kisebb-nagyobb összefüggéseket.²² Az elégedettség a tapasztalatok hatására létrejövő pozitív érzésként határozható meg;²³ mérésére standardizált

¹⁵ Uo. 39.

¹⁶ Michalkó Gábor: *Turizmológia*, 2012, i. m., 72.

¹⁷ Uo. 73.

¹⁸ Tasnádi József: *A turizmus rendszere*, 2002, i. m., 91.

¹⁹ Jamaludin, Mazlina et al.: *Examining Structural Relationship...*, 2012, i. m., 90.

²⁰ Echtner, Charlotte M. – Ritchie, J. R. Brent: *The meaning and measurement of destination image*, 1991, i. m.

²¹ Uo. 45.

²² Prebensen, Nina K.: *Tourist Satisfaction with a Destination...*, i. m.

²³ Jamaludin, Mazlina et al.: *Examining Structural Relationship...*, 2012, i. m., 90.

kérdőíveket használnak, mivel könnyebben operacionalizálható, mint az imázs összetettebb fogalma, amelyet érdemes kvalitatív módszerekkel is vizsgálni.

Kapcsolódó turisztikai kutatások

Gyergyószentmiklós turizmusát Székelyföld idegenforgalmának keretén belül szokták vizsgálni; ebben a részben három megjelent tanulmány alapján mutatom be a saját vizsgálatom szempontjából releváns adatokat. Horváth Alpár a statisztikai adatok elemzésén túl (amely mindhárom műben szerepel) a helyi közösség képviselőivel, vállalkozások vezetőivel, valamint civil vezetőkkel, aktivistákkal készített interjúkat a turizmus jellegzetességeiről.²⁴ Egy másik szerző, Nagy Benedek Székelyföld idegenforgalmának imázsát vizsgálta lakossági survey valamint magyar anyanyelvű turistákkal lekérdézése által, amelyet az utazásszervezők megkérdézése egészített ki.²⁵ A harmadik releváns kutatás Kiss Tamás, Barna Gergő és Deák Attila munkája, amelyben egy turisztikai vállalkozókkal készített fókuszcsoportos interjú, egy lakossági lekérdézés, valamint a turisták körében végzett kérdőíves vizsgálat eredményeit taglalják.²⁶

A munkák alapján egyértelműen látszik, hogy a Székelyföld – és ezen belül Gyergyószentmiklós vidékének – turizmusa főként a magyarországi, illetve a belföldi magyar piac keresletére épül, amely mindezidáig jelentős arányát adta a helyi idegenforgalomnak.²⁷ Ugyanakkor el kell különíteni a magyarországiak és romániaiak preferenciáit is: a kutatások alapján az előbbieket inkább a falusi, természetközeli jelleget részesítik előnyben, a táji tényezők vonzása mindkét csoportban megjelenik, az ideérkező románok számára viszont éppen a civilizáltság az, ami vonzó lehet. A helyi vállalkozók szerint ez utóbbi etnikum igényeiben a magyarok alatt áll, viszont fizetőképessége jobb. A belföldi többségi utazók igényeit nem ismerik a helyi turizmus-szervezők, erre a piacra nem építenek.²⁸ Arra is találunk utalást, hogy a külföldi (nem magyarországi) turisták számára nem jelent célpontot a vidék, inkább csak átutaznak rajta.²⁹

A térség imázsával kapcsolatosan a magyar turisták véleményéről van kialakult képünk,³⁰ amelynek alapján elmondhatjuk, hogy a Székelyföld erősségei

²⁴ Horváth Alpár: *Turizmusfejlesztés Székelyföldön*, 2013, i. m.

²⁵ Nagy Benedek: *A turisztikai helymarketing Székelyföldön...*, 2013, i. m.

²⁶ Kiss Tamás – Barna Gergő – Deák Attila: *Székelyföldi turisztikai régió?...*, 2013, i. m.

²⁷ Horváth Alpár: *Turizmusfejlesztés Székelyföldön*, 2013, i. m., 160.

²⁸ Kiss Tamás – Barna Gergő – Deák Attila: *Székelyföldi turisztikai régió?...*, 2013, i. m., 94–96.

²⁹ Horváth Alpár: *Turizmusfejlesztés Székelyföldön*, 2013, i. m., 160–161.

³⁰ Nagy Benedek: *A turisztikai helymarketing Székelyföldön...*, 2013, i. m., 134–145.

elsősorban a természeti környezete, másodsorban az itteni emberek vendég-szeretete. A kutatás során a lehetséges szimbólumokat is vizsgálták, amelynek kapcsán viszont arra a következtetésre jutottak, hogy a leggyakoribb választások a folklór elemekre estek, és csak ezt követte a természeti vonzerők jelképként való választása. Domináns a misztikus és hagyományőrző jelleg kiemelése, viszont ezzel kapcsolatban Horváth Alpár megjegyzi, hogy az utóbbi időben ez veszített erejéből, és megjelennek azok a turisták, akik az ár-érték megfelelő aránya miatt választják a desztinációt.³¹ Az utazásszervezők véleménye szerint az ideutazók körében a legnagyobb félelmet az utak állapota jelenti; a turisták elégetlenek még a turisztikai helyek elhanyagoltsága, az információhiány és a közbiztonság miatt.³² Összességében Székelyföld „vonzereje a táj és ember kapcsolatában van”.³³

Az általam vizsgált terepre vonatkozóan is több adatot ismerünk. Több kutatás is bizonyította, hogy Székelyföldön a Gyilkos-tó és a Békás-szoros a legérdekesebb látnivaló és a legkeresettebb természeti érték.³⁴ Gyergyószentmiklós idegenforgalmáról azt tudjuk, hogy a 2005–2009-es adatok alapján a turizmus nagyságát tekintve Romániában a 84. helyen szerepel, amely átlagosan 739 férőhelyet, 8768 turistát és 17445 vendégéjszakát jelent.³⁵ Székelyföld vonatkozásában a 2008-as adatok alapján a kilencedik, illetve a tizedik helyet foglalja el annak függvényében, hogy a keresleti, avagy a kínálati oldalt vizsgáljuk.³⁶ A turisták küldőország (avagy térség) szerinti megoszlását tekintve a városra és környékére az alábbi adatok jellemzőek: székelyföldi 22,7%, romániai 30,2%, magyarországi 46,9%, külföldi 0,0%. A székelyföldi adatokhoz viszonyítva itt több a magyarországi és kevesebb a más (Magyarországon és Románián kívüli) országokból érkező turista.³⁷ A számszerű adatokon túl a hely profilját illetően azt mondhatjuk el, hogy a Székelyföldi desztinációk közül Gyergyóban a legmagasabb a fiatalok aránya; jellemzően nem csoportos, hanem egyéni utazók érkeznek (81,4%), és ennek megfelelően a legtöbben a személygépkocsit választják szállítási eszközként (87,6%). Az ideutazás motivációjaként a legtöbben a helyi életmód megismerését jelölték meg, ezt követte a természet és harmadik helyen az üzleti utazások állnak. A megkérdezettek több mint fele (55,7%) válaszolta, hogy

³¹ Horváth Alpár: *Turizmusfejlesztés Székelyföldön*, 2013, i. m., 160.

³² Nagy Benedek: *A turisztikai helymarketing Székelyföldön...*, 2013, i. m., 136., 143.

³³ Uo. 164.

³⁴ Uo. 138., 143.; Kiss Tamás – Barna Gergő – Deák Attila: *Székelyföldi turisztikai régió?...*, 2013, i. m., 114.

³⁵ Kiss Tamás – Barna Gergő – Deák Attila: *Székelyföldi turisztikai régió?...*, 2013, i. m., 86.

³⁶ Horváth Alpár: *Turizmusfejlesztés Székelyföldön*, 2013, i. m., 105., 123.

³⁷ Kiss Tamás – Barna Gergő – Deák Attila: *Székelyföldi turisztikai régió?...*, 2013, i. m., 137.

az utazás során egyetlen desztinációt keres fel. A kérdőíves felmérés szerint az átlagos tartózkodási idő 3,6 nap, amely jóval több, mint ami a statisztikákban fel van tüntetve. Az ideérkezők a szálláshelyről az esetek több mint felében az internetről értesülnek, második helyen az ismerősök ajánlása áll. A turisták költségét illetően a kutatás szerint 405 RON az átlagos egy napra szánt összeg. Székelyföldi viszonylatban a visszatérő vendégek aránya Gyergyóban Marosfő után a legmagasabb. Ezzel az utóbbi településsel és Háromszékkal sorolható egy kategóriába a térség, amelyre jellemzőek a fiatal vendégek és az olcsó szálláshelyek.³⁸

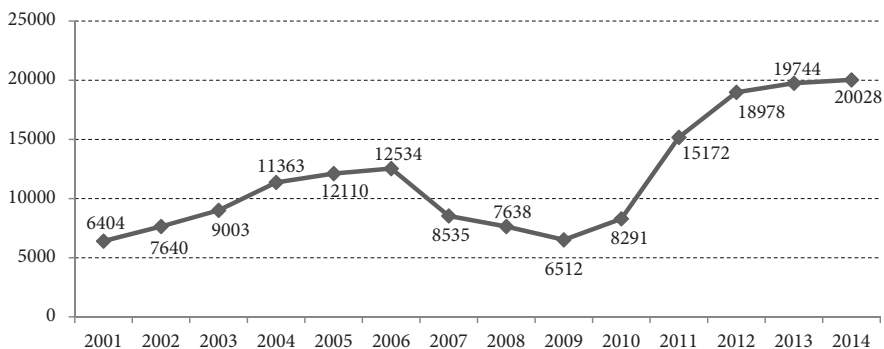
Turisztikai mutatók elemzése

Elsőként néhány turisztikai mutató alakulását vizsgálom meg annak érdekében, hogy közelképet kapjunk a Gyergyószentmiklóson és környékén folyó turizmus mértékéről és alakulásáról a legutóbbi években. Ehhez az elemzéshez az OSI Tempo-Online adatbázisát használtam. Az elemzés során világossá vált számomra, hogy ezek az adatok jelentősen torzítanak; bár közvetlen bizonyítékom nincs rá, terepismeretre hivatkozva vélem úgy, hogy az érkező turisták száma a hivatalosan jegyzetnél magasabb lehet. Itt kell azt is megemlítenem, hogy a kereskedelmi szálláshelyet igénybevevő utazókon kívül az ismerősöknél, barátoknál megszállt vendégek is a turisztikai forgalom részeinek tekinthetőek.

A desztinációra jellemző turizmus keresleti oldalának egyik jellemzője az abszolút értékben vett ideérkezők száma. Az elmúlt évek statisztikáját tekintve a szálláshelyek kapacitásához hasonló trendeket figyelhetünk meg itt (5. ábra): az érkező turisták számát mutató grafikon kissé kicsúcsosodik a 2006-os évben, ezt követően visszaesés tapasztalható, majd 2010-től folyamatosan növekszik az ideérkezők száma. 2014-ben a regisztrált turisták száma már 20 000 fölé emelkedett. Az is megfigyelhető, hogy az utóbbi években ez a növekedés kisebb mértékű, annak ellenére, hogy – amint azt az előzőekben láttuk – a férőhelyek száma továbbra is növekvő tendenciát mutat.

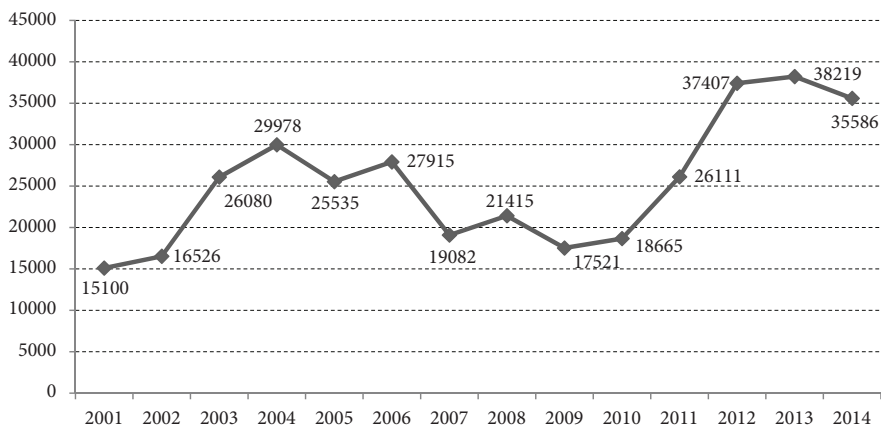
Másik fontos kérdés a desztinációban töltött idő, hiszen a turizmusból származó bevétel szempontjából ez sokkal inkább releváns, mint az előző mutató. Az utóbbi években a regisztrált vendégéjszakák száma is magasnak tekinthető, bár 2014-re ez a szám 7%-kal csökkent az előző évhez képest (7. ábra). 2013-ban összesen 38 219 vendégéjszakát regisztráltak, amely majdnem ezerrel több, mint az egy évvel azelőtti. Igazán nagy különbséget 2011 és 2012 között figyelhetünk meg, amikor a desztinációban töltött éjszakák száma több mint 10 000-rel nőtt

³⁸ Uo. 136–171.

2. ábra. Érkező turisták száma Gyergyószentmiklóson és környékén

(Saját szerkesztés a Tempo-Online adatai alapján)

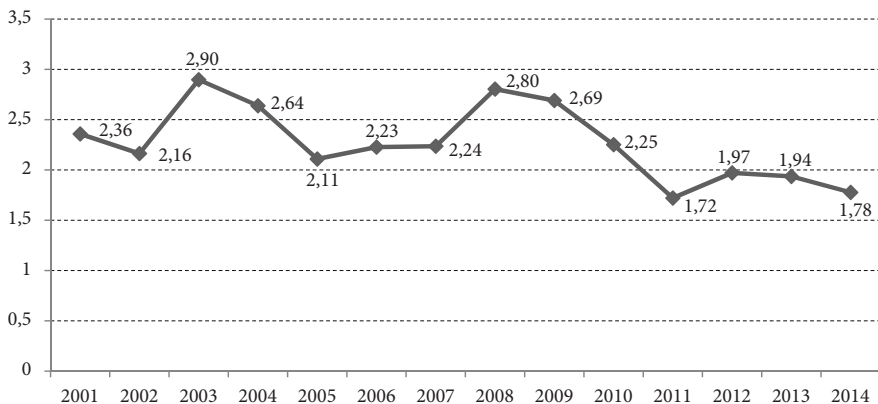

3. ábra. Vendégéjszakák száma Gyergyószentmiklóson és környékén

(Saját szerkesztés a Tempo-Online adatai alapján)

egy év alatt. A korábbi évekre vonatkozó adatok – a turistaérkezések számához hasonló – csökkenést mutatnak 2009-ben; előtte pedig 2004 és 2006-ban regisztráltak magasabb számú vendégéjszakát.

Az átlagos tartózkodási időt tekinthetjük úgy is, mint ami a desztináció kínálatát jellemzi: ha több időt töltenek el a turisták az arra utal, hogy a térség több és

4. ábra. Átlagos tartózkodási idő Gyergyószentmiklóson és környékén

(Saját szerkesztés a Tempo-Online adatai alapján)

magasabb színvonalú vonzerővel rendelkezik, ezért megéri itt maradni. A statisztikai hivatal adatai ezzel kapcsolatban meglehetősen lehangoló képet mutatnak (8. ábra): a vizsgált időszakban a desztinációban töltött napok száma 1,72 és 2,90 között ingadozott. Az utóbbi négy évben visszaesést vélhetünk felfedezni, ezekben az esztendőkből az átlagos tartózkodási idő nem érte el a két éjszakát, míg a legjobbnak számító 2008 és 2003-ban majdnem három éjszaka volt.

Összességében a Gyergyószentmiklós környékén regisztrált turisztikai keresletről elmondható, hogy egy növekvő tendenciának vagyunk tanúi, amely a turistaérkezések számának gyarapodásában figyelhető meg, azonban ezzel egyidőben az átlagos tartózkodási idő csökken. Ha Butler turisztikai desztinációkra kidolgozott életciklus-modelljét vesszük alapul,³⁹ azt látjuk, hogy ezek a tulajdonságok a második, az idegenforgalomba való bekapcsolódás időszakára jellemzőek.

Az adatok részletesebb, havi bontásban való szemlélete újabb információkkal szolgál: a nyári szezon népszerűsége figyelhető meg, amely augusztusban csúcsosodik ki úgy a turistaérkezések, mint a vendégejszakák esetén. A decemberre tehető téli szezon kihasználtsága kis mértékben figyelhető meg, amelyet nagy valószínűséggel a téli szünet kedvező hatásaként könyvelhetünk el.

³⁹ Butler, R. W.: The concept of a tourist area cycle of evolution..., 1980, i. m.; Butler, R. W.: Tourism Area Life Cycle, 2011, i. m.

Turisták a desztinációban

A kutatás fő része arra hivatott, hogy árnyaljuk a statisztikai és a kérdőíves lekérdezések során nyert számbeli adatokat, rávilágítsunk olyan finomabb részletekre, amelyek a helyi turizmus milyenségét mutatják be. Itt mellőzzük az általános eloszlásokra vonatkozó kérdéseket (mint amilyen lenne az érkezők életkor, nem, állampolgárság szerinti hovatarozásának kvantitatív vizsgálata); azokat helyezzük előtérbe, amelyek a motivációkra, tapasztalatokra, véleményekre koncentrálnak.

Módszertani áttekintés

A turizmus kutatásának kvalitatív módja sokkal kevésbé elterjedt és elismert, mint a számszerű megközelítések; a többi társadalomtudományokhoz képest itt csak későn kezdtek el használni a puhább módszereket, és gyakorta a kvantitatív logika szerint teszik ezt.⁴⁰ Itt kell kihangsúlyozni, hogy a kvalitatív kutatás mellett való döntés nem csupán a módszerben nyilvánul meg, a puhább módszerek használata feltételezi a valóságról való gondolkodás egy bizonyos formáját, amely a kutatási kérdésben is reflektálódik. A szakirodalomban négy vezető eszmerendszert tárgyalnak, mint amelyek az ilyen jellegű kutatásokat megalapozhatják. Ezek a következők: pozitívizmus, posztpozitívizmus, kritikai elemélet valamint konstruktívizmus. Én a magam részéről ez utóbbit találom a kutatásomhoz legközelebb állónak, mivel ennek célja a valóságról alkotott különféle percepciók feltárása, dialógusmodell felállítása.⁴¹ Ennek megfelelően törekedtem arra, hogy az érkező turisták különféle, és akár egymással konkuráló motivációit, benyomásaikat tárjam fel.

A primer kutatás módszerül a félstrukturált interjút választottam, amelyet mentális térképekkel egészítettem ki. Az interjú módszer alkalmas volt arra, hogy a megszokottól eltérő, új témák és értelmezési keretek is megismerhetővé váljanak, nagyobb mozgásteret kapott a megkérdezett egyének személyes értelmezési kerete.⁴² Ennek hátránya, hogy nehezen összevethető más, hasonló témájú kutatásokkal, előnye viszont a lokális kontextus feltárása. A mentális térképek leginkább az interjúk vagy kérdőívek mellett használhatóak, az elemzés során önmagukban is érvényesek, viszont a beszélgetés során a részletesebb visszaemlékezést segíthetik.⁴³ Mivel szám szerint igen kevés (23 darab, interjú is

⁴⁰ Phillimore, Jenny – Goodson, Lisa: *Qualitative Research in Tourism...*, 2004, i. m., 20–21.

⁴¹ Uo. 74–77.

⁴² Mayer Péter: Személyes interjú, mélyinterjú, 2011, i. m.

⁴³ Pearce, Philip – Thomas, Michael: *Mapping the road...*, 2011, i. m., 263–277.

ennyi készült) rajzot gyűjtöttem, az elemzés során számszerű összesítésük nem lenne releváns, inkább az utóbb említett szerepük miatt voltak fontosak, és néhol kiegészítik a beszélgetések tartalmát. Az interjúk elkészítéséhez egy, a tematikákat tartalmazó interjúvezetőt használtam (1. Melléklet), a mentális térképeket a megkérdezettek szabadon rajzolták.

Motivációk az utazásra és a desztináció kiválasztására

Ha a turizmus kutatásában gyakran használt push és pull faktorokat vizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy az úgynevezett „toló tényezők” jelenléte a domináns, tehát nem a desztináció felkeresésén van a hangsúly, hanem az utazás maga a motiváció. Ez még inkább relevánssá válik, ha összekötjük az utazás formájának vizsgálatával; így azt látjuk, hogy a Crompton⁴⁴ által a push tényezők dominanciájához sorolt típusok majd mindegyike megtalálható az általam vizsgált terepen is. Így a megszokott környezetből való szabadulás, a pihenés, önismeret és önértékelés, regresszió, rokonsági kapcsolatok ápolása jelent meg leginkább. A húzó faktorok, amelyek a térség felkeresésére vonatkoznának, rendszerint csak az előbbieket után érvényesülnek. Ennek bizonyítékául szolgálhat például az alábbi interjúrészlet: *„Szászsebesről költöztem Marosvásárhelyre, én... két évet éltem Szászsebesen, és az összes bútoromat az új lakásomba vittem, de szeptember előtt nem költözhettem be a házba. És valahogy volt egy hetem, tudod, hogy ne csináljak semmit, vagy, hogy csináljak valamit, mert nem tudtam beköltözni a lakásba. [...] És valaki mondta, tudod, ha már mész Marosvásárhely fele miért nem maradsz itt, Gyergyószentmiklós mellett. És akkor elhatároztam, hogy maradok egy hetet, szeptember elsejéig, ameddig beköltözhetek.”* (49 éves nő, Svájc, Marosvásárhely-Románia)

A környék felkeresésének motívumait ha belső és külső tényezőkre bontjuk az elsónél a korábbi, gyakran gyerekkori élmények, a másodiknál pedig a barátok, családtagok korábbi tapasztalatai, kötődései jelennek meg. Összességében viszont az állapítható meg, hogy ezeknél –amelyek kifejezetten húzó tényezőnek számítanak – elsősorban a személyes kötődések játszanak szerepet, legyenek azok saját, régebbi kirándulásról szerzett élmények, családtagok vagy barátok helyi kötődései, avagy ismerősök ajánlásai.

A gyerekkori élményeket felelevenítők között a tipikus családi kirándulások kevés esetben voltak igazán motiváló tényezők, amely nem ezek hiányának köszönhető, hanem mert itt különösen igaz az, hogy a fő motivációt a kikapcsolódás jelenti, a környék csupán ennek a színhelye. Más esetekben környékbeli barátokhoz, iskolatársakhoz köthetőek a gyerekkori emlékek. Egy érdekes esettel

⁴⁴ Crompton, John: *Motivations for pleasure vacation*, 1979, i. m.

találkoztam, amikor az utazás indítékát egyértelműen egy fiatalkori iskolai kirándulás emléke szolgáltatta, igaz, itt célpontnak nem Gyergyószentmiklós vagy a Székelyföld tekinthető, hanem egész Románia. A tíz évvel ezelőtti tanulmányi kirándulás – és tulajdonképpen ez a mostani is – egy lelkes történelemtanár szervezésének köszönhető, aki németországi osztályát hozta a környékre.

Az ismerősök tapasztalatai és kötődései szinte minden esetben jelen vannak, bár különböző formában: egyrészt családi, másrészt baráti szálakról van szó, akik vagy helybéli származásúak, vagy jártak már ezen a környéken és pozitív tapasztalataik vannak; egyes esetekben utastársként vannak jelen, máskor csupán az utazási kedv megteremtésében van szerepük. Tapasztalattal rendelkező ismerősök között vannak olyanok, akik munka folytán kerültek a környékre, mások korábban turistaként jártak itt. Érdekesebb esetben az érkező turisták a helyi vendéglátással foglalkozó személyekkel vannak kapcsolatban, és leginkább ezért választják az adott desztinációt.

Turisták informálódása az utazás előtt és közben

„A google mindent tud. Az oldalon nem találsz meg semmit. Mi az, amit még lehet? Turisminfo? De ott csak a szállások árát adja ki. Semmivel se segít neked, egy útvonallal se. Semmit se.” (28 éves férfi, Marosvásárhely, Románia) Az interjúrészlet példázza a környékről beszerezhető információk internetes elérhetőségét, és különösen igaz ez a román nyelvűekre. Az interneten leginkább csak szállás keresése és lefoglalása történik, amelynél a szallas.hu, booking.com és a hostelworld.com weboldalak kerültek megemlítésre. Megjegyezném, hogy külföldről érkező turisták esetében már az okostelefonon történő szállásfoglalással is találkozottam. Ezzel szemben az útikönyvek és a különféle katalógusok szolgáltatnak információkat a turistautakról és a helyi látnivalókról, de ezeket a belföldi turisták jellemzően nem veszik igénybe. A külföldiek esetén találkoztam olyanokkal, akik az útikönyv ajánlása alapján keresték fel a Gyilkos-tavat romániai körutazásuk keretén belül, de magyarországiaknál sokszor a szálláshelyen lévő katalógusok nyújtanak információt az odaérkezők számára. Egy esetben például a panzió turistatérképet is kölcsönzött vendégei számára.

Az interjúk során több olyan hiányosságra is fény derült, amelyek a helyszínen történő információszerzést nehezítik. Ezek a települések felé vezető utak jelöletlenségére vonatkoznak, illetve arra, hogy a Gyilkos-tónál a turisztikai látnivalókat jelző táblákat elnyomják a reklámfeliratok. Az információk többnyelvűségén is lehetne javítani: ezzel kapcsolatban egy magyar anyanyelvű (románul nem beszélő) interjúalanyom jegyezte meg, hogy míg az autóbuszmegállókban

rendszeresen talál magyar tájékoztatást, addig a vonatállomásokon ez nincs így. Az idegen nyelven történő információszolgáltatás a turisták elmondása szerint sok helyen megoldott angol vagy német nyelven, viszont a kreativitásra is gyakran szükség van. Például utazások terén tapasztaltnak mondható angol interjúalanyom a telefonja segítségével oldja meg a problémát: a keresett helyről vagy dologról mindég van egy fotója, és az „unde?” kérdéssel könnyen útbaigazításokhoz jut.

A turisták és helyiek interakcióinak a szakirodalomban szereplő kedvező hatásait az interjúk alapján megalapozottnak vélem ebben az esetben is. A helyiekkel szóba elegyedő turisták vagy azok, akik eleve ilyen kapcsolatokkal rendelkeznek, rendszerint hosszabb időt töltenek a desztinációban, és a turistaforgalmon kívül eső helyeket is felkeresik. Erre a témára külön kitérek még a turisták magatartásának vizsgálata során, egy másik kérdés viszont, amit itt vizsgálnék, az a két csoport közötti kapcsolat mikéntje. Bár az interjúalanyaim számára gyakorta nem különül el a két kategória, mégis érdemes az információnyújtásban aktívan részt vevő helyiek két csoportját külön tárgyalnunk: egyik a helyi turizmusban szerepet vállalók, a másik kategória azoké, akik csak a véletlen folytán találkoznak a vendégekkel. A vendégekkel kapcsolatba kerülő turisztikai személyzet alapvetően pozitív benyomást tett az általam megkérdezett turistákra; az érdekesebb kérdés viszont a másik oldal. Itt figyeltem meg azt a jelenséget, hogy a helyi kultúra, valamint a turisták elé tárt világ nem válik el egymástól, amely a tömeges turizmus hiányára utalhat. *„Egy csomó tippet kaptunk emberektől, tehát úgy azt mondom, hogy amikor így mentünk, hát tényleg átlagos két néni, aki éppen battyogott, jókat vihogott, hogy ők bolondok, hogy ők ennyit mennek az erdőbe, meg a környéken, és ők mesélgettek dolgokat. Így nagyon sok infót meg lehet találni, meg kapni tőlük, hogy ők gyerekként hol jártak, és akkor oda érdemes elmenni. Hát mivel ott mentünk a Hegyeskö fele, ugye, meg a Kovácspéter fele, és akkor ott mesélte, hogy ha erre mennétek, meg ez a patak, meg ott jó messze, ott van egy gyönyörű... kereszt.”* (32 éves férfi, Magyarország)

Egy másik érdekes jelenség, hogy az ideérkező turisták egy része a helyi kapcsolataik és tapasztalataik révén eleve nem is tart igényt a környékkel kapcsolatos útbaigazításokra, számukra irreleváns az turisztikai információ jelenléte is. Szintén ez a helyzet azokkal a (főként közelebbi településekről érkező) kirándulókkal, akiknél a hangsúly a kikapcsolódáson a barátaikkal töltött időn van; a környék felfedezése is ezt a célt szolgálja, nem a turistautak bejárását, vagy a helyi jellegzetességek feltárását. *„Nem, de nincs szükségem arra, hogy informáljon valaki. Ha úgy van kedvem, hogy eltévedjek, nem kell, hogy elküldjenek valahová, hogy eltévedjek. Egyedül is el tudok tévedni.”* (30 éves férfi, Galac, Románia)

Turisták magatartása, avagy ami az utazás során történik

Az ideérkezők magatartásánál elsőként a spontaneitás erős jelenlétét hangsúlyoznám ki, amely egyaránt megmutatkozik a programok szervezésében, a szállás és az étkezés mikéntjének megoldásában, vagy akár magának az útnak a létrejöttében is. Az ilyen módon történő utazásszervezés egyrészt az előzetes helyismeretre alapszik, ahol pedig ez nincs meg, ott az internetet lehet segítségül hívni. *„Há mán kezdett szürkünyödni, ott fenn vótunk a tó mellett, mondom, itt megállunk, me’ kezd sötétedni, úgyse látunk más semmit sötétbe, s csak a lámpát tudom nézni. Meg tovább nem is tudom, me’ nem ismertem az utat, hogy hol van még ilyesmi [szállás], na itt megállunk, osztán ha van jó, s ha nem, akkor valahol... valahol más kell. No, de szerencsére ez es sikerült, ott vótunk, jó vót.”* (56 éves férfi, Kézdivásárhely, Románia)

Bár nem tűnik tipikusnak azért találtam példát az utazás turisztikai kiadvány, az internet valamint mások ajánlásai alapján történő előzetes megtervezésére is, amelyre leginkább az előző napon kerül sor az éppen rendelkezésre álló információk alapján. A köztes eset, amikor egy előre összeállított listából kerül mindig kiválasztásra az éppen aktuális program, amelyet befolyásolhat az időjárás, a hangulat, vagy akár mások ajánlásai is. A teljes út előzetes eltervezése ritka.

A mentális térképek elemzése nagy különbségeket mutatott a meglátogatott hely valamint a turisztikai élmény viszonya kapcsán. Ebbe – a rendelkezésre álló rajzok kis száma miatt – nem szeretnék nagyon belemenni, csupán három tényezőt emelnék ki, amelyek rámutatnak a turisztikai élmény tulajdonságára. A távolabbról érkezők térképein a megtett út domináns elemként szerepel, többnyire erre épülnek fel a beszámolók is, és ez leginkább annak az eredménye lehet, hogy utazásuk során nagyobb távokat járnak be, az egyes helyeken eltöltött idő rövidebb. Ezzel ellentétben a belföldi turisták térképein több esetben nem is jelenik meg az út, a hangsúly az emocionális tényezőkre kerül, a beszámolóik sem kötődnek közvetlenül a desztinációhoz. Harmadikként a térképszerűséget említeném meg, amely a meglátogatott hely komplex ismeretét feltételezi, turisztikai attrakciók és megélt élmények kapcsolódhatnak hozzá; kevesebb esetben fordult elő, mint az előzőek, amely jelzi, hogy kevés turista érdeklődik mélyrehatóbban a környék iránt.

Az általam megkérdezett látogatók nagyban különböztek abból a szempontból, hogy Gyergyószentmiklóst és környékét az útjuk desztinációjának tekinteték-e avagy székelyföldi, erdélyi, romániai kirándulásuk során utaztak át a vidéken. Amennyiben ezt tekintik célpontjuknak, az általam vizsgált terep alkalmas arra, hogy az itt foglalt szállásról csillagtúra formájában látogassák meg a környék

nevezetességeit, amelyek ebben az esetben a Gyilkos-tó és a Békás-szoros, valamint a közelben található túraútvonalak, Szováta, a parajdi sóbánya és sószoros, a Sűgő-barlang, a gyergyószentmiklósi örmény római katolikus templom és más templomok, a helyi múzeum, a Salamon Ernő Gimnázium. Ez a lista kibővíülhet olyan – a helyiek által inkább számon tartott – helyekkel, mint a fentebb idézett interjúban is megemlített Hegyeskő és Kovácpéter, amelyek a Gyergyói-havasokban találhatóak, a város közelében található Szent Anna és Both-vára kápolnák és egyes környékbeli falvak. Egy nagyobb arányokban megtervezett körút során a Gyilkostó és környéke a Sóvidék látványosságaival hozható kapcsolatba vagy az Észak-moldvai kolostorok meglátogatásához kötődik.

Ha kizárólag a vizsgált terepen maradunk és feltesszük a kérdést, hogy mit csinálnak itt a turisták, akkor az alábbi válaszokat kapjuk: leginkább kirándulnak a hegyekben és csónakáznak a Gyilkos-tavon, sor kerül a szokványos városlátogatásokra, amelynek keretén belül a fentebb is említett látnivalók kerülnek terítékre, természetesen étkeznek valamelyik helyi vendéglőben, kürtőskalácsot kóstolnak (akár több helyen is, hogy összehasonlíthassák, hol a legfinomabb), lángost is vesznek, esetenként részt vesznek az EMI-táborban, amely éppen az interjúk készítésének idején zajlott. Ami pedig nagyon fontos, hogy minderről rengeteg fotó és videó készül. Azt itt is külön meg kell említeni, hogy a helyi kapcsolatokkal rendelkező kirándulók ismerőseik révén részt vesznek a gyergyói hétköznapiakban, legyen az akár adminisztratív ügyintézés, akár mezőgazdasági munka.

Benyomások a környékről

„Hát én az első alkalommal 1961-ben voltam. Akkor én azt mondtam, hogy ez egy ékszerdoboz, itt a Székelyföldön. Ilyen benyomásom volt.” (79 éves férfi, Magyarország) A természeti környezet önmagában leginkább a friss levegő, a hegyek és sziklák látványa, a csend miatt vonzó; az interjúk során végig az szűrhető le, hogy erre a pihentető környezetre vágyanak az ideérkezők. Emellett megjelenik még a csúcstról való kilátás élménye. A hegyi kirándulások előnyei a tengeri vakációval szemben is ezekben a tényezőkben érhetőek tetten, továbbá még a zsúfoltság elkerülése és a visszahúzódozóbb karakter jelent meg indokként a beszélgetések során. A természetben megtapasztalható magány egy olyan élmény, amelyet egy interjúalanyom itt vélt felfedezni.

A legfontosabb tanulság a környék imázsát illetően a természeti és kulturális vonzerők közötti kapcsolat volt. A táj dominanciáját az etnokulturális attrakciók felett, illetve azt hogy az antropogén elemek iránt inkább a Magyarországról

érkező turisták érdeklődnek már más kutatások is bizonyították.⁴⁵ A természet valamint az autentikus falusi kultúra kapcsolata a turisztikai vállalkozók számára olyan vonzerőnek tűnik, amely eladható a magyarországi és távolabbról érkező turisták számára.⁴⁶ Az interjúk során ez a téma több beszéldehelyzetben is előjött. Egyik ilyen a helyi – és elsősorban a falusi – lakosság közvetlensége, nyitottsága, vendégszeretete, amely a spontán érintkezések során nyilvánul meg, és a nyugati kultúrából érkező számára újdonságként hat. Egy további érdekes értelmezési keret a néprajz iránt érdeklődő, felsőfokú végzettséggel rendelkező kirándulóé, aki utazásai során a természet és a folklór kapcsolatára kíváncsi. *„Nagyon sokat jelent az, hogy milyen a háttere az egésznek. Van egy ilyen elméletem, hogy a zene, a tánc és a táj valamilyen szinten összefügg. [...] Meg ugyanilyen szinten megvan, hogy akkor milyen ruhák vannak, táji adottságokkal kapcsolatban. Ez az egész nagyon összefügg, és egy nagyon komplex rendszer.”* (20 éves nő, Magyarország)

Az érem másik oldalán, a kulturális attrakciók önmagukban, vagy a természetközeli jelleget nem tükröző formában ritkán jelennek meg. Erre – valamint arra, is hogyan adható el a helyi kultúra a belföldi többségi nemzet számára – lehet példa egy Délkelet-Romániából érkezett turista elbeszélése, akinek tetszik a helyiek nyelve, nyelvjárása, valamint azt is megjegyzi, hogy egy helyi lakodalomba szívesen elmenne.

A környék etnikai sajátosságai több esetben is hozzátartoznak a kialakult képhez, bár találkoztam olyan külföldről érkezett turistával is, akinek erről nem voltak információi. Amellett, hogy érdekes Románia közepén többségben élő magyarsággal találkozni, az Erdélyben több időt eltöltő külföldiek megismerkednek a dolog konfliktusos oldalával is, és azáltal, hogy belelátanak a helyi viszonyok kétértelműségébe még inkább érdekessé válik a számukra. Számomra viszont az volt meglepő, ahogyan egy Romániában született, de jelenleg Németországban élő interjúalanyom is elcsodálkozik ezen: *„Én először kezdtem úgy, hogy ön beszél magyarul? vagy tud magyarul? És akkor egy idő után már nem is kérdezel ilyent. [...] Nekem ez is egy élmény, meg asszem ez a gyerekek is, hogy ezt nehéz megérteni – ő nem itt született, Münchenben születtek a gyerekeim – annak nehéz megérteni, hogy Románia közepén vannak ilyen nagy magyarok, akik ennyire magyarok.”* (56 éves férfi, Németország)

A beszélgetések során gyakran szóba került a turisztikai infrastruktúra hiánya, kiépítetlensége Gyergyószentmiklóson és környékén. A kérdés pikantériája,

⁴⁵ Nagy Benedek: *A turisztikai helymarketing Székelyföldön...*, 2013, i. m., 137.; Kiss Tamás – Barna Gergő – Deák Attila: *Székelyföldi turisztikai régió?...*, 2013, i. m., 94.

⁴⁶ Kiss Tamás – Barna Gergő – Deák Attila: *Székelyföldi turisztikai régió?...*, 2013, i. m., 94–95.

hogy a téma hol pozitív, hol negatív jelentést kap a turisták motivációjától függően. Ugyanaz a terület egyes interjúalanyaim számára az érintetlenül megőrzött természetet jelenti, ameddig az emberi haszonszerző szándék még nem jutott el, mások meg éppen a turisztikai potenciált látják, amely kihasználatlanul hever. Az infrastruktúra hiánya – amely általában a legnagyobb problémák között kerül megemlítésre – a turisták egy csoportja számára vonzerőt jelent, mert emiatt mentesül a térség a tömegturizmus természetet károsító hatásai alól. A kérdés háttérében az állhat, hogy az egyik esetben (főként külföldiek számára) a természet „természetes állapota” az újszerű, eddig nem tapasztalt állapot, míg a másik vélemény tipikusan a civilizáció újjátásait kereső utazóé, aki ráadásul belföldi révén érdekelt is a turizmus fejlesztésében.

Következtetések

A kutatás során a Gyergyószentmiklóstra és környékére jellemző turizmust vizsgáltuk meg statisztikai adatok és interjúk alapján. A kvantitatív elemzés azt mutatja, hogy a térség a turizmusba való bekapcsolódás időszakában van, amelyre jellemző a viszonylag alacsony számú, ám növekvőben lévő turistaszám és az átlagos tartózkodási idő csökkenése. A kvalitatív kutatás tovább árnyalja a képet, hiszen a különböző helyről érkezett turisták más-más módon viszonyulnak a desztinációhoz. Főképp két irányvonal különíthető el: a külföldi felfedező jellegű, valamint a belföldi tömegturizmusé. Az első típus a statisztikai adatok alapján is kirajzolódó kezdetleges időszak tulajdonságait mutatja. Erre jellemző, hogy kevés (főként Magyarországon túli nyugati államból érkező) turista keresi fel a helyet, akik nem csupán pihenni és kikapcsolódni vágnak, hanem a megismerés, új dolgok tapasztalása motiválja őket, valamint több időt töltenek egy desztinációban, de ebben az esetben a bejárt terület is nagyobb, és az általam vizsgált terep ennek csak egy részét képezi. A második kategóriába sorolnám azokat a belföldi utazókat, akik a kikapcsolódás, pihenés miatt látogatnak el ide, kulturális szolgáltatásokat kevésbé igényelnek, a hétfélig vagy lakóhely közeli turizmus jellemző rájuk, és ennek megfelelően a bejárt útvonal is rövidebb. Természetesen a két típus között van átjárás, főként a Magyarországról érkezőket lenne még érdemes elkülöníteni, akik többnyire a fent említett két kategória között helyezkednek el: kvantitatív értelemben jól reprezentáltak a terepen, viszont motivációjuk és tevékenységük a nyugati vendégtípus fele híz.

A kategóriák elkülönítése azért is fontos, mert motivációik és igényeik eltérőek, továbbá más-más szempontok alapján ítélik meg a vidék turisztikai érték-

keit, amelyek akár konfliktusba is kerülhetnek egymással. A motivációt befolyásoló tényezőknél a külföldiek esetén erősebb a késztetés a hely felkeresésére az utazásra magára irányuló motívumok mellett, bár a húzó tényezők itt is csak másodlagosak. Ennél jelentősebb különbségek figyelhetők meg a turisták magatartása esetén, itt ugyanis szépen kirajzolódik az, ami a késztetéseknél is sejthető volt: a távolabbról érkezők számára fontosabbak a hely sajátosságai, a természeti és épített környezet megismerése; a belföldi turista utazása során az emocionális, pszichológiai tényezőkre helyezi a hangsúlyt. A desztináció imázsának kérdése kapcsán megváltozik a helyzet, mivel itt a belföldiek értékelik inkább a külső tényezőket, mint amilyen a turisztikai infrastruktúra kiépítettsége vagy kiépítetlensége, a külföldről érkezőkre pedig élményként hat a táj érintetlensége.

Településjegyzék

Békás-szoros	Cheile Bicazului
Gyergyóalfalu	Joseni
Gyergyócsomafalva	Ciumani
Gyergyóditró	Ditrău
Gyergyóremete	Remetea
Gyergyószárhegy	Lăzarea
Gyergyószentmiklós	Gheorgheni
Gyergyóújfalu	Suseni
Gyilkostó	Lacu Roșu

IRODALOM

- Butler, R. W.: The concept of a tourist area cycle of evolution: Implications for management of resources. *Canadian Geographer*, 24, 1980. 5–12.
- Butler, R. W.: *Tourism Area Life Cycle. Contemporary Tourism Reviews*. Woodeaton, Oxford, Goodfellow Publishers Limited, 2011.
- Crompton, John: Motivations for pleasure vacation. *Annals of Tourism Research*, 6, 1979.
- Echtner, Charlotte M. – Ritchie, J. R. Brent: The meaning and measurement of destination image. *Journal of Tourism Studies*, Vol. 2., 1991. 2–12.

- Hall, C. Michael: *Tourism. Rethinking the Social Science of Mobility*. Pearson, Prentice Hall, 2005.
- Horváth Alpár: *Turizmusfejlesztés Székelyföldön*. Kolozsvár, Nemzeti kisebbségkutató Intézet, 2013.
- Jamaludin, Mazlina – Johari, Shazali – Aziz, Azlizam – Kayat, Kalsum – Yusof, Abdul Raheem Mohamad: Examining Structural Relationship between Destination Image, Tourist Satisfaction and Destination Loyalty. *International Journal of Independent Research and Studies*, Vol. I., No. 3., 2012.
- Johnson, Peter – Thomas, Barry: *Choice and Demand in Tourism*. London, Mansell, 1993.
- Kiss Tamás – Barna Gergő – Deák Attila: *Székelyföldi turisztikai régió?: Kérdőíves, fókuszcsoportos és statisztikai vizsgálat a székelyföldi turizmusról*. Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2013.
- Lew, Alan A. – Hall, C. Michael – Williams, Allan M.: *A Companion to Tourism*. Blackwell Publishing Ltd, Oxford, UK, 2004.
- Mayer Péter: Személyes interjú, mélyinterjú. In: Kóródi Márta (szerk.): *Turizmus kutatások módszertana*. Pécsi Tudományegyetem, Kempelen Farkas Hallgatói Információs Központ, 2011.
- Michalkó Gábor: *Turizmológia*. Budapest, Akadémia Kiadó, 2012.
- Nagy Benedek: *A turisztikai helymarketing Székelyföldön – az imázs- és márkahasználat tudományos megalapozása*. Kolozsvár, Nemzeti kisebbségkutató Intézet, 2013.
- Pearce, Philip – Thomas, Michael: Mapping the road: Developing the cognitive mapping methodology for accessing road trip memories. In: Prideaux, Bruce – Carson, Dean, (szerk.): *Drive Tourism: trends and emerging markets. Advances in Tourism*. Milton Park, UK, Routledge, 2011. 263–277.
- Phillimore, Jenny – Goodson, Lisa: *Qualitative Research in Tourism. Ontologies, epistemologies and methodologies*. London and New York, Routledge, 2004.
- Prebensen, Nina K.: *Tourist Satisfaction with a Destination: Antecedents and Consequences*. http://www.esade.edu/cedit2004/pdfs/52_Prebensen.pdf (2015–09–01)
- Swabrooke, John – Hornera, Susan: *Consumer Behaviour in Tourism*. Butterworth-Elsevier, 2007.
- Tasnádi József: *A turizmus rendszere*. Aula Kiadó, Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, 2002.

Enikő BLÉNESI

The demand side of tourism in Gyergyószentmiklós and surrounding area

We examined tourism typical in Gyergyószentmiklós (Gheorgheni, Romania) and in the surrounding area based on statistics and interviews. The quantitative analysis presents that the area is in the phase of joining tourism and it is typical to have lower but increasing number of tourists and the decrease of an average staying period. The qualitative research shades this picture as the tourists coming from different places have a different attitude towards their destination. Two major trends can be differentiated: the foreign exploring nature and the domestic mass tourism. From among the factors determining motivation the local specialties, the cognition of natural and built environment are more important for those coming from far away places; while for the domestic tourists are more concerned about the emotional, psychological factors. The image of destination changes the situation, as the domestic tourists seem to appreciate the external factors, such as tourism infrastructure (whether have it or not), while the foreign visitors are impressed by the untouched landscape.

Keywords: tourism, destination, culture, natural environment

UTÓSZÓ

2015 júniusában a Balassi Intézet Márton Áron Kutatói Szakkollégiumi Program nyolcadik évadját zártuk. Engedje meg a tisztelt Olvasó, hogy röviden ismeressem a program hátterét, számszerű adatait, illetve megköszönjem mindazok munkáját, akik közreműködésével sikeresen bonyolítottuk le az eseménysorozatot, annak eredményeképpen pedig megjelentethettük a Határhelyzetek sorozat újabb kötetét.

Az ösztöndíjprogramot – a korábbi két évhez hasonlóan – ezúttal is az Emberi Erőforrások Minisztériumával közösen hirdettük meg. Kiemelt szakmai partnereink a Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézete volt.

A 2014/2015-ös tanév meghirdetett témakörei többségükben a kisebbségkutatáshoz, a kétnyelvűséghez, a kisebbségi oktatás kihívásaihoz, intézményrendszerek működésének, kisebbség és többség viszonyrendszerének kutatásához kötődtek, de az épített örökséget, környezetvédelmet, turizmus és gazdasági fejlődés kapcsolatrendszerét feltáró, új témacsoportot is indítottunk. Az érdeklődők az alábbi témakörökre adhatták le pályázataikat: *Kisebbségi magyar anyanyelvűek oktatás részvétele* (kisebbségi magyar oktatás és felnőttoktatás kihívásai, kisebbségi oktatáspolitikai elemzések, kisebbségi iskolastatisztikák összegyűjtése és elemzése, iskolaválasztási motivációk feltárása, a társadalmi és oktatási integráció viszonyrendszere, magyarországi oktatási támogatások, a részképzések és mobilitás-alapú programok hatékonysága, a magyar anyanyelvű hátrányos helyzetűek iskoláztatása, tehetség gondozás és hatékonysága, a természettudományi, társadalomtudományi és környezeti nevelés kihívásai kisebbségben stb.); *Kisebbségi intézményrendszer és kisebbségi elitek* (kisebbségi intézmények működése, az elitek intézményépítési gyakorlata, a kisebbségi politikai, gazdasági és kulturális elitek rekrutációja, valamint szerepük a helyi és regionális társadalmi életben); *Kisebbség-többség viszonyrendszere a Kárpát-medencében* (interetnikus viszonyok néprajzi, szociológiai, antropológiai, történeti, valamint kulturális, intézménytörténeti és irodalomtudományi vizsgálata, a kulturális transzferek működésének elemzése); *A magyar nemzetpolitika és támogatáspolitikai kihívásai* (állampolgárság, státustörvény hatása a lokális és regionális közösségekre, a nemzetpolitika gyakorlati megvalósulása a mindennapokban, egyéni, családi és intézményi stratégiák); *Kétnyelvűség és nyelvhasználat, nyelvpolitika, nyelvi mítoszok, ideológiák elméletben és gyakorlatban* (nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés,

nyelvcseré-vizsgálatok kisebbségi közösségekben, nyelvpolitikai elemzések); *Környezet(védelem), turizmus, illetve az örökségesítés és építészet szerepe a kisebbségi társadalmakban* (regionális és társadalomföldrajzi kutatások, a környezet és az épített örökség védelmére irányuló gyakorlatok feltárása, a turizmus és gazdasági fejlesztés regionális összefüggései, a hagyománymentés, illetve -fejlesztés és kulturális örökség kapcsolata, az építészet és identitás kapcsolata stb.).

Folytatódott a tavalyi tendencia, azaz ismét emelkedett a pályázatra jelentkezők száma: a 2014/2015-ös tanévre meghirdetett ösztöndíjakra összesen 60 fő nyújtott be pályázati anyagot. Közülük 25 nyertes hallgató részesült ösztöndíjban, vehetett részt a programban. A korábbiakhoz képest tovább nőtt az Erdélyből érkező hallgatók aránya (14 fő), de a többi régió is képviseltette magát – Kárpátalja 6 fővel, Szlovákia és Vajdaság 2–2 hallgatóval, valamint – az idei évadban először – Szlovénia 1 hallgatóval.

A nyertes pályázók között egyaránt szerepeltek alap- és mesterképzésben részesülő diákok (8 fő), illetve doktoranduszok (17 fő). A küldő intézmények tekintetében 18 kutatóval a magyarországi egyetemek, doktori iskolák a meghatározók, további 7 ösztöndíjas a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetemen hallgatója volt.

Fiatal kutatóink az ösztöndíjazott időszakban kettős szakmai támogatást élvezhettek: egyrészt a Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium által felkért kutatásvezetők, illetve témavezetők szakmai irányítására, útmutatásaira támaszkodhattak, másrészt saját maguk választotta vezetőtanáruk (tutoruk) segítette munkájukat.

A kutatásvezető koordináló, irányító feladatainak ellátását Papp Z. Attila igazgató úr (MTA TK Kisebbségkutató Intézet) vállalta, a témacsoportokat Bárdi Nándor (MTA TK Kisebbségkutató Intézet), Fedinec Csilla (MTA TK Kisebbségkutató Intézet), Halmos Balázs (BME Építészmérnöki Kar, Építészettörténeti és Műemléki Tanszék) és Marótzky Katalin (BME Építészmérnöki Kar, Építészettörténeti és Műemléki Tanszék) vezette. Köszönjük tapasztalataik átadását, folyamatos közreműködésüket, a témacsoportokban és személyes konzultációk során végzett lelkiismeretes munkájukat.

Köszönet illeti a programban részt vevő vezetőtanárokat, akik szakmai tanácsaikkal egyengették a kutatások előrehaladását, segítették a tanulmányok megszületését: Balla Tibor (HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest; tutorált hallgató: Suslik Ádám), Bence Erika (Újvidéki Egyetem, Újvidék; tutorált hallgató: Roginer Oszkár), Bodó Julianna (Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Csíkszereda; tutorált hallgató: Blága Ágnes), Cserniczkó István (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász; tutorált hallgató: Tóth Enikő), Demeter Márton Attila (Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár; tutorált

hallgató: Bethlendi András), Filep Tamás Gusztáv (MTA TK Kisebbségkutató Intézet, Budapest; tutorált hallgató: Izsák Anikó-Borbála), Flóra Gábor (Partiumi Keresztény Egyetem, Nagyvárad; tutorált hallgató: Berei Emese-Beáta), Forgács Balázs (Nemzeti Közszerződési Egyetem, Budapest; tutorált hallgató: Hajdú András), Gidó Attila (Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár; tutorált hallgató: Olosz Levente), Gintli Tibor (Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Budapest; tutorált hallgató: Papp Adrien), Gulyás László (Szegedi Tudományegyetem, Szeged; tutorált hallgató: Mátyus Ákos), Hajnal György (Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest; tutorált hallgató: Máthé Réka Zsuzsanna), Horváth Alpár (Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár; tutorált hallgató: Blénesi Enikő), Lajos Veronika (MTA Támogatott Kutatócsoportok Irodája, Budapest; tutorált hallgató: Ferki Julianna), Pál Judit (Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár; tutorált hallgató: Gál Edina Tünde); Pánczél Szilamér (Maros Megyei Múzeum, Marosvásárhely; tutorált hallgató: Burkhardt Britta), Péter Lilla (Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár; tutorált hallgató: Stark Gabriella Mária), Radvánszky Ferenc (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász; tutorált hallgató: Szabó Ágnes), Romsics Ignác (Eszterházy Károly Főiskola, Eger; tutorált hallgató: Both Noémi Zsuzsanna), Rozsnyai József (Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest, tutorált hallgató: Pisztrák Attila), Salat Levente (Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár; tutorált hallgató: Szabó Tamás), Szamborovszkyné Nagy Ibolya (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász; tutorált hallgató: Túri László), Sugár Péter (Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Budapest; tutorált hallgató: Ilyés-Fekete Zsuzsa), Szántó Bíborka (Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kézdivásárhely; tutorált hallgató: Mikola Éva Emília), Szarka László (MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest; tutorált hallgató: Hajdú Anikó).

Továbbra is módot adtunk ösztöndíjasainknak, hogy a program részeként magyarországi és határon túli szakmai műhelyekben végezhesenek egyhetes szakmai gyakorlatot, betekinthesenek az intézmények tudományos életébe, könyvtáraikban, archívumaikban kutathassanak. Együttműködő partnereink a 2014/2015-ös tanévben: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézete (Budapest), BME Építészmérnöki Kar Építészettörténeti és Műemléki Tanszéke (Budapest), Fórum Kisebbségkutató Intézet (Somorja), Selye János Egyetem Történelem Tanszéke (Komárom), II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete és Lehoczky Tivadar Intézete (Beregszász), Nemzeti Kisebbségkutató Intézet (Kolozsvár), Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány (Kolozsvár), Maros Megyei Múzeum (Marosvásárhely), Vajdasági

Magyar Művelődési Intézet (Zenta). Ezúton is köszönjük segítőkészségüket, fiatal kutatóink fogadását, bátorítását, szakmai kapcsolatrendszerük bővítését.

Sok sikert kívánunk fiatal kutatóinknak, bízva abban, hogy szakkollégiumi programunk, valamint jelen kötetben megjelenő tanulmányaik kutatói fejlődésük fontos lépcsőfokát képezik.

Harsányi Zoltánné,
a Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégiumának
oktatási és pályázati igazgatóhelyettese

A KÖTET SZERZŐI

Berei Emese Beáta

Debreceni Egyetem, Humán Tudományok Doktori Iskola,
doktorandusz

Blága Ágnes

Debreceni Egyetem, szociológia szak,
egyetemi hallgató

Blénesi Enikő

Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Gyergyószentmiklósi Tagozat,
turizmusföldrajz szak,
egyetemi hallgató

Both Noémi Zsuzsanna

Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Történelem, Civilizáció és Kultúra
Doktori Iskola,
doktorandusz

Burkhardt Britta

Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Történelem, Civilizáció és Kultúra
Doktori Iskola,
doktorandusz

Gál Edina-Tünde

Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Történelem és Filozófia Kar,
kulturális örökségvédelem szak,
egyetemi hallgató

Hajdú András

Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Hadtudományi Doktori Iskola,
doktorandusz

Hajdú Anikó

Eszterházy Károly Főiskola, Történelemtudományi Doktori Iskola,
doktorandusz

Ilyés-Fekete Zsuzsa

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem,
Építőművészeti Doktori Iskola,
doktorandusz

Izsák Anikó-Borbála

Eötvös Loránd Tudományegyetem,
Gazdaság és Társadalomtörténeti Tanszék,
egyetemi hallgató

Kohut-Ferki Julianna

Debreceni Egyetem, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola,
doktorandusz

Máthé Réka Zsuzsánna

Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Közigazgatás-tudományi Doktori Iskola,
doktorandusz

Mikola Éva Emília

Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kézdivásárhelyi Tagozat,
óvodapedagógia és az elemi oktatás pedagógiája szak,
egyetemi hallgató

Olosz Levente

Közép-európai Egyetem, Történelem Kar,
egyetemi hallgató

Papp Adrien

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Irodalomtudományi Doktori Iskola,
doktorandusz

Pisnjak Atilla

Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Művészettörténet Tanszék,
egyetemi hallgató

Roginer Oszkár

Zadari Egyetem, művelődésszociológia szak,
egyetemi hallgató

Suslik Ádám

Károli Gáspár Református Egyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola,
doktorandusz

Stark Gabriella Mária

Debreceni Egyetem, Humán Tudományok Doktori Iskola,
doktorjelölt

Szabó Ágnes

Debreceni Egyetem, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola,
doktorandusz

Szabó Tamás

Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Filozófia Doktori Iskola,
Budapesti Corvinus Egyetem, Nemzetközi Kapcsolatok Doktori Iskola,
doktorandusz

Tóth Enikő

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Nyelvtudományi Doktori Iskola,
doktorandusz

Túri László

Debreceni Egyetem, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola,
doktorandusz

TÁRGYMUTATÓ

- alispán 9, 39, 49
belváros 471, 474, 479, 480, 485, 487
Beregszászi járás 10, 22, 23, 225, 249, 256,
259, 260, 262, 264, 266, 446, 460
Bihar megye 11, 331, 340, 345–4348, 353
család 273, 275, 278–279, 281, 288, 295,
296, 300, 303, 306, 331–332, 339, 349, 370
csecsemőhalandóság 11, 282–284, 289
csendőrség 56, 57, 59, 60–64, 67–70, 74
Dacia 383–386, 390
desztináció 498–501, 50–511, 514
dualizmus 38–41
egyházi iskola 108, 120, 35, 376
elfogadó magatartás 478, 479, 493
elit 9, 38, 41, 42, 52, 95, 122, 150, 151, 155,
156, 185202, 457, 460, 491
első világháború 9, 56, 73, 82, 143, 144,
417, 458
emlékezés 434, 447, 448, 451
emlékmű 12, 429433, 436, 446, 447
enciklika 96, 104, 106
Erdély 12, 99–100, 144, 276, 383, 433
Északkelet–Magyarország 70
etnicitás 10, 234, 235–238, 246, 358
felcsík 12, 427, 441
feljelentés 63
Felvidék 18, 20, 38, 144
Felsőháromszék 11, 315, 319, 320
folyó 480–485
főispán 9, 47, 49, 59, 63, 68, 70, 72
gazdasági előny 11, 296, 298–299, 307–308,
310–312
geofizikai felmérés 392, 393, 395, 398
görög katolikus 72, 73, 101, 102, 214, 235,
236, 238, 239, 241–246
Gyergyószentmiklós 12, 497, 502–504, 505,
508, 509, 511–515
gyermekvédelmi rendszer 11, 331, 339,
340, 348, 349, 353
hátrányos helyzet 11, 108, 152, 154, 156,
228, 286, 320, 331–334, 339, 340, 343, 345,
352, 353, 464, 519
házasság 239, 242, 245, 246, 273–283,
287–289, 296, 297, 303, 305, 307, 310, 311
Hont vármegye 5, 9, 38–39, 42, 44–45,
47–52
honvédszázlólaj 5, 9, 15, 17–25, 28, 33
identitás 10–11, 143, 196, 234–237, 240,
243–244, 246, 296, 297, 306–307, 311,
340, 343, 345, 352–353, 359, 427–437,
441–442, 447, 472, 520
Imreh István 5, 10, 118, 120–134, 137
intézményesülés 6, 10, 39, 155, 191–192,
202–203, 206, 209–210, 336
izraeli társadalom 5, 138–139, 141, 144,
151, 156–157
Kalotaszentkirály 274, 277–283, 185–286,
288–290, 293
Kárpátalja 9–10, 83–84, 90, 144, 214–215,
217, 222, 225, 228–231, 236, 238–240,
243, 249, 251, 253, 256–258, 260, 446, 455,
457–458, 461, 520
kárpátaljai magyar irodalom 82–83, 90, 458
kisperiodika 5, 10, 160, 185
Kis–Szamos 12, 471, 473–480, 484,
487–488, 493, 496
kollektív emlékezet 7, 446–448, 468
Kolozsvár 7, 98–99, 102, 122–123, 125, 127,
130–131, 151, 207, 227, 274, 276, 285, 290,
471, 473–475, 477–478, 489, 520, 521
közművelődés 38, 42–44, 46, 49, 52, 82, 187
közösség 10–12, 52, 95–96, 104, 111–112,
114, 121, 123, 127, 130–131, 133, 138,
140–141, 143, 145, 149–155, 163, 166,
170, 196, 197, 220, 222, 225, 228, 236–237,
241–242, 246, 249–250, 252, 273–274,
276–277, 279, 281, 283, 286–288, 294–
296, 310, 312, 315–316, 319, 351–352,

- 356, 359, 427–428, 430–442, 447–448,
450, 452–453, 455, 457, 462, 468, 479,
502, 519, 520
- kultúra 38, 46, 100, 119, 143, 156–157, 183,
196, 201, 207, 214, 237–238, 306, 309,
332–333, 351, 357, 359, 377, 431–432–
433, 435, 438, 464, 500, 510, 513
- külpolitika 6, 10, 191–194, 196–206, 208–210
- légifelvételek 392
- magyar ajkú zsidóság 5, 10, 138, 140–141,
146–152, 155–156
- magyar kisebbség 95, 97–98, 109, 191–192,
199, 295, 363, 433, 446
- missziói tevékenység 230
- Muravidék 12, 405–406, 408–409, 424
- művészet 77–78, 160, 167–170, 172, 175,
178–180, 182–183, 185–186, 300, 406,
417, 452
- narratológia 84, 90
- nemzeti szocializáció 428, 430–431,
433–434
- neokatolicizmus 5, 95, 98, 103, 105, 112,
114
- népszokások 280
- nyelvpolitika 249–251, 253–254, 259, 519,
520
- nyelvtörvény 10, 249, 252–257, 260,
263–268
- oktatás 11, 38, 109–110, 120–122, 125–128,
142, 160, 171, 180, 202, 207, 219, 221–223,
225–227, 251, 254–255, 294–296, 298–
301, 303–312, 317–318, 322, 332–333,
339–345, 348, 350–353, 356–361, 377,
430, 439–440, 453–454, 459, 519
- önkormányzatok 10, 249, 252–254, 256,
260–266
- pravoszláv 239–243, 245
- referencia 10, 77–81
- református 6, 10, 119–120, 124–127,
214–231, 235, 238–246, 274, 276–277,
279–281, 348, 362, 407, 418–419,
421–424, 446, 454
- római katolikus 109, 111–112, 119, 214,
238–239, 241–242, 244–246, 348, 407,
446, 454, 461, 512
- román 67, 69, 73, 83–84, 89, 100, 105, 111,
114, 120–121, 127–129, 144, 191–192,
197, 200, 202, 204–205, 207–208, 210,
254, 256, 258, 285, 287–288, 296–301,
303–311, 334–335, 350–351, 363, 369,
414, 417, 434, 438–439, 502, 509
- roncsolásmentes régészet 7, 12, 383, 387,
390, 395, 397–398
- szabadságharc 5, 9, 15, 17–18, 20, 50, 433,
439, 446, 450, 452, 458, 465, 468
- szerb 15, 17, 67, 74, 160, 162–167, 170, 175,
178–183, 186, 363, 369
- Szilágyosmlyó 6, 11, 294, 297–303, 306, 312
- szimbolikus térfoglalás 7, 12, 427–428,
433–434, 438, 440–442, 450, 460, 468
- szlovák 5, 9, 15–18, 20–21, 24–25, 28–34,
38–39, 41, 52, 108, 254, 256, 298, 369
- szórvány 97, 112, 185, 294, 296, 298–299,
303–304, 306, 311, 318
- születések 11, 274–276, 279–281, 283–289
- Takáts László 7, 12, 405–406, 412–413, 419,
423–424, 426
- tanulási útvonal 7, 11, 356–362, 366, 369,
372, 375, 377
- terepbejárás 387–388, 390, 392–393,
396–397
- természeti környezet 474, 503, 512
- törvénytelen gyerekek 285, 286
- transznacionális politika 193–194, 197, 210
- turizmus 7, 246, 265, 497–498, 500–504,
507–508, 510, 514, 519–520
- ukrán 220, 226, 235, 238–243, 246,
253–254, 256, 261–266, 363, 369, 448,
450–451, 458, 463–465
- unitárius 118–120, 122–125
- vallás 10, 105, 112–113, 118, 120, 122, 141,
144, 214, 218, 234–246, 345, 350, 456–457
- Zenta 4–5, 10, 160–167, 170–188

HATÁRHELYZETEK

ISSN 2064-3918

A Balassi Intézet Márton Áron Kutatói Szakkollégiumi Programjának évkönyve

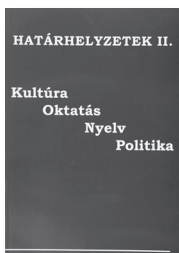
HATÁRHELYZETEK I.

Külhoni magyar egyetemisták peregrinus stratégiái a 21. század elején

Szerkesztette: Kötél Emőke és Szarka László

Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 2008

ISBN 978-963-87423-3-9

HATÁRHELYZETEK II.

Kultúra – Oktatás – Nyelv – Politika

Szerkesztette: Kötél Emőke és Szarka László

Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 2009

ISBN 978-963-87866-6-1

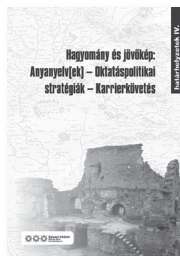
HATÁRHELYZETEK III.

Önmeghatározási kísérletek: hagyományörzéstől a nyelvi identitásig

Szerkesztette: Fábri István és Kötél Emőke

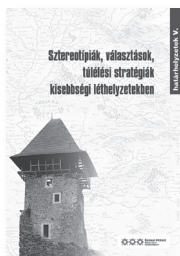
Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 2010

ISBN 978-963-88739-4-1

HATÁRHELYZETEK IV.
**Hagyomány és jövőkép:
Anyanyelv(ek) – Oktatáspolitikai stratégiák
– Karrierkövetés**

Szerkesztette: *Kötél Emőke és Szoták Szilvia*
Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 2013
ISBN 978-963-87423-7-7

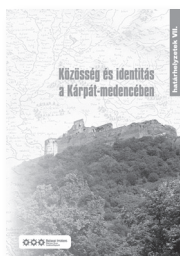
HATÁRHELYZETEK V.
**Sztereotípiák, választások, túlélési stratégiák
kisebbségi léthelyzetekben**

Szerkesztette: *Szoták Szilvia*
Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 2013
ISBN 978-963-87423-4-6

HATÁRHELYZETEK VI.
**Változó világ – változó közösségek
a Kárpát-medencében**

Szerkesztette: *Fedinec Csilla és Szoták Szilvia*
Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 2013
ISBN 978-615-5389-11-5

HATÁRHELYZETEK VII.
Közösség és identitás a Kárpát-medencében

Szerkesztette: *Fedinec Csilla és Szoták Szilvia*
Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 2014
ISBN 978-615-5389-39-9